

**T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

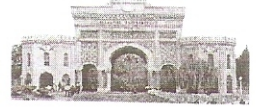
DOKTORA TEZİ

**TÜRK VE RUS KAYNAKLARINA GÖRE
TÜRKİSTAN'DA BASMACI HAREKETİ
(1916–1924)**

**SALTANAT KYDYRALİEVA
2502060344**

**TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. HALİL BAL**

İSTANBUL 2015



DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı :Saltanat KYDYRALİEVA Numarası :2502060344
Anabilim/Bilim Dalı :Tarih Tez Savunma Tarihi :06.07.2015
Danışman :Prof.Dr.Halil BAL Saati :15:00
Tez Başlığı :”Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Türkistan’da Basmacı Hareketi (1916-1924)”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği’nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ’NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Halil BAL		Kabul
2-Prof.Dr.Cezmi ERASLAN		Kabul
3-Prof.Dr.Ali ARSLAN		Kabul
4-Prof.Dr.Süleyman BEYOĞLU		Kabul
5-Prof.Dr.Abdülvahap KARA		Red

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Doç.Dr.Ali SATAN		
2-Doç.Dr.Abdurrahman BOZKURT		

ÖZ

TÜRK VE RUS KAYNAKLARINA GÖRE TÜRKİSTAN’DA BASMACI HAREKETİ (1916–1924)

Saltanat KYDYRALİEVA
2502060344

Geleneksel olarak basmacı hareketiyle ilgili Sovyet araştırmaları resmî devlet ve Komünist Parti propagandasının tesirini ve hatta direktiflerini yansıtmaktaydı. Sovyet araştırmalarında Basmacı hareketi, feodal kesimin ve din görevlilerinin kendi hâkimiyetlerini kurma gayretiyle başlattıkları, milliyetçi bir karşı-devrim hareketi olduğu iddia edilirdi. Bu düşünceye göre basmacı hareketi bir iç savaşın tezahürü idi. Sovyet araştırmaları basmacı hareketinin Türkistan halkı tarafından yürütülen toplu bir hareket olduğunu daima reddettiler. Böylece basmacı kavramı Sovyet iktidarına isyan edenleri tanımlamak amacıyla kullanılmaya başlamıştı.

Sovyet tarihçileri ve devlet adamlarının iddialarının aksine basmacı önderleri toplumun her kesiminden gelmekteydi. Aralarında bölge valileri, din adamları, eski askerler, idarî yetkililer veya yüksek tahsil görmüş ceditçiler mevcuttu. Hareket liderlerinin farklı sosyal kesimlerden gelmiş olması basmacı hareketinin, Sovyetler tarafından tanımlanmaya çalışıldığı gibi, “feodal” nitelikli olmadığını, tam tersine, toplumun her kesimini temsil ettiğini göstermektedir. Basmacı hareketinin askerî teşkilatı, bu hareketin bir düzene ve disipline sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

Sovyet yönetiminin yerli halkın örf-adetlerine, yaşayış tarzına ve ahlâk kurallarına uymayan politikaları basmacı hareketinin sosyal altyapısını oluşturmuştu. Sovyet resmî çevreleri, basmacı hareketinin ana sebepleri olarak, Sovyet iktidarının yürüttüğü ekonomik, siyasî ve dinî alanlardaki “sosyalist” reformları göstermekteydi. Basmacı hareketinin hızla yayılmasının asıl sebepleri ise Türkistan Bolşeviklerinin “kızıl” politikaları, Sovyet organlarının ve Kızılordu askerlerinin yerli halka karşı uyguladığı terör ve zorbalıklar olmuştu.

Anahtar kelimeler: Türkistan, Basmacı Hareketi, 1916 Millî İsyanı (Ürkün)

ABSTRACT

BASMACHI MOVEMENT IN TURKESTAN ACCORDING TO TURKIC AND RUSSIAN SOURCES (1916–1924)

Saltanat KYDYRALIEVA
2502060344

Traditionally, Soviet researches about the Basmachi movement reflected influence of the state officials and the Communist Party propaganda and directives. Basmachi movement in Soviet studies alleged to be nationalist counter-revolution movement launched by the feudal slaughter and religious officials in an effort to establish their own rule. According to this idea Basmachi movement was a manifestation of a civil war. Soviet studies have denied that Basmachi movement was a collective action carried out by the people of Turkistan.

Thus Basmachi notion began to be used as the concept to describe those who rebelled against the Soviet power. Contrary to the claims of Soviet historians and dignitaries Basmachi leaders had come from all layers of society. On the contrary to Soviet authorities' claims, defining, leaders of the movement as "feudal", Basmachis have come from different social strata and represented all segments of the society. Military organization of the movement became a powerful proof of that Basmachis had an order and discipline and it was not a group of criminal bands.

Expansionist politics of Soviet administration did not comply with the customary life style, politics and ethics of the indigenous people. Therefore, Bolshevik politics had been highly effective in organization and enlargement of the social infrastructure of Basmachi movement. Soviet official circles noticed "socialist" reforms, carried out by the Soviet power in economic, political and religious fields as the main cause of Basmachi movement. However main reason of the rapid spread of Basmachi movement was Bolshevik terror imposed by Soviet organs and violence of the Red Army soldiers against indigenous people of Turkistan.

Keywords: Turkestan, Basmachi Movement, 1916 National Uprising (Urkun).

ÖNSÖZ

Sovyet döneminin sona ermesi ve yeni cumhuriyetlerin ortaya çıkmasıyla birlikte bu ülkelerin tarih yazarlığında önemli değişiklikler meydana gelmişti. Sovyet tarih yazarlığının ihmal ettiği veyahut siyasî-ideolojik şartlara ve duruma uygun olarak ele aldığı konular yeniden gözden geçirilmeye başlandı. Böylece Sovyet dönemi tarih yazarlığından Sovyet sonrası tarih yazarlığı dönemine geçiş gerçekleşti. Moskova'dan bağımsız olarak işlemeye başlayan bu yeni cumhuriyetler evvela yeni siyasî yönünü belirlemesi gerekti dolayısıyla eski komünist ideolojiden vazgeçip kendine yeni bir ilerleme ve kalkınma planı oluşturmaları icap etmekteydi. Bunu doğal olarak kendi geçmişlerini irdeleyerek yapacaklardı. Yeni oluşmuş cumhuriyetlerin en yakınlı tarihî geçmişı Rus işgalleriyle alakalı olup öncelikle bu konu ele alınmalıydı. Merkezî Asya veyahut Türkistan coğrafyasında 1991'den sonraki dönemde ele alınacak ve yeniden yazılacak en mühim konu Türkistan halklarının Rus işgallerine karşı millî hareketi olan Basmacı hareketi olmuştı.

Basmacı hareketi Türkistan muhtariyetinin yok edilmesiyle ve korbaşı Ergeş'in millî müdafaanın başına geçtiği tarihten itibaren Rus idaresi tarafından çeşitli biçimlerde olumsuz tarif ede gelmiştir. Sovyet dönemi süresi boyunca Basmacı hareketi özellikle yayın, medya ve sinema yollarıyla karalanmış, yoğun propagandaya duçar olmuştı. Neticede üç nesil Türkistanlı kendi tarihini ya bilmemekte ya da Basmacı hareketini haydut ve soyguncu çetelerinden ayırt edememiştir. Oysaki Sovyet sonrası dönemde basmacı hareketinin bir millî bilinç simgesi ve sembolü olduğu anlaşılmıştır. Merkezî Asya cumhuriyetlerinde basmacılara karşı ilgi artmış, onların kim oldukları, onların davaları ne olduğu merak edilmeye başlamıştır.

Sovyet kaynakları dışında Basmacı hareketi üzerine Türkiye dâhil uluslar arası akademik ortamda pek az araştırma yapılmış. Türkiye'de yayınlanan eserler, başta Baymirza Hayit olmak üzere çoğunluğu Türkistan asıllı yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Türkiye dışında basmacılarla ilgili eserler Bailey, Castagne ve Olcott tarafından kaleme alınmış fakat bu eserler, o dönemde Rus gazetelerinin yansıttığı haberlere dayanılarak yazılmıştır. 1991'den bu yana Özbekistan başta

olmak üzere yeni oluşmuş cumhuriyetlerde basmacı hareketi üzerine araştırmalar yapılmaya devam etmektedir. Özbekistan İlimler Akademisi'nin yayınladığı ve Rusya Devlet Askerî Arşivi belgelerinden istifade edilerek yapılan kapsamlı çalışma olan “XX. Yüzyılın Başında Türkistan: İstiklalciler Hareketi” dikkate değerdir. Ayrıca Sovyet döneminde yayınlanmış ve devrim karşıtı güçler olarak isimlendirilen basmacı hareketi hakkında Türkistan cephesi telgraf ve raporlarının bir kısmı belgeler koleksiyonları olarak yayınlanmıştır. Kırgızistan arşivleri temel alınarak yapılan bu doktora çalışmasında Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, Kırgız Cumhuriyeti Siyasî Belgeler Arşivi ve Oş Vilayeti Arşivi'nde bulunan ve erişime açık arşiv belgelerinden istifade edilmiştir. Fakat sözü geçen arşivlerde erişimi yasaklanmış gizli belgeler de mevcuttur. Böylece Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Basmacı Hareketi (1916–1924) doktora çalışmasının kaynaklarının büyük bir bölümünü Sovyet döneminde yayınlanan kitaplar, makaleler ve belge koleksiyonları oluşturmuştur.

Doktora çalışmasının birinci bölümünde Basmacı hareketini hazırlayan sebepler araştırılmıştır. Burada özellikle 1916 millî ayaklanması hareketin önemli sebeplerinden biri olup üzerinde ayrıntılı durulmuştur. Ayrıca bu bölümde Türkistan haklarının Şubat ihtilali sonrası dönemde siyasî özerklikleri doğrultusunda yaptığı çabalar incelenmiş, Türkistan'da teşkil edilen muhtar hükümetler olan Türkistan (Hokand) Muhtariyeti ve Alaş Orda Millî Muhtar Hükümeti araştırılmıştır. Birinci bölümün son altbölümü ise Basmacı kavramının ortaya çıkması ve Basmacı hareketinin tanımlanması üzerine fikir beyan etmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde Fergana'daki Basmacı hareketi ve Korbaşı Muhammed Emin Bek ele alınmıştır. Buna ek olarak Yedisu bölgesindeki Rus köylerinin Sovyetlere karşı isyanları ve Rus köylü ordusunun Basmacı hareketiyle işbirliği incelenmiştir. Tezin üçüncü bölümünde Korbaşı Şer Muhammed Bek, Buhara ve Hive hanlıklarındaki Basmacı hareketi ve Enver Paşa'nın faaliyetlerinin yanı sıra Basmacı hareketinin son safhası ve sona ermesi anlatılmıştır. Son alt bölümün konusu ise Kızılordu tarafından basmacıların yok edilmesi ve Türkistan topraklarında sunî bir şekilde sınırlar çizilerek millî bölgelere ayrılması neticesinde 1924'de yeni cumhuriyetlerin kurulması olmuştur.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix

GİRİŞ

XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkistan'ın Rus Çarlığı Tarafından İşgali	1
--	---

I. BÖLÜM

BASMACI HAREKETİNİ HAZIRLAYAN SEBEPLER	38
1.1 1916 Millî Ayaklanması	38
1.2 1917 İhtilalleri ve Türkistan'da Siyasî Durum	58
1.3 Türkistan'da Muhtar Hükümetler: Türkistan (Hokand) Muhtariyeti ve Alaş Orda Millî Muhtar Hükümeti	78
1.4 Basmacı Kavramının Ortaya Çıkması ve Basmacı Hareketinin Tanımlanması	92

II. BÖLÜM

TÜRKİSTAN’DA BASMACI HAREKETİ	109
2.1 Fergana Cephesinin Oluşması ve Korbaşılar	109
2.2 Yedisu Bölgesindeki Rus Köylülerinin İsyanları	120
2.3 Basmacı Hareketinde Yeni Bir Safha - Korbaşı Madaminbek	126
2.4 Rus-Kossak Köylü Ordusu ve Basmacı Hareketi	146
2.5 Madaminbek’in Sovyet Hükümeti ile Barış Anlaşması	170

III. BÖLÜM

TÜRKİSTAN’DA BASMACI HAREKETİNİN SONA ERMESİ	178
3.1 Korbaşı Şer Muhammed Bek ve Basmacı Hareketi	178
3.2 Fergana’da Basmacı Hareketinin Son Safhası	188
3.3 Buhara ve Hive Hanlıklarında Siyasî Durum ve Basmacı Hareketi	215
3.4 Türkistan’da Bir Osmanlı Generali	233
3.5 Buhara ve Hive Cephelerinin Kaldırılması	256
3.6 Türkistan’ın Millî Bölgelere Bölünmesi	264
SONUÇ	279
KAYNAKÇA	303
ÖZGEÇMİŞ	325

KISALTMALAR

A.g.m	Adı geçen makale
A.g.e	Adı geçen eser
Bkz.	Bakınız
Es-Er	Sosyal Devrimciler (Rusça'dan kısaltma)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
RGVA	Rusya Devlet Askerî Arşivi (Rusça'dan kısaltma)
ROSTA	Rusya Telgraf Ajansı (Rusça'dan kısaltma)
Purhiv	Hive siyasî yönetimi (Rusça'dan kısaltma)
RSFSR	Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Federasyonu (Rusça'dan kısaltma)
HKP	Hive Komünist Partisi
TMB	Türkistan Millî Birliği

GİRİŞ

XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkistan'ın Rus Çarlığı Tarafından İşgali

*“Asya’da Ruslar bütün servet kaynaklarını işletmeli ve bunları sömürmenin hazzını duymalıdırlar; genç bir Rus, burada nüfusu arttırdığı zaman anavatanını diriltecek ve gurur duyulacak bir gayretin sahibi olduğunu bilmeli ve dünya üzerindeki misyonunu yerine getirmenin huzurunu yaşamalıdır”.*¹

Fedor Dostoyevski

Çarlık Rusyası’nın Türkistan’ı işgali basamak basamak gerçekleştirildi. Öncelikle 1480’de güçten düşmüş ve iç mücadeleye boğulmuş olan Altın Orda Devleti’nin (1227–1502) yıkılmasıyla birlikte Rusya’nın Asya’ya doğru yayılması başlamış oldu.² Rus Çarı İvan Vasilyeviç Grozniy 1552’de Kazan Hanlığı’nı, 1558’de ise Astrahan Hanlığı’nı işgal ederek Rusya’nın sınırlarını Volga ve Ural nehirlerinin döküldüğü Hazar denizine kadar ulaştırdı. Bu işgallerle birlikte Başkırtlarla Nogay ordusu Çarlığın idaresi altına girmek zorunda kaldı. Kazan’ın alınmasından sonra Mareşal Stoganov’un desteklediği Yermak³ Kossakları, Urallar’ı geçerek 1558–1582 yılları arasında Sibiry’yi ele geçirdiler⁴. IV. İvan Tatar akınlarına karşı koyabilmek için askerî reforma girişti. Güney sınırında kalelerin güçlendirilmesi ve topçu sınıfının geliştirilmesiyle savunmaya dayalı bir stratejiden fetihe dayalı bir stratejiye geçiş gerçekleşti.⁵

¹ Hans Kohn, **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, ter. Agah Oktay Güner, İstanbul, Kervan Yayınları, 1983, s.183.

² **İstoriçeskiy Obzor Turkestana i Postupatel’nogo Dvijeniya v nego Russkih** (Rusların Türkistan’ı işgal harekâtının tarihî gözlemi, bundan sonra **İstoriçeskiy Obzor Türkistana** olarak kısaltılacaktır), Haz. A. Makşeyev, Sankt-Petersburg, Voennaya Tipografiya, 1890, s.50 – 57.

³ Sibir Hanlığı’nı işgal etmesiyle tanınmış Kossak lider. (d.1532–1542 – ö.1584) Rus çarlığı sınırlarını Bering Boğazı’na kadar genişletmek istemesiyle, Sibiry’yi işgal etmesi için Kossak atamanı Ermak’ı görevlendirmiştir. Ermak Küçüm Han’ın kuvvetleri tarafından öldürülmüştür. Bkz. N.Pavlov-Silvanskiy, “Ermak Timofeyeviç”, **Entsiklopedičeskiy Slovar’ Brokgauza i Efrona: v 86 tomah** (86 ciltlik Brokgauz ve Efron Ansiklopedik Sözlüğü), Cilt XIa, Sankt-Petersburg 1890–1907, s.673–674.

⁴ Bkz. **İstoriçeskiy Obzor Turkestana**, s.50–57; Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurum Yayınları, 1995, s.42.

⁵ Helene Carrere d’Encausse, **Tamamlanmamış Rusya**, ter. Reşat Uzmen, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003, s.63.

IV. İvan'ın Kazan Hanlığı'nı ortadan kaldırmasından sonra Ruslar durmadan yayılma ve genişleme siyasetini güttüler. Son üçyüz elli yıl içinde hiçbir devlet ve millet Ruslar gibi devamlı harplerle, komşuları aleyhine genişlemiş değildi. Bu hareketin icabı olarak Rusların siyasî faaliyetlerinin en karakteristik vasıfları yayılma ve komşularından toprak kazanma olmuştu. Bu durumdan ise en çok zarar görenler Türk halkları olmuştur.⁶

Kazan, Astrahan ve Sibiryâ hanlıklarının işgallerinin arkasından Yayık nehri kıyılarında Rusların yerleşmesinden sonra Çarlık Rusyası Türkistan sınırlarına iyice yaklaşmış oldu⁷. IV. İvan'ın talimatıyla 1552'den sonra düzenlenmiş olup XVI-XVII yüzyıllarda Rusya ve komşu ülkelerin haritalarının detaylı açıklaması olan *Kniga Bolşogo Çerteja*'dan (Büyük Çizimler/Krokiler Kitabı) Rusların XVI. yüzyılda Kırgız-Kazak steplerini araştırdıkları ve iyi tanıdıkları ortaya çıkmaktadır. Hatta XVII. yüzyılda Moskova hükümeti Hive, Buhara ve Babür İmparatorluğu'na bile elçiler göndermekteydi⁸.

XVIII. yüzyılda Rusya'nın güneye ve doğuya doğru yayılışı iki eksen üzerinde gelişti. Birincisi, Balkanlar ve Kafkaslar olmak üzere Karadeniz'in her iki tarafından Osmanlı İmparatorluğu topraklarına, ikincisi de, Türkistan yönünde Kazak⁹ steplerine doğru oldu¹⁰. "Rusya'nın polisi" olarak nitelenen I. Nikolay (1825–1855) Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kendisi için felaketle sonuçlanacak Kırım harbine girişti. Savaşın sonunda Rusya güneydoğu Avrupa ve Ortadoğu'daki pozisyonlarını kaybetti. Kırım'daki Rus bozgunu, bir buçuk asırdır devam eden toprak genişlemesine ve geçici olsa da, Balkanlardaki ve Karadeniz'deki Rus ihtiraslarına son verdi.¹¹

Kırım Harbi'nde Rusya'nın maruz kaldığı darbenin tesiri azalıp acı izleri silinince Çar hükümeti yeniden baskı siyasetine döndü. "Panislavizm" hakiki mahiyetiyle sahnede göründü.¹² Rusya, Balkanları ele geçiremeyince Türkistan ve

⁶ Kohn, **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, s.6.

⁷ Bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 152-157; Benningsen, A., Lemerrier C. Quelquejay, **Step'de Ezan Sesleri**, Nezih Uzel (Çev.), İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1997, s.34-37.

⁸ **İstoriçeskiy Obzor Turkestana**, s.57.

⁹ Bu çalışmada iki farklı Kazak grubundan bahsedilmektedir. Bunlardan bir tanesi Türk olan Kazaklar olup, diğeri Rusya adına faaliyet gösterenler ve Slav kökenli olup Kossak şeklinde kullanılmıştır.

¹⁰ Olivier Roy, **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**, İstanbul, Metis Yayınları, 2000, s.59.

¹¹ d'Encausse, **Tamamlanmamış Rusya**, s.146.

¹² Kohn, **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, s.9.

Kafkasya'ya doğru genişleme siyasetine girişti ve buradaki sömürge politikası durmak bilmedi.

Kırım Savaşından sonra Rusya, Kafkasya'daki asker sayısını yaklaşık 250.000'e çıkardı ve sistemli bir şekilde bölge üzerinde kontrolünü kurmaya başladı. Kenar bölgelerden başlayarak ve metodolojik olarak iç bölgelere doğru çalışmalarını ilerleterek, Rusya acımasız bir şekilde köyleri yok etti, ormanları kesti ve yaktı ve bütün kabilelerin yerlerini değiştirdi. Bu yolla Şeyh Şamil'in elinde olan kaynakları, halkı ve alanı tedrici olarak azalttı, sonunda Şamil 1859 yılında teslim oldu.¹³

XVII. asrın ilk çeyreğinde ve sonraki yıllarda Kazak sultanlarının arasındaki iç savaşlar yanı sıra Cungarların ve Kalmukların tecavüzleri I. Petro'nun Kazak steplerini ele geçirme arzusunun gerçekleşmesine neden oldu. Petro'nun (1721–1725) talimatıyla sistematik bir şekilde Kalmuk ve Cungar istilalarından bir hayli yıpranan Kazak “Cüz”leri Rus çarlığının idaresi altına girmişlerdi¹⁴. Kazak steplerinin Rus kontrolünde bulunmasına büyük ehemmiyet veren Petro şöyle diyordu: “Her ne kadar Kazaklar ile Kırgızlara güvenmek mümkün değil ise de, onların memleketini mutlaka himayemiz altına sokmak zorundayız. Zira Kazak ve Kırgız bozkırları, bütün Asya'ya açılan en önemli kapıdır”.¹⁵ 30 Eylül 1730'da Kazak Han'ı Ebülhayr'ın elçileri Saidkul Kaydagul ve Kutlumbek Kaşka başkanlığındaki heyet Ufa'ya gelerek Rus idaresine Orta ve Küçük Orda (Cüz) Kazaklarının Rus Devletinin tabiiyetine alınması konusundaki talebini ilettiler. Rus hükümeti Ebülhayr Han'ın tabiiyet talebini alır almaz kabul etti. 19 Şubat 1731 tarihinde imparatoriçe Anna İvanovna, Küçük Orda Kazaklarının kendi iradeleriyle Rus devletinin tabiiyetine geçirilmeleri üzerine bir yarluk imzaladı. 1739–1740 yıllarında Orta Orda Kazakları, 1742'de Büyük Orda Kazakları da resmî olarak Rus devletinin tabiiyetine geçtiler¹⁶.

Bu şekilde, Rus devleti, Kazak Ordaları arasında önemli bir yere sahip olan Ebulhayr Han'ın teşebbüsü ve hareketleri neticesinde Küçük ve Orta Orda Kazakları üstünde hâkimiyetini kurmaya muvaffak olarak XVIII. asrın ikinci çeyreğinde Kazak

¹³ Robert F. Baumann, “Rusya'nın Türk Bölgelerinde Yayılması”, **Türkler**, cilt XVIII, Haz. Hasan Celal Güzel, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.579.

¹⁴ **İstoričeskiy Obzor Turkestana**, s.103–141.

¹⁵ Mehmet Saray, “Rusya'nın Türkistan'da Yayılması”, **Türkler**, cilt XVIII, s.563.

¹⁶ Hamid Ziyayev, **Türkistan'da Rus Müdahalesine Karşı Mücadele (XVIII.- XX. Asır Başları)**, ter. Ayhan Çelikkbay, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2007, s. 58–60.

steplerinin işgalini tamamlamış oldu. Rus çarları Kazak Ordalarını himaye altına aldıklarını ilan ettikten sonra, tahta çıkan Kazak hanlarını tasdik etmeye ve bizzat kendileri tayin etmeye başladı. Böylece Kazak steplerinin sömürgeleştirilmesi gönüllü Slav göçmenlerinin, çoğunlukla Kossakların verimli Kazak otlaklarına el koyması ile başladığını söyleyebiliriz¹⁷. Bu süreç 1731 yılında Küçük Orda'nın ilhakının ardından başlamış: Kazak arazisi resmen devlet mülkü ilan edilmiş ve 1868 yılındaki “Geçici Nizamlara” göre Kazakların ortak kullanımına verilmiş idi¹⁸.

I. Petro'nun haleflerinden Çariçe Anna İvanovna, (1730–1740) Or ile Ural nehirlerinin birleştikleri, Kazak topraklarında hâkimiyetinin en güçlü olduğu yerde Orenburg kalesinin tahkim edilmesini emretti. Orenburg kalesinin inşası 1734–1735 arasında ve istenen şekilde tamamlandı. Böylece “Orenburg’un kuruluşu Türkistan’a Rus yayılmasını temin edecek olan büyük bir olay” oldu.¹⁹ Bu noktada Rus İmparatorluğu, 1742’de ortaya çıkan Orenburg Kossaklarını sınıra yerleştirerek ve Rus göçmenlerin bölgeye göçmesini teşvik ederek buradaki hâkimiyetini güçlendirmiştir. Kossaklar kendi iç işlerini yönetme konusunda görece özerklik elde etme karşılığında belli şartlarla hizmet sunan askerî bir sınıfı oluşturmaktaydı. Çar yönetimi, belli aralıklarla yeni Kossak orduları oluşturmuş ve sınır bölgelerini güçlendirmek için bu orduları imparatorluğun çevresi boyunca yerleştirmiştir.²⁰

Kazak steplerinin işgaline karşılık olarak 1830’da Kazak sultanı Kenesarı Ruslara karşı isyan etti. Rus kaynaklarında Kenesarı Kasımoğlu olarak geçen Sultan Kenesarı'nın mücadelesinin amacı Kazak ve Kırgız aşiretlerini birleştirerek merkezi bir devlet oluşturmak ve Rus idaresi altından çıkmaktı. Bu konuda sultanın 1840’da Rus çarına gönderdiği “nota” mühimdir. Bu notayı özetleyecek olursak Sultan Kenesarı Rus çarından dedesi Abılay Han döneminde olduğu gibi, kendisine de bir han olarak muamele edilmesi ve dolayısıyla Kazak steplerinde Çarlığın tayin ettiği general ve valilerin yetkilerinin sınırlandırılmasını talep etmekte idi²¹.

¹⁷ Eugene Schuyler, **Türkistan**, Haz. İsmail Aka, Firdevs Çetin, ter. Halil Çetin, İstanbul, Paradigma yayınları, 2007, s.487.

¹⁸ Gülnar Kendirbai, “Alaş”, **Türkler**, cilt XVIII, s.652.

¹⁹ Saray, “Rusya’nın Türkistan’da Yayılması”, s.564.

²⁰ Baumann, “Rusya’nın Türk Bölgelerinde Yayılması”, s.578.

²¹ P. G. Galuzo, **Turkestan-Koloniya** (Orta Asya’da Rus Çarlığının müstemleke siyaseti tarihi üzerine deneme), 2.baskı, Taşkent, Pravda Vostoka, 1935. s.84.

Kenesarı'nın 1846 yılında kabileler arasındaki bir çatışmada ölmesiyle Rus komutanlar, özellikle halkın göreceli olarak daha az hareketli olduğu kış aylarında Kazak köylerine karşı askerî saldırılar düzenlediler. Bu saldırılar sırasında Ruslar kabileleri bağımlı duruma düşürmek için hayvanları sürüyor ve malları mülkleri tahrip ediyorlardı. Bu tür yollarla Rus kuvvetleri, Orenburg hattından kuzeybatıya, Batı Sibirya hattından kuzeydoğuya harekete geçirdikleri birlikleri bir araya getirerek Kazak steplerini her yönden sardılar. 1853 yılında Sırderya nehri üzerinde Perovsk kalesinin inşa edilmesiyle Kazaklar kendilerini stratejik açıdan çevrelenmiş bir halde buldular.²²

Kırgız Sarıbagış aşireti reisi olan Atake Bey 1785 yılı yazında, Rus Çariçesi II. Katerina'ya mektup yazarken, büyük olasılıkla, Kırgız toplumunun tarihinde yeni bir dönem açtığını bilmiyordu. Çeyrek yüzyıl içinde, Rus Çarlığı, Türkistan bölgesi üzerindeki kontrolünü sağlamak için askerlerini gönderecek ve Kırgızlar, bazıları gönüllü, bazıları zorla, yüz elli yıl boyunca Rus kontrolü altına girecekti.²³ Kırgız topraklarının işgali 1855 yılında başlamış ve yirmi bir yıl devam etmiştir. Bu yayılma süreci 1876 yılının yazında, Alay Kırgızlarının boyun eğdirilmesi ile tamamlanmıştır.²⁴ 1876'da Hokand Hanlığı kaldırıldıktan sonra, günümüzde Kırgız toprakları olarak bilinen bölgenin büyük bir kısmı Türkistan Genel Valiliği (1886'dan 1917'ye kadar Türkistan İli olarak kalmıştır) altında farklı idarî birimlere (oblast-vilayet, uyezd-ilçe, kaza ve volost-nahiye, bucak) bölündü.²⁵

XIX. asrın ilk çeyreğine gelindiğinde Rus Çarlığı Buhara Emirliği, Hive ve Hokand Hanlıklarının her yönden araştırılmasına ehemmiyet gösterdi. Çarlığın gönderdiği birçok elçi, bilim adamı ve tüccar hanlıkları ziyaret ederek halkların sosyal yapısından başlayarak hanlıklardaki son siyasî gelişmelere kadar mühim bilgiler edindi²⁶. XIX. yüzyılda hem Rusya'dan hem de Avrupa'dan çok sayıda askerî – siyasî yetkililer ve seyyahlar Türkistan'daki emirlik, hanlık ve beylikler ile bağlantıları sağlamaya ve güçlendirmeye gayret etmişler ve bölge hakkında siyasî, kültürel ve ekonomik malumatlar içeren notlar tutmuşlardır. Bu seyyah-araştırmacılar

²² Baumann, a.g.m, s.580.

²³ Rafis Abazov, "Çarlık Yönetimi Altında Kırgızlar", **Türkler**, cilt XVIII, s.607.

²⁴ Toktorbek Ömürbekov, "Sömürge Döneminde Kırgızlar", **Türkler**, cilt XVIII, s.616.

²⁵ Abazov, a.g.m, s.610.

²⁶ **İstoričeskiy Obzor Turkestana**, s. 57.

içinde Henry De Blocqueville (1860–1861), Arminius Vambery (1863–1864), Aleksey Pavloviç Fedçenko (1868–1871), I.A.MacGahan (1873), Eugene Schuyler (1873), Ivan Vasilyeviç Muşketov (1874), Nikolay M. Prjevalskiy (1870–1885), Wilhelm Radloff (1859–1871), Gabriel Bonvalot (1881–1882) bulunmaktadır.

Rus Çarlığı, Türkistan'ın batısındaki hanlıkları ele geçirmeye giriştiği zaman Buhara emirliği, Hive ve Hokand hanlıkları arasında kanlı çarpışmalar hüküm sürmekteydi²⁷. Buhara Emiri Nasrullah (1826–1860) ve Hive Han'ı Muhammed Emin (1846–1855) birbirine düşman durumundaydılar. Emir Nasrullah ile Hokand Hanlığı arasında siyasî gerginlikler mevcuttu. 1840 yılında Buhara emiri Hokand hanlığına saldırarak Han Muhammed Ali'yi idam ettirdi. 1843'de Hokandlılar Taşkent'i Molla Bey'in komutanlığında geri aldılar. 1846 yılında Hokand Han'ı olan Hudayar Han (1846–1853), Buhara Emiri'nin kendisine düşmanlığını İstanbul'da bulunan Halife'ye şikâyet etmekteydi. Hokand ve Buhara arasındaki düşmanlık Rusların 1865 yılında Taşkent'i ele geçirmesine değin devam etti²⁸.

1837 yılında Rus imparatoru I. Nikolay (1825–1855), Hive Hanlığı'nın işgal edilmesi hakkında Orenburg Genel Valisi General V.A. Perovskiy'e bir ferman gönderdi. Buna uygun olarak Perovskiy Rus imparatorundan, 4.000 kişilik asker ve 12 top tahsis edilmesi ricasında bulundu. Sefere harcanacak meblağın miktarı 1.698.000 kâğıt para ve 575.000 gümüş som olarak belirlendi. 1839 yılında 4.250 asker, 18 top ve 2.090 kişilik bir ordu kuruldu ve 14 Kasım'da Hive'ye doğru yola çıkıldı. Sefer hem maddi hem beşerî ağır kayıplar vererek başarısız oldu. Rus imparatoru I. Nikolay, 1839 yılındaki başarısızlığı duyar duymaz hanlığın işgal edilmesi için yeniden askerî hazırlıklara ivedilikle başlanması konusunda bir ferman çıkardı. Çarlık Rusyası Savunma Bakanı Baş Yaver Kont Çernişev'in 17 Mart 1840 tarihinde hükümete verdiği raporda Hive Hanlığı üzerine gönderilecek ordunun 1 general, 140 subay, 6668 asker ve memurdan, ayrıca 300 yataklık bir hastaneden oluşacağı kaydedilmişti. Ancak General Perovskiy'nin bu harekâtı gerçekleştirmek için daha fazla malzemeye ve askere ihtiyaç olduğunu belirtince askerî harekât bir süreliğine ertelendi²⁹.

²⁷ Ziyayev, *Türkistan'da Rus Müdahalesine Karşı Mücadele*, s.7–30.

²⁸ Alâeddin Yalçınkaya, *Sömürgecilik Panislamizm Işığında Türkistan*. İstanbul, Timaş yayınları, 1997, s.47.

²⁹ Ziyayev, *Türkistan'da Rus Müdahalesine Karşı Mücadele*, s. 62–66.

Rusların Türkistan'a doğru ilerleyişleri için engel teşkil eden ve Hokand Hanlığı'na ait olan Sırderya üzerindeki Akmescit kalesi, Yakub Bey (sonraki Kaşgar emiri Atalık Gazi Badevlet Yakub bey) tarafından müdafaa edilmekte idi. Yakub Bey'in oradan çekilmesi üzerine, 1853'te Akmescit, Ruslar tarafından hücumla zapt edildi³⁰. Bu kalenin düşmesiyle Türkistan'da Rusların ilerleyişi yeni bir safhaya çıktı. Bu işgal süreci içerisinde Rus idaresine karşı yerli halkın isyanları ortaya çıkmıştır. Örneğin, 1856-1857'de Can Hoca Nurmuhamedov Sır-Derya'da bir "tercüman" Tatar Ahmedov'un Rus idarî görevlilerle işbirliği içerisinde halktan fazla vergi toplaması sebebiyle bir isyan başlatmıştı³¹.

1858'de Çarlık Rusya tarafından üç tane sefer heyeti teçhiz edildi. Şarkiyatçı N.V. Khanykov başkanlığındaki İran'a ve Herat'a (Afganistan) gönderilecek heyet araştırma amacıyla, Kazak etnograf Şokan Valihanov başkanlığında güney-doğu Türkistan'a gönderilecek heyet ticaret amacıyla ve üçüncü heyet ise Londra'daki Rus polis ajanı Albay İgnatyev başkanlığında Hive hanlığına ve Buhara emirliğine diplomatik amaçlarla gidecekti.³² Albay İgnatyev'in görevi diğerlerinden daha önemli sayılıyordu. Onun görevi Hive ve Buhara ile "dostane" ilişkiler kurmak, eşit ticaret hakları üzerinde görüşme yapmak, Rus tüccarlarının sattığı ürünlerinin fiyatının yarısına kadar varan gümrük vergisinden ve diğer vergilerden muaf tutulmasını sağlamak ve Amu-Derya nehrinde Rus gemilerinin dolaşmasına hanların iznini almak idi. Aynı zamanda İgnatyev'in Türkistan hanlarını Britanya ile değil Rusya ile ticarî anlaşmalar yapmasına ikna etmesi gerekiyordu. Yarbay Butakov'un kumandanlığındaki Aral denizi flotilyası İgnatyev'in misyonuna destek olarak gönderilmişti. İgnatyev'in başkanlığındaki Rus heyetinin Hive ve Buhara'da 7 ay kaldıktan sonra Çarlık yönetimi hanlıkların siyasî, sosyal ve ekonomik durumları hakkında detaylı malumat, Hive ve Buhara'dan Hindu Kuş üzerinden İran ve Afganistan'a giden yollar, Türkistan hanlıklarının askerî gücü ve kaynakları, Amu-derya halici hakkında topografik, istatistik ve askerî bilgi edindi.³³

³⁰ Ömürbekov, "Sömürge Döneminde Kırgızlar", s.617.

³¹ Galuzo, **Turkestan-Koloniya**, s.100.

³² N. A. Abdurakhimova, "Tsarist Russia and Central Asia", **History of Civilizations of Central Asia**, Haz. Anara Tabyshalieva, UNESCO, Bilbao, 2005, s.123.

³³ Detaylı bilgi için bkz. N. P. İgnatyev, **Missiya v Hivu i Buharu v 1858 godu** (1858'de Hive ve Buhara'ya Misyon), St. Petersburg, 1897, s.278.

Ruslar Türkistan içlerine hem askerî hareketlerle, hem de diplomatik yollarla nüfuz etmeye başladılar. 1858’de İgnatyev³⁴ (sonradan İstanbul elçisi, panislavist) elçi olarak Buhara’ya gönderildi. O, 1858 baharı ve yazında Türkistan’daki devletlerin durumlarını iyice tetkik ederek Petersburg’a dönmüş ve hazırladığı ayrıntılı raporu hükûmetine takdim etmiştir. Raporunda Rus hükûmetinin Hokand’a karşı derhal askerî harekâta girişmesini tavsiye eden İgnatyev, Hazar denizinin doğu kıyısındaki Türkmenlerin Rus kontrolü altına alınması ve bunların Hive hanlığına karşı kullanılmalarını tavsiye ediyor³⁵ Hive ve Buhara’nın da, önce birbirlerine düşürülüp, Rus nüfuzuna sokulmaları ve sonra da fiilen istila edilmeleri gerektiğini bildirmiştir³⁶.

1860’da, Yedisu bölgesinden harekete geçen Rus kuvvetleri, Tokmak ve Bişkek (Pişpek kalesi) şehirlerini ele geçirerek, 1861’de Sırderya üzerindeki Cülek ve Yenikurgan mevkiilerini zapt etti. 1860’lı yılların ortalarında Rus birliklerinin Türkistan’ın içine hızla ilerlemesi için gereken şartlar oluşturulmuştu. Çar’ın askerî strateji uzmanları işgal için gereken hazırlığı yapmış ve istihbarat birlikleri yöreyi titiz bir şekilde incelemişlerdi. Çar hükûmeti 1860’lı yılların başında, Orenburg ve Sibiryâ sınır bölgelerinin birleşmesi için, Rus birliklerinin Türkistan’daki hareketlerini sık sık gözden geçirmişti. Neticede Rus Çarı II. Aleksandr, 1863 yılı Aralık ayında adı geçen bölgelerin kendi topraklarına katılması için “1864 yılının başında işgale başlama” konusunda emir vermiştir³⁷.

1864 yılında Türkistan (Yesi) şehri Rusların eline geçmişti. Aynı yıl General Mihail Çernyayev³⁸, Evliya-Ata ve Çimkent şehirlerini işgal etti. Taşkent şehri 1865 yılının Haziran ayında Rusların talimli askerleri ve son model topları karşısında dayanamayıp Çernyayev’in eline geçti³⁹. Taşkent’in düşmesi Hokand Hanlığı’nın sonu

³⁴ Nikolay Pavloviç İgnatyev (1832–1908) – Rus asilzade ve devlet adamı. 1860’ta Pekin antlaşmasını imzaladı, 1861–1864 yılları arasında Rusya Dış İşleri Bakanlığı Asya departmanı müdürü, 1864–1877 yılları arasında İstanbul’da elçi olarak görev yaptı. 1878’de Osmanlı ile San-Stefanos barış antlaşmasını imzalamıştır.

³⁵ Mehmet Saray, **Rusların Orta Asyayı Ele Geçirmeleri**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1984, s.5.

³⁶ Saray, “Rusya’nın Türkistan’da Yayılması”, s.567.

³⁷ A. L. Popov, “İz istorii zavoevaniya Sredney Azii”, **İstoriçeskiye zapiski**, cilt IX, Moskova, 1940. s. 211.

³⁸ General Mihayil Çernyayev (1828–1898) - [Panslavizm](#) yanlısı [Rus generali](#). Çarlık Rusyası’nın topraklarını Türkistan’a kadar genişletmesi ve 1876’da [Osmanlılara](#) karşı savaşan [Sırp](#) ordularına komuta etmesiyle tanınır. 1865’te Türkistan Askerî Valisi olarak tayin edilmiştir.

³⁹ Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 349–350.

olmuştu ve 24 Haziran 1865'te Rusların hazırladığı bir antlaşma ile hanlık Rus nüfuzuna dâhil edildi.⁴⁰

Rusya'nın Türkistan'da ilerlemesini yıllardır endişeyle izleyen İngilizler, Rusların bu son kazancını provoke edici olarak değerlendirdiler. Bu kaygıları yatıştırmak amacıyla Rusya Dışişleri Bakanı Prens Mihail Gorçakov 3 Aralık 1864 tarihinde dünya kamuoyuna işgalleri meşrulaştırmaya çalışan bir açıklama yapmıştı.⁴¹ Türkistan halkları “hiçbir sosyal düzeni olmayan yarı-vahşi göçebe toplumlar” olarak addedilerek Rusya'nın bir “medenî” devlet olarak kendini korumak amacıyla “vahşiler” memleketine girdiklerini ve daha sonra kuvvetlerini geri çekmek mümkün olmadığını beyan etmişti. Gorçakov'un açıklamasından Rusya'nın kendini medeniyet taşıyıcısı olarak telakki ettiğini ve Rusya'nın barbarlara karşı yüksek kültür savunucusu rolü üstlendiği anlaşılmaktadır. Rusya'nın Türkistan'ın fethini bir prensip ve namus meselesine çevirdiği, herhangi bir geri adım Asyalılarca bir zaaf olarak anlaşılabacağından ilerlemeye devam edeceklerini bütün dünyaya bildirmiş bulunuyorlardı.

Burada Rusya'nın tutumunu daha iyi anlamak için Dostoievsky'ye atıfta bulunacağız. “Journal d'un ecrivain”ın son nüshasında Dostoievsky “meşhur” Göktepe katliamının kumandanı Skobelev'e yazdığı methiyede Çar'ın adının bütün Asya'da parlaması ve bütün doğulu prenslerin onun gölgesinde kalması arzusunu ifade ederek şöyle diyordu “Zira Asya bizim ümitlerimizin beşiği ve hayat sahamızdır”. Dostoievsky'ye göre Ruslar Asya'yı fethetmekle iyi iş yapmışlardı çünkü Asya'da Ruslar batı taklitçiliğini değil, fakat medeniyeti temsil ediyordu.⁴²

⁴⁰ Saray, “Rusya'nın Türkistan'da Yayılması”, s.568.

⁴¹ “Rusya'nın Orta Asya'da karşılaştığı durum, hiçbir sosyal organizasyonu olmayan, yarı-vahşi göçebe halklar karşısındaki bütün medenî devletlerin problemleriyle aynıdır. Bu tip durumlarda daha medenî olan devletler kendi sınırlarını ve menfaatlerini müdafaa etmek zorunda kalmışlardır. Hudut bölgesinde huzursuzluğu yaratan gruplar cezalandırıldıktan sonra kuvvetlerimizi geri çekmek mümkün olmamıştır. Bu durumda yapılacak iki iş vardır. Ya bütün medenileştirme çabalarından ve menfaatlerimizden vazgeçip oralardan çekilmek, ya da bu vahşiler memleketinin içlerine gitmektir. Bizim oralardan geri çekilmemiz Asyalılarca bir zayıflık olarak telakki edileceği için ilerlememize devam edeceğiz. Bu ilerleme nerede durur ve nereye varır orasını kestirmek çok güç...”

Gorçakov'un bu meşhur bildirgesinin tam metni için bkz. S.S.Tatişçev, **İmperator Aleksandr II, Ego Jizn' i Tsartsvovanie** (İmparator II. Aleksandr, Hayatı ve Saltanatı), A.S.Suvorin basımevi 1911, cilt II, s.107–108; Abdurakhimova, “Tsarist Russia and Central Asia”, s.124; Saray, **Rusların Orta Asya'yı Ele Geçirmeleri**, s.9;

⁴² Kohn, **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, s.183.

Rusya ile İngiltere Türkistan'ın kontrolünü ele geçirme konusunda birbirleriyle ciddi ve karmaşık bir mücadelenin içinde olmuşlardır. “Büyük Oyun”⁴³ olarak isimlendirilen bu mücadelede, bu imparatorluklarda yaşayan yerli halk açısından ortaya çıkan gerek ekonomik gerek sosyal ve siyasî nedenler göz ardı edilmiş, sadece itibarın ve saygınlığın korunması ve yayılmasıyla ilgilenilmiştir. Eğer İngiltere özellikle de onun Hindistan'daki temsilcileri, kuzeyden gelen tehditlere karşı bölgedeki varlıklarını korumaya çalıştıklarına inanırlarken; Rusya, Türkistan'a doğru yayılmasını topraklarının doğal bir şekilde genişlemesi olarak görmekteydi.⁴⁴ Burada tarihçi Vasiliy Klyuçevskiy'in şu sözlerini hatırlamak icap etmektedir, “Rusya'nın tarihi, sömürgeleştirme tecrübesi yaşayan bir ülkenin tarihini yansıtmaktadır. Göç ve sömürgeleştirme, Rus tarihinin en temel özelliğini oluşturmaktadır ki diğer bütün özellikler az çok bu özellik ile ilgili bulunmaktadır”.⁴⁵

12 Şubat 1865 tarihinde Orenburg Genel Valiliği'ne⁴⁶ bağlı olarak teşkil edilen ve Sırderya bölgesi ile Hokand Hanlığı'ndan işgal edilen toprakları kapsayan, merkezi Taşkent olup sınırları Isıkgöl'ün batısından Ural nehrine kadar uzanan Sırderya nehrinin uzandığı coğrafyada Türkistan Vilayeti (*Turkestanskaya Oblast'*) oluşturuldu. Ancak 1865 yılında General Çernyayev'in başkanlığında kurulan Türkistan Vilayeti, kısa sürede işgalcilerin bölgede yürütmek istedikleri sömürgecilik çalışmalarının devamına cevap veremez hale geldi. Özellikle, bu vilayetin uzak mesafedeki Orenburg Genel Valiliği'ne bağlı olması büyük uyumsuzluklar ve zorluklar meydana getirdi. 1867 başlarında Harp Bakanı Dmitriy Milyutin, ele geçirilmiş olan bölgelerin en iyi nasıl idare edileceğini kararlaştırmak üzere St. Petersburg'da toplanan Özel Komite'ye başkanlık etti. Bu komite, Türkistan

⁴³Büyük oyun deyiminin, 1820'lerde İran ve Buhara'da seyahatler yapan Yüzbaşı Arthur Conolly tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. 1840'lara gelindiğinde kavramın, Türkistan'daki hâkimiyet mücadelesi için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra Redyard Kipling, Kim adlı masalında bu kavrama popülerite kazandırmıştır. 1816'dan 1856 yılına kadar Rusya Dışişleri Bakanı olan Kont Nesselrode, bu mücadeleden daha çarpıcı bir şekilde “Gölgeler Yarışması” olarak söz etmiştir. Steve Sabol, “Orta Asya'da Rus-İngiliz rekabeti”, **Türkler**, cilt V, s.594.

⁴⁴ Sabol, a.g.m, s.587.

⁴⁵ V. O. Kluçevskiy, **Kurs Russkoy İstorii**, tıpkıbasım, Ann Arbor 1948, s.20–21. Bkz. (çevrimiçi) <http://www.kulichki.com>, 04.07.2014.

⁴⁶ Orenburg Genel Valiliği - 1744 ile 1782 ve 1796 ile 1928 yılları arasında Rusya'nın Avrupa kısmının güney-doğusunda bulunan administratif birim. Merkezî Orenburg şehri. 1920'de Kırgız (Kazak) Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dâhil edildi. 1925'te Merkezî Kızıl Orda şehri ile değiştirilerek Kırgız (Kazak) Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden çıkarıldı. 1928'de Orenburg Genel Valiliği ortadan kaldırıldı ve Orta İdil Bölgesi'ne dâhil edildi.

dominyonlarının Orenburg kaza sahasından çıkartılması ve Sır-Derya ve Yedisu olmak üzere iki vilayetten (oblast') müteşekkil ayrı bir Türkistan Askerî Valiliği'nin kurulması tavsiyesinde bulundu.⁴⁷

Çarlık Hükümeti, Türkistan vilayetinin Orenburg'dan ayrılması için başlattığı çalışmalar sonucu 11 Temmuz 1867 tarihinde, yeni bir kanunla Türkistan Genel Valiliği (Turkestanskoe General-Gubernatorstvo) oluşturularak, Türkistan Orenburg'dan bağımsız hale getirildi⁴⁸. Taşkent buranın merkezi kabul edildi. Türkistan Genel Valiliği'ne Sırderya Vilayeti (merkezi Taşkent) ve Yedisu Vilayeti (merkezi Vernıy (Almata) dâhil edildi. Yine, Türkistan Askerî Bölgesi kuruldu.⁴⁹ Yedisu vilayeti merkezi Vernıy (Almata) şehri olmak üzere 11(23) Temmuz 1867 tarihinde teşkil edildi ve Vernıy, Carkent, Kopal, Bişkek, Lepsinsk ve Prjevalsk (Karakol) kazalarını (uyezd) kapsamakta idi.⁵⁰ Sırderya vilayeti merkezi Taşkent şehri olmak üzere Türkistan İli'nin kuzey-batısında Yedisu vilayeti ile aynı tarihte kuruldu. Sırderya vilayetine Taşkent, Evliyaata, Çimkent, Hocend, Cizzah, Kazali ve Perovski kazaları ve Amuderya bölümü dâhil edildi.⁵¹

Birinci Genel Vali Kaufmann büyük yetkilere sahipti, ona bağımsız olarak askerî seferler yapma ve komşu devletlerle ilişkileri yürütme hakkı verilmişti. İmparator Aleksandr tarafından K.P.Kaufmann'a verilen yetki belgesinde şöyle denilmiştir: *"Biz, Türkistan Genel Valimiz, General Yaverimiz Konstantin Kaufmann'a yüce vekaletimi vermekle kendimizi bahtiyar kabul ediyoruz ve her türlü siyaset, sınır ve ticaret işlerini halletmek, iki taraf vatandaşları için faydalı müzakereler yapmak ve anlaşmaları, şartnameleri ya da kararları imzalamak ve komşu memleketlere güvenilir insanları göndermek için vekil onu atıyoruz....."*⁵² 14 Haziran 1867 tarihinde Türkistan Genel Valisi (1867–1882) olarak atanan General Yaver Konstantin Petrovich Von Kaufmann⁵³ aynı zamanda Türkistan Askerî

⁴⁷ Saray, **Rusların Orta Asya'yı Ele Geçirmeleri**, s.17.

⁴⁸ Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, s.158.

⁴⁹ Ziyayev, **Türkistan'da Rus Müdahalesine Karşı Mücadele**, s.222–223.

⁵⁰ "Semireçenskaya oblast" (Yedisu vilayeti), **86 ciltlik Brokgauz ve Efron'un Ansiklopedik Sözlüğü**, 1890–1907, cilt XXIX, s.457–461.

⁵¹ "Sırdarinskaya oblast" (Sırderya vilayeti), **Brokgauz ve Efron'un Ansiklopedik Sözlüğü**, cilt XXXII, s.214-219.

⁵² **İstoriya Uzbekskoy SSR** (Özbekistan SSC Tarihi), cilt I, Taşkent, 1957, s.94–95.

⁵³ Konstantin Petroviç fon Kaufmann (1818–1882) – Türkistan'ı işgal harekâtını yöneten general-adyutant. 1867'den itibaren Türkistan Genel Valisi, Türkistan Askerî İli orduları kumandanı. Bkz. "Kaufmann, Konstantin Petroviç", **86 ciltlik Brokgauz ve Efron'un Ansiklopedik Sözlüğü**, 1890–1907, cilt XIVa, s.775.

Sancağı (*Turkestanskiy Voennyi Okrug*) kuvvetlerinin ilk kumandanı idi. Türkistan Askerî İli 1874 yılında Rusya İmparatorluğu Harbiye Nazırı (1861–1881) Dmitri Alekseyeviç Milyutin'in yürüttüğü askerî reformlar sırasında tüm Rusya'nın 14 askerî ile bölünmesi sonucu teşkil edilmiştir. 1886'dan itibaren resmî olarak Türkistan İli (*Turkestanskiy Kray*) olarak adlandırılmaya başlayan Türkistan Genel Valiliği 1867'de kurulduğu vakit iki yönetim merkezinden: Sırderya ve Yedisu vilayetlerinden oluşmaktaydı⁵⁴.

1868 yılına kadar Rusya'nın önlenemez ilerleyişi Buhara Emiri'ni Hokand ve Hive hanlıkları da dâhil olmak üzere bölgesel güçlerin liderleriyle diplomatik birlik oluşturma çabalarında bulunmaya sevk etti. Buna karşılık yeni oluşturulmuş Türkistan bölgesinin ya da Türkistan Sancağı'nın genel valisi General Kaufmann, bir askerî ittifak oluşturulmasının önüne geçmek için hemen harekete geçti. Kaufmann, Buhara ordularını Semerkant ve Katta-Kurgan yakınlarında yenilgiye uğrattı, böylece Emir'i Rus İmparatorluğu'na olağanüstü ayrıcalıklar tanıma konusunda bir anlaşma imzalamaya zorladı.⁵⁵

Türkistan Genel Valiliği'nin kuruluşunu takiben 1868'de Buhara Emirliği'ne yapılan seferlerin neticesinde Semerkant işgal edildi ve Zarafşan bölgesinde Zarafşan Sancağı (*Zarafshanskiy Okrug*) teşkil edildi. Hocend ve Semerkand şehirlerinin işgalinden sonra Türkistan Genel Valisi Kaufmann 23 Eylül 1873 tarihinde Buhara Hanlığı ile yeni bir antlaşma yapmış, hanlığın Rusya'ya bağımlılığını daha da sağlamlaştırmayı ve Rusya ticaret çevrelerinin menfaatlerini daha da güçlendirmeyi sağlamıştır. Anlaşma 18 maddeden oluşmakta olup, bunların içindeki maddelerden biri Buhara emirinin Rus hükümetinin izni olmadan herhangi bir dış ülkenin vatandaşını kabul edip görüşmesi yasaklanmıştı⁵⁶.

Böylece Emirin, emirliğin sadece iç işleriyle ilgilenip Rusya'ya sadık ve dost olduğunu göstermesi şart olmuştur. Adı geçen antlaşma Rus hükümetinin emirlikte sömürgecilik siyasetini giderek güçlendirmesi için büyük imkânlar yarattı. Buhara emirliği 1873'te itaat altına alındıktan sonra Çarlık Rusya aynı yıl Hive Hanlığı'nı da işgal etmekte gecikmedi. 1873'te Türkistan, Orenburg ve Kafkas ordularıyla Hive

⁵⁴ M.A. Terentyev, *İstoriya Zavoevaniya Sredney Azii*, cilt III, V.V.Komarov Basımevi, 1906, s.84–91.

⁵⁵ Baumann, "Rusya'nın Türk Bölgelerine Yayılması", s.581.

⁵⁶ Ziyayev, *Türkistan'da Mücadele*, s. 254–258.

Hanlığı'na sefer düzenlenerek Hive'nin bir kısmı ele geçirildi⁵⁷. Rusya'nın geçmişte yaşadığı küçük düşmeleri çok iyi bilen General Kaufmann Hive'ye yönelik 1873 seferini aşırı derecede dikkatli bir şekilde gerçekleştirdi. Öncelikle Kafkasya (Hazar boyunca Mangışlak yarım adasına kadar), Orenburg ve Türkistan'dan gelen Rus kuvvetlerini birleştirerek Hive'ye karşı harekete geçti. Bunaltıcı yaz sıcakları bastırmadan seferi ilkbaharda başlatan Kaufmann'ın bu kuvvetleri ateş gücü ve disiplin açısından çok daha üstün oldukları Han'ın ordusundan korkacak değillerdi.⁵⁸

Hokand ve Buhara ordularını yenerek, Taşkent ve Semerkant gibi tarihî, ekonomik ve stratejik şehirlere sahip olan ve bu hanlıklar üzerine hâkimiyetini kuran Rusya, Hive hanlığına karşı başlattıkları seferin sorumlularını Hiveliler olarak görüyordu. Ruslara göre, Hive Hanı Mehmet Rahim (1864–1910) Rusya topraklarına saldıran Türkmen “çetelerine” ve Kazak “eşkiyalarına” yardım ve yataklık etmekte, bu grupların kervanlara saldırıp soymasına ve ticareti engellemesine göz yummakta, Rus topraklarında çıkan ayaklanmaları desteklemekte ve en önemlisi “yüzlerce” Rusu köle olarak kullanmaktaydı.⁵⁹ Başarılı bir seferden sonra, Rus orduları 10 Haziran 1873'te Hive'nin başkentine girmiş ve Han'ın vassallığı kabul etmesiyle bir barış yapılmıştır. Bu barışa göre Han, Amu Derya ırmağı doğusundaki topraklarını Ruslara bırakmış ve ancak geri kalan bölgenin Rus hâkimiyetini tanıyan Han olarak tahtını kazanmıştır.⁶⁰

Hive hanlığına karşı yapılan seferlerin sonucunda Amuderyanın sağ kısmı ele geçirilerek Amuderya bölümü (*Amudaryinskiy otdel*) teşkil edildi⁶¹. Hive hanlığının, Çarlık yönetimine boyun eğdirilmesiyle ortaya çıkan yeni idarî bölgelerden bir diğeri de, 9 Mart 1874'de kurulan Hazarötesi vilayeti idi. Kafkasya Başkomutanlığı'na bağlanan bu askerî bölgenin yönetim şehri Krasnovodsk oldu. 6 Şubat 1890'da Hazarötesi Bölgesi Sancağı'na dönüştürüldü⁶². Hazarötesi askerî bölgesi 26 Aralık 1897 (7 Ocak 1898) tarihinde, Türkmen yerleşim bölgelerinin boyunduruk altına

⁵⁷ *İstoričeskiy Obzor Turkestana*, s.143–349.

⁵⁸ Baumann, “Rusya'nın Türk Bölgelerine Yayılması”, s.581.

⁵⁹ Mehmet Yetişgin, “Rusların Türkmen Topraklarını İstilaları”, *Türkler*, cilt XVIII, s.599.

⁶⁰ Yetişgin, a.g.m, s.600.

⁶¹ Ziyayev, *Türkistan'da Mücadele*, s.259–302.

⁶² Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, s.104–105.

alınmasından sonra Hazarötesi vilayeti olarak Türkistan Genel Valiliği'ne dâhil oldu⁶³.

Türkmen bölgelerinin işgalleri 1870'lerin sonu 1880'lerin başına rast gelmektedir. Hive Hanı'nın 1873'de General Kaufmann'ın birliklerine itaatinde sonra Ruslar Hive Hanlığı'na bağlı Yomud Türkmenleri üzerine bir sefer yapmışlardır. General Kaufmann Yomud Türkmenlerine vuracağı darbe ile Çar'dan iltifat ve madalyalar kazanarak ve Türkmenlerin ödemekle yükümlü olduğu 800.000 rublelik harp tazminatını toplayacaktı. Türkmenlerin 300.000 rublelik kısmı 25 Temmuz'a kadar ödemediklerini ve bir kısım Türkmenlerin bölgeyi terk ettiklerini ileri sürerek, Türkmenler üzerine giden Ruslar binlerce Yomud Türkmeni katletmiştir.⁶⁴ Arminius Vambery'ye göre, Kızıl Tekir katliamında yaklaşık 10.000 Yomud Türkmeni öldürülmüştür.⁶⁵

General Lazarev'in komutası altında Gök-Tepe mevkiinde Rus birliklerinin yenilgiye uğraması Harp Bakanı Milyutin tarafından çok kötü bir çöküş olarak algılanarak Hazarötesi bölgesine gerçekleştirilecek yeni seferin komutanlığına komutan Skobelev'i atadı. Skobelev bir sonraki Hazarötesi seferinde başarıyı garanti altına almak için çok titiz hazırlıklar gerçekleştirdi. Gök-Tepe'ye giden yollarda dikkatli şekilde keşfe çıktı, deniz yoluyla yeni ikmal imkânı sağladı, makineli tüfek, roket ve helyosta gibi askerî teknolojide yeni ortaya çıkmış araçlar getirtti. Skobelev'in askerî birliği Kasım 1880'de harekete geçti ve Aralık ayında Gök-Tepe'yi kuşatma altına aldı. Türkmen savunma hatlarına saldırıya geçmeden önce önemli dış istihkâmları ele geçirdi. Hiçbir ilgili detayı atlamadan Skobelev zaferin altyapısını hazırladı. Gök-Tepe'nin ele geçirilişiyle ve ardından savaşçı olmayan binlerce Türkmen'in trajik bir şekilde katledilmesiyle, Rusya Türkistan'ın fethedilmesinde son askerî zaferini elde etmiş oldu.⁶⁶ Gök Tepe savaşında Rusların katlettiği Türkmenlerin sayısı 20.000 ile 40.000 arasında değişmektedir. Buna göre,

⁶³ Zeki Velidi Togan, **Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981, s.234–236.

⁶⁴ J.A. MacGahan, **Campaigning on the Oxus, and the Fall of Khiva**, New York, Harper and Brothers, 1874, s.349–355.

⁶⁵ Arminius Vambery, **The Coming Struggle for India**, London, Casell and Co., 1885, s.28.

⁶⁶ Baumann, "Rusya'nın Türk Bölgelerine Yayılması", s.582.

Arminius Vambery, Charles Marvin ve M. M. Shoemaker sayıyı aşağı yukarı 20.000 olarak vermektedir.⁶⁷

Böylece 1881 yılı sonlarında Ruslar Göktepe’de General Mihayil Dmitriyeviç Skobelev’in komutanlığında Türkmenlere karşı üstünlük sağladılar⁶⁸. Türkmen bölgelerinin işgali, 1884’de Merv’in ele geçirilmesi ile Rusların Afganistan sınırına kadar gelmesi, 1885’te Kuşka kalesinin işgal edilmesi ve 1896’da Atel’in Ahal-Teke bölgesine eklenmesiyle son bulmuştur⁶⁹. Sovyet yönetiminin teşkil ettiği Hazarötesi vilayeti 1890 yılında tamamıyla şekillenmiş olup Ahal-Teke, Krasnovodsk, Mangışlak, Merv, Tecen kazalarından oluşuyordu ve merkezi Aşkabat şehri idi.⁷⁰

1875–1876 senelerinde Kıpçak Abdurahman Atabaçı tarafından Hokand hanı Hudoyar Han’a karşı başlatılan isyanı bastırmak üzere gelen çarlık generalleri Trotskiy ve Skobelev Hokand Hanlığı’nı tamamen ortadan kaldırarak 19 Şubat 1876 tarihinde Fergana vilayetini (*Ferganskaya Oblast*) teşkil ettiler⁷¹. Resmî olarak 5 (17) Mart 1876 tarihinde teşkil edilen Fergana vilayeti Türkistan Genel Valiliği’nin güneydoğusunda merkezi Hokand şehri olup Andican, Hokand, Margilan, Namangan ve Oş kazalarını kapsamakta idi.⁷² Böylece 1875–1876 senelerinde Fergana bölgesini ele geçirerek Hokand Hanlığı’nı tamamen istila eden Rus hükümeti Türkistan Genel Valiliği’nin sınırlarını genişletti. Hokand, Hive ve Buhara hanlıkları sıra ile itaat ederek Rus Çarlığı’nın tebaası haline geldiler. 1895 yılında Pamir dağları Rusya’nın Merkezî Asya’daki işgal planlarının son noktası olarak belirlendi⁷³.

XIX. yüzyıl sonuna gelindiğinde 1714 ile 1887 yılları arasında Türkistan topraklarının büyük bir bölümünü ele geçiren Çarlık Rusyası, Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı dışında kalan bütün Türkistan topraklarını Türkistan Genel Valiliği (2 Haziran 1886’dan itibaren Türkistan İli) ve Bozkır Genel Valiliği (17 Mayıs 1882’den beri) olmak üzere iki ayrı sömürge bölgesine ayırmıştı. Hive Hanlığı 12 Ağustos 1873 ve Buhara Emirliği de 28 Eylül 1873’te yapılan antlaşmalarla

⁶⁷ Yetişgin, “Rusların Türkmen Topraklarını İstilaları”, s.602.

⁶⁸ Zeki Velidi Togan, **Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981, s.234–236.

⁶⁹ Galuzo, **Turkestan-Koloniya**, s. 36–37

⁷⁰ “Zakaspiyskaya oblast”, **Brokgauz ve Efron’un Ansiklopedik Sözlüğü**, cilt XII, s.157–165.

⁷¹ **İstoriceskiy Obzor Turkestana**, s.143–349.

⁷² “Ferganskaya oblast” (Fergana Vilayeti), **Brokgauz ve Efron’un Ansiklopedik Sözlüğü**, cilt XXXVa, s.560–564.

⁷³ Ziyayev, **Türkistan’da Rus Müdahalesine Karşı Mücadele**, s. 259–302

içişlerinde bağımsız, ancak dışişlerinde Çarlık Rusyası'na bağımlı devletlere dönüştürülmüştü.⁷⁴ Çarlık hükümeti, yarı özerk yapıda bırakılmış iki hanlık hariç (Hive ve Buhara) Batı Türkistan bölgesine hâkim duruma geldi. XX. yüzyıla girerken Çarlık Rusya'nın askerî işgalleri sonucu Türkistan'da ortaya çıkardığı yönetim şu şekilde oluşmuştur:

1. Bozkırlar Genel Valiliği;
2. Türkistan Genel Valiliği;
3. Buhara Emirliği;
4. Hive Hanlığı.

Toprak ve arazi düzenleme sisteminde en alt seviyedeki birim *volost'* (yetki alanı birkaç mahalle), orta düzeydeki birim *uezd* (ilçe) ve üst düzey birim ise *oblast'* (vilayet) idi. Göçebe bölgelerde, *aksakalstvo* (aksakallık ya da yaşlılar meclisi) volostlarla yanı sıra kurulurdu. Genellikle bu düzenlemeler bölgenin özellikle doğal, tarihî, ekonomik ya da ulusal özelliklerini dikkate almazdı. Örneğin, bu düzenlemeler çayır ve otlakların kullanımı için asırlık düzenlemelere göre olmazdı ve göçebe aşiretlerin (Kırgız ve Kazak) yaz ve kış otlakları genellikle farklı idarî birimlerde kalırdı. Yerel aristokrasinin yetkileri zayıflamıştı ve bu durum onların yasal, ekonomik ve siyasî durumunu olumsuz etkiledi.⁷⁵

Hükümetin yeni sistemi askerî-popüler olarak adlandırıldı, daha sonra 1886'dan itibaren ise askerî-idarî olarak değiştirildi. Bu askerî-idarî rejim Çarlık generaller ve kıdemli ordu subayları şeklinde askerî rejimin kurulmasıyla yansıdı ve yerel toplumun, siyasî, ekonomik ve sosyal hayatın her yönünü kontrol ediyordu ve aynı zamanda, halk tarafından seçilen yerel öz-yönetimin temsilciliğini Müslüman hâkimler, köy, ilçe ve şehir büyükleri (aksakallar), öşür toplayıcıları üstlenmişti.⁷⁶

Vilayetlerdeki sömürge yönetimi askerî valiler başkanlığında idare edilmekteydi. Bu kişiler aynı zamanda, vilayette konuşlanmış asker sayısına bağlı olarak kolordu ya da tümen komutanları idi. Kossak bölükleri bulunan vilayetlerde askerî yöneticiler olarak Atamanlar öngörülmüştü. Bu kurullar altındaki idarî işlevler

⁷⁴ Timur Kocaoğlu, "Rus İhtilalleri ve Türk Halkları/Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti" (1905–1991), *Türkler*, cilt XVIII, s.744.

⁷⁵ Abdurakhimova, "Tsarist Russia and Central Asia", s.127–128.

⁷⁶ *Turkestan'skiy Kray: Sbornik Materialov Po İstorii Ego Zavoevaniya* (Türkistan ilinin işgalinin tarihi üzerine belgeler koleksiyonu), 1865.

guberniya (valilik) kurullarına benzer olarak yalnız daha fazla yetkilere sahip vilayet kurulları tarafından yürütülmekteydi. Vilayet kurullarındaki ekonomi bölümleri mühim yetkilere sahipti, onların yerleşik ve göçebe tarım organizasyonu, vakıf işlerinin gözetimi (dinî ve hayırseverlik kurumu), nüfusun vergilendirilmesi ve su tüketimi, zemstvoların (yerel seçim cemiyeti) masraf yönetimi, vergi toplama ve görevlerin yerine getirilmesini sağlama, çeşitli anlaşmaların incelenmesi ve değerlendirilmesi, ruhsatların verilmesi, ticari işlem ve sözleşmelerin hazırlanması gibi fonksiyonları bulunmaktaydı.⁷⁷

İlçe yönetiminin başkanı, ilçede konuşlanmış asker birliklerinin de itaat ettiği ilçe şefi idi. O, tüm yerel çalışmaları planlamak ve koordine etmek için kendi yönetimine sahipti. İlçe başkanları mahalle ve köy idarelerinin faaliyetlerini yöneten, su ve toprak anlaşmazlıklarını çözme ve vergilendirme seviyelerinin belirleme ve diğer çok sayıdaki mevcut görevlerin temel yükünü üstlenen kişilerdi. Yerli halka herkesten daha yakın olan ilçe yönetiminin Çarlık sömürge politikasının mantığı ve ruhunun somut bir örneği olduğu bile söylenebilir. Bundan dolayı ilçe idarelerinin cezalandırıcı ve polis işlevleri sürekli genişletildi. Yüksek makamlardaki bu konuda “endişeler” aşağıdaki gibi açıklanmıştır: *Kurulların teşkil edilmesinin temel nedeni Rusya tarafından ilhaki öncesi Türkistan’da mevcut olan acımasız cezalara yerlilerin alışkın olması dolayısıyla onların özellikle emirlerine itaatsizlik için suçluyu doğrudan cezalandırma hakkı olmayan otoriteyi hayal edememeleridir.*⁷⁸

1880’li yıllarda, Çarlık Hükümeti yönetim kadrosunda, Buhara’nın, Çarlık İmparatorluğuna dâhil edilerek, sıradan bir vilayet haline getirilmesi konusunda görüşler ortaya çıktı. Ancak, bu düşünce kabul görmedi. Rus hükümetinin Buhara’daki temsilcisi Lessar’ın raporuna bakıldığında, Buhara’nın ve dolayısıyla Hive’nin de özerk statülerinin neden kaldırılmadığı konusunda ipuçları elde etmek mümkündür. Bu konuda Lessar raporunda şöyle yazmaktadır: “*Buhara Emiri, Rusya’nın özel bir çabası olmadan Afganistan sınırında Rusya’nın politik, stratejik, ekonomik çıkarlarına uygun hareket etmektedir. Buhara emirliğinin imparatorluk idarî yapısına dâhil edilmesi, devlet hazinesine külfet getirecektir. Emir, Rusya adına*

⁷⁷ Abdurakhimova, a.g.m, s.129.

⁷⁸ Abdurakhimova, “Tsarist Russia and Central Asia”dan naklen, s.130; Tsirkulyar K. P. Kaufmann ot 21 dekabrya 1876g.; Central State Archives of the Republic of Uzbekistan, coll. I–I, inv. 20, file 8884, fol. 8.

*her türlü idareyi gerçekleştirmektedir. Ayrıca, Buhara Emirliği'nin ortadan kaldırılması, Rusya'nın Türkistan'daki konumuna zarar verecektir. Afganistan ve Hindistan'da Rus yönetimi hakkında olumsuz düşünceler doğuracaktır”*⁷⁹. Emirliğin imparatorluğa dâhil edilmesi meselesi böylece yalnızca maddi müşküller sebebiyle bir süreliğine ertelenmişti.

1886 yılında Türkistan Genel Valiliği'ne yönelik “Türkistan Bölgesinin İdarî Yönetimi” adıyla yeni düzenleme yapıldı. Bu düzenlemeyle, göçebelerden hayvan başına alınan *koçbar* adlı vergi nakdi hale dönüştürüldü. 1868 yılında çadır başına 3 ruble olan vergi, 1886 yılında 4 rubleye çıkarıldı. Eski vergi sistemlerinin büyük kısmı kaldırıldı. Daha önce emlak sayılmayan mülklerden, emlak vergisi alınmaya başlandı. Çarlık Hükümeti, yeni düzenleme sonrasında, Türkistan'daki zengin vakıf mülklerini yavaş yavaş devlet zimmetine geçirmeye başladı⁸⁰.

II. Aleksandr (1855–1881) tahta geçer geçmez geniş çaplı bir demiryolu programı hazırlanmasını emretmişti. Bu proje, sadece Kırım harbinde bozgunu kaçınılmaz kılan demiryolu yokluğundan kaynaklanmıyordu; Rus tekstil sanayinin ihtiyacı olduğu pamuğu büyük ölçüde üreten Türkistan'ı ele geçirerek genişleyen İmparatorluk, demiryoluna ekonomik sebeplerden dolayı da ihtiyaç duyuyordu.⁸¹ 1885'te St. Petersburg'un “Orta Asya Demiryolu'nu” kurmaya karar vermesi ile Rusya'nın Türkistan'daki tabi devletleriyle ilişkilerinde yeni bir dönem başlamış oldu. Bu yeni dönemde Buhara ve Hive hanlıklarının tecridi sona erdi ve hanlıklarda “Rus varlığı” oluşturulmaya başladı. Buhara'da sivil yerleşmeler ve askerî barakalar yanı sıra Rus siyasî ajansı teşkil edildi.⁸²

1886'de Fedor Karlovich Giers başkanlığındaki heyet bölgeyi ziyaret ettikten sonra Türkistan bölgesinde yeni reformlar başlatıldı. 1877'de Hazar denizi kıyılarındaki Uzun-Ada'dan başlayan Hazarötesi Askerî Demiryolu, diğer bir adıyla Orta Asya Demiryolu (*Sredneaziyatskaya Jeleznaya Doroga*), kuzeye doğru yön değiştirdi. 1886'da General Annenkov başkanlığında demiryolu terminali Krasnovodsk şehrinden (Türkmenistan) başlayarak Aşkabat ve Merv'den (Marı)

⁷⁹ Hayri Çapraz, “Çarlık Rusya'sının Türkistan'da Hâkimiyet Kurması”. **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, no. 24, Aralık 2011, s.74.

⁸⁰ Togan, **Türkili Türkistan**, s.261–262.

⁸¹ d'Encausse, **Tamamlanmamış Rusya**, s.163.

⁸² Seymour Becker, **Russia's Protectorates in Central Asia-Bukhara and Khiva–1865–1924** (Central Asian Studies Series 5), Routledge&Curzon, 2004, s.99.

gececek şekilde düzenlendi. 1888’de Buhara’dan Semerkand’a, 1897’de Taşkent, 1898’de Andican’a bağlandı. Son olarak 1906’da Taşkent Demiryolu, Hazarötesi Askerî Demiryolu’nu Rusya ve Avrupa demiryolları sistemine bağlamış oldu⁸³. Orta Asya Demiryolu’nun inşa edilmesi, Rusya’nın bölgeyi işgalinden sonraki dönemde Türkistan’da mühim gelişmelerden biri olup Britanyalı devlet adamı Lord Curzon Türkistan’ı 1898’de ziyaret ettiğinde Buhara’yı kastederek söylediği Rusya hâkimiyetinden kurtulmanın “son vadesi dolan özgürlük şansı”⁸⁴ lafı tüm Türkistan bölgesi için geçerli olmuştur.

Demiryolu fikri 1854 tarihinden beri konuşulagelmıştır ve 1880’lere gelindiğinde kırkı aşkın çeşitli tasarı St. Petersburg’a takdim edilmişti. Bu tasarıların çoğu Sır-Derya boyunca uzanan Orenburg-Taşkent güzergâhı üzerine idi. 1880 yılına değin hiçbir tasarı olumlu yanıt alamaz iken hükümet Teke Türkmenleri’ne karşı sefer ile ilgili olarak Hazar sahilinden doğuya doğru giden kısa bir demiryolu yapmaya başlamış. Hat 1881’de, Gök-Tepe işgalinden 11 ay sonra Kızıl-Arvat’a kadar ulaşmıştı. Daha sonra kimî Rus yetkililer demiryolu hattının Amu-Derya ya da Merv veya Herat şehirlerinden geçerek Britanya sömürgesi Beluçistan’daki Quetta’ya kadar uzatılmasını teklif ettiler. Hâlbuki demiryolu rotasını belirleyen olay, alakasız bir biçimde Çarlık Rusya ve Britanya’yı Türkistan’da bir savaşın eşiğine getiren, Rus ve Afgan orduları arasında 18/30, 1885 tarihinde, Penjdeh’te ortaya çıkan bir çatışma oldu.⁸⁵ Mayıs ayı itibariyle St. Petersburg Hazarötesi Demiryolu’nun Kızıl-Arvat’tan doğuya doğru genişlemesini ön gördü. Bu aynı zamanda Rusya’nın Türkistan’daki askerî durumunu kuvvetlendirecek ve uzun zamandır düşünülmekte olan demiryolu hattı, Hazar denizindeki vapur bağlantıları ile birlikte Avrupa Rusyası’nı Rus Türkistanı ile birleştirecek idi.

St. Petersburg’un Buhara’dan Semerkant’a Orta Asya Demiryolu’nu inşası kararı sonuç itibariyle Rusya Dışişleri Bakanlığı ve Taşkent arasında Emir’in sarayında bir siyasî vekil (ajan) yerleştirme üzerine uzun zamandır süregelen bir

⁸³ Hokand Hanlığı’nın işgal edilmesinden sonra inşaatına başlanan demiryolu yerli direnişe rağmen Çarlığın askerî amaçlarına uygun olarak yapılmaya başlamıştı. Lord Curzon demiryolu inşaatını ziyaret ederek Asya’daki Britanya çıkarlarını tehdit ettiği söylevi bilinmektedir. 1879’da General Skobelev’in Hazarötesi bölgesini işgali ardından Kızıl-Arvat’a giden demiryolu dar hattı (ray aralığı 141cm) olarak inşaatına başlanan demiryolu projesi kısa süre sonra 5 futluk (152 cm) Rus standardına ulaştı.

⁸⁴ Becker, **Russia’s Protectorates in Central Asia**, s.99.

⁸⁵ Becker, **Russia’s Protectorates in Central Asia**, s.100.

çelişmeye son vermiş oldu. Demiryolunun inşası ile birlikte Rusya'yı doğrudan ilgilendiren birçok soru ve işin ortaya çıkacağı ön görülerek, burada bir yetkilinin daimî olarak bulunması kararlaştırıldı. Bu nedenle 1873 sözleşmesinin⁸⁶ 16. maddesi uyarı gereğince Emperyal Rus Siyasî Ajanlığı 12 Kasım 1885 tarihinde kabul edilen yasayla Buhara'da teşkil edildi ve 1 Ocak 1886 tarihinden itibaren çalışmalarına başladı.⁸⁷ Buhara'da Rus faaliyetleri arttıkça Rusya Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bu ajansın zamanla yetkileri ve görevleri de arttı. Ajanın diplomatik ve konsolosluk yetkileri dışında idarî ve hukukî yetkileri de ortaya çıktı. Buhara'daki ilk siyasî ajan Çarikov yalnızca Buhara hükümeti ile münasebetlerle ilgilenmekle yetinmeyip aynı zamanda Buhara ve Afhanistan'daki gelişmelerle ilgili bilgi toplamakta ve Emir'in faaliyetlerini yakından izlemekteydi. Çarikov Emir'le Rusya arasındaki münasebetlerde danışman rolünü üstlenmişti. O Rusya'yı ilgilendiren mevzularda insanları, mülkiyeti, anlaşma hakları ve ticaret çıkarlarını korumakla yükümlü olup, visa ve pasaport işlerine bakmakta, yabancı misafirlere ev sahipliği yapmaktaydı. Böylece o Rusların yerleştiği bölgelerde ve Ruslarla ilgili mevzularda bir üst düzey vali, polis şefi, denetimci, noter, savcı ve hâkim olarak neredeyse sınırsız yetkilerle donatılmıştı.⁸⁸

Türkistan Rusya'nın diğer sömürge bölgeleri olan Sibirya ya da Kafkaslar gibi Rus burjuvazisinin çıkarları güdülen bir alandı. Rusya'nın Türkistan'a yönelmesindeki başlıca ekonomik hedef Asya'yı hâkimiyetine alarak, kendisine bir pazar yaratmak idi. Bunun zaruri bir ihtiyaç haline gelmesi Rus mallarının Avrupa'da Fransız ve İngiliz malları ile rekabet edebilecek durumda olmadığı gerçeğinden kaynaklanmakta idi. Türkistan hâkimiyeti Rusya'ya doğu dünyasının pazarını açacaktı. Moskovalı tüccarlar kendilerine pazar oluşturmak amacıyla, hükümeti Asya'da askerî harekât için sıkıştırmaktaydılar. Örneğin, 1838 tarihli Dışişleri Bakanlığı'nın raporunda Türkistan ile ticarî ilişkilerin gerekliliği vurgulanarak, "ticaret bizim Türkistan politikamızın temel dayanağıdır" şeklinde ifade yer

⁸⁶ Detaylı bilgi için bkz. "Anglo-Russian Agreement of 1873", an attempt by the Foreign Offices of London and St. Petersburg to define the northern boundary of Afghanistan, (çevrimiçi) <http://www.iranicaonline.org>, *Encyclopedia Iranica*, 02.05.2014.

⁸⁷ Becker, a.g.e, s.103.

⁸⁸ Emperyal Rus Siyasî Ajansı için detaylı bkz. S.P. Pokrovskiy, *Mejdunarodniye Otnoşeniya Rossii i Buharı* (Rusya ve Buhara'nın Uluslararası Münasebetleri), Taşkent, 1927; Becker, *Russia's Protectorates in Central Asia*, s.104;

almıştır⁸⁹. Türkistan, Rusya'nın sanayi mallarının hızlı satılması için bir dış piyasa ve ek doğal kaynakların alınabileceği bir yer idi. Rus sanayisinin Türkistan pamuğuna ihtiyacı günden güne artmıştı. Örneğin 1861 yılında Rusya 120 bin pud (eskiden Ruslarda 16,3 kiloluk bir birim) pamuk satın almışsa, bu miktar 1862 yılında 404.839 puda çıkmıştır⁹⁰.

Çarlık hükümeti Rusya'nın tekstil endüstrisi için Türkistan'daki yerli çiftçileri pamuk yetiştirmeye teşvik ediyordu. Bu nedenle Türkistan'da çeşitli önlemler alınmıştı. İlki, pamuk yetiştiriciler için vergiler yeniden düzenlendi ve Rus Millî Bankası pamuk çiftçilerine malî destek vermek için kredi kooperatiflerini oluşturdu. Bunun dışında, ithal edilen pamuk üzerine kat'î tedbirler Türkistan'daki pamuk yetiştiriciliği için de bir destek olmuştu. 1913 yılı itibariyle Türkistan Rusya İmparatorluğunun pamuğunun beşte dördünü üretmeye başlamıştı ve Fergana vilayeti Türkistan'da üretilen pamuğun dörtte üçünü üretmekteydi.⁹¹

Rus devletinin temelini sağlam tutulması için Rus köylüsü yerli ahalinin malına el koyarak topraklarına yerleşebilmekteydi⁹². 1906 yılında demiryolu Orenburg'dan Taşkent'e bağlandı. Hazarötesi Askerî Demiryolu hattının Rusya'nın içlerinden Türkistan'ın merkezine kadar uzanması Rusların Türkistan'a göç dalgalarını arttırdı. Hatta bunun için St.-Petersburg'da Göç Departmanı (*Pereselençeskoe Upravleniye*) bile açılmıştı⁹³.

Rusya her zaman ormanlar ve tarlalar ülkesi olmakla beraber, çok sert bir iklim ve insanın tarımla uğraşabileceği sürenin büyük ölçüde kısılgısı söz konusuydu. Hem iklimden, hem de muhtemelen alanın hep açık olmasından Rus köylüsü toprağa dikkat etmemiş, ihmal etmiş, değerini kaybedinceye kadar toprağı işlemiş, sonra toprak fakirleşince, gene aynı şekilde davranacağı başka arazilere göç edip yerleşmişti. Zorluk çıkaran doğal bir ortamda zor bir hayat, Rus'u fazla yorulmadan daha uzaklarda farazî bir refah aramaya sevk ediyordu.⁹⁴ Daha sonraları Rus tarihçisi

⁸⁹ Çapraz, "Çarlık Rusya'sının Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", s.58.

⁹⁰ Ömürbekov, "Sömürge Döneminde Kırgızlar", s.616–617.

⁹¹ Akira Ueda, "How did the nomads act during the 1916 Revolt in Russian Turkistan", **Journal of Asian Network for GIS (Geographic Information System)-based Historical Studies**, sayı I, Kasım 2013, s.37.

⁹² Galuzo, *Turkestan-Koloniya*, s. 152–163.

⁹³ J. Sahadeo, *Russian Colonial Society in Taşkent, 1865–1924*, Indiana University Press, 2007, s.108–136.

⁹⁴ d'Encausse, *Tamamlanmamış Rusya*, s.40.

Kliyuçevski Rus köylüsünün, “kendisini besleyen toprağı tahrip etme ve nihayet tamamen yok etme” hususunda, başka hiçbir yerde rastlanmayan özel bir dehası olduğunu yazacaktır.⁹⁵ Kliyuçevski tarafından kaydedilen bu karakterin bir başka sonucu d’Encausse tarafından “arkasında tükenmiş topraklar bırakan, hiç durmadan el değmemiş toprakları işlemeye başlayan, bilinen ve tarım yapılabilen dünyanın sınırını her zaman daha uzağı iten bir çeşit yeni Sisyphos⁹⁶ olan Rus köylüsünün sürekli ileriye kağışı” olarak ifade edilmiştir.⁹⁷

Çarlık yönetimi idarî reformlarla birlikte büyük bir yerleşim programını destekleyerek çoğunluğunu etnik Rusların ve diğer Slav milletlerinin oluşturduğu binlerce insanı Türkistan’a getirdi. Çarlık binlerce çiftçi ailesinin Orta Rusya’dan ve Ukrayna’dan Türkistan’a göç etmesini destekleyerek bu ailelere yardım etti ve yerli halktan zorla alınan toprakları onlara verdi.⁹⁸ Türkistan’ın Rus köylüleri tarafından iskân edilmesi programı 1867 yılından itibaren Yedisu bölgesinde başladı. I. Dünya Savaşı öncesi Türkistan’a gelen 540.000 Rus göçmenden 110.000’i veya %20’si Bişkek ve Prjevalsk (günümüzde ısıkgöl ili Karakol şehri) ilçelerinde yerleştirilmiştir. Kuzey Kırgızistan’ın bu bölgeleri böylece Rus sömürgeciliğinin merkezi olmuştur⁹⁹. Türkistan’ın diğer bölgelerine Rusların yerleştirilmesi ise 1874 olmak üzere Sırderya’da ve 1899’da da Fergana vadisinde gerçekleştirildi. Böylece 1906 yılında Sırderya, Semerkant, Fergana ve Hazarötesi bölgelerinde yaklaşık 100 Rus köyü vardı ve 37.413 Rus köylüsü yaşamaktaydı. Türkistan’a yerleşmiş bir Rus köylüsü Çarlık Rusyası tarafından bölgeyi Ruslaştıran ve Rus devletinin temelini kurmaya yardım eden “istimlâk unsuru” olarak kabul edilmekteydi. Rus köylüsünün iyice yerleşmesi için her türlü yardım edilmekteydi. Devletin elinde kullanılmayan ya da sahibi olmayan arazi olmadığı için yerli ahali olan Kırgız ve Kazakların arsa ve yaylalarına el konularak yeni gelmekte olan Rus köylülerine verilmekteydi¹⁰⁰.

Rus köylülerinin Türkistan’a göçleri özellikle 1905 Rus İhtilali’nin ardından Rusya hükümeti başkanı Stolypin’in tarım reformunun (1906–1917) yürürlüğe

⁹⁵ Bkz. V.O. Kliyuçevskiy, **Kurs Russkoy İstorii** (Rus tarihi kursları), tıpkıbasım, Ann Arbor, 1948, s.20–21. (çevrimiçi) <http://www.kulichki.com>, 04.07.2014.

⁹⁶ Sisyphos: Yunan mitolojisinde yer alan bir kişi; sonsuza kadar cehennemde iri bir kayayı dağın tepesine çıkarmaya mahkûm edilmişti, ama kaya doruğı varmadan hep aşağıya yuvarlanıyordu.

⁹⁷ **Tamamlanmamış Rusya**, s.41.

⁹⁸ Abazov, “Çarlık Yönetimi Altında Kırgızlar”, s.610

⁹⁹ Jenish Junushaliev, “Kırgızistan’da 1916 İsyanı”, **Türkler**, cilt XVIII, s. 627–630.

¹⁰⁰ Galuzo, **Turkestan-Koloniya**, s.67.

girdiği sırada kritik bir hal almıştı. Bu reform Rus kırsal toplumunun (obşına) yok edilmesi ve yerine güçlü ve bağımsız aile çiftliklerinin meydana getirilmesini hedefliyordu. Rus hükümeti bu toprakların alım satımına müsaade eden bir politika izleyerek toprakların refah ve varlık içinde yaşayan köylüler olan *kulakların* ellerinde olmasını sağlamış ve fakir köylülerin Rus İmparatorluğu'nun diğer eyaletlerine, özellikle Türkistan ve Sibirya'ya göç etmesini teşvik etmiştir. 5 Ekim 1906 tarihli yasa ile Rus köylüsü tarihte ilk defa sivil eşitlik kazanmış oldu ve böylece serflik ya da diğer bir tabirle Rusya'da toprağa bağlı kölelik sona ermiş oldu.¹⁰¹

1880 yılında teşkil edilmiş olan Köylü Toprağı Bankası 1905 senesi itibariyle köylülerin toprak satın alabilmeleri için kredi sağlamaya başladı. Bu amaçla tüm Rusya ve Çarlığa tabi bölgelerde 5.4 milyon *desyatina* ya da yaklaşık 6 milyon hektar toprak tahsis edildi. Kalabalık merkezî Rusya vilayetlerinden Slav köylülerin Sibirya ve Türkistan'a ulaşımını sağlamak için yeniden yerleşme programını organize etmek gerekiyordu. Stolypin'in başkanlığındaki hükümet yeniden yerleştirme projesine bütçe ayırdı ve 1906 ile 1913 yılları arasında 3 milyon köylü Sibirya ve Türkistan steplerine göç etti ve Rusya'nın orada onlara tahsis ettiği topraklara yerleştirildi.¹⁰² 1914'de Çarlık hükümeti, Türkistan'a 1.95 milyon Rus ve Kossak yerleştirmiş bulunuyordu¹⁰³. Rusya göçmenlerini korumuş; 15 yıl süreyle bütün vergilerden ve 25 yıl süreyle bütün görevlerden muaf tutmuş; her aileye 100 rublelik bir hisse verilmiş ve her aile reisi 30 desyatınlik¹⁰⁴ (15 hektar) toprak almıştı. Stolypin'in göç kampanyası öncelikle Rus köylülerinin yeniden yerleşmelerine yönelikti ve topraklarına sadece geçici olarak sahip olan Türkistanlılara arazi tahsis etme öngörülmemişti¹⁰⁵.

Genel olarak Rus ve Kossakların Türkistan'a yerleşme politikalarını başlıca 4 etapta inceleyebiliriz:

¹⁰¹ Richard Pipes, **The Russian Revolution**, New York, Vintage Books, 1991, s.186.

¹⁰² S. M. Dubrovskiy, **Stolypinskaya Zemel'naya Reforma** (Stolypin'in Toprak Reformu), Moskova, 1963, s.391.

¹⁰³ Baymirza Hayit, **Komünist Emperyalizmi Karşısında Türkistan**, İstanbul, B. Kervan Matbaası, 1962, s.20.

¹⁰⁴ 1 desyatina=10925'4 metrekaare=0,54627 hektar

¹⁰⁵ Kendirbay, "Alaş", s.652.

1. 1867 – 1897 yılları arasında Türkistan topraklarına yerleşenlerin çoğu Kossaklar olmuştu. Bunun sebebi Rusya İmparatorluğu’nun onları Türkistan’da imparatorluğun çıkarlarını koruyacak bir çeşit potansiyel ordu olarak görmesi idi.
2. 1897 – 1905 yılları arası dönem genel olarak Rus ve Slav köylülerinin kendi istekleriyle Türkistan topraklarına göç ederek devletin sağladığı imkânlardan yararlandığı bir etaptır.
3. 1906 – 1910 yılları arasında gerçekleşen ihtilal olayları ve Stolypin reformları dolayısıyla Rusya’nın Avrupa kısmındaki Rus köylülerinin Türkistan’ın kenar bölgelerine topluca göçleri teşvik edildi.
4. 1911 -1917 yılları arasındaki Rusların Türkistan topraklarına göç etmelerini 19 Aralık 1910 tarihinde kabul edilen bir kanunla Rusya İmparatorluğu’nun Türkistan’da “güçlü” çiftliklerin kurulmasını sağlayarak Rus hükûmetinin temel dayanağı haline gelmesi projesi idi¹⁰⁶.

Rus toplumuna karşı dahi baskıcı olan III. Aleksandr (1881–1894) aynı tutumun fazlasını İmparatorluğun Rus olmayan topluluklarına ve Ortodoksluktan başka inanışlara sahip olanlara da gösteriyordu. O zamana kadar yüceltilen devletin ideolojik temellerine Pobedonostsev ağır bir ayrıntı getirmişti: Rusya Rus ve Ortodokstur. Böylece Ruslaştırma politikasının yolu açılıyor, bu yol da özellikle yüksek bir millî şuura sahip veya yüksek derecede eğitilmiş halklarla çatışmaya sebep oluyordu.¹⁰⁷

Burada Rus yazarlarının “ihtilal öncesi basmacılık” olarak tanımladıkları ve 1916 yılına kadarki yerliler ile Ruslar arasındaki çatışma istatistikleri göze çarpmaktadır. 1899’dan 1917’ye kadarki çatışmaların tablosunu incelediğimizde, çatışmaların 1905 yılından itibaren hız kazandığını ve neredeyse iki katına çıktığını ve 1917 senesinde de zirveye ulaştığını görmekteyiz. 1899’da 19 çatışma yaşanmıştı. 1905’de 144 iken 1917’de 324’e ulaşmıştı. Rus köylülerle çatışmalar dışında yerlilerin idarî birimlerle yaşadığı çatışmalar da ortaya çıkmaya başlamıştı, 1906’dan 1915’e kadar idarî birimlerle ortalama 70 kez çatışma yaşanmıştır¹⁰⁸.

Yerlilerle Rus köylüsü ve Rus idarî birimleriyle yaşanan çatışmalara Rus hükûmeti “köylü hareketi” adı verirken Ceditçilik hareketine de “Türkistan Panislamizmi’nin sol kanadı” adı takılmıştı. Rus hükûmeti işgal ettiği topraklarda

¹⁰⁶ Evgeniy Helimskiy, **Kolonizatsiya Sredney Azii: İstoriografiya** (Orta Asya’nın sömürgeleştirilmesinin tarihi), Bışkek: İlim, 1999, s.5.

¹⁰⁷ d’Encausse, **Tamamlanmamış Rusya**, s.179.

¹⁰⁸ Galuzo, **Turkestan-Koloniya**, s. 187.

emperyalist şovenizm, Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma¹⁰⁹ siyasetlerini yürüttüler ve Türkistan bu konuda istisna olmadı. Bu konu 1870’de Rusya Millî Eğitim Bakanlığı’nın bir talimatında “Yerli halkların Ruslaştırılması eğitimin temel vazifesi olmalıdır” şeklinde vurgulanmıştır¹¹⁰.

Rusya’nın Türkistan’ı işgal etmesinin ardından, buraya yeni idarî düzen ve askerî sömürge rejimi getirilmiştir. Üst yetki, Rusya İmparatorluğu Harbiye Nazırı’nın şahsiyetinde çar yönetimine ait olmuştur. Rusya Harbiye nazırının izni ile komşu ülkelere savaş açabilen veya onlarla barış imzalayabilen Türkistan Genel Valisi, tüm yetkileri elinde bulundurmıştır. Vilayetlerin (oblast) ve kazaların (uyezd) başında, sivil yönetimlerde olduğu gibi askerî ve polis birimlerinde de tam yetkiye sahip olan çarın generalleri ile subaylar bulunmuşlardır. Onlar aynı zamanda ordu komutanlığını da üstlenmişlerdi¹¹¹.

Askerî sömürge idaresinin alt basamaklarında, yerel halkı gözetleyen bölge polis komiserleri yer almıştır. Bölge valileri, çarın onayı ile Harbiye Nazırı’nın atamasıyla, ilçe kaymakamları ise Türkistan Genel Valisi’nin onayı ile göreve getirilmişti. Bölge polis komiserlerine gelince onlar, kaymakamların önerisiyle ve bölge askerî valilerinin atamasıyla göreve gelmekteydi. Yerli halk, haklarından tamamen mahrum edilmiş ve sömürge yönetiminin en alt basamağı olan yerel bucak (volost) idaresinin dışında, hiçbir yönetim birimine girememiştir. Rus çarlığı, bölgede kendine bağlı olan yerli halkın “huzuru ve itaatkârlığını koruma” adına ceza organları sistemini kurmuştur. Burada bulunan Çar’ın askerî garnizonları ve Kossak müfrezeleri, valinin bir emri üzerine, silahsız yerli halkın üstüne saldırmaya ve Rus yönetimine karşı her türlü direnişi bastırmaya hazır bulunmuşlardır. Çarlığın temel sosyal dayanağını, bucak müdürleri, beyler ve köy reisleri teşkil etmiştir. Onlar seçimle göreve gelmişlerdir. Seçimlerde, başta ilçe kaymakamı olmak üzere “seçimlerin” gidişatını kontrol eden Çar’ın memurları, mecburen hazır bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra, seçim sonuçları, adayları reddetme ve onların yerine başkalarını getirme hakkı olan ilçe kaymakamı ve bölgenin askerî valisi tarafından onaylanmıştır. Bucak kurultayları ve köy toplantılarının yapılacak yeri ve

¹⁰⁹ Hristiyanlaştırma hakkında daha geniş bilgiler için bkz: İlyas Topsakal, **Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus çarlığı ve Türkler** (1552–1927), İstanbul, Bayrak Yayıncılık, 2009. s. 207–460.

¹¹⁰ Ziyayev, **Türkistan’da Rus Müdahalesine Karşı Mücadele**, s.321

¹¹¹ Ömürbekov, “Sömürge Döneminde Kırgızlar”, s.622.

tarihi, ilçe kaymakamı tarafından belirlenmekteydi.¹¹² Rusya'nın Türkistan'da kurduğu idare sistemi, üç temel coğrafya üzerinde değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi Kazak gruplarının yoğunlukta olduğu, Semipalatinsk, Akmola, Turgay ve Ural'dan oluşan ilk işgal bölgeleri ile ilk idare teşebbüsüne girilen yerlerdir. İkincisi, bu bölgelerin daha güneyinde bulunan Sırderya ve Yedisu bölgelerinden müteşekkil olacak Türkistan Genel Valiliği ve üçüncüsü de daha güneyde vasal haline getirilen Hive ve Buhara gibi sözde bağımsız hanlık ve emirliklerin üzerlerinde kurulan idaredir¹¹³.

Rusya'nın hammadde ülkesi olarak sömüre geldiği Türkistan'ın iktisadi durumu - tarım ve sanayinin yeni kaynakları olan pamuk ziraatı, pamuk yağı üretimi, madencilik, demiryolu ve benzeri konularda tamamen Rusya'nın sanayi bölgelerinin arz ve taleplerine bağlı idi. Ekonomik ve siyasi bağımlılık üzerine ilave olan sosyal ve kültürel baskı, istismar ve tahribat Türkistan'daki durumu kat be kat zorlaştırdı. Söz konusu dönem kitlesel grevlere, protestolara ve çeşitli ayaklanmalara sahne oldu ancak talep edilmekte olan konular mevcut düzeni değiştirmeye yetersiz olduğundan bu girişimlerden herhangi bir sonuç elde edilemedi. Yine de bu ayaklanmalar halkın genel bir kimlik arayışı süreci içine girmesine, insanlarda işgal ve sömürgeye karşı genel bir nefret uyanmasına sebep oldu¹¹⁴.

Rus ordularının Türkistan steplerinde ilerlemeye başlamasından 100 yıl sonra Rus işgalcilerine karşı mücadele XIX. yüzyılın 20'li yıllarından itibaren başlayarak 1875–1876 yıllarındaki Hokand İhtilali ile en yüksek noktasına ulaşmıştı. Bunlar Kazak sultanı Kenesarı Kasımov'un 1830'ların sonundaki isyanı; 1856'da buna benzer diğer bir isyan olan Sırderya'da Can Hoca Nurmuhamedov'un başkaldırması; Buhara emirliğindeki 1868'deki Semerkant'ı savunmak için Buhara şehrindeki ve Şahrizab beyliğindeki mücadele; 1870'de Mangışlak Kırgızlarının isyanı; Sır-Derya bölgesinde İşmuhammed İşan önderliğindeki başkaldırı gibi birçok olay ortaya çıkmıştı¹¹⁵. Türkistan'da Rus hükümetine ve idarî düzene karşı XIX. yüzyılın en önemli isyanları olarak 1885'teki Fergana ayaklanması, 1892'de Taşkent'teki "Kolera başkaldırısı" ve 1898'deki Andican ayaklanması kabul edilmektedir.

¹¹² Ömürbekov, a.g.m, s. 622 – 623.

¹¹³ Çapraz, "Çarlık Rusya'sının Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", s.64.

¹¹⁴ Bkz. Olaf Caroe. **Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Topraklar**, cilt I, Kervan Kitapçılık, s.131–155.

¹¹⁵ Galuzo, **Turkestan-Koloniya**, s.82–83.

Fergana ayaklanması 1885’de Derviş-Han-Töre’nin kendisini Hokand hanı olarak ilan etmesiyle başlamıştır. 16 Ağustos’tan 17 Ağustos’a geçen gece “kâfirlere” karşı ilan edilen cihad Rus idarî görevlilere saldırılarla başladı. Sadece bir gece devam eden bu ayaklanma en fazla 300 kişinin katılımını sağlayabilmişti. Başarısız kalan Ağustos’taki bu ayaklanmadan sonra Derviş-Han-Töre 200 kişi daha toplayarak Eylül ayında yine başkaldırı çabasında bulunduysa da başarısız oldu¹¹⁶. 1892’de Taşkent’teki “Kolera başkaldırısı”, o sıralarda patlak veren kolera epidemisiyle ilgili Rus yönetiminin beceriksiz ve uygunsuz uygulamalarından dolayı ortaya çıkmıştır. Koleradan ölenlerin defnedilmesiyle ilgili Müslüman halkının kabul edemeyeceği kuralların kabul edilmesi ve ayrıca durumla ilgili rüşvetçiliğin artması ile gerginlik had safhaya ulaştı. 24 Haziran 1892’de Taşkent’in eski kısmından yola çıkan kalabalık, Rus yönetiminin uydurduğu kuralları uygulayan Magomet Yakub Karımberdi’nin kendilerine teslim edilmesini talep etti. Ancak şehrin müdürü statüsündeki subay Putinsev Karımberdi’nin teslim edilmeyeceğini bildirmesiyle halk öfkeyle Rus subayını ölesiye dövdü ve polis idaresini talan etti. Ayaklanma ancak ordunun yardımıyla kanlı bir şekilde bastırıldı.

Ming-Tepe işanı Muhammed Ali Halif (Madali işan, Dükçü işan)¹¹⁷ bu zamana kadarki ayaklanmalarda olmamış bir ilki gerçekleştirdi ve 2.000 kişi toplayarak başkaldırdı. 2.000 kişilik grupla işan 1898’in 17 Mayıs gecesini Fergana’daki Rus askerlerinin kışlarına saldırdı ve 21 Rus askerini öldürdü. Ancak uyandırılan askerler silahsız isyancıları dağıttı¹¹⁸. Sert bir mahkeme olmasına rağmen Dükçü işan mahkeme boyunca mujiklerin Kırgız topraklarına el koyduklarından ötürü ve Rusların Müslüman ahalisine verdiği maddî ve manevî zararlar nedeniyle ayaklanmanın meşru olduğunu sonuna kadar savundu. İşan 10.000 Andijanlının gözü önünde idam edildi ve halen nereye defnedildiği Rus hükümeti tarafından açıklanmamıştır.¹¹⁹ Dükçü işan halkın zihninde daima yaşadı ve zamanla efsaneleşti. Ruslar, elde ettikleri zaferle yetinmeyerek ayaklanmaya katılanları askerî

¹¹⁶ Galuzo, a.e, s. 89–90.

¹¹⁷ Fergana bölgesinin Kırgız ahalisinde 10.000 kadar müridi olduğu kaydedilmiş olup Kırgızlarda “İyikçi Eşen” olarak bilinmektedir. Kırgızlar ve Dükçü İşan hakkında detaylı bkz. Komatsu Hisao, “Andijan Uprising reconsidered”, **Muslim Societies: Historical and Comparative Aspects**, Haz. Sato Tsigitaka, RoutledgeCurzon, New York 2004, s.29–62.

¹¹⁸ Galuzo, **Turkestan - Koloniya**, s. 92–94.

¹¹⁹ Hisao, “Andijan Uprising reconsidered”, s.46.

mahkemede ölüme mahkûm ederek çoğunluğu Çatkal, Aksu ve Ketmen-Töbö'den (günümüz güney Kırgızistan) olan Kırgızlardan 546¹²⁰ veya 380/382¹²¹ kişiyi idam ettiler.

Dükçü işan inanmış bir vatansever olarak, her türlü fedakârlığa hazırdı. Rusların sebep olduğuna inandığı vatandaşların manevî ve dinî değerlerini kaybetmesinden etkilenmiş, işgalcilere karşı bütün Türkistan ve Fergana'yı içine alacak bir başkaldırı düzenlemeyi hedeflemişti.¹²² İşan'ın Türkistan'daki itibarının yüksek olmasının sebebi onun yüksek dinî eğitimi (Sovyet kaynaklarında eğitimsiz, yazma okumayı bilmeyen cahil adam olarak karalanmıştır) ve daha sonraları yaptığı haclar ve seyahatler dışında yaptırdığı külliye, tekke ve dergahlar olmuştu. Ming-Tepe çevresinde 2.5 hektarlık bir alanda yaptırdığı *khanaqah*'da cami, han (mihmanhane), aşhane, mektep, athane ve atölyeler bulunmaktaydı. Dükçü İşan bir Nakşibendî tarikatı şeyhi olmasına rağmen eseri olduğu "İbrat al-Gafilin"de herhangi bir sufi vaiz içermeksizin Müslümanları şeriata göre yaşamaya davet etmekteydi.¹²³

1905 Rus-Japon savaşında uğranılan mağlubiyet ve ardından ülke çapında başlayayan yoğun ayaklanmalar, Çar yönetimini zor durumda bıraktı. Sonuç olarak Çar II. Nikola, ilan ettiği bir manifesto ile meşruti bir anayasayı ve seçilmiş bir parlamentoyu (Duma) kabul etmek zorunda kaldı. Manifestoya göre Rusya'da, söz, matbuat, birlik kurmak, toplantılar yapmak hürriyeti, seçim hakkının genişletilmesi vaat edildi.¹²⁴ 17 Ekim Manifestosu oldukça kısa idi, adeta hükümetin daha sonraki aylarda tanıtmak istediği reformun bir taslağı idi. Manifesto kişisel dokunulmazlık, vicdan, konuşma, toplanma ve örgütlenme hakkı gibi sivil özgürlükler ve gelecekte hiçbir önlem/tedbir, seçilmiş bir Devlet Duması onayı olmaksızın anayasa olmayacağı vaad edildi. Son nokta mühimdi, çünkü çar artık siyasî iktidarın tek kaynağı olmadığını kabul etmişti. Liberal basın haklı olarak Manifesto'yu "büyük bir tarihsel olay", "Bir Rus anayasasına doğru ilk adım", "yeni düzen"in bir başlangıcı, "barışçıl millî devrim"in bir zaferi olarak selamladı. Nispeten birkaç istisna dışında,

¹²⁰ Edward Allworth, **Central Asia. 130 years of Russian dominance: a historical overview**, Duke University Press, 1994.

¹²¹ Joseph Castagne, **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015, s.87.

¹²² Castagne, **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, s.87.

¹²³ Hisao, "The Andijan Uprising reconsidered", s.29–31.

¹²⁴ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.386; 1905 devrimi hakkında geniş bilgi için bkz. Abraham Ascher, **The Revolution of 1905**, California, Stanford University Press, 1988, II cilt.

hayatın her kesiminden gelen Ruslar Ekim Manifestosu'nu coşku ile karşıladı. Onlar için devrimde mühim bir ana varıldığına şüphe yoktu.¹²⁵

1880'li yıllardan itibaren ortaya çıkmaya başlayan partiler¹²⁶ yasallaştı ve ülke genelinde seçimler yapıldı. Rusya'da çok partili meşrutiyetin kurulması, Rus İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan Müslüman-Türk topluluklarını da harekete geçirmişti. Müslüman Türk seçkinleri bir taraftan kendi bölgelerinde siyasî teşkilatlanmalar oluşturlarken, bir taraftan da Rusya genelinde kongreler düzenlemekteydiler.¹²⁷ St. Petersburg'da Sovyet'in kurulması işçi sınıfının artan siyasî faaliyetlerinin bir belirtisi idi. 13 Ekim 1905 akşamı, genel olarak işçiler tarafından seçilen, yaklaşık kırk milletvekili, Menşevik ajitatörlerin emriyle, tüm şehri saran harekete birleşik bir yön vermek gayesiyle bir "grev komitesi " kurmak için Petersburg Teknoloji Enstitüsü'nde bir araya geldi. Yeni oluşturulan komite, toplam 562 olmak üzere her 500 işçi için bir tane milletvekili seçmek amacıyla bütün fabrikalara çağırı yaptı. 17 Ekim'de, İşçi Temsilcileri Sovyet'i, çağrı yapıldığı gibi, önemli kararlar alan elli kişilik bir Yürütme Komitesi seçti, bazı konular tartışmaya açıldı ve tüm Sovyet tarafından oylamaya çıkarıldı. Bir sol - liberal avukat olan G.S. Khrustalev-Nosar başkan olarak seçilmesi ardından, Sovyet, partizan siyasetine karşı tarafsız bir tavır benimseyerek halk arasındaki popülerliğini bir hayli arttırdı.

Menşevikler'e katılmış olan Leon Troçki (L.D. Bronstein), Sovyet'te önemli bir rol oynayabilecek bir tek devrimci Marksist idi. Bolşevikler başlangıçta Sovyet'i tercih ettiyse de kısa sürede St. Petersburg işçilerinin siyasî liderliğini kavrayınca düşman kesildiler, çünkü onlar tarafsız olmaya çabalayan herhangi bir organizasyonun varlığıyla rahatsız olmaktaydılar. Vladimir Lenin Kasım ayına kadar St. Petersburg'a uğramadı ve görünüşe göre meslektaşlarını Sovyet'e açıkça saldırmaktan vazgeçmeleri için ikna etmişti. O, İcra Komitesi'nin sadece birkaç toplantısına katılmıştı ve komitenin çalışmalarına önemli bir katkıda bulunmadı. Hâlbuki proleter destek arayışındaki rakipleri olan Menşevikler, Sovyet'i coşkuyla

¹²⁵ Ascher, **The Revolution of 1905: A Short History**, California: Stanford UniPress, 2004, s.74.

¹²⁶ Plehanov tarafından kurulan Sosyal Demokrat Partisi 1903 yılında Avrupa'da yapılan kongrede Lenin önderliğinde "Bolşevikler" ve Martov önderliğinde "Menşevikler" şeklinde ikiye bölündü. Köylü kesimini hedef kitle olarak seçen Sosyal Revolüsyonerler (devrimciler) ve orta sınıfın (burjuvazi) taleplerini yansıtan Anayasalcı (Konstitüsyonel) Demokratlar veya Kadet grubu mevcut idi. Daha geniş bilgi için bkz. Ascher, **The Revolution of 1905: A Short History**, 2004, s.76–79.

¹²⁷ Ahat Andican, **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul, Tunç Matbaacılık, 2003, s.29–30.

desteklediler ve liderlik pozisyonunu üstlendiler. Menşevikler için, Sovyet'in oluşması, daha sonra işçilerin önemli bir rol oynayacağı geniş bir proleter siyasî parti oluşturma planlarının bir parçası idi.¹²⁸

Genel olarak Çarlık'taki elli veya kırk şehrindeki işçiler 1905 sonbaharında yerel Sovyetleri kurdu; Buna ek olarak, askerler ve köylüler birçok bölgede, toplamda sayısı seksene ulaşan konseylerini kurdu. Bu konseylerin faaliyetleri önemli ölçüde değişmekteydi. Bazıları öncelikle grev komiteleri olarak görev yapmaktaydı, bazıları Urallar ve Donets havzasındaki madencilik ilçelerini silahlı mücadele için hazırlamaktaydı ancak bu durum çok uzun sürmedi, dolayısıyla onlar hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu Sovyet adındaki konseylerin çoğunda, Sosyal Demokratlar hâkim durumda idi: Odessa, Kiev ve Bakü'de ve genellikle Rusya'nın güneyinde, Menşeviklerin üstünlüğü vardı; Moskova, Kostroma, Tver' ve Donets havzası şehirlerinde Bolşevikler yükselmekteydi.¹²⁹

1905 devriminin patlak vermesi sonucunda anayasal monarşinin kurulması ile ulusal zulüm döneminde bir duraklama oldu ancak bir önceki çeyrek yüzyılda yapılmış hasarı onarmaya yeterli değildi. Azınlıkların nispeten daha iyi temsil edildiği ilk Duma'da¹³⁰, bu konuda tartışmalara açık bir kürsü sağlanmasına rağmen "Millî" ya da "Milliyetler" meselesi sorunu gerekli ehemmiyet verilerek ele alınmadı. 1907 yılında, hükümet liberal öğeler üzerinde üstünlüğü yeniden ele geçirdi ve aralarında otokrasi destekçilerinin güçlü olduğu Rus üst sınıfları lehine, devletin yasama kurumlarında geri kalan nüfusu orantılı söz hakkından mahrum ederek, seçim yasalarını değiştirdi. Liberal ve sosyalist partilerinin takipçilerinin özellikle güçlü olduğu sınır bölgeler, bu değişimden sert bir darbe aldı ve bazı bölgeler (örneğin, Türkistan) tamamen temsil haklarını kaybetti.¹³¹

"Milletler" meselesi üzerine Sosyal Devrimciler ya da Sosyalist İhtilalciler Partisi (S-R) parti programlarında İmparatorluk içindeki milliyetlerin haklarının en geniş biçimde verileceği bir "federatif yapı" öngörmekteydi. 1905 kongresinde ön

¹²⁸ Ascher, **The Revolution of 1905: A Short History**, s.71.

¹²⁹ Ascher, a.g.e, s.72.

¹³⁰ I.Duma'da Ruslar koltukların %59.1, Ukraynalılar %13.8, Polonyalılar %11.3, Beyazruslar %2.9, Yahudiler %2.8, Litvanyalılar %2.2, Letonyalılar 1.3, Estonyalılar %0.9, Tatarlar %1.6, Başkurtlar %0.9, Almanlar %0.9, Mordovlar %0.4, Karay, Kırgız (Kazaklar kastedilmiştir), Çeçen, Votyak, Bulgar, Çuvaş, Moldovalı, Kalmak halklarının her biri %0.2'sine sahip idi. Bkz. **Pervaya Gosudarstvennaya Duma**, I, St. Petersburg, 1907, s.11.

¹³¹ Richard Pipes, **The Formation of the Soviet Union**, USA, 1997, VI. baskı, s.7.

koşulsuz self determinasyon görüşünü ortaya koyan S-R partisi, daha sonraki kongrelerinde bu görüşü değiştirmiş ve her bölge için ayrı bir çözüm bulunması şeklinde bir öneriyi benimsemiştir. Buna karşın Rus liberallerinin kurduğu Anayasal Demokrat Partisi (Kadet), Rusya'nın milliyetlere göre bölüneceği federal bir yapılanmaya karşıydı. Diğer taraftan Bolşevik ve Menşevikler, siyasî özerkliğin bir sonucu olan federalizme de, birleşik bir yapı içerisinde verilecek kültürel özerkliğe de karşı çıkmaktaydılar.¹³²

1905 Rus devriminden başlayarak Rusya'daki Türklerin arasındaki siyasî hareket iki paralel çizgide devam etti. Burada tüm Rusya Müslümanları hareketi ve çeşitli millî grupların takip ettiği yerel hareketler mevcuttu. Bazen bu iki paralel çizgi birbirini bütünleyici niteliğe sahipken, kimi zamanlarda birbiriyle çatışmaktaydı. 1905 ve 1906 senelerinde, Müslüman aydınlarının seçkin temsilcileri üç kurultayda buluştular, birincisi ve üçüncüsü Nijniy Novgorod, ikincisi ise Moskova şehrinde düzenlendi. Bu görüşmelerde İttifaq-ul-Muslimin veya İttifak adlı Müslüman Birliği'nin kurulmasıyla tüm Rusya Müslümanlarının birliği kaidesi beyan edildi ve Rus Dumasına Müslüman milletvekilleri adaylarının saptanması üzerine anlaşmaya varıldı. Ağustos 1906 tarihinde düzenlenmiş olan üçüncü kurultayda Rusya'ya bölgesel muhtarlık (özerklik) getirme teşvik edilmesi kararları alındı.¹³³

Çarlık Rusya Müslümanlarının dördüncü kurultayı 15–25 Haziran 1914'de St. Petersburg'da yapıldı. Üçüncü ve dördüncü kurultaylar arasında oldukça uzun zaman geçmesinin nedenlerinin başında Rusya'daki siyasî karışıklıklar gelmekteydi. Çar II. Nikola Devlet Duma'sını 9 Temmuz 1906 tarihinde dağıttı. Ancak dağıtılmadan önceki toplantısını 27 Nisan'da yapan Duma'da "Müslümanlar Fraksiyonu" kurulmuş olması, Rusya Türkleri açısından büyük bir başarıydı. Bu ilk dört kurultaydan sonra, çeşitli kurultay girişimleri 1917'ye kadar başarısızlıkla sonuçlandı.¹³⁴

Çarlık Rusyası'ndaki Türkler arasında siyasî uyanış hareketleri XIX yüzyılın ikinci yarısında başlayan Ceditçilik akımının bir sonucu olarak gelişti. Çarlık Rusyası'nda yaşayan Türk halklarının arasında Ceditçilik veyahut yenileşme

¹³² Pipes, *The Formation of the Soviet Union*, s.29–33; Andican, *Ceditizm'den Bağımsızlığa*, s.31–32.

¹³³ Pipes, a.g.e, s.14–15.

¹³⁴ Timur Kocaoğlu, "Rus İhtilâlleri ve Türk Halkları/Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti" (1905–1991), s.745.

hareketlerinin başlamasında bir yandan Rusya sömürgecilik siyasetine karşı duyulan tepki, öte yandansa Osmanlı Devleti içindeki yenileşme hareketleriyle tanışma etkili olmuştu. Ancak, 1905 İhtilâlinde sonra yenileşme hareketleri siyasî boyut kazandı. Ceditçilik önce İdil-Ural (Kazan, Ufa), Kırım ve Azerbaycan'da daha sonra Türkistan'da (Bozkır ve Türkistan Valilikleriyle Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı) yayıldı.¹³⁵ Yenileşme akımı biri basın, ikincisi modern eğitim veren Cedit okulları olmak üzere birbirini destekleyen iki alanda gelişti. Münevver Karî'nin 1901'de ilk *usul-ü cedit* mektebini açmasından sonra, benzeri okulların sayısı hızla artmış, ayrıca yayınlanmaya başlayan çok sayıda gazete ve dergi, Türkistan'da bu aydınlıkçı akımların güçlenmesini sağlamıştır.¹³⁶ 1906 yılında Çağatayca yayınlanmaya başlayan Hurşid gazetesinde, gazetenin kurucusu Münevver Karî¹³⁷ ve aydın bir din

¹³⁵ Kocaoğlu, "Rus İhtilâlleri ve Türk Halkları/Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti", s.742.

¹³⁶ Türkistan'da ceditler tarafından çok sayıda gazete ve dergi çıkarılmıştır. Hareketin başlangıcından itibaren Birinci Dünya Savaşına kadar çıkarılan yayınların başlıcaları şu şekilde sıralanabilir. Terakki, 1905; Hurşid, 1906; Şöhret, 1907; Asiya, 1908; Buhara-ı Şerif, 1912; Turan, 1912; Samarkand, 1913; Seda-i Türkistan, 1914; Seda-i Fergana, 1914; Kazak, 1913; Tirik Söz, 1915; Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Timur Kocaoğlu, **Yaş Türkistan'ın Türkistan Basın Tarihindeki Yeri**, Yaş Türkistan tıpkıbasımı, Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı yayını, İstanbul, 1997, s.17-30.

¹³⁷ Münevver Karî - Münevverkari Abdüreşidov (Tam adı, Ab-düreşidov Satibaldihan Alimoğlinin oğlu Münevverkari, d.1878-ö.1931/1934), Türkistan'ın meşhur eğitimcisi, şairi, gazetecisi, bilgini ve milliyetçi şehitlerinden birisidir. 1903 yılından itibaren cedit mektepleri açıp ders vermiş, bu tür okullar için ders kitapları yazmıştır. Bu cümleden, onun konuşma üslubunda yazdığı "Edibi Evvel" ("Birinci Edip", 1907) adlı alfabe kitabı ile "Edibi Sanii" ("İkinci Edip", 1907) adlı okuma kitabı, Ekim devrimine kadar (1917 yılına kadar) birkaç kez yayımlandı. 1908 yılında onun "Sebzazar" (Toplama), "Yer Yüzi" (Coğrafya Ders Kitabı), "Tecvid" (Kur'an'ı okuma usulünü öğretmektedir.) adlı kitapları da basılmış, yeni usuldeki mekteplerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Eylül 1906'da "Hurşid" gazetesini çıkarmıştır. 1917 yılından itibaren "Necat", "Keneş" gazetelerinde yazarlık yapmış, umumiyetle ceditçiler matbuatında faal olarak çalışmıştır. Muvakkat hükümetini destekledi. Münevverkari, 1917'nin martında Taşkent'te "Şurayı İslamiye" teşkilatını kurup ona başkanlık yaptı. Sovyet hükümeti tarafından burjuva, milliyetçi, reaksiyoner (irtica) ve Pantürkist suçlamalarıyla 1931/1934'de kurşuna dizildi. Münevverkari'nin ceditçi faaliyetleri, iki alanda gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, okullar açmak, yeni ders kitapları yazmak ve yayımlamaktır. Diğer ise, şairlik ve gazetecilik vasıtasıyla milleti uyandırmak, onları bağımsızlığa hazırlamaktır. O, ilk Türkistan milli gazetelerinden birisi olan "Hur-şid" (Eylül 1906'dan itibaren her hafta çıkmıştır.) in yayımcısı ve baş yazarı Münevverkari idi. Münevverkari, "Hurşid"den önce, yıl başında (Ocak 1906) İsmaili Abidiy baş yazarlığında çıkmış olan "Terakki"de de makaleleri ile faal bir şekilde yer almıştır. Bu gazetelerin milliyetçilik suçlamasıyla Çar hükümeti tarafından kapatılması üzerine "Şuhrat" (1907), "Tüccar" (1907), "Asiya" (1908) gazetelerinin çıkarılmasında da Münevverkari'nin emeği büyüktür. Bu gazetelerin hepsinde de o dönemdeki İslam âlemi, Türkiye, Japonya, Kırım, Türkistan, Çin ve Rusya ile ilgili haberler kesintisiz olarak verilmiştir. Esas gaye, İ. Gaspıralı'nın "Tercüman" gazetesinde dile getirdiği Türklerin birliği, alfabe, dil, fikir ve işte birlik gayesi olmuştur. Münevverkari, daha sonraki dönemlerde Türkistan'da çıkarılan bütün gazete ve dergilere katılmıştır. "Sadayı Türkistan" (1914-15) (Ubeydullahhoca ile birlikte) ve "Necat" (1917) gazetelerinde muharrirlik ve yöneticilik yaptı; "Şurayı İslam" gazetesinde de (1917) Türkistan Müslümanlarının bağımsızlığı meselesine yönelik pek çok makale yazdı. "Keneş" (1917) gazetesinde ise önce Zeki Velidi, daha sonra da Münevverkari baş yazarlık yaptı. Detaylı bilgi için bkz. **Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, cilt XIV, XV, XVI, "Münevver Abdüreşidov", **Özbek Edebiyatı**, Ed. Nevzat Kösoğlu, (çevrimiçi) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, 12.06.2015; **Özbek Sovyet**

adamı olan Mahmud Hoca Behbudî¹³⁸, hem çarlık yönetimine, hem de tutucu çevrelere karşı yazılar yazmaktaydılar. Behbudî, Türkistanlı ceditler için bir program önererek, bütün Müslümanların bir araya gelmeleri gerektiğini belirtiyordu.¹³⁹

Müslüman Türkler 1905 ile 1917'ye kadar olan siyasî faaliyetlerinde çoğunlukla etnik milliyetçiliği değil, dinî milliyetçiliği öne çıkarmaya çalıştılar. Ancak, Müslüman Türkler arasında birbiriyle rekabet eden sağ, orta ve sol olmak üzere üç değişik grup vardı. Onlardan ilki aşırı sağ olarak nitelenebilecek muhafazakâr dindarlardı. Mollalar ile zenginler sınıfının mensup olduğu bu grup tutucu tavırlarıyla, Çarlık idaresine değil, Müslümanlar arasında güçlenen Ceditçilik hareketine karşı çıkıyordu. Muhazafakarların baş düşmanı olan ikinci grubu ise, liberal düşünceli aydınlar teşkil ediyordu. Ceditçilik hareketini yürüten bu grup aydınlar arasında hem İslamî birlik ve İslamcılık düşüncesi hem de Türkçülük akımı yan yana ve iç içeydi. Solcular diye adlandırılabilir üçüncü grup genç aydınlar ise, Rusya'daki sol hareketlerle işbirliği yaptılar, Sosyalizm, Marksizm ile Komünizmi benimseyerek devrimci hareket içinde rol aldılar.¹⁴⁰

Çar tarafından ilan edilen Manifesto ile Rusya'da esmeye başlayan özgürlük ortamında çeşitli siyasî partiler, dernekler, yayın organları faaliyete geçmişti. Bu

Ansiklopedisi, "Munneverkari Abdurreşidov", cilt VII, Taşkent 1976, s.423.

¹³⁸ Mahmud Hoca Behbudî - 20. yüzyılda Türkistan'da yetişen en büyük idealist Behbudî'dir. Özbek millî edebiyatının ve tiyatro yazarlığının ilk temsilcisidir. 1900'den sonra Arabistan, Mısır, Türkiye, Rusya ve Kafkasya'yı ziyaret etti. Bu ziyaretleri sırasında Türkistan'ı diğer ülkelerle mukayese etme imkânını buldu. Bu mukayese sonunda, Türkistan'ın eğitimsizlik sebebiyle geri kalarak Rusya'nın işgaline ve sömürge politikalarına maruz kaldığını idrâk etti. Türkistan'ın içinde bulunduğu vahim durumdan kurtulabilmesinin ancak eğitim sayesinde mümkün olabileceğini düşündü. Behbudî, bu konuda İsmail Gaspıralı'nın fikirlerinin takipçisi durumundadır. 1903 yılından itibaren Cedit mektepleri için ders kitapları yazmaya başladı. Müntahâb-ı Cuğrafiya-yı Umûmî, Kitâbü'l-Etfâl, Muhtasar Târih-i İslâm, Ameliyât-ı İslâm, Medhal-i Cuğrafiya-yı Umrânî, Muhtasar Cuğrafiya-yı Rûsî adlı ders kitaplarını, bu maksatla kaleme aldı. Behbudî Neşriyatı'nı kurarak ders kitapları, haritalar, Türkistan'ı tanıtan ve Türkistan'ın içinde bulunduğu vahim durumu değerlendiren eserler neşretti. Semerkand'da Behbudî Kü-tübhanesi'ni kurdu. Türkistan'daki Ceditçilik hareketinin babası sayılan Mahmudhoca Behbudî, gazeteci olarak da büyük şöhret kazandı. Türkistan Vilâyetinin Ga-zeti, Teraqqî, Hurşid, Tüccar, Şûra gibi yayın organlarıyla, bizzat kendisinin neşrettiği Semerkand (1913) gazetesi ve Âyine (1914) dergisinde eğitim, sosyal hayat ve millî meselelerle ilgili yüzlerce yazısı yayımlandı. Bu yazılarında, istiklâl fikrini öne çıkararak millî hakların savunuculuğunu yaptı, Ekim ihtilâlini zorbalık olarak değerlendirdi, sosyalizm ideolojisini kabul etmedi. 1919 yılı Mart ayında seyahate çıkan Mahmudhoca Behbudî, Şehrisebz'de Buhara emirinin adamları tarafından tutuklandı, iki ay sonra da Karşı şehrinde idam edildi. Bkz. "Mahmud Hoca Behbudî", **Özbek Edebiyatı**, (çevrimiçi) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, 12.06.2015; **Özbek Sovyet Ansiklopedisi**, cilt II, Taşkent, 1979; **O'zbekiston Milliy Ensiklopediası**, "Mahmudxo'ja Behbudiy" cilt I, Taşkent, 2000.

¹³⁹ Andican, **Cedidizm'den Bağımsızlığa**, s.27

¹⁴⁰ Pipes, **The Formation of the Soviet Union**, s.75-76; Kocağolu, "Rus İhtilâlleri ve Türk Halkları/Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti", s.742.

sırada, İdil-Ural bölgesindeki Tatarlar ve Başkurtlar arasında “İttifakçılar”, “İslahatçılar”, “Tangçılar” ve “Sosyal Demokratlar” diye adlanan dört ayrı siyasal grup vardı. Azerbaycan Türkleri arasındaki ilk siyasî parti olan “Himmet” Rusya’daki Sosyal Demokratlar Partisi’ne bağlıydı. Kırım Tatarları arasında “Genç Tatarlar” hareketi geliyordu. Bozkır ve Türkistan vilayetlerindeki Kazak ileri gelenlerinden bir bölümüyle Rus Kadet Partisi arasındaki işbirliği sürüyordu. Bozkır ve Türkistan vilayetlerinde yaşayan Ruslar arasında ise, Moskova’daki ihtilâlcı grupları destekleyenlerin sayısı oldukça fazlaydı.¹⁴¹ Buhara Emirliği’nde “Genç Buharalılar” ile Hive Hanlığı’nda “Genç Hiveliler” hareketleri bir müddet sonra ortaya çıktı.

1905 yılındaki Meşrutiyet idaresinin yarattığı siyasî durumdan yararlanmak isteyen İdil-Ural, Kırım, Azerbaycan, Bozkır ve Türkistan vilayetlerindeki siyasî aydınlar Türklerin de Ruslarla aynı siyasî haklardan yararlanması konusunda Rusya hükûmetine art arda dilekçeler gönderdilerse de, hiçbir olumlu yanıt alamadılar. Buna karşılık Çarlık idaresi Türk aydınlarını saf dışı bırakarak, yalnızca Müslüman din adamlarından meydana gelen bir “Ulemâ Meclisi”nin 10–15 Nisan 1905’te Ufa şehrinde toplanmasına izin verdi. Daha sonra 22–24 Haziran’da yine Ufa’da 120’den fazla din adamının katıldığı toplantıda da Rusya’daki Müslüman Türkleri ilgilendiren değerli bir karar alınmadığı gibi, başka kararların da hükümet katında hiç etkili olmadığı anlaşıldı.¹⁴² Bunun üzerine Türk aydınları kendi aralarında iletişim kurarak Çarlık’taki bütün Müslüman Türklerden temsilcilerin katıldığı “Rusya Müslümanlarının Birinci Kurultayı”nı Nijniy Novgorod valisinden izin alınmadığı için 15 Ağustos 1905’te Oka ırmağında kiralanan “Gustav Struve” adlı yolcu vapurunda gizlice topladılar.¹⁴³

Kurultaya Kırım, Kuzey Kafkasya, Kazan, Urallar, Türkistan ve Sibirya’dan 15 delege katıldı. Çoğunluğu hukukçular, öğretmenler, tüccarlar ve toprak sahiplerinden oluşuyordu, aralarında liberal düşünceli bir iki din adamı da vardı.

¹⁴¹ Bu konuda Pierce’nin **Russian Central Asia, 1867–1917: A Study in Colonial Rule** (1960) eserinde “The Revolution of 1905” adlı bölümde çok ayrıntılı bilgi verilmiştir. (s.234–248)

¹⁴² Kocaoğlu, “Rus İhtilâlleri ve Türk Halkları/Sovyetler Birliği’nin Yayılma Siyaseti”, s.744.

¹⁴³ Bu ilk ve daha sonraki kurultaylar hakkında toplu ve ayrıntılı bilgi şu eserlerde bulunmaktadır: Azade-Ayşe Rorlich, **The Volga Tatars: A Profile in National Resilience** (1986), s.104–122; Necip Hablomitoglu, **Çarlık Rusyası’nda Türk Kongreleri: 1905–1917**, Ankara, Kırım Dergisi, (1997), s.43–111.

Toplantının başkanlığını Gaspıralı ile yardımcıları Topçubaşiyev ve iki Tatar Raşid İbrahimov ile daha sonraları siyasî pan-Türkizmin öncülerinden olacak olan Yusuf Akçurin (Akçuraoğlu) yapıyordu. Kurultayın belirlediği hedefler şunlardı:

1. Rusya'daki tüm Müslümanların tek bir hareket içinde toplanması,
2. Milletlerin oransal olarak temsil edildiği meşrutî monarşinin kurulması,
3. Tüm Müslüman ve Rus halklarının yasal eşitliğinin sağlanması ve Müslümanlara ayrımcı davranan tüm yasal ve idarî uygulamalara son verilmesi,
4. Müslümanların kültürel ve eğitim alanında geliştirilmesi.¹⁴⁴

Tartışmaların temel konusu, Müslüman hareketin nasıl örgütleneceği olmuştu. Sonuçta en ılımlı grup kazandı ve tam yetkili siyasî parti yerine Rusya'nın Müslüman İttifakı veya kısaca İttifak'ın kurulmasına karar verilerek kurultay dağıldı. Kurultay siyasî bir görüntü vermemeye çalışmakla birlikte, daha önce bazı önde gelen Müslümanların girmiş olduğu bir siyasî parti yönünde tercihini yapmıştı. Bu zemstvo önderlerinin oluşturduğu Rus liberalizminin güçlü nüvesi Meşrutî Demokratlar, yani Kadet Partisi idi. Programlarında yer alan bazı hedefler arasında, meşrutî monarşi çerçevesinde parlamenter rejimin kurulması ve bedel karşılığı büyük toprak mülklerinin kamulaştırılması önerisini de içeren sosyal ve ekonomik reformlar bulunuyordu.¹⁴⁵ Kadetlerle seçim ittifakı konusu, 13–23 Ocak 1906 tarihleri arasında St. Petersburg'da yapılan II. Rusya Müslümanları Kurultayı'nda görüşüldü ve destekleme kararı alındı. III. Müslüman Kurultayı yine Nijniy Novgorod'da yapıldı ancak bu defa resmî izin alınarak toplandı. Kurultay, İttifak'ın tüm Rus Müslümanlarını temsil edecek bir siyasî partiye dönüşmesi kararını alarak dağıldı.¹⁴⁶

Tüm Rusya Müslümanlarının birliği düşüncesi Devlet Duması'nda desteklenmişti. Hâlbuki I. Duma üç aydan kısa bir süre (27 Nisan – 8 Temmuz) sonra dağıtıldı. Müslüman halkların savunulacağı bir forum olarak Duma'ya bağlanan ümitler, 3 Temmuz 1907'de tekrar dağıtılmasıyla suya düştü. Aynı zamanda Stolypin, yine seçim kanununa uygulamada Rus olmayan vekillerin sayısını azaltacak

¹⁴⁴ Tadeusz Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905–1920**, Ter. Nuray Mert, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1988, s.76–77.

¹⁴⁵ Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905–1920**, s.77.

¹⁴⁶ Swietochowski, a.g.e, s.78.

değişiklikler getirmişti . Devrim hareketi zayıflamıştı, Stolypin'in başında bulunduğu hükümet tüm Rusya üzerinde denetimi enerjik bir biçimde onarıyor, İttifak çözülmüştü.¹⁴⁷

Türkistan'ın Ruslar tarafından işgali konusundaki hükümler, ele alındığı döneme göre farklılık göstermişti. Türkistan'ın işgalini Sovyet araştırmacılarının bu konuya karşı tutumu, siyasî duruma, ideolojik sansürün arttırılmasına ve parti yönetiminin görüşlerine göre keskin bir biçimde değişiklik göstermiştir. Sovyet tarihçileri 1920 ile 1930'lu yıllarda yayınlanan eserlerde Rus Çarlığı'nın yayılması ve genişlemesi olarak nitelendirmişlerdi¹⁴⁸. II. Dünya Savaşı sonrası yayınlanan eserlerde ise Sovyet tarihçileri Rusların Türkistan'ı işgalini "gönüllü katılma" olarak değerlendirdiler¹⁴⁹. Böylece işgal veyahut sömürgeleştirme kelimelerinden kaçınarak yayılma ve genişleme gibi ılımlı terminolojiden zamanla tek tük örnekler temel alınarak Türkistan'ın işgali gönüllü olarak katılma olarak değiştirildi.

Türkistan yerlilerinin Çarlık idaresine ve Ruslara karşı ayaklanmaları feodal ve sömürge sistemine karşı bir başkaldırı olarak ifade edilmiş, halkın Ruslara karşı değil fakat emperyalist sisteme karşı başkaldırdıkları savunulmuştu. Rusya'da Sovyet hükümetinin kurulmasının ardından Türkistan'ı Sovyetleştirme sürecinde Bolşeviklerin zorba iktidarına karşı çıkan halk, basmacı olarak addedilmiş, haydut çeteleri olarak yoğun karalama propagandasının mağduru olmuşlardır. Sovyet hükümeti Türkistan halkını "ezilenlere" ve "ezenlere" ayırmıştı. Yoğun karalama propagandası basmacıların yalnızca zengin ve varlıklı köylü ve beylerden, "mutaassıp" imam ve mollalardan, han ve emirlerden teşkil edildiğini ileri sürmüştür. Sovyet tarih yazarlığı boyunca basmacı hareketi "yenilikçi ve devrimci" Komünist sisteme karşı çalışan "feodal ve emperyalist monarşi" yandaşları, fakir köylü ve çiftçinin emeği üzerinden geçinen derebeyi ve ağalardan oluştuğu yazılagelmiştir. Rus hükümetinin bolca imkânlarla Türkistan topraklarına yerleştirilen ve silahlandırılan Ruslar Türkistan halklarının dostu ve zalim bey ve hanlarına karşı mücadelede sadık dostları olarak lanse edilmiştir. Sovyet dönemi boyunca yayınlanmış eserler bu çizgiden şaşmamış,

¹⁴⁷ A.e, s.79–80.

¹⁴⁸ Örnek için bkz. M.N. Pokrovskiy, **Diplomatiya voyni tsarskoy Rossii v XIX stoletii**, Moskova, 1923–1924; B. Lavrentyev, **Kapitalizm v Turkestane**, Moskova, 1930.

¹⁴⁹ Örnek için bkz. B.D.Camgırçinov, **Prisoedinenie Kirgizii k Rossii**, Moskova, 1959; U.K. Usenbayev, **Prisoedinenie Yuzhnoy Kirgizii k Rossii**, Frunze, 1960;

Türkistan halkının eğitimsiz, gerici, “dağdan inmiş”, “mutaassıp” imajı ve eğitimli, aydın, dost bir Rus imajı göz önünde olmuştur.

Sovyet sonrası dönemde millî kimliklerin ve millî cumhuriyetlerin tarih sahnesine çıkması ile birlikte, Sovyet geçmişindeki yükten silkelene ve kendi tarihlerini yeniden ele alma, kendi millî bilinci, şuuru ve tarihî değerleri çerçevesinde yeniden yazma ve ortaya çıkarma hissi uyandı. Bu anlamda Sovyet hükümeti tarafından düzenlenmiş ve arşivlerde saklı belgeler arka arkaya gün yüzüne çıkmaya başladı. Rus askerî arşiv belgelerinin verdiği bilgiler üzerinden çalışılmış, kapsamlı ve karşılaştırmalı eserler ortaya çıktı. Artık Türkistan tarih yazımında gerçeklerin inkâr edildiği Sovyet ideolojisi gereği yazılmış bir yığın Türkistan tarihi ve gerçeklerle yüzleşmeye başlandığı yeni tip Sovyet sonrası tarih yazarlığı mevcuttur. Merkezî Asya cumhuriyetleri siyasî bağımsızlığını kazandıkça Türkistan tarihi tarafsız olarak araştırılmaya başlandı ve hak ettiği değeri kazandı.

BİRİNCİ BÖLÜM

BASMACI HAREKETİNİ HAZIRLAYAN SEBEPLER

1.1 1916 Millî Ayaklanması

Çar II. Nikolay tarafından, 25 Haziran 1916 tarihinde çıkarılan “*Astrahan Genel Valiliği, Sibiry ve Orta Asya’nın “yabancı” (Rus olmayan) ahalisinin seyyar ordunun bulunduğu bölgede müdafa tesisatının yapım işleri için seferber edilmesi*” 1526 numaralı fermanıyla; seyyar ordunun bulunduğu bölgede müdafa tesisatının yapım işleri ve askerî haberleşmenin yanı sıra devlet müdafaası ve gereken tüm diğer işler için Rusya İmparatorluğu’nun yabancı erkek ahalisinin celbedilmesi buyrulmuştur.¹⁵⁰ Fermana Orta Asya bölgesi ile ilgili Sırderya, Fergana, Semerkant, Akmola, Semey (Semipalatinsk), Yedisu, Ural, Turgay ve Hazarötesi idarî bölgelerinden 19 ile 43 yaş arasındaki erkeklerin askerî seferberliğe tabi tutulacağı kaydedilmiştir.¹⁵¹ Bu fermana göre Türkistan Genel Valiliğinden 250.000 ve Bozkır Genel Valiliğinden de 234.055 olmak üzere toplam Türkistan bölgesinden 484.000’den fazla erkeğin askere alınması kararlaştırılmıştı.¹⁵²

30 Haziran 1916 tarihinde Bozkır Genel Valisi Suhomlinov tarafından Kazakların cephegerisinde çalışmaları için seferberlik kurallarını ilan etti. 25 Haziran 1916 tarihinden itibaren Rus çarının emriyle, Bozkır Genel Valiliği’nin¹⁵³ daha önce askerî görevden muaf tutulan Kırgızları (Kazakları), 1885–1897 yılları arası doğmuş olup yaşları 19-31 yaş arasında olan erkekler orduya değil ancak cephe için gerekli işlerde devlet bütçesinden yevmiyeli olarak çalıştırılacağı bildirilmişti.¹⁵⁴

¹⁵⁰ **Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstane**, Haz. A.V. Pyaskovskiy ve diğerleri, Belgeler Derlemesi/Kazakistan İlimler Akademisi, Moskova, SSCB İlimler Akademisi Basımevi, 1960, s.25, belge no.1.

¹⁵¹ **Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstane**, 1960, s.25; Kurat, **Rusya Tarihi**, s.427; Halit Kakinç, **Kızıl Cebe-Riskulov**, İstanbul, Destek Yayınları, 2013, s.45.

¹⁵² Abdolvahap Kara, **Türkistan Ateşi. Mustafa Çokay’ın Hayatı ve Mücadelesi**, Da yayıncılık 2002, s.49–50; Baymirza Hayit, **Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi**, İstanbul, Babiâli Kültür Yayıncılığı, 2006, s.23.

¹⁵³ Bozkır Genel Valiliği (Stepnoy Kray) - 1882 ve 1918 yılları arasında günümüz Kazakistan ve Rusya Federasyonu topraklarında, Merkezî Omsk şehri olmak üzere Semey ve Akmola idarî bölgelerinden oluşan genel valilik.

¹⁵⁴ **Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstane**, 1960, s.26, belge no.2.

Askerî seferberlikten muaf olanlar ise, nahiye ve bucak yöneticileri ve memurlar, yerli halkın içinden çıkan polisler, imam, molla, yüksek veya orta eğitim gören öğrenciler, yüksek veya orta öğretim mezunu öğrenciler, yüksek hizmetteki yerliler, aksakal, manap ve saygıdeğer insanlar, ilçe ve kaza kâtipleri, tercümanlar, sağlık memurları idi.¹⁵⁵ Yerlilerin çok az bir kısmı bahsi geçen makamlarda ve mevkilerde bulunduğu için muafiyet kapsamına girebilecek Türkistanlı sayısı kayda geçilmeyecek kadar cüzî olmuştu. Türkistan yerlilerinin zorunlu olarak askere alınması emirnamesinin yayınlanması üzerine tüm Türkistan’da millî ayaklanma başgösterdi. Sömürge politikası uygulamaları sonucunda umutsuzluğa kapılan Türkistan halkı, “yerli halkın geri kıtalarda çalıştırılmasına ilişkin” Çar Kararnamesine Cizzak ve Hazarötesi illerinde, daha sonra silahlı ayaklanmaya dönüşen, kitlesel protestoyla tepki gösterdi ve 1916 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında ayaklanma Yedisu, Fergana ve Semerkant bölgelerine yayıldı¹⁵⁶.

Semerkant vilayetinin Hocent şehrinde 4 Temmuz 1916’da ortaya çıkan ayaklanma; kısa sürede Temmuz ayının ikinci yarısında Taşkent şehri başta olmak üzere Türkistan ve Bozkır Genel Valiliklerinin çoğu kaza ve bucakları dâhil tüm Türkistan’a yayılan ayaklanmalar silsilesinin başlamasına neden oldu.¹⁵⁷ İsyana Özbekler, Kırgızlar, Kazaklar, Tacikler, Karakalpaklar, Türkmenler, Dunganlar ve Türkistan’da yaşayan diğer etnik gruplar da katılmıştı. Hocent’te şehir sakinleri 4 Temmuz 1916 tarihinde polis komiseri kaçırlıyalarının önünde toplanarak askerî seferberliği protesto ettiler. Polisin onları dağıtma çabalarına karşın topluluk direnince ortaya çıkan çatışma sırasında polislerle yardıma gelen askerî birlik ateş açtı ve ayaklananların bir kaçı öldü ve yaralandı.¹⁵⁸ Ertesi gün 5 Temmuz’da Semerkant ilçesi Urgut köyünde iki yüz kişilik bir grup toplanarak, askere çağırılanların listesinin derhal imha edilmesini talep ettiler. İstekleri reddedilen çaresiz halk nahiye müdürünün ofisine yürüdüler ve listeleri yok ettiler.¹⁵⁹ Aynı gün Orta Asya Demiryolu, Kuropatkino istasyonunda yerli halk ile askerî birlikler arasında bir

¹⁵⁵ *Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstane*, 1960, s.28–29, belge no.5.

¹⁵⁶ Ayrıntılı bkz. *İstoriya Kirgizskoy SSSR*, Haz. S.İ. İlyasov, C. II, Funze, Kirgizstan, 1986, s.340–346.

¹⁵⁷ *Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstane*, 1960, s.8.

¹⁵⁸ *Vosstanie v 1916 goda v Kazahstane: dokumenti i materialı*, Almata, 1947, s.135–137; *Vosstanie 1916 goda v Turkmenii*, Aşabat, 1938, s.210–227; *Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstane*, 1960, s.100- 104, belge no.49, 51.

¹⁵⁹ *Vosstanie*, 1960, s.109, 100–114, belge no.57, 59.

çatışma yaşandı.¹⁶⁰ Semerkant ilçesi Dagbit köyünde 7 Temmuz 1916 tarihinde çar kararnamesinin uygulanması ile ilgili ellibaşı ve yerli aksakalların toplantısında yerli halk nahiye müdürünün elinde olan listeleri imha etti. Halkın gösterdiği tepkiyi bastırmak için 50 kadar silahlı Kossaktan oluşan birlik gönderildi.¹⁶¹ Böylece Semerkant vilayetinde de ayaklanmalar başlamış oldu ve burada bir aydan fazla bir süre devam etti. Semerkant, Katta-Kurgan, Cizzak ve Hocent ilçelerinde şiddetli ayaklanmalar patlak verdi.¹⁶²

Sırderya vilayetindeki ayaklanmalar Taşkent'in eski kısmında 11 Temmuz 1916 tarihinde başladı. Taşkent'teki ayaklanmanın bastırılmasında 26 kişi öldürülmüştü. Taşkent şehrini takiben Taşkent ilçesinin hemen hemen tüm nahiye ve bucaklarında: Pskent, Hanabad, Ak-Kurgan, Toytepe, Kariz, Buka, Kencegalı, Hurdan, Ablık, Telağuz, Altınova, Cetiken'de ayaklanmalar silsilesi patlak verdi. Örneğin Orta Asya Demiryolu'nun Çınaz istasyonu ve Çınaz kışlasını, bıçak ve el yapımı mızrakla silahlı 6.000 kişi kuşatmıştı. Fakat derhal sevk edilen Rus askerî birlikler ayaklananları dağıttı.¹⁶³ Taşkent ilçesindeki Çınaz ve Kaufmann kazaları hariç en önemli ayaklanma Hanabad, Pskent, Akkurgan, Toytepe kışlalarında ve Buka ve Kariz nahiyelerinde ortaya çıktı. Örneğin Toytepe'de ateşli silaha kadar elde ne varsa her şeyiyle silahlanmış birkaç bin kişilik topluluk özel askerî birliğin korumasında olan nahiye müdürünün evine yürümüştü. Birliğin ateş açmasına rağmen ayaklananlar nahiye müdürünün bürosundaki tüm resmî yazışmaları yok ettiler.¹⁶⁴

Ayaklanmalar Sırderya vilayetinin diğer kaza ve nahiyelerinde de devam etmekteydi. Özellikle Evliya-Ata ilçesinde en şiddetli çatışmalar olmuştur. Amu-Derya gibi merkezden uzak ilçelerde bile ayaklanan Karakalpakların 6 kazası 24 Temmuz'da listeleri hazırlayan komiserleri öldürmüştü.¹⁶⁵ Burada belirtmemiz gereken bu ilçe ve nahiyelerde ayaklananlar etnik ayırım yapmaksızın idarî yetkilileri cezalandırdılar. Semerkant ve Sırderya vilayetlerinden farklı olarak Fergana vadisindeki ayaklanmalar çok şiddetli bir şekilde ortaya çıkmıştı. Ayaklanmalar o

¹⁶⁰ Vosstanie, 1960, s.108, belge no.56.

¹⁶¹ Vosstanie, 1960, s.106, belge no.54, 59.

¹⁶² Vosstanie, 1960, s.107, belge no.55.

¹⁶³ Vosstanie, 1960, s.277, belge no.176.

¹⁶⁴ Vosstanie, 1960, s.310, belge no.205.

¹⁶⁵ Vosstanie, 1960, s.288, 295, 296, belge no. 186, 190.

kadar şiddetli idi ki onlarla baş edemeyen Fergana askerî valisi Fergana vilayeti için zorunlu askerî seferberliğin iptaline karar vermiş ve isteğe bağlı askerlerin celbedileceği ilan edilmişti.¹⁶⁶

Fergana vilayetinde 8 Temmuz 1916'da başlayan ayaklanmalar 18 Temmuz'a gelindiğinde artık sona ermişti. İlk ayaklananlar Hokand ilçesi köylüleri olmuştu, Kaynar nahiyesinin Katta-Avgan köyünün sakinleri askerî seferberlik listelerinin hazırlanmaya başladığını duyar duymaz ellibaşları ve kâtipleri dağıttılar. Ertesi gün 9 Temmuz'da ayaklanma Aravan, Yeni-Kurgan ve Hokand ilçesinin diğer nahiyyelerinde patlak verdi.¹⁶⁷ Ayaklanmalar hızla Fergana vadisindeki diğer kaza ve ilçelere yayılmaya başladı. Aynı gün 9 Temmuz'da Andican şehrinde ayaklanmalar başlamıştı. Andican'da 500 kişilik esnaf temsilcisi çarın ordusuna asker gönderilmeyeceğini ve gerekirse anında tüm ellibaşları ve yetkili idarî görevlileri kesip doğrayacakları tehditlerini savurdular.¹⁶⁸

Daha şiddetli bir ayaklanma Margilan'da gerçekleşti. Burada 10 Temmuz 1916 tarihinde şehir meydanında 20–25.000 kadar şehir sakini ile polisler ve idarî görevliler arasında çatışma çıkmıştı. Ayaklananlar Orenburg Kossak ordusu tarafından dağıtıldı.¹⁶⁹ Eski Margilan'daki bu ayaklanma komşu Fayzı-Abad, Yaz-Yavan ve Yakkatut nahiyyelerinin köylüleri tarafından devam ettirildi. Margilan'da ayaklananların yardımına 11 Temmuz'da Yaz-Yavan kışlasından 3–4.000 kişilik bir grup yola çıkmış ancak şehre gelemeyen Kossak birlikleri tarafından dağıtılmıştı.¹⁷⁰ Fergana'ki ayaklanmalar hızla yayılmaya başlamıştı. 11 Temmuz'da Fergana (Skobelev), Hokand, Namangan ve Andican ilçelerinde aynı zamanda ayaklanmalar patlak vermişti. 12 Temmuz'da ise tüm Fergana vilayetinin ilçelerinde ayaklanmalar başlamıştı. Tair-Şeyh bozkırı Kattakurgan ilçesinin bir kısmını oluşturmakta idi. Burada isyanlar hem yarı göçebeler hem de yerleşik Müslüman halk tarafından başlatılmıştı. Tair-Şeyh bozkırı Mitan köyünde 3.000–4.000 kişi toplanarak ilçe müdürünün polis müdürüyle iletişime geçmesine engel olmaktaydılar. Fergana vilayetinde, ayaklananlar işgücü ve malzeme talep eden yerli idarî görevlilere saldırdılar. Tair-Şeyh bozkırında Rus idarî yetkililere karşı kitlesel protesto

¹⁶⁶ Vosstanie, 1960, s.641, 646, 647, belge no.433, 443, 444.

¹⁶⁷ Vosstanie, 1960, s.174–177, s.185–188, belge no.94, 96, 108.

¹⁶⁸ Vosstanie, 1960, s.173–174, belge no.93, 159.

¹⁶⁹ Vosstanie, 1960, s.174–175, belge no.95, 122, 153.

¹⁷⁰ Vosstanie, 1960, s.179–180, belge no.100, 101.

hareketleri görülmüştü.¹⁷¹ Türkistan'daki vaziyetin kontrolden çıktığını gören Rus hükümeti bazı tedbirler aldı. 21 Temmuz'da kuzey cephesindeki Rus ordularının kumandanı General Kuropatkin'i Türkistan'a Genel Vali olarak atadı.¹⁷² Ayaklanmalara karşı vakit kazanmak niyetinde olan hükümet, askerî seferberliğin 15 Eylül tarihine kadar ertelediğini 30 Temmuz Çar'ın doğum gününde duyurmuştu¹⁷³

1916 yılının Ağustos ayında ayaklanmalar Hazarötesi ve Yedisu vilayetlerine ve Bozkır Genel Valiliğine yayılmış durumda idi. Hazarötesi'ndeki ayaklanmalar Temmuz ayında başlayıp çoğu Türkmen askere gitmemek için dağlara göç etmekteydiler, alınan istihbarat raporlarına göre Türkmen gençleri İran ve Afganistan'a gitmekte ve yine oralara büsbütün köyler göç etmekteydiler.¹⁷⁴ Türkmen köylülerin pazarlardan silah, at, deve ve diğer gerekli malzemeleri satın alarak silahlandığı haberleri gelmekteydi. Temmuz ayının sonlarına doğru Türkmen bölgelerinde şiddetli ayaklanmalar başladı ve Çarlık yönetimin askerî seferberliği ertelediğine dair haberler alınınca ayaklanmalar yatışmaya başladı. Fakat Ağustos ayının ortasında Türkmen köylüleri yeniden ayaklandılar. En şiddetli ayaklanma Hazarötesi vilayeti ile İran sınırındaki Atrek nehrinde patlak verdi. Ağustos ayının ikinci yarısı ve Eylül ayı boyunca ayaklananlar ile Çarlık orduları arasında şiddetli çatışmalar yaşandı.¹⁷⁵ En önemli ve uzun süren çatışmalardan biri berdan tüfekleri ve bıçaklarla silahlı Türkmen grubunun askere seferber edilmiş 257 Türkmeni 3 gün boyunca (2–4.10.1916) Rus konvoy müfrezesinden kurtarmak için verdikleri çatışma olmuştu.¹⁷⁶

Yedisu vilayetinde ve Akmolâ (Astana), Semey (Semipalatinsk), Ural ve Turgay bölgelerindeki ayaklanmalar Temmuz ayından itibaren devam etmiş ve Hazarötesi bölgesindeki gibi halk kesinlikle çarın emrine itaat etmeyi reddederek çöllere doğru göçler başlamış, gençler ise sınır dışına Çin'e, Doğu Türkistan'a geçmişti. Ağustos-Eylül aylarından itibaren adı geçen bölgelerde kitlesel ayaklanmalar baş göstermiş, ayaklananlar silahlı birlikler oluşturmaya başlamış ve

¹⁷¹ Ueda, "How did the Nomads act during the 1916 Revolt in Russian Turkistan?", s.35.

¹⁷² Pierce, **Russian Central Asia, 1865–1917**, 277–278.

¹⁷³ Kara, **Türkistan Ateşi**, s.52.

¹⁷⁴ Bkz. **Vosstanie v 1916 godu v Turkmenii: dokumenty i materialy**, Aşkat, 1938, s.30; s.38; **Vosstanie**, (1960) s. 431–433, belge no.283,285.

¹⁷⁵ **Vosstanie**, 1960, belge no.287, 295.

¹⁷⁶ **Vosstanie**, 1960, s.448–452, belge no.302.

Çarlığın sevk ettiği Rus askerî birlikleri ile şiddetli çatışmalar yaşanmıştı Özellikle Turgay vilayetindeki ayaklanmalar şiddetli çatışmalara sahne olmuştu. Burada ayaklanmanın başında Amangeldi İmanov ve Alibey Cangeldin bulunmaktaydı. 1916 Kasım ayı itibariyle buradaki ayaklananların sayısı 50.000 kişiyi aşmıştı. Turgay'daki ayaklanmalar 1917 Şubat İhtilaline kadar devam etti.¹⁷⁷ Amangeldi İmanov'un komutasındaki 15.000 isyancı 22 Ekim 1916'da Torgay şehrini kuşatmıştı. Fakat şehre Rus kuvvetlerinin sevk edilmesi üzerine kuşatma kaldırıldı ve isyancılar şehre 15 km mesafeye çekilerek dirençlerini Rus kuvvetlerine vur kaç taktiği ile devam ettirdiler.¹⁷⁸

Tokmak ve Pişpek'teki ayaklanmanın hazırlık çalışmaları gizli yapılmış, sadece yerli Rus halkının değil tecrübeli polis ajanlarının bile dikkatinden uzak tutulmuştur. Temmuz ayının sonlarına gelindiğinde, Kırgızistan'ın hemen hemen bütün bölgelerinde çok geçmeden silahlı ayaklanmaya dönüşen rastgele isyanlar başlamıştır. Halkın gazabına ilk olarak askerî hizmetlere alınacak olanların listelerini hazırlamakla görevli nahiye yöneticileri, kabile şefleri ve çarlık idaresinin diğer alt kademe yöneticileri uğramıştır. Narın ilçesinde çıkan halk isyanları özellikle dikkate şayandır. Bu vilayetin Çöce isimli köyünde halk topluluğu sopa, çekiç ve oraklarla silahlanarak aksakal Kerimbayoğlu ve ellibaşının evlerine yürümüşlerdir. Ancak aksakal ve ellibaşı daha önceden kaçmayı başarmıştır. Askerî müfreze toplanmakta olan bir grup halk topluluğuna ateş açmış ve iki kişiyi öldürmüştür.

Halk isyanı Narın ilçesinin Hocavat köyünde de çıkmıştı. Burada 100'e yakın insan silahlanmış, aksakalın evini kuşatmışlardır. Ancak isyanı Rus müfrezesi dağıtmış, insanlar hapse atılmıştır. 11–13 Temmuz'da Pişpek'te nüfuzlu insanlar bir toplantı düzenlemişler ve insanların askerliğe gönderilmemesine karar vermişlerdir. Cumgal, Karakeçe, Cuvanarık, Boronçu, Niyazbek gibi ilçelerin ahalisi askere gitmemeye ve gerekirse ele silah alıp savaşılmaya yemin etmiştir. Assı isimli bir yerde isyancılar ve askerî birlikler arasında çatışmalar olmuş, her iki taraftan insanlar ölmüştür. 7 Ağustos'ta Pişpek ahalisi *“Biz çar idaresinin zulmüne daha fazla dayanamayacağız!”* *“Zalimler bizim topraklarımızı ve hayvanlarımızı elimizden aldılar!”* diye slogan atarak Rus idarî temsilcilerin üzerine yürümüşlerdi.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Turgay vilayetindeki ayaklanmalar ile detaylı bilgi için bkz. **Vosstanie**, 1960, s.569–635.

¹⁷⁸ Kara, **Türkistan Ateşi**, s.53.

¹⁷⁹ Ziyayev, **Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele**, Ankara, 2007, s.380–381.

Çarlık hükümeti Türkistan ve Kafkaslar'da sıkıyönetim ilan ettiyse de isyan alevlenmeye devam etti. İsyan sırasında 20 Temmuz 1916 tarihinde Türkistan Genel Valisi olarak tayin edilen Aleksey Kuropatkin Eylül 1916'da şöyle emretmiştir: *"Kurtların liderleri hapsedilmelidir. Koyunlar ise bağışlanabilir. Bunu bu şekilde Çara rapor edeceğim. Ancak Karakol ve isyancılarının çok fazla Rus kanı döktükleri Pişpek dağlık bölgeleri bunun dışında tutulacaktır. Issık göl ve Kebeni Vadisi civarındaki bütün topraklar Kırgızların elinden alınacaktır"*¹⁸⁰. Yedisu Askerî Valisi Folbaum'un Çarlığın ayaklananları cezalandırmak amacıyla gönderdiği Rus ordularına talimatı şöyle idi: *"Kırgızların bir yerde küçük bir grup halinde toplanmasını bile isyan olarak nitelendirin, onları bastırın, bu bucaklar paniğe kapılsın. Çalkantının ilk belirtilerinde en azından birkaç elebaşığı tutuklayın ve derhal idam edin. Bu durumda hiçbir sivil mahkeme oluşturulmaması gerek. En azından şüpheli olanları tutuklayın ve örnek (ibret) olsun diye idam edin"*.¹⁸¹

28 Temmuz 1916 tarihinde *"Yedisu Hayatı"* gazetesinde Askerî Valinin yasakladığı maddeler aşağıda olduğu gibi yayınlanmıştır:

1. *"Açık ve kapalı mekânlarda, mevcut kanuna uymayan ve yetkili idarî birimlerden izin alınmamış her türlü toplantılar.*
2. *Planlanan toplantılar hakkında broşürleri dağıtmak.*
3. *Toplantıya katılan tüm şahıslar polisin talebi ile toplantının yöneticilerini ve organizatörlerini ihbar etmeye zorunludur.*
4. *Sokaklarda ve meydanlarda grup olarak toplanmak yasaktır. Tüm toplantılar ve gruplar polisler tarafından dağıtılacaktır"*¹⁸².

Ruslar kat'î tedbirler almıştı. Örneğin, Yedisu bölgesinde ayaklanmalar bastırılırken 83.854 Kırgız aileden 53.665'i katledilmişti. Yaklaşık 160.000 Türkistanlı haklarında hiçbir mahkeme kararı bulunmadığı halde ömür boyu Sibiry'a sürülmüşlerdi. Genel Vali Kuropatkin 1917 Şubatı'nın sonlarında askerî mahkemenin 347 Türkistanlıya ölüm, 228'ine ömür boyu hapis ve 129 kişiye ise verdiği hapis cezasını onayladı¹⁸³.

¹⁸⁰ Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi*, s.24.

¹⁸¹ Kamoludin Abdullayev, *Ot Tsinzyana do Horasana: İz istorii Sredneaziatskoy Emigratsii* (Sinzyan'dan Horasan'a: Orta Asya Muhacereti Tarihinden), Duşanbe, İrfon, 2009, s.103.

¹⁸² Lesnaya, *1916-Jılkı Kırgızstandağı Kötörülüş*, s. 38.

¹⁸³ Hayit, *Basmacılar Hareketi*, s.25.

Yalnızca Kırgızlar için örnek verilecek olursa tahminî verilere göre, Rus göçmenler ve Çar ordusuyla çatışmalarda 4.000'in üzerinde Kırgız öldürülmüştür. Rus ve Kossak birliklerinin elinden kurtulmak için Çin'e kaçarken 12.000 Kırgız hayatını kaybetmiştir. Yedisu'dan kaçıp Çin'e ulaşmayı başaran mültecilerin sayısı, 130.000 Kırgız olma kaydıyla toplam 164.000 kişiye ulaşmıştır. Çin'de Mayıs 1917'de açlıktan, tifo salgınından, iskorbütten ve diğer hastalıklardan ölen Kırgız ve Kazakların sayısı 70.000'in üzerindeydi. Kırgızların kayıpları Geçici Hükümet zamanında da devam etmiştir. 1917 yılında açlıktan ölen ve sömürgeciler tarafından öldürülen Kırgızların sayısı 20.000'den fazlaydı.¹⁸⁴ İsyanlarda Rusların kayıpları yerlilere göre çok azdır. Kuropatkin isyanda Türkistan Genel Valiliğinin Rusların kaybını 2.325 ölüm ve 1.384 kayıp olmak üzere toplam 3.709 olarak açıkladı. Bunların çoğu da Yedisu bölgesinde verilen kayıplardı.¹⁸⁵

Ayaklananlar çevrede bulunan idarî binalara zarar vererek, yerel yönetimin temsilcilerini ve yerleşenlerini öldürerek Rus yerleşimlerine, yönetim merkezlerine ve jandarma karargâhlarına saldırdılar. Bunlara karşılık olarak, Çarlık yönetimi silahlı kuvvetlerini ve Kossak alaylarını harekete geçirdi. Bölgeye sevk edilen Rus askerler, silahsız halk ile eşit olmayan savaşta binlerce kişiyi kılıçtan geçirdi, pek çok evlerini yaktı, mallarını talan etti ve on binlerce insanı topraklarından sürdü.¹⁸⁶

25 Haziran 1916 tarihli çarlık kararnamesi ile baş gösteren 1916 ayaklanmaları Ceditçi, Kazak liderleri tarafından şaşkınlıkla karşılandı. Birçok Ceditçi, 1916'daki mecburî askerliğe karşı başgösteren ayaklanmaya fıkren karşı olmuştu. Ceditçiler bunda, Türkistan halkının imparatorluğa hizmet etme ve savaş bittikten sonra karşılığında siyasal ayrıcalıklar kazanabilme fırsatı görüyorlardı.¹⁸⁷ Kazak liderleri zayıf donanımlı Kazakların iyi organize olmuş Rus ordusuna karşı direnişi, kanlı bir bastırma, sayısız kurban ve Kazakların yaşam kalitesinde genel bir düşüş ile son bulabileceğini tahmin etmişlerdi. Bu yüzden Kazaklara çarlık emrine uymalarını söylediler. Aynı zamanda Ceditçiler seferberliğin şartlarını hafifletmeye çalıştılar ve Şubat 1916 tarihinde Ahmet Baytursun¹⁸⁸ ve Alihan Bükeyhan¹⁸⁹ Kazakları süvari sınıfına asker olarak kaydetme ve savaşın sonunda onlara toprak

¹⁸⁴ Djunushaliev, **Kırgızistan'da 1916 İsyanı**, s.627–630.

¹⁸⁵ Kara, **Türkistan Ateşi**, s.54; Pierce, **Russian Central Asia**, s.292.

¹⁸⁶ Abazov, “Çarlık Rusyası Altında Kırgızlar”, s.611.

¹⁸⁷ Adeeb Khalid, “Ceditçilik ve Orta Asya'daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarına Giriş”, **Türkler**, cilt XVIII, s.640.

bağışlama konularında çarlık hükümeti ile pazarlığa oturmuşlardı¹⁹⁰. Orenburg şehrinde yayınlanmakta olan “Kazak” gazetesinin 8 Temmuz 1916 tarihli sayısında Çarın fermanına karşı gelmemeleri gerektiği, aksi takdirde bunun bir felaketle sonuçlanacağı yazılmıştı.¹⁹¹

Kazak Gazetesine göre askere alma kaçınılmazdı. O halde bundan azami derece faydalanıp Rus hükümetinden bazı tavizler koparılmalıydı. Çocukları askere alınan Kazaklara Duma’da seçme ve seçilme hakkı verilmeliydi. Kazak Gazetesi’nin yazarlarına göre askerlik yerli gençlerin silah kullanmasını, Rus dili ve kültürünü öğrenmesini sağlayacaktı.¹⁹² Fakat Kazak aydınları ayaklanmaları önleyemediler. İsyancılar kısa sürede bütün Kazak bozkırlarına ve tüm Türkistan’a yayıldı. Askerlerin çoğu Rusya’nın çok ihtiyaç duyduğu pamuk yetiştiriciliği ile uğraşmayan Türkistan’ın yarı göçebe nüfusundan alınacaktı. Fakat yarı göçebe Kırgız ve Kazaklar arasında şiddetli direnişler meydana geldi. Kabile reisleri (aksakallar) ve kısmen din adamları tarafından idare edilen isyanlar şiddetle bastırılmaya çalışıldı. Yaklaşık 50 bölgede liderlerini han ilan eden isyancılar şûra (konsey) oluşturdular. Ne var ki donanımsız Kırgız ve Kazakların iyi talimli Rus ordusuna karşı direnmesi mümkün değildi. Ayaklananların köyleri yağmalandı ve ayaklanmaların bastırılmasından sonra daha fazla arazi müsadere edildi. Böylece binlerce köylü Çarlığın sevk ettiği Rus askerî birlikleri tarafından katledildi, kışlalar ve köyler yakıldı, kadınlar ve çocuklar öldürüldü, ekinler harap edildi, yerlilerin malı mülkü talan edildi. 1916 millî ayaklanması merhametsizce bastırıldı, Kırgız, Kazak ve Türkmen köylüleri sınır dışına geçerek Çin’e ve İran’a kaçtılar.¹⁹³

Türkmen Hazarötesi bölgesinde de siyasî durum Yedisu bölgesinden farklı değildi. Türkmenlerin direnişi de şiddetliydi ve Türkmen bölgesindeki Rus yerleşim

¹⁸⁸ Ahmet Baytursın (1873–1937) Kazak ailesine mensup Turgay eyaletinde doğmuştur. 12 yaşında iken ailesiyle birlikte Sibiry’a 15 yıllığına sürgün edilmiştir. 1895 yılında Orenburg’ta Öğretmen Okulu’ndan mezun olmuş ve Turgay eyaletindeki ilkokullarda ders vermeye başlamıştır. Kendi kendini eğitmiş ve sömürgecilğe karşı ihtilalci hareketlerde görev almıştır.

¹⁸⁹ Alihan Bükeyhan (1866–1937) Semipalatinsk (Ceti Tam) eyaletinde doğmuş ve daha önce Orta Cüz hanlığını elinde tutan Barak neslinden. 1890 yılında Omsk şehrindeki Teknik Üniversite’den mezun olduktan sonra, St.-Petersburg’daki Ormanlık Enstitüsü’ne devam etmiş ve 1894 yılında başarı ile mezun olmuştur. 1896–1903 yılları arasında F.Ahserbina araştırma heyetinde görev almış, Akmola, Semipalatinsk ve Turgaye eyaletlerinin 12 bölgesini incelemiştir. St.- Petersburg’daki çalışmaları sırasında Sosyalist ve Marksist fikirlere gönül vermiş; çeşitli politik, sosyal ve edebi muhitlere girmiştir.

¹⁹⁰ Kendirbay, “Alaş”, s.656.

¹⁹¹ Detaylı bkz. **Vosstanie**, 1960, s.637, belge no.426;

¹⁹² Kara, **Türkistan Ateşi**, s.56.

¹⁹³ **Vosstanie**, 1960, s.13

yerlerini de sarmıştı. 1916 Aralık ayında Rus Volkovnikov ve Madritov idaresindeki Çarlık tenkil müfrezeleri isyancı Yomudları merhametsizce katlettiler. Toplam 5.000 Türkmen çiftliği talan edilmişti.¹⁹⁴ General Kuropatkin yönetimindeki Rus askerî birlikleri ancak 1917 yılı Şubat ayında ayaklanmaları bastırabildiler. 6 ay boyunca devam eden ayaklanmalar sırasında hayatını kaybeden Rusların sayısı 5–6 bini geçmezken, sadece Pişpek ilçesinde 30 bin Kırgız öldürülmüştü.¹⁹⁵ Çarlığın gönderdiği Rus askerî birlikler binlerce Kırgızı acımasızca katletti. Karakol ve komşu köylerde Kırgızlarla birlikte Özbekler de öldürülmekte ve mal mülklerini yağma edilmekteydi¹⁹⁶ İsyanın bastırılmasından sonra Çar yönetimi tarafından kışkırtılan Rus göçmenler Çar yönetiminin engel olmaması ve hatta yardımıyla ayaklanmaya katılıp katılmadığına bakmadan yerli halka saldırdılar¹⁹⁷. Örneğin Bişkek yakınlarındaki Belovodsk'taki Rus köylüler ayaklanmalarla bir alâkası olmayan 517 Kırgız'ı öldürmüştü. Ayrıca Rus köylülerden oluşan bir birlik Bişkek'e doğru yol alırken 138 köylü Kırgızı katletmişti.¹⁹⁸

Çarlığın sevk ettiği Rus askerî birliklerinin kumandanı Fon Berg'in tuttuğu günlüklerden Karakol ilçesinde idaresi altında yapılan katliamlar gün yüzüne çıkmaktadır. Fon Berg, yerli köylülere karşı yaptığı ve “askerî harekât” olarak nitelendirdiği katliamları detaylı olarak günlüğünde anlatmıştır. 10–28 Ağustos 1916 tarihli günlükte sırayla Tüp nehri kıyısındaki köylerin tamamının, kaçanların, direniş gösteren Kırgız ve Dunganların nasıl kılıçtan geçirildiği anlatılmıştır. Karakol ilçesinin nahiye, bucak ve köylerinde yapılan katliamların arkasından katledilenlerin mal varlığı talan edilmiş bunların içinden Fon Berg kılıçtan geçirdiği ilk iki-üç köyden 14.200 davar, 200 at, 40 inek götürdüklerini kaydetmiştir. Katliam yaptığı diğer yerlerde ise mal-mülk hakkında bir bilgi vermemiştir.¹⁹⁹

Rus askerî birliği kumandanı H. Ugreninov'un Yedisu vilayetinde yaptıkları katliamlar hakkında 20 Ağustos-13 Eylül 1916 tarihleri arasındaki olayları günlüğünde anlatmıştır. Ugreninov'un birliği tarafından Aksu, Pokrovskoe ve Tarhan

¹⁹⁴ Abdullayev, *Ot Tsinzyana do Horasana*, s.105.

¹⁹⁵ Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, 150–151

¹⁹⁶ Bkz. *Vosstanie*, belge no.273, 277, 279, 280, 289, 294, 494, 505, 521, 543, 545.

¹⁹⁷ Lesnaya, “Karakol hapishanesinin müdürünün Verniy okruğu mahkeme savcısına raporu”, s. 60–63.

¹⁹⁸ *Vosstanie*, belge no.266, 291, 486, 508.

¹⁹⁹ *Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi*, Fon “Kollektsiya o vosstanii v 1916 godu” (1916 ayaklanması hakkında materyaller koleksiyonu), d.11, s.28–39, kopya.

köylerinde, Tışkan vadisinde, Cetiögüz, Tışkan, Cırgalçak dağ boğazlarında ve Cırgalçak nehri boyunca katliamlar yapılmıştı.²⁰⁰ Örnek olarak 10 Ekim 1916 tarihinde Pişpek ilçesi Utegen köyünün Kırgızları Kuropatkin'e ayaklanmalar sırasında İnçin kumandasındaki birliğin köy ahalisine verdiği zararların devlet tarafından telafi edilmesini bir dilekçe ile istediler. Ayaklanmalar başladığı sırada komşu köy olan Sosnovskoe'den gelen Ruslar tarafından Utegen köyünün Kırgız erkeklerini köyde ayaklanma olmadığı halde neredeyse tamamı öldürülmüştür. Bakımsız kalan çocuklar ve kadınlara devlet tarafından maddi yardım yapılması istenmiştir. Ayrıca komşu köylerden gelen Rusların ne kadar mal-mülk talan edildiği liste detaylı olarak verilmiştir.²⁰¹

Ayaklananlar, çar ordusunun şiddetli saldırılarına karşı koyma gücüne sahip olmadıklarını anladıktan sonra, canlarını kurtarmak için vatanlarını terk etmek zorunda kalmışlardı. 1916 yılının sonbaharının sonlarında Yedisu vilayetinde Ürkün faciası (toplu kaçış) başlamıştır. Bu sırada 39 bucağın sakinleri vatanlarını terk etmiş, 45 bin aile Çin'e kaçmıştı. 1917 yılının başında Yedisu vilayetindeki göçebe halk, 30 bin aile veya yaklaşık 150 bin kişi kayıp vermiştir²⁰². Çarlık ordularının ayaklanmaları bastırma harekâtı esnasında Yedisu vilayetinin Pişpek, Karakol, Almata kazalarından 300.000 Kırgız ve Kazak Çin sınırını aşarak Kulca, Aksu ve Uç-Turfan ve diğer illere iltica ettiler.²⁰³ İsyanın bastırılmasından sonra, 200 bin civarında Türkistanlı, başta Sibiry'a olmak üzere Rusya'nın çeşitli bölgelerine sürgüne gönderildi. Ayaklanmanın en şiddetli olduğu Yedisu bölgesinde yerli halkın neredeyse %30'u yok edilmişti. Rus ordusunun bu şiddet ve baskı uygulamaları nedeniyle halkın bir kısmı yurdunu terk etmek zorunda kaldı. 1916 isyanı sırasında yaklaşık yarım milyon kadar Türkistanlı Çin sınırını geçerek, Doğu Türkistan topraklarına sığındığı bilinmektedir.²⁰⁴

Kırgız ve Kazakların o dönemdeki zorlu hayat şartlarını gözden geçirdiğimizde isyanı tetikleyen başlıca nedenler ortaya çıkacaktır. Göçebelerin

²⁰⁰ **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, Fon "Kollektsiya o vosstanii v 1916 godu", d.11, s.40, kopya.

²⁰¹ **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, Fon "Kollektsiya o vosstanii v 1916 godu", d.17, s.2-3, kopya.

²⁰² Ömürbekov, "Sömürge Döneminde Kırgızlar", s.625.

²⁰³ **Turkestan v Naçale XX veka**, s.89.

²⁰⁴ Andican, **Hariçte Türkistan Mücadelesi**, s.161.

dönemsel olarak kışladan yaylaya ve yayladan kışlaya göç etmesine rağmen ziraat ile nasıl meşgul oldukları önemlidir. Baharda ekin ekmek çiftçilik ile göçebeliği yan yana tutan önemli anahtardı. Baharda göçebeler kışlaklarında tohumlarını eker ve yazı hayvanlarıyla dağlarda veya yaylalarda geçirirdi. Sonbaharda kışlaklarına döner ve genellikle buğday ve arpa olan ekinlerini toplarlardı.²⁰⁵ Rus yönetimi altında göçebeler fiyatların artışı sebebiyle pazarda tahıl ve hububat satın almada zorluk çekmeye başladılar. Onlar daha fazla tahıl ekmeye karar verdiler ancak su kaynakları kısıtlı idi. Sınırlı sulamadan dolayı göçebeler yalnızca yağmurla yetişebilen mahsuller yetiştirmeye başladılar. Üstelik çiftçiliğin artması Kırgızlar arasında toprak tartışmalarına yol açtı. Fergana vilayetinde yarı göçebeler ile yerleşik Müslüman halk arasında sıkı ekonomik bağlar bulunmakta idi. Göçebeler hayvanlarını satar, yerleşik halkın mallarına baktıkları için ödeme alır ve taşımacılık ile meşgul olurlardı. Bazıları yerleşik halkın çiftliklerinde dönemsel olarak çalışırdı. Bu tür bağlar göçebeleri yağmurla yetişebilen mahsullerin istikrarsızlığına dayalı açlıktan korumaktaydı. Rus yönetimi altında yarı göçebelerin hayvan varlığı azaldı, 1891’de 710.000 iken 1914’de 570.000’e düştü. Fergana’daki göçebeler ziraat alanında yağmurla yetişebilen mahsullere dayalı çiftçiliği genişletmiş ancak göçebeliğin dayanağı olan hayvancılık yapanların oranı bir hayli azalmıştı. Fergana vilayetindeki göçebelerin ekonomisi yavaş yavaş hayvancılıktan tahıl ekimine kaymaya başlamıştı.²⁰⁶

Fergana’da Kırgızların yaşadığı bölgede toplam 15.000 kişilik Rus göçmen yerleşimi vardı. Rus göçmenlerin çoğu 1902–1911 yılları arasında gayriresmî olarak yerleşmişlerdi. 1916 millî ayaklanması öncesi Fergana’daki ekonomik durum günden güne zorlaşmaktaydı. Ayaklanma öncesi Namangan ilçesindeki bazı Kırgızlar ağır gelmeye başlayan vergileri ödememek için, hayvanlarıyla birlikte Tanrı dağlarına kaçmaya başladılar. 1916’da patlak veren ayaklanmaların Türkistan’ın göçebe toplululuğuna etkisi yerleşik Müslüman topluluğuna olan etkilerine kıyasla daha ağır olmuştur. İki başlıca neden bu durumu ortaya koymaktadır. Birincisi, göçebelerin yaşadıkları bölgelerde ayaklanmalar daha uzun sürmüştü. Yerleşik Müslüman topluluğun yaşadığı vadilerdeki ayaklanmalar ise Rus orduları tarafından bir haftada

²⁰⁵ Ueda, “How did the Nomads Act during the 1916 Revolt in Russian Turkistan?”, s.37.

²⁰⁶ Ueda, a.g.m, s.38.

bastırılmıştı. Dağ eteklerindeki göçebelerin ayaklanmaları Temmuz ayında başlayıp Ekim ayının sonuna kadar devam etmişti. Göçebelerin çoğu açlık çekmiş ve Doğu Türkistan'a kaçmıştı. İkincisi, göçebelerin istikrarsız ekonomik durumu idi. I. Dünya Savaşı Rusya imparatorluğunun ekonomik ağını ve Fergana vilayetindeki yerleşik Müslümanlar ile göçebeler arasındaki etkileşim ve bağlılığı harap etti. Ayrıca, 1916'daki ayaklanmalar askere alma kararına karşı bir tür kitle hareketi olarak gelişti. Bu nedenle Fergana'da ayaklananlar çoğunluğu gayriresmî olan Rus yerleşmelerine karşı değil fakat yerli halkı istismar eden idarî görevlilere saldırdılar.²⁰⁷

Kırgızların nüfus kayıtlarının tutulmayışından istifade eden yöneticiler listelere öncelikle sıradan kimselerin çocuklarını yazmışlardı. Rüşvet aldıkları zenginlerin çocuklarını liste dışı bırakmışlardı. Böylece asker listelerinde rüşvet ve yetkiyi kötüye kullanmaktan doğan haksızlıklar meydana gelmiştir. Çarlık yetkililerinin amacı, böylece halk arasında belirlemekte olan genel temayül karşısında yerli zengin ve soyluları kendi tarafına çekmek için onlara para ödeyerek kurtulma ve kendi yerine bir başka gönüllüyü göndererek savaşa gitmeme kolaylığını sağlamıştır. Kırgız zenginleri kayıt yaptırırken Rus yetkiliye rüşvet vererek kendi yaşlarını ya küçültmüşler ya da büyütmüşlerdir. Bütün zorluk orta halli ve fakir Kırgızların omzuna yüklenmişti.²⁰⁸ Örneğin, Vali Suhomlinov'un 13 Temmuz 1916 tarihli emirnamesiyle Akmola vilayetinin asilzade Kazakları adı geçen askerî seferberlikten muaf tutulmuştu.²⁰⁹ Bu tür vakalar örnek gösterilerek Sovyet tarih yazarlığında 1916 Millî İsyanı'nın ana sebebinin Türkistan halkının askerî seferberlik sırasında kendi içinden çıkan varlıklı bay ve manaplar gibi beylere karşı Rus memurlarının yaptığı kaytarma sonucu ortaya çıktığını iddia etmişti.

1916'daki askerî seferberlik Türkistan halkına karşı bu zamana kadar yapılan haksızlıkların en ağır olmuştur. 1886 yılındaki düzenlemelerle askerlik hizmetinden muaf tutulan Bozkır ve Türkistan Genel Valiliği ahalisi, I. Dünya Savaşı başladığından beri ağır vergiler ödemeye zorunda kaldılar. Yerel idarecilerin görevini kötüye kullanmaları, savaş nedeniyle ortaya çıkan yokluk, hayat pahalılığı ve ek

²⁰⁷ Ueda, a.g.m, s.40.

²⁰⁸ Füsün Kara, "1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün", s.541.

²⁰⁹ **Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstane**, s.33, belge no.10.

vergiler halkın durumunu daha da ağırlaştırıyordu.²¹⁰ Çar'ın ilan ettiği askerî seferberliğe karşı direnci arttıran nedenler arasında Rus dilinin ve kültürünün az bilinmesi, aynı dinden ve ırktan bildikleri Osmanlı'ya karşı Rusya ile birlikte bir safta yer almama isteği olmuştur. Askerî seferberlik listeleri oluşturulurken bazı ailelerde 19–43 yaş arasında bulunan 4–5 erkeğin birden askere alınması büyük bir haksızlık olmakla birlikte ayaklanmayı tetikleyen sebeplerden biri idi. Özellikle Rus göçmenlerinin yoğun olarak yerleştiği ve yerliler ile Rus göçmenler arasında sürekli gerginlik yaşanan Yedisu bölgesinde erkeklerin savaşa gitmesiyle kadın ve çocukların Rus göçmenlerinin olası saldırılarına karşı savunmasız kalacağı endişesi vardı.²¹¹

Bu konuda Yedisu valisi Alekseyev şöyle yazmıştır: “*Kırgız isyanlarının temel sebepleri son on yıl içinde onlara ait 100 bin hektar toprağın kamulaştırılması oldu. Orman alanlarının ellerinden alınması da kötü sonuçlar doğurdu. Sonunda Kırgızlar hayvan bakmak için yaylaların yetmemesi dolayısıyla çok zor durumda kaldılar. Pişpek ve Karakol'a Rusya'dan gelen 40 bin ailenin yerleşmesi Kırgızların ekonomik çıkarlarına zarar vermiştir*”.²¹² İsyana neden olan diğer gerginliğin sebeplerinden biri zorunlu askerî görev karşılığı yerli varlıklı kişilerden ve aydınlardan rüşvet alınması nedeniyle idarî görevlilere para veremeyenlerin Rusların rüşvetçi sistemine karşı isyan etmesi idi.²¹³

1916 yılında Türkistan'da baş gösteren millî ayaklanmanın başlıca ve temel nedeni Türkistan aydınları Turar Rıskulov²¹⁴ (1894–1938) ve Yusuf Abdrahmanov'un²¹⁵ belirttikleri gibi, Rus Çarlığı'nın Türkistan halkını mahvolma sınırına getirmiş bulunan ve genişleyen yayılmacılık politikası ile yerli halkın

²¹⁰ Kara, **Türkistan Ateşi**, s.50–51, Kurat, **Rusya Tarihi**, s.427.

²¹¹ Kara, a.g.e, s.51.

²¹² Ziyayev, **Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele**, Ankara, 2007, s.380–381.

²¹³ L.V. Lesnaya tarafından derlenen hatıralar, dokümanlar ve materyaller.

1916-Jılkı Kırgızstandağı Kötörülüş Dokumentter jana materialdar: Eskerüülör. Bişkek: Kırgızstan, 1996. s.57–59; s.32; **Vostanie**, 1960, s.60, belge no.36. Taşkent'ten Aşkabat'a 10 Temmuz 1916 tarihli, *Türkistan İlçe Güvenlik Bölümü* amirinin Hazarötesi vilayeti amirine gönderdiği gizli bildirge.

²¹⁴ 1920'de Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezî İcra Kurulu başkanı olan Turar Rıskulov Stalin tarafından “Pantürkizm” ile suçlanarak 10 Şubat 1938 yılında idam edilmiştir. Aynı zamanda 1916 Millî İsyanı'nın katılımcılarından biridir.

²¹⁵ 1917–1933 yılları arası Kırgızistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Millî Komiserler Kurulu birinci başkanlığını yapan Yusuf Abdrahmanov 1916 Millî İsyanı sonrası Doğu Türkistan'a kaçarken ailesini kaybedip yetim kalan binlerce Kırgızlardan biri idi.

acımasızca istismar edilmesi olmuştur²¹⁶. Daha önce 1885 yılında Fergana’da, 1897 yılında ise Taşkent’te büyük isyan hareketleri yaşanmıştır. Bunların dışında halk 1900 yılında 75 kez, 1905’te 235 kez, 1910 yılında 334 ve 1915 yılında 372 kez değişik bölgelerde isyan etmiştir.²¹⁷ 1915 yılından itibaren yerli halktan askerlik hizmeti yapmamalarına karşılık olarak gelirlerinden ek olarak yüzde 21 askerlik vergisi alınması emredilmiştir.²¹⁸ Bunun dışında 1916 yılında Rus cephesine 40.899.244 pud²¹⁹ pamuk, 38.044 kare arşın²²⁰ keçe, 3.109.000 pud pamuk yağı, 299.000 pud sabun, 300.000 pud et, 50.000 pud kene otu, 473.928 pud balık, 70.000 at, 12.797 deve, 13.441 çadır gönderilmiştir.²²¹

Ulusal sömürge politikasının kuvvetlendirilmesi, Çar memurlarının rüşvetçiliği ve zorbalığı yerel halkta hoşnutsuzluk ve öfke yaratmıştır. Hoşnutsuzluğun artmasında, Çarlık tarafından yürütülen toprak politikaları mühim rol oynamıştı. Rus ve Kossak köylüler daha iyi bir pay alma arayışı içinde Orta Rusya’dan Türkistan’a göç etmeye başlamıştır. Çarlık Rusya, resmî ve gayiresmî yerleşen Rus göçmenlere Türkistanlıların sulak, verimli ve işlemesi kolay olan topraklarına el koyarak onlara vermiştir, çünkü bu Rus ve Kossak göçmenler Çarlığın bölgedeki ana dayanağını oluşturacaklardı. Örneğin 1916 yılında günümüz Kırgızistan’ın kuzeyinde bulunan Karakol şehrinin nüfusun %24’ünden fazlasını oluşturan Ruslar ve Ukraynalılar, işlenebilir toprakların %67’sine sahiptiler. Türkistan Genel Valisi Kuropatkin’in de itiraf ettiği gibi, Türkistan’ın diğer halkları içinde Kırgızlar, tarım alanında en az haklara sahip olan halk olup onların yaşamı için son derece önemli olan çok büyük toprak alanları ellerinden alınmıştır²²². Kırgızistan’da toprağa el koyma işleri “Kırgızları Yerleştirme” (1907) ve “Yedisu Bölgesini Koloni Yapma” (1908) kararlarında işlenmişti. Bu kararı çıkaranlar “bozkır kanunu”nun 119. maddesine dayanarak göçebelerin topraklarını devlet mülkiyetine geçirmişlerdir. 1916 yılına gelindiğinde Rus göçmenleri ülkenin bütün ekilebilen

²¹⁶ Lesnaya, **1916-Jılkı Kırgızstandağı Kötörülüş**, s.57–59.

²¹⁷ Füsün Kara, “1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün”, **Turkish Studies**, 6/2, 2011, Türkiye, s.538.

²¹⁸ O. İbraimov, “Kızıl Kırın”, **Ürkün**, Bışkek, 1993, s.224.

²¹⁹ 1 pud – 16.38 kg.

²²⁰ 1 arşın–71.12 cm.

²²¹ Abdrahmanov, **Kırgızdar**, Bışkek, 1991, s.385.

²²² Jeniş Junuşaliev, “Kırgızistanda 1916 İsyanı”, **Türkler**, cilt XVIII, s. 627–630.

topraklarının %58,6'sına sahip olmuşlardır. Kırgızlar tarım alanlarında en az haklara sahip olan halk konumuna düşürülmüştür.²²³

1916 millî ayaklanmasında Rusların kayıpları dört binden azken, yerlileri yüz binleri aşan kayıplara uğraması, bazı araştırmacıları olayların Rus yerel idareciler tarafından Ruslar lehine toprak kazanımları için provoke edildiği görüşüne sevketmiştir. İsyanlara tanıklık eden araştırmacılardan Broido, Türkistan ve Almata'daki yüksek dereceli Rus yöneticilerinin olayları kasten provoke ettiklerini, böylece Yedisu'daki Kırgız ve Kazakların topraklarını gaspetmek için iyi bir sebep yarattıklarına işaret eder.²²⁴

Bölge halklarının istiklal hareketinin tarihinde önemli bir başkaldırı olan 1916 millî ayaklanması Münevver Karî, Mustafa Çokay ve Ubeydulla Asadulhoca gibi Türkistan aydınlarının çabalarıyla 13–15 Aralık 1916 tarihinde Rusya Meclisi'nin kapalı oturumunda ele alınmıştı. Konu ele alınmadan önce Duma milletvekilleri Türkistan bölgesinin önemli şehirlerinde ayaklanmaya katılanların görüşlerini alarak şu sonucu ortaya koymuşlardı: 1916 ayaklanması Türkistanlıların büyük uyanışı ve Rus sömürmesine karşı keskin bir protestosudur.²²⁵ Ayaklanma aynı zamanda, I. Dünya Savaşı'nın yol açtığı ekonomik krize, yeni konulan savaş vergilerine ve hızla artan yiyecek fiyatlarına karşı bir tepkiydi. Hâlbuki 1916 ayaklanması ile ilgili Sovyet döneminde yayınlanmış eserlerin çoğunda ayaklanmanın sömürülen köylü ve çiftçilerin katıldığı, varlıklı “bay ve manap” kısmının ise bu isyanın dışında olduğu şeklinde bir fikir ileri sürülmüştü²²⁶. General Kuropatkin 22 Şubat 1917 tarihli çara gönderdiği gizli raporunda 2.325 Türkistanlı Rus öldürülmüş ve 1.384 tanesi ise kaybolmuştu. Fakat Türkistan yerli nüfusunun genel kayıpları hakkında yeterli bilgi verilmemektedir. Sancar Asfendiyarov'a²²⁷ göre “binlerce” yerli isyanlar sırasında

²²³ S. İlyasov, *İstoriya Kirgizskoy SSR*, II. cilt, Frunze, 1986, s.217.

²²⁴ Kara, *Türkistan Ateşi*, s.55.

²²⁵ *Turkestan v načale XX veka: K istorii istokov natsionalnoy nezavisimosti* (Arşiv belgeleriyle yapılan çalışma), R.M Abdullayev, S.S. Agzamhocayev, İ.A. Alimov ve diğerleri. Taşkent, “Şark”, 2000. s.11–12.

²²⁶ Detaylı bkz. K.Usenbayev, *Vosstanie 1916-goda v Kirgizii*, Frunze: İlim, 1967.

²²⁷ Sanjar Asfendiyarov (1889–1938) – Kazak siyaset adamı, şarkiyatçı ve tarihçi. 1912'de St. Petersburg Tıp Akademisi'nden mezun oldu ve I. Dünya Savaşı'nda Rusya batı cephesinde doktor olarak hizmet verdi. Türkistan'a geri döndüğünde Kızılordu'ya kaydoldu. 1919'da Türkistan cumhuriyeti sağlık bakanı, 1920'de ziraat bakanı olarak tayin edildi. 1921–1922 yılları arasında Türkistan cumhuriyetinin Moskova'daki temsilcisi, 1923–1924 yılları arasında Türkistan Komünist Partisi Merkezî Komitesi başkanı idi. 1925–1928 yılları arasında Sovyet Birliği Merkezî Komitesi müsteşar yardımcılığını yaptı ve 1928 ile 1937 yılları arasında Almata'daki Kazak Devlet Üniversitesi rektörü olarak akademik çalışmalarda bulundu. 1937'de Japon ajanı olduğu gerekçesiyle suçlanarak 1938'de idam edildi. Bkz. Didar Kassymova ve diğerleri, “Asfendiyarov, Sanjar”, **Historical**

telef olmuş ve 300.000 Kazak Çin'e kaçmıştır. Turar Rıskulov'a göre Yedisu yerlilerinin (Kırgız ve Kazaklar) kaybı 273.222 kişi ya da nüfusun %20.61'i idi. Mustafa Çokay resmî bir Sovyet araştırmasının rakamlarına göre, kıtlık nedeniyle 1.144.000 Türkistan yerlisinin öldüğünü, isyanlar sebebiyle mallarını mülklerini kaybettiklerini söylüyordu²²⁸.

1916 millî ayaklanması ve bastırılması sonucu Yedisu vilayetinin bazı kazalarındaki nüfus kayıpları aşağıdaki gibidir: 1912 yılında nüfusları Carkent kazasında 167.000, Karakol kazasında 192.000, Evliya-Ata kazasında 365.000 bin iken 1921 yılında Carkent'te 108.000, Karakol'da 201.000, Evliya-Ata'da 201.000 idi.²²⁹ Toprakları müsadere edilen halk 1916 senesi sonbaharında Çarlık yönetimi Pişpek, Karakol ve Carkent kazalarının yerlilerini Narın ve Balhaş illerine göç ettirdi. Toplam 37.355 yerli çiftliği göçürüldü ve 2510361 desyatina²³⁰ araziye el konuldu. Bu kararla Karakol kazasının tüm yerlileri (Kırgız ve Kalmak) kazadan sürüldü²³¹

1917 Mart ayında Çarlığın devrildiği haberi üzerine Çin'deki Kırgız ve Kazaklar terk ettikleri topraklara geri dönmeye başladılar. Kırgız ve Kazaklar Yedisu bölgesine döndüklerinde Rus köylüler tarafından topraklarının ilhak edilmiş olduğunu gördüler. Sonunda açlık, hastalıklar ve ölüm kitlesel bir hal almıştı.²³²

Pantürkizm ile suçlanarak idam edilen Türkistan Komünist Partisi lideri Turar Rıskulov, bu ayaklanmayı siyasal açıdan değerlendirirken şunları yazmıştı: *"Ayaklanma açıkça anti-emperyalist nitelikte olup, dünya savaşı cephelerine asker gönderilmesine karşı başlatılmıştı. Hedef, Orta Asya halklarını ezen ve sömüren mutlakıyetçi Çar yönetimine karşı yöneltilmişti. Fakat ayaklanma, aynı zamanda yerli istismarcı zümrelere karşı da sürdürülmekteydi... İsyanlılar daha ilk başlardan itibaren kendi amirlerini, yazıcıları ve muhtarlarını cezalandırmaktaydılar."*²³³ Bu hususta bazı Sovyet tarihçiler ve devlet adamları isyanı körükleyen asıl sebebin köylülerin müşkül duruma düşmesine sebep olan asıl suçluların Rus yönetimi ile bağlantısı bulunan yeni Müslüman üst-tabakasını oluşturan fabrikatörler,

Dictionary of Kazakhstan, Scarecrow Press, 2012, s.34–35.

²²⁸ Kendirbai, "Alaş", s.657.

²²⁹ Abdullayev, **Ot Tsinzyana do Horasana**, s.103.

²³⁰ Eski Rusya'da 1.09 hektara eşit arsa.

²³¹ Abdullayev, a.g.e, s.104.

²³² S.N. Pokrovskiy, **Pobeda Sovetskoy vlasti v Semireçye**, Almata, İlimler Akademisi basımevi, 1961, s.52–64.

²³³ Kakinç, **Kızıl Cebe –Riskulov**, s.48.

gayrimenkul sahipleri ve tüccarlar olduğunu iddia etmektedirler²³⁴. Sovyet araştırmacıları 1916 millî ayaklanmasının anti-emperyalist ve anti-feodal bir halk hareketi olduğunu; hâlbuki bazı bölgelerde, mürteciler (reaksiyonistler) halk kitlelerini Rus göçmenlerine ve idarî görevlilerine saldırmaya kışkırttıklarını iddia etmekteydiler.²³⁵ Diğer taraftan, Batılı araştırmacılar yerlilerin çoğunun Rusları başkasının işine karışan işgalci olarak gördüklerini belirtmektedir.²³⁶ Türkistan’da Rus yöneticiler göçmenlerin yaylalarını feda ederek Rus göçmenlerine yer verilmesi amacıyla gerekli tüm maddî kaynakları hazırlamışlardı.

Türkistan millî ayaklanmasını bastırma görevi General Kuropatkin’e verilmişti. İdaresindeki Rus birlikleri ürkerek kaçan insanların yolları üzerindeki bütün dağ geçit ve boğazları çok önceden tutmuştu. Isık Göl, Çüy, Narın, Kök Art ve Karkıra’da Kırgızları birbir ele geçirmişlerdir. İsyanı acımasızca bastırmak için hükümet tarafından büyük bir güç ayrılmış bundan başka şehirlerde ve köylerde yaşayan Rus göçmenlerine silah dağıtılarak birlikler oluşturulmuştur. Bir müddet sonra da bu birlikler askerî bölüklerle birleştirilmiştir. Köyler yakılıp yıkılmış halkın mallarına ve hayvanlarına el koyulmuştur. Binlerce suçsuz insan katledilmiştir. Top ve makineli tüfeklerle silahlanan askerler tamamen silahsız isyancıların karşı koyup koymadıklarına bakmadan, yollarına çıkan bütün Kırgız yerleşim yerlerindeki halkı ve Çin’e kaçmakta olan Kırgızları acımasızca öldürmüşlerdir.²³⁷

Duma üyesi A. Kerenski 1916 yılının yazında Türkistan bölgesini gezmiş ve Duma’nın 13 Ağustos’taki toplantısında isyanı bastıran Rus birliklerin yerli halka yaptığı baskıyı açıkça dile getirmiştir: “Cezalandırıcılar bölüklerden, piyadelerden, süvari ve topçulardan meydana gelmekte idi. Bölük komutanı karşısına çıkan bütün köyleri, “tüzem” (yabancı, Rus olmayan) halkını yaş ve cinsiyetine bakmadan katletme emri veriyor... Kundaktaki bebekler, yaşlı nineler ve dedeler zalimce yok edilmiştir...”²³⁸ Kerenski seyahati esnasında Andican’da halka hitaben bir konuşma yapmıştı. 22 Ağustos 1916 tarihinde Andican Camii avlusunda toplanan 2–3 bin

²³⁴ A. Pylev, “Basmaçeskoe dvijenie v Sredney Azii (1918–1934): Obşie çerti i regional’nyye osobennosti”, Sankt-Petersburg Devlet Üniversitesi, İlimler adaylığı tezi (kandidat nauk), Sankt-Petersburg, 2007.

²³⁵ H. Tursunov, **Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstane**, Taşkent, 1962, s.234–235.

²³⁶ Pierce, **Russian Central Asia**, 1960, s.295–296.

²³⁷ A. Tabyshalieva, “The Kyrgyz Under Russian Colonial Rule (1850–1917)”, **History of Civilizations of Central Asia**, UNESCO, Bilbao, 2005, s.263.

²³⁸ Begaliev, “Basmaçestvo: Noviy Vzglyad”, s.126; Füsün Kara, “1916 Millî İsyanı: Ürkün”, s.543.

kişilik kalabalığa hitaben yaptığı konuşmasında, Çarlık hükümetinin uyguladığı baskıcı siyasetinde Rusya demokrasisinin hiçbir mesuliyeti olmadığını, Rus demokrasisinin devlet hâkimiyetinin doğrudan halk kitlesinin kendi eline geçmesi için mücadele etmekte olduğunu ve Türkistanlıların da Ruslar ile birlikte hak ve hukuktan faydalanmaları gerektiğini belirtmişti.²³⁹

Ayaklanmadan sonra Kuropatkin, Yedisu vilayetinde yarı göçebe yerlilerin elinden yaylalarının alınmasının isyanı kuvvetlendirdiğini itiraf etmişti.²⁴⁰ Japon tarihçisi Nishijima Türkistan'daki çeşitli ayaklanmaların ortak bir yönü olduğunu kaydetmiştir. Örneğin işgücü (angarya) listeleri oluşturmalarına karşı kitlesel protestolar ve yerli nahiye yetkilileri ile halk arasındaki gerginlik ve çatışmalar ortak idi.²⁴¹ Ayaklanmalar Eylül ayında Rus ordusu tarafından bastırılmıştı. Dağlık bölgelerdeki ayaklanmalar Ekim ayına kadar devam etmişti. Ayaklananların çoğu hayvanlarıyla birlikte Tanrı dağlarına, Yedisu vilayetine veya Doğu Türkistan'a geçmişti.²⁴²

Türkistan genel valisi Kuropatkin'in dış işleri bakanı D. Şuvayev'e gönderdiği 14 Ekim 1916 tarihli telgrafta Doğu Türkistan'a kaçmış olan Kırgız ve Kazakların yurtlarına dönebilmeleri için bazı şartlar ileri sürülmüştür. Buna göre ayaklanmalar sırasında Çin sınırını aşarak Doğu Türkistan'a kaçmış olan Kırgız ve Kazakların geri dönebilmeleri için öncelikle varsa Rus esirleri; ikincisi silahlarını; üçüncüsü önderlerini; dördüncü pişman olduklarını beyan etmeleri ve itaat etmeleri; beşincisi Rus kanı dökülen yerlerin onların elinden alınıp devlet hazinesine gideceği; ancak tüm bu koşulların yerine getirdikleri sürece geri dönebilecekleri ve Rusların onlara ve mal varlıklarına dokunmayacakları kaydedilmiştir. Ayrıca bu koşulların yerine getirilebilmesi için Çin hükümetinden yardım istenilebileceği belirtilmiştir.²⁴³ Kuropatkin'in başkanlığını yaptığı 16 Ekim 1916 tarihli toplantıda Çüy vadisinde ayaklanmalara katılmış olan Kırgız ve Kazaklarını Carkent ve Karakol ilçelerinden

²³⁹ Mustafa Çokay, "Kerenskiy ve Türkistan Millî Hareketi", **Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler**, s.350.

²⁴⁰ Galuzo, **Turkestan-Koloniya**, s.51; s.65.

²⁴¹ S. Nishijima, "The Moslem Uprising of 1916 in Russian Turkestan: A Case Study of Ferganskaya Oblast", **HOKUDAI-SHIGAKU The Journal of Historical Association of Hokkaido University** 34, 1994, s.31-34.

²⁴² K.Usenbayev, **1916: Geroičeskie i tragičeskie stranitsı**, Bişkek, 1997, s.67-68; 73-75; 78; **Vosstanie**, 1960, s.338-339.

²⁴³ **Vosstanie**, 1960, s.684, belge no.487.

sürerek Narın bölgesinde yeni bir idarî ilçe oluşturarak orada yerleştirme kararı alındı.²⁴⁴ Sözde devlet dumasının taleplerine karşın Yedisu vilayetindeki ayaklanmaların bastırılmasında aşırıya kaçan zulümlerin izahatının derhal verilmesi hakkında Türkistan genel valisi yardımcısı M. Erofeyev'in Yedisu vilayeti askerî valisine talebine rağmen çok geç kalınmıştı ve formaliteden ibaretti.²⁴⁵

Türkistan valisi Kuropatkin'in de katıldığı merasimle askere seferber edilmiş ilk 1.000 kişilik kabile 18 Eylül 1916 tarihinde Taşkent'ten trenle cepheye gönderildiler. Bozkır eyaletinden de gençler askere gönderilmekteydi. Fakat Türkistan'dan cepheye askerî seferberlik Rusya'daki Şubat 1917 ihtilali ile sona erdi. Geçici Hükümet 5 Mayıs 1917'de 25 Haziran kararı ile askere seferber edilen erkeklerin evine dönmesi ile ilgili kararnameyi yayınladı. Kararnamenin yayınlanmasıyla birlikte cepheden dönmeye hazırlanan işçi-askerlere Bökeyhanov'un başkanlığında Belediyeler ve Şehirler Birlikleri'ndeki²⁴⁶ özel bölümlerdeki görevliler yardım etti. Belediyeler ve Şehirler Birlikleri'ndeki özel bölümler çalışmalarını 28 Temmuz 1917 tarihine kadar devam ettirdi.²⁴⁷

1916 millî ayaklanması tüm Türkistan'a kısa sürede yayıldı. Temmuz'da dalgalanmaya başlayan halk hareketi, Ağustos'ta silahlı bir ayaklanmaya dönüşerek Yedisu ve Fergana vilayetlerinde 1916 Ekim ayının sonuna kadar, Hazarötesi ve Turgay vilayetlerinde 1917'ye kadar devam etmiştir.²⁴⁸ 1916 millî ayaklanması yenilgiyle sonuçlanmıştı. Bunun en önemli nedeni, kendiliğinden ve hazırlıksız olması idi. Ayaklananlar dağınık bir şekilde hareket etmişlerdi, düzenli haberleşme ve merkezî yönetim kurulamamıştı. Ayrıca ayaklanan köylülerin ne askerî eğitimi ne de silahları var idi. Başarısız olmasına rağmen, 1916 millî ayaklanması büyük bir öneme sahiptir. Zira Türkistan halkı, bağımsızlık mücadelesi konusunda paha biçilmez bir tecrübe edinmiş ve bu büyük halk hareketi bölgedeki sömürgeci iktidarı sarsmıştı.²⁴⁹

²⁴⁴ **Vosstanie 1916 goda v Kirgizstane: dokumentı i materiyalı**, Moskova, 1937, s.85–88.

²⁴⁵ **Vosstanie**, 1960, s.709, belge no.503.

²⁴⁶ 5 Şubat 1917'de Minsk'te Belediyeler ve Şehirler Birliğinin gayri Rus askerlerden sorumlu özel bölümü kuruldu. Bu bölümün başkanlığına Bökeyhanov seçildi. Bkz. Kara, **Türkistan Ateşi**, s.60–62.

²⁴⁷ Kara, a.g.e, s.61–64.

²⁴⁸ Ömürbekov, "Sömürge Döneminde Kırgızlar", s. 623–624; **Vosstanie**, 1960, s. 569–635.

²⁴⁹ Ömürbekov, a.g.m, s.625.

1.2 1917 İhtilalleri ve Türkistan’da Siyasî Durum

I. Dünya Savaşı dolayısıyla oluşmuş olan koşullar Çarlık rejimini yıkılma aşamasına getirmişti. 23 Şubat 1917’de Petrograd’da (St. Petersburg, 1914 ile 1924 yılları arasında Petrograd olarak anılmaktaydı) açlık isyanları baş gösterdi. İsyanlılar grev yapan işçilerin de desteğini almışlardı. Sayıları 78.000 ile 128.000 arasında olan işçi grupları gıda kıtlığını protesto etmek için sokaklara döküldüler. 24 Şubat günü ise sayıları 160.000 ile 200.000 arasında olan işçi grupları sokakları doldurdu, çoğu iş bırakmışlardı. Ertesi gün neredeyse tüm sanayi tesisleri ve fabrikalar kapatılmış, sayıları 200.000 ile 320.000 arasında değişen işçi grupları sokaklardaydı.²⁵⁰

Şubat İhtilali 27 Şubat (12 Mart) tarihinde işçi protestolarının asker ayaklanmasına dönüştüğü gün başladığını ve Çarlık hükümetinin başkentte yetkilerini kaybettiği zaman başladığını söyleyebiliriz.²⁵¹ Zeki Velidi Togan hatıralarında öldürülmüş büyük polis memurlarının kaputlarını telgraf direklerine astıklarını, birçok generalin Duma’nın bulunduğu “Kırım Sarayı” (Tavrida) kapısına kamyonlara doldurularak getirilip oraya hapsedildiklerini kaydeder.²⁵²

Başkent garnizonu ayaklanmıştı, bunların üzerine Petrograd’daki İşçi ve Asker Sovyeti vekilleri toplantılara başladılar. Çar II. Nikola isyanı Duma’nın teşvik ettiğine inanarak Duma’nın kapatılması yönünde karar çıkardı. Ancak Duma Çar’ın kararlarına baş eğmeyi reddetti. Çara bağlı hükümet üyeleri tutuklanarak Petersburg’ta mahkûmlarının boşaltıldığı Çar rejiminin siyasî muhaliflerinin bulunduğu hapisaneye kapatıldılar. Dumada muhalefeti oluşturan Kadet, Menşevik ve Es-Er partilerinden Duma başkanı Rodzienko’nun başkanlığında devlet işlerini düzenleme gayesiyle bir komite teşkil edildi. Tüm bu olaylarla aynı zamanda Duma’da temsilcisi bulunmayan sosyalistler de İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti adı altında örgütlendiler. 2 Mart 1917’de Duma komitesi ile İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti birleşerek, Rusya’nın yeni anayasasını hazırlayacak olan Kurucu Meclis toplanana kadar ülkeyi idare etmek üzere bir Geçici Hükümet oluşturdular. Geçici

²⁵⁰ Richard Pipes, “The February Revolution”, *The Russian Revolution*, 1991, s.284.

²⁵¹ Pipes, *The Russian Revolution*, s.289.

²⁵² Zeki Velidi Togan, *Hatıralar, Türkistan ve diğer Müslüman doğu Türklerinin Millî Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul, Hikmet Gazetecilik, Tan matbaası, 1969, s.145.

Hükümetin üyeleri arasında Duma milletvekillerinden Knez K'vov başbakan ve İçişleri bakanı, Milyükov Dışişleri bakanı ve Kerenski Adalet bakanı olarak görev aldı.²⁵³

Geçici Komite Çar'ın tahttan inmesini talep etti. Kısa bir tereddütten sonra II. Nikola talebi kabul etti ve böylece üçyüz yıllık Romanov hanedanının, onunla birlikte Rus monarşisinin sonu gelmiş oldu. Yetke ilerde demokratik seçimle oluşacak olan Kurucu Meclis'in toplanmasına dek Geçici Hükümette toplanacaktı.²⁵⁴ Yeni rejimin ilk işi, tüm Rus vatandaşları üzerinden dinî ve millî temellere dayalı kısıtlamaları kaldırmak oldu. Diğer yandan, nüfusun Rus olmayan etnik gruplardan oluştuğu bölgelerde yerel halkın temsilcilerine, yerel yönetimde daha çok söz hakkı tanıyan yeni idarî anlayış süratle gündeme getirildi.²⁵⁵

Çarın tahttan inmesine ve eşitlik, hürriyet ve adalet isteyen sosyalist ve demokrat milletvekillerinin iktidara gelmesine yol açan Şubat İhtilali, Rusya'da Çarlık rejiminin baskısı altında ezilen bütün gayri Rus halklar gibi Bozkır ve Türkistan eyaletlerinin ahalisi tarafından da sevinç ve heyecanla karşılandı.²⁵⁶ Hâlbuki daha sonra gelişen olaylar, Rus devrimcilerine olan güvenin boş olduğunu ortaya çıkaracaktı. Mustafa Çokay, bu yüzden Rus devrimci demokratları için: “Çarlık döneminde ne kadar cazip ve çekici idiyse, Çarlık döneminden sonra iktidarda da o derece itici ve tiksindiriciydiler” diyecekti.²⁵⁷

Devrimci Lenin, eski Çar II. Nikolay'ın asla yapmaya teşebbüs edemediği şeyi yaptı: 1917 yılında yapılan ve genel seçimlerden çıkmış olan Kurucu Meclisi bir anda ve kuvvet kullanarak feshetti. Hemen arkasından, üççeyrek yüzyıl her türlü sosyal istek ifadesinin reddedildiği bir siyasî sistem kurdu. Büyük zahmetlerle Çar IV. İvan ve ondan sonra gelenler tarafından kurulan Rus devleti de ortadan kayboldu ve yerini o zamana kadar hiç duyulmamış bir siyasî oluşuma bıraktı: kendisini Devlet olarak ilan eden totaliter bir Parti bütün kamuyu işgal etti. Hiç kuşkusuz Lenin,

²⁵³ Kurat, **Rusya Tarihi**, s.434; Kara, **Türkistan Ateşi**, s.77.

²⁵⁴ Tadeusz Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905–1920**, Bağlam Yayınları, 1988, s.123.

²⁵⁵ Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı**, s.123.

²⁵⁶ Mustafa Çokay, **1917 Yılı Hatıra Parçaları**, s.10; **Türkistan Ateşi**, s.78.

²⁵⁷ Kara, a.g.e, s.79.

iktidarı ele geçirmeden önce, geleceğin devletin “bütün halka” ait olduğunun ve her “aşçı kadının” bunu yönetmeye yatkın olacağının teminatını vermişti.²⁵⁸

Şubat İhtilali sonrasında ortaya çıkan siyasî değişiklikler Duma’nın Müslüman Fraksiyonunu da harekete geçirdi.²⁵⁹ İhtilalin ilk haftasında Kazan, Kırım, Kafkaslar ve Kazak steplerinden Müslüman siyasî temsilciler gelmeye başladı. Herkes Rusya Müslüman Fraksiyonu’ndan Rusya Müslümanlarının bir umumî kongresini toplamasını istiyordu.²⁶⁰ Duma Müslüman Milletvekilleri ile Müslüman Bürosunun görevlileri, Rusya’nın yeni yönetim şeklinin ne olması gerektiğine dair görüşlerinde ikiye bölündüler. Müslüman Bürosu reisi A. Salikov, Ahtiamov, İsmail Limanov ve Çokay Rusya’nın bir tek demokrat cumhuriyet olması fikrini, Z. Velidi ile S. Cantürin Rusya’nın Cumhuriyetler Federasyonu olması gerektiği fikirlerinden yana idi.²⁶¹

Duma Müslüman Fraksiyonu birçok konulardaki görüş farklılıklarına rağmen, 15–17 Mart günlerinde düzenlediği toplantıda bütün Müslümanlar Rusya’nın diğer vatandaşlarına tanınan siyasî, kültürel ve iktisadi eşitlikler istendi ve Bütün Rusya Müslümanlarının Kurultayının 1 Mayıs’tan geç bir tarihte olmaması kararlaştırıldı.²⁶² Mustafa Çokay yeni kurulan Geçici Hükümet üyelerinin Bozkır ve Türkistan bölgesi halkının kendi kendini yönetme konusundaki fikirlerini öğrenmek için hükümetin Duma ve Sovyet temsilcileri ile müzakereler yaptı.²⁶³ Bu müzakerelerde Çokay beklemediği gerçeklerle yüz yüze kaldı. Hükümet, Bozkır ve Türkistan halkına Çarlık rejiminden daha fazla haklar tanımaya ve muhtariyet vermeye istekli değildi. Zira Petersburg İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti Başkanı olan Nikolay Çehaidze’ye göre muhtariyet, peşinden bağımsızlığı ve dolayısıyla separatizmi getirecekti.²⁶⁴

Mart ayının sonuna doğru Mustafa Çokay Orenburg’da düzenlenecek olan Kazak Kurultayı’na katılması için telgraf almış ve Şubat İhtilali’nin getirdiği özgürlük ortamında Türkistan’ın kendi kendini yönetmesini sağlayacak siyasî çalışmalar yapacak olmanın sevinç ve heyecanı içinde yola çıktı. 2 ve 8 Nisan

²⁵⁸ Helene Carrere d’Encausse, **Tamamlanmamış Rusya**, s.206.

²⁵⁹ Kara, a.g.e, s.79–80.

²⁶⁰ Togan, **Hatıralar**, s.146.

²⁶¹ Togan, a.g.e, s.146–147.

²⁶² Kara, a.g.e, s.80–81.

²⁶³ Çokay, **1917 Yılı Hatıra Parçaları**, s.12.

²⁶⁴ Kara, a.g.e, s.82–83.

tarihleri arasında gerçekleşen vilayet derecesindeki Kazak Kurultayı'nda Bozkır ve Türkistan eyaletlerine Rus göçmen akının durdurulması ve devlet tarafından Rus göçmenlerine tahsis edilmek üzere istimlâk edilmiş fakat henüz Rus göçmenlerine verilmemiş olan toprakların sahiplerine geri verilmesi yönünde alınan kararları, Geçici Hükümet tarafından kabul edildi. Orenburg'da Kazak Kurultayı sürerken Taşkent'te Genel Türkistan Eyaleti icra komiteleri kongresinin 9–17 Nisan tarihleri arası düzenleneceği kararı alınmıştı. Bu kongreye Şubat İhtilalinden sonra kurulan Rus İşçi ve Asker Temsilcilerinin Sovyetleri ile Müslüman teşkilatlarının temsilcileri katılacaktı.²⁶⁵

Petrograd'daki ihtilal neticesinde 28 Şubat 1917 tarihinde Petropavlovsk kalesi ve *Zimniy* sarayının işgal edilmesi, Çarlık hükümetinin bakanlarının hapsedilmesi ve Geçici Hükümetin kurulması ile 1917 yılının baharı Türkistan halkları için bir siyasî uyanış zamanı idi. Bu uyanış demokratik süreçlere önderlik edeceklerini ilan eden yeni güçlerin siyasî sahneye çıkmasını sağladı. Daha önceden sürdürdükleri faaliyetlerle siyasi açıdan kendini geliştiren Ceditçiler millî-demokratik güçlerin çekirdeği haline gelmişlerdi²⁶⁶. Öncülüğünü Gaspıralı İsmail Bey'in yaptığı, Türkler arasında modern eğitimin yayılması ve gençliği çağdaş eğitim sistemiyle yetiştirmek düşüncesi ile dinî ilimlerin yanı sıra modern ilimleri öğrenme imkânı sunan Usul-i Cedid mekteplerinin sayısı artmıştı. Bu okullar Gaspıralı'nın “Dilde, Fikirde, İş'te Birlik” parolası ile hareket etmekte olup “Tercüman” gazetesi aracılığıyla yeni metod fikirlerinin yayılmasını sağlamaktaydı.²⁶⁷

Çeditçilik denilen uyanış ve yenileşme hareketleri Türkistan'da 1905 ile 1917 yılları arasında daha fazla yayılmaya başladı. Kimî medreselerde, kimiye Rus mekteplerinde yetişmiş olan Kazak, Kırgız, Türkmen, Özbek aydınları özellikle Kazan ve Kırım Tatar aydınlarının teşvik ve yönlendirmesiyle Türkistan'da Ceditçilik fikirlerini basın, okul ve diğer yollarla yaymaya çalışıyorlardı. Bu hareket Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı dâhil tüm Türkistan coğrafyasında etkisini gösteriyordu. Ceditçilerin önde gelen isimleri Münevver Kâri Abdürreşithan oğlu, Sadreddin Ayni, Mahmudhoca Behbudi²⁶⁸, Abdullah Avlani, Zeki Velidi Togan,

²⁶⁵ a.g.e, s.84–87.

²⁶⁶ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.18–20

²⁶⁷ Saray, “Rusya'nın Türkistan'da Yayılması”, s.574.

²⁶⁸ Türkistan'daki en saygıdeğer kişi olan Mahmud Hoca Behbudi, Semerkant yakınlarındaki bir köyün kadısının oğluydu. Behbudi, babası ve amcaları tarafından zamanın starndart medrese

Taşpolar Narbutabek, Abdurrauf Fıtrat, Osman Hoca, Çolpan gibi millî aydınlardan ibaretti²⁶⁹.

Reformcu fikirlerin yayılması ve Türkistan'daki Müslümanların birliğinin sağlanması amaçları ile teşkil edilen “Şura-yı İslamiye'nin” yönetiminde Abduvahid Kari, Münevver Kâri, Abdullah Avlani, Ubeydulla Hoca bulunmaktaydı. Türkistan'da “Ceditçilik Dönemi” denilen 1905 ile 1920 yılları arasında aşağıda sıraladığımız dergiler yayınlanmıştı. Bunlar: Terakki (Taşkent), Hurşid (Taşkent), Serke (Petersburg), Qazaq Gazeti (Altıntöbe/Troisk), Dala (Altıntöbe/Troisk), Şöhret (Taşkent), Buhara-i Şirif (Buhara), Turan (Buhara), Semerkand (Semerkant), Seda-yı Türkistan (Taşkent), Seda-yı Fergana (Hokand) gibi gazeteler ve Aykab (Altıntöbe/Troisk), Ayna (Semerkand), Alaş (Taşkent), Sarıarka (Semey).²⁷⁰

Münevver Kâri'nın, 1901'de, ilk Usul-i Cedid mektebini açmasından sonra, benzeri okulların sayısı hızla artmıştı. 1906 yılında Çağatay dilinde neşredilmeye başlayan Hurşid gazetesinde, gazetenin kurucusu Münevver Kâri ve aydın bir din adamı olan Mahmud Hoca Behbudi, hem çarlık yönetimine, hem de tutucu muhafazakâr çevrelere karşı yazılar yazmaktaydılar. Behbudi, Türkistanlı Ceditçiler için bir program önererek, bütün Müslümanların bir araya gelmesi gerektiğini belirtiyordu. Ceditçilik hareketinin en faal olduğu bölgelerden birisi de Buhara Emirliği'ydi. Abdurrauf Fıtrat önderliğindeki Ceditçiler, Buhara emirinin tüm engellemeleri ve baskısına rağmen, eğitim alanında olduğu kadar siyasî alanda da değişme ve gelişme sağlama çabası içerisindeydiler.²⁷¹

Türkistan Ceditçiliğinin bir önemli özelliğini de Münevver Kâri tarafından 1906'da kaleme alınmış aşağıdaki teşvik edici metin gözler önüne sermektedir:

“Ey dindaşlar, ey vatandaşlar! Adil olalım ve durumumuzu diğerleriyle, gelişmiş ülkelerle karşılaştıralım. Gelecek kuşakların istikballerini emniyet altına alalım ve onları diğerlerinin köleleri ve hizmetçileri olmaktan kurtaralım. Avrupalılar, ihmalimizden ve cehaletimizden faydalanarak hükümetimizi elimizden

kitaplarıyla evde eğitilmişti. Aile, Behbudi'nin yurtdışında seyahatini sağlayabilecek kadar varlıklıydı. İstanbul ve Kahire'ye gidişi, Behbudi'nin entelektüel gelişiminde bir dönüm noktasıdır. Bu yerlerdeki modernist reformların birinci elden yaşanması, onu, benzer fikirleri kendi ülkesinde de yaymaya ikna etti. Bkz. Adeb Khaleed, “Ceditçilik ve Orta Asya'daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarına Giriş”, **Türkler**, s.636.

²⁶⁹ Curayeva, Barçınay. “İsmail Gaspıralı ve Türkistan Ceditçi Hareketi.” **Türkler**, s.631.

²⁷⁰ Kocaoğlu, “Rus İhtilalleri ve Türk Halklar”, s.744

²⁷¹ Andican, **Hariçte Türkistan Mücadelesi**, s.27–28.

*aldılar ve yavaş yavaş zanaat ve ticaretimizi de ellerine geçiriyorlar. Kendimizi korumak için hızla sorunlarımızı ıslah etmeye çabalamazsak milletimiz, çocuklarımız ve geleceğimiz aşırı zor olacak. Reform, zamanımıza uyan bilimlerin hızla öğrenilmeye başlamasıyla başlar. Şimdiki çağın bilimlerini öğrenmek, okullarımızın ve öğretim yöntemlerimizin reformuna bağlıdır”.*²⁷²

Türkistan’daki Ceditçiler, ülkede sadece modern eğitim ortamını sağlamakla kalmamışlar, oluşturdukları cemiyetler aracılığıyla, başta Türkiye olmak üzere, çeşitli ülkelere öğrenci göndermeye çalışmışlardır. 1908 yılında Buhara’da *Terbiye-i Etfal* (çocukların eğitimi) adlı gizli bir cemiyet kurulmuştu. Cemiyet üyelerinden Abdurrauf Fıtrat, Osman Hoca, Gulcalı Abdülaziz ve Sadık Aşuroğlu, daha sonra, 1909 yılında gizlice İstanbul’a giderek orada da *Buhara Ta’mim-i Maarif Cemiyet-i Hayriyesi* adı altında bir şube açmışlardır. Bu cemiyet, iki yıl içerisinde Türkiye’ye 25 öğrenci göndermiştir. Benzer şekilde kurulan bir diğer cemiyet de *Turan Neşr-i Maarif Cemiyetidir*.²⁷³

Bu cemiyetlerin üyeleri, İstanbul’da yürüttükleri çalışmalar sırasında Osmanlı aydınları arasında ortaya çıkan Jön Türk Hareketi ve İttihat Terakki akımları ile tanışmışlardır. Bu nedenle, daha sonraki yıllarda Buhara Emirliği’nde ve Hive Hanlığı’nda yürüttükleri faaliyetler esnasında, kendilerini Yaş (Genç) Hiveliler ve Yaş Buharalılar olarak tanımlayacaklardır.²⁷⁴ Hâlbuki Ruslar Türkistan’daki Müslümanların siyasî faaliyetlerinden hoşnut değillerdi. Çar II. Nikola’nı tahttan çekildiği haberi Türkistan’a ulaşır ulaşmaz bir hafta geçmeden Buhara ve Türkistan Valiliğinin Rus ahalisi Sovyetler oluşturmaya giriştiler. 9 ve 19 Mart 1917 tarihinde, Çarcuy ve Yeni Buhara’da İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti teşkil edildi. 1917 yılı Nisan ve Mayıs aylarında Kerki ve Termez garnizonlarında Asker Sovyetleri oluşturuldu. Türkistan’daki Rus nüfusu arasında Sovyetler gibi temsili siyasî enstitülerin teşkil edilmesi yeni ve etkili bir baskı kaynağı olmuştu.²⁷⁵

²⁷² Khaleed, “Ceditçilik ve Orta Asya’daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarına Giriş”, s.638.

²⁷³ Bu cemiyetlerle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Timur Kocaoğlu, “Türkistanlı Göçmenlerin Siyasi Faaliyetleri Tarihine Bir Bakış”, **Dr. Baymirza Hayit’e Armağan**, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1999, s.159.

²⁷⁴ Andican, **Hariçte Türkistan Mücadelesi**, s.29.

²⁷⁵ Becker, **Russia’s Protectorates in Central Asia**, s.189.

Mustafa Çokay'ın da belirttiği gibi Türkistan'da Ruslar, Müslümanlara göre daha disiplinli ve hızlı bir biçimde örgütleniyordu.²⁷⁶ 3 Mart'ta Taşkent'teki ilk sivil siyasî olarak Rus İşçi Temsilcileri Sovyeti kuruldu. 4 Mart'ta Rus asker Temsilcileri Sovyeti kuruldu. Martın sonunda bu iki teşkilat İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti olarak birleşti.²⁷⁷ Böylece İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti adı altında güçlerini birleştiren Rusların Türkistan'daki yönetimi ele geçirmesi soru olmadı.²⁷⁸ Nisan ayının başında İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti diğer Rus teşkilatları ile birleşerek Genel Vali Kuropatkin'i görevinden azletti ve Çarlık yönetiminin bütün organlarını feshettiler. Eyalet yönetimi Türkistan bölgesinin yeni yönetimini seçecek olan I. Türkistan Genel Kongresi toplanana kadar geçici olarak Taşkent halk teşkilatları İcra Komiserlerine teslim edildi. Böylece Türkistan'da azınlıkta olan Ruslar, Çarlık idaresinin bütün mekanizmasını, silahlı güçlerini ve diğer vasıtaları ele geçirerek çoğunluktaki Müslümanlar üzerine hâkimiyet tesis etmiş bulunuyordu.²⁷⁹

Hokand'daki bir ticaret okulunda eski bir öğretmen olan Nekura, Nisan 1917'nin sonlarında Taşkent'te Genel Valilik binasında Türkistan İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyet Kongresinde şöyle konuşmuştu: *"İhtilal Rus devrimcileri, işçi ve askerleri tarafından gerçekleştirilmiştir. İşte bu yüzden hâkimiyet ve idare hakkı sadece biz Ruslarındır. Dolayısıyla yerli halk bizim kendilerine verdiklerimizle yetinmelidir!"* Toplantıda bulunan Türkistanlı Şah İslam Şagiahmedov devrimin herhangi bir ırkla ve Ruslarla alâkalı olmadığını söyleyerek ardından şöyle devam etmişti: *"Devrim Petersburg'da gerçekleştirildi. Türkistan'daki ise bir devrim değil, sadece otoritenin el değiştirmesidir. Bu yüzden de Ruslar bizim isteklerimiz doğrultusunda hareket etmelidirler."*²⁸⁰

Ancak Lenin Rusya'daki her milletin idarî yönden self-determinasyon hakkı bulunduğunu ileri sürüyordu. Lenin'in görüşüne göre, milliyetçilik tarihin geçiş dönemlerinden biriydi ve yükselen kapitalist ekonominin bir ürünüydü, sosyalistlerin yapması gereken tüm ülkelerin proleteriyalarının birleşmesine yönelmek olmalıydı. Yine de ezilmiş ulusların hoşnutsuzlukları, gizli bir devrimci potansiyel oluşturuyordu. Bu noktadan hareketle Lenin 1917'den önce yavaş yavaş ulusların

²⁷⁶ Çokay, 1917 – Yıl Hatıra Parçaları, s.16.

²⁷⁷ *Türkistan v Naçale XX Veka*, s.20.

²⁷⁸ Kara, *Türkistan Ateşi*, s.91.

²⁷⁹ Çokay, a.g.e, s.22.

²⁸⁰ Hayit, a.g.e, s.40.

kendi kaderlerini tayin teorisini geliştirmişti. Bu teori şöyle özetlenebilir: kendi kaderini tayin, bir tür federal ilişki değil, doğrudan Rusya'dan ayrılma hakkıydı. Rus olmayan halklar, küçük ve ekonomik olarak zayıf bir devlet şeklinde bağımsızlık veya demokratik Rusya'yla kaynaşma arasında bir seçim yapacaklardı. Bu tür bir alternatif karşısında azınlıkların çoğu ayrılma seçeneğine karşı olacaklardı. Yani onlara öyle bir hak veriliyordu ki, kendi çıkarları açısından onu kullanmamaları daha doğru olacaktı. Kendi kaderini tayin çağrısı yapan Lenin, aynı zamanda onu tasvip etmediğini gösteriyordu.²⁸¹

Lenin'in bu fikirleri 1917 Nisan ayında toplanan Rus Sosyal-Demokrat İşçi Partisi (Bolşevik) Kongresi sırasında aşağıdaki bildiri ile açıklandı ve kabul edildi: *“Serbestçe ayrılma ve bağımsız devletler kurma hakkı Rusya'ya bağlı olan tüm milletlere tanınmalıdır. Bu hakkın tartışılması veya serbestçe uygulanması için alınacak garanti tedbirlerine karşı çıkmak, işgal ve ilhak politikası gütmekle eşdeğerdir. Milletler arasındaki gerçek demokratik yakınlaşmayı teşvik edecek ve çeşitli milletlerin çalışanları arasında tam dayanışmayı sağlayacak tek şey, milletlerin ayrılma haklarının Proleterya tarafından saygı görmesidir. Ancak, milletlerin ayrılma hakları ile bu ayrılığın zamanını seçme hakkını birbirine karıştırmamak gerekir. Bu meseleyi Proletarya Partisi kendi başına çözecektir. Parti her durumda genel sosyal gelişmeyi göz önünde bulunduracak ve Proletarya'nın sosyalizme giden yolda sınıflar mücadelesindeki çıkarlarını unutmayacaktır.”*²⁸²

Kendi özünde antagonist (karşıt) fikirler barındıran bu bildiri Türkistanlı münevverler tarafından bir siyasî özerkliğe doğru yönlendirme olarak algılandı. Türkistanlı aydınlar Türkistan'daki sosyal ve siyasî olayları yönlendirebilmek amacıyla, Mart ayı içerisinde çoğunluğunu Ceditçilerin oluşturduğu “Şura-yı İslamiye”yi kurmuşlardı. Şuranın başkanlığını Münevver Kâri yürütmekteydi.²⁸³

Türkistan'da Müslümanların teşkilatlanması Mart ayının ortalarında Ceditçi aydınların teşebbüsüyle ortaya çıktı. 14 Martta Ubeydullah Hocayev, Münevver Kari ve Abdullah Avloni gibi Ceditçi aydınların önderliğinde Müslümanlar Şura-yı İslamiye adıyla ilk siyasî teşkilatlarını kurdu. Müslümanların teşkilatlarına Şura-yı İslamiye yani İslam Sovyeti adını vermesi, ihtilalden sonra yaygın olan “bütün

²⁸¹ Swietochowski, **Rus Azerbaycanı 1905–1920**, s.137.

²⁸² A. Benningsen, Lemerrier Q. Quelquejay, **Stepte Ezan Sesleri**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1994, s.108.

²⁸³ Andican, **Hariçte Türkistan Mücadelesi**, s.39.

hâkimiyet Sovyetlere” sloganından esinlenmeydi. Bu isim, Müslümanların Türkistan’da yönetime talip olma isteklerinden kaynaklanıyordu.²⁸⁴ Yerli ceditçilerin inisiyatifi ile Nisan 1917 tarihinde “Şura-yı İslamiye”nin kolları Namangan, Hokand, Semerkant ve Türkistan’ın diğer şehirlerinde de kuruldu. Bununla birlikte yine yerli Ceditçilerin teklifiyle 1917 yılının Nisan ve Haziran aylarında Semerkant’ta “Mirac’ül İslâm”, Hokand’da “Mirvacu-l İslâm”, Andican’da “Azad Halk”, “Miftahü-l Maarif”, “Sanaü-l İslam”, Kattakurgan’da “Ravnaku’l-İslam”, Hocent’te “Muayin et-Talibin” gibi millî siyasî cemiyetler teşkil edilmeye başlamıştı.²⁸⁵ Burada dikkat etmemiz gereken Müslümanların teşkilatlanması Ruslarınkine nazaran parçalanmışlık arz etmekteydi.²⁸⁶

Bu arada Rus İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti Çarlık rejiminin Türkistan Genel Valisi Kuropatkin’i görevden uzaklaştırarak yönetimi kendi eline almasından hemen sonra, Petersburg’daki Geçici Hükümet, Türkistan ve Bozkır Genel Valiliklerini feshetti. 7 Nisanda, feshedilen Türkistan Genel Valiliğinin yerine Türkistan Komitesi adı altında yeni bir idarî birim kurdu.²⁸⁷ Bozkır Genel Valiliğini ise Geçici Hükümet doğrudan kendine bağladı. Geçici Hükümet bölgedeki reform ajanları olarak üyeleri arasında Orest Şkapskiy, Muhamedcan Tınışpayev ve Nikolay Nalivkin’in bulunduğu özel Türkistan Komitesi’ni oluşturdu. Komite 1916 millî ayaklanması sırası ve sonrasında ortaya çıkan sıkıntı ve etnik düşmanlığı yok etme, ayrıca yeni kurulan devletin temelini şekillendirme gibi görevler verilmişti. Hâlbuki komite görevlerini yerine getirmede pek başarılı olmamıştı.²⁸⁸

1917 yılının Nisan ayının ilk günlerinde Türkistan Genel Valiliği kaldırılarak onun yerine Türkistan Komitesi’nin teşkil edilmesiyle yönetim aygıt hızla yenilenmeye başladı. Türkistan Komitesi’nin yönetim kurulundaki dokuz üyeden dördü Türk kökenli idi: A. Bükeyhanov – Devlet Duma’sının I. dönem üyesi, Muhamedcan Tınışbayev – Devlet Duma’sının II. dönem üyesi, Sadri Maksudov – Devlet Duma’sının III. dönem üyesi ve Tuğgeneral Abdülaziz Devletşin²⁸⁹. Türkistan

²⁸⁴ Kara, **Türkistan Ateşi**, s.91.

²⁸⁵ Daha fazla bilgi için bkz: Khalid, “Ceditçilik ve Orta Asya’daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarına Giriş”, **Türkler**, cilt XVIII, s.636–643.

²⁸⁶ Kara, a.g.e, s.92.

²⁸⁷ Çokay, **1917 Yılı Hatıra Parçaları**, s.30, 32–33; Hayit, **Basmacılar**, s.215. Kara, a.g.e, s.92.

²⁸⁸ Daniel Brower, **Turkestan and the Fate of the Russian Empire**, RoutledgeCurzon, 2003, s.171.

²⁸⁹ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.28.

yönetimine dört Müslüman üyenin tayini önceleri halkı sevindirmiş olsa da daha sonra geri planda kalmaları hayal kırıklığına uğratmıştı. Tatar General Devletşin, 1916 yılında Kuropatkin'in daveti üzerine Türkistan'a gelmişti. Onun 1916 ayaklanmalarının bastırılmasında görev alması gerekiyordu. Devletşin gibi Tatar olan Sadri Maksudi ise Rus Anayasacı Demokrat Parti (Kadet) ve Duma üyesiydi. Mayıs 1917'de arkadaşı Şepkin'in partiden ayrılmasıyla Taşkent'i terk etmişti. Tınışbay adlı Yedisu vilayeti komiseri ise hiçbir zaman Taşkent'e gelmemişti. Turgay ili komiseri olan Bükeyhan da hiç Taşkent'e gelmemişti.²⁹⁰

Türkistan Komitesi'nin sorumluluk alanına Türkistan eyaletinin Semerkant, Sırderya, Fergana, Yedisu ve Hazarötesi vilayetleri ile Hive Hanlığı ve Buhara Emirliği girmekteydi. Komite üyeleri 13 Nisan'da Taşkent'e gelerek görevlerine başladılar. Türkistan Eyaleti İcra Komiteleri Kongresi'ne katılan Türkistan Komitesi başkanı Şepkin kendi kendini idare sisteminin demokratik temel hak ve hürriyetler yoluyla meydana gelmesine yardım edeceğini vaat etmişti²⁹¹. Müslümanlarla işbirliğine kat'i bir şekilde karşı olan Rusların önderliğini Türkistan Kadet lideri ve Taşkent eski belediye başkanı N.T. Mallitskiy kongrede Taşkent ve diğer Türkistan şehirlerinde Ruslar ve Müslümanlar için ayrı belediyelerin kurulması için bir proje ortaya attı. Nekora'nın Rus üstünlüğünü savunan konuşması ve Mallitskiy'in Ruslar için ayrı bir belediye talep eden teklifi, Türkistan Müslümanlarının güçlerini bir merkez altında toplamalarının zarurî olduğu gerçeğini ortaya çıkardı. Bunun için Müslüman üyeler Türkistan'ın her tarafından temsilcilerin hazır bulunduğu Türkistan eyalet icra komiteleri Kongre sırasında Türkistan Müslümanları I. Genel Kurultayını topladı.²⁹²

İktidarda olduğu sürede Geçici Hükümet Türkistan halklarının durumunu iyileştirmek amacıyla, o sırada Adalet Bakanı olan Kerenskiy'in teklifiyle Çarlığın ilan etmiş olduğu askerî seferberlik ile ilgili tutuklanmış olan Türkistan yerlilerini serbest bırakma kararını açıkladı. Bununla birlikte Geçici Hükümet Çin'deki Kırgız ve Kazakların memleketlerine geri dönmeleri için bir bütçe tahsis etmişti. Hâlbuki tahsis edilen meblağ geri dönmek isteyen 50.000 aileye (yaklaşık 250.000 kişi) yetmiyordu. Mültecilerin durumu zaman geçtikçe daha vahim hale gelmiş, Kaşgar

²⁹⁰ Hayit, **Basmacılar**, s.35.

²⁹¹ Kara, **Türkistan Ateşi**, s.93.

²⁹² Kara, a.g.e, s.94.

konsolosunun verdiği malûmata göre Rusya sınırını aşmış olanlar “kelimenin tam anlamıyla açlık ve soğuktan ölmekte”ydiler.²⁹³

Türkistan Komitesi 25 Nisan’da komite üyelerinden Şkapskiy ve Tınışpayev’i yerinde inceleme yapmak ve tedbirler almak üzere komitenin bütün yetkilerine haiz bir şekilde Yedisu’ya gönderdi.²⁹⁴ Şkapskiy ile Tınışbayev, Yedisu’da yaptıkları incelemelerde dehşet verici manzaralarla karşılaştılar. İkisinin Petersburg hükûmetine gönderdikleri rapora göre, Yedisu’dan Çin’e kaçmak zorunda kalan Kırgız ve Kazakların sayısı iki yüz bin civarındaydı. Bunların yarısı açlık ve diğer sebeplerden dolayı kırıldı. Doksan bin kadarı Yedisu’ya geri döndü. Kalanları hala Çin’deydi.²⁹⁵ Fakat Geçici Hükümet Yedisu bölgesi için çözüm üretecek herhangi bir harekette bulunmadı. 18 Ağustos’ta Millî Merkez tarafından hükümetin Yedisu bölgesi konusundaki hareketsizliğini protesto için Taşkent’te protesto mitingi düzenlendi. Binlerce kişi Kaufmann heykeli önünde toplanarak Türkistan Komitesinden acil tedbirler almasını talep etti.²⁹⁶ Ekim ayında Rusya hükümeti Yedisu bölgesi halkına 11.150.000 ruble para yardımı vermeyi kararlaştırdı.²⁹⁷ Ancak hükümet bu paranın Yedisu bölgesindeki Rus ailelere bin ruble ve yerli ailelere yüz ruble olarak taksim edilmesini karara bağladı.²⁹⁸ Geçici Hükümet döneminde gözle görülür bir iyileşme sağlanamayan Yedisu bölgesinin sorunları Ekim Devriminden sonra da devam etti.

Aslında Türkistan Genel Valiliği’nin Türkistan Komitesi olarak değişim geçirmesi ile Geçici Hükümet sadece dış görünümünü yenilemiş olup özünde ise aynı müstemleke yönetimi mantığını korumaktaydı. Bu durum yerli cemiyetler ile Türkistan Komitesi arasındaki sürtüşmelere yol açmıştı. Bu gerginlikler sürerken Taşkent’te 16–23 Nisan, 1917 tarihleri arasında “Şura-yı İslamiye” tarafından düzenlenen I. Türkistan Müslümanları Kurultayı gerçekleşmekte olup kurultayda bölgenin yerli halklarını temsil eden 150 temsilci bulunmaktaydı. Aralarında 93 Rus’un da bulunduğu 450 delege yeni Rus devletinde Türkistan’ın istikbalini müzakere etmek için toplanmışlardı. Kongre hararetli tartışmalara sahne oldu. Bunlardan biri Rusya’nın yeni yönetim şekli ve Türkistan muhtariyeti hususunda idi.

²⁹³ Brower, “Colonial collapse”, s.173.

²⁹⁴ Togan, **Türkili Türkistan**, s.363.

²⁹⁵ Kara, a.g.e, s.99.

²⁹⁶ Kara, **Türkistan Ateşi**, s.100.

²⁹⁷ Pierce, **Russian Central Asia**, s.334.

²⁹⁸ Kara, a.g.e, s.101.

Üyeler, Rusya'nın demokratik cumhuriyet olması gerektiği konusunda hemfikir olurken, onun üniter mi yoksa federalist bir yapıya sahip olması konusunda fikir ayrılığına düştü. Zeki Velidi, devlet yönetimi ve onun teşkili konusunda bir konuşma yaparak federatif bir yönetimde Türkistan'ın toprağa dayalı muhtariyetini savundu.²⁹⁹ Onun bu fikrini Mahmud Hoca Behbudi, Abidcan Mahmud, M. Tınışbayev ve V. Çaykin destekledi. Sadri Maksudi, Bekir Kebir, Çokay ve Münevver Kari ise demokratik Rusya cumhuriyeti içinde kültürel muhtariyetten yana görüş bildirdiler.³⁰⁰

Uzun tartışmalardan sonra, Kongrede Rusya'nın federatif bir cumhuriyet olması gerektiği fikri kabul edildi.³⁰¹ Kongrenin en önemli sonucu, Türkistan Eyaleti Müslüman Merkez Şurası³⁰² adıyla bir merkezi yönetimin oluşturulmasıydı. Bununla Türkistan'da Şura-yı İslamiye, Ravnakü-l İslam ve Miracü-l İslam gibi çeşitli adlar altında kurulan ve birbiriyle ilişkisi olmayan Müslüman teşkilatlarının bir çatı altında birleştirilmesi amaçlandı.³⁰³ Kurultayın kuruluna Münevver Kari, Mustafa Çokay, Ubeydulla Hoca, Şirali Lapin, Zeki Velidi Togan gibi isimler dâhildi. Kongrede Türkistan Eyaleti Müslüman Merkez Şurası – Kraymussovet'in (*Krayevoy Musulmanskiy Sovet*) teşkil edilmesine karar verildi. Kraymussovet millî hareketin birliğinin sağlanması için tüm Müslüman kurum, birlik ve komitelerin birleşmesini öngörmekteydi³⁰⁴.

Bu teşkilatın kuruluşu ile Türkistan Şura-yı İslamiye, Ravnakü'l-İslam, Miracü'l-İslam gibi çeşitli adlar altında kurulan ve birbiriyle pek bağlantısı bulunmayan Müslüman teşkilatların bir çatı altında birleştirilmesi amaçlandı. Kısaca Millî Merkez olarak adlandırılan bu teşkilatın başkanlığına Mustafa Çokay, sekreterliğine Zeki Velidi Togan, yönetim kuruluna Münevver Kari, Ağabeycan Mahmut, Mahmud Hoca Behbudi, Ubeydullah Hoca gibi aydınlar seçildi.³⁰⁵ Fakat Millî Merkez içerisinde yeterince temsil edilemediklerine inanan Türkistanlı

²⁹⁹ Togan, **Hatıralar**, s.148–152; Kara, a.g.e, s.94–95.

³⁰⁰ Kara, a.g.e, s.95.

³⁰¹ Togan, **Hatıralar**, s.150.

³⁰² Turkestanskiy krayevoy Musul'manskiy Sovet - Kraymussovet

³⁰³ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.32

³⁰⁴ A.e, s.32

³⁰⁵ Togan, a.g.e, s.154; Andican, **Hariçte Türkistan Mücadelesi**, s.40.

muhafazakârlar Haziran ayında Şir Ali Lapin³⁰⁶ önderliğinde Şura-i Ulemâ³⁰⁷ adıyla ayrı bir teşkilat kurdular. Şura-yı Ulemâ Şura-yı İslamiye teşkilatında içten içe yaşanan Kadimci-Ceditçi çekişmesinin bir sonucu idi. Şir Ali Lapin başkanlığında kurulan yeni teşkilatta Abdülmelik Hacı, Abdülkadir Hoca, Molla Said MaksımHan Mahdum, Molla Muhammed Hoca, Molla Taşpolat Kâri ve Molla Pir Muhammed A'lam gibi Kadimci din adamları yer aldı. Şura-yı Ulemâ kendi görüş ve faaliyetlerini duyurmak için Al-İzah adlı bir dergi de yayınladı. Müslümanların Şura-yı İslamiye ve Şura-yı Ulemâ olarak ikiye bölünmesi yaklaşık çeyrek asırdır Türkistan'da süre gelen Kadimci-Ceditçi çekişmesinin siyasî alandaki tezahürüydü.³⁰⁸ Böylece Ceditçiler bütün faaliyetlerinde bir taraftan Kadimcilere ve diğer taraftan Çarlık idaresine karşı olmak üzere iki cephede birden mücadele etmek zorunda kalıyordu.³⁰⁹ 1917 yılı yaz aylarına gelindiğinde, Türkistan'da, Rus merkezi hükümeti temsil eden Geçici Yönetim Komitesi, Rus işçileri ve askerler tarafından kurulan İşçi-Asker ve Köylü Sovyeti, Türkistanlı Ceditçiler tarafından kurulan İslam Şûrası ve muhafazakâr çevreler tarafınca kurulan Ulemâ Cemiyeti olmak üzere dört ayrı kuruluş ortaya çıkmış durumdaydı. Müslümanlar arasındaki Kadimci-Ceditçi rekabeti Millî Merkezin Türkistan Komitesi danışma meclisindeki çalışmalarını olumsuz bir şekilde etkiledi. Halkın çoğunluğunun istekleri doğrultusunda hareket etmek zorunda olan Türkistan Komitesi Müslümanların aralarındaki bitmeyen ihtilafları ve parçalanmışlığı dolayısıyla Rus İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetine daha fazla yakınlıktı. Bunun böyle olmasında ayrıca Türkistan Komitesi üyelerinin çoğunun Rus olması da etkili idi.³¹⁰

12-14 Temmuz, 1917 tarihinde Skobelev (Fergana) şehrinde Fergana Müslüman Cemiyetlerinin Kurultayı gerçekleştirildi. Bölgedeki farklı Müslüman cemiyetlerini temsil eden 137 kişi kurultaya katıldı. Kurultayda Türkistan bölgesinin, Fergana, Sırderya, Hazarötesi ve Yedisu vilayetlerini kapsayarak Rusya Cumhuriyeti'ne federatif olarak bağlı olan bir "otonom (özerk) birlik" olduğuna

³⁰⁶ Şir Ali Lapin – (1870-?) Kazak, Semerkand vilayeti askerî valisi tercümanı, sonradan Petersburg'da yaşıyor ve IV. Rusya Müslümanlar Kurultayı (Haziran 1914, Petersburg) katılımcısı, Türkolog. Şubat devriminden sonra "Ulema Cemiyeti" lideri, Türkistan Geçici Millî Sovyeti (Şurası) üyesi.

³⁰⁷ Bazı eserlerde, örneğin **Turkestan**, bu teşkilatın adı Cemiyet-i Ulema olarak da geçer.

³⁰⁸ Kara, **Türkistan Ateşi**, s.103

³⁰⁹ Kara, a.g.e, s.104

³¹⁰ Kara, a.g.e, s.105; Çokay, **1917 Yılı Hatıra Parçaları**, s.30.

karar verildi ve Türk Adem-i Merkeziyet Fırkası adlı bir parti kuruldu. Türkistan Müslümanlarının II. Kurultayı 7–11 Eylül 1917’de ve üçüncü kurultayı 17–20 Eylül 1917’de düzenlendi³¹¹.

Kurultaylarda Türkistanlı yerel kadrolar, özerk bir Türkistan Cumhuriyeti yaratılması ve ülkede Rus yasalarının geçerli olmaması gibi konular tartışılmaktaydı. Rusya’daki rejimin değişmiş olmasına karşın, Türkistan’daki Rusların hâkimiyeti elden bırakmamaları ve Kerenskiy hükümetinin bu durumu desteklemesi, Rus demokrasisine olan inancı yok etmiş ve Türkistan için “Rusya dışında bir çözüm aranması gerektiği” düşüncelerine kuvvet kazandırmıştı. Kurultay Türkistanlıların isteklerini hükümet başkanı Kerenskiy’e iletmek üzere Mustafa Çokayoğlu, Narbutabek, Polatcan ve Şah İslam’dan oluşan bir heyeti görevlendirmişti. Heyetin Petrograd’da yaptığı görüşmede Kerenskiy’in verdiği cevap açık ve sert olmuştu: *“Türkistan’da Rusya’ya karşı bir isyan çıkacağı söylentilerine inanmıyorum. Böyle bir şey olduğu takdirde ise en sert yöntemle bastırılacaktır”*.³¹² Bu kurultaylar 1917 yılında Alaş-Orda Millî Muhtar Hükümeti ve Türkistan Muhtariyeti ile 1918’de Buhara ve Harezm bağımsız cumhuriyetlerinin ortaya çıkmasını hazırlayan önemli adımlardı.

Bununla birlikte Türkistan halklarını derinden yaralayan olaylar vuku buldu, 1916 Millî Ayaklanması’nın merhametsizce bastırılması sonucu Çin’e kaçmaya mecbur kalan Kırgız ve Kazakların Şubat İhtilali’nden sonra topraklarına (Yedisu bölgesine) geri döndüklerinde arazilerini gasp eden Rus göçmen köylüleriyle kanlı çatışmalar ortaya çıktı³¹³. Ruslar ve Türkistanlılar arasında gerginlik gitgide artmaktaydı ve Türkistan kaynakları bir kazana benzemeye başlamıştı. Kuropatkin “kamu düzenini koruma” adına ayaklanmaların yoğun olduğu bölgelere Kırgızların geri dönmelerine ve yerleşmelerine izin vermek “kesinlikle mümkün olmadığı” kararına varmıştı. Bu karar güney Yedisu bölgesinde ayaklananların topraklarını elinden almak için ceza amaçlı olduğu ileri sürülerek alınan bir karardı. Yalnızca bu değil, Rus kanının akıtıldığı bu “isyankâr bölgelerde” göçebe halk kitleleri halinde topraklarından kovulmuştu. Kuropatkin onların bölgenin güneyindeki dağlık vadilere

³¹¹ Kocaoğlu, “Rus İhtilalleri ve Türk Halkları”, s. 745.

³¹² Carrere d’Encausse, “The Fall of The Czarist Empire”, **Central Asia: 120 Years of Russian Rule**, (Ed. E.A.Allworth), s.220.

³¹³ Bkz. Lesnaya, **1916-jılkı Kırgızstandağı kötörülüş**, Bışkek, 1996.

yerleştirmiş. Isıkgöl etrafındaki göçebelere ait 500.000 akrılık arazinin Rus yerleşimcilere verilmesine hükmetmişti. Pişpek civarında dağ eteğinde yaşayan Kırgız aşiretleri güney tarafa göç etmeye zorlanmıştır.³¹⁴

Bu esnada I. Dünya Savaşı ile birlikte baş gösteren sosyal ve ekonomik kriz doruğuna ulaşmıştı ki gıda sorunu siyasî sorun kadar ehemmiyet kazandı. Türkistan pamuk üretim bölgesi haline getirildiğinden dolayı (Rus tekstil endüstrisi, kendi pamuk ipliğini üretecek noktaya erişmiş ve ham pamuk ithaline bağımlı duruma gelmişti. Rusya ham pamuğun büyük bir kısmını Amerikan iç savaşının patlamasından önce, Birleşik Devletler'den ithal ediyordu. İç savaşın Rus-Amerikan pamuk ticaretini kesintiye uğratmasıyla Türkistan pamuğu Rus tekstil sanayisi için mühim bir kaynak haline geldi. 1860'dan 1864'e kadar Rusların Türkistan'dan ham pamuk ithalatı 174.059 dan 459. 391 pud'a yükseldi.³¹⁵) Türkistan Rusya'nın diğer guberniyalarından getirilmekte olan buğdaya muhtaç durumuna düştü zira ekmek ihtiyacının sadece %30'unu kendi bölgesinden karşılayabiliyordu³¹⁶. Bölgedeki ayaklanmalardan ve I. Dünya Savaşı'ndan dolayı 1916 yılından itibaren bölgeye buğdayın getirilmesi hayli güçtü. Bunun üstüne genel olarak Türkistan'da tarımın gerilemesi, bölgenin erkek kısmının I. Dünya Savaşı geri cephelerine seferber edilmesi, seferberliğe karşı çıkan ahalinin ayaklanmalarda telef olması durumu vahim hale getirmişti³¹⁷.

Ağustos sonundan itibaren, savaş yorgunu Rusya'da sürekli kötüye giden iç koşullar, General Lavr Kornilov'un Geçici Hükümeti devirme girişimiyle daha da kötüleşti. Kornilov'un birkaç ordu birliğinin başında Petrograd'a yürüyüşü başarısızlıkla sonuçlandıysa da, olayın yarattığı şok liberal-demokrat Kerenskiy rejiminin köklerini sarsmıştı.³¹⁸ "Kornilov olayı"³¹⁹ Rusya'da Bolşeviklerin yükselişine mühim katkıda bulunmuştu. Temmuz ayından beri partileri yasallığını yitirmekte olan Bolşevikler, cumhuriyetçi Rusya'nın savunması için devrimci

³¹⁴ Brower, *Turkestan and the Fate of the Russian Empire*, s.167.

³¹⁵ Saray, *Rusların Orta Asyayı Ele Geçirmeleri*, s.7.

³¹⁶ *Turkestan v Naçale XX Veka*, s.35.

³¹⁷ 1916 Millî Ayaklanması ve sonrasındaki çatışmalar Kırgız ve Kazakların geçim kaynağı olan et üretimini olumsuz yönde etkilemişti.

³¹⁸ Georg Katkov, *The Kornilov Affair: Kerensky and the Break-up of the Russian Army*, London, 1980, s.93–120; Bkz. (çevrimiçi) <http://rushist.com/index.php/katkov-kornilov>, 09.06.2014.

³¹⁹ Detaylı bkz. Pipes, *The Russian Revolution*, "The October Coup", 1991, s.455-460.

güçlerin harekete geçmesinin arifesinde, aniden yıldızlarının parladığını gördüler.³²⁰ Kerenski, Kornilov'un hayali ayaklanmasını bertaraf etmek ve Krımov'un birliklerinin Petrograd'ı işgalini durdurmak için İspolkom'dan yardım istedi. 27–28 Ağustos gecesi oturumunda İspolkom, Menşeviklerin teklifiyle, “Karşı-devrimciliğe karşı mücadele komitesi” kurulmasına karar verdi. Hâlbuki Bolşevik Askerî Teşkilatı İspolkom'un tek başvurabileceği kuvvetti, bu olay Bolşeviklerin Sovyet askerî yedek kuvveti olarak kullanılmaya başlaması uygulamasını getirdi. Böylece dünkü kundakçılar bugünkü itfayicilere dönüştü. Kerenski ayrıca doğrudan Bolşeviklere askerler arasında büyümekte olan otoritesini kullanarak Kornilov'la baş etmek için çağrıda bulundu. Kerenski'nin isteği doğrultusunda Anarşist ve Bolşeviklere karşı sempaticileri olan Aurora kruvazörü tayfasının Kerenski'nin residansı ve Geçici Hükümet'in merkezi olan Zimniy Sarayı'nı korumalarını talep etmişti. M. Uritskiy daha sonra Kerenski'nin bu hareketlerinin Bolşevikleri “rehabilitate” ettiğini ileri sürmüştü. Kerenski işçilere 40.000 tüfek sağlayarak Bolşeviklerin silahlandırmıştı. Yalnızca bununla yetinmeyip Geçici Hükümet 30 Ağustos tarihli kararla gözetiminde bulunan tüm Bolşeviklerin serbest bırakılmasına hükmetmişti. Lev Troçki bu amnestiden faydalananlardan biriydi: 3 Eylül'de Krestı hapishanesinden çıkarak Sovyetlerin Bolşevik fraksiyonunun başına geçti. 10 Ekim 1917 tarihi itibarıyla mühim 27 Bolşevik serbest bırakılmış ve darbeye hazırlanmakta iken, Kornilov ve diğer generaller Bihov kalesine hapsedilmişti. 12 Eylül'de İspolkom hükümetten Lenin ve Zinovyev konusunda onların şahsî güvenliği ve adil mahkeme güvence vermesini talep etmişti.³²¹

“Kornilov olayı” ve Kerenski'nin bunu sosyalist güçlerin desteğiyle ortadan kaldırması Sovyet teşkilatının Petersburg'da güçlenmesine yol açtı.³²² Bu durum Taşkent'te 28 Ağustos günü Rus sosyal demokratlarıyla Bolşeviklerin iktidarın Sovyetlere devredilmesi talebiyle yankılandı.³²³ Çok geçmeden 12 Eylülde sol radikal sosyal demokratlar ve Es-Erlar bir ihtilal komitesi kurdular. Komite, 13 Eylülde

³²⁰ Swietochowski, **Rus Azerbaycanı 1905–1920**, s.133.

³²¹ Pipes, **The Russian Revolution**, s.462–463.

³²² Edward H.Carr, **Sovyet Rusya Tarihi: Bolşevik Devrimi**, 1917–1923, cilt I, ter. Orhan Suda, İstanbul: Metis Yayınları, 1989, s.95;

³²³ Togan, **Hatıralar**, s.181.

Türkistan Komitesini tanımadığını ilan etti. Böylece Bolşevik olmayan ilk Sovyet hükümeti kurulmuş oldu.³²⁴

Taşkent'teki Bolşevik ve Es-Erlerin hükümeti ele geçirme faaliyetleri, 25 Ekim (7 Kasım) 1917 tarihinde Bolşeviklerin Petersburg'da bir devrim gerçekleştirdikten sonra başladı. Bu devrim daha sonra Sovyet kaynaklarında Büyük Sosyalist Ekim Devrimi olarak anılacaktı. Taşkent'te dört gün boyunca savaş oldu. Türkistan'a General Komiser olarak atanmış General Koroviçenko ve Türkistan Komitesinin bazı üyeleri Toprak Kurgan'a sığındı. 1 Kasım 1917'de Kolesov, Tobolin ve Uspenskiy idaresindeki ihtilal komitesi Türkistan'da idarenin kendilerinde olduğunu ilan etti. Taşkent'te Bolşevikler ile hükümet komitesi taraftarları arasında cereyan eden silahlı mücadeleye, Türkistanlılar müdahale etmedi. Türkistanlılar bu mücadeleyi Rusların kendi aralarındaki bir iç çekişmeden başka bir şey olmadığını ve muhtemelen onları hiç ilgilendirmediğini düşünüyorlardı.³²⁵

Ancak Türkistan'daki Müslüman cemiyetler prensip olarak Geçici Hükümeti desteklediklerini ve yönetimin Bolşevikler önderliğindeki Sovyetlere geçmesine karşı olduklarını açıkça belirttiler. *Kraymussovet* ya da namı diğer Millî Merkez bölgedeki tüm cemiyetlere Geçici Hükümeti desteklemeleri için çağrı yaptı ve gerekirse silahlı çatışmaya gireceklerini de belirtti. Bu konuyla ilgili olarak 27 (9) Ekim 1917 tarihinde "*Turkestanskiye Vedomosti*" gazetesinde İslam Sultan Şagiahmetov Türkistan'daki Bolşevik devriminin kesinlikle amacına ulaşamayacağını keza Türkistan halkının hiçbir zaman buna izin vermeyeceğini yazmaktaydı.³²⁶

Hâlbuki 28 Ekim'de (10 Kasım) Taşkent işçileri ve saf değiştiren askerlerin 4 gün süren silahlı çatışmaları sonucu General P.A. Koroviçenko ve Geçici Hükümetin Turkistan Komitesi'nin üyeleri hapsedildi. 1 (14) Kasım 1917 tarihinde Taşkent Sovyet idaresinin eline geçti ve Taşkent'te Sovyet idaresi ilan edildi.³²⁷ Petrograd'da iktidarın Bolşeviklerin eline geçmesi, Taşkent Bolşeviklerini de güçlendirmişti. Taşkent garnizonundaki askerler yeni hükümetin safına geçtiler ve dört gün devam

³²⁴ *Turkestan v Naçale XX Veka*, s.51; Çokay, *1917 Yılı Hatıra Parçaları*, s.62.

³²⁵ Kara, *Türkistan Ateşi*, s.116.

³²⁶ *Turkestan v Naçale XX Veka*, s.61, 62–66.

³²⁷ d'Encausse, "The Fall of The Czarist Empire", 221.

eden mücadele sonucu, 11 (24) Kasım günü, Bolşevikler Geçici Türkistan Hükümeti Komisyon binasını işgal ettiler.³²⁸

Millî demokratik süreçleri destekleyen bir hareketin üyeleri olan Ceditlçier ilk baştan Bolşeviklerin Taşkent'teki Geçici Hükümeti ve üyeleri olarak bulundukları Türkistan Komitesini ele geçirmelerine karşı itiraz etmişlerdi. Ubeydulla Hocayev ve Sultanbek Hocabov gibi millî demokrasi temsilcileri genel Müslüman ve Kazak millî-demokratik cemiyetlerini temsilen itirazda bulundular. Onlar Türkistan'ın kendi kaderini kendi eline alması gerektiğine inanmaktaydılar ve yönetimin Mustafa Çokay, Muhamedcan Tınışpayev gibi kişilerin elinde olması gerektiğini belirtmekteydiler. Bu konuda "Ulug Turkistan" gazetesi beklenen anın geldiğini ve ve ulemâ ve Ceditçilerin yönetimin başına geçmesi gerektiğini, "dışarıdan gelenlere" bölgenin otonom bölge haline getirilmesine izin verilmemesini ileri sürmekteydi. "Şura-yı Ulemâ" ise Bolşeviklere karşı olan tüm güçleri birleştirmeye çaba göstermekteydi³²⁹.

15 (28) Kasım 1917 tarihinde başlayan *III. İşçi Sovyetleri ve Askerî Delegeler Bölge Toplantısı*'nda Şirali Lapin bölge yönetiminde Müslümanların dörtte üç kadar bulunması gerektiğini belirtti. "Aslında otodeterminasyon ilkesine dayanarak tüm yönetimin Müslümanlara geçmesini talep edebilirdik ancak "dışarıdan gelenlere" yönetimde temsil edilmesine izin veriyoruz" – diye konuşmuştu. Ancak Lapin'in konuşmasına Müslüman işçilerin vekilleri Hocent Sovyeti temsilcisi Abdulla Rahimbayev itiraz ederek Lapin'in temsil ettiği Müslüman grupların bölgenin tüm Müslüman halkının fikirlerini yansıtmadığını ileri sürdü³³⁰.

Şir Ali Lapin önderliğindeki Ulemâ Cemiyeti, Taşkent'te, 515 delegenin katılımıyla bir Müslümanlar Kurultayı daha düzenledi ve iktidarın Türkistanlılara devredilmesini talep etti. Lapin, Taşkent'teki Sovyet idarecilerine, Rusların ve Müslümanların eşit olarak katılacakları bir koalisyon hükümeti önerisinde bulundu. Kolesov'un bu öneriye cevabı "Yerel halk içerisinde proletarya sınıfı olmadığı için hükümete katılmaları mümkün değildir" şeklindeydi. Taşkent Sovyet idaresinin bu

³²⁸ Andican, *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s.42.

³²⁹ *Turkestan V Naçale XX Veka*, s.68.

³³⁰ A.e, s.72.

isteği reddetmesi üzerine Millî Merkez ve Ulemâ Cemiyeti bir araya gelerek Hokand Muhtariyeti'nin ilanıyla sonuçlanacak olan çalışmalara başladılar.³³¹

19 Kasım 1917 tarihinde Taşkent'teki I. ve II. Sibirya Alayları, Ruslardan ibaret olan 400 demiryolu işçisi ve İşçi-Asker Sovyeti temsilcilerinin yardım ve destekleriyle iktidarı ele geçirdiler ve Türkistan Sovyet Komiserliğini teşkil ettiler. Georgiy Safarov'un³³² yazdıklarına göre bu komiserlik, ilk andan itibaren alenen bir müstemleke siyaseti yürütmüş olup çar koloniyalizmini, Sovyet koloniyalizmi takip etmiştir³³³.

İşçi, Asker ve Köylü Sovyetlerin III. Bölge Kongresi'nde Türkistan halklarının neredeyse hiç temsilcisi bulunmadığı halde Türkistan'da Sovyet idaresi ilan edilmişti. Böylece birkaç ay içerisinde Türkistan bölgesindeki birçok şehir Sovyet idaresi altına girmişti. Bu Sovyetleştirme süreci içerisinde Bolşeviklerce yönetilen ve onlara yardım eden sosyalist devrimciler tarafından desteklenen işçiler ve askerler rolü mühimdi. Bunun yanısıra bir kısım yerli halk da bu sürecin içindeydi ancak onların gayesi Türkistan'ın millî devlet olması olup Sovyet idaresi fikrinden çok uzaktılar. Türkistan'da Sovyet idaresinin ilan edilmesi takiben 28 Kasım 1917'de Türkistan Sovyet Millî Komitesi – Sovnarkom (*Sovetskiy Narodnyy Komitet*) bölgede herhangi Sovyet karşıtı gösterilere müdahale edecek Kızılordu kollarının örgütlenmesine karar verdi. Bununla birlikte “Şura-yı Ulemâ” ve “Şura-yı İslam” ile birlikte şehir meclisleri ve Müslümanların üye bulundukları kurumlar, gazeteler ve dergiler kapatıldı³³⁴. Petersburg ve Taşkent'te Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinden sonra, Millî Merkez Taşkent'i terk etmek zorunda kalıyordu. Millî Merkez üyeleri Taşkent'i terk ederek Semerkant ve Hokand şehirlerine gittiler. Mustafa Çokay, yıllar sonra Mart ayından Kasım ayına kadar geçen sekiz ay boyunca yapılan siyasî çalışmaların bir muhasebesini yapar. Çokay'a göre bu süre sadece halkı içten içe çürüten cahillik, gericilik ve siyasî basiretsizlik gibi hastalıklarla

³³¹ Andican, **Hariçte Türkistan Mücadelesi**, s.43.

³³² Georgiy Safarov (1891, Petersburg–1942, Saratov) – Ermeni-Polonyalı bir mimarın ailesinde doğmuştur. Çarlık Rusya'daki siyasî faaliyetleri dolayısıyla 1916'da yurtdışına sürülmüştür ve İsviçre'de yerleşmiştir. Oradan Lenin ve Zinovyev ile birlikte Rusya dönmüştür. Kasım 1919'da Türkistan'a gönderilmişti. 1920 yaz itibarı ile Türkistan Bürosu Merkezî Komite üyesi. 1921 Mart ayındaki Rusya Komünist Partisi Millî Mesele üzerine X. Toplantısında Stalin ile birlikte konuşma yaptı. 1922–1924 yılları arasında Komintern icra komitesi üyesi. 1942'de sürgüne gönderildiği yerde idam edildi.

³³³ Hayit, **Komünist Emperyalizmi Karşısında Türkistan**, İstanbul: B.Kervan Matbaası, 1962, s.7.

³³⁴ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.77–80

mücadele ile geçmiştir.³³⁵ 1917 Eylül'deki Müslümanlar Kurultayı'nda, dâhili meseleler konusunda, kendi kararlarını verebilecekleri özerk bir Türkistan amacı gütmeye hususunda net bir karar alındı. 515 delegenin katıldığı III. Müslümanlar Kurultayı, 1917 yılının Kasım ayı başlarında özerk Türkistan Cumhuriyeti kurulması kararını aldı ve 14 maddelik bir bildiri yayınladı.³³⁶ Ancak bu bildiri ne Petersburg ne de Taşkent yönetimi tarafından kabul edildi.³³⁷

Rusya'daki Ekim İhtilali sırasında Türkistan ekonomik açıdan geride kalmış ve büyük şehirlerin hammadde ihtiyaçlarını karşılayan bir bölge durumunda idi. I. Dünya Savaşı sırasında Türkistan ekonomik açıdan bir hayli zarar gördü. Ekin alanları azaldı. Örneğin 1915'te ekin alanları 3.5 milyon desyatına iken 1917'de 2.3 milyon desyatınaya düştü. Pamuk temizleme sanayisinde üretim 1915'ye nazaran 1917'de iki katı azalmış olup demiryolları ve su ulaştırma araçları kullanılamaz hale gelmişti³³⁸.

21 Ocak 1918 tarihinde Türkistan ziraat komiseri bölgede arazi/toprak reformu ilan etti. Bu konudaki belgede *"işlenmeyen tüm çiftlikler, üzerinde inşa edilen tüm yapıları, tüm canlı ve cansız varlığı, tüm erzak ve ziraat materyalleri, tüm bahçe ve ormanlar ile birlikte toprak/arazi komiteleri idaresi altına geçmektedir"* şeklinde kaydedilmiştir³³⁹. Çiftçilerin bu reforma karşı itirazlarına rağmen Sovyet kurumları bölgelerde su ve toprak/arazi komitelerini teşkil etmeyi başardılar. Örneğin, 1918 yılının sonbaharında Sırderya vilayetinde 51, Semerkant vilayetinde 50, Yedisu vilayetinde 95 su ve toprak/arazi komitesi oluşturulmuştu³⁴⁰. Su ve toprak/arazi komiteleri tüm varlıklı ve hatta orta varlıklı kişilerin arsalarını kaydetti ve bazı varlıklı ağaların ve büyük çiftlik sahiplerinin arsalarını "kamulaştırarak" el koydu. Diğer bölgelerde olduğu gibi Türkistan'da dahi Bolşevikler "burjuva" mülkiyetini istimlâk ederek Ekim İhtilali'nin "Fabrikalar – işçilere" çağrısını ihmal ettiler. Neticede müsadere edilmiş ya da kaynaklarda geçtiği gibi "devletleştirilmiş"

³³⁵ Kara, **Türkistan Ateşi**, s.117.

³³⁶ Kurultayda alınan kararların tam metninin bulunabileceği kaynak; **Pobeda Oktyabrskoy revolyutsii v Uzbekistane**, Taşkent, 1963, s.562–563; Hayit, **Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin İzleri**, İstanbul, 1978, s.109–111.

³³⁷ Hayit, **Basmacılar**, s.39.

³³⁸ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.244.

³³⁹ **Pobeda Oktyabrskoy revolyutsii v Uzbekistane II**, Uproçenie Sovetskoy vlasti v Uzbekistane, Taşkent, 1972, s.134–136.

³⁴⁰ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.245

mülkün Sovyet hükümetine geçmesi ile birlikte işçiler mülk sahibi olmak yerine devlete çalışan iş gücü haline geldiler. Türkistan'daki sanayiye Bolşevikler tarafından el konulması sonucu 1917 yılı sonları 1918 yılı başlarında Sovyet idaresinin eline toplam 300 büyük sanayi işletmesi geçmişti. I. Dünya Savaşı öncesi dönemde tüm bu işletmeler Türkistan'ın gayrisafı üretiminin %80'ni oluşturmakta idi³⁴¹. Bu işletmelerde bölge işçilerinin çoğu çalışmakta idi. Türkistan'daki Sovyet idaresi büyük maddî sıkıntılar içerisindeydi ve merkeze gönderilmeye hazır pamuk karşılığı Moskova'dan 1 milyar 200 milyon ruble para istemekteydi. Karşılık olarak merkezden 27 Aralık 1917'de şu telgraf çekilmiştir “*Acilen varlıklı sınıfın vergilendirilmesi başlatılsın. Vergilerin ödenmesi için tüm tedbirler alınsın. Merkezden maddî beklentiniz olmasın*”³⁴².

1.3 Türkistan'da Muhtar Hükümetler: Türkistan (Hokand) Muhtariyeti ve Alaş Orda Millî Muhtar Hükümeti

1917 Şubat İhtilali sonucu Rusya Çarlığı'nın yıkılması ve Geçici Hükümetin kurulması ile Kazak liderleri Geçici Hükümetin yanında yoğun olarak çalıştılar. Alihan Bökeyhan Turgay eyaleti başkanlığına atandı, Muhamedcan Tınışpayev ve Mustafa Çokay, Geçici Hükümetin Türkistan Komitesine seçildiler. Kazak liderleri aynı zamanda çeşitli eyaletlerde bölgesel toplantılar başlattılar.³⁴³ Toplantılarda Genel Kazak Kurultaylarının toplanması çalışmalarına ve nüfusun Rusya Kurucu Meclisi için yapılacak seçimler sebebiyle hazırlıklara başlanmıştı.

İlk Genel Kazak Kurultayı Orenburg³⁴⁴ şehrinde 21–28 Temmuz, 1917 tarihinde toplandı. Her ne kadar Kurultayda Kazak eyaletlerinin bölgesel ve millî özerkliğe kavuşmasının gerekliliği teklifi öne sürülse de, delegeler bu konuyu detaylı olarak tartışmadılar. Devlet yönetimi, toprak problemleri ve hukuk sistemi üzerinde

³⁴¹ V. Lavrentyev, **Kapitalizm v Turkestane: Burjuaznaya kolonizatsiya Sredney Azii**, Sankt-Petersburg, 1930, s.59–67.

³⁴² **Pobeda Oktyabrskoy Revolyutsii v Uzbekistane II**, s.276–278.

³⁴³ Turgay eyaletinde (2–8 Nisan), Yedisu'da (12–13 Nisan), Semey'de (27 Nisan–7 Mayıs) ve Astana'da (25 Nisan–7 Mayıs). Bkz. Gülnar Kendirbay, “Alaş”, s.657.

³⁴⁴ Orenburg ya da Kazak Türkçesiyle Orınbor Rusya'nın Volga Federal Bölgesinde bulunan Orenburg Oblastı'na bağlı şehir ve oblastın yönetim merkezi. Başkent Moskova'nın 1478 km. güneyinde Ural nehri civarındadır. Orenburg şehri 1920 ile 1925 yılları arası Kazakistan'ın başkenti idi.

yoğunlaştılar. Kurultayda bir Kazak siyasî partisinin kurulması istenmiş ve delegeler kurulacak olan partinin programının hazırlanması ile görevlendirilmişti.³⁴⁵ Daha sonra kurulan parti Alaş³⁴⁶ adını aldı.

Parti programı Rus Federal Cumhuriyeti çerçevesi içinde özerk Kazak eyaletleri istiyordu. Uygun şartlar altında, Kazak özerk devleti komşu özerk birimler ile birleşebilirdi. Birinci ve İkinci Genel Kazak Kurultayları arasındaki dönem, gelecekteki özerk devletin özelliklerinin tartışılması ile geçti. Kazak liderler *diğer özerk devletlerle birleşmenin* kendi bağımsız ve özerk devletini kurmak için bir ön koşul olarak gördüler. Bükeyhan'ın başkanlığındaki bir grup Kazak liderleri Özerk Sibirya Devleti ile birleşmeyi savundu, böylece Kazakların Duma'daki konumlarının güçleneceğine inanıyorlardı. Mustafa Çokay başkanlığındaki diğer bir grup ise, Hokand şehrinde (Fergana vadisi) 26 Kasım 1917'te yapılan IV. Olağanüstü Müslüman Kurultayı'nda ilan edilen Türkistan Özerk Devleti ya da Türkistan (Hokand) Muhtariyeti ile birleşmekten yanaydı. Türkistan Muhtariyeti eski Türkistan Genel Valiliği'nin topraklarında kurulmuş olup Kazakların çok sayıda yaşadıkları Sır-Derya ve Yedisu vilayetlerini kapsamaktaydı.³⁴⁷

5-13 Aralık tarihlerinde Orenburg'da yapılan II. Genel Kazak Kurultayı'nda Altay ve Semerkant dâhil tüm Kazak eyaletleri ile komşu Kırgız bölgelerden gelen 82 delege iki temel konuyu ele aldılar: Özerk Alaş Orda Devletinin kurulması ve Kazak Milis Ordusu'nun örgütlenmesi. Alaş Orda Millî Muhtar Hükümeti'nin, Uralsk, Turgay, Akmolinsk ve Semipalatinsk olmak üzere dört bozkır vilayeti, Türkistan'daki Yedisu ve Sırderya vilayetleri, Fergana ve Semerkant vilayetlerindeki Kazak bölgeleri, Hazarötesi vilayetinin Amu Derya bölgesi ile Altay vilayetine komşu Kazak bölgelerinden oluşmasına karar verildi. Bu kurultayda Semey (Semipalatinsk) kenti Alaş Orda Millî Muhtar Hükümeti'nin merkezi ilan edildi.³⁴⁸ Kazak topraklarının geniş coğrafi yapısı nedeniyle, Batı ve Doğu olmak üzere iki

³⁴⁵ Kendirbay, "Alaş", s.658.

³⁴⁶ Alaş kelimesinin kökü eskidir. Türkistan'daki göçebe Türkler arasında geleneksel savaş narası anlamına gelmektedir. Sözlü geleneğe göre Alaşın çocukları Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler, Başkurtlar ve Karakalpaklardır.

³⁴⁷ Kendirbay, "Alaş", s.659.

³⁴⁸ Kendirbay, a.g.m, s.660.

millî merkez oluşturuldu.³⁴⁹ Alaş Orda Millî Muhtar Hükümeti kurularak Alihan Bökeyhan³⁵⁰ devlet başkanı, Mustafa Çokay³⁵¹ da dışişleri bakanı tayin edildi³⁵².

Kurultayın en önemli kararlarından biri Alaş Orda isminde geçici bir Kazak hükümetinin kurulması oldu. 25 üyeli hükümetin 10 üyeliği Kazaklar arasında yaşayan başka halkların temsilcileri için boş bırakıldı. Kalan 15 üyeliği 7'si vilayet temsilcilerinden oluştu. Böylece Mustafa Çokay, Türkistan hükümetinden sonra Alaş Orda Hükümeti'ne de üye seçiliyordu.³⁵³ Kurultay katılımcıları 28 Kasım'da Türkistan Muhtariyetinin ilan edildiğini Çokay'dan öğrendiler. Bu durum, Türkistan Muhtariyetini ilan edenler ile Kazak siyasî liderleri arasında hengangi bir iletişimin olmadığını açıkça göstermektedir.³⁵⁴

Bunun en büyük sebebi Alaş Orda Hükümetinin başkanı Alihan Bökeyhanov'un Kazak siyasî çalışmaları ile Türkistan'daki siyasî çalışmaları birleştirmekten kaçınması idi. Bökeyhanov bu konudaki görüşlerini kısaca şöyle ifade ediyordu: *"Bizim Kazaklarda siyasî işlerde çalışacak kimselerin kıtlığı çekilirken ve bizim Kazakların genelinde cehalet hüküm sürerken, Türkistan halkının cehaleti ve uzmanlaşmış insanların yokluğu bizden on misli fazladır. Kazaklar Türkistan ile aynı muhtariyete girecek olurlarsa, muhtariyet arabasına deve ile eşeği aynı zamanda çekmiş oluruz."* Bökeyhanov'u, Türkistan bölgesinde Kadimciliğin ve dinî fanatizmin kuvvetli olması ve halkın "yobaz" mollaların etkisinde bulunması düşündürüyordu. Bu sebeple, ona göre Türkistan Hükümeti ile Alaş Orda Hükümeti'nin birleşmesi, iki körün el ele tutuşarak bir yere gitmek istemesinden başka bir şey değildi. Bökeyhanov, ayrıca Türkistan ve Alaş Orda hükümetlerinin birleşmesi halinde insiyatifin Kadimci güçlerin eline geçmesinden de endişe

³⁴⁹ Andican, **Hariçte Türkistan Mücadelesi**, s.53.

³⁵⁰ Alihan Bökeyhan (1866–1937)-Semipalatinsk (Ceti-Tam) eyaletinde doğmuş ve daha önce Orta Cüz hanlığını elinde tutan Barak neslindendi. 1890 yılında Omsk şehrindeki Teknik Üniversite'den mezun olduktan sonra, St. Petersburg'da Ormancılık Enstitüsü'ne devam etmiş ve 1894 yılında buradan başarı ile mezun olmuştu. 1896–1901 arası ilkokullarda öğretmenlik yapmış ve Omsk şehrinde yerleştirme dairesinde çalışmıştı. 1896–1903 arası F.A.Şirbina araştırma heyetinde görev almış, Akmola, Semipalask ve Turgay eyaletlerinin 12 bölgesini incelemiştir. St. Petersburg'daki çalışma sırasında Sosyalist ve Marksist fikirlere gönül vermiş.

³⁵¹ Mustafa Çokay (1876–1934) - Türkistan'ın Sır-Derya eyaletinde doğmuştur. Taşkent'teki Rus Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra, St. Petersburg Üniversitesi'ndeki Hukuk bölümünde okumuştur. Öğrenimi sırasında Duma'nın Müslüman kesiminin muhabiri olarak çalışmıştır.

³⁵² Daha fazla bilgi için bkz: Çokay, **1917-Yıl Hatıra Parçaları**.

³⁵³ Kara, **Türkistan Ateşi**, s.146–148.

³⁵⁴ A.g.e, s.146.

ediyordu. Bökeyhanov, Türkistan bölgesinden ziyade, Sibirya ile bir ittifak kurmaktan yanaydı. Böylece, Kazak halkının yetişmiş kadro yetersizliği Sibirya'nın yetişmiş insan gücüyle telafi edilebilecekti. Hatta bu maksatla, Bökeyhanov 9 kişilik bir Kazak heyetiyle 8–15 Ekim 1917 tarihlerinde Tomsk şehrinde yapılan ve Sibirya muhtariyetinin tartışıldığı genel Sibirya Kurultayına iştirak etti ve Kazakların geçici olarak Sibirya muhtariyetine katılacağını beyan etti. Bütün bunlar, Bökeyhanov'un Sibirya hükümetiyle ilişkilerden Kazak toplumunun azamî derecede faydalanacağı inancında olduğunu göstermektedir.³⁵⁵

18 Ocak 1918'de Bolşevik kuvvetlerinin Orenburg'u işgal etmesiyle, Bökeyhanov başkanlığındaki Alaş Orda hükümeti dağıtıldı. Alaş Orda hükümeti üyelerinin bir kısmı Semey'e geçerek Alaş Orda'nın doğu bölümünü kurdu. Diğer bir kısmı Oral vilayetindeki Cımpıytı şehrine yerleşti ve Alaş Orda'nın batı bölümünü kurdu.³⁵⁶ Bu arada Hokand'daki Türkistan Muhtariyeti'ni dağıtan Bolşevikler Petersburg Sovyet Hükümeti'nin yardımıyla Türkistan bölgesinde siyasî iktidarlarını şekillendirdi ve Nisan ayı sonunda RSFSR'a bağlı Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin kurulduğunu ilan etti.³⁵⁷

Bolşeviklerin Türkistan muhtariyetini yok ederek, Alaş Orda Millî Hükümeti'ne karşı düşmanca tutum takınması dolayısıyla, her iki millî hükümette de görev almış olan Mustafa Çokayoğlu 1917 yılı Şubat ayı sonlarında bir süre Taşkent'te bulundu. Sonra 20–25 Ağustos'ta Ufa'da yapılan Bolşevik karşıtı toplantıya katıldı Kolçak hükümeti tarafından tutuklandı, hapishaneye götürülürken yolda kaçarak Orenburg ve Bakü üzerinden Tiflis'e gitti.³⁵⁸

Bolşevik ordularının 1918 yılı sonbaharında Orenburg Kazaklarını yenmesinden sonraki gelişmeler sonucu Alaş Orda 3 Haziran 1920'de *Kirrevkom*'un emri ile ortadan kaldırıldı. Sovyet yetkilileri önceleri iktidarlarını güçlendirmek için Alaş liderlerini kullandılar. 3 Haziran 1918 tarihli Genel Rusya Merkezî İcra Komitesi kararnamesi ile Alaş liderlerinin izlenmemesi ve onların Sovyet kurum ve kuruluşlarında çalışmalarına izin verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu karara rağmen

³⁵⁵ A.g.e, s.147–148.

³⁵⁶ Kara, a.g.e, s.156.

³⁵⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Turkestan v Naçale XX Veka*, s.113–116.

³⁵⁸ Darhan Hıdıraliyev, "Muhtariyet'ten Muhacerete Türkistan Davası: Mustafa Çokay", Timur Kocaoğlu (Ed.), 2001, s.191–225.

hemen hemen tüm Alaş liderleri 1930'lu yıllarda Kazakistan'daki Stalinci terör sırasında idam edildi.³⁵⁹

Bolşevik iktidarının 2 Kasım tarihli bildirisinde Rusya halklarının eşitliği ve egemenliğinden söz edilmesi ve her halkın Rusya'dan ayrılarak kendi kaderini kendileri belirleme hakkı gibi belirtmeler Millî Muhtariyet ümidinin henüz yok olmadığını gösteriyordu. Bu sebeple Geçici Hükümetin Rusya genelinde Kurucu Meclis seçimlerinin takvimi 12 Kasım tarihine ciddi bir şekilde hazırlanma kararı alındı. Yedisu ve Fergana'da yapılan Türkistan'daki seçimler Millî Merkezin başarısıyla sonuçlandı. Her iki seçim bölgesinde Türkistan halkı tarafından iki liste çıkarıldı. Bunların biri Şura-yı İslamiye'nin ve diğeri de Şura-yı Ulemâ'nın listesiydi. Fergana bölgesindeki on temsilcilikten sekizini Şura-yı İslamiye adayları, kalan ikisini Şura-yı Ulemâ adayları kazandı. Şura-yı İslamiye'nin seçimi kazanan adayları arasında Mustafa Çokay, Ubeydullah Hoca, Hidayetbey Yörgülü ve Vadim Çaykin vardı.³⁶⁰

Yedisu bölgesinde de Millî Merkezin listesi kazandı. Halkın çoğunluğunu devamlı arkasından sürükleyen Kadimcilerin teşkilatı Şura-yı Ulemâ'nın Kurucu Meclis seçimlerinde Şura-yı İslamiye karşısında hezimete uğramasını yorumlayan Togan, halkın devlet yönetimi gibi ciddi konularda, dünyadaki ilmî ve fennî gelişmelerden haberdar aydınları tercih eden sağduyusunun baskın çıkmasına dikkati çekmekteydi.³⁶¹

24 Kasım 1917 tarihinde "Rusya Halklarının Hakları Beyannamesi"nin yayınlanmasından sonra "Rusya'nın ve Doğu'nun tüm Müslüman işçilerine" hitaben özel bir beyanname neşredildi. Bu beyanname Müslümanların inançlarına ve geleneklerine saygı gösterileceğini vaat ediyordu. Onları "serbestçe ve hiçbir engele uğramadan" millî hayatlarını düzenlemeye davet ediyordu. Millî şefler Lenin ve Stalin'in imzalarını taşıyan bu tarihî belge, Müslümanların millî duygularını kabartmak ve bundan yararlanmak maksadıyla kaleme alınmıştı: "*Rusya Müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları, Sibiry ve Türkistan Kırgızları ve Sartları, Kafkas-ötesinin Türk ve Tatarları, Çeçenler ve Kafkas Dağlıları, sizler!... Camileri ve ibadethaneleri yıktırılmış, inançları ve gelenekleri Çarlar ve Rusya'nın yıkıcıları*

³⁵⁹ Kendirbay, "Alaş", s.662.

³⁶⁰ Kara, **Türkistan Ateşi**, s.118–119.

³⁶¹ A.g.e, s.120.

tarafından boğulmuş olan sizler!... İnançlarınız ve gelenekleriniz, millî ve kültürel kurumlarınız bundan sonra serbesttir ve dokunulmazlık içindedir. Millî hayatınızı serbestçe ve müdahalesiz şekilde organize ediniz. Bu sizin hakkınızdır. Biliniz ki, haklarınız Rusya'nın tüm halklarının halkları gibi, İhtilalin bütün gücü ve onun organları olan milletvekilleri, işçiler, askerler ve köylülerin Sovyetleri tarafından korunacaktır. O halde bu ihtilali destekleyiniz!”³⁶².

Bu çağrı, kuşkusuz, Türkistanlılar tarafından uzun bir süredir duyulan muhtariyet ve bağımsızlık akımlarını olumlu olarak kamçılıyordu ve Türkistan Müslümanlarının IV. Olağanüstü Kurultayı'nın toplanması kararlaştırıldı. 515 delegenin katıldığı IV. Müslümanlar Kurultayı'nda, 1917 yılının Kasım ayı başlarında Özerk Türkistan Muhtariyeti'nin kurulması kararı alınmış ve 14 maddeden oluşan bir bildiri yayınlanmıştı³⁶³. Ayrıca kurultay 54 üyeden müteşekkil bir halk şurası oluşturmuştu. Bu üyelerin 36'sı Türkistanlıydı. Halk şurası 13 kişiden oluşan bir hükümet yönetimini seçmişti.³⁶⁴ 27 Kasım 1917 tarihinde kongre katılımcıları Türkistan'da yaşayan halkların hür iradesiyle Türkistan'ın bağımsızlığını ilan ettiler. Kararda “*Yaşasın Türkistan Muhtariyeti! Türkistan Müslümanları IV. Olağanüstü Kurultayı Türkistan bölgesinde yaşayan halkların isteği üzerine, Rusya (Şubat) Devrimi tarafından belirlenen esaslara binaen federasyon temelinde kurulan Rusya Cumhuriyeti ile birlikte kaldığı halde Türkistan'ın toprak Muhtariyeti'ni ilan eder*” deniyordu³⁶⁵.

Millî Merkezin, Türkistan Muhtariyeti stratejisinin belkemiğini Ruslar ile Müslümanları karşı karşıya getirmemek oluşturdu. Bunun için Rusların demokrat kesiminin desteği alınarak Türkistan Muhtariyeti'nin sadece Müslümanları kapsayan etnik ve dinî bir muhtariyet değil, etnik Rus azınlıkları da içine alan genel bir muhtariyet olması amaçlandı. Fakat Nalivkin gibi bazı demokrat Rusların dışında, Taşkent'teki bütün Rus grupları idarî mekanizmalarda Müslümanların çoğunlukta olduğu bir Türkistan Muhtariyetini istemiyorlardı. Onlara göre, Müslümanlar Ruslarla eşit siyasî haklara sahip olamazdı.³⁶⁶

³⁶² Benningsen ve diğerleri, **Stepte Ezan Sesleri**, s.127.

³⁶³ Kurultayda alınan kararların tam metninin bulunabileceği kaynak; Hayit, **Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin İzleri**, İstanbul, 1978, s.109–111.

³⁶⁴ Hayit, **Basmacılar**, s.43.

³⁶⁵ Abdülvahap Kara, “Hokand Muhtariyeti”, **Türkler**, cilt XVIII, s.788.

³⁶⁶ Kara, **Türkistan Ateşi**, s.121.

Millî Merkez'in taraftar kazanmadaki en önemli başarılarından biri Şura-i Ulemâ ile uzlaşma oldu. Şura-yı Ulemâ başkanı Şir Ali Lapin'in kendisi ile yapılan görüşmeler sonucunda, Türkistan Muhtariyeti konusunda Millî Merkez ile birlikte çalışmayı kabul etti. Bundan başka Kurultayda Türkistan'ın yeni yönetim şeklinin bir Hanlık olarak belirlenmesini isteyenler vardı. Bunları Şir Ali Lapin başkanlığındaki Ulemâ grubu oluşturdu. Bu grup Türkiye'deki Osmanlı şehzadelerinden birinin getirilerek yeni Hanlığın tahtına çıkarılmasını istiyorlardı. Bunun yanı sıra, Türkistan yerli halkın içinden bir hanedan yaratılmasını savunanlar da vardı. Ancak bunların görüşleri ciddiye alınmadı.³⁶⁷

Türkistan Müslümanlarının IV. Olağanüstü Kurultayı 26 Kasım 1917'de Hokand şehrinde Han sarayında Çokay'ın konuşmasıyla açıldı.³⁶⁸ Kurultaya Fergana bölgesinden 150 delege, Semerkant bölgesinden 21, Sırderya'dan 22, Buhara'dan 4, Hazarötesi'nden 1 delege gelmiş olup toplam 203 delege katılmıştı.³⁶⁹ Uluğ Türkistan gazetesi 8 Aralık 1917'de çıkan sayısında Kurultay ile ilgili değerlendirmesinde, kurultayın, katılımcıların çeşitliliğinden dolayı, Müslüman kurultayı olarak değil, Türkistan halkları kurultayı olarak adlandırmanın daha doğru olacağını belirtir.³⁷⁰ 27 Kasım gece geç saatlerde Türkistan Muhtariyetinin ilanına oy birliğiyle karar alındı. 28 Kasım'da yeni teşkil edilen devlet "Türkistan Muhtariyeti" olarak adlandırıldı. Kurultayda ayrıca devletin anayasası ile icra organları belirleyecek olan Türkistan Kurucu Meclisi toplanana kadar ülkeyi yönetecek iki organ seçildi: Türkistan Geçici Sovyeti³⁷¹ ve Türkistan halk meclisi³⁷². 54 üyeli Türkistan halk meclisinde gayrimüslim temsilcilere 18 koltuk ayrıldı.³⁷³

³⁶⁷ Çokay, "Hokand Muhtariyeti Hakkında", **Yeni Türkistan Dergisi**, Sayı:7, Aralık 1927, Yıl 1, s.10; **Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden "Yeni Türkistan"dan Seçilmiş Makaleler** (1927–1931), İstanbul, 2005, s.136; Kara, a.g.e, s.123.

³⁶⁸ Bkz. Çokay, **1917 Yılı Hatıra Parçaları**, s.43; **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.81, Kara, **Türkistan Ateşi**, s.123; **Yeni Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler**, s.137.

³⁶⁹ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.81–82.

³⁷⁰ Kara, a.g.e, s.124.

³⁷¹ Türkistan geçici Sovyetinin kendi üyeleri arasından seçtiği ve 12 üyeli olması planlanan hükümetin bakanları listesi için bkz. **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.84.

³⁷² Kurultay, geçici halk meclisi için aşağıda isimleri sıralanmış olan kişileri seçti: Ubeydullah Hoca, Mustafa Çokay, Taşpulatbek Narbutabekov, Sadreddinhan Şerifhocayev, Şirali Lapin, Abidacan Mahmud, Mahmud Hoca Behbudi, Muhammedcan Tınışpayev, Solomon Herzfeld ve diğerleri, bkz. **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.84.

³⁷³ Kara, a.g.e, s.125.

Başlangıçta muhtariyetin İçişleri Bakanı Yedisu Kazaklarından olan M. Tınışpayev, onun yardımcısı Tatar İ. Şagiahmetov, Dışişleri Bölümü Başkanı Kazak M. Çokay, Emniyet Bölümü Başkanı Özbek O. Hocayev, Gıda ve Erzak Bakanı A.Mahmudov, İçişleri Bakanı yardımcısı Kazak A. Urazayev, Maliye Bakanı Yahudi S. Gertsfeld temsil etmekte idi. Hâlbuki 1918 yılının başında M. Tınışpayev yeni kurulan hükümetin bazı faaliyetlerini (Bolşeviklerle ilişkilerin gerileceğini iddia ederek) doğru bulmadığı için hükümetten ayrıldı ve yerine Mustafa Çokay geçti³⁷⁴

26–28 Kasım tarihleri arasında devam eden Türkistan Müslümanlarının IV. Olağanüstü Kurultayının en önemli kararı olan Türkistan Muhtariyeti’nin ilanı Türkistan halkı tarafından büyük bir coşku ve sevinçle karşılandı. Muhtariyet Türkistan’da Hokand ve Taşkent şehirlerinde bayram havasında kutlandı.³⁷⁵ Türkistan Muhtariyeti’ni desteklemek amacıyla Namangan, Hanagan, Semerkant ve Hokand gibi şehirlerde mitingler gerçekleştirildi. Örneğin Taşkent’in en büyük camisinde 6 Aralık 1917’de Saidgani Mahdum’un başkanlığında 60.000 kişilik bir miting(tezahürat) gerçekleştirildi. Mahdum’un yardımcıları Munevver Kari, Molla Adil, Şirali Lapin gibi önde gelen isimler vardı³⁷⁶.

Bu olumlu atmosfer içinde çalışmalarına başlaya Türkistan Geçici Hükümeti ilk olarak silahlı kuvvetler kurulması, malî işlerin düzene konması, devlet kurumlarının teşkil edilmesi ve vergi sisteminin düzenlenmesi gibi bir devletin hayati unsurlarını gerçekleştirmeyi hedefleyen kendi programını belirledi. Türkistan Geçici Hükümeti millî ordu kurma meselesinde birçok zorlukla karşılaştı zira Çarlık döneminde Türkistanlılar arasından hiç subay yetiştirilmemişti. Böylece Hokand’da bulunan iki Tatar, üç Leh asker ile ordunun nüvesi oluşturuldu. 1918 Ocak ayı itibariyle Uluğ Türkistan gazetesinde belirtildiği üzere Türkistan ordusunda görev alan askerlerin sayısı savunma bakanı Ubeydullah Hoca’nın çalışmaları neticesinde 2000’e ulaşmıştı.³⁷⁷

³⁷⁴ Salavat İshakov, “Mustafa Çokayev: o revolyutsii 1917 goda v Tsentralnoy Azii” (Mustafa Çokay: Orta Asya’da 1917 İhtilali hakkında, Hokkaido Üniversitesi- araştırma, s.220; (çevrimiçi) <http://eprints.lib.hokudai.ac.jp> , 31.08.2013.

³⁷⁵ “Aralık Hatıraları”, **Yaş Türkistan**’dan Seçilmiş Makaleler, s.182–183; **Yaş Türkistan**, Sayı:37, Aralık 1932, s.1–6.

³⁷⁶ **Turkestan v Naçale XX veka**, s.86–87

³⁷⁷ Kara, **Türkistan Ateşi**, s.129–130.

Taşkent'teki "Uluğ Türkistan" gazetesi 1917 Aralık ayındaki "Türkistan özerkliğinin ilanı Rusya'dan ayrıldığımız anlamına gelmemektedir" – diye yazmaktaydı. Gazete aynı zamanda "Türkistan halklarının haklarının suistimal edilmesinin 13 Aralık'ta ortaya çıkan olayları gölgede bırakacak şekilde çalkantılara neden olacağını" dile getirerek uyarmakta idi. 13 Aralık 1917'de Taşkent'te Hazreti Muhammed'in doğum gününde Türkistan özerkliği nedeniyle organize edilen Müslümanların mitingi dağıtılmış idi.³⁷⁸ Daha doğrusu Türkistan halkının şehrin Bolşeviklerin kontrolündeki kısmında Türkistan Komitesi üyelerinden T. Dorrer'i ve diğer mahkûmların bulunduğu hapisane önüne gelmesi üzerine Taşkent şehir komutanı Godoeviç hapisane kapılarını açarak onları serbest bıraktı. Kalabalık yeni şehri eski şehre bağlayan köprünün üzerindeyken, Bolşevik askerleri ateş açtı.³⁷⁹ Halktan 16 kişi öldü. Dorrer ve diğer mahkûmlar yakalanarak öldürüldü. Sovyet Hükümet Başkanı F. Kolesov, Hokand'da burjuva sınıfı tarafından kurulan ve Türkistan proleterleri tarafından tanınmayan hükümetin Türkistan şehirlerinde muhtariyet ilanını kabul ettirmek için çalışmalar yaptığını ve bu çerçevede 13 Aralık günü Taşkent'te muhtariyet ilan ettiklerini Petersburg'a bildirdiler. Petersburg ise Taşkent Sovyetine bölgede yetkili olduğunu ve problemi kendilerinin halletmesi gerektiğini ifade etti.³⁸⁰

Bu olaylarla ilgili olarak Türkistan Geçici Hükümeti 27 Aralık 1917'de 25 Aralık'ta Hokand'da çalışmalarına başlayan Müslüman işçi, asker ve köylü temsilcilerinin I. Olağanüstü Kongresi adına Lenin'e destek çağrısı yapan bir telgraf çekildi. Telgrafta, Türkistan'da Halk Komiserleri Sovyetinin ilan ettiği prensipler doğrultusunda muhtariyet ilan edildiği ve bu nedenle muhtariyetin Türkistan şehirlerinde destek gördüğü belirtildikten sonra, kongrede kabul ettikleri kararlar ilgili olarak Lenin'den Rusya demokratik cumhuriyetinin başkanı sıfatıyla, Türkistan geçici Hükümetini desteklemesini istedikleri belirtildi. Ayrıca telgrafta Lenin'den Türkistan'daki disiplinsizlik ve iki başlılığı ortadan kaldırmak için Taşkent Sovyet hükümetinin hâkimiyetine son verilerek sadece Türkistan Geçici Hükümetinin tanınması istendi.³⁸¹ Gönderilen telgrafa cevap bir hafta sonra 5 Ocak 1918 tarihinde

³⁷⁸ İshakov, "Mustafa Çokayev: o revolyutsii 1917 goda v Tsentralnoy Azii", s.217.

³⁷⁹ "Aralık Hatıraları", **Yaş Türkistan**"dan Seçilmiş Makaleler, s.183.

³⁸⁰ Kara, **Türkistan Ateşi**, s.133.

³⁸¹ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.92; Mustafa Çokay, "Mefkûre Meydanında Küreş", **Yaş Türkistan**, cilt I, 1929–1930, İstanbul, 1997, s.8–9; K ara, a.g.e, s.134;

Petersburg Sovyet Hükümetinin milletler işlerinden sorumlu Komiser Josef Stalin tarafından verildi. Stalin Taşkent'teki Sovyet Hükümetini ortadan kaldırmak istiyorsanız ve buna gücünüz yetiyorsa hiç durmayınız diye cevap yazmıştı. Böylece diplomatik bir dille savaş ilan edilmişti.³⁸²

Ancak burada da farklı tutumlar yer almaktaydı, mesela, Taşkent'teki "Cuma" camisindeki toplantıda "Şura-yı Ulemâ"nın yerli temsilcileri muhtariyet yönetimini tenkit ederek Geçici Hükümeti kabul etmemeye karar vermişlerdi. Bunun yanı sıra "Svobodnyy Türkistan" gazetesinin verilerine göre Yedisu bölgesinin Kırgız-Kazakları Türkistan Muhtariyeti'ne katılmayı tamamen reddederek kendi temsilcilerini Semipalatinsk'de düzenlenecek olan "Alaş" kongresine göndermişlerdi³⁸³.

Daha sonra 5 Ocak 1918 tarihinde Türkistan şehrinde Türkistan Muhtariyeti'ne bağlı Sırderya vilayetinde Kazakların kongresi yapıldı. Alaş Orda Hükümeti temsilcilerinin de katıldığı bu toplantıda Sırderya Kazaklarının Alaş Orda'ya şimdilik katılmaması ve Türkistan Muhtariyeti'nde kalması kararlaştırıldı. Ayrıca bu kongrede Alaş Orda ile Türkistan Muhtariyeti arasında bir federasyon oluşturması ihtimali ilk defa resmî olarak ifade edildi. Oysa o zamana dek özellikle Alaş Orda lideri Alihan Bükeyhanov, Türkistan halkı ile birlikte herhangi bir siyasî oluşuma girmeye kesin bir dille karşı çıkmaktaydı³⁸⁴.

Kurulmuş olan her iki millî hükümet ülkede azınlıkta kalan halkların hak ve hukuklarını güvence altına aldıklarını, davalarının yalnızca iç yönetimde bağımsızlık ve muhtariyetle sınırlı olduğunu, genel meselelerde gelecek demokratik ve federatif Rusya ile birlikte çalışmaya karşı olmadıklarını açık bir şekilde söylemişlerdi. Hatta ülkelerinde kendi halklarının sosyal ve kültürel yapısına göre bir yönetim kurduktan sonra, kendilerinin söz konusu taleplerine ve arzularına riayet ettiği takdirde, Sovyet hükümeti ile beraber çalışmayı kabul etmişlerdi³⁸⁵.

20–26 Ocak 1918 tarihlerinde Taşkent'te 76 Rus temsilcinin katıldığı IV. İşçi ve Asker Temsilcileri Kongresi gerçekleştirildi. Kongrede bilhassa Türkistan'ın özerklik meseleleri tartışıldı ve Bolşeviklerin millî özerkliğe karşı olduğu bazı

³⁸² Hayit, **Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi**, s.48.

³⁸³ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.94–95

³⁸⁴ Kara, **Türkistan Ateşi**, s.791.

³⁸⁵ "Türkistan'da İnkılâp Devri", **Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler**, s.444.

Sovyet liderlerinin izahlarından anlaşıldı. Örneğin “*devrim ve bolşevik hareket organizatörü*” olarak bilinen, Bolşevik Fraksiyonu Başkanı ve aynı zamanda Taşkent İşçi ve Asker Temsilcileri İcra Komitesi Başkanı olan Tobolin’in açıklaması şöyledir: “*Muhtariyetin ilk şartı Rus birliklerinin ülkeden geri çekilmesi olduğu için, hâlihazırda muhtariyetten bahsetmek mümkün değildir. Eğer biz muhtariyeti gerçekleştirsek, bu devrimin sonu olacaktır*”³⁸⁶.

1918 Ocak’ta Türkistan Muhtariyeti, Mart ayında yapılacak seçimle bir Türkistan Meclisi teşkil edeceğini ve gayrimüslimlere üçte bir oranda yer vereceğini ilan etti. Meclisin teşkil edilmesi Türkistanlıları birbirine kenetleyerek Bolşevikler için ciddi bir engel teşkil edecek idi.³⁸⁷ Diğer taraftan hükümet, para ve silah desteği arayışındaydı.³⁸⁸ Hükümetin dışişlerinden sorumlu bakanı Mustafa Çokayoğlu, Beyaz Rus generali Dutov ile temas kurmuş, fakat Dutov’un “Ancak Kossakları yönetiminde kurulacak bir hükümete destek verebileceği” şeklinde yaklaşımı nedeniyle görüşmeler sonuçsuz kalmıştı. Buhara Emiri Said Alim Han ise en büyük düşman olarak gördüğü Ceditçilerin katıldığı bu hükümetle hiçbir şekilde diyaloga girmek istemiyordu. Türkistan’ın Kazak bölgelerinde kurulan Alaş Orda yönetimi ise kendi dertleriyle boğuşmaktaydı. Hükümetin yeterli silah ve para desteği sağlayamamış olması, yönetimde bir karamsarlığa sebep olmuştu.³⁸⁹

Hokand Hükümeti olası bir Sovyet saldırısına karşı tedbir almaya çalışarak Buhara Emirliği’nden askerî yardım istedi, ancak olumlu bir cevap alamadı. Taşkent’teki silahların Hokand’a nakli de mümkün olmadı. Her ne kadar Taşkent Halk Komiserleri Sovyeti Hokand muhtariyetini ortadan kaldıracak silahlı güce sahip değilse de Kızılordu’nun 19 Ocak 1918’de Orenburg’u beyazlardan temizleyerek Petersburg hükümeti ile Taşkent arasındaki ulaşım engellerini ortadan kaldırdı ve Taşkent’e askerî teçhizat ile donattı.³⁹⁰

29 Ocak 1918 gecesi Türkistan muhtariyeti yanlısı olarak bilinen fakat kimliği belirsiz bir grup asker Hokand kalesini kuşatma altına aldı. Kaleyi sabaha kadar kuşatan askerler Hokand Sovyeti’nin başkanı E. Babuşkin’i ele geçiremedi.

³⁸⁶ Hayit, **Basmacılar**, s.55–56.

³⁸⁷ İshakov, “Mustafa Çokayev”, s.220

³⁸⁸ Mustafa Chokayev, **The National Movement in Central Asia**, (çevrimiçi) www.turklib.ru. 31.08.2013.

³⁸⁹ d’Encausse, “Civil War and New Governments”, s.227.

³⁹⁰ Kara, **Türkistan Ateşi**, s.137.

Muhasaranın başında Rus subayların olduğu şüpheleri olan bu başarısız saldırı, bundan sonra başlayacak olan Sovyet saldırılarına bir “bahane” olacaktı.³⁹¹ Muhtariyet askerlerinin çekilmesinden sonra, Babuşkin işçileri toplayarak kendi başkanlığında bir devrimci komite (revkom) oluşturdu. Şehirdeki tüm demiryolları işçileri kalede toplandı ve onlara silah dağıtıldı. Hokand şehrini ateşe tutmaya başlayan Bolşevik kuvvetleri el bombaları patlatıyordu. Böyle bir vaziyette 30 Ocak günü Hokand devrimci komitesi Türkistan Geçici Hükümetine Çokay, Zigel ve hükümet sekreterinin tutulması ile ilgili bir ultimatom verdi.³⁹² Türkistan muhtariyeti başkanı Çokay’ın “Bolşevikler şehri ateşe tutmayı durdursunlar, halka karşı şiddet göstermemeye söz versinler ve başkanlarını bizim Millî Merkeze teslim etsinler. Bu şekilde ben de kendimi Hokand Devrimci Komitesine güvenle teslim hazırım cevabı üzerine taraflar arasında bir anlaşma sağlanamadı.³⁹³

Hokand Devrimci Komitesinin takviye kuvvetler isteği üzerine Yeni Margilan’dan Konstantin Osipov kumandasında 140 asker, 4 top ve 4 makineli tüfek şeklinde takviye kuvvetler geldi. Askerî durumunu kuvvetlendiren Hokand Devrimci Komitesi karşı tarafa tekrar bir ultimatom gönderdi.³⁹⁴ Ultimatom şu talepleri içeriyordu:

1. Türkistan Geçici Hükümeti Sovyet hâkimiyetini tanıyacak,
2. Türkistan halkını Sovyet hükümetine itaat etmeye çağıran bir bildiri yayınlayacak,
3. Ahali silahsızlandırılacak ve bütün toplanan silahlar Bolşeviklere teslim edilecek,
4. Türkistan Geçici Hükümeti’nin millî ordusu derhal dağıtılacak.³⁹⁵

Hükümet adına konuşan Çokay Türkistan’da Sovyet hâkimiyetini tanımayı reddetti.³⁹⁶ Hokand Devrimci Komitesi 20 dakika sonra Hokand hükümetine karşı saldırıyı başlattı. Halk bu esnada ellerine sopa, kürek ve balta gibi silah olarak

³⁹¹ *Turkestan v Naçale XX Veka*, s.100–101.

³⁹² A.g.e, s.102.

³⁹³ Kara, *Türkistan Ateşi*, s.138.

³⁹⁴ *Turkestan v Naçale XX Veka*, s.103–104.

³⁹⁵ Kara, a.g.e, s.138.

³⁹⁶ Kara, *Türkistan Ateşi*, s. 140–141;

kullanabileceği ne varsa alarak sokağa dökülmüştü.³⁹⁷ Hükümetin dağılmasından sonra Hokand şehrinin müdafaasını üstlenen millî güçler, korbaşı Küçük Ergeş'in komutası altında toplandı. Ancak, silahça üstün ve talimli Bolşevik kuvvetleri karşısında Ergeş'in komutasındaki düzensiz ve genellikle ellerinde balta, sopa ve kürek gibi aletlerden başka birşey olmayan halk fazla tutunamadı.³⁹⁸

Sovyetler, Şubat 1918'de millî muhtar hükümete karşı askerî operasyonlar düzenledi. Şubat ortalarına kadar Hokand dolaylarına Semerkant, Fergana, Andican, Namangan ve Kızılkıya'dan Kızılordu birlikleri ve Ermeni "Taşnak" birlikleri toplandı. Kızıl Muhafızlar, Avusturya-Macaristan harp esirleri ve mahalli Ermeni Milislerin desteğiyle, 14 Şubat 1918 günü Hokand şehrine saldırdılar. Dört gün devam eden kanlı bir savaş sonrasında, 18 Şubat günü, Türkistan Muhtar Hükümeti Müslüman halkların çoğunluğu tarafından desteklenmesine rağmen, Bolşevikler tarafından işgal edilerek sona erdirildi. Kızıl Muhafızlar ve onlara yardım eden Ermeni Milisleri şehirde büyük bir katliam yaptılar³⁹⁹.

Şehrin işgal edilmesinden birkaç gün sonra, 11 Şubat 1918 tarihinde bir Rus müşahidi, B. Olginskiy şunları yazıyordu: "*Hokand şimdi ölmüş bir şehirdir*". Bazı kaynaklarda Hokand şehrinde üç gün içinde Ruslar tarafından 10.000'den fazla Türkistanlı öldürüldüğü kaydedilmiş iken⁴⁰⁰ diğerlerinde 50.000 kişi öldürüldüğü yazılmaktadır⁴⁰¹. Richard Pipes, ihtilalden önce, 120.000 olan Hokand nüfusunun 1936'daki sayımında 69.000'e düştüğünü yazmaktadır⁴⁰². 2 Nisan 1918 tarihli "Uluğ Türkistan" gazetesinde Hokand eski şehrinin üçte birinin harabeye dönüştüğünü, 11.000 ev, 37 cami, 11 medrese ve bankaların, dükkânlar, yazıhaneler ve mekteplerin yok edildiğini yazmakta idi.⁴⁰³

Hokand'da kurulmuş olan Türkistan Muhtariyeti'nin yıkılması kaçınılmazdı, zira ne yeterli siyasî kuvveti, ne ordusu ne de maddî kaynakları vardı. Güney Türkistan halkının siyasî isteklerini temsil etmesine ve tüm çabalara rağmen, genel

³⁹⁷ Kara, a.g.e, s.141; **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.105.

³⁹⁸ Kara, a.g.e, s.142; **Turkestan v Naçale XX Veka**, 106–108.

³⁹⁹ Andican, **Hariçte Türkistan Mücadelesi**, s.46.

⁴⁰⁰ Abdülkadir Donuk, "Basmacı Hareketi", "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi", C. V, İstanbul 1992, s.107.

⁴⁰¹ Alâeddin Yalçinkaya, **Sömürgecilik ve Panislamizm Işığında Türkistan: 1856'dan Günümüze**, İstanbul: Timaş Yayınları, 1997, s.307.

⁴⁰² Benningsen ve diğerleri, **Stepte Ezan Sesleri**, s.130.

⁴⁰³ İshakov, "Mustafa Çokayev", s.222–223.

nüfusla bir bağlantısı yok idi. Hâlbuki bu efemer (kısa süren, kısa ömürlü) hükümet yerel özerklik adına Sovyet idaresine karşı bir muhalefetin kanıtı olmuştur.⁴⁰⁴

Mustafa Çokayoğlu Türkistan (Hokand) Muhtariyeti'ni şöyle tarif etmekte idi: “Hokand Muhtariyeti” bu Türkistan Müslümanlarının millî hareketinin ilk defa şekillenmesi ve kurum haline gelmesidir. Bu, bizim vatanımızın millî bağımsızlığına doğru dikkatli bir şekilde attığı birinci adımdır.”⁴⁰⁵ Çokay, Türkistan'daki millî siyasî hareketleri değerlendirirken devrimin getirdiği fırsatlardan yararlanamadıklarını kabul eder. Bunun sebeplerini de şöyle açıklamıştır: “*Uzun zaman karanlıkta kalan bir kişinin aniden ışığa çıktığında gözünü açamadığı gibi, uzun zaman Çarlık Rusyası'nın sömürge siyasetinin karanlıklarında sürünen Türkistanlılar da devrimin getirdiği hürriyet aydınlığına çıkar çıkmaz gözleri kamaşmış ve önlerini göremez olmuştur. Kamaşan gözlerin bocalamasını; Türkistanlıların kendi karanlığı daha da arttırmaktaydı.*”⁴⁰⁶ Kısa süreli olmasına rağmen Hokand'da muhtar bir devletin kurulması Fergana'da yaşayan halkların anlayış ve yaşayışında son derece önemli bir rol oynamıştı. Manevi etki muazzam olmuştur; o ana kadar bilinmeyen millî duygu şiddetle kendisini gösteriyordu. Millî bir hükümetin kurulabilmesi zihinler üzerinde çok güçlü bir intiba bırakmıştı; bir yandan Sovyet hükümetinin zayıflığını, diğer yandan bağımsız yaşayabilme imkânını göstermiştir. Aynı zamanda korbaşı, yerli halkın mutluluğunun, mülkünün, ailesinin, ocağının, haklarının ve nihayet vaat edilen muhtariyetin zaferi için mücadele eden bir millî kahraman haline geldi.⁴⁰⁷

Türkistan muhtariyetinin kısa ömürlü bir hükümet olmasına rağmen, Türkistan topraklarında “ilk siyasî otonomi sembolü” olması bakımından mühimdir. Türkistan Muhtariyeti'nin yıkılması ve şehrin yerle bir edilmesi üzerine, şehri ve hükümeti savunma görevini yüklenen Ergeş korbaşı, emrindeki kuvvetlerle birlikte dağlara çekildi ve Bolşevizm karşıtı bir direniş hareketini başlattı. Dolayısıyla, Türkistan Muhtariyeti'nin yıkılması, Türkistan'daki basmacı hareketinin de başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

⁴⁰⁴ d'Encausse, “Civil War and New Governments”, s.228.

⁴⁰⁵ Mustafa Çokayoğlu, “Hokand Muhtariyeti Hakkında”, **Yeni Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler** (1927–1931), İstanbul, 2005, s.133.

⁴⁰⁶ Çokay, **1917 Yılı Hatıra Parçaları**, s.46.

⁴⁰⁷ Joseph Castagne, **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, s.96.

1.4 Basmacı Kavramının Ortaya Çıkması ve Basmacı Hareketinin Tanımlanması

Türkistan muhtariyetinin Kızılordu birlikleri tarafından Şubat 1918’de dağıtılması ve Hokand şehrinin müdafaasını korbaşı Ergeş ve yiğitleri tarafından üstlenilmesi⁴⁰⁸ tarihe Basmacı hareketi olarak geçecek bir direnişin başlangıcı olmuştur.⁴⁰⁹ Bu hareketi Bolşevikler Türkçe basmak fiilinden gelen *Basmacı* kelimesiyle adlandırdılar. Basmacı kelimesinin sözlükteki tam karşılığı “eşkiya” olup Ruslar bu kelimeyi 1918 yılında Türkistan’da başlayan hürriyet mücadelesini bir eşkiya hareketi olarak vasıflandırmak gayesiyle kullanmışlardı.⁴¹⁰

Oysaki basmacı kelimesinin kökü olan “basmak” fiili “bastırmak, sıkıştırmak, ezmek, istila etmek, yenmek, pusuya düşürmek” anlamlarına gelmiş olup⁴¹¹, basmacı kelimesi eskiden beri yerli halk arasında cani ve suçlulara karşı kullanılmış olup herhangi bir “askerî veya silahlı gruplarla” bir ilgisi yoktu⁴¹². Şarkiyatçı N. Ostroumov⁴¹³ da 1910 yılında Taşkent’te yayınlanmış olan “Sart Dili Etimolojisi” eserinde basmacı kelimesinin haydut karşılığında kullanıldığını ve herhangi bir siyasi anlamı bulunmadığını kaydetmiştir⁴¹⁴.

⁴⁰⁸ *Turkestan v Naçale XX Veka*, s.108.

⁴⁰⁹ Bkz. Kara, *Türkistan Ateşi*, s.142; *Turkestan v Naçale XX Veka*, s.165.

⁴¹⁰ Hayit, *Basmacılar*, s.15.

⁴¹¹ Wilhelm Radloff, *Opyt slovary Tyurkskih nareçiy, Sankt-Petersburg*, cilt II, 1898

⁴¹² *Turkestan v Naçale XX Veka*, s165.

⁴¹³ Nikolai Petrovich Ostroumov (1846–1930) – Türkistan bölgesini araştıran ilk şarkiyatçılardan olup aynı zamanda bir tarihçi ve etnograf idi. Kazan İlahiyat Seminaryasında Arapça ve Türkî dilleri ve İslam üzerine eğitim almıştı. Hocalarının arasında Nikolay İlminskiy bulunmakta idi. Ostroumov 1883–1917 yılları arasında yayınlanmış olan “[Turkistan Wilayatinin Gazeti](#)” gazetesinin editörü idi. Bkz. [Islam in the Russian Federation and the Post Soviet Republics: a Historical perspective](#) by Spyros Plakoudas, s. 31. Nikolai Ostroumov 1877 yılında yeni teşkil edilmiş olan Türkistan vilayetinde açılan okulların müdürü olarak Taşkent’e tayin edilmişti. Türkistan valisi Kaufmann’a N. İlminskiy tarafından önerilen Ostroumov 1917’e kadar çeşitli görevlerde bulundu. 1883 yılında *Turkiston viloyatining gazetisi* gazetesinin editörü olarak atandı. Yerel dilde yayınlanan bu resmî gazete aracılığıyla Ostroumov yerel kültürel tartışmaları Rus devleti çıkarları lehine yön vermek istemekteydi. Ostroumov yerel dillerdeki yayınları sansür etmekte ve “yerel” konulardaki onun görüşleri bölge yönetimi tarafından önemsenmekteydi. Ostroumov aynı zamanda İslam ve Merkezî Asya’nın tarihi ve etnografyası üzerine birçok akademik yazı ele almıştı. İncil’i Çağatay diline tercüme etmiş ve Rusça yayınlanan İslam karşıtı tartışmalar yayınlamıştı. Bkz. Adeeb Khalid, “Russian History and the Debate over Orientalism”, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Volume 1, Number 4, Fall 2000 (New Series), s.691–699.

⁴¹⁴ N. Ostroumov, *Etimologiya sartovskogo yazıka*, Taşkent, 1910.

Türk dillerinde bulunan ve Wilhelm Radloff'un "Türk ağızları için sözlük denemesi" eserinde bastırmak, yenmek ve ezmek gibi anlamlara gelen "basmacı" kelimesine Rus propagandası eşkiya anlamı yüklemiş ve Bolşeviklere karşı direnen tüm unsurlara karşı bu anlamda kullanmaya başlamıştı. Böylece basmacı kelimesi Rus literatüründen Batı Avrupa siyasî ve tarihî literatürüne geçerek 1918'de gerçekleşen Hokand katliamından sonra başlamış olan⁴¹⁵ ve Türkistan'da Sovyet iktidarının yerleşmesi ve Sovyet sosyalist cumhuriyetlerinin kurulduğu 1924 yılına kadar aralıksız süregelen Türkistan millî mücadelesini ifade eden ortak bir tabir olarak kullanılmaya başlandı.

Basmacılığın bir hareket olarak ne zaman başladığı sorusuna Taşkent'te yayınlanan "Komunističeskaya Mısl" dergisi, 1927 yılı 5. sayısının "1918 yılı olayları haberleri" başlığıyla, Bolşevik yönetiminin resmî fikirlerinin yayıcısı olan "Naşa Gazeta" Şubat 1918, Sayı: 32'de yazılan haberlere dayanarak şu bilgiyi veriyor: "2 Şubat. Fergana vilayeti. Hokand'da muhtariyet hükümeti tamamen dağıtıldı. Hokand muhtariyet hükümetini himaye eden askerler kısmen silahsızlandırılmakta. **Etrafa kaçan kısmı ise siyasi Basmacılığa zemin olmaktadır.**"⁴¹⁶

Basmacıların ve Basmacı hareketinin⁴¹⁷ ortaya çıkması ve kim oldukları konusu hakkında araştırmacılar arasında kimî zaman tamamen birbirine zıt görüşler mevcuttur. Sovyet dönemi akademik çalışmalarda bu görüş zıtlığı geleneksel olarak Sovyet tarihçileri ve genellikle Türkler dâhil Batılı tarihçiler ve araştırmacılar arasında vuku bulmuştu. Basmacı hareketiyle ilgili Sovyet araştırmaları resmî devlet ve Komünist Parti propagandalarının tesirini ve hatta direktiflerini yansıtmaktadır.

Sovyet araştırmalarında Basmacı hareketinin, "feodal" kesimin ve din görevlilerinin kendi hâkimiyetlerini kurma gayretiyle başlattıkları, milliyetçi bir karşı-devrim hareketi olduğu iddia edilir.⁴¹⁸ Bu düşünceye göre Basmacı hareketi bir iç savaşın tezahürü idi.⁴¹⁹ Sovyet hükümetinin Basmacı hareketini Almanların,

⁴¹⁵ Hayit, **Basmacılar**, s.16.

⁴¹⁶ "Basmacılık", **Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler**, İstanbul, Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Yayınları, s.451.

⁴¹⁷ Basmacılık, Rusça'da basmaçestvo.

⁴¹⁸ Bkz. **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.165.

⁴¹⁹ Hayit, **Basmacılar**, s.18.

Türklerin, İngilizlerin ve Amerikalıların desteklediği yönünde iddiaları⁴²⁰ belgeye dayalı delillerle ispatlanmamıştı.⁴²¹ Sovyet araştırmaları Basmacı hareketinin Türkistan halkı tarafından yürütülen toplu bir hareket olduğunu dâima reddettiler. Din adamlarından ve zenginlerden meydana gelen küçük bir grubun Türkistan halkını etkilemeye çalıştığı iddialarını ileri sürdüler.⁴²²

Olayları bizzat yaşamış olan Zeki Velidi Togan basmacı kelimesinin “basmak” mastarından gelen “baskıncı ve hücum edici” manaları ile önceden eşkıya çeteleri adlandırıldığını açıklamaktadır. Togan, Çarlık zamanında, Türkistan, Başkurdistan ve Kırım’da istiklal kaybedilip Rus hâkimiyeti yerleşmek üzere iken basmacı çetelerinin Müslümanlara dokunmayıp yalnız Rusları, Rus fabrikalarını yağma ederek aldıkları ganimetleri ahaliye üleştirdiklerini söylemektedir. Hâlbuki 1918 yılından sonra kurulan Basmacı birlikleri birçokları ağırbaşlı köy ileri gelenleri, bazıları tahsilli kimseler olmalarına rağmen, hepsine Bolşevikler tarafından basmacı adı verildiğini belirtmiştir.⁴²³

1927 ile 1931 yılları arası yayınlanan “Yaş Türkistan” dergisinin yazarlarından olan Canay, Abdulvahap Oktay’a göre Basmacı kelimesinin iyi bir söz olmadığı, savaş zamanında karşıdaki düşman askerinin “soyguncular güruhu” olarak adlandırıldığı gibi, Bolşeviklerin diktatörlüğüne karşı çıkan Türkistanlılara “basmacı” ismi verildiğini kaydetmektedir. Ancak yazar dünya tarihinden de örnekler vererek⁴²⁴, olumsuz isimlerin, zaman geçtikçe, aşağılayıcı manalarını kaybederek ülkedeki en hürmet edilen ve kutsanan gruplara ad olduğunu söyleyerek “Basmacı” sözcüğünün “Mücahit” manasına geldiğini kaydetmiştir. Ona göre Basmacı hareketi-Türkistan’da Sovyet hâkimiyetinin gölgesi olmuştur⁴²⁵.

Millî komiser Stalin Basmacı hareketinin 1916–1924 yılları arasında Türkistan’da bir devrim karşıtı ve milliyetçi hareket olarak Türkistan

⁴²⁰ Bkz. Pylev, “Basmaçeskoe Dvijenie v Sredney Azii (1918–1934), Obshie Cherti i Regionalnaya Osobennost” (Orta Asya’da Basmacı Hareketi, Genel Hatları ve Bölgesel Özellikleri), St. Petersburg, 2007, İlimler adaylığı tezi, s.122–135.

⁴²¹ Abdullayev, **Ot Tsinyana do Horasana**, s.18

⁴²² Hayit, a.g.e, s.18.

⁴²³ Togan, **Türkîli Türkistan**, s.387.

⁴²⁴ Örneğin İngiliz Muhafazakârlar Partisinin resmî ismi olan, İngilizce “Whig” sözü, eskiden, “bozguncu” hatta “talancı” anlamına geliyordu. Şimdi ise memlekette yürütülmekte olan “Devlet düzenini korumak” manasına dönüştü.

⁴²⁵ Canay, “Basmacılık hakkında”, **Yaş Türkistan’dan Seçilmiş Makaleler** (Ed. Ahat Andican), s.437–439.

cumhuriyetlerini Sovyet Rusya'dan ayırmak ve sömürücü sınıfın hâkimiyetini yeniden kurmak gayesi ile din adamları (mollalar) tarafından yürütülen, aleni-siyasî bir haydutluk olarak ortaya çıktığını iddia etmiştir.⁴²⁶ Stalin'in haydut olarak nitelediği Basmacı birlikleri, yaşadığı çevrede itibar ve saygı gören kişiler tarafından yönetilmekteydi. Onlar köy ve kasaba reisleri, molla ve imamlar, üniversite eğitimi alan okumuş insanlar olup ideolojik bir temele dayanarak bir millî hareket özelliklerini taşıyorlardı.⁴²⁷

1918 ile 1919 yılı ortasına kadar Sovyet resmî belgelerinde ve basında silahlı direnişe katılanlara “çete”, eşkıya ve haydut yığını” gibi tabirler kullanıldı. 1919 yılının ikinci yarısından itibaren evvela basında, daha sonra resmî evrak ve belgelerde “basmacı” ve “basmacılık” terimleri sıklıkla kullanılmaya başladı. Bu terimler hareketin özünü ve doğasını tahrif ediyor, önemini düşürüyor, haydutluk ve eşkıyalık terimleri ile yan yana konulup gözden düşürülmeye çalışılıyordu⁴²⁸ Böylece 1919–1920 yıllarında Rusça'da Türk kökenli bir kavram olan “Basmacı” ile bu kavramın soyut şekli “Basmaçestvo” (*Basmacılık*) sözcükleri kullanılmaya başlandı. Bunun bir sonucu olarak, Sovyet yönetiminin etki alanında olan Türkistan'daki yerli halkların bulunduğu bölgede ortaya çıkan silahlı grupların hepsi birden “Basmaçestvo” kavramı çerçevesinde değerlendirildi. Bu kavramın genelleştirilmesi “basmacı” sözcüğünün mânâsının politik ve ideolojik olarak değiştirilmesi ile ortaya çıkmış ve daha sonra bu kavramla bağlantılı olayların yorumlanmasında kullanılmıştır.⁴²⁹

Merv'de savaş tutsağı olarak bulunan Willfort, o dönemde tanınmış olan korbaşılar Ergaş ve Muhammed Emin Bek'e bağlı adamların kendilerini basmacı olarak nitelediklerini ve bunun kendisi tarafından “isyancı” olarak tercüme edildiğini ancak Ruslar tarafından “haydut çeteleri” olarak ele alındıklarını tespit etmiştir.⁴³⁰ Basmacı kelimesinin haydut ve çete anlamları dışında isyankâr anlamında

⁴²⁶ Stalinin seçilmiş eserlerinden naklen Hayit, *Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası*, Ankara, Güven Yayınları, 1975.

⁴²⁷ Ali Bademci, *1917–1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2008, s.194.

⁴²⁸ *Turkestan v Naçale XX Veka*, s.165–166.

⁴²⁹ Eisener, “Fergana Basmacılarının Ortaya Çıkışı”, s.797

⁴³⁰ Eisener'den naklen, s.803, Willfort, *Turkestanisches Tagebuch*, s.212.

da kullanıldığına Semerkant'ta Farsça yayınlanan Su'la-yi İnqılap Gazetesi'nde (1919–1921) rastlanmaktadır.⁴³¹

Böylece Türkistan'da yüzyıl öncesi haydut ve soygunculara verilen basmacı kelimesi tarihî değişim geçirerek 1919'da Fergana'da Sovyet iktidarına isyan edenleri tanımlamak amacıyla kullanılmaya başlamıştır. Burada 1920-1921'de ortaya çıkan Buhara ordularının Sovyet kaynaklarında “isyankâr” olarak kaydedilmesi dikkate değerdir. Daha sonra 1922'de Buhara'da Enver Paşa'nın Sovyet hükümetine açıkça karşı çıkması ile birlikte Fergana ve Buhara'daki Sovyet karşıtı hareketin köklerinin aynı olduğu ve dolayısıyla “basmacılık” olduğu ilan edilmiştir. Günümüzde “basmacı” kelimesi hem Merkezi Asya⁴³² cumhuriyetlerinde hem Rusya'da farklı hisler uyandırmaktadır. Sovyet gelenekleriyle büyümüş olanlar için “basmacı” kelimesi halen bir küfür ihtiva etmektedir. Diğerleri ise “basmacı” kelimesini kullanmaktan kaçınarak “isyancı”, “bağımsızlık mücadelecisi”, “mücahit” gibi kelimeleri kullanmaktadır. Türkistan'daki Sovyet karşıtı, bağımsızlık için verilen silahlı mücadele daha çok “basmacılık” olarak bilinen nadide bir fenomendir. Dolayısıyla siyasî konjonktür adına “basmacı” kelimesinden vazgeçilmesinin bazı bilim adamları yanlış bulmaktadır.⁴³³

Bazı araştırmacılara göre Basmacı kavramı, Fergana'da yaşayan yerli halkların, çok eskiden beri bu bölgede yaşayan küçük haydut grupları için kullanılan yerel bir kavram olup devletin zayıf olduğu dönemlerde ortaya çıkmaktaydı. Aynı zamanda basmacılar farklı ayaklanmalarda halk içerisinde ortaya çıkan insanlar anlamına da gelmekteydi. Bu bakımdan Fergana'da 1916 millî ayaklanmasını, Ekim devriminden önce meydana gelen olayları “çar baskısına karşı gelmek” ve “halk ayaklanması” olarak ele alan Sovyet bakış açısı, ihtilalden sonra meydana gelen olayları ise halk sınıflarının ve millî duygularını ön plana çıkarmak isteyenlerin devrim karşıtı hareketleri olarak değerlendirdi...⁴³⁴

⁴³¹ Eisener, “Fergana Basmacılarının Ortaya Çıkışı”, s.803.

⁴³² Merkezî Asya (Central Asia) terimi cumhuriyetlerin bağımsızlığa kavuşmasının ardından 1919 sonları itibariyle yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Daha önceleri kullanılan terim olan Orta Asya (Central Asia) ve günümüzde kullanılan Merkezî Asya terimleri arasında coğrafi olarak bir olmamakla birlikte Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve kuzey-batıdan Doğu Türkistan (Çin'in Tsinzyan eyaleti) ve kuzey Afganistan ve kuzey-doğu İran'ı kapsamaktadır. Bkz. Abdullayev, *Ot Tsinzyana do Horasana*, s.20.

⁴³³ Abdullayev, *Ot Tsinzyana do Horasana*, s.18–19.

⁴³⁴ Eisener, a.g.m, s.803.

Ekim devriminin sonuçları ilk önce iki yönde kendini gösterdi: Birincisi o ana kadar devam eden yönetimin çöküşü hızlandı ve yerine şartlı olarak Sovyet yönetimi geçti; ikincisi, ekonomik şartlar ve geçim şartları dramatik (vahim) bir hal aldı. 1918 yılında yerleşimin yoğun olduğu Fergana vadisini, Türkistan'ın diğer bazı yerlerini açlık ve sefalet sardı.⁴³⁵ Bu olayın daha sonra bir iç savaşa dönüşmesine yön veren önemli nedenler Türkistan'daki Sovyet yönetiminin ciddi yanlışlarından kaynaklanmaktaydı. Türkistan Muhtariyeti'nin Kızılordu birlikleri tarafından dağıtılması ve Hokand şehir halkına karşı Ermeni Taşnak silahlı grupları aracılığıyla kanlı soykırım girişimi, Türkistan içinde Bolşeviklere karşı duyulan güvensizliği ve direnişi kamçıladı ve Türkistanlılar tarafından millî gururlarının çiğnenmesi ve aşağılanması olarak kabul edildi.⁴³⁶ “Türkistan Kıvılcımı” gazetesi Bolşeviklerin Hokand'daki askerî operasyonlarını “rüzgâr eken, fırtına biçecektir” şeklinde nitelendirmiştir.⁴³⁷

Şubat 1918'deki olaylar Basmacı hareketinin başlamasına neden olmuşsa da, hareketin asıl sebepleri daha derinde yatmakta idi⁴³⁸. Bazı yetkili Bolşevikler bile basmacı hareketinin Türkistan muhtariyetinin dağıtılması ve bunu takip eden sömürgeciliğin neticesi olarak millî istiklal mücadelesi temelinde yükseldiğini belirtmişlerdi⁴³⁹. Bunun yanı sıra basmacı hareketinin, Fergana pamuk tarımını bozan, bununla Türkistan orta sınıfını eski refahlı halinden ve çiftçi-işçi topluluğunu da gündelik kazancından mahrum eden iktisadî kriz yani açlık temelinde büyüdüğünü kaydetmiştir.⁴⁴⁰ Böylece, Bolşeviklerin daha sonra basmacı hareketini Sovyet hükümetinin dış düşmanları tarafından yaratılan ve tamamen sınıfsal bir hareket diye tanımlamaları bütünüyle temelsiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bilindiği gibi olayların olduğu dönemde Türkistan Muhtariyeti ile Sovyet yönetiminin karşılıklı olarak hükümlerlik isteklerine meşruiyet kazandırma faaliyetleri yanısıra üçüncü mühim bir faktör, muhafazakâr güçler veya Kadimciler var idi.⁴⁴¹ Hâlbuki kimî araştırmacıların Basmacıları ne Sovyet yönetiminin politik

⁴³⁵ **Pobeda Oktyabrskoy Revolyutsii v Uzbekistane II**, Taşkent, 1963, s.133–143.

⁴³⁶ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.167; Kocaoğlu, “Rus İhtilalleri ve Türk Halkları”, s.747.

⁴³⁷ **Turkestan skaya İskra**, 5 Mart 1918.

⁴³⁸ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.166.

⁴³⁹ Bkz. Georgiy Safarov, **Kolonialnaya Revolyutsiya-Opit Turkestana**, s.99–100.

⁴⁴⁰ “Basmacılık”, **Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler**, s.452.

⁴⁴¹ Eisener, a.g.m, 797.

hırsını ne de daha ılımlı bir siyasî yenilenme isteyen Ceditçilerin fikirlerini paylaşan muhafazakâr güçler⁴⁴² olarak nitelendirmesi gerçeği yansıtmamaktadır. Bunun ispatı Rusya genelinde Kurucu Meclis seçimlerinin gerçekleştiği 12 Kasım 1917 tarihinde Yedisu ve Fergana’da yapılan Türkistan’daki seçimlerin her iki bölgede de Millî Merkezin, Kadimci olan Şura-yı Ulemâ’nın değil ileri görüşlü entelektüel Ceditçilerden oluşan Şura-yı İslamiye’nin başarısıyla sonuçlanması olmuştur.⁴⁴³ Halkın çoğunluğunu devamlı arkasından sürükleyen Kadimcilerin teşkilatı Şura-yı Ulemâ’nın Kurucu Meclis seçimlerinde Şura-yı İslamiye karşısında hezimetle uğramasını yorumlayan Togan, halkın devlet yönetimi gibi ciddi konularda, dünyadaki ilmî ve fennî gelişmelerden haberdar aydınları tercih eden sağduyusunun baskın çıkmasına dikkati çekmekteydi.⁴⁴⁴

Türkistan’daki basmacı ya da “karşı-devrimci” hareketini bertaraf etmek için Sovyet hükümeti kumandan Mihail Frunze’yi görevlendirmişti. Yedisu bölgesinin Bişkek (Pişpek) şehrinde doğmuş ve bir bakıma “yerli” olan Frunze (1885–1925) basmacı hareketinin, yalnızca askerî anlamda kuvvetli bir faktör olarak değil, aynı zamanda “toplumsal ve siyasal” açıdan da mühim bir faktör olduğunu dile getirmiştir. Türkistan cephesinde basmacı hareketine karşı yapmış olduğu kumandanlık görevi ile ilgili raporlarının birinde Frunze “*çok basit bir haydut çetesi olmayan, aksine yeni kurulacak hayatın temellerine karşı daha çok silahlı bir protestoyu teşkil eden Basmacı hareketine karşı ara vermeksizin yapılan savaştan*” söz etmekteydi⁴⁴⁵.

1918 yılı baharından başlamak üzere basmacılar (korbaşılar) arasında birlikte hareket eden gruplar yanında ihtilafli gruplar ve gruplaşmalar da meydana geldi. Bu gruplar ve gruplaşmaların çok değişken ve farklı amaçları bulunan faaliyetleri, kimî araştırmacılara göre önceleri bir tür çete olarak başlayıp daha sonra bölgesel savunma, dinî ve siyasî motifleri olan bir gerilla savaşına dönüşmüştü⁴⁴⁶. Basmacı teşkilatlanması büyük ölçüde, Hokand Hanlığı’nda kullanılan askerî sisteme göre şekillendirilmişti. Onlu ve yüzlü gruplar onbaşılar ve yüzbaşılar tarafından

⁴⁴² Bu görüşte olan araştırmacıların başında Rusya, Merkezî Asya ve Avrasya uzmanı ve Humboldt Üniversitesi okutmanı Reinhard Eisener gelmektedir.

⁴⁴³ Kara, **Türkistan Ateşi**, s.118–120.

⁴⁴⁴ Togan, **Türkili Türkistan**, s.363.

⁴⁴⁵ Eisener, a.g.m, s.803; Andican, a.g.e, s.150.

⁴⁴⁶ Eisener, a.g.m, s. 799.

yönetiliyordu. Beş yüz kişilik orduların başında Pansadlar (Farsça'dan: beş yüz) vardı. Korbaşılar için ise en az bin kişilik bir silahlı kuvvet olması gerekiyordu. Çok sayıda korbaşının tabi tutulduğu önder ise Leşkerbaşı (Farsça'dan: ordubaşı, askerbaşı) olarak tanımlanmaktaydı. Basmacı önderleri toplumun her kesiminden gelmekteydi. Aralarında bölge valileri, din adamları, eski askerler, idarî yetkililer veya yüksek tahsil görmüş Ceditçiler mevcuttu. Hareket liderlerinin farklı sosyal kesimlerden gelmiş olması Basmacı hareketinin, Sovyetler tarafından tanımlanmaya çalışıldığı gibi, feodal nitelikli olmadığını, aksine, toplumun her kesimini temsil ettiğini göstermektedir⁴⁴⁷.

Basmacı hareketinin askerî teşkilatı şöyledir; Her birlik komutanının, her korbaşının kendi kurmay heyeti, eğitimcileri, atlıları, tüfekleri ve cephanesi mevcuttu. Teşkilat mükemmel ise de silahların durumu kötüydü. Tüfekler değişik sistemde olup, cephane eksikliği had safhada idi; mitralyöz ve topa gelince ya hiç yoktu ya da pek azdı. Her korbaşının emrinde, komuta ettiği birliklerin önemine göre sayısı değişen yardımcı korbaşılar vardı. Bu yardımcılar belirli bir bölgeyi ve bir veya birkaç köyü savunmakta yükümlüydüler. Köy varlıklılarından vergi topluyorlar, birliklerin ihtiyacını karşılayabilecek malları kabul ediyorlar, bölge içinde seyahat izni veriyorlar ve Bolşeviklerin dışındaki yabancı kimselerin serbest geçişini temin ediyorlardı. Korbaşılar bölge memurlarını, köy ve kasaba yöneticilerini, kadıları ve diğerleri seçiyorlar, Sovyet yönetimi ise ancak demiryolu hattı üzerinde yer alan şehirlerde geçerli olabiliyordu.⁴⁴⁸

Çoğu araştırmacı Sovyet kaynaklarının etkisiyle basmacı hareketini yalnızca “muhtariyet” ile alakalandırarak basmacıların Hokand'daki yönetimin silahlı kolu olduğu yönündeki görüşleri ortaya atmıştır.⁴⁴⁹ Hâlbuki isyanın merkezi olan Fergana'da basmacı hareketi kendiliğinden oluşmuş ve yayılmış olup muhtariyetle doğrudan bir bağlantısı yoktu⁴⁵⁰. Kimî araştırmacılara göre, Basmacı hareketi daha çok Fergana halkının Ceditçilerin, Bolşeviklerin ve Beyaz kuvvetlerin kendi aralarında anlaşamamalarından doğan hükümete karşı bir tepki halinde gelişmiştir. Üstelik basmacı hareketinin sebeplerini yalnızca dinî veya millî direniş olarak

⁴⁴⁷ Andican, **Hariçte Türkistan Mücadelesi**, s.151.

⁴⁴⁸ Joseph Castagne, **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, s.94.

⁴⁴⁹ Bkz. Turar Riskulov, **Revolutsiya i Korennoe Naselenie Turkestana**, (Makale, rapor, konuşma ve tezlerinin derlemesi), Taşkent, 1925, s.106; A.V. Pyaskovskiy, **K İstorii Grajdanskoy Voyni**, s.8.

⁴⁵⁰ Bkz. Çokay, **1917 yılı Hatıra Parçaları**.

tanımlamak dahi doğru olmayacaktır (zira bu görüşle basmacı hareketi daha önce, Rusların Türkistan'ı işgali sırasında büyümesi beklenirdi).⁴⁵¹

Bu anarşi ve iktidar boşluğunun yanısıra, halk isyanının önemli bir sebebi Türkistan'da 1917'de baş gösteren açlık olmuştur⁴⁵². Durum şu ki, 1917 sonbaharından itibaren 1919 Ekim ayına kadar Türkistan neredeyse abluka altında kalmıştı. Rusya'da sivil savaş alevlenmiş ve Orenburg'dan geçen demir yolları Beyaz kuvvetler tarafından kapatılmıştı. Böylece Türkistan'da üretilen pamuk, yün ve diğer ürünler karşılığında Rusya'dan demiryolları aracılığıyla tahıl ve hububat ulaştırılmaz hale gelmişti. Türkistan halkı açlıkla mücadele ederken Rus komiserler Taşkent'in yalnızca Rus ahalisine gıda temin ediyorlardı. Türkistan'da Sovyet iktidarının ilk yılında açlık ve hastalıktan ölenlerin sayısı nüfusun %25'inden %50'sine kadar ulaşmış olup, 1918'de Fergana'daki açlık nüfusun %30'nun ölmesine neden olmuştu. Pamuk tarımındaki kriz, sayıları 300.000'e kadar ulaşan işsiz ve topraksız çiftçi ordusunu yaratmıştı. Fergana halkı hem 1917'deki bahar ve yaz kuraklığından ve 1917–1918'deki çetin kış şartlarından müzdarip olmuştur. Şehirdeki Ruslar yerlilerin yaşadığı mahallelere baskınlar düzenleyerek yerli halkın yavaş yavaş açlıktan ölmesine neden oldular⁴⁵³.

Bu şartlarda, duruma daha fazla tahammül edemeyen varlıklı köylüler, din adamları, aksakallar ve aşiret önderleri tüm “kâfirlerin” kovulması ve “şeriat düzeninin” getirilmesi için birlikler teşkil edilmesi için çağrı yapmaya başladılar. Ne Ceditçilerin ne de Türkistan muhtariyeti kurucularının daha sonra basmacılık olarak nam salacak bu isyan hareketi ile doğrudan bağlantısı yoktu. Araştırmacılar Fergana'daki basmacı hareketinin böylece a) iktidardaki derin kriz; b) Sovyet Rusya'daki kargaşa ve sivil savaşın neden olduğu ekonomik kriz ve açlık; c) Fergana halkının millî kimlik isteği; d) Ruslar ve Kossaklar ile Müslümanların dinî karşı direnişi ve millî çatışma gibi nedenlerden dolayı ortaya çıktığına hemfikirdir.⁴⁵⁴

Elbette ki Şura-yı İslamiye, Şura-yı Ulemâ, Türkistan muhtariyeti liderleri⁴⁵⁵ ve Fergana'daki korbaşı Ergeş gibi silahlı mücahitler bağımsızlık nezdinde tek bir yönde ilerlemekteydiler. Hâlbuki Mustafa Çokay'ın ne kendisi ne de başkanlığını

⁴⁵¹ Abdullayev, *Ot Tsinzyana do Horasana*, s.114.

⁴⁵² *Pobeda Oktyabrskoy Revolyutsii v Uzbekistane II*, s.133–143.

⁴⁵³ Safarov, *Kolonialnaya revolyutsiya-Opit Turkestana*, s.80

⁴⁵⁴ *Ot Tsinzyana do Horasana*, s.115

⁴⁵⁵ Rusça kaynaklarda özerkçiler-otonomistler olarak geçmektedir.

yaptığı Alaş-Orda ve Türkistan Muhtariyeti'nin basmacı teşkilatı ile bir bağı olduğunu söylemekteydi. Mustafa Çokay muhtariyet hareketindeki yöneticilerin laik Kazak aydınları tarafından temsil edildiğini ve Rus, Yahudi ve diğer etnik gruplar dâhil tüm “demokratik kuvvetleri” tek bir kanat altında toplamaya çaba gösterdiğini belirtirken Basmacı hareketinin Fergana'nın varlıklı derebeyleri, aşiret liderleri ve din adamlarının önderliğindeki Özbek, Tacik ve Kırgız nüfusundan ibaret olduğunu söylemekteydi.⁴⁵⁶

Sovyet yönetiminin yerli halkın örf-adetlerine, yaşayış tarzına ve ahlâk kurallarına uymayan politikaları Basmacı hareketinin sosyal altyapısını hızla genişletmişti. Kızılordu askerlerinin yerli ahaliyi talan etmesi korbaşların ordularına daha çok kişinin katılmasını sağladı ve bu durum Türkistan'daki Sovyet yöneticileri tarafından dahi göz ardı edilemedi. Örneğin, Özbekistan Cumhuriyeti Devlet Arşivi'ndeki belgelerin birinde şöyle kaydedilmişti: “*Fergana'da kadılar ve ulemâ hapse atıldı; Sovyet yönetimi temsilcileri dinî önyargılarla mücadeleyi, Margilan'da Müslümanlar için kutsal olan Kur'ân'ı yakmakla başladılar; Andican'daki baş cami kışlalara dönüştürüldü... Bizim birimler camilere saldırdılar ve dua etmekte ve namaz kılmakta olan işan ve imamlara bomba attılar. Bunun sonucunda işanlar ve imamların hepsi basmacılara katıldı*”⁴⁵⁷.

Sovyet resmî çevreleri, basmacı hareketinin ana sebepleri olarak, Sovyet iktidarının yürüttüğü ekonomik, siyasî ve dinî alanlardaki “sosyalist” reformları göstermekteydi. Gerçek ise Türkistan Bolşeviklerinin politikaları, Sovyet organlarının basmacılara karşı uyguladığı terör ve Kızılordu askerlerinin yerli halka yaptığı zorbalıklar basmacı hareketinin hızla yayılmasına sebep olmuştu. Fakat basmacı hareketinin asıl amacı Türkistan'ın işgalcilerden kurtararak bağımsız ve özgür bir devletin kurulması idi.⁴⁵⁸ Bu amacın somut ispatları Fergana Muvakkat Muhtar Hükümeti ve Muvakkat Müstakil Türkistan Hükümetleridir. Malûm olduğu gibi korbaşı Muhammed Emin Bek'in önderliğinde, 22 Ekim 1919 tarihinde

⁴⁵⁶ Ot Tsinzyana do Horasana, s.115–116.

⁴⁵⁷ Turkestan v Naçale XX Veka, s.168; SGA RUz, f. P–17, op.1, d.89, s.95;

⁴⁵⁸ Turkestan v Naçale XX Veka, s.167.

Erkeştam'da⁴⁵⁹ Fergana Muvakkat Muhtar Hükümeti kurulmuş idi.⁴⁶⁰ Daha sonra 3 Mayıs 1920'da Fergana'nın Altıarık ilçesinde Garibota kışlağında Muvakkat Müstakil Türkistan Hükümeti ilan edildi.⁴⁶¹

Basmacı hareketinin yoğun olarak mücadele verdiği Fergana vilayetinde asıl hareket kuvvetleri köylü, gündelikçi, çayırker⁴⁶², zanaatkâr ve ayakkabıcılardan oluşmakta idi. Sovyet idarî yetkilileri basmacı hareketine köylüler ve zanaatkârların peşinden şehir sakinlerinden: varlıklı tabaka mensubu – tüccarlar, beyler, din adamları – işanlar⁴⁶³, mollalar⁴⁶⁴, dervişlerin katıldığını belirtmekteydiler⁴⁶⁵. Basmacı hareketinin asıl kitlesini Türkistan'ın yerel halkları – Özbekler, Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar, Türkmenler, Uygurlar, Tacikler, Dunganlar (Müslüman Çinliler) ve hatta Çingeneler temsil etmekteydi. Bunun dışında basmacı hareketine çarlık taraftarı subaylar ve çarlık döneminde Yedisu bölgesine yerleşmiş bulunan bazı Rus ve Kossak köylüler de katılmıştı⁴⁶⁶.

Fergana vadisinde mücadele eden korbaşılar 1918 ile 1923 yılları arasında 10 kez korbaşı kurultayı düzenlemiştir⁴⁶⁷. Korbaşı kurultayları hareketin önemli unsurlarından olmakla birlikte aynı zamanda birleştirici etkisi ile mühimdi. Bu kurultaylarda hareketin yöneticileri seçilmekte, korbaşı ordularının etki alanları belirlenmekte, faaliyet taktikleri ortaya konulmaktaydı. Genel olarak Türk halklarında kurultay düzenlemek çok eskilerden gelen bir gelenektir. Askerî seferlere çıkılmadan önce kurultay düzenlenir ve korbaşılar açık seçimle belirlenirdi. Her kurultay katılımcısı adaylar hakkındaki düşüncesini serbestçe ifade edebilirdi.

⁴⁵⁹ Erkeştam, Erkeş-tam ve Rusça kaynaklarda İrkeştam olarak geçmektedir, Kırgızistan ve Çin sınırında bir köydür. Kaşgar'dan batıya doğru 250 kilometre uzaklıkta, Oş'tan 238 kilometre uzaklıktadır.

⁴⁶⁰ Daha geniş bilgi için bkz. **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.215; "Grajdanskaya voyna i voennaya interventisiya v SSSR", **Sovetskaya Entsiklopedia**, Moskova, 1983, s.123; Hayit, **Basmacılar**, s.118; Pylev, "Basmaçestvo v Tsentralnoy Azii", s.56.

⁴⁶¹ Bademci, **Korbaşılar ve Enver Paşa I**, s.278; **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.225

⁴⁶² K.K.Yudahin'in Kırgızca-Rusça sözlüğüne göre birinin tarlasında, tarla sahibinin araçlarını kullanarak çalışan ve elde edilen ürünün bir kısmını alan işçi. Bkz. K.K.Yudahin, **Kırgızça-Orusça Sözdük**, Bişkek, 1985.

⁴⁶³ Süfî tarikatı önderlerine verilen isim. Köken itibariyle Çağatayca'dan kutsal veya dindar anlamlarından veya diğer bir görüşe göre Farsça'da "onlar" anlamından gelmektedir.

⁴⁶⁴ Merkezî Asya, Afganistan, İran gibi ülkelerde kullanılan ve öncelikle İslam teolojisi ve şeriat üzerine eğitim görmüş erkek ve kadınlara verilen unvan. Öncelikle eğitilmiş kişilere gösterilen bir saygı işareti olmakla birlikte Ulema için kullanılmıştır.

⁴⁶⁵ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s. 168.

⁴⁶⁶ Bkz. **Kırgızistan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.13; F.69; F.77; F.89; F.92; F.345; F.1135; F.1311; F.1317; F.1326; F.1283;F.2762;

⁴⁶⁷ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.169

Kurultayda seçilen korbaşı beyaz keçeye oturtulur ve halk karşısında şeriat kurallarına uyacağına dair ant içerdi⁴⁶⁸.

Korbaşı kurultaylarında – öncelikle Küçük (Kıçık) Ergeş⁴⁶⁹ ve Büyük (Katta) Ergeş⁴⁷⁰, sonrasında sırasıyla Muhammed Emin Bek (Madaminbek)⁴⁷¹, Şer Muhammed Bek ve İslam Pahlavon gibi korbaşılar hareketin önderleri olarak seçilmiş ve “Emirü’l-Müslimîn” olarak basmacı ordularının kumandanı unvanını almışlardı.⁴⁷² Sovyet resmî propagandasıyla korbaşılarla yapııştırılmış olan “haydut”, “cani”, “hırsız” ve “yolkesen” gibi yakıştırmaların geçersiz olduğunu sözünü ettiğimiz korbaşıların hayat hikâyeleri ispat etmektedir.

⁴⁶⁸ A.Krımiski, “Kurultay”, F.A.Brokgauz ve İ.A.Efron’un Ansiklopedik Sözlüğü, Sankt-Petersburg, 1890–1907.

⁴⁶⁹ Küçük Ergeş 1917 yılına kadar 7 yıl boyunca yanındaki 30 yiğitle birlikte Hokand etrafında Rus işgalcilere karşı mücadele etmekte olup resmî kurumlara, ticarî noktalara saldırılar düzenlemekteydi. Zamandaşlarının verdiği bilgiye göre, Küçük Ergeş, adil bir Müslüman idi ve köylülere hiç zarar vermedi. Baymirza Hayit onun ve onun yiğitlerinin hiçbir sivil öldürmediğini yazmaktadır. Ancak Çar polisleri onu takibe alıyorlar ve 1913’te Küçük Ergeş 20 yıl hapse çarptırılıyor. 1915’te Andican’daki hapisten kaçan Küçük Ergeş bağımsızlık hareketine dâhil oluyor ve 1916 isyanına katılıyor. 1917 Kasım ayında Hokand Müslüman vekilleri şehir kurulu ona şehir emniyet müdürü makamını teklif ediyor. 1917 Aralık ayında Küçük Ergeş’in emniyet müdürü yetkileri Türkistan özerk yönetimi tarafından kabul görüyor ve ona korbaşı unvanı veriliyor. Bkz. **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.170.

⁴⁷⁰ Büyük Ergeş Hokand’da bir din adamıydı. Müslümanları Ruslara karşı mücadelede birliğe davet ediyordu. Çarlık Rusyası’nın son bulması halinde Türkistan’ın hür kalacağına inanıyordu. Büyük Ergeş da Küçük Ergeş gibi Baçkir köyündendi ve Hokand’ın meşhur imamlarından biriydi. Hokand’ın en büyük camisinde verdiği hutbelerde sayısı 20 bine kadar ulaşan cemaat bulunduğu kaydedilmiştir. Molla Ergeş ya da diğer bir ismiyle Katta Ergeş çarlığın işgalci politikalarına karşı açık bir şekilde karşı koydu. Türkistan Özerk Yönetimi daha teşkil edilmemişti ancak Katta Ergeş Türkistan’ın bağımsızlık mücadelesinin içindeydi. Türkistan özerk yönetiminin ilanıyla Katta Ergeş bağımsızlık hareketinin en radikal üyelerinin biri olup mücadelenin tek bir yolunun – silahlı mücadelenin olduğunu savunan ve uygulayanların biri idi. Bkz. **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.170–173

⁴⁷¹ Madaminbek ya da Muhammed Emin Bek 1892’de Margilan civarında Sukçilik köyünde doğmuştur. Bağımsızlık hareketinin önemli liderlerinden biri olan Madaminbek’in babası Ahmadbek Margilan’da usta zanaatkârlardan biriydi ve dükkân işletmekteydi. Ailede Madaminbek’ten başka bir oğul ve iki kız vardı. Madaminbek Türkistan’daki çarlık yönetimine karşı mücadeleye genç yaşta girişti. Yasa dışı davranışları dolayısıyla tutuklanarak Sibirya’ya sürüldü; 1914–1917 yılları arası Nerçinsk’de bulundu. 1917’de Rusya’daki Şubat devriminden sonra siyasi tutuklu olarak rehabilite edilerek Margilan’a döndü. Aynı yıl, 1917’de “Şura-yı Ulemâ” başkanları Madaminbek’i şehir emniyet müdürü – korbaşı görevini almasını önerdiler. Bu görevini Bolşevikler geldiği zaman da sürdürmekteydi. Türkistan Muhtariyeti’nin ilanından sonra bile Sovyet hükûmetine çalışmaya devam etti. Çünkü “Bolşeviklerin yönetiminin halk için en faydalı ve en iyi olduğunu” düşünüyordu. Daha sonra halkla olan konuşmalarında Sovyet yönetiminin sadece zenginleri değil aynı zamanda fakirleri de soyduğunu itiraf ederek yanıldığını kabul etti. Eski Margilan’ın şehir emniyeti müdürlüğü görevini bırakıp bağımsızlık hareketine dâhil oldu. Madaminbek’in karargâhı Yakkatut nahiyesi, Garbua köyü olmuştur. 1918 yılının baharında Madaminbek’in idaresi altında 1000–1500 yiğit bulunmaktaydı. Onun resmî kurumlara ve demir yolu istasyonlarına düzenlediği başarılı saldırıları hakkındaki haberler Madaminbek’i Fergana vadisinde tanınmış korbaşı haline gelmesini sağladı.(Detaylı bkz. **Turkestan**, s.175–176)

⁴⁷² **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.164–165.

Böylece Türkistan Muhtariyeti'nin Taşkent Sovyet yönetimi tarafından dağıtılması sonrasında ortaya çıkan bu hareket, kısa bir süre içerisinde tüm Türkistan'a yayıldı ve 1930'lu yılların başlarına kadar devam etti.⁴⁷³ Sovyet yönetimi bu hareketi küçümseyici bir tanımlamayla “Basmacılık” olarak adlandırarak bir taraftan yerel halkın harekete desteğini azaltmaya, diğer taraftan da dış dünyaya karşı basit bir haydutluk hareketi olarak göstermeye çalışmıştır. Ancak Sovyet yönetiminin bütün çabalarına karşın, bir süre sonra, Basmacı deyiimi anlam değiştirerek, halk tarafından “istiklal savaşı” veya “istiklal mücahidi” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Basmacı liderleri daha ilk baştan kendilerini korbaşı, mücadele hareketini Korbaşı hareketi olarak tanımlamışlardır.⁴⁷⁴ Geleneksel Türk unvanı olan “korbaşılık” kök olarak kumandan, yönetici, korunan objenin şefi anlamında olup, kale, ikamet yeri anlamına gelen “korgon” ve korunan nesne anlamındaki “kor”, ayrıca baş, yani yönetici anlamındaki “baş” kelimelerinden türemiştir. Basmacılar bu kavramı büyük askerî birliklerin başkanı, kumandan veya general anlamında kullanıyorlardı. Hokand Hanlığı'nda bu sıfat şehir ya da bölge polis şefine aitti.⁴⁷⁵

Türkistan Muhtariyeti'nin yıkıma uğramasından sonra muhtariyetin geçici hükümetinde Millî Eğitim Nazırı görevi verilmiş olan Nasırhan Tura, Fergana vadisindeki bağımsızlık hareketinin ideolojik liderliğini üstlendi ve 1919–1923 yılları arasında Mahkeme-i Şir'iyye'yi yönetmeye başladı.⁴⁷⁶ Sovyetler Birliği'nin sonradan NKVD'ye dönüşen gizli polis teşkilatı OGPU'ya göre Nasırhan Tura “Millî İttihad” adlı Bolşevik devrimi karşıtı millî teşkilatının etkin üyelerinden biriydi.⁴⁷⁷

⁴⁷³ “Basmacılık”, *Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler*, s.452

⁴⁷⁴ Andican, *Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 150–151.

⁴⁷⁵ Bkz. Wilhelm Radloff, *Opyt slovarya Tyurkskih nareçiy*, cilt II, Sankt-Petersburg, 1898, s. 963.

⁴⁷⁶ Nasırhan Tura Said Kamalhan Turaoglu (1871–1938) – Namangan'da bir müderrisin ailesinde dünyaya geldi. Hem Namangan'da hem Buhara'da medreselerde eğitim aldı. Namangan'ın baş müderrisi oldu. 1917'de Namangan Şehir Meclisi'ne üye olarak seçildi. IV Türkistan Olağanüstü Müslümanlar Kurultayı'na katıldı ve Türkistan Muhtariyeti'nin geçici hükümetinde millî eğitim nazırı görevi verildi. Muhtariyetin yok edilmesinden sonra Sovyet idaresine karşı mücadeleye başladı. 1924 yılında tutuklanarak sürgüne gönderildi. Sürgünde yaşadıklarını “Orenburg Mektupları”nda anlattı. Beş yıllık sürgünden sonra 1929'da geri dönerek Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan'ın birçok şehrini gezdi. 1929 yılının sonuna doğru Nasırhan Tura bağımsızlık mücahitleri birliklerini yeniden teşkilatlandırma ve mevcut rejime karşı mücadele başlatma nedeniyle yeniden tutuklandı ve 1938'de idam edildi.

⁴⁷⁷ NKVD – İçişleri Halk Komiserliği. SSCB devlet yönetiminin suç ve cinayete karşı mücadele ve halk asayişinin temin edilmesini maksat güden 1934–1946 yılları arasında faal olan merkezî organdır. Feliks Dzerjinskiy yönetiminde 1917'de oluşturulan gizli siyasî polis teşkilatı Çeka 1922'de GPU-Devlet Siyasî Yönetimi olarak ve 1913'te OGPU-Birleştirilmiş Devlet Siyasî Yönetimi olarak yeniden oluşturuldu.

Nasırhan Tura'nın Kasansay'da açtığı "Millî İttihad" şubesinden korbaşı Şer Muhammed Bek'e Fergana'daki Sovyet ordularının durumu hakkında bilgi gönderilmekteydi⁴⁷⁸. Türkistan Muhtariyeti'nin hayatta kalan yönetim üyeleri olan Nasırhan Tura, Saidnasır Mircalilov, Alimhan Tura Şakirhanturayev, Abidcan Mahmudov, Adilcan Umarov ve Taşkent müftüsü Sedreddinhan Şirifhocayev Hokand'daki katliamdan sonra bir süre korbaşılarla iletişime geçemediler. Muhtariyetin yöneticisi Mustafa Çokayoğlu ise Fergana'yı terk etmek zorunda kalarak Orenburg'dan Bakü'ye ve Tiflis'e geçerek oradan Türkiye'ye gitmişti.⁴⁷⁹ Mustafa Çokay'ın verilerine göre Nasırhan Tura Namangan'da, Gertsfeld Semerkant'ta, Ubeydullah Hoca⁴⁸⁰ Aşabat-Semerkant yolunda, Abidcan Buhara'da, Şoahmadbek Hokand kalesinde Bolşevikler tarafından tutuklanmıştı⁴⁸¹.

Nasırhan Tura gibi Türkistan Ceditçileri hem basmacı hareketiyle işbirliği yapmaya çalışmakta hem hareketin ideolojik pozisyonlarının (boyutlarının) sağlamlaşmasına katkıda bulunmaktaydılar. Türkistan ve Buhara cumhuriyetlerindeki Ceditçilerin çoğu Sovyet kurumlarında çalışmalarına rağmen fikir ve görüşlerinden vazgeçmemişlerdi. "*Taşkent Ceditçilerinin Atası*" Münevver Kari'nin hatıralarında Taşkent'teki (1919) Ocak olaylarından sonra yok edilen "İttihad-ı Terakkiperver" (daha sonra İttihad-ı Terakki olarak anılmaktadır) teşkilatı üyeleri tarafından kurulan "Millî İttihad" korbaşılarla Ceditçilerin arasındaki bağlantıyı sağlamaktaydı⁴⁸².

Meşhur şair ve modernist, Türkistan'daki Ceditçilik hareketinin önde gelen düşünürlerinden biri, Buhara Cumhuriyeti'nin Ekonomi Başkanı ve Millî Eğitim Nazırı Abdurrauf Fıtrat⁴⁸³ sorgularının birinde bu örgütlerin üyelerinin basmacı hareketini müstakbel millî ordu olarak algıladıklarını söylemişti. Türkistan Bürosu tarafından Fergana'da yapılan parti ve Sovyet kurumlarındaki "temizliklerde" "Millî İttihad" ve "Millî İstiklal" örgütlerinin 50 kadar üyesi açığa çıkarılarak gözaltına

⁴⁷⁸ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.184.

⁴⁷⁹ Mustafa Çokayoğlu hariçte olmasına rağmen Türkistan bağımsızlığı için mücadele vermeye devam etti. Türkiye'de ve daha sonra Almanya ve Fransa'da yaşarken "Yeni Türkistan", "Yaş Türkistan" dergilerini çıkardı. "Türkistan'da Basmacılık", "1917 Hatıra Parçaları", "Sovyetler İdaresi Altında Türkistan" adlı eserler Mustafa Çokayoğlu tarafından yazılmıştır.

⁴⁸⁰ Ubeydullahhoca Asadullahocayev (1882–1938) – tanınmış Ceditçilerden olup millî bağımsızlık uğruna mücadele vermiştir. Birkaç kez tutuklanmış, 1938'de idam edilmiştir.

⁴⁸¹ Çokay, **1917 Yılı Hatıraları**.

⁴⁸² **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.185.

⁴⁸³ Abdurrauf Fıtrat (Buhara, 1886– Taşkent, 1938) Bkz. **Encyclopaedia Iranica**, "Fetrat, Abd-Al-Ra'uf Bokari", (çevrimiçi) <http://www.iranicaonline.org>, 30.05.2013. (Vol. IX, Fasc.6, pp.564–567)

alınmıştı⁴⁸⁴. Baymirza Hayit basmacı hareketinin gelişmesine “Millî İttihad” ve “Millî İstiklal” gibi örgütlerin katkıda bulunduğunu iddia ederek 1920 yılında Buhara’da “Millî İttihad”, Taşkent’te “Millî İstiklal” adlarında teşkil edilen bu gayri resmî örgütlerin Türkistan’ın silahlı bağımsızlık hareketi – basmacı hareketinden ümitleri büyük olduğunu söylemekteydi⁴⁸⁵.

Fakat Türkistanlı Ceditçiler ile korbaşılar arasında ciddi bir anlaşmazlık olduğunu ve basmacı hareketinin Ceditçilerden kesinlikle uzak olduğuna dair görüşler mevcuttur. “Şura-yı İslamiye”, “Cemiyet-i Ulemâ”, Türkistan Muhtariyeti liderleri ve Fergana’daki basmacılar objektif olarak tek bir yönde – bağımsızlık yolunda ilerlemekteydiler. Ancak Mustafa Çokay’ın bizzat belirttiği gibi ne kendisi ne de yönettiği hükümet basmacı hareketinin teşkilatlandırılması ve örgütlenmesini üstlenmiştir.⁴⁸⁶

Üstelik Bolşeviklerin takibinden kurtulmaya çalışan Mustafa Çokay basmacılardan da kaçmak zorunda kalmıştı. 1918 yılının Mart ayının başında Taşkent’teki “Uluğ Türkistan” gazetesi Mustafa Çokay’ın mektubunu yayınlamıştı. Mektupta 1918 yılı Şubat ayında Türkistan hükümetinin dağılmasından sonra başına gelenleri anlatmakta olup basmacılardan canını zor kurtardığını söylemekte idi. Mektubun sonunda Çokay şöyle yazmakta idi: “Kendime sordum, Kazak ve Kırgızların ülkesi, neredesin? Karlı dağların arasından yürüdüm ve onların yüksekliğinden Sartlara⁴⁸⁷ hoşça kalın dedim. Canım acıyor. Bu halkı dost bilirdim meğer bana düşmanca davrandı.”⁴⁸⁸

Buhara, Harezm ve Türkistan’daki korbaşı birliklerinin yönetilmesi için tek bir siyasî merkezin oluşturulmasına mühim katkısı olan önemli isimlerden biri Zeki Velidi Togan idi. Togan 1920 yılının Aralık ayında Buhara’ya geldi ve Feyzullah Hocayev dâhil Buhara yönetimi ile bir dizi görüşmeler yaptı. 2–5 Ağustos 1921 tarihleri arasında Buhara’da “Türkistan Millî Birliği” (Turkestarskoe Natsional’noe Ob’yedinenie) teşkil edildi.⁴⁸⁹ Zeki Velidi Togan kurumun 7 maddelik “Genel

⁴⁸⁴ **Turkestars v Naçale XX Veka**, s. 186.

⁴⁸⁵ Hayit, **XX. Yüzyılda Türkistan**.

⁴⁸⁶ Abdullayev, **Ot Horasana do Sinzyana**, s.115–116.

⁴⁸⁷ Sart – Kırgız, Kazak ve Karakalpaklar tarafından yerleşik Özbekler ve ovalarda yaşayan Tacikler için kullanılmakta idi. Bkz. **Bolşaya Sovetskaya Entsiklopedia**, III. baskı, 1969–1978.

⁴⁸⁸ **Ot Horasana do Sinzyana**, s.117.

⁴⁸⁹ Togan, **Vospominaniya**, s.56–57.

Programı”nı oluşturdu ve program İslam temellerinde kurulan ceditçilerin partisini, Özbeklerin sosyalist “Erk” partisini ve Kazakların “Alaş-Orda” partisini birleştirmekteydi.⁴⁹⁰ “Türkistan Millî Birliği”nin Semerkant’taki 5–7 Eylül 1921 tarihlerindeki kongresinde kurumun programı onaylandı ve Türkistan’ın bayrağı resmî olarak kabul edildi. “Türkistan Millî Birliği” Fergana’dan korbaşı Şer Muhammed Bek, Doğu Buhara’dan korbaşı Devletmend Bek, Hive’den Cüneydhan ile bağlantı kurdu. Korbaşılar ile olan bağlantılar Zeki Velidi Togan’ın kendi sözleriyle “*bu etapta millî mücadeleye çağdaş millî siyasî hareket niteliğini kazandırmak*” için gerekliydi. “Türkistan Millî Birliği”nin 1922 yılı Nisan ayındaki ikinci kongresinde korbaşı Şer Muhammed Bek de katılmıştı. Kongrede Sovyet Türkistan Cumhuriyeti’ne karşılık ilan edilen “Türkistan Türk Bağımsız İslam Cumhuriyeti” ile birlikte “Geçici Hükümet” teşkil edildi. Geçici hükümet Fergana ilinin beş ayrı askerî ile ayrılmasını ve bu illerin kumandanlarının daha sonra bağımsız Türkistan’ın müstakbel yönetimine girmesini öngörmekteydi.⁴⁹¹

Fergana vadisinde basmacı hareketinin ideolojik birliğinin oluşmasına katkı sağlayan isimlerden bir diğeri de Türkistan Merkezî İcra Komitesi’nin eski üyesi, Turar Rıskulov’un yakın arkadaşı Kırgız Törökul Canuzakov idi.⁴⁹² Eylül 1920’de Bakü’de toplanan I. Doğu Halkları Kurultayı⁴⁹³ sonrası düzenlenen toplantıda diğer Türkistanlı delegeler ile birlikte Sovyet yönetiminden memnun olmadığını ve Sovyet karşıtı propagandanın yoğunlaştırılmasını ve Ekim devriminin üçüncü yıl dönümünde büyük bir halk isyanı başlatmayı diğerleriyle birlikte teklif etti.⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ Togan, **Vospominaniya**, s.54.

⁴⁹¹ Pilev, “Basmaçestvo v Tsentralnoy Azii”, ilimler kandidatlığı tezi, s.70. Kongrede alınan kararların tam metni için bkz. G. Fraser, “Basmachi II”, **Central Asian Survey**, Vol.6, No.2, 1987, Oxford, p.34–37.

⁴⁹² Turar Rıskulov, **İzbranniye Trudi**, Alma-Ata, 1984, s.28; T. Razakov, “K voprosu o basmaçeskom dvijenii”, **Vestnik KRSU**, cilt X, Sayı: VIII, Bişkek 2010, s.97–101.

⁴⁹³ I. Doğu Halkları Kurultayı – 1–7 Eylül 1920 tarihleri arasında Bakü’de gerçekleşen, Komintern tarafından organize edilmiş uluslararası bir toplantıdır. Kurultayın düzenlenmesi [Üçüncü Enternasyonal](#)’in ikinci kongresinde kararlaştırılmıştı. “*Dünyanın en önemli olayı*” olarak lanse edilen kurultayın başkanlığını, “*Lenin’in sağ kolu*” diye bilinen Alexander Zinovyev üstlendi. Kurultay hazırlıklarını yapmakla görevlendirilen komite, bütün Doğu ülkelerine çağrı yaptı ve delege göndermelerini istedi. Türkiye, İran, Mısır, Hindistan, Afganistan, Çin, Japonya, Kore, Arabistan, Suriye, Filistin, Buhara, Dağıstan, Ermenistan, Gürcistan gibi ülkelerden toplam yaklaşık 2000 delegenin katıldığı kongrede Türkler, 235 delegeyle kurultaya katılan en büyük grubu oluşturdu. Başta [Mustafa Suphi](#), Ethem Nejat olmak üzere Rusya’da kurulan [Türkiye Komünist Fırkası](#)’nın temsilcileri de Kurultay’da delege olarak bulundular. Detaylı bilgi için bkz. Yavuz Aslan, **Birinci Doğu Halkları Kurultayı** 1–7 Eylül 1920 Bakü (Belgeler), Kaynak yayınları.

⁴⁹⁴ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.187.

Törökul Canuzakov 1920 yılının güz ayları itibariyle Fergana vadisindeki korbaşılar ile çalışmaya başlamıştı. Korbaşılar arasında ve hatta Kızılordu askerleri arasında basmacı hareketinin emel ve gayelerini oluşturmaya ve aynı zamanda onları anlatmaya çalışıyordu. Törökul'un korbaşılar Parpı, Şer Muhammed Bek ve İsrail'in birlikleri ile çalıştığı Sovyet istihbaratı tarafından tespit edilmişti. Törökul Canuzakov'un 1921 yılı sonlarına doğru bir askerî harekât sırasında Kızılordu askerleri tarafından öldürüldüğü bilinmektedir.⁴⁹⁵

Ceditçilerin basmacı hareketini ideolojik etkileri altına alma çabaları ulemânın hoşuna gitmedi. Üstelik bazı korbaşılar, örneğin Katta Ergeş, ulemâ sınıfından gelmekteydi. Ancak ulemâ dahi kendi içinde bir birlik oluşturamamıştı ve bir kısım işan ve kadı zamanla Sovyet yönetimiyle çalışmaya başladı. Sovyet propagandası ulemâ sınıfından tarafına geçmiş olan bazı din adamı örneklerini abartıyla millete duyurarak basmacı hareketinin itibarını zedelemeye çalıştı. Örneğin Sovyet safına geçmiş olan Hacimat İşan'ın ölümünü Sovyet kaynakları, onun korbaşı İslam Pahlavon tarafından “basmacıları *Sovyetlere teslim olmaya zorladığı için*” öldürüldüğü iddiasını öne sürmüştü.⁴⁹⁶

⁴⁹⁵ Razakov, “K voprosu o basmaçeskom dvijenii”, **Vestnik KRSU**, s.100.

⁴⁹⁶ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.189.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİSTAN'DA BASMACI HAREKETİ

2.1 Fergana Cephesinin Oluşması ve Korbaşlar

1918 yılı Ocak ayı sonunda Taşkent'teki Sovyet yönetimi tarafından yapılan IV. Temsilciler Meclisi Kongresi'nde⁴⁹⁷ Hokand şehrinde ilan edilen Türkistan Muhtariyeti kastedilerek bu “burjuva özerkliğine” savaş ilan edilmesi korbaşı birliklerinin askerî harekâtlara başlamasına neden oldu⁴⁹⁸. Kongreyi takip eden günlerde Halk Komiserliği Sovyeti tarafından 14 Şubat 1918'de Fergana'da savaş hali ilan edildi ve genel bir toplantı yasağı getirildi.⁴⁹⁹ Türkistan Muhtariyeti'ni ortadan kaldırmak için yapılan baskınlar sonlara doğru başlangıç şeklinden uzaklaştı ve büyük bir kan gölüne dönüştü. Sovyet birliklerindeki askerler eski şehir merkezindeki ve Hokand civarındaki korumasız halkı yağmaladılar, öldürdüler ve ortalığı yakıp yıktılar.⁵⁰⁰ Korbaşı Küçük Ergeş'in askerlerinin Kızılordu'nun süvari bölükleriyle ilk çatışması 10 Ocak 1918 tarihinde Andican ilçesine bağlı Hakent yakınında gerçekleşti.⁵⁰¹ Küçük Ergeş'in ordusuyla kanlı çatışmalar 11–12 Ocak günleri Hokand civarında da devam etti.⁵⁰²

1918 yılının yaz aylarına kadar Fergana'da özellikle Hokand bölgesinde korbaşı Küçük Ergeş ve daha sonra korbaşı Katta veya Molla Ergeş'in⁵⁰³ yönetimi altında büyük bir gönüllü kitlesi dikkat çekmektedir.⁵⁰⁴ Diğer büyük bir korbaşı birliği, birkaç ay sonra korbaşı Madaminbek (Muhammed Emin Bek) liderliğinde Fergana'nın Margilan bölgesinde ortaya çıktı. Bununla birlikte genel olarak Fergana

⁴⁹⁷ Kongre 19–26 Ocak 1918 tarihinde yapıldı.

⁴⁹⁸ Eisener, “Fergana Basmacılarının Ortaya Çıkışı”, *Türkler*, C. XVIII, s.798.

⁴⁹⁹ *Pobeda Oktyabrskoy Revolyutsii II*, s.142.

⁵⁰⁰ Eisener, “Fergana Basmacılarının Ortaya Çıkışı”, s.798.

⁵⁰¹ *Vospominaniya uçastnikov grajdanskoy voyni v Andijanskoy oblasti*, Andican, 1957, s.6.

⁵⁰² F. Bojko, *Grajdanskaya voyna v Sredney Azii*, Taşkent, 1930, s.74

⁵⁰³ Basmacı hareketi içerisinde iki tane korbaşı Ergeş olduğu için, birisine küçük anlamındaki Küçük, diğerine ise büyük anlamındaki Katta lakapları verilmişti. Katta Ergeş aynı zamanda din adamı olduğu için kaynaklarda Molla Ergeş olarak da geçmektedir.

⁵⁰⁴ *Pobeda Oktyabrskoy Revolyutsii II*, s.285; *İnostrannaya Voennaya Interventsiya i grajdanskaya voyna v Sredney Azii i Kazahstane*, Mayıs 1918- Eylül 1919, C.I, Alma-Ata: Nauka, 1963, s.422.

vilayetinde korbaşı K  k Erge   veya Madaminbek ile bağlantısı olmayan diğer basmacı birlikleri bulunmaktaydı. Bunlar Muhiddin Bek ya da namı diğer Usman Aliev, Parpı Bahadır, Makham Hoca, Bahram Hocayev ve diğer korbaşılar idi⁵⁰⁵.

Taşkent'teki Sovyet yönetimi bu durumdan Mayıs ayı ortalarında haberdar oldu. Fergana'daki teftiş seyahatinden yeni dönen, Sabircan Cusupov⁵⁰⁶ Türkistan Merkezi İcra Komitesi'nin toplantısında Margilan'da herkesin korbaşı Madaminbek'in emri altında bulunduğunu ve sancak beylerinin  ariat kanunlarına göre hüküm verdiğini aktardı. Aynı zamanda adı geçen komitenin bir  yesi olan bu zat bölgedeki anar iden ve Sovyet örgütlerinin yokluğundan  ik yet i idi.⁵⁰⁷

Korbaşı K  k Erge    ubat 1918'de Sovyet birlikleri tarafından Türkistan Muhtariyeti'nin yok edilmesinden sonra hayatta kalan yi itleriyle birlikte Hokand civarlarında mücadelesine devam etti. 27  ubat 1918'de K  k Erge   Ba kir köyü civarında Kızılordu birliklerine karşı yapılan bir çatışmada hayatının kaybetti⁵⁰⁸.

K  k Erge  'ın ölümüyle hareketin yönetimi korbaşı Molla Erge  'e geçti. Molla Erge  'ın önderliğindeki bağımsızlık mücadelesine binlerce kişi katıldı ve Hokand civarında bulunan Ba kir köyü basmacı hareketinin önemli karargâhlarından biri haline geldi. 1918 yılının Mart ayının sonlarına doğru hareketin merkezile tirilmesi ve basmacıların güçlerinin birleştirilmesi amacıyla Ba kir köyünde  ura-yı Ulemâ ve  ura-yı İslamiye  yeleri tarafından I. Korbaşı Kurultayı düzenlendi.⁵⁰⁹ Kurultayda Fergana'da müstakil hareket eden korbaşıların bir araya gelip millî mücadele stratejilerini ve hareketin geleceğini tartı tılar.⁵¹⁰ Bu arada Fergana vadisinde Ruslarla mücadele eden yaklaşık 40 korbaşının komutasında 40 farklı birlik bulunmaktaydı.⁵¹¹

Adı geçen kurultaya 40 mühim korbaşı katılarak Fergana vadisindeki basmacı hareketinin  nderi K  k Erge  'ın ölümü  zerine Molla Erga  ya da namı diğer Katta Erga  “Amir' l-Müslimin” olarak ilan edildi. Molla Erge  'ın yardımcıları olarak korbaşılar Madaminbek ve  irmedbek se ildiler⁵¹². Korbaşı Erge   için Bolşevikler

⁵⁰⁵ P. Niki ov, **Bor'ba s basmaçestvom na yuge Kirgizii**, Frunze, 1957, s.119.

⁵⁰⁶ Sabircan Cusupov - Türkistan Merkezî İcra Komitesi'nin bir  yesi, 1917/18 yıllarında Türkistan Muhtariyeti'nin Ulusal Meclisi'nde de üyelik yapmıştı.

⁵⁰⁷ Eisener, “*Fergana Basmacılarının Ortaya çıkması*”, s.799.

⁵⁰⁸ Hayit, **Basmacılar**, s.80

⁵⁰⁹ Togan, **Türkeli Türkistan ve Yakın Tarihi**, s.388.

⁵¹⁰ A. Kunin, **Yujnaya Kirgiziya v god  grajdanskoy voyn ** (1918–1920), Bişkek: İlim, 1981.

⁵¹¹ Togan, **Türkeli Türkistan**, s.388.

⁵¹² **Turkestan**, s.173.

yalnızca isimlerini değiştirmiş ve daha arlık zamanından tanıdığı Ruslardı. Çarlığın düşmesinin ardından Hokand'da yapılan katliam bunun somut bir ispatı idi.⁵¹³ Bilindiği gibi Hokand'da XX. yüzyılın başlarında 18 büyük toplam 248 cami vardı.⁵¹⁴ 1917 yılında şehirde 382 cami, 40 medrese ve yaklaşık 6000 din adamı bulunuyordu. Korbaşı Ergeş din adamlarının çoğunun desteğini almıştı.⁵¹⁵

Sovyet kaynaklarının iddia ettiği gibi, Türkistan muhtariyetinin yeniden kurulması için görevlendirilmiş korbaşı Ergeş'in asıl amacının Hokand Hanlığı'nı canlandırmak ve kendisinin de tahta çıkmak olduğu ileri sürülmüştür.⁵¹⁶ Ergeş din adamı olmasına rağmen savaş taktiklerinden anlayan öngörüye sahip bir korbaşı idi. 20 şubat 1918 tarihinde Hokand çatışması sürerken iki Rus subayı sözde barış müzakereleri için 4 saatlik ateşkes talep edince korbaşı Ergeş bunun bir hata olacağını ileri sürmüş ve vakit kaybetmeden saldırıya geçmeliyiz diyerek karşı çıkmıştı. Hâlbuki ateşkes izni verildi, Rusların kaleden getirdikleri cephane yardımıyla başlattıkları ateş şehrin tamamen harap olmasıyla neticelendi.⁵¹⁷

I. Korbaşı Kurultayı'nı müteakip, 20 Nisan -1 Mayıs 1918'de V. Bölgesel Sovyet Kongresinde Türkistan'da bir "Sovyet Özerk Bölgesi" oluşturulması görüşüldü ve Bolşeviklerin teklifiyle 30 Nisan 1918 tarihinde Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi. Böylece Hokand'daki Türkistan Muhtariyeti'ni ortadan kaldırdıktan hemen iki ay sonra bir Sovyet "özerkliği" ya da RSFSC'e bağlı Turk Respublika ortaya konuldu. Başbakanlık makamı sayılan Türkistan Merkezi İcra Komitesi Başkanlığı'na P. Kobozev⁵¹⁸, A.F. Solkin Başkan yardımcılığı'na ve Fedor Kolesov da Halk Komiserliği Konseyi Başkanlığı'na tayin edildiler. Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne Hive ve Buhara hariç coğrafi olarak tüm Türkistan dâhil idi. İlan edilen cumhuriyetin üst düzey yasama organı olarak *İşçi, Asker, ifti ve Müslüman-ifti Temsilcileri Sovyeti*, üst düzey daimi yasama organı olarak ise – *Merkezi İcra Komitesi* belirlenmişti; icra fonksiyonları ve bölgenin yönetimi *Milli*

⁵¹³ Hayit, **Basmacılar**, s.80.

⁵¹⁴ Knez V.I. Masalskiy, **Turkestanskiy kray. Rossiya**, C. XIX, St. Petersburg 1913, s.700.

⁵¹⁵ K. Malyshev, **Borba za sovery v Kirgizii i Turkestane**, Frunze, 1958, s.45'de 300 caminin ve yaklaşık 15.000 din adamının olduğundan söz edilir.

⁵¹⁶ **Oş şehri Tarihî-Siyasî Belgeler Arşivi**, Faal katılımcılar fonu, s.9. (Arhiv istoriko-politieskoj dokumentatsii g. Oş, Fond aktivnih uçastnikov, l.9)

⁵¹⁷ Muhammed Musa Türkistani, **Kaybolan Vatan Türkistan Faciası**, İstanbul, 1981, s.152.

⁵¹⁸ Petr A. Kobozev (1878-1941) devlet damı ve parti militanı – 1917'de Orenburg-Taşkent demir yolları komiseri, 1919 şubat ayından itibaren Türkistan Komisyonu'na bağlı Hususî Geçici Komisyonu üyesi.

Komiserler Sovyeti'nin yetki alanında idi⁵¹⁹. Bölgede Sovyet özerkliğinin ilan edilmesiyle Sovyetlerin köy ve kışlalara kadar yerleşmeleri sağlandı. 1918 yılının ikinci yarısında Yedisu, Semerkant, Sırderya, Fergana illerinin çoğunda ilçe, köy, kışla ve kasaba sovyetleri oluşturulmuştu⁵²⁰. Hâlbuki Türkistan'daki Sovyet devlet organları arasında Müslüman sovyetleri yetkisiz ve haklarından mahrum durumda olanlar arasındaydı. Örneğin Namangan İlçe Müslüman Sovyeti 220.000 yerli halkı temsil etmesine rağmen yetkisizdi, kimi ilçe ve illerde ise şuralar istenildiğinde dağıtılıp yeniden kurulabiliyordu.

1918 baharında Taşkent'te "Bolşeviklere Karşı Mücadeleci Türkistan Birliği" kuruldu ve daha sonra "Türkistan Askerî Kurumu" (*Turkestantskaya Voennaya Organizatsiya - TVO*) olarak adlandırıldı. Bu kuruma çarlık dönemi eski subayları, Rus idarî personel, Türkistan ve Rus orta sınıfı temsilcileri ve aydınlar zümresi dâhildi. Türkistan Askerî Kurumu'nun başında Türkistan Genel Valisi'nin eski yardımcısı E. Cunkovskiy, L. Kondratoviç ve N. Kornilov, İ. Zaytsev ve P. Nazarov bulunmaktaydı.⁵²¹ Türkistan'ın Semerkant, Evliya-Ata, Aşkabat, Kızılsu gibi çoğu büyük şehirlerinde "mücadele ocakları" bulunmaktaydı ve merkezleri Taşkent'e bağlı idiler⁵²².

Bu sırada basmacı hareketinin ön saflarına korbaşı Madaminbek⁵²³ çıktı. Madaminbek hürriyet mücadelesi için 1918'in ortalarına kadar 1500 yiğidi harekete geçirebilmişti. Bu sebeple Türkistan'daki Sovyet Rus hâkimiyetine karşı savaşıyan tüm korbaşılar içinde en etkili olmuştu.⁵²⁴ Margilan şehrinin Sovyet milis müdürü olarak çalışmış olan Madaminbek yeni iktidarın sömürgeci yüzünü fark edince bir birlik kurmuş ve korbaşı olmuştur. Bahsi geçen Mart 1918'deki kurultayda korbaşılar kumandanı Ergeş'in yardımcısı tayin edilmiş ancak daha sonra birliklerini bağımsız olarak yönetmiştir.⁵²⁵

⁵¹⁹ *Turkestan*, s.115.

⁵²⁰ *Turkestan*, s.117.

⁵²¹ *İstoriya Grajdanskoy Voynı v SSSR*, Cilt III, Moskova, 1958, s.96.

⁵²² *Turkestan*, s.123

⁵²³ 1917'deki ihtilala kadar Madaminbek Sibiryâ'da sürgündeydi. 1918'de Margilan milis müdürü, daha sonra "köylüyü son giyeceğine kadar soyan" iktidara karşı savaşmak için basmacılara katılmıştı. Bkz. S. Ginzburg, "Basmaçestvo v Fergane", *Noviy Vostok*, no.10-11, 1925, s.186.

⁵²⁴ Hayit, *Basmacılar*, s.98-99.

⁵²⁵ Alekseyenkov, *Krestyanskoe vosstanie v Fergane*, Taşkent: Sredazkniga, 1927, s.35.

Madaminbek korbaşı birliklerini birleştirerek bir ordu halinde şekillendirmek, birliklere haydut ve soyguncu potansiyelli kişilerin girmesini engellemek, yalnızca yerli köy ve kışlaları değil aynı zamanda Rus köylerini de soygun ve baskınlardan koruyarak basmacı hareketini “devletleştirme” yönünde düzenlemeye çaba harcamıştır. Madaminbek’in faaliyetlerinin “milliyetçi” olarak karalamaya çalışan Sovyet yayınları onun Fergana’nın Rus köylülerini de yanına çekmeye çalıştığını göz ardı etmiştir. Madaminbek kontrol ettiği bölgeyi “*uyezdlere*” (ilçe) ayırarak oraya birer Rus polis komiseri tayin etmiştir.⁵²⁶

Madaminbek’in idaresi altına Salih Mahdum, İsmail Pahlavon, Osmanbek, Faiz Mahdum, Kazakcanbek, Haşim Pahlavon gibi korbaşılar toplanmaya başlamıştı. Korbaşı Ergeş’in birlikleri, bir taraftan Mart-Mayıs 1918 ayları boyunca Hokand çevresinde saldırılar tertip ederken, diğer taraftan Başkir’deki ana karargâhlarını Kızılordu’nun saldırılarına karşı muhafaza etmeye çalışıyordu. Ergeş’in birlikleri bu dönem içerisinde Kızılordu birliklerine yaklaşık elli kez saldırı tertip etti. 1918 yılında 16.000 ile 18.000 arasında yiğit seferber edilmişti.⁵²⁷

Fergana vadisindeki hürriyet mücadelesi artık Basmacı hareketi olarak nam salacak toplu bir bağımsızlık hareketine dönüşmüştü. Korbaşı Ergeş yaklaşık 18.000, Madaminbek 5000, Şirmedbek yaklaşık 6.000, Hal Hoca 3.000’in üzerinde, Parpi yaklaşık 3.600, Muhiddinbek yaklaşık 4.500, Aman Pehlivan 2.500’ün üzerinde yiğidi ile Kızılordu’ya karşı mücadele ettiler. Korbaşılar arasında Nur Muhammedbek (yaklaşık 3.900 yiğidi ile) ve Kırgız korbaşı Canıbek (yaklaşık 5.700 yiğidi ile) halk arasında oldukça itibarlıydılar. Bunların dışında başka korbaşılardan komutasında veya kendi başlarına hareket eden 77 korbaşı daha vardı.⁵²⁸

Türkistan’daki çalkantılı siyasî durum eski Çarlık Rusya’nın I. Dünya Savaşı ortakları tarafından yakından takip edilmeye başladı. Türkistan Sovyet Federatif Cumhuriyeti’nde bulunan Amerikan Konsolosu P. Treduell çeşitli millî kurumların, Menşeviklerin ve Türkistan Askerî Kurumu’nun (TVO) liderleriyle bağlantı kurdu. 1918 Ağustos ayında Taşkent’e Britany istihbarat başkanı F. Bailey, kaptan Blackker

⁵²⁶ Pylev, “Basmaçestvo v Sredney Azii”, ilimler adaylığı tezi, s.56.

⁵²⁷ F.M. Bailey, **Mission to Tashkent**, s.48; “At the time of our arrival (1918) Ergash commanded about 16.000 men”; A.H.Brun, **Troublous Times**, Experiences in Bolshevik Russia and Turkestan, Londra 1931, s.180; “Ergash has a strongly armed force of some 20.000 soldiers”, s.100.

⁵²⁸ Abdullazade Tevekkül, “Fergana Mücahitleri”, **Yeni Türkistan Dergisi**, Sayı 8, Mart 1928, Yıl 1, s.11–17; “**Yeni Türkistan**”dan Seçilmiş Makaleler (1927–1931), İstanbul, 2005, s.43–44.

ve Kaşgar'da eski elçi olan Maccartney öncülüğünde Sovyet Türkistan'ı ile dostane ilişkiler kurmak amacıyla İngiltere'den "siyasî-diplomatik heyet" geldi.⁵²⁹

F. Bailey Türkistan'a geldikten sonra geniş bir istihbarat çalışması yaptı ve Buharalılarla, Fergana'daki korbaşılarla ve Beyaz ordulularla görüştü. Bailey'nin çıkardığı sonuca göre Türkistan'daki Bolşevik karşıtı kuvvetler 2.000 Rus tarafından desteklenen 10.000 Ferganalıdan ve isyana katılmaya hazır 2.000 Kırgız'dan ibaretti. Bailey "10.000 kişilik donanımlı İngiliz-Hint ordusunun tüm ülkeden geçebileceğini" söyleyerek açıkça işgale çağrı yapmakta idi. İşte bu dönemde (1918 yılının ikinci yarısında) korbaşılardan yurtdışından gelecek askerî desteğe sahip olma şansları yükselmisti. Örneğin, Sinzyan'daki Britanya misyonunun talimatında Kaşgar'daki İngiliz konsolosunun Fergana'daki bolşevik karşıtı isyanına yardım etmesi için direktifler verilmesi gerektiği kaydedilmisti.⁵³⁰ Sovyetler McCartney'in Türkistan'da 20 gün bulunmuş olmasını İngilizlerin Basmacı hareketini destekledikleri ve organize ettikleri yönündeki iddialarına delil olarak gösterdiler.⁵³¹

Etherton ve Bailey Türkistan'a yönelik İngiliz askerî politikasının daha sert olmasından yana idiler. Etherton'un Ferganalı korbaşılardan önderi Şirmedbek ile sıkı bağlantılar kurmuş olup büyük bir ihtimalle ona askerî talimatlar ve biraz da silah göndermekte olduğu tahmin edilmekteydi⁵³². Hâlbuki Etherton ve Bailey'nin tüm çabalarına rağmen Rusların işgal ettiği Türkistan'a Britanya müdahalesi planı onaylanmadı. 1918 yılının Kasım ayında I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile Britanya'nın Merkezî Asya doğrultusunda bir askerî faaliyet düzenleme olasılığı azaldı.

Büyük Britanya yakın ve orta doğuda Bolşevik fikirlerinin yayılmasından ve *Turkrespublika'nın* Bolşevik yönetiminin devrim hareketlerini komşu Asya ülkelerine, özellikle İran'a ihraç etmesine engel olmak için hazırlanmaktaydı. Türkistan aynı zamanda Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu için de önemli bir bölgeydi. Bölgede önemli sayıda Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan askerî esirler bulunmaktaydı⁵³³. Örneğin Brun, 1916–1917

⁵²⁹ Hayit, **Basmacılar**, s.360–361.

⁵³⁰ *Ot Tsinzyana do Horasana*, s.131.

⁵³¹ Hayit, **Basmacılar**, s.360–361. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. S.P.Skrine-Pamela Nightingale, **McCartney at Kashgar**, Londra, 1973, s.259–261.

⁵³² *Ot Tsinzyana do Horasana*, s.132.

⁵³³ **Turkestan**, s.124–125

yıllarında Türkistan'da yaklaşık 190.000 Alman ve Avusturyalı savaş esirinin bulunduğunu iddia etmektedir.⁵³⁴ 1918 ortalarında Taşkent'te bu savaş esirlerinden “Yabancı İşçi ve Çiftçilerin Komünist Teşkilatı” meydana getirilmişti. Sovyet tarihçileri eserlerinde, Türkistanlılar'ın gaddar, Kızılordu'nun ise iyi kalpli aptallar olarak lanse edildikleri ve aralarında Ernst Kujello, M. Wrabetz, Yanoş Varga ve 1919 Mayıs'ından itibaren Türkistan SSCB savaş komiseri vekili olan Alman W.Teichner'in de bulunduğu “enternasyonalist” birliklerin kumandanlarından saygıyla bahsetmişlerdir. Bu “enternasyonalistler” Türkistan'daki Sovyet birliklerinin %16'sını teşkil etmekteydiler.⁵³⁵ Daha sonra 1919 yılı Mayıs ayı sonunda Fergana cephesi komutanlığı seferber edilmiş Kırgız erlerin yüksek muharebe niteliklerinden bahsederek sözü edilen cephenin kaldırılması durumunda memleketlerine dönecek olan Enternasyonalcılarının yerine Kızılordu'nun kadrosunu oluşturulacak olan Kırgızların seferber edilme meselesi gündeme getirilmişti. Ayrıca Fergana cephesi harekât kurmayı Spasibov⁵³⁶ orduya seferber olan Kırgızlardan ihtiyat birliklerinin kadrosunu tamamlamak için Taşkent'e eğitimcilerin gönderilmesini istemiştir.⁵³⁷

Türkistan Askerî Kurumu “mücadele ocaklarını” çoğaltma ve halk arasında propaganda yapma çalışmalarını yoğunlaştırdı. Burada General Kondratoviç'in İngiliz misyonu ile birlikte silahlı saldırı planlaması ve Fergana'daki basmacı hareketine yardım için başvurmaları dikkate değer.⁵³⁸ Ekim ayında Aim köyünde Albay Kornilov ve Albay Zaytsev, korbaşı Ergeş ve diğer korbaşıların da mevcut olduğu toplantı yapıldı. Toplantıda İngiltere'nin korbaşı ordularının Sovyet iktidarı ile mücadele etmesi için gerekli tüm ihtiyaçlarını sağlayacağı konusunda bir anlaşma yapıldı⁵³⁹.

1918 yılında Fergana ile Zarafşan vadilerinde ve Amuderya'nın alt bölgelerinde yürütülen bağımsızlık mücadelesi Sovyet Rusyası'nın sözünü ettiğimiz

⁵³⁴ Brun, *Troublous Times, Experiences in Bolshevik Russia and Turkestan*, s.48; Hayit, *Basmacılar*, s.363.

⁵³⁵ Hayit, *Basmacılar*, s.364–365.

⁵³⁶ Spasibov D.İ. (1896–1919) – 1917 Eylül itibariyle KP üyesi, Ekim devriminin faal katılımcısı ve Türkistan'daki sivil savaşta korbaşılar karşı savaşmıştır. 1918'de Türkistan Cumhuriyeti Askerî Kurulu'nun üyesi, 1919'da I. Orenburg Alayı'nın siyasi komiseri, daha sonra Fergana cephesi Devrimci Askerî Kuvvetleri başkanı olmuştu. Andican çatışmalarında hayatını kaybetmiştir.

⁵³⁷ RGVA, F.25859, Op.1, D.26, s.82. Telgraf formu; **Razgrom kontr-revolyutsionnih sil v Kirgizii**, s.225–226.

⁵³⁸ *Turkestan*, s.134

⁵³⁹ *Turkestan*, s.135

yerlerde varlığını devam ettirmesine engel olmakta idi. Bu durumun fazlasıyla farkında olan Sovyet idaresi bir takım askerî tedbirlerle millî mücadelenin önünü kesmeye çalışıyordu. Bu doğrultuda Taşkent'teki Sovyet Hükümeti 9 Temmuz 1918 tarihinde Basmacı hareketinin yoğun saldırılarından dolayı bölgede savaş hali ilan etti⁵⁴⁰ İki gün sonra Turkrespublika Sovyet Başkanı ve Halk Komiseri Fedor Kolesov⁵⁴¹ Taşkent Temsilciler Sovyeti'nde Fergana'daki problemlerle ilgili bir konuşmada Basmacı hareketini yok edemediklerini ve korbaşı Ergeş'e "eski özgürlükçülerin" katıldığını ve Fergana bölgesi yoğun bir savaş alanı haline geldiğini beyan etti.⁵⁴²

Kolesov olayları açıklamaya çalışırken beklenildiği gibi Hokand bölgesindeki en büyük savaşçı grubunun lideri olan korbaşı Ergeş'ı Sovyet karşıtı adlandırmak yerine onu "haydut" olarak nitelendirdi. Halk Komiserliği Konseyi Başkanı Kolesov, 15 Temmuz 1918'de Lenin'e askerî yardım, para, silah ve cephane talebini bildiren telsiz telgraf gönderdi. Orenburg, Aşkabat ve Almata cephelerinde durum kritik noktasına ulaşmış Sovyet karşıtı hareket büyümüşü. Aşkabat'taki ayaklanma devasa boyutlara ulaşmış ve askerî depolarla devlet kurumları zapt edilmişti. Almata ile Taşkent arasındaki bağlantı kesilmişti, Aşkabat'a olağanüstü heyet gönderildiyse de heyet üyelerinin kaderi bilinmemekteydi.⁵⁴³

Bunun üzerine Sovyet Savaş Konseyi 1918 Temmuzunda *Büyük Astrahan Hazar Filo Birliği*'ni teşekkül ettirdi. Bu filoya Baltık Denizi'nden 4 denizaltı ve 9 bomba topu eklendi. Kasım 1918'de elliden fazla gemi, 6 su ve 4 savaş uçağı ile Hazar denizinde bulunan bu filonun görevi Sovyet Rusya'dan Türkistan'a yapılan birlik sevkiyatını temin etmek ve Kızılordu'nun ihtiyaçlarını sağlamaktaydı. Rusya Genelkurmayı Ağustos 1918'de Türkistan'daki Kızılordu'ya 14.000 tüfek, 2.000 kılıç, 1.000 tabanca ve çeşitli çaplardaki savaş aletleri için 20 milyon mermi

⁵⁴⁰ Bkz. *İnostrannaya Voennaya İnterventsiya I*, s.421

⁵⁴¹ Kolesov ile ilgili (1891–1940), Nisan 1917'den beri Parti üyesi. Siyasi kariyerine Ekim ihtilalinden önce Taşkent demiryollarında daha sonra Taşkent meclisinde işçi ve asker temsilcileri için oluşturulan icra komitesi üyesi olarak başladı.1917'de II. Genel Rus Temsilcileri Kongresi'ne katıldı ve burada Genel Rus İcra Komitesi üyeliğine seçildi. Kuruluşundan itibaren (23.11.1917) Halk Komiserleri başkanlığı yaptı. (Bkz. *Pobeda Okyabrskoy revolyutsii I*, s.603.)

⁵⁴² Eisener, "Fergana Basmacılarının Ortaya Çıkması", s.796.

⁵⁴³ *İnostrannaya Voennaya İnterventsiya*, s.421.

gönderdi. Rusya Savaş Konseyi Fergana vadisindeki Kızılordu'yu desteklemek için Eylül 1918'de bölgeye takviye olarak beş birlik daha gönderdi.⁵⁴⁴

Bazı Rus araştırmacılarının İngiliz kaynaklarına dayanarak Sovyet Fergana cephesinin Temmuz 1918 tarihi itibarıyla 400 Kızılordu askerinden oluştuğu⁵⁴⁵ (daha sonra bu sayının 1.500'e ulaşmış, 1919 yılında ise Kızılordu askerlerinin 6.000'e ulaştığı) iddialarını⁵⁴⁶ geçersiz kılmaktadır. Bu tür iddialarda bulunmalarının ana sebebi Fergana'da ve genel olarak Türkistan coğrafyasında Kızılordu bu kadar az sayıda bulunmuş iken kayda geçmiş şiddet ve katliam yapmalarının mümkün olmadığını ileri sürmek olmuştur.

Örneğin Oş ilçesi Akbosogo köyünün başçavuşu 1918 Ağustos ayında Alay Kırgızlarına saldırılmakta olduğu mermi ve fişekleriyle birlikte 50 tüfek verilmesi talebi⁵⁴⁷ üzerine açılan soruşturma dikkat çekmektedir. Oş ilçesi kurulu başkanından 10 Eylül 1918 tarihli yazılı raporda dikkat çeken ayrıntılar verilmektedir “*Alay volostundaki haydut çetelerle ilgili yaptığım soruşturma sonucu bu çetenin buralara Temmuz ayının 20'lerinde geldiği* tespit edildi. Alay volostunun halk yargıcına göre 22 Temmuz'da Karasu civarında 15 kişilik bir çete yağmalama yaptı. Toplam köyden 4 at, 300 koyun, 3 kürk, 11 cepken ve 400 ruble para götürülmüştür. Haydutlar Fergana uyezdi İçkilik volostu taraflarından geldiği belirtiliyordu. Alay volost müdürü Muhammed Hâkim Hocabekov bu olaylarla ilgili bir soruşturma açmamış ve merkeze haber vermemiştir. 11 Ağustos'ta aynı çete Kaşkasu etrafında ortaya çıktı ve iki kişiye saldırarak birini öldürdü, diğerini ağır yaraladı. Bu olaydan sonra çete Alay tarafına doğru ilerleyerek 600 koyun ve 26 at daha götürdü. Çetenin başında (korbaşı) Fayzı Maksım olduğu ileri sürülmektedir. Böylece bu 15 kişilik çetenin bir aydır Alay volostunda serbestçe yağma yaptığı ancak volost müdürü karşılık gösteremediyse bile merkeze haber verebileceği göz önünde bulundurarak bunu bir suç olarak nitelendiriyor ve Oş İcra Komitesi'nin gereğinin yapmasını arz ediyorum”⁵⁴⁸.

⁵⁴⁴ Hayit, **Basmacılar**, s.109–110.

⁵⁴⁵ Bahsi geçen kaynak “The Red Army in Turkestan, 1917–1920”, **Central Asian Review**, 1965, Vol. XIII, No.4, p.341–351.

⁵⁴⁶ Bkz. Pylev, “Basmaçestvo v Sredney Azii”, ilimler adaylığı tezi, s.54.

⁵⁴⁷ **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.13, Op.3, D.26, s.194. Tasdikli kopya

⁵⁴⁸ **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.13, Op.3, D.26, s.191. Asıl belge

1918 sonbaharında korbaşı birlikleri Fergana bölgesinin Müslüman ahalisinin çoğunluğunun desteğine dayanarak askerî faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Şehirlere, demiryolu istasyonlarına, petrol sanayilerine ve kömür ocaklarına saldırılar düzenlendi. Bu çatışmalarda Kızılordu birlikleri isyancıların savaşıma taktiklerine uymak zorunda kalmışlardı. Bu silahlı mukavemet klasik gerilla savaşı şeklini almıştı. Açık çatışmadan kaçınma, kuşatılan yerlerden kayıp vermeden kurtulma, ulaşımı zor olan dağlık bölgelere sığınma ve Buhara, Afganistan ve Çin sınırlarına kaçma gibi yöntemler korbaşıların dinamik birliklerine avantaj sağlamakta ve Kızılordu'nun askerî planlarını zarara uğratmaktaydı. Türkistan cephesi kumandanı M.V. Frunze basmacılarla olan mücadeleyi tarif ederek şöyle demiştir *“Fergana bölgesinde çeteleri bozguna uğratmak hem coğrafi hem demografik olarak zor bir cephedir. Çünkü belli bir cephe yoktur, burada her taraf cephedir”*⁵⁴⁹.

2 Eylül 1918'de Namangan ilçesinin Şark köyünde Ergeş ve Kabul korbaşılarının yaklaşık 4.000 kişilik birlikleri Sergeyev kumandanlığındaki Kızılordu birlikleriyle çatıştılar ve donanımlı Kızılordu birliklerini bozguna uğrattılar. 9 Eylül 1918 tarihinde Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesi başkanı İ. Nogaybayev korbaşılara karşı tüm Sovyet organlarının tedbir alması konusunda bir emirname ilan etti. Bundan böyle nüfusun “burjuva”, basmacı ve Sovyet karşıtı unsurları, sol-sosyalist akımlar, Beyaz ordu subayları tespit edilecek ve genel olarak şüphe uyandıran herkes kayıt altına alınacaktı⁵⁵⁰.

Margilan'da korbaşı birliklerinin düzenlediği saldırılar yoğunlaştı. Örneğin, korbaşı Madaminbek'in birliği Margilan şehrinin pazarına girdiğinde⁵⁵¹ Sovyet Milis Birliği karşılık gösteremedi. Eski Margilan halkının sempatisini ve desteğini kazanmış Madaminbek düzenlediği saldırılardan kayıp vermeden kurtulabilmekteydi. Korbaşılarla baş edemeyen şehir yönetimi bu kez Margilan sakinlerini tehdit etmeye başladılar. Şehir halkı 13 Ekim 1918'de şöyle bir uyarı ile karşılaştı: eğer Madaminbek'in şehre geldiği şehir yönetimine haber verilmezse Margilan kurşun yağmuruna tutulacaktır. Fakat amacına ulaşamayan bu ikaz 20 Ekim'de süresiz uzatılmıştı⁵⁵².

⁵⁴⁹ **Turkestan**, s.193.

⁵⁵⁰ **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.89, Op.1, D.9, s.290–291. Telgraf kâğıdı

⁵⁵¹ 30 Eylül 1918

⁵⁵² **Turkestan**, s.194

Oş ilçesinde Sitnyakovskiy'in süvari birliği ile olan çatışmada 9 Ekim'de bozguna uğrasa dahi korbaşı Halhoca'nın birlikleri 16–17 Ekim gecesi Özggen'deki Sovyet dairesindeki kırtasiye kâğıtlarını yaktı ve 3.000 rublelik maddî zarara uğrattı.⁵⁵³ Korbaşı birlikleri merkezin bölgeler arasındaki iletişimi sekteye uğratmak amacıyla Sovyet hükümetinin yaptırdığı demiryolu istasyonlarını tahrip etmeye devam ediyordu. Örneğin demiryolları birlikleri kumandanı D.E. Konovalov'un verdiği raporlarda korbaşı birliklerinin 1918 yılının 20 Ekim tarihinden itibaren Tenteksay, Harabek, Grunç-Mazar istasyonlarına saldırı düzenleyip tahrip ettikleri kaydedilmiştir.⁵⁵⁴

Madaminbek'in birlikleri 20 Ekim'de Andican ve Namangan garnizonlarına hücum etti fakat çok iyi donatılmış olan Rus garnizonlarını zapt etmeyi başaramadılar. Daha sonra kuvvetlerini birleştiren Madaminbek, Şirmedbek ve Halhoca'nın 1.500 kişiyi geçen ordusu 7 Kasım 1918'de Çimyan petrol yatağını kuşattı. Yedi gün devam eden harekât sonunda korbaşılar 100'den fazla yiğidi şehit vererek Çimyan'dan geri çekilmek zorunda kaldılar. 1918, Ekim-Kasım aylarında taraflar Kızılkıya'yı (kömür ocağı) ele geçirmek için zorlu bir mücadeleye girdiler. Kızılkıya'da hâkimiyet sürekli el değiştirmesine rağmen nihayetinde Kasım 1918'de Ruslar galip geldiler. Olayların birinci derecede görgü şahidi Avusturyalı savaş esiri Fritz Willfort "Turkestanisches Tagesbuch" eserinde Rusların Kızılkıya'da yaptığı vahşeti ayrıntılı olarak kaydetmiştir.⁵⁵⁵

1918 Kasım ayında Andican ilçesi, Aim köyünde yapılan korbaşı kurultayda Madaminbek Ergeş'in yerine baş korbaşı olarak seçildi. 1918 yılının sonlarına doğru Madaminbek bölgedeki önemli korbaşıların birlikte hareket etmesini sağladı. Şir Muhammed Bek, Halhoca, Nur Muhammed Bek, Makhamhoca, Rahmankul, Aman Pahlavon ve Kırgız isyancılarının önderi Muhiddinbek gibi korbaşılarının aralarındaki bazı sürtüşmeleri bir yana bırakıp birlikte hareket etmesi Madaminbek'in bu doğrultuda çaba sarf ettiğinin diğer bir kanıtıdır.⁵⁵⁶

⁵⁵³ **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.1283, Op.1, D.17, s.60. Tasdikli kopya; F.13, Op.3, D.15, s.5. Asıl belge

⁵⁵⁴ **İnostrannaya voennaya interventsia**, C.I, s.449–450.

⁵⁵⁵ Hayit, **Basmacılar**, s.104.

⁵⁵⁶ Hareket içindeki anlaşmazlıklar hakkında bkz. "Türkistan Basmacılık Hareketi Devrinden Bir Hatıra (Komutan Mehmedemin Bey Nasıl Öldürüldü?)", **"Yaş Türkistan"dan Seçilmiş Makaleler**, İstanbul, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, 2006, s.454–457.

2.2 Yedisu Bölgesindeki Rus Köylülerinin İsyanları

1918 yılı Nisan ayının ortalarında Almata şehrinden gelen Kızılordu birlikleri Kossak köylerine silahsızlandırma ve ekin müsaderesi için baskın düzenlediler. Bu baskınlar Yedisu vilayetinde Rus köylülerinin başlattığı sivil savaşın başlangıcı olup Yedisu cephesi oluşmuş oldu. Bu savaşta Kossakların kasabaları talan edildi, bölgenin ekonomisi tam bir krize uğradı, ticaret ve üretim durdu, soygunculuk ve katliam had safhaya ulaştı. Bölgenin yerlileri olan Kırgız ve Kazaklar iki ateş arasında kaldılar. Daha önce Çarlık Rusya döneminde silahlandırılmış olan Rus köylüler Kırgızlara saldırarak mal ve mülklerini talan ettiler, çoğu Kırgız aşiretleri yeniden Doğu Türkistan'a kaçmaya mecbur kaldı. Kazak ve Kırgızlarla birlikte Uygurlar da Doğu Türkistan'a kaçmak zorunda kaldı.

Örneğin Almata'dan Yedisu vilayetinin tüm güvenlik müdürlerine 24 Ocak 1919 tarihinde gönderilen talimatta silahlanmış Rus çiftçilerinin yerlileri yağmaladığı bildirilmiştir. Talimatta *“bazı kasabaların kötü niyetli ve bilinçsiz vatandaşları 4–5 kişilik gruplar halinde tüfeklerle silahlanarak komşu yerli volost ve köylere giderek Kırgız⁵⁵⁷ vatandaşları yağmalamaktadır, zorbalık yapmakta. Bu kötü niyetliler böylece Sovyet iktidarına olan güveni ve Sovyetlerin otoritesini sarsmaktalar. Tüm güvenlik müdürlerine bu tür haydutlukların sona ermesi için gerekli tedbirleri almaları emredilmektedir. Şüphelilerin tutuklanıp Devrim Mahkemesi önüne çıkarılmaları, halk arasında bu tür davranışların olmaması ve cezalarının ne olacağının anlatılması”* buyrulmuştur.⁵⁵⁸

Yedisu vilayetinde zamanla durumun kötüye gittiğini Yedisu İcra Komitesi Başkanı Gorbunov'un Pişpek ilçesi şurasına gönderdiği telgrafındaki ifadelerinden anlamaktayız. *“Vilayetin kuzey illerinde karşı-devrimci kuvvetlerin arttığı ve dolayısıyla askerî faaliyetlerin yoğunlaştığı bölgelerden 15 Ağustos'ta düzenlenecek bölge toplantısına delegeler katılamayacaktır”*⁵⁵⁹. 31 Ağustos 1918 tarihinde

⁵⁵⁷ Bu tarihte Kazaklara da Kırgız denmektedir.

⁵⁵⁸ **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.92, Op.1, D.1, s. 9. Tasdikli kopya.

⁵⁵⁹ **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.89, Op.1, D.9, s.225. Telgraf kâğıdı.

Vladimir Lenin’e yapılan suikast üzerine Türkistan Merkezi İcra Komitesi başkanı Y.M. Sverdlov tüm yerel şuralara komünist yoldaşların “karşı-devrimci” unsurlarla tüm gücüyle mücadele etmesini emretmişti⁵⁶⁰.

Yedisu vilayetinin kuzey cephesinde rejime karşı hareketin kuvvetlendiği Yedisu kuzey cephesi için silahlı birliklerin teşkilatlanması amacıyla askerî komiserin tayin edilmesinden anlaşılmaktadır⁵⁶¹. Nitekim Pişpek ilçesi şura sekreteri Grişin şöyle kaydetmiştir “*Yoldaş Emelev ile Pişpek (Bişkek)-Verniy (Almata) telefon konuşması neticesinde kuzey cephede durumun kötü olduğu anlaşıldı. Yoldaş Emelev kuzey cephesine silahlı birliklerin gönderilmesini talep etmektedir. Silahlı birliklerin oluşturulması amacıyla askerî komiserin tayin edilmesi kararı alınmıştır*”⁵⁶².

Askerî komiserlikler ilk önce Pişpek ve Tokmak ilçelerinde teşkil edilmiş ancak daha sonra Türkistan Sovyet Cumhuriyeti Askerî İşler Komiseri’nin emri üzerine tüm ilçe ve nahiyelerde teşkil edilmesi buyrulmuştur. Durum ciddiye alındığından dolayı askerî komiserliğe aday kişiler hakkında tüm bilgiler bizzat Askerî İşler Komiserliğine telgrafla bildirilecekti.⁵⁶³ Durumun kötüye gitmesiyle ilgili Sovyet hükümeti Yedisu vilayeti askerî komiserlerine 21 Eylül 1918 tarihinde gönderdiği yönerge ile rejime karşı gelenlere ve isyan edenlere karşı derhal etkin tedbirler alınmasını emrediyordu.⁵⁶⁴.

Yedisu vilayeti Evliya Ata ilçesi Dmitriyevka köyünde çıkan isyanın incelenmesi için soruşturma komisyonu teşkil edilmiş ve yapılan oturumun protokolünde şöyle kaydedilmiştir: “*Dmitriyevka köyünün Sovyet iktidarına karşı baş kaldırması dolayısıyla yapılan soruşturmada papaz Fiveyskiy ve diğerler tarafından silahlı birlikler oluşturulduğu, Pokrovka, Çaldavar ve Merke’den gelen delegeler ile görüşmeler yapıldığı tespit edildi. Toplantılarda ölüm tehdidi ile köylülerin silahlanması söz konusuydu ve Sovyetlere karşı mücadele etmeleri konusunda görüşmeler yapılıyordu*”⁵⁶⁵.

Yedisu vilayetinde kalabalık Rus ve Kossak köylerinin Sovyet hükümetine karşı isyanları devam etmekte idi. Türkistan Merkezî Komiserler Komitesi başkanı

⁵⁶⁰ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.89, Op.1, D.9, s.266–268. Telgraf.

⁵⁶¹ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.1311, Op.3, D.1, s.1-a. Asıl belge.

⁵⁶² Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.89, Op.1, D.32, s.142. Tasdikli kopya.

⁵⁶³ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.89, Op.1, D.14, s.15–19. Telgraf kâğıdı

⁵⁶⁴ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.69, Op.1, D.3, s.334. Asıl belge

⁵⁶⁵ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.1283, Op.1, D.44, s.31–32. Kopya

Vointsev o sırada bulunduğu Taşkent'ten Pişpek kazasındaki Belovodsk Rus köyüne “*sabah saat 10’a kadar kan dökülmesine engel olmak için tüm silahların teslim edilmesini*” buyurmuştur⁵⁶⁶. Sovyet hükümeti açısından işler kötüye giderek Belovodsk köylüleri tarafından Pişpek şehri abluka altına alındığından dolayı 10 Aralık 1918 tarihinden itibaren Bişkek şehri ve Bişkek kazasında akşam saat 6’dan sonra sokağa çıkma yasağı konuldu. Bölge İcra Komitesi tarafınca Bişkek şehrinin tahliyesi ve bankadan para ve değerli eşyaların çıkarılması kararlaştırıldı. Sovet Başkanı Şvets-Bazarnıy ve Kayser Turapın kıymetli eşya ve paraların Bişkek dışına çıkarılması için görevlendirildi⁵⁶⁷.

Bişkek taburu komutanı Bişkek ilçesi komitesine 12 Aralık 1918 tarihinde mermi ve fişeklerin çok az kaldığını: 4 hatlı tüfek fişeklerinden 8000, 3 hatlı tüfeklerin fişeklerinden 4 kutu, bombalar ise cephelere dağıtıldığını bildirmekteydi⁵⁶⁸. 18 Aralık 1918 tarihli Yedisu komitesi Pişpek ilçesi şurası Belovodsk köyü isyancıları ile mücadele hakkında raporundan isyanın nasıl bastırıldığını anlamaktayız. Aralık 1918’de Belovodsk’taki köylüler köyde bulunan eski Çar subayları ve etraftaki köylerde yaşayan Dungan (Çinli Müslümanlar) birlikte Sovyet iktidarına karşı isyan ettiler. Dungan Lilüza Matanyu 300 kişilik Belovodsk köylüsüyle birlikte Pişpek’e gelerek kışlaları ele geçirdi. Bunlara Pişpek’ten 500 kişi kadar Dungan katıldı. İsyancıların elinde pek fazla silah yoktu ve 1916 millî ayaklanmasında Kırgızlarda olduğu gibi ahşaptan el yapımı mancınık ve toplarla silahlanmışlardı. Köylüler Balhaş’tan, Çüy deryasının yukarısından 700 kişilik Çek ve Slovak birliğinin yardıma geleceği haberini yaymaktaydılar ancak Sovyet istihbaratı bu haberlerin doğru olup olmadığını kontrol etti ve böyle bir şey olmadığını ortaya koydu. Pişpek’teki Bolşevikler Almata garnizonundan gelen silahların yardımıyla onları kışlalardan çekilmeye mecbur ettiler. El bombalarıyla, mitralyöz ve makineli tüfeklerle toplam 500 Belovodsk köylüsü ve Dungan öldürüldü, sağ kalanlar ise civarlarda gizlendi. Belovodsk beyazları komutanı Agafontsev ve Dunganlar’ın önderi Lilüza Matanyu öldürülmüştü⁵⁶⁹.

⁵⁶⁶ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.2762, Op.1, D.1, s.141. Tasdikli kopya

⁵⁶⁷ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.1135, Op.1, D.1, s.120. Asıl belge

⁵⁶⁸ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.1135, Op.1, D.1, s.127. Asıl belge

⁵⁶⁹ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.1135, Op.1, D.1, s.82–84. Telgraf kâğıdı

Belovodsk'taki isyan kanlı bir şekilde bastırıldıktan sonra 22 Aralık 1918 tarihinde Pişpek ilçesinin askerî-siyasî genel merkezinin gazetesi olan “Pişpek Sahifesi”nde (Pişpekskiy Listok) olaylar çarpıtılarak aşağıdaki gibi yansıtılmıştı. Belovodsk isyanı komutanları Agafontsev ve Blagodarenko bir takım şartları öne sürmüştü. Bu şartlara göre Bolşevik rejiminden sol sosyal-devrimciler partisinin kabul edilmesi, siyasî görüşleri için hapse atılanların serbest bırakılması istenmişti. Ayrıca Pişpek ilçesinin Belovodsk köyü üzerine de bir takım şartlar mevcuttu. Bunlar Belovodsk'un özerk ilçe haline getirilmesi ve Belovodsk'tan Kızılordu askerlerinin çekilmesi olmuştu. Gazetede kaydedildiği gibi Sovyet iktidarının tüm bu şartları kabul etmesine rağmen 12–16 Aralık 1918 tarihlerinde Pişpek ilçesine ve garnizonlarına silahlı saldırılar devam etmişti. Dolayısıyla Pişpek şehri ve şehrin Dunganların yaşadıkları kısmı Sovyet orduları tarafından kuşatılmıştı. Almata, Karakol ve Bişkek garnizonlarından gönderilen birliklerin ağır silahlarla birlikte şehre gelmesi beklenmekte olup *“isyancılara, karşı-devrimcilere ve Sovyet fakirlerinin iktidarına karşı diğer öğelere karşı ceza kesme hareketi başlayacaktı”*⁵⁷⁰. Beklenmekte olan takviye kuvvetler Bişkek şehrine 23 Aralık 1918 tarihinde girmeleri ile birlikte sabah 11.00 itibariyle Sovyet askerleri batı yönünden saldırıya geçerek toplar ile bombalama yaptıktan sonra şehri ele geçirdiler⁵⁷¹. Belovodsk ve Bişkek'teki isyanlar başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen Yedisu vilayetinde Sovyet yönetimine karşı faaliyetler sona ermemişti.

Sovyet hükümeti 19 Şubat 1919'da I. Pişpek Sovyet Alayı'nı teşkil ettiklerini bildirdiler. Alay çeşitli güzergâhlarda bulunan 833 kişiden ve 203 attan oluşmakta olup toplam 1086 tüfek, 20 tabanca, 3 mitralyöz ve 2 top gibi mühimmata sahip idi⁵⁷². Alayın 1800 kişiden oluşması öngörüldüğü için Bişkek ilçesi askerî komiseri Nagibin 1919 Mart ve Nisan aylarında silahı olan herkesin volost askerî komiserliğine alaya seferber olmak için gelmelerini tüm Bolşeviklere duyurmuştu. Asker olmak istemeyenlerinse silahlarını teslim etmeleri gerekmekteydi. Ayrıca alaya katılan Kızılorduluların ailelerinin “burjuvalar” üzerinden geçindirileceği beyanı dikkat çekmekteydi⁵⁷³.

⁵⁷⁰ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.2762, Op.1, D.1, s.85, Matbaa nüshası

⁵⁷¹ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.1135, Op.1, D.1, s.220. Asıl belge, el yazısı.

⁵⁷² Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.89, Op.1, D.75, s.90. Asıl belge

⁵⁷³ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.69, Op.1, D.3, s.266. Asıl belge.

Karakol İcra Komitesi 6 Şubat 1919 tarihli oturumunda karşı-devrimcilere karşı tedbir alınması hakkında “*devrime karşı basın aracılığıyla kışkırtmalar, Sovyet iktidarına karşı Kulca’dan kâğıt üzerine basılmış çağrılar, beyannamelerin getirilmesi görüşüldü ve tüm il, ilçe ve köylerin icra komitelerine, Bolşevik partilerinin karşı-devrimcileri ve kışkırtıcıları yakın takibe alması ve devrim mahkemesi önüne çıkartılması*” emredilmiştir⁵⁷⁴. Sovyet hükümeti yerlilerin ve Rusların malına ve mülküne el koyarak bağımsızlık hareketine karşı zorlu mücadelenin sürdürülmesi için maddi kaynak bulmaya çalışmıştır. Masrafların ne kadar ciddi olduğunu 25 Nisan–7 Mayıs 1919 tarihli Karakol ilçesi Sovyet toplantısının protokollerinden anlaşılmaktadır. Yedisu vilayeti sovyet toplantısı sivil savaşın sebep olduğu genel ekonomik krizi ele almıştı. Yedisu vilayetinin kuzey cephesindeki mücadelenin yürütülebilmesi için günde yarım milyon ruble kadar maddi imkânlara ihtiyaç duyulduğu kaydedilmişti.⁵⁷⁵

Yedisu vilayeti Karakol ilçesindeki Kossak köylerinde Temmuz ayında isyan ve saldırılar meydana gelmişti. 25 Temmuz 1919’da Tüp, Nikolayev, Marinin ve Pokrov köylerinin sakinleri olan Kossakları 1.500 kişi olarak Kızılordu’nun Prjevalsk garnizonuna saldırdılar. Ancak Almata şehrinden ve Tokmok ilçesinden (Bişkek’ten iki saat uzaklıkta bulunmaktadır) gelen takviyelerle Prjevalsk garnizonu ayaklananları geri çevirmeye ve yarısını yok etmeyi başardılar. Merkez herkesin Sovyet Rusya’nın refahını etkilememek gayesiyle görevlerine ve ayrıca ekin işlerine tüm gücüyle girişmeleri için elinden gelen çabayı harcamaktaydı⁵⁷⁶. Rus köyleri isyan etmeye devam ediyordu, örneğin 1919 sonbaharında yine Karakol ilçesinde 200 kişilik bir grubun Sarıcas köyü alayını abluka altına aldığı haber verilerek acilen yardım istenmişti⁵⁷⁷. 22 Ağustos 1919 tarihinde başkomutan S.S. Kamenev’e Yedisu cephesindeki durum hakkındaki raporunda Abakumovskaya’nın önünde Aksu köyü ve Sarkand istasyonu yönünde mevzilendikleri, kendleri 2000 kişilik askerî güce sahip iken, düşmanın – yaklaşık 8000 kişilik mevcudunun olduğu malumatı verilmekteydi. Cephe her bakımdan tehlike arz ettiği için yeniden düzenlenmeye başlanmış. Ayrıca Çerkasskiy, Antonovski, Petropavlovski, Lepsinskiy

⁵⁷⁴ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.77, Op.1, D.2, s.7. Kopya

⁵⁷⁵ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.345, Op.1, D.29, s.141–180. Matbaa nüshası

⁵⁷⁶ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.92, Op.1, D.2, s.139.

⁵⁷⁷ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.1326, Op.1, D.7, s.9. Asıl belge

nahiyelerinde Kolçak'ın birlikleriyle kuşatılan köylülerin kendilerini savundukları belirtilmiş.⁵⁷⁸

Sovyet hükümeti 11–19 Haziran 1920 tarihleri arasında Yedisu vilayeti Almata şehri garnizonunda bulunan 5.000 kadar askerin çıkardığı isyanla uğraşmak zorunda kaldı. İsyanın nedeni Türkistan cephe kumandanlığının Verniy garnizonundaki askerlere Fergana'ya basmacı birlikleri ile savaşa gitme emri idi. Bunun yanısıra askerlerin ekmek tekeli yasası ile memnuniyetsizliği olduğu söylenmekte idi. Garnizondaki askerlerin çoğu Yedisu vilayetinden gelen Rus köylülerden oluşmakta idi. 12 Haziran günü XXVII. Alayın bir taburu isyan etti ve kaleyi işgal ederek yerel milis müdürü G. Çeusov'un başkanlığında bir savaş devrim komitesi oluşturdular. Ardından bu savaş devrim komitesi tüm Kızılordu birliklerinin kumandanlarını azletti. II. Türkistan Nişancı Tümeni Askerî Şura Başkanı D.A. Furmanov⁵⁷⁹ isyancılar ile müzakere yapmaya çalıştı. Varılan uzlaşma sonucu 15 Haziran'daki mitingde Geçici Sovyete ve Yedisu vilayeti savaş devrim komitesine isyan edenlerin delegeleri de dâhil edildi. Hâlbuki bundan sonra da isyancı tabur emirlere itaat etmedi. Şehri gizlice terk eden Furmanov ve Belov şehirden 20 kilometre uzaklıktaki Kafkas Ordusu'nun bulunduğu yere doğru gittiler⁵⁸⁰. 19 Haziran'da Kafkas Ordusu'nun şehre girmesiyle garnizondaki isyancılar teslim olmak zorunda kaldı.⁵⁸¹ Almata şehrinde isyan eden XXVII. Alay Taburu silahsızlandırıldı⁵⁸² ve daha sonra Almata'da yapılan devrimci mahkeme kararıyla isyanı başlatan ve yönetenler idam edildi, diğerleri ise işlediği suça uygun olarak cezalandırıldı⁵⁸³.

Olaylara şahitlik eden İ.N. Zalogin (Kızılordu'nun Semipalatinsk birlikleri grubu komiseri) isyancıların mahkemeye çıkarılışını şöyle beyan etmekteydi: *“Furmanov'un başını çektiği grup, isyan edenlerin tümünün Moskova'ya gönderilmesi ve mahkemelerinin Moskova'da yapılması için ısrar etmekteydiler. Buna neden olarak Yedisu'daki birliklerin gergin oldukları ve mahkemenin bu*

⁵⁷⁸ RGVA, F.25859, Op.2, D.25, s.35. Asıl belge; **Razgrom kontr-revolütsionnih sil v Kirgizii**

⁵⁷⁹ Furmanov Dmitriy Andreyeviç (26 Ekim 1891–15 Mart 1926) – Türkistan cephesi siyasî idare müdürü, Türkistan'daki Verniy isyanını anlatan **Myatej** (isyan) kitabının yazarı.

⁵⁸⁰ D.A. Furmanov, **Myatej**, (çevrimiçi) <http://www.patriotica.ru>, 07.10.2013.

⁵⁸¹ **İnostrannaya voennaya interventsiya**, C.II, s.376–378.

⁵⁸² **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.1317, Op.4, D.31, s.9. Tipografi örneği.

⁵⁸³ **Moskviçi na frontah grajdanskoy voyni**, Moskova, Moskovskiy raboçiy, 1960, (çevrimiçi) www.militera.lib.ru, 07.06.2013

durumu daha da kötüleştirecekleri idi. Hâlbuki biz bunu kabul etmedik. Böylece mahkeme Verniy’da yapıldı. Güvenliği 57. Tümenin birlikleri temin edecekti. Askerî mahkeme isyanın elebaşılarını kurşuna dizerek idam etme, çoğunu ise çeşitli cezalara çarptırma, kalanları serbest bırakma kararını verdi.”⁵⁸⁴

2.3 Basmacı Hareketinde Yeni Bir Safha - Korbaşı

Madaminbek

Fergana cephesinde yeni bir safha açılmıştı. Basmacı hareketinin iki ana karargâhı kurulmuş ve toplam basmacı kuvveti 25.000–30.000 kişi arasında değişmekteydi. Buna karşı bölgedeki Sovyet hükümeti Devrimci Savaş Konseyi’ni kurmuştu. Aynı zamanda Kızılordu saflarında istikrarsızlık mevcuttu. Türkistan Askerî Kurumu’nun (TVO) çalışmaları neticesinde bir zamanlar Turkrespublika’nın askerî komiseri tayin edilen ordu kumandanı Konstantin Osipov, Sovyet hükümetine karşı isyan etti ve Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin önde gelen yetkililerini idam ettirdi. Madaminbek önderliğindeki basmacı hareketi kurultaylar toplayıp daha organize hareket etmeye başladığından hem ona karşılık vermek hem de tüm Sovyet ordularını birleştirme gayesiyle Fergana Cephesi Genelkurmayı teşkil edildi. Daha sonra basmacı hareketinin bastırılması ile ilgili tüm askerî yetkiler yeni kurulan Devrimci Askerî Kurulu’na devredilmiştir. Kızılordu’nun askerî operasyonları basmacı hareketini kontrol altına almaya kâfi gelmeyince korbaşılarla barış görüşmeleri için Turar Rıskulov başkanlığında bir komisyon oluşturdu.⁵⁸⁵

1918 yılının sonuna doğru ve 1919 yılının başlarında Fergana vilayetindeki basmacı hareketinin iki merkezi oluşmuş durumda idi. Birincisi, korbaşı Madaminbek önderliğinde Fergana (Skobelev), Andican ve Namangan ilçelerini kapsamakta olup karargâhı Margilan’dan uzakta olmayan Kara-Tepe ve Garbua

⁵⁸⁴ İ.N. Zalogin., “Na Turkestanskoy Fronte//Moskviçi na frontah grajdanskoy voyni. Vospominaniya”, Moskova, **Moskovskiy raboçiy**, 1960, s.419–427; (çevrimiçi) <http://militera.lib.ru>, 07.10.2013.

⁵⁸⁵ Hayit, **Basmacılar**, s.114–115; A.İ. Zevelev, **Za Sovetskiy Turkestan**, Taşkent, 1963, s.103.

köylerinde konuşlanmıştı.⁵⁸⁶ Madaminbek'in idaresi altında 1919 Ocak itibariyle toplam 16 000 er var iken, Şubat ayında bu sayı 20 000'i aşmış idi. Onun ordusunda Makhamhoca, Salih Mahdum, Şirmedbek, Aman Pahlavon, Muhiddin, Molla Masand, Molla Kerim, Aliyerbek, Parpı, Akbar Ali, Nurmat, Amin, Cura ve diğer korbaşların birlikleri bulunmaktaydı.

İkinci karargâh korbaşı Ergeş'in önderliğinde Hokand ilçesinde Bağkir köyünde konuşlanmıştı. Sovyet istihbaratının verilerine göre Ergeş'in idaresi altında korbaşlarıyla birlikte toplam 8000 er bulunmaktaydı. Ergeş'in ordusunda yardımcısı korbaşı Eşmat, Tuyçi, Umar, Hamdam ve diğer korbaşların birlikleri bulunmakta idi⁵⁸⁷.

1919 yılında sayısı kırktan fazla korbaşı birliği Kızılordu birliklerine karşı savaş içerisindeydiler.⁵⁸⁸ Taşkent'teki Sovyet hükümeti korbaşılara karşı faaliyetlerini arttırmak için 7 Nisan 1919'da yedi kişiden müteşekkil olan *Devrimci Savaş Konseyi'ni* kurdular. Konsey Türkistan'ı savaş kurallarına göre yönetme yetkilerine sahip olmuştu.⁵⁸⁹ Bu konsey basmacı hareketinin ya da Sovyet terminolojisine göre "devrim aleyhtarı güçlerin" sonunu getirmeliydi. Ancak konseyin yönetmeliği incelendiğinde gayesinin Türkistan'ı bir askerî dikta rejiminin boyunduruğu altına sokmak olduğu görülmektedir.⁵⁹⁰

Basmacı hareketinin yeni bir döneme girdiğini Sovyet yetkilileri de fark etmişti. Toplantılarda artık basmacıları eşkıya veya hırsız olarak adlandırmaktan vazgeçmiş, Sibiryâ Hükümeti, Aşkabat ve Orenburg'daki korbaşılarla irtibat halinde olan ve iyi işleyen bir teşkilat olarak bahsetmekteydiler.⁵⁹¹ Bu açıklamaları yapan savaş kurulu başkanı Figelskiy, Sovyet Rusyası'nın Türkistan'daki korbaşların sıradan eşkıya olduklarıyla ilgili iddialarını da çürütmüş oluyordu. Buna ilave olarak

⁵⁸⁶ Rusya Devlet Askerî Arşivi (RGVA), F.7774, Op.1, D.14, s.1–2. Kopya; **Razgrom kontr-revolutsionnih sil v Kirgizii v godi inostrannoy voennoy interventsii i grajdanskoy voyni. Sbornik dokumentov.** 1918–1920, Bişkek: İlim, 1983, s.202–203.

⁵⁸⁷ **Turkestan**, s.200–201

⁵⁸⁸ J.N. Aleskerov, **İnostrannaya interventsia i grajdanskaya voyna v Sredney Azii**, Taşkent, 1959, s.184.

⁵⁸⁹ Hayit, **Basmacılar**, s.112.

⁵⁹⁰ Türkistan Merkezî İcra Komitesi'nin 8 Nisan 1919'da açıkladığı Devrim Savaş Konseyi'nin yönetmeliği için bkz. Tasliev, **Turkmenistan v period inostrannoy voennoy interventsii i grajdanskoy voyni**, s.200.

⁵⁹¹ İnoyatov, **Narodı Sredney Azii v borbe protiv interventov i vnutrenney kontr-revolutsii**, s.77.

yine teşkilatın, Sibirya'daki Rus Hükümeti ile Aşkabat'taki Beyaz Muhafızlar ve Orenburg'daki Ataman Dutov ile irtibatla olduğu iddiasında bulunuyordu.⁵⁹²

Taşkent'teki Sovyet askerlerinin 19 Ocak 1919'da ayaklanmaları Sovyet Rusya için ürkütücü bir gelişme idi. Çarlık Rusyası döneminde bir Rus yaver olan Konstantin Osipov daha sonra Komünist Partisi üyesi, Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Savaş Komiseri ve Moskova'daki Türkistan politikasının yöneticilerinden biri idi. Krasnoyarsk şehrinde doğan Konstantin Osipov (1896) 1916'da Türkistan'a tayin edildi. 1917'de General Polonski'nin emri altında yaverlik yaptı ve Şubat İhtilalini coşkuyla karşıladı. Aynı yıl 1917 Ekim tarihinde Askerî Vekiller Şurası'na katıldı. 1918 Şubat'taki Hokand'daki katliamında gösterdiği “başarıları” dolayısıyla askerî kariyerinde ilerleyerek 22 yaşında Türkistan Cumhuriyeti Askerî Komiseri tayin edildi. 1919 Ocak ayında Taşkent'te Sovyet hükümetine karşı isyan başlattı. Konstantin Osipov “Türkistan Demokratik Cumhuriyeti'nin” yöneticileri listesinde ordu kumandanı olarak gösterilmekteydi.

Bolşevizm'e karşı Taşkent'teki II. Sibirya Alayı'nın isyanını organize eden Konstantin Osipov isyan sırasında esir aldığı tanınmış Sovyet ve parti yetkililerini idam ettirdi. Taşkent sokaklarında çatışmalar başladı, isyancılar ilk başlarda başarılı olsalar dahi mühim stratejik noktaları ele geçiremediler. Örneğin, Taşkent demiryolu atölyeleri ve Kızılordu'ya geçmiş bulunan eski savaş esirleri Macarlardan oluşan Taşkent kalesi işgal edilemedi ve isyanın sonunu hazırlayan sebeplerden biri de bu Macarlarla II. Sibirya Alayı arasında başlayan çatışma olmuştu.⁵⁹³ Taşkent demiryolu atölyeleri yönetimi, şehir milisi komutanı Babacanov ve Taşkent garnizonu kumandanı Belov gibi hayatta kalan Sovyet yöneticilerinin başlattığı yoğun çabalarla isyan sona erdi.⁵⁹⁴

21 Ocak 1919'da Osipov Taşkent bankasında el koyduğu paralarla, 3–4 milyon ruble değerinde olan altından bahsedilmektedir, Taşkent'ten ayrıldı. Osipov'un kaçışından sonra isyanı bastıran Bolşevikler isyanın intikamını hunharca

⁵⁹² Hayit, **Basmacılar**, s.111.

⁵⁹³ F.M.Bailey, **Missiya v Taşkent**, ter. A.Mihaylov, 2013, s.69.

⁵⁹⁴ Osipov isyanı hakkında detaylı bilgi için bkz. **İstoriya Grajdanskoy Voyni v Uzbekistane**, C.I, Taşkent, 1964; **İstoriya Uzbekskoy SSSR**, C.III, Taşkent, 1967; Etherton, **In the Heart of Asia**, s.159.

bir katliam yaparak aldılar. İsyana katılıp katılmadığına bakılmaksızın idam edilen şüphelilerin sayısı 4.000 kişiye ulaşmıştı.⁵⁹⁵

İsyancılar bozguna uğramasından sonra Osipov Çimkent'ten Yedisu'ya geçmeyi planlıyordu fakat Kızılordu birliklerinden dağlara kaçmak zorunda kaldı. Osipov birkaç taraftarıyla Çatkal dağlarına kaçtı ve oradan Fergana vadisine ulaştı. Burada Madaminbek'e korbaşılarla birlikte Bolşeviklere karşı birlikte savaşmayı teklif etmişti.⁵⁹⁶ Madaminbek'in teslim olmasından sonra korbaşı Parpı'ya katıldı ve daha sonra ise Buhara emirinin yardımıyla yurtdışına kaçtığı tahmin edilmektedir.⁵⁹⁷

Knez İskander olarak bilinen Aleksandr Nikolaeviç Romanov'un hatıralarında Osipov'un Aşkabat cephesine doğru yol alırken yandaşlarının biri tarafından soygun amaçlı öldürüldüğü yazılmaktadır.⁵⁹⁸ Diğer kaynaklara göre Osipov'u en son Kabul'da görmüşler idi. Siyasî kariyeri ilerlemekte olan üst düzey Sovyet yetkilisi olan Osipov'un beklenmedik bir anda başlattığı isyanın detaylı olarak araştırılması Türkistan'ın XX. yüzyıl tarihi incelemeleri için mühim bir konudur.

Devrimci Askerî Kurul 31 Ocak 1919 tarihli emriyle Türkistan cephesinde Poltoratsk, Merv, Semerkant ve Oş şehirlerinde sınır tümenlerinin teşkil edilmesini buyurmuştur.⁵⁹⁹

Korbaşı Madaminbek 1919'un başlarında Fergana korbaşılarıyla birkaç kurultay düzenledi. Bu kurultaylardan sonra hareketin askerî operasyonları daha sistematik ve düzenli hale getirildi. Şubat ayının ilk haftasında Madaminbek, Ergeş ve Halhoca'nın birleşmiş birlikleri 3.700 yiğitlik bir ordu ile Kokankışlak'a yerleşti. Bu kuvvetlere karşı Andican'dan sevk edilen Kızılordu birliklerini bozguna uğratarak Fergana bölgesinin idarî merkezi Fergana şehrine saldırı düzenlediler. Fergana hapishanesindeki 200 taraftarını serbest bırakarak yanlarında götürdüler. Başarılı askerî operasyonları sonucu korbaşı birlikleri Kızılordu'nun mitralyöz ve tüfeklerine sahip oldular. 1919 Mart ayının ortasında korbaşı birlikleri Namangan, Andican,

⁵⁹⁵ İsyân sonrası yapılan idamlar hakkında deyalı bkz. Bailey, **Missiya v Taşkent**, s.70.

⁵⁹⁶ Hayit, **Basmacılar**, s.131–132.

⁵⁹⁷ Knez Aleksander İskander (Aleksandr Nikolaeviç Romanov), “Nebesniy Pohod”, Voenno-İstoriçeskiy Vestnik, Paris, Mayıs 1957. <http://www.dk1868.ru/history/ISKANDER.htm> (çevrimiçi) 16.09.2013.

⁵⁹⁸ Knez İskander (Aleksandr Nikolaeviç Romanov), “Nebesniy Pohod”, **Voenno-İstoriçeskiy Vestnik**, no.9, 1957. <http://www.dk1868.ru/history/ISKANDER.htm> (çevrimiçi) 16.09.2013.

⁵⁹⁹ **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.13, Op.2, D.5, s.292. Tasdikli kopya

Hokand ve Celalabad aralarındaki yaklaşık 24 kilometrelik demir yollarını kullanılamaz hale getirmişlerdi⁶⁰⁰

Türkistan Cumhuriyeti Geçici Devrim Konseyi Başkanı A.A. Kazakov⁶⁰¹, Lenin'den Türkistan'a kapsamlı bir yardım göndermesi talebinde bulundu (17 Şubat 1919). Merkeze çektiği telgrafta patron, mermi, askerî elbise ve teçhizat bulunmadığından ülkedeki durumun her geçen gün kötüye gittiğini, gıda sorununun ülkeyi çok çaresiz duruma düşürdüğünü ve en yakın zamanda merkez tarafından yardım edilmezse felaketin kaçınılmaz olacağını belirtmişti. Ayrıca Kazakov bahar itibarıyla Basmacı hareketinin Fergana, Hazarötesi ve Yedisu cephelerinde büyük askerî operasyonlar yapmaya hazırlandığını haber vermekteydi.⁶⁰²

Basmacı hareketinin şiddetlenmesi dolayısıyla tüm Sovyet ordularını birleştirme gayesiyle Fergana Cephesi Genelkurmayını teşkil etme kararı alındı.⁶⁰³ Bu karar Fergana'nın Olağanüstü Askerî-Devrimci Komitesi başkanı Panasyuk tarafından bölgedeki tüm konseylere, yayın organlarına, cephe kurmaylarına ve Türkistan Cumhuriyeti Özel Geçici Askerî-Devrimci Konseyi'ne telgrafla bildirildi. 25 Şubat 1919'da Fergana Cephesi Genelkurmayı kuruldu ve *Özel Olağanüstü Askerî-Devrimci Komitesi* tarafından önerilen tüzük kabul edildi. Cephe Genelkurmayı 3 kişilik prezidyum ve 8 şubeden oluşarak Fergana'nın en yüksek askerî makamı oldu ve doğrudan Cumhuriyet Genel Kurmayı'nın ve merkezî hükümetin emrinde idi. Bundan böyle Fergana ile ilgili tüm resmi emirler, talepler, bildiriler birer suretleriyle telgrafla Fergana Cephesi Genelkurmayı'na gönderilecek idi⁶⁰⁴.

Askerî seferberlik başlatıldı ve şehirlerin güvenliği için sıkı tedbirler alındı. Şehirlerde gözetleme noktaları oluşturuldu ve atlılardan oluşan güvenlik askerleri

⁶⁰⁰ **Turkestan**, s.203

⁶⁰¹ Kazakov A.A. (1879–1963) – 1917'den beri KP üyesi, Türkistan cumhuriyeti devlet adamıdır. Ocak 1919'da Taşkent'teki isyanın bozguna uğratılmasında önemli bir katkıda bulundu, 1919 Ocak-Mart aylarında Geçici Askerî-Devrimci Şura üyesidir, 1919 Nisan-Haziran aylarında Türkistan Cumhuriyeti Devrimci Askerî Kuvvetleri başkanı, daha sonra TürkMİK başkanı olarak görev yaptı.

⁶⁰² Bkz. **Razgrom kontr-revolütsionnih sil v Kirgizii v godi inostrannoy voennoy interventsii i grajdanskoy voyni**, s.44–45; RGVA, F. 25859, Op. 1, D. 31, s. 103. Asıl belge;

⁶⁰³ 23 Şubat 1919'da Özel Olağanüstü Askerî-Devrimci Komitesi, Bölgesel İcra Komitesi, Bölge Karargâhı, İlçe İcra Komitesinin Askerî Kurulu temsilcileri ile sol sosyalist-devrimcilerin müşterek toplantısında alınan karar.

⁶⁰⁴ Bkz. **Razgrom kontr-revolütsionnih sil v Kirgizii v godi inostrannoy voennoy interventsii i grajdanskoy voyni**, s.67.RGVA, F.25859, Op.2, D.35, s.253. Kopya;

tüm büyük yollarda nöbet tutuyordu ve güvenlik karargahları oluşturuluyordu. Alınan tedbirler çok sıkıydı ve giriş-çıkış yapanlar, şüphelilerin gözaltına alınması, basmacı birliklerinin ortaya çıkması hakkında bilgiler aksatılırsa suçlu görevlilere idam cezasına kadar varan ağır cezalar kesilecekti.⁶⁰⁵

Turkrespublika Askerî İşler Komiserliği'nin "Ordu ve Askerî-Stratejik Durumu" hakkındaki raporu (12.03.1919) incelediğimizde hem bölge içinde hem de merkezden gelen Kızılordu müfrezeleri, Kızıl muhafızlar ve gönüllü parti milisleri, ayrıca Fergana'daki basmacıların saldırılarına karşı güvenliğini arttırmak için özel olarak teşkil edilen köylü ordu müfrezelerinin mevcut olduğunu görüyoruz⁶⁰⁶. Raporda Orenburg, Aşkabat, Yedisu ve Fergana cepheleri hakkında ayrıntılı bilgiler aktarılmıştı. Raporda verilen bilgilere göre Orenburg cephesinde 30.000 kadar asker ve çeşitli silah, Aşkabat cephesinde çok sayıda toprak ve makineli tüfeklerle 7.500 kişi, Fergana cephesinde ise toplam 5.940⁶⁰⁷ süngü ve kılıç, 11 top ve 10 makineli tüfek bulunmakta idi⁶⁰⁸.

Bununla birlikte Sırderya bölgesi ve Taşkent şehrinde toplam 2.685 süngü ve kılıç, çeşitli toprak ve 15 makineli tüfek, Semerkant bölgesinde toplam 1.329 süngü, kılıç ve 107 topçu, Turgay bölgesinde 4.100 süngü ve 4 top, Amuderya bölümünde 858 süngü, 2 top ve 2 makineli tüfek, Yeni Buhara (Novobuharskiy) garnizonunda 190 süngü, 2 top, 5 makineli tüfek ve 816 tüfek, Yedisu bölgesinde 4.227 süngü bulunmakta idi.⁶⁰⁹ Kullanılan silahları inceleyecek olursak basmacılara karşı savaşta dört çeşit tüfek kullanılıyordu. Bunlar: Mosin-Nagant, Berdan tüfeği, Waterloo tüfeği ve Fusil Grasmle tüfeğidir.

Korbaşların 1919 Mart ayının ortalarından itibaren Madaminbek'in bulunduğu Namangan ilçesinin Üçtepe köyünde toplanmaya başladığı dikkat çekmiştir. Alınan istihbarat bilgilerine göre korbaşı Madaminbek 21-22 Mart günlerinde bir korbaşı kurultayı düzenlemişti. Tahmin edilen kurultaya korbaşlar Sadrettin Mirza, Molla Şahabettin ve K.Osipov'un katıldığı anlaşılmıştır. Alınan

⁶⁰⁵ Kırgızistan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.13, Op.3, D.6, s.79. Kopya; Oş şehri örneğine dayanılarak bilgi aktarılmıştır.

⁶⁰⁶ **Razgrom kontr-revolütsionnih sil v Kirgizii v godı inostrannoy voennoy intervetsii i grajdanskoy voynı. Sbornik dokumentov**, s.45.

⁶⁰⁷ Kızılordu'nun 3.069 süngüsü, köylü ordudan 1.080 süngü ve kılıç, Kızıl muhafızların ve gönüllü parti milislerin 1.710 süngü ve kılıcı, Taşnaklar'ın 450 süngüsü bulunuyordu.

⁶⁰⁸ **Razgrom**, s.46.

⁶⁰⁹ **Razgrom**, s.47.

bilgiler arasında Madaminbek'in pamuk balyalarıyla korunan pamuk fabrikasına bağlı bir alanda yapılmış kalesinde iki adet top, iki makineli tüfek, 6 doktor, iki Afganistanlı ve dört Rus eğitmeni olduğu malumatı mevcuttur. Ayrıca Osipov Çatkal dağ geçidini geçerken adamlarının donup öldüğü ve Madamin'in dağlarda bırakılan ölenlerin tüfeklerini toplattırmak için 14 Kırgızı görevlendirdiği ve bu tüfekler yardımıyla 10.000 kişilik bir piyade ordusu oluşturacağı bildirildi. Üç-Tepe kalesinde Madaminbek'in doktorlarının Osipov'un üşüttüğü uzuvlarını ve yaklaşık 50 adamını tedavi ettiği haberi de alınmıştı. Basmacıların bir sonraki harekât planı ise Kanibadam'a baskın yapılarak oradan gazyağı ele geçirilerek Taşkent yakınındaki Hocent ve Sırderya tren köprülerinin yakılması idi.⁶¹⁰

Mart ayı sonunda Oş Devrim Komitesi şehrin durumunun kritik olduğunu beyan etti ve parti üyeleri arasından askerî seferberlik başlattı. Komite vatandaşların basmacı sempatzıan olduğunu şikâyet etmekteydi ve Korbaşı Halhoca'nın tertip ettiği saldırı sırasında silahlarını ve Sovyet yetkililerini basmacılara teslim etmeye meyil gösterdiğinden yakınmaktaydı. Söylentilere göre Fergana'daki basmacıların dışında Kaşgar ve Pamir'de de Sovyet iktidarına karşı bir hareketlenme vardı. Oş ilçesi tüm Fergana bölgesi için önemli bir kaynaktı. Şehirde ve ilçede birçok hayvan yemi ve gıda depoları bulunmaktaydı. Oş'ta, Kurşab ve Özgen'de 30.000 pud⁶¹¹ buğday mevcuttu.⁶¹²

Kızılordu'nun korbaşı birliklerine karşı yürüttüğü askerî operasyonlar sürerken Türkistan Sovyet Cumhuriyeti yönetimi ve Fergana Cephesi Kumandanlığı hareketin zayıflaması ve bölünmesi için bazı siyasî taktikleri uygulamaya karar verdi. Türkistan Merkezî İcra Komitesi 7 Mayıs 1919'da silahını teslim edecek tüm basmacılara af vaadinde bulundu. Türkistan Merkezî İcra Komitesi ve Türkistan Cumhuriyeti Sovyet Halk Komitesi 9 Mayıs 1919 Fergana halkına (Fergana'nın İşçi Müslüman halkına) çağrıda bulundu ve korbaşı birliklerinde bulunanları evlerine ve işlerine dönerek silahlarını teslim etmeye davet etti. Silahını teslim edenlere yardım vaat edilirken silahını teslim etmeyenlere karşı, onların yok edilmesine değin mücadelenin sürdürüleceği bildirilmekteydi⁶¹³.

⁶¹⁰ RGVA, F.1075, Op.10, D.203, s.18. Kopya;

⁶¹¹ Eskiden Ruslar'da 16.3 kiloluk bir birim

⁶¹² **Kırgızistan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.13, Op.3, D.6, s.188. Tasdikli kopya

⁶¹³ **Turkestan**, s.206.

Sovyet Rusya Hükümeti Merkezî İcra Komitesi ve Halk Komiserliği Sovyeti ile Rusya Komünist Partisi Türkistan'daki tüm devlet organlarının yanısıra bir de *Türkistan Komisyonu*'nu teşkil etti (12.02.1919). Komisyon, Türkistan'daki tüm Sovyet mercilerinin üzerinde, sınırsız ve mutlak yetkiye sahip bir kontrol mekanizması olma cihetindeydi. Komisyon Türkistan'ın durumunu, Türkistan'daki gelişmeleri ve alınan kararları Moskova'ya düzenli olarak bildirmek ve Türkistan'da Moskova politikasına ters düşmeyecek tarzda hareket etmekle yükümlüydü. Komisyon, Eliava (başkan), Frunze, Kuybişev, Goloşekin, Rudzutak gibi komünist partinin ünlü yetkililerinden oluşmaktaydı.

Türkistan Komisyonu üyelerinden ve devrimcilerden olan Petr Alekseyeviç Kobozev Fergana'ya geldi. Kobozev yönetimindeki Türkistan'daki Sovyet yetkililer Mart 1919 tarihi itibarıyla milletler politikasına farklı bir yön vermeye çalıştılar. 1919 Mayıs ayının başlarında Sovyet yönetimine karşı yapılan savaşta korbacı Ergeş'a katılan Fergana'daki tüm basmacılara af ilan edildi. Bu af ilanı ile birlikte Mayıs ayı ortalarında Merkez İcra Komitesi'nin özel yetkili komisyonu Fergana'ya geldi. Komisyonun başkanı olan Karp Eliseeviç Sorokin⁶¹⁴ 9 Temmuz tarihinde düzenlenen III. Türkistan Parti Kongresi'nde Fergana'daki durumu anlattı.

Fergana'da nüfusu Rus olan şehirler dışında, bir Rus yönetimi mevcut değildi. Halen Nikolay dönemine ait eski düzen hâkimdi. O dönemde yönetim, resmi bir idareciden (pristav) ve bir bölge idarecisinden (volostnoy upravitel) oluşuyordu. Sorokin'e göre resmî idarecinin yerini şimdi komiserler (Sovyet yönetimi) almış fakat bölge idarecilerinin yerine basmacılar geçmişti. Basmacıların sayısı giderek artmaktaydı. Sorokin'e göre neredeyse bütün halk büyük bir basmacı ordusunu oluşturmaktaydı. Fergana'daki partililer Müslüman işçilerin hepsinden şüpheleniyordu. Bazı yerlerde Müslüman parti birlikleri oluşturulmuş, fakat bunlar tekrar silahsızlandırılmıştı.⁶¹⁵

Özel yetkili komisyon Fergana'ya geldiğinde Müslüman partililer çok korkunç bir hayattan şikâyet ediyorlardı. Müslüman topluluk her yerde zorluk ve

⁶¹⁴ Sorokin ile ilgili (1871–1940), 1918 yılından itibaren Partide kayıtlı; Haziran-Aralık 1918 “Komünist Bolşevik”i tarafından yeni oluşturulan Merkezî Komite'nin üyesi, Haziran-Eylül 1919'da Rusya Komünist Partisi (RKP) Türkistan bölgesel komite (kraykom) üyesi; 1920'de Güney Rusya'da demiryollarında Siyasî Büro (Politbüro) şefi, daha sonra Taşkent ve diğer şehirlerin yönetiminde görevlendirildi.

⁶¹⁵ Turar Rıskulov, **Sobranie Soçineniy**, C. I, Almata, 1997, s.180.

direnişle karşılaşılıyordu. Fergana Temsilciler Meclisi'nde Müslüman üyeler bulunmasına rağmen, onların ne etkisi ne de değeri vardı. Müslüman üyeler toplantılara alınmıyor, hapis ve benzeri şeylerle tehdit ediliyordu. Bir de yağma ve soygun olayları sık görülmekteydi. Müslümanların ellerindeki her şey alınıyor, alınmakla kalmıyor öldürülüyorlardı. Kızılordu askerleri soygun ve cinayetleri beraberlerinde getirdiler. Önce öldürdüler sonra da kanıtları ortadan kaldırdılar. Köylerdeki halk korbaşı birliklerine kaçmaya başladı. Böylece basmacı hareketi giderek büyüdü. İktidarda bulunan partili yetkililer durumu düzeltmek için hiçbir önlem almadı ve bunların himayesinde alkolizm ve düzensizlik had safhaya ulaştı.⁶¹⁶

Sovyet birliklerinin Fergana'daki zorbalık ve zulümleri hakkında daha önceleri görüş beyan eden bir başka kişi de, Mayıs 1919'da toplanan komisyonun üyesi olan ve Türkistan Merkezî İcra Komitesi başkan vekilliği de yapan, daha sonra "Müslüman komünist" olarak tanınmış Turar Rıskulov⁶¹⁷ idi. Rıskulov konuya Sorokin'den daha açık bir tutum sergileyerek Kızılordu birliklerinin, basmacılara karşı savaşıacaklarına kendilerini tamamen alkolizme verdiğini ve savaşmaları gereken korbaşılara silah ve mühimmat sattığını söylemekteydi. Çevre bölgelere çıktıkları zaman, sakin ve huzur dolu köyleri yağmalıyor ve sonra onları basmacıları korumakla suçluyorlardı... Bu yaşananlar Müslümanların duygularını etkileyerek dinî fanatizmi kamçılıdı. Basmacı hareketi böylece dışlanan, soyulan, onuru kırılan köylülerin korbaşı birliklerine katılmasıyla büyümeye devam etti.⁶¹⁸

Türkistan Komisyonu Sovyet iktidarının oturtulması ve pekiştirilmesi amacıyla bir dizi askerî ve siyasî tedbirlerin alınmasına karar verdi. Daha önce "kamulaştırılmış" olan bazı el sanayi işyerleri sahiplerine ve zanaatkârlara geri verildi, Müslümanları Sovyet organlarına görev almaya başladılar (daha önce Müslümanlara güvenilmemekteydi), Kızılordu'ya Müslümanlar seferber edilmeye başladı.⁶¹⁹

⁶¹⁶ Rıskulov, **Sobranie Soçineniy**, s.180.

⁶¹⁷ Rıskulov ile ilgili (1894–1937), Avrupa eğitimi almış Yedisulu bir Kazak (aynı zamanda yerel bir Rus okula gitti); 1916'dan beri ihtilalci, 1917 yılından itibaren partiye kayıtlı, Mayıs 1918 yılından itibaren Türkistan Merkezî İcra Komitesi (TurCIK) üyesi, sağlık işleri ile ilgili Halk Komiseri, Kasım 1918 yılında "Açlıkla Mücadele Merkez Komitesi" başkanı, Mart 1919'da yeni oluşturulan "Türkistan'daki RKP'nin Müslüman Büro" başkanı ve (VII. Geçici Meclis kongresinde) TurCIK'in başkan vekilliklerinden birine seçildi.

⁶¹⁸ Eisener, "Basmacı Hareketinin Ortaya Çıkması", s.801.

⁶¹⁹ Pylev, "Basmaçestvo v Sredney Azii", s.57.

Türkistan'daki Sovyet hükümetinin yerli halkın çıkarlarını göz önünde bulundurmadan yalnızca parti lehine çalışacak bazı kararlar aldı. Bunlardan biri gıda üzerine, diğeri ise Müslümanları doğrudan ilgilendiren hukukî bir konu üzerineydi. Bir tür sosyal ve ekonomik reformlar olarak gösterilmeye çalışan bu faaliyetler bölgedeki durumu daha zorlaştırmakta ve netice itibariyle Basmacı hareketinin kadrosunun büyümesine katkıda bulunmaktaydı. Haziran ayının başında (4.06.1919) *“Gıda maddeleri tekeli hakkında kararname”* ve *“Türkistan cumhuriyetinde erzak politikalarını yürütülmesi için iâşe komiserine olağanüstü yetkilerin verilmesi”* kararnameleri kabul edildi. Yerli etnilerden gelen Fergana komünistleri gıda maddeleri tekeli kararnamesine kesinlikle karşı çıktılar, haklı olarak bölgedeki askerî-siyasî durumu eskisinden de zorlaştıracığını belirterek hükümeti uyardılar. Çıkarılan kararnamelerin neticesinde korbaşı birliklerine kısa sürede binlerce köylü, çiftçi, esnaf ve zanaatkâr katıldı⁶²⁰.

Sovyet idaresi lehine taraf değiştirmiş olan korbaşıların çoğu zamanla eski saflarına geri dönerek yeniden Sovyet iktidarına karşı harekâtlara başladılar. Korbaşılar bir süreliğine aralarındaki tartışma ve fikir ayrılıklarını unutarak Sovyet hükümetine karşı birlik oluşturmaya çaba gösterdiler. Yerli halkın memnuniyetsizliği *Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sovyet Millî Komitesi*⁶²¹ tarafından 1 Ağustos 1919 tarihinden itibaren kademe kademe olarak Türkistan Cumhuriyeti'nde çalışmaya devam eden Müslüman hâkimleri kadı ve “biylerin” halk mahkemeleriyle yer değiştirmesi gerektiğine dair bir kararname (11.06.1919) duyurmasıyla kat be kat arttı.⁶²²

Fergana Cephesi Genelkurmayı'nın bildirisinde (06.04.1919) Baytoğu, Üçkurgan, Toda köyleri D.E.Konovalov'un⁶²³ müfrezesi ve Uşakov'un müfrezeleri

⁶²⁰ **Turkestan**, s.208–209

⁶²¹ Sovnarkom TASSR (Sovetskiy Narodnyy Komitet Turkestanskoy Avtonomnoy Sovetskoy Sotsialistiçeskoy Respubliki) – Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Sovyet Halk Komitesi.

⁶²² **Razgrom**, s.226–227.

⁶²³ Konovalov D.E. (1882–1921) – 1917 itibariyle KP üyesi, I. Dünya Savaşı'na katılmıştır. 1918'de Türkistan'da demiryolu birliklerinin kumandanı olarak Fergana korbaşılarına karşı mücadele etmiştir. 1919'da Fergana cephesi Andican-Oş birliklerinin komutanlığını yaptı. Aktepe cephesinde Orenburg ordusunun komutanlığını yaptı, Hazarötesi cephesinde Enternasyonal Ordusu kumandanı. 1920'de Ocak-Mayıs aylarında Enternasyonal, II. Türkistan Nişancı Birlikleri, Semerkant-Buhara birlikleri, Fergana ordu grup birlikleri ve aynı zamanda II. ve III. Türkistan Nişancı Tümenlerinin kumandanlığını yaptı. 1921'den itibaren Semerkant ve Sırderya bölgelerinin askerî komite başkanı. Tifüsten ölmüştür.

tarafından işgal edildiler. Toda köyünün işgali sırasında çıkan çatışmada korbaşı Madaminbek'in yardımcısı korbaşı Salih Maksım (Mahdım) öldürüldü ve onun dairesi Kızılordu birlikleri tarafından işgal edildi. Çatışma sırasında Madaminbek birliklerine Osipov'un komuta ettiği öğrenildi. Osipov at arabasıyla önde giderek korbaşı müfrezelerinin komutanlığını yapıyordu. Ele geçirilen basmacılardan alınan bilgiye göre Osipov Namangan'a toplu ve makineli tüfekli bir taarruz düzenlediyse de geri püskürtüldü ve 4-5 Nisan 1919 tarihlerinde Toda köyüne geri dönmesi beklenmekteydi.

Toda köyünü işgal ettikten sonra Kızılordu müfrezeleri savaş hazırlıklarına başladılar ve 4 Nisan'da müfrezelerle Hakulabad'a sefere çıktılar. Hakulabad civarındaki çatışmada Konovalov'un komutanlığını yaptığı Kızılordu birliği basmacıların 32 Mosin tüfeği, 13 Berdan tüfeği ve bir kaç av tüfeğini ele geçirdi. Korbaşların kayıpları yaklaşık 300 kişi olup korbaşların yanında çatışmaya katılmış olan ve yanında iki "Nagan" revolveri ve 13 700 ruble bulunan Rus Yüzbaşı Maslov öldürülmüştür. Kızılordunun kayıpları ise 8 kişi kayıp, 4 yaralı, 12 ölü ve 3 yaralı at olmuştur. Çatışma sonrası korbaşı birlikleri Andican'a çekildiler.⁶²⁴

Aynı tarihlerde korbaşı birlikleri telgraf ve demiryolu ulaşımını ve Namangan'dan 8.5 km. uzaklıktaki yolu bozup, istasyondan pazara ve yerli mahallelere varıncaya kadarki tüm eski şehri kontrol altına alarak Namangan kalesinin üzerine her taraftan ateş açtı. (2.04.1919) Namangana'a hücum iki gün devam etti. 3 Nisan'da, başında Hokand'lı Zazvonov'un bulunduğu müfreze Namangan'daki Sovyet birliklerine yardıma yetişerek Semerkant Sovyet müfrezesi Hokand ve Namangan garnizonuyla birlikte ortaklaşa korbaşılara saldırdılar. Korbaşı birlikleri üzerine ateş açtılar ve Semerkand süvarisinin hızlı hücumundan sonra geri çekilmek zorunda kaldılar. Namangan yakınında olan savaş sırasında Kızılordu 17 asker kayıp vermiş iken korbaşı birliklerinin kayıpları büyüktü.⁶²⁵

1919 ilkbaharı itibariyle Fergana bölgesinin büyük bir kısmı korbaşların idaresi altında bulunmakta iken Sovyetler yönetimi yalnızca şehirlerde, demiryolu istasyonlarında ve işçi köylerinde geçerli idi. Örneğin, 4 Nisan'da Oş'tan Fergana'ya (Skobelev) gönderilen 220 vagon buğday basmacılar tarafından alıkonulmuş, oysa

⁶²⁴ RGVA, F.1075, Op.10, D.202, s.72. Kopya.

⁶²⁵ RGVA, F.1075, Op.10, D.202, s.72. Kopya.

trenlere 60 kişilik silahlı bir birlik refakat etmekteydi.⁶²⁶ 7 Nisan 1919 tarihindeki Türkistan Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesi'nin kararıyla 8 Nisan 1919 tarihinde Devrimci Askerî Kurul Taşkent'te faaliyetlere başlamıştır. Bu tarihten itibaren Devrimci Askerî Kurul Türkistan Cumhuriyeti'nin müdafaası ve cumhuriyette karşı-devrimci hareketin bastırılmasından sorumlu bir kurumdur. Bundan sonra tüm askerî ve sivil kurumların karşı-devrimci ve askerî konuların tümünü Devrimci Askerî Kurul'a haber vermeleri emredilmiştir.⁶²⁷

Fergana cephesi karargâhının istihbarat raporuna göre Andican'da küçük çapta korbaşı birliklerinin toplandığı görülmüştür (07.04.1919). Aynı şekilde Fayzıabat ilçesinin Lyangar köyünün yakınında ve çevresinde de bu tür toplanmalar vardır. Alınan istihbarata göre korbaşılar 3.000 kişilik bir birlik oluşturmuş ve bir kısmı Lyangar'ın içinde öteki kısım ise Lyangar'ın çevresindeki bozkırda yerleştirilmiştir. Yerli halkın durumunun kötüye gittiği ve korbaşı birliklerine yardım etmekte ve gıda maddelerini tedarik etmekte zorluk çektiği anlaşılmaktadır.⁶²⁸

Fergana cephesi karargâhından gelen istihbarat raporunda (11.04.1919) Andican ilçesinde bozguna uğrayan ve korbaşı birliklerinin Hokand ilçesinin Yeni-Kurgan, İsfara ve Kanibadam'a çekildikleri bildirilmiştir. Alınan istihbarata göre korbaşı Ergeş korbaşı Hamdam'ın birliği ile askerî donanım üzerine çatışmaya girişmiş ancak bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Rapora göre korbaşı birlikleri Oş ilçesinin Hocevat semtinde ve Gulça yönünde yoğunlaşmıştır.⁶²⁹

Fergana cephesi karargâhından gelen 12 Nisan 1919 tarihli istihbarat bilgilerine göre Gülçe kalesi 150 kişilik korbaşı birliği tarafından kuşatma altına alınmış ancak Oş'tan gönderilen birliklerle kuşatmayı kaldırmış. 12 Nisan'da Ohna ve Sarı-Kurgan köyleri civarında Madaminbek ve Osipov'un birlikleri ile çatışma meydana gelmiş ve korbaşı birlikleri 1.000 kişiyi ölü olarak kaybetmişlerdir. Ayrıca 120 at Kızılordu birlikleri tarafından alıkonulmuştur. Ölenlerin arasında tanınmış korbaşı Şermat Baybaça ve 3 Rus subayı vardır. Öte yandan İsfara civarında

⁶²⁶ RGVA, F.25859, Op.2, D.35, s.407. Kopya; **Razgrom**, s.212–213.

⁶²⁷ **Kırgızistan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.89, Op.1, D.75, s.98–98. Kopya

⁶²⁸ RGVA, F.1075, Op.10, D.203, s.14. Kopya.

⁶²⁹ RGVA, F.1075, Op.10, D.203, s.166. Asıl belge; **Razgrom**, s.217.

Madaminbek ve Ergeş arasında bir çatışma çıktığı ve sonrasında Ergeş'in Soh köyüne doğru gittiği haber alınmıştır.⁶³⁰

1919'un Nisan ayında korbaşılar Namangan'a büyük saldırı düzenlediler. Birkaç gün içinde Madaminbek, Şir Muhammed Bek, Rahmankul, Aman Pahlavon ve Konstantin Osipov'un birlikleri Namangan yakınındaki Maşad köyüne konuşlandılar. Osipov'un birliği ile 3.000 erin katıldığı bu askerî operasyonu Madaminbek yönetmekteydi. Kuşatılan Namangan'a Kızılordu kumandanlığı Semerkant ve Hokand'dan 1.600 asker, zırhlı tren ve bir topçu alayı gönderince korbaşılar geri çekilmeye mecbur kaldı. Namangan'da uğradıkları başarısızlığa rağmen basmacılar silahlarını bırakmadılar ve proletarya bayramı günü olarak ilan edilen 1 Mayıs'ta eski Margilan'a saldırı düzenlediler fakat Kızılordu'nun gönderdiği takviye birlikler karşısında geri çekilmeye mecbur kaldılar⁶³¹. Rusya Komünist Partisi Türkistan Bölge Komitesi sonu gelmeyen basmacı saldırılarına karşı 29 Nisan 1919 tarihinde Türkistan'daki parti üyelerinin dörtte birini Kızılordu saflarında silah altına almaya karar verdi⁶³².

1919 Mayıs ayında Kızılordu yönetimi korbaşı birliklerine karşı geniş bir operasyon başlattı ve Oş, Naukat, Celalabad, Uçkurgan, Balıkçı, Şahrihan ve Kızılkıya illerindeki korbaşıları dağlara çekilmeye mecbur etti. 1 Mayıs ile 3 Mayıs tarihleri arasında Oş-Nookat bölgesinde koordineli olarak "basmacı temizliği" yapılmış ve operasyonun neticesinde Andican-Oş-Naukat-Kızıl Kıya-Fergana (Skobelev) beşgeni başlıca korbaşı birliklerinden "temizlenmişti". Bu tarihlerdeki çatışmalardan Kızılordu için en mühim olanı Rus köylü müfrezesinin ve Konovalov birliğinin 1 Mayıs'ta Bulakbaşı köyü civarında korbaşı Halhoca'nın birliklerini bozguna uğratması oldu. Korbaşılardan birlikleri Kızılordu müfrezeleri tarafından Kokon-Kıştak, Aim ve İsbaskent'e kadar takip edildi. Korbaşılar ciddi kayıplar vererek geri çekilirken bir top arabasını ve iki topunu da bırakmak zorunda kalmıştır.⁶³³

9 Mayıs akşam vaktinde yaklaşık 2.000 kişilik korbaşı birlikleri Şarihan'ı kontrol altına aldılar ve Vadyayevskiy fabrikasındaki küçük garnizonu kuşattılar.

⁶³⁰ RGVA, F.25859, Op.2, D.35, s.452. Kopya; **Razgrom**, s.218–219.

⁶³¹ **Turkestan**, s.204–205.

⁶³² **Kırgızistan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.27, Op.1, D.3, s.1. Tipografi örneği.

⁶³³ RGVA, F.25859, Op.2, D.35, s.514. Telgraf şeridi; **Razgrom**, s.223.

Kızılordu'nun bölgeye komşu civardan acilen getirilen askerî kuvvetleri, korbaşları Şarihan'dan çekilmeye mecbur etti ve askerî trenlerin de gelmesiyle korbaşların 10 Mayıs günü Fedçenko istasyonuna saldırı teşebbüsü başarısız oldu. Şarihan üzerine yapılan çatışmada Kızılordu 7 ölü ve 5 yaralı gibi cüzi kayıp verirken korbaşların kayıpları daha ciddi olmuştu⁶³⁴.

Korbaşı birliklerinin ölümlerini bırakmadıklarından dolayı Sovyet istihbaratı karşı tarafın kayıplarını yalnızca tahmin edebilmekteydi. 9 Mayıs'ta Fergana (Skobelev) ve Eski Margilan arasındaki Sadakka yöresinde Kızılordu'nun atlı keşif kolu korbaşı toplantısını hazırlıksız yakaladı. 11 Mayıs'ta kalabalık korbaşı birliği Sovyet birliklerinin bulunduğu Taşlak köyüne ve Eski Margilan'a baskın yaptı ancak atlı keşif kollarının yetiştirdiği savaş treni yardımıyla kayıplara uğrayarak geri çekildi⁶³⁵.

Haziran 1919 itibariyle 1.200–1.500 kişilik korbaşı birlikleri aşağıda belirtilen 4 bölgede bulunmakta idi. 1) Nookat-Papan-Gülçö, 2) Yazavan-Balıkçı-Çinabad-Şarihan, 3) İsbaskent-Masin-Aim-Kıştak ve 4) Çartak-Kassan-Ketmen-Tepe. Bu bölgelerde bulunan korbaşı birlikleri Alay yönüne doğru itilerek belirlenen 3 ayrı hareket noktasından hücumla geçilecek idi. Hareket noktaları aşağıdaki gibi belirlenmişti: 1. hareket noktası – Fergana-Fedçenko (Orlov'un genel yönetimi altında), 700 kişi, 3 top ve 3 makineli tüfek; 2. hareket noktası – Hokand (Konovalov'un genel yönetimi altında), 900 kişi, 2 top ve 3 makineli tüfek; 3. hareket noktası – Papan-Çust (Safonov'un genel yönetimi altında), 1000 kişi, 2 top ve 3 makineli tüfek.⁶³⁶

M.V. Safonov IV. Türkistan Sovyet Nişancı Alayı kumandanına 13 Haziran 1919 tarihli emrinde Namangan ilçesinin kuzey kısmında basmacılara karşı harekât başlatmasını buyurdu. Alınan istihbarata ve bazı alayların kumandanlarının raporlarına göre bu tarihlerde korbaşı birlikleri iki bölgede bulunmaktaydı: 1) Narın, Paşata ve Ketmen-Töbö aralarında; 2) Alay vadisi civarında hareket eden ve Oş ilçesinde bulunan daha küçük korbaşı birlikleri Oş-Gülçö'de idi. Dolayısıyla Andican-Oş bölgesindeki tüm askerî harekât Konovalov ve Orlov'un birlikleri

⁶³⁴ RGVA, F.25859, Op.2, D.35, s.520. Telgraf şeridi; **Razgrom**, s.223.

⁶³⁵ RGVA, F.25859, Op.2, D.35, s.522. Telgraf şeridi; **Razgrom**, s.224.

⁶³⁶ RGVA, F.1075, Op.10, D.201, s.216. Asıl belge; **Razgrom**, s.226–227.

tarafından yürütülecek, Namangan ilçesinde ise yoldaş Tsank'ın eskadronu ile birlikte IV. Türkistan Sovyet Nişancı Alayı komutasında yürütülecekti.⁶³⁷

Fergana cephesi karargâhının Oş ilçesinde ve Kçük-Alay civarında korbaşı birlikleri hakkında edindiği bilgilere göre (16.06.1919) İçkilik ilçesinin Karavan köyünden Kök-Car köyüne kadarki bölgede her türlü soğuk ve ateşli silahtan kalın sopalara kadar silahlandırılan küçük birlikler hariç büyük çetelerin varlığı keşfedilmemiş. Bunlar genellikle gece vakti ve nadiren gündüz hareket etmekte idi. Kök-Car'dan, Oş ilçesinin Kök-Bel köyüne kadarki bölgede kalıcı kampları olan basmacılara rastlanmadı ise de korbaşı Saib-Kari'nin eski silahlardan yerli yapım sapanlara kadar silahlandırılan 150 kişilik birliği bulunduğu saptanmış.⁶³⁸

Köksu'da korbaşı Nasreddin'in birliği bulunduğu öğrenilmiş. Nasreddin köye yerleşerek orada bir depo kurmuş ve her türlü erzak ve malla doldurmuştu. Bilgilere göre Nasreddin'in ciddi miktarda çay stokları vardı ve onları Buhara'dan Fergana'ya doğru giden Taciklerin elinden almıştı. Kurulan istihkâmda Kırgız hayvan yetiştiricilerden gasp edilen çok sayıda büyük ve küçükbaş hayvan da vardı. Nasreddin Afgan sınırı yönünde yol alan keşif şubesinin ajanı Abdurrahman Halmuhamedov'u öldürtmüş. Korbaşı Arslanbay'ın birliği Sarkul (Kara-Tegin) yöresinde bulunuyor ve bazı bilgilere göre yakın zamanda Fergana'ya dönmek niyetinde imiş.⁶³⁹

Oş ilçesinde korbaşı birlikleri ile olan muharebenin gidişatı hakkında Fergana cephesi orduları ikinci birlik komutanının cephe genelkurmayına 20 Haziran 1919 tarihinde sunduğu muharebe raporunda korbaşı Madaminbek'in 400 kişilik ordusu ile Nookat'a geldiği bildirilmiştir. Sovyet hükümeti tarafından ilan edilen genel af üzerine korbaşı birliklerindeki erlerin teslim olması halinde çoğu kişi korbaşılarından ayrılmışsa bile silahlarını teslim etmedikleri için yeniden birlikler oluşturdukları haberi verilmiş. Bunun dışında Oş ilçesi Kapçıgay bölgesinin Alaykul köyünde korbaşı Şırmat Molla'nın komutanlığı altında 750 kişilik birlik halkı Ruslara karşı isyana kışkırttığı ve halkın elinde Alaykul'de yaklaşık 100 tane her çeşitten silah mevcut olduğu malumatı verilmiş.

⁶³⁷ RGVA, F.1075, Op.10, D.201, s.233. Kopya; **Razgrom**, s.227–228.

⁶³⁸ RGVA, F.1075, Op.10, D.202, s.328. Asıl belge; **Razgrom**, s.229.

⁶³⁹ RGVA, F.1075, Op.10, D.202, s.328. Asıl belge; **Razgrom**, s.230.

Ordu komutanı Konovalov korbaşı Ahuncan'la⁶⁴⁰ Sovyet hükümetine itaat etmesi üzerine görüşmeler yaptığını, onunla Sufi-Kıştak'ın arkasındaki Manyakskiy bölgesindeki Noviy Çek köprüsü yakınında görüştüğünü, görüşmelerin korbaşılar ve Sufi-Kıştak'tan gelen temsilcilerin katılımıyla 5 saat sürdüğünü bildirmektedir. Korbaşı Ahuncan'ın 200 iyi silahlanmış adamı ve çok miktarda Mosin ve Berdan tüfeğine sahip olduğu bildirilmiş. Aynı muharebe raporundan 21 Haziran'da biri – yoldaş Kujello'nun komutanlığı altında Sultanabad, Aim, Kurgan-Tepe, Bulak-Başı, Aravan ve Oş şehri yoluyla, öbürü ise – Karasu yoluyla Oş'a iki kol sefere çıkılacağı bildirildi.⁶⁴¹

Korbaşı Ahuncan ile yapılan görüşmelerin Kızılordu lehine bir sonuç verdiğini 21 Haziran 1919 tarihinde görüşmelerin yapılmış olduğu Sufi köyünden gelen bilgiden anlaşılmaktadır. Fergana cephesi ordu komutanı D.E. Konovalov Müslüman birliklerin önderi Ahuncan Nurmatov ile müfrezesinin Sovyet iktidarına teslim olması üzerine 21 Haziran'da halk yargıcının evinde bir araya gelerek barış antlaşması imzaladılar. Antlaşma gereği korbaşı Ahuncan Nurmatov 250 kişilik iyi silahlandırılmış Müslüman müfrezesi ve korbaşıları *Dulyan-Hoca Kıpçakbaev, Molla Umar Ali, Uluk Hoca Mirza Taga, Madmusa Sarker, Yusupcan, Curabay ve Dadabay Hocievler ve Dadabuva Artokbaev* ile birlikte Sovyet iktidarının çıkarlarını gözetecek ve “*haydutları kovarak fakir Müslüman halkının çıkarlarını koruduğunu ve bizim Sovyet Türkistanı'mıza barış ve huzur getirmek peşinde olduğunu kabul ederek bugünden itibaren itaat ediyoruz ve ikinci grup ordusunun Komutanı yoldaş Konovalov'un merhametine*” teslim oluyor idi.⁶⁴²

Antlaşma ile korbaşı Ahuncan ordu komutanı Konovalov'un tüm emirlerini ve talimatlarını itirazsız, tamamı tamamına ve derhal yerine getirmeye taahhüt ederek müfrezesinin tümünü, korbaşılarını ve istisnasız olarak müfrezenin sahip olduğu tüm

⁶⁴⁰ Ahuncan Nurmatov – önemli korbaşılarından biri olup 1919 yazın Sovyet hükümeti tarafına geçmiştir. Eylül 1919'da Andican şehrinin savunmasında Ahuncan'ın birliğinin önemi mühimdir. Söylentilere göre Ahuncan aralarında önceden başlayan gerginlik olan korbaşı Salih Mahdum'u 23 Eylül 1919'da bozguna uğratmak için Sovyetler tarafında yer almıştı. Türkistan cephesinin birliklerinin Hazarötesi cephesine gönderilmesi talimatına baş eğmeyerek “soygunlarına” devam etmiş ancak kısa bir süre sonra yeniden Sovyetlerle çalışmaya başlamış. 1919 Aralık ayında Ahuncan I. Müslüman Atlı Alayı'nın komutanı olarak tayin edildi. 1920 yılının sonbaharında Ahuncan Sovyet hükümetine karşı faaliyetlere başladı, Andican'da silahsızlandırıldı ve Taşkent'e götürüldü. Taşkent'ten birkaç silahlı korbaşı ile birlikte kaçtı. 1920 15 Aralık tarihinde Andican yakınındaki bir çatışmada hayatını kaybetti.

⁶⁴¹ RGVA, F.265, Op.1, D.10, s.23. Asıl belge.

⁶⁴² RGVA, .7774, Op.1, D.17, s.16. Asıl belge.

silahları Sovyet iktidarının mülkiyetine ve Konovalov'un emrine geçirmeyi kabul etti. Antlaşmada aşağıdaki ifadeler yer almakta idi: *“Bugünden itibaren yoldaş Konovalov'un emrine geçerek bana ve korbaşılarıma Sovyet Türkistanı'na sadakat göstermede ve ona samimi ve dürüst hizmet etmeye hazır olduğumuzu ispatlamamıza benim başmüdürüm olarak Konovalov'un fırsat vermesini rica ediyorum. Bu antlaşmada belirtilenleri ben ve benim korbaşılarım tasdiklen imza atıyor ve mühürlüyoruz, ihlal etmeyerek uymaya yemin ediyoruz. Aksi takdirde Sovyet Türkistanı'nın hain evlatları olarak biz lanetlere ve acımasız takiplere layığız”*.⁶⁴³

Fergana cephesinin II. Grup Ordu komutanı Dmitriy Konovalov korbaşı Ahuncan'ı, korbaşılarını ve 200 Müslüman askerini komutasının altına aldı ve tüm soğuk ve ateşli silahlarının ve müfrezede kayıtlı olan tüm Müslümanların detaylı listesinin derhal şahsına teslim edilmesini emretti. Soğuk ve ateşli silahları özel emri olana kadar “yoldaş” Ahuncan'ın sorumluluğu altına müfrezede bırakarak Ahuncan'ı bu müfrezenin komutanı olarak tayin etti.⁶⁴⁴ Ortaya çıkan isyanları bastırmak için daha çok askere ihtiyaç duyulmaya başlayınca 1919 Haziran ayından itibaren Kızılordu'ya seferberlik başlatılmış idi. İl parti komitesi ve bölge icra komitesi emirleri üzerine partililerin %25'inin Kızılordu'ya seferber edilmesi; Kızılordu'ya katılmak istemeyenlere ise disiplin cezası uygulanması talimatı verilmişti⁶⁴⁵.

Turkrespublika Genelkurmay Harekât Dairesi başkanı Türkistan'daki cephelerin durumu ve görevleri hakkında verdiği raporda (04.08.1919) son zamanlarda Aktepe⁶⁴⁶ ve Hazar ötesi cephelerinde değişen durum sebebiyle yeni hedefler belirlemeyi gerektirdiğini bildirdi. Harekât Dairesi durumu değerlendirerek her cephede güçlü olmak arzusundan vazgeçip etkin eylemler geliştirerek tüm kuvvetleri en önemli alanda toplamaya karar verdi ve cephelerin görevleri aşağıdaki gibi belirlendi:

1. Yedisu cephesi: Yerel çevreden istifade ederek ve sadece yerel kuvvetlere güvenerek düşmana mümkün olduğu kadarıyla daha fazla zarar vermek.

⁶⁴³ Belgeye Ahuncan'ın, Curabay'ın, Umar Ali'nin, Mamed Ali'nin, Mirza Taga'nın, Dulyan-hoca'nın, Madmusa Sarker'in mühürleri basılmış. Uluk hoca Dadabuva'nın ve Yusupcan'ın parmakları basılmıştır. **İnostrannaya Voennaya Interventsiya**, C.1, s.493-495.

⁶⁴⁴ RGVA, F.7774, Op.1, D.17, s.17. Asıl belge.

⁶⁴⁵ **Kırgızistan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.27, Op.1, D.3, s.4. Asıl belge

⁶⁴⁶ Aktepe - 1869 tarihinde günümüz Kazakistan'ın batısında Çarlık Rusya'sı tarafından bir garnizon olarak inşa edilmiştir. 1891 yılında Turgay bölgesinin Aktepe uyezd-şehrine dönüştürülmüş ve Orenburg-Taşkent demir yolu hattı üzerinden geçer olmuş.

2. Fergana cephesi: Cephenin amacı minimum kuvvet kullanarak göreceli olarak düzeni korumak ve çeteler arasındaki husumeti sürdürmektir zira ancak diğer cepheler varsa ayakta durabilir.
3. Trans-Hazar cephesi: Etkin eylemlerin geliştirilmesi, iletişimin korunması için kuvvetlerin olabildiğince fazlasıyla harcanmasını gerektirir ve mühim bir gaye olan Türkmenbaşı'nın⁶⁴⁷ (Krasnovodsk) işgalini talep eder. Yeterli derecede iletişim sağlanmadan bu koşullar altında ilerleme bir macera niteliği taşıyacak, bu nedenle cephenin görevi işgal altındaki toprakları tamamen bize ait olmasını sağlamaktır, özellikle Merv vahasını.
4. Aktepe cephesi: Orenburg cephe kesimi her bakımdan en önemlisidir, bu yüzden burada etkin ve kararlı eylemler geliştirilmesi gerekiyor. Tüm diğer cephelerdeki mücadelenin ana kilidini yalnızca bu cephede aramalıyız, çünkü Aktepe cephesinin kaldırılmasıyla diğer cephelerin kaldırılması an meselesi olacaktır. Aktepe cephesinin görevi gelecekte Avrupa Rusyası'nın Sovyet ordularıyla birleşmesiyle birlikte Aktepe bölgesinin zapt edilmesidir"⁶⁴⁸.

Fergana cephesi karargâhının edindiği bilgilerden (10.08.1919) korbaşılar Madaminbek, Salih Maksım, Makhmhoca, Aman Pahlavon ve diğer korbaşı birlikleri Andican ilçesinde İzbaskent'te bulunduğu ve toplam 800 kişilik bir orduya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Korbaşılar Şirmedbek ve Halhoca'nın birlikleri ise Fergana (Skobelev) ilçesinin Garbua köyünde bulunduğu ve 600 kişilik orduya sahip olduğu bildirildi. Alınan istihbarata göre Korbaşı Madaminbek diğer korbaşılar ile Sovyet yönetimine teslim olmuş Ahuncan Nurmatov'a saldırı planı hazırlamaktadır. Korbaşı Ergeş'in birlikleri Hokand ilçesi Pahta köyünün Yeni-Kurgan yakınında toplanarak erlere yoğun eğitim verildi, ayrıca bir yığın hasta at ve eşek tedavi gördü. Ahuncan tarafından ezilen Halhoca Ergeş'a katılmıştı. Sovyet istihbaratı Celalabad'lı köylülerin korbaşılar ile sürekli temasta olduğunu, Andican hareket şubesinin bildirisine göre 8 Ağustos'ta Madamin'in birliklerine yaklaşık 100 silahlı köylü girdiği, köylü ve basmacılar karma müfrezeler için yem ve yiyeceklerin yoğun bir

⁶⁴⁷ Türkmenbaşı ya da Sovyet döneminde olduğu gibi Krasnovodsk günümüz Türkmenistan'ın batısında Hazar denizi kıyısında liman-şehir. 1869'da göçebe Türkmenlerinin, Buhara ve Hive hanlıklarının işgali amacıyla inşa edilen garnizon. Trans-Hazar bölgesi teşkil edilerek Kızılsu Merkezi haline dönüştürülmüştür. Daha sonra Aşkabat inşa edilerek Kızılsu'nun yerine merkez haline gelmiştir.

⁶⁴⁸ RGVA, F.25859, Op.2, D.12, s.1. Asıl belge; **Razgrom**, s.53.

şekilde stokları yapıldığını Yarbaşı ilçesinin başkanı haber vermekte idi. Korbaşı Arslan'ın yaklaşık 160 kişilik birliği Karavan, Kök-Car ve Nookat bölgelerinde bulunuyordu ve Arslan Karavan köyünün sakinlerinden 70.000 ruble harp tazminatı alacakmış, onun bildirisine göre para ona silah, mermi ve barut satın almak için gerekli idi. Talepleri yerine getirilmezse sakinlerin mallarını imha edeceği ve ailelerini döveceği tehditlerini savuruyormuş. Ajanın dolaştığı hiç bir yerde hiç kimse Madamin ve korbaşılarını anmıyor, Fergana'lı basmacılardan söz etseler de yalnızca korbaşı Ergeş'tan söz eder ve nadiren Arslan'dan bahsederlermiş.⁶⁴⁹

İzbaskent bölgesinde ve İçkilik ilçesinde faaliyet gösteren korbaşı kuvvetlerinin planlanan birleşmesi hakkında Fergana Cephe Kurmayı'nın Türkistan Cumhuriyeti Ordusu Genelkurmayına gönderdiği raporda (19.08.1919) 3 Ağustos'ta Ahuncan ve Sitnyakovskiy Manak köyünün yakınında (Oş'tan kuzeybatıya doğru) Halhoca'nın yaklaşık 200 kişilik ordusunu kuşattığı ve bozguna uğrattığı kaydedilmişti. Muharebeden sonra korbaşı Halhoca'nın ordusu farklı yönlere dağılmış, Halhoca'nın kendisi ise Hokand ilçesine Ergeş'in yanına sığınmıştı. 12 Ağustos'ta Tahtayak yakınında (İçkilik ilçesi) Kızılordu ile korbaşı Arslan'ın birlikleri arasında muharebe yaşandı. Muharebede Kızılordu 14 er kayıp verdi ve yardıma gelen Kızıl-Kıya müfrezesi korbaşı Mamatulla'yı esir aldı. 19 Ağustos'ta korbaşı birlikleri Grunç-Mazar'dan (Andican'dan doğu yönde) 4 verst uzaktaki demiryolunun 5 verst hattını söktü.⁶⁵⁰

Türkistan Cumhuriyeti Orduları Genelkurmayı'na gönderilen istihbarat raporunda eğer önceki dönem içinde çeşitli basmacı birlikleri arasında karşılıklı düşmanlığın şiddetlenmesini görmüşsek, son zamanlarda ise olay tam tersine geliyor – basmacılar karşılıklı olarak birleşme peşindeler. Gelen bildiriler Madamin ve Ergeş'in barışmasına işaret ediyor, Madamin'in, Ergaş'ın, Halhoca'nın ve Hamdam'ın çetelerinin birleşmesi konusunda görüşmeler yapılıyor. Öte yandan basmacılar köylülerle şüpheli görüşmeler yapıyorlar, üstelik Fergana bölgesi köylülerinin Yedisu bölgesi köylüleriyle böyle görüşmeler yapması mümkün denerek mühim bir noktaya değinilmiştir.⁶⁵¹

⁶⁴⁹ RGVA, F.1075, Op.10, D.203, s.96. Asıl belge; **Razgrom**, s.237–238.

⁶⁵⁰ **Razgrom**, s. 238.

⁶⁵¹ **Razgrom**, s. 239.

Diğer korbaşılardan farklı olarak Madaminbek bağımsızlık hareketinin içindeki korbaşılardan özellikle Ergeş ve Halhoca'nın ayrımcı faaliyetleriyle mücadele ederek çağdaş, silahlı, düzenli bir ordu kurmaya çalışıyordu. Bu amaçlarla Madaminbek beyaz subayların askerî tecrübesinden ve bilgilerinden istifade ederek basmacı birliklerinin örgütlenmesinde beyaz subayları kullandı. Sovyet istihbaratının verilerine göre Madaminbek'in karargâhında 40 Rus subayı bulunmakta olup toplam Madaminbek'in birliklerinde 90 Rus subayı mevcut idi. Madaminbek'in karargâhında Rus subaylar yiğitleri kılıç kullanmayı, tüfek ve mitralyöz kullanmayı öğretiyorlardı⁶⁵².

Korbaşı birliklerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları sebebiyle korbaşı Ergeş Sovyet yönetimine teslim oldu. Korbaşı Ergeş'in teslim olması hakkında farklı kaynaklarda farklı malumatlar verilmiştir: Örneğin Eisener Temmuz 1919'da 1500 kişilik ordusu ile teslim olduğunu söylerken⁶⁵³ Sovyet askerî arşiv belgelerinde “8 Ağustos 1919 tarihinde Namangan bölgesinde Molla Ergaş 40 yiğidiyle birlikte öz rızasıyla Sovyet hükûmetine teslim oldu”⁶⁵⁴ diye kaydedilmiştir. Ergeş ile birlikte Hamdamhoca ve Toyçi ve diğer korbaşılar da teslim oldular. 7 Temmuz 1919 tarihindeki Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yönetimi adına S. Tursunhocayev teslim olanlara dokunulmazlık garanti etmekteydi. Hâlbuki Fergana cephesi kumandanı M. B. Safonov basmacılarla bu anlaşmaya karşı çıkmıştır.⁶⁵⁵

Rus ordusu başkumandanı 13 Ağustos 1919'da doğu cephesi birliklerinin güney bölüklerine kendilerini “**Türkistan Cephesi**” olarak adlandırmalarını emretti. Böylece Doğu Cephesi Kumandanı olan M.W. Frunze (1885–1925), bundan böyle Türkistan Cephesi kumandanı idi. Komünist Rus Hükûmeti Türkistan'ın istila edilmesi için Frunze'nin idaresi altına 120.000 ile 160.000 arasında asker verdi.⁶⁵⁶

Sovyet hükûmetine teslim olmayı kabul etmiş korbaşılar başta Ergeş olmak üzere ileri sürdükleri şartların yerine getirilmemesi dolayısıyla bağımsızlık mücadelesi safına geri dönmüşlerdi. Bununla ilgili Fergana cephesi kumandanlığı 20 Ağustos 1919 tarihli istihbarat raporunda şöyle belirtilmiştir “*Ergaş Halhoca'ya Madamin ile iletişime geçmesini emretti. Madamin, Halhoca ve Ergaş'ın*

⁶⁵² **Turkestan**, s.201.

⁶⁵³ Eisener, “Fergana Basmacılarının Ortaya Çıkması”, s.801.

⁶⁵⁴ **Razgrom**, s.238

⁶⁵⁵ **Turkestan**, s.207.

⁶⁵⁶ Hayit, **Basmacılar**, s.137.

birliklerinin birleştirilmesi hakkında görüşmeler devam ediyor. Görüşmelerin nedenleri ise Aşkabat cephesine işçilerin seferber edilmesi ve ekmek devlet tekelinin kabul edilmesi olmuştur. Bu durumu fırsat bilerek Ergaş Müslümanlar arasında yoğun propaganda faaliyetlerini yapmakta ve yerli halkı Sovyet iktidarını yıkmaya çağırmaktadır. Ergaş'ın çetesine katılım çok büyük”⁶⁵⁷.

Türkistan başkomutanı Krasnyukov 22 Ağustos 1919 tarihli malumatta “Fergana cephesinde “haydut çetelerle” mücadele devam ediyor. Biz 3.000 asker gücüne sahibiz, moralimiz iyi, düşman yaklaşık 5.000 askere sahip. Güçlü bir organizasyon hissediliyor. Hive ve Buhara birleşirler gibi gözüküyor, ama saldırmaktan korkuyorlar. Düzenli kuvvetler – yaklaşık 15. 000 kişi” şeklinde kaydetmiştir.⁶⁵⁸

2.4 Rus - Kossak Köylü Ordusu ve Basmacı Hareketi

Türkistan bölgesindeki Rus ve Kossak köylüler 1918 yılı sonlarında bir ordu karargâhı meydana getirmeyi kararlaştırdılar. 23 Kasım ile 2 Aralık tarihleri arasında düzenlenen toplantılarda Fergana bölgesinin Celalabad ilinde ordunun karargâhı ve askerî kurulu teşkil edildi. Teşkil edilen askerî kurul ordunun ve karargâhın yapısını düzenlemiş ve köylülerin vazifelerini belirlemişti. Ordu Celalabad, Andican ve Oş'taki Rus köylülerinden olmak üzere toplam on alaydan oluşmuş olup dördü taarruz amaçlı, dördü Rus köylülerin mülkiyet ve topraklarını muhafaza amaçlı ve diğer ikisi ise rezervde olacak idi.⁶⁵⁹

Krestyan ordusu olarak bilinecek bu silahlı köylüler (2.000 kişilik bir rakam verilmektedir), Sovyet kaynaklarında yerli halktan gelebilecek tehlikelere karşı kendilerini savunmak için örgütlendiği lanse duyuruldu⁶⁶⁰. Fakat Krestyan ordusu bölgede oluşan iktidar boşluğu dolayısıyla fırsatları değerlendirerek silahsız yerli köylüleri talan ederek maddî gelir elde etmekten çekinmiyordu. Buna bölgelerde

⁶⁵⁷ **Turkestan**, s.210.

⁶⁵⁸ RGVA, F.25859, Op.2, D.25, L.35. Asıl belge; **Razgrom**, s.240

⁶⁵⁹ “Grajdanskaya voyna i voennaya interventsia v SSSR”, **Sovetskaya Entsiklopedia**, Moskova, 1989, s.303.

⁶⁶⁰ Kozlovskiy, **Krasnaya Armiya v Sredney Azii**, Taşkent, 1928, s.30.

oluşturulan devrim komitelerinden gelen ve “bölgedeki Sovyet iktidarının zaafiyetinden ve noksanlıklarından istifade ederek Rus köylülerin yerli Müslüman ahaliyi soymakta ve ezmekte” olduğuna dair raporları somut kanıt oluşturmaktadır.⁶⁶¹

Ekmek tekeli kararnamesi⁶⁶²’nin uygulamaya girmesi Fergana bölgesindeki Rus göçmenlerinin de Sovyet iktidarına karşı memnuniyetsizliğini arttırdı. Bu durum Kızılordu kumandanlığı için ciddi bir endişe kaynağı oldu. Keza göçmen Rus köylüleri çok iyi silahlandırılmış durumda idi ve 1919 yılının Eylül ayındaki hesaplara göre her biri 300 kişiden oluşan 4 bölükten oluşan Krestyan ordusu mevcuttu.⁶⁶³ Bunun dışında köylerinde de silahlı birlikler mevcut olup bazı bilgilere göre Celalabad’da 5.000 silahlı kişi bulunmaktaydı.⁶⁶⁴

Krestyan ordusu yerel Sovyet hükümeti tarafından yasallaştırılmış ve ilk başlarda Rus köylü alayları Sovyet birlikleri ile birlikte basmacılara karşı savaşıyordu. Fakat 1919 Şubat ayından itibaren Sovyet iktidarının ekonomik reformlar uygulamaya başlaması ile birlikte durum değişti. Eski çar generali Muhanov ve ordu kumandanı Monstrov tarafından yönetilen Krestyan ordusu Madaminbek ile bir anlaşma yaptı ve Sovyet ordularına karşı birlikte hareket etmeye başladı.⁶⁶⁵

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Krestyan ordusunun taarruz kuvvetleri her alayda dört bölük olacak şekilde dört ayrı alaydan müteşekkildi. Fergana cephesi kumandanı vekili D.E. Konovalov 14 Mayıs 1919 tarihinde Krestyan ordusundan 1.000 kişinin üç gün içinde Andican’a gitmelerini istedi. Fakat 5 Mayıs 1919’da II. Sovyet Ordusu’nun kurmay başkanlığına getirilen Krestyan ordusu kumandanı Monstrov Konovalov’un emrini yerine getirmedi. Bunun üzerine Fergana cephesi

⁶⁶¹ **Kırgızistan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.13, Op.3, D.6, s.188. Tasdikli kopya.

⁶⁶² Ekmek tekeli kararnamesi ya da “Декрет о хлебной монополии” Türkistan Merkezî İcra Komitesi tarafından 4 Haziran 1919 tarihinde kabul edilmişti. Fergana’daki Türkistanlı komünistler hem Fergana bölgesinde hem de genel olarak Türkistan’da ekmek tekeli emirnamesinin uygulanması ardından siyasî ve askerî durumun kötüye gideceğini sebep göstererek kesinlikle karşı çıkmışlar idi. 13 Temmuz 1919’da gerçekleşen Müslüman komünistlerin konferansında bu konu ele alınarak incelenmiş ve “eğer bu emirname hayata geçerse Sovyet hükümetinin otoritesi zayıf düşecek ve basmacılar bu durumu bir silah olarak kullanacaktır” kararına varmıştı. Daha detaylı bilgi için bkz. **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.209.

⁶⁶³ **Razgrom**, s.242–243; RGVA, F.25859, Op.2, D.11, s.178. Tasdikli kopya;

⁶⁶⁴ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.210.

⁶⁶⁵ “Grajdanskaya voyna i voennaya interventsia v SSSR”, “Sovetskaya Entsiklopedia”, Moskova, 1983, s.303; E. Kozlovskiy, **Krasnaya Armiya v Sredney Azii**, Taşkent, 1928, s.30.

kumandanı Safonov söz konusu orduya silahsızlandırılma cezasını verdi. Ama bu talimat da gerçekleştirilemedi.⁶⁶⁶

Fergana cephesi Özel Şube Müdürü Novogorodskiy Türkistan Cumhuriyeti kuvvetlerinin ana karargâhına 29 Temmuz tarihinde sunduğu bildiride Celalabad'daki Krestyan ordusu çarlık subaylarından müteşekkil olup köylüleri Sovyet hükûmetine karşı kışkırttığı haberini vermektedir. Ayrıca 26–27 Temmuz tarihlerinde Krestyan ordusunun verdiği huzursuzluk nedeniyle bir cephe daha açılacağını kaydetmiş ve yoldaş Safonov ile birlikte kışkırtıcıları tutuklamaya başladıklarını belirtmişti.⁶⁶⁷

Krestyan ordusu savaş heyeti 22 Ağustos 1919'da Madaminbek'in birlikleriyle birleşme kararı aldı. Daha sonra Ataman Monstrov kararı yazılı olarak Madaminbek'e gönderdi.⁶⁶⁸ 1919 Mayıs ayından beri korbaşı Madaminbek ile Krestyan ordusu kumandanı Monstrov'un işbirliği görüşmeleri Ağustos ayında Bolşeviklere karşı ortak bir cephe oluşturmak için yapılan toplantılarla başladı. Ağustos ayının başında başlayan bu toplantılar bir anlaşma ile sonuçlandı. Anlaşma sonucunda kurulan kurmay heyetinde her iki tarafın temsilcilerine yer verilmişse de beyazların arasında modern askerliği bilenlerin sayısı fazla olduğundan, kurmay heyetinde onlara ağırlık verildi.⁶⁶⁹ Diğer kaynaklara göre ise Madaminbek'in Monstrov'a kuvvetleri birleştirme teklifi karşısında Krestyan ordusu kumandanının belirlediği şartlar dâhilinde kurmay heyetinin üçte biri Madaminbek'in temsilcilerinden oluşmuştu.⁶⁷⁰ 1 Eylül 1919 tarihinde Madaminbek'in idaresi altındaki basmacı hareketi birlikleri ile Monstrov'un kumandanlığındaki Krestyan ordusunun birleşmesi ve Sovyet hükûmetine karşı ortak askerî faaliyetler hakkında anlaşma imzalandı. O sırada Fergana'daki basmacı hareketi 20.000 kişilik bir ordu, 2 top, 4 bomba atıcı, 13 makineli tüfek ve 11 tüfeğe sahipti.⁶⁷¹

⁶⁶⁶ D. Zuyev, "Ferganskoe Basmaçestvo (1918–1922)", **Grajdanskaya Voyna**, cilt III, Moskova 1924, s.40.

⁶⁶⁷ **Razgrom**, s.234; RGVA, F.25859, Op.2, D.45, s.13. Tasdikli kopya;

⁶⁶⁸ Zuyev, "Ferganskoe Basmaçestvo (1918–1922)", **Grajdanskaya Voyna**, s.40; **Razgrom**, s.242–243; RGVA, F.25859, Op.2, D.11, s.178. Tasdikli kopya;

⁶⁶⁹ Ali Bademci, **1917–1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi. Korbaşlar ve Enver Paşa**, C.1, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2008, s.239. (Ali Bademci anlaşmanın tarihini 22 Ağustos olarak verirken, Özbekistan devlet arşivlerine dayalı eserin editörü Abdullayev 1 Eylül tarihini vermektedir.)

⁶⁷⁰ Monstrov'un Madaminbek'e gönderdiği şartlar bu şekildeydi: 1. Müslüman birliklerinin Krestyan ordusu kurmay heyetine tabi olması; 2. Madaminbek'in temsilcileri kurmay heyetin üçte birini temsil edecek;

⁶⁷¹ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.211

Bölgede basmacı hareketinin başlattığı operasyonların artmasıyla birlikte Fergana Cephesi Devrimci-Askerî Kurulu tarafınca Müslüman Sovyet Kuvvetlerinin teşkil edilmesi kararlaştırıldı.⁶⁷² Vilayetlerdeki Müslüman Sovyet Kuvvetleri iki kaynaktan oluşturulacaktı: birincisi, partideki Müslüman gönüllülerden; ikincisi, Sovyet hükûmetine teslim olan silahlı basmacı gruplardan; Sovyet hükûmeti tarafına geçen basmacı birliklerinin “ahlakî düzeyinin ve siyasî bilincinin artırılması” için onlar mutlaka parti gönüllüleri ile bir araya getirilecek ve cephe kurmayının siyasî bölümünün yardımı ile “acımasız temizliğe ve sistematik terbiyeye” tabi tutulacaktı⁶⁷³.

1919 yılı Eylül ayında Madaminbek’in kumandanlığı altında birleşmiş korbaşı birlikleri ve Krestyan ordusu yaklaşık 2.000 kişilik kuvvetle Fergana vadisini ve genel olarak tüm Türkistan’ı Çin, Afganistan ve Hindistan ile bağlayan Oş şehrini kuşatma altına aldı (07.09.1919)⁶⁷⁴. Andican ve Oş illeri kuvvetleri komutanı A.Orlov 1.450 kişilik ordusuyla onlara karşı saldırıya geçti. Bu sırada Monstrov ve Madaminbek’in kumandası altındaki yaklaşık 3.000 silahlı köylü ve basmacıdan oluşan ordu iki gruba ayrılarak: birinci grup – Oş şehrine doğru, ikinci grup ise Andican’a ilerlemekteydi. Ana kuvvet ise Fergana demiryolunun Celalabad hattındaki Karasu istasyonunda toplanmış durumdaydı.⁶⁷⁵

Oş şehri korbaşı Madaminbek ve Ataman Monstrov’un birleşik kuvvetleri tarafından kuşatma sonucu kontrol altına alındı. Andican şehri kuşatma altında tutuluyordu ve dış dünyayla bağlantısı kesilmiş, demiryolları sökülüştü. Sovyetler açısından Fergana’da durum kritik olduğundan dolayı Kızılordu birliklerinin tüm kuvvetleri Fergana cephesinde yoğunlaştı. Bunun dışında Hive’nin ilk fırsatta aktif bir şekilde harekete geçeceği, Buhara’nın açık bir şekilde basmacıları desteklediği haberleri dolaşmaktaydı.⁶⁷⁶

Kızılordu’nun bu muharebede yerli halkı kullanma girişimleri ülke sınırları dışına toptan kaçışa yol açıyor ve genel perişanlığı arttırıyordu. Başkomutan Belov Fergana’da 20.000 kadar kişinin savaştığını ve onların yarısını cepheden çekmek

⁶⁷² Müslüman Sovyet Kuvvetleri’nin tüzüğü Fergana şehrinde 5 Eylül 1919 tarihinde yayınlandı.

⁶⁷³ Bkz. RGVA, F.1075, Op.10, D.122, s.21. Asıl belge; **Razgrom**, s.243–244.

⁶⁷⁴ İnoyatov, “Revolutsionno-demokratičeskie preobrazovaniya v HNSR”, **Obşestvenniye nauki v Uzbekistane**, 1970, sayı II, s.36, s.200.

⁶⁷⁵ RGVA, F.7774, Op.1, D.17, s.5–7. Asıl belge.

⁶⁷⁶ **Razgrom**, s.58.

gerektiğini söylüyordu⁶⁷⁷ Korbaşı Madaminbek 8 Eylül 1919 tarihinde Oş şehrinde binlerce kişinin katılımıyla gerçekleşen toplantıda basmacı hareketinin amaçları ve faaliyetlerini anlatan bir konuşma yaptı. Şehir 8 Eylül itibariyle 10 günlük bir süre korbaşı birliklerinin ve Krestyan ordusunun kontrolü altında kaldı. Oş'ta bir garnizon bırakarak Krestyan ordusu ve basmacı birlikleri Andican, Namangan ve Fergana şehirlerine taarruza geçtiler ve 10 Eylül tarihinde Madaminbek ve Monstrov'un birleşmiş ordusu Andican şehrini kuşatma altına aldı. 13 Eylül tarihinde Eski Margilan şehri kontrol altına alındı. Stratejik açıdan mühim bir şehir olan Andican - kara ve demir yolları Fergana, Namangan, Hokand ve Oş'a bağlayan merkez bir nitelikte idi⁶⁷⁸. Namangan şehri, Çatkal geçidini ele geçirmeyi düşünen Halhoca'nın birliği tarafından kuşatılmaktaydı⁶⁷⁹.

12 Eylül 1919 tarihinde Yedisu bölgesel konseyi askerî dairesi başkanına Taşkent'ten gelen telgrafta Fergana, Namangan, Andican ve Oş ilçelerinin dağlık bölgelerinde Sovyet iktidarına karşı silahlı direnişin arttığını ve isyancıların örgütlenerek harekete geçtiği haberini aldı. Sözü edilen yerlerdeki isyanın Yedisu vilayetine: Carkent, Karakol, Narın, Tokmok ve Bişkek şehirlerine ulaşmasını engellemek amacıyla Fergana'dan uzanan dağ geçitlerinin gözetimi ve korumasının düzenlenmesi acilen talep edilmekteydi. Telgrafta yazılanları yerine getirmek üzere sınır boyunca Bölgesel Devrimci-Askerî Konseyi'nin 7 Temmuz tarihli ve 1 numaralı emri uyarınca, gizli olarak koruma ve gözetimin güçlendirilmesi, sınır boyunca istisnasız tüm yolların ve dağ geçitlerinin kontrol altına alınması emredildi. (özellikle Karakol bölgesindeki Koçe, Bekertık ve Bedel dağ geçitlerini, Narın bölgesinde Terek, Torugart, Söök, Çope, Koogart ve Karakır dağ geçitleri) Gözetimin kuvvetli olması için hudut hizmetinde görevini yapmış istisnasız tüm vatandaşlar seferber edilecek ve yerli halk gizli gözetim altına alınıp gerekli tertibat yapılacaktı.⁶⁸⁰

Bölgedeki Sovyet hükümeti acilen bölgedeki askerî kuvvetlerini birleştirmeye başladı. 13 Eylül 1919 tarihi itibariyle Andican ve Oş illeri kuvvetleri komutanı

⁶⁷⁷ RGVA, F.25859, Op.2, D.25, s.168. Asıl belge; **Razgrom**, s.58.

⁶⁷⁸ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.212; **Razgrom**, s.249–250;

⁶⁷⁹ RGVA, F.25859, Op.2, D.45, s.18. Tasdikli kopya; **Razgrom**, s.248.

⁶⁸⁰ D.M. Budyanskiy, Sultan B. Cantuarov, **Velikaya Oktabrskaya Sotsialistiçeskaya Revolyutsiya i Grajdanskaya Voina v Kirgizii** (Büyük Ekim Sosyalist İhtilali ve Kırgızistan'da Sivil Savaş), 1917–1920, belgeler koleksiyonu, Bişkek, 1957, s. 232–233.

Fergana cephesi ana kuvvetleri ile birleşti.⁶⁸¹ Korbaşı birliklerinin Celalabad yönünde çekilmesine karşın Hokand şehrinin kömünistleri sözde “*general, albay, avukat ve papazlar tarafından provoke olmuş ve aldatılmış Celalabad köylülerinin kendilerine gelmelerini ve kan dökülmesine ve masumların kurban olmalarına sebep olan alçakları ele vermeye*” çağırırmaktaydılar⁶⁸².

Kızılordu kumandanlığı Fergana’daki durumun önemini anlayarak acilen Hazarötesi cephesinden Aktepe cephesine gitmekte olan ve A.P. Sokolov’un kumandanlığı altındaki Kazan Alayını Fergana’ya gönderdi. Kazan Alayı Türkistan’daki Kızılordu’nun en büyük ve en iyi donatılmış silahlı kuvvetlerinden biri idi.⁶⁸³ Alay 1.528 er, 10 top ve 54 makineli tüfekten müteşekkil idi. Alay 22 Eylül 1919’da korbaşı birliklerinin kuşatması altındaki Andican’a girmeyi başardı ve böylece kuşatma altındaki Andican garnizonunun asker sayısı 3.146’ya yükseldi. Kazan Alayı dışında Andican’a Fergana bölgesindeki diğer Kızılordu birlikleri sevk edildi. Örneğin Merv şehriden Safonov’un kumandanlığı altındaki 8 piyade bölük ve 2 süvari bölük, 24 makineli tüfek ve 6 toptan müteşekkil bir bölük getirildi.⁶⁸⁴

24 Eylül’de Kızılordu birlikleri yarım saatlik topçu ateşi sonrasında Andican’da saldırıya geçti Hakent ve Mir-Pustınya bucakları, ayrıca eski Andican şehrinde 3 inçlik top, bir cephane sandığı, 77 şarapnel, şeritli bir makineli tüfek, biri bakırdan ve ikisi demirden olmak üzere 3 bomba atar, 35 şarapnel şarjı, 14 yuvarlak bomba, 121 Berdan tüfeği, 15 Gra tüfeği, 2 Vaterli tüfeği, 3 Mosin-Nagant tüfeği, yaklaşık 20 bin değişik sistem fişegi ele geçirildi. 172 kişi esir, içlerinden 23 Pamirli, yaklaşık 500 at ele geçirildi. Madaminbek birlikleri ve Krestyan ordusu ölü ve yaralı

⁶⁸¹ RGVA, F.7774, Op.1, D.17, s.7. Asıl belge; **Razgrom**, s.250–251.

⁶⁸² RGVA, F.131, Op.1, D.10, s.9. Tasdikli kopya; **Razgrom**, s.251–252.

⁶⁸³ Kazan Alayı 1918’in başlarında Kazan şehrinde oluşturulmuştu. Alay Kazanlı işçi ve askerlerden – Rus ve Tatarlardan müteşekkildi. Kazan’dan Mayıs 1918 tarihinde yola çıkarak Taşkent’ten geçerek Hazarötesi cephesine 1918 yılının Temmuz ayında vardı. Kazan Alayı A.G. Ginzburg Kazan Üniversitesinin eski öğrencisi tarafından yönetilmekte olup Kazan’daki Sovyet organlarının yöneticisi idi. Ekim 1918’de Kazan Alayı diğer alaylarla birlikte birleştirilerek çatışmalarda hayatını kaybetmiş olan Ginzburg’un anısına Ginzburg Alayı olarak adlandırılmıştı. 1919 Aralık ayında alaya 7 numarası verildi, 1920 Ocak ayında II. Türkistan Nişancı Tümeni’nin XVI. Türkistan Nişancı Alayı adı verildi. 1921 Ocak I. Türkistan Nişancı Tümeni’nin III. Türkistan Nişancı Alayı adı verilmişti. Kazan Alayı Hazarötesi cephesinden Türkistan cephesi devrimci-askeri kurulun talimatıyla Andican’ın yardım çağrısı üzerine sevk edilmişti. Kazan Alayı hakkında detaylı bkz. A. Zevelev, **İz istorii grajdanskoy voyni v Uzbekistane**, cilt I, Taşkent, 1959, s.348; **Boevoy put voysk Turkestanskogo voennogo okruga**, Moskova, 1959, s.146.

⁶⁸⁴ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.213.

olarak en az bin kişi kaybederken Kızılordu'nun kayıpları 6 ölü ve yaklaşık 15 yaralı olduğu kaydedilmişti.⁶⁸⁵

Kızılordu birlikleri Kazan Alayı'nın kuvvetleri ile Andican'ı korbaşı birliklerinin ve Krestyan ordusunun elinden aldıktan sonra 26 Eylül'de Oş'u, 30 Eylül'de Celalabad'ı kontrol altına aldı⁶⁸⁶. Alınan istihbarat bilgilerine göre Andican olaylarından sonra Basmacı birlikleri ve Krestyan ordusu Oş şehrini terk etmiş ve Aravan, Bulakbaşı, Hocabad köyleri civarında toplanmıştı.⁶⁸⁷ Türkistan yönetimi 26 Eylül'de ele geçirdikleri Oş şehrinde Sovyet iktidarını yeniden kurmaya başladıklarını ve Pamir Müfrezesi'nin Celalabad şehrindeki basmacılara karşı harekâtlarının başarılı geçtiği bildirilmiştir. Bununla birlikte korbaşı Madaminbek'in köylülerden yardım istediği ve Bolşeviklere karşı cihad ilan ettiği malumatı eklenerek “*Celalabad macerasında kırılma gerçekleşmiştir*” şeklinde ifade edilmiştir.⁶⁸⁸ Türkistan'daki Kızılordu için bundan sonraki askerî görev Celalabad ilinde konuşlanmış olan Beyaz Muhafız Hareketi olarak tavsif ettikleri Krestyan ordusunu kökünden tasfiye etmek idi. Kazan Alayı kuvvetlerinin sırasıyla 26 Eylül'de Oş'u ve 30 Eylül'de Celalabad' ele geçirmelerine rağmen basmacıların muhtemel saldırılarından endişe edilmekteydi.

Türkistan Devrimci Askerî Kurul Başkanı D. Salikov doğrudan telefon bağlantısı ile 5 Ekim 1919 tarihinde Fergana cephesi kumandanı A. Sokolov ile korbaşıların Oş ve Andican'a muhtemel saldırıları hakkında görüşme yapıldı. Sokolov cephedeki askerî harekâtlar hakkındaki kısa bilgide Kazan Alayı'nın makineli tüfekli 5 bölüğü ve iki toplu iki süvari bölüğü, IV. Alayın 2 bölüğü ve III. Alayın bir bölüğünden oluşan keşif müfrezesi Celalabad'da bulunduğunu haber verdi. Pamir Müfrezesinin General Muhanov ile 150 kişi olarak Gülçe istihkâmında pusuya yattığını bildirdi. Basmacıların emrinde iki makineli tüfeğe 150 bin kadar fişek ve basmacıların yarısının Mosin-Nagan tüfeği ile silahlanmış olduğu belirtildi.⁶⁸⁹

⁶⁸⁵ RGVA, F.1075, Op.10, D.1007, s.11. Tasdikli kopya; **Razgrom**, s.251.

⁶⁸⁶ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.213.

⁶⁸⁷ RGVA, F.7774, Op.1, D.17, s.9–10. Asıl belge; **Razgrom**, s.254.

⁶⁸⁸ RGVA, F.25859, Op.2, D.45, s.120. Telgraf kâğıdı; **Razgrom**, s.254–255. 26.09.1919 tarihinde Andican şehrinden komutan Orlov'a gönderilen emirname.

⁶⁸⁹ RGVA, F.1075, Op.10, D.110, s.10–13. Telgraf kâğıdı; **Razgrom**, s.255.

Bu sırada Monstrov Krestyan ordusu ve 40 kadar subayı ile birlikte Madaminbek'in yanında Fergana'nın kuzeyinde, Namangan ve Andican şehirleri arasında bulunmaktaydı. Korbaşı Halhoca ise Fergana'nın güney kısmında Oş ve Andican ile Fergana arası civarında bulunmaktaydı. Korbaşı Ergeş Hokand civarında idi. Korbaşı birlikleri Mosin-Nagan tüfekleriyle silahlı olup Madaminbek'in ordusu ise makineli tüfeklerle silahlı idi. İstihbarat bilgilerine göre korbaşılar Oş ve Andican şehirlerine son olarak iki saldırı planlamakta idi ve bu nedenle tüm kuvvetlerini Oş ve Andican'da yoğunlaştırmaya karar vermişlerdi⁶⁹⁰

7 Ekim 1919 tarihinde Türkistan'daki Kızılordu kuvvetlerinin sayısı hakkında aşağıdaki bilgiler sunulmuştu;⁶⁹¹ **Trans-Hazar cephesi:** I. Türkistan alayı: piyade – 1.632, süvari – 29, top – 10, makineli tüfek – 26; I. Çernyavskiy alayı: piyade – 907, süvari – 66, top – 12, makineli tüfek – 13; Trans-Hazar süvari alayı: süvari – 677, piyade – 28, makineli tüfek – 2; I. Türkistan Komünist alayı: piyade – 650, süvari – 58, top – 2, makineli tüfek – 5; I. Orenburg karışık alayı: piyade – 1464, süvari – 250, top – 7, makineli tüfek – 16; İstihkâm taburu: asker – 400; Tecen Türkmen Süvari birliği – 84 süvari; Merv (Poltoratskiy) Türkmen Süvari birliği – 190 süvari; Kuşkinskaya ağır topçu bataryası: asker – 277, top – 8, makineli tüfek – 6; Havacılık: asker – 16, makineli tüfek – 5. Otomobil ekibi – 45 asker;

Fergana cephesi: IV. Sovyet alayı: piyade – 1169, top – 3, makineli tüfek – 4; III. Sovyet alayı: piyade – 765, süvari – 115, top – 14, makineli tüfek – 9; III. Özel taburu: piyade – 335, süvari – 53, top – 4, makineli tüfek – 6; Kazan Alayı: piyade – 1200, süvari – 200, top – 10, makineli tüfek – 43; I. Sovyet bölüğü: piyade – 111, süvari – 49; Partizan müfrezesi: piyade – 134, süvari – 89. Sefer müfrezesi: piyade – 47, süvari – 57; Papsk müfrezesi: piyade – 65, süvari – 45; Fergana bölgesinin farklı noktalarında Kızıl Muhafız birlikleri: piyade – 2952, süvari – 95, top – 3, makineli tüfek – 1;

Kuzeydoğu cephesi (Aktepe): I.Kuzey Piyade alayı: piyade – 215, süvari – 65, top – 1, makineli tüfek – 2; İnzibat bölüğü – 109 piyade; I.Türkistan istihkâm taburu – 173 asker. Baş tedarik dairesi – 217 asker; Aral denizinde gemilerin askerî

⁶⁹⁰ RGVA, F.1075, Op.10, D.110, s.10–13. Telgraf kâğıdı; **Razgrom**, s.256.

⁶⁹¹ **Direktivi komandovaniya frontov Krasnoy Armii** (1917–1922), Mart 1919-Nisan 1920, cilt II, Moskova, Voenizdat, 1974, s. 567–568. **Voennaya Literatura**, (çevrimiçi) <https://www.militera.lib.ru>, 30 Ocak 2013

koruması: piyade – 26, top – 2, makineli tüfek – 1; Kazalinskiy garnizonu: piyade – 469, süvari – 25, makineli tüfek – 1; Kızıl Muhafızların Kazalinskiy karargâhı – 79 piyade; I. askerî tren: piyade – 220, top – 2, makineli tüfek – 5;

Yedisu cephesi: I. Almata (Vernenskiy) işçi-köylü piyade alayı, IV. Piyade alayı, V. Süvari alayı, VII. Süvari alayı, Tokmok müfrezesi, Topçu taburu, I. Pişpek Sovyet alayı, Makineli tüfek ekibi, iletişim ekibi. Toplam Yedisu cephesinde: piyade – 2035, süvari – 2091, top – 9, makineli tüfek – 19. Başkomutanın ihtiyatı – 1 süvari alayı: süvari – 405, makineli tüfek – 3. Bu cephenin birlikleri hakkında detaylı bilgi verilmemiştir.⁶⁹²

Türkistan'daki basmacı hareketine karşı mücadele eden Sovyet hükümeti bu savaşın masraflarını yerli halkın hesabından kapatmaya çalışıyordu. Ekonomik zorluklarla boğuşan halka askerî komiser Terno'nun Kızılordu askerleri için kışlık elbise toplama çağrısını başka türlü anlamak mümkün değildir: “*12 Ekim Pazar günü Kızılordu askerleri için kışlık elbise toplama günü olarak ilan edilmiştir. Ülkenin ağır ekonomik durumunu göz önüne alarak proletarya devrim faaliyetlerini ve cephedeki orduyu desteklemek isteyen herkesin askerler için kalın elbise bağışı yapması istenmektedir*”⁶⁹³.

Muhtemel saldırılara tedbir olarak ve Sovyet hükümetinin pozisyonlarını kuvvetlendirmek adına 15 Ekim 1919 tarihinde Bölgesel Müslüman Bürosu, Müslüman-komünistlerden ve gönüllülerden kuzey cephesine gönderilmek üzere Almata şehrinde I. Müslüman Kızıl Alayı oluşturulmasına karar vermiştir. Böylece Müslüman-komünistlerin %10'unun seferber edilmesi ve 1 Kasım 1919'dan geç olmamak üzere Almata'da hazır bulunmaları Devrimci Askerî Kurul tarafından emredilmişti. Askere alınmış arkadaşlardan ayrı olarak her Müslüman-komünistin askere gitmesi, Almata'da teşkilatlandırılacak ve partinin Müslüman kurumlarıyla birlikte Müslüman Kızıl Alayı'na kayıtların açılması buyrulmuştur. Gönüllü olarak askere yaşları 20 ile 45 arasında olanlar mümkünse atıyla, giyim-kuşamıyla ve diğer teçhizatıyla gelmesi rica olunmuş ve bunların maddi karşılığı para olarak ödeneceği bildirilmiş. Hiçbir şeyi olmayan süvariler ise geldikleri toplumun “varlıkları” tarafından yerli icra komiteleri aracılığıyla para karşılığı donatılması emri ilan

⁶⁹² Direktivi komandovaniya frontov Krasnoy Armii, s.567–568.

⁶⁹³ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.77, Op.1, D.4, s.137. Kopya

edilmiştir.⁶⁹⁴

Andican'daki olaylardan sonra Fergana bölgesindeki kuvvetler karşılaştırmalı olarak dengelenmişti. Madaminbek önderliğindeki basmacı hareketi ve Krestyan ordusunun Fergana'da Sovyet iktidarında son verme operasyonu başarısızlığı uğramasına rağmen yalnızca Fergana'da değil tüm Türkistan'da Sovyet rejimine ciddi tehlike olarak kalmaya devam ediyordu. Hatta bazı bilgilere göre basmacı hareketinin bu muharebelerden sonra beyaz subayların da katkısıyla daha düzenli ve disiplinli hale geldiği kaydedilmişti. Kızılordu istihbaratı basmacı hareketinin 7.000 kişiden oluştuğu ve Krestyan ordusunun sayısı da kayda değer olduğunu öğrenmişti.⁶⁹⁵ Her iki tarafın önemli eksiklikleri mevcuttu: Kızılordu birlikleri yeterli silahlı kuvvetlere, basmacı hareketi birlikleri ise geniş alanda askerî faaliyetler yürütecek imkânlarla sahip değildi.

1919 sonbaharında Fergana cephesinde 40 büyük ve küçük korbaşı birlikleri bulunmakta idi. En büyük silahlı birliklere korbaşı Madaminbek sahip idi ve 1919 yılının sonlarına doğru Fergana bölgesi devlet arşivinin verdiği malumata göre onun idaresi altında 30.000 yiğit vardı⁶⁹⁶. 22 Ekim 1919'da sınır köyü İrkeştam'da korbaşıların, bölge halkının farklı tabaka mensuplarının ve beyaz subayların katıldığı bir kurultay gerçekleşti. Kurultayın düzenlenmesi Sovyet istihbarat görevlilerinin de gözünden kaçmadı. Türkistan Sovyet Cumhuriyeti kuvvetleri genelkurmayına sunulan 22 Ekim 1919 tarihli raporda bölgedeki hareketlenmeye dikkat çekilmiş, son iki gündür basmacı birlikleri arasında Namangan Gorçakovo'da büyük çaplı hareketlenmeler fark edildiği bildirilmiş.⁶⁹⁷

Bu kurultayda Madaminbek'in önderliğinde Geçici Fergana Özerk Hükümeti ya da Fergana Muvakkat Muhtariyet Hükümeti kuruldu. Bu hükümetin yönetim kurulunda 24 kişi bulunmakta olup bunlar 16 Müslüman ve 8 Rus'tan müteşekkildi⁶⁹⁸. Madaminbek hükümet şefi ve başkumandanı, Monstrov da onun yardımcısı ilan edildi.⁶⁹⁹ Hükümetin ideolojisi ve sloganı "Türkistan'da komünist

⁶⁹⁴ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, 1317, Op.4, D.19, s.2–14. Telgraf kâğıdı;

⁶⁹⁵ Turkestan v Naçale XX veka, s.214.

⁶⁹⁶ A.g.e, s.215

⁶⁹⁷ RGVA, F.25859, Op.2, D.45, s.207. Şifresi çözülmüş telgraf; Razgrom, s.266.

⁶⁹⁸ "Grajdanskaya voyna i voennaya intervetsiya v SSSR", Sovetskaya Entsiklopedia, Moskova, 1983, s.123.

⁶⁹⁹ Hayit, Basmacılar, s.118.

olmayan bir Sovyet idaresi” olmuştu.⁷⁰⁰

Türkistan Genelkurmaylığına 12 Kasım 1919 tarihinde ulaşan istihbarat raporunda General Muhanov, kumandan Monstrov, Amir’ül-Muslimin Madaminbek ve soyadları belirlenemeyen 4 kişiden oluşan Geçici Fergana Hükümeti’nin kurulduğuna dair malumat verilmiştir⁷⁰¹. Rus kaynakları Fergana Geçici Hükümeti’nin Kaşgar’daki Britanya misyonu ile iletişime geçmeye çalışarak İngiltere’den yardım ve destek almaya çalıştığını iddia etmişlerdi⁷⁰². General Muhanov İngilizlerden yardım alma amacı doğrultusunda İngiliz Başkonsolosu P.T. Etherton’la irtibata geçmiş ve bunun üzerine oğlunu Kaşgar’a göndermiş. Ama Etherton kesin bir yardım sözü vermemişti⁷⁰³.

Basmacı birliklerinin başını birleştirmeye devam eden Madaminbek 1919 yılının Ekim ayının sonunda Aim köyünde bir kurultay düzenledi. Bu kurultaya korbaşlar Ergeş, Halhoca, Şer Muhammed Bek, Rahmankul, Aman Pahlavon, Beyaz subaylar, Buhara emirinin temsilcileri katılmıştı. Kurultayda tüm korbaşı birliklerinin birleştirilmesi sonucu Fergana vadisinde faaliyet gösteren 150 kadar korbaşı birliklerinin 4 büyük ordu halinde Madaminbek, Ergeş, Halhoca ve Şer Muhammed Bek’in idaresi altında harekete geçecekti. 1919 Eylül ayından itibaren bağımsızlık hareketinin silahlı kuvvetleri için durum daha da zorlaşmıştı, artık sadece Türkistan Sovyet Cumhuriyeti kuvvetlerine karşı değil Türkistan Cephesi Kızılordu birliklerine karşı da savaşmak zorunda kalmışlardı⁷⁰⁴.

Fergana cephesi⁷⁰⁵ birlikleri 1919 sonu – 1920 başlarında Monstrov kumandanlığındaki Çiftçi Ordusu ve korbaşılara karşı geniş askerî harekât başlattı. 5 Kasım 1919 tarihinde Kızılordu birlikleri A.P.Sokolov’un kumandanlığı altında

⁷⁰⁰ Pylev, “Basmaçestvo v Tsentralnoy Azii”, s.56.

⁷⁰¹ RGVA, F.1075, Op.10, D.108, s.94–97. Telgraf kâğıdı.

⁷⁰² Valeriy Klaving, “Grajdanskaya voyna v Rossii: Belye armii”, **Voenno-İstoriçeskaya Biblioteka** (Askerî-Tarihî Kütüphane), Moskova, 2003; A.H.Babahocayev, **Proval angliyskoy politiki v Sredney Azii i na Srednem Vostoke (1918–1924)** (Orta Doğu ve Orta Asya’da İngiliz politikasının çöküşü), Moskova, 1962, s.33.

⁷⁰³ Hayit, **Basmacılar**, s.118; P.T. Etherton, **In the Heart of Asia**, Londra, 1925, s.167.

⁷⁰⁴ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.215–216.

⁷⁰⁵ Fergana cephesi – 23 Şubat 1919 tarihinde Türkistan Sovyet Cumhuriyeti Devrimci Askerî Kuvvetleri tarafından Fergana bölgesindeki korbaşılara karşı mücadele amacıyla teşkil edilmiştir. 1919 Ekim-Kasım aylarında 4 ayrı ilçe için ayrı ordular oluşturulmuştur: 1.Fergana (Skobelev), 2.Hokand, 3.Andican, 4.Namangan. Cephe 22 Kasım 1919 feshedilerek birlikleri Fergana Nişancı Tümeni’ne daha sonra ise II. Türkistan Nişancı Tümenine aktarılmıştır.

Madaminbek'in karargâhı Garbua köyüne doğru taarruza geçti.⁷⁰⁶ 15 Kasım'da üç gün devam eden çatışmadan sonra Madaminbek'in birlikleri Aim köyünü (Andican'ın 32 km. doğusunda) terkederek kuzeye doğru Bazar-Korgon'a kadar geri çekilmek zorunda kaldı⁷⁰⁷. 22 Kasım 1919 tarihinde Madaminbek, Halhoca ve Makhamhoca'nın 1400 kişilik birlikleri Celalabad'a taarruza geçtiler ise de Celalabad ve çevresindeki köylerde bulunan askerî kuvvetler ve Andican'dan yardıma gelen Kızılordu birlikleri ile birlikte korbaşları geri çekilmeye mecbur etti⁷⁰⁸.

Andican ve Oş illeri kuvvetleri komutanı Kujello⁷⁰⁹ basmacı birliklerinin bulundukları yere dair 6 Kasım 1919 tarihli harekât raporunda Oş ilçesinde bulunan İrkeştamda Uspenskiy, Monstrov, Madaminbek ve Ergeş dâhil Fergana Geçici Hükümeti'nin tamamı ve Afganistan'dan bazı temsilciler bulunmaktaydı. Aynı yerde komutasını bir Afgan subayının yaptığı Rus, Afgan ve birkaç İngilizden oluşan bir müfreze bulunduğu kaydedilmişti.⁷¹⁰ 10 Kasım'da Fergana cephesi özel kolordu müdürünün Türkistan Cumhuriyeti Kuvvetlerinin genel komutanına basmacıların Oş şehri etrafında örgütlendikleri ve dolayısıyla Oş'un tehlike altında olduğunu bildirdi ve acilen 30 bin kişilik müfreze sevki talebinde bulundu.⁷¹¹ Ertesi gün genelkurmaydan gelen harekât raporunda basmacıların yeniden onarılan demiryolu hattını ve Hokand ile Namangan arasındaki telgrafı kestikleri, 10 Kasım'da Celalabad ilinde basmacılar tarafından 6 köy bozguna uğratıldığı ve bir köyün köylüleri silahsızlandırıldığı haberi alındı.⁷¹²

⁷⁰⁶ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.218.

⁷⁰⁷ RGVA, F.1075, Op.10, D.108, s.113. Telgraf şeridi; **Razgrom**, s.275.

⁷⁰⁸ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.218

⁷⁰⁹ E.F.Kujello (1890–1934) – 1918, Kasım ayından itibaren KP üyesidir, Hokand'daki III. Enternasyonal birliğin organizatörü ve kumandanı, Türkistan'daki korbaşlara karşı mücadeleye faal olarak katılmış ve Türkistan'ın Sovyetleştirilmesinde büyük katkıda bulunmuştur. 1918–1919 yılları I. Fergana Kavalerya Alayı'nın komutanı, 1919–1920 yılları Fergana vadisinde korbaşlara karşı mücadele etti, sonradan Buhara cephesinde Katta-Kurgan grup birliklerinin kumandanı olarak tayin edildi. 1920'de Vrangeli ve Mahno'ya karşı harekâtlarda yer almıştı, 1921–1924 yıllarında Fergana bölgesinde basmacılıkla mücadeleye faal olarak katıldı.

⁷¹⁰ RGVA, F.1075, Op.10, D.16, s.1. Asıl belge; **İnostrannaya voennaya interventsia II**, s.394–395

⁷¹¹ RGVA, F.25859, Op.2, D.45, s.294. Asıl belge; **Razgrom**, s.270.

⁷¹² RGVA, F.1075, Op.10, D.108, s.86. Telgraf kâğıdı; **Razgrom**, s.271.

Türkistan orduları komutanı Bregadze⁷¹³ Türkistan Komisyonu başkanı ve üyeleri (Eliava, Kuybişev, Novitskiy ve Krasnyukov) ile yaptığı telefon konuşmasında (13.11.1919) “*basmacılarla yaptığımız mücadelenin taktiklerini değiştirmeden hiçbir zaman başarıya ulaşamayacağız*” diyerek yeni askerî strateji sundu. Bregadze durumu detaylı olarak inceledikten sonra eski mücadele taktiklerinin, basmacı birliklerini takip etmenin herhangi bir sonuç vermediğini çünkü basmacıların halkla karışarak izini kaybettirdiğini belirtti. Halk arasına karışıyor ya da hepsi atlı ve bulundukları coğrafyayı çok iyi bildikleri için bundan istifade ederek Sovyet birliklerini peşlerinden sürükleyerek Kızılordu’yu perişan etmekteydi. Bu nedenle Fergana cephesi kumandanlığı korbaşların hareket özgürlüğünü sınırlayacak operasyonları başlatmaya karar verdi. Bundan böyle basmacı birlikleri Kızılordu’nun belirlediği yönde hareket edecek, Kızılordu’nun belirlediği noktalar ise basmacı birliklerine kapalı olacaktı. Bunun böyle olması içinse belirlenen noktalarda garnizonlar tahkim edilecek idi.⁷¹⁴

Belirlenen bölgelerde garnizonların inşası Kızılordu birliklerine basmacılar üzerine büyük bir avantaj sağlayacak idi. Korbaşların askerî gayelerinin biri şehirleri köylerden ayrı tutmak idi ve esasında bu konuda başarılı olmuşlardı. Örneğin birçok şehirden 2–3 verts uzağa gitmek mümkün değildi, mesela Skobelev (Fergana) şehrine ihtiyaç duyulan erzak maddeleri gönderilemez olmuştu. Kızılordu Fergana vilayetine değil, demiryolu boyundaki birkaç şehre sahip idi. Tüm Fergana ise ve esas önemli olan su kaynakları korbaşların elinde idi. Garnizonların sadece büyük şehirlerde değil aynı zamanda kışla ve köylerde de bulunması Bolşeviklerin doğru saptadığı gibi korbaşları zayıflatacak ve böylece halk arasında itibarını düşürecek idi.⁷¹⁵

Korbaşı birlikleri ve destekçileri Pamir ve Oş şehri civarını üss olarak seçerek tüm canlı kuvvetlerini teçhizatları ile birlikte oraya çektiği için Fergana Geçici Hükümeti’nin karargâhı değişmiş oldu. Komutan Kujello takriben 14 Kasım 1919 tarihinde “*Bizim askerî zayıflığımızdan istifade eden düşman sınırı kendi inisiyatifi ile ta Oş şehrinin sınırlarına kadar getirmiştir, bu da bizim askerî olduğu kadar*

⁷¹³ İ.G.Bregadze – Türkistan cumhuriyeti Devrimci Askerî Şura üyesi, Kuzey-Doğu cephesi Devrimci Askerî Şurası üyesi, Türkistan orduları komutanı, Fergana cephesi Devrimci Askerî Şura yetkilisi ve diğer önemli askerî görevlerde bulunmuştur.

⁷¹⁴ RGVA, F.25859, Op.2, D.45, s.300–301. Telgraf şeridi.

⁷¹⁵ RGVA, F.25859, Op.2, D.45, s.311. Telgraf şeridi.

siyasî çıkarlarımızı tüm yönleriyle engellemektedir” şeklinde kaygılarını belirterek korbaşı birliklerinin Oş şehri civarında yoğunlaşmasından dolayı Oş garnizonuna cumhuriyetin en iyi kuvvetlerinden oluşan bir alay yerleştirmeyi teklif etmişti.⁷¹⁶

Komutan Kujello’nun Andican ilindeki durumu bildiren raporunda (17.11.1919) Fergana Geçici Hükümeti Ak Bosogo’da, Genelkurmay eski Yarbay Masterkov (muhtemelen Monstrov) Gülçe tahkimatında idi. Korbaşı birlikleri Karakorgon, Aravan, Bulakbaşı, Koştepe, Kaşgar, Korgontepe ve Celalabad’da konuşlanmıştı.⁷¹⁷ Aynı raporda her iki tarafın morali düşük olduğu ve genel olarak her iki taraf için mücadelenin zor olduğu vurgulanmıştı. Andican ve Oş illerindeki Kızılordu birliklerinin donanımının yokluğundan ve soğukların bastırması dolayısıyla vahim durumda olduğu ve her hangi bir tedbir alınmaması durumunda garnizonun komuta erkânının yoldaşlarını tutamayacağı kaydedilmişti. Raporda “*Oş garnizonunun disiplin adına hiçbir anlayışı bulunmadığı ve düşmanın en küçük bir baskınında bile amacına ulaşacağı*” için acil olarak Oş garnizonunun yeniden düzenlenmesinin, ayrıca Oş’u araç-gereç ve silahla, makineli tüfek ve topla donatmanın oldukça gerekli olduğu, Assake’de ise “*komuta erkânının korkaklığı sayesinde hiçbir eleştiriye uymadığı*” belirtilmiştir. İstihbarat ajanlarının verdiği malumata göre korbaşılar Sovyetlerin korbaşı Ahuncan ile temaslarından rahatsız olmuş. Bir yandan Madaminbek diğer yandan Halhoca ve Ahuncan arasında sürtüşmeler yaşanmakta olup, bir taraftan Ahuncan ve Halhoca’nın, diğer taraftan Madaminbek’in birlikleri arasında küçük çaplı silahlı atışmalar meydana gelmiş.⁷¹⁸

Bu esnada katî şekilde yasaklanmasına rağmen Yedisu vilayeti halkının özellikle Pişpek ilçesinin Akmola (Kazakistan) ve Fergana vilayetine gizlice hububat ve tahıl maddeleri gönderdiği öğrenilmiştir. Bunun üzerine 23 Kasım 1919 tarihinde Yedisu Bölgesi Devrimci Askerî Kurulu Almata şehrinde Devrimci Askerî Kurul tarafından tüm şehir, ilçe ve nahiye icra komitelerinin halka hububat ve tahılın dışarıya çıkarılmasının devrimci askerî dönemin yasalarına göre cezalandırılacağı ilan etmesi emredilmişti. Tüm güvenlik müdürlerine bölge sınırlarının sıkı kontrole alınması ve Akmola ile Fergana bölgelerine hububat ve tahıl çıkarmak isteyen

⁷¹⁶ RGVA, F.1075, Op.10, D.201, s.450. Asıl belge.

⁷¹⁷ RGVA, F.110, Op.1, D.366, s.12. Asıl belge; **Razgrom**, s.277–278.

⁷¹⁸ **Razgrom kontr-revolutsionnih sil v Kirgizii**, s.277–278; **İnostrannaya Voennaya Interventsiya II**, s.399–402.

kişilerin tutuklanarak Olağanüstü Soruşturma Komisyonu'na teslim edilmesi emredildi. 15 Kasım 1919 tarihinden sonra tutuklananlar tutuklandığı yerde kurşuna dizilecekti. Ayrıca garnizon komutanlarına kordon ve gözetleme noktalarında güvenliğin artırılması emredildi. Bu emirname tüm kaza ve bucaklara telgraf aracılığıyla bildirildi ve Sovyet kurumlarının tüm birimlerinde asıldı.⁷¹⁹

En geç 19 Kasım 1919 tarihi olmak üzere Yedisu vilayeti komutanı İ.P. Belov'un birliklerinin bölgede düşman ile mücadelede belirlenen hedefler üzerine Carkent bölge başkanına gönderilen emirde aşağıdaki bilgiler aktarılmaktaydı: Karakol şehrinde yaklaşık 400 kişilik basmacı birliği Podgorniy, Çunca ve Sarıköl'ü işgal etmişti. Ayrıca söylenene göre basmacıların 500 kişilik birliğinin yeri tespit edilemiyordu. Müfrezelerin ortak görevi atlı keşif kollarının birleşerek ortak çabalarla basmacıları Çin sınırına Kolcat dışına geri püskürtmek, basmacı birliklerini çembere almak ve tamamen yok etmek hedeflenmekteydi.⁷²⁰

Türkistan'daki basmacı hareketinin yok edilmesi için her geçen gün artmakta olan hem maddî hem beşerî ihtiyaçların sağlanması mecburi idi. Merkezden gönderilenler yanı sıra Sovyet yönetimi Türkistan yerlilerini ve yerlilerin maddi varlığını kullanmadan basmacılara karşı savaşta galip gelemeyeceğini anlamıştı. Bu çerçevede Müslümanların Kızılordu'ya seferber edilmesi ve yerli halka ait hayvan ve eşyaların müsaderesi üzerine Yedisu Vilayeti Devrimci Askerî Konseyi 25 Kasım 1919 tarihinde bir emirname ilan etti. Emirnamede Yedisu vilayeti nüfusunün Müslüman olan kısmının mal varlığının her türlü müsaderesine bölgenin Müslüman Bürosu'nun rızası ve muvafakatiyle yapılabileceği, Müslümanların atlarının orduya seferber edilmesi, canlı ve cansız mal varlıklarının müsaderesi, mülkiyetlerinin kamulaştırılması gene bölgedeki Müslüman Bürosu'nun icazeti ile uygulanacaktı. Müslümanların Kızılordu'ya ve Müslüman birliklere seferber edilmesi Yedisu Vilayeti Askerî Karargâhı'nın bileşiminde olan Müslüman Kızıl Birliklerini Düzenleme Dairesi tarafından yapılacaktı.⁷²¹

Hâlbuki Yedisu vilayeti Narın ilinde 6 ile 7 Kasım 1920 tarihlerinde Sovyet idaresine karşı ortaya çıkan isyanda Kızılordu'nun seferber ettiği Müslüman birlikler

⁷¹⁹ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.89, Op.1, D.76, s.221. Tasdikli kopya

⁷²⁰ Askerlerin yerleştirilmesi ve harekât detayları için bkz. RGVA, F.1111, Op.3, D.78, s.34–36. Asıl belge.

⁷²¹ RGVA, F.131, Op.1, D.7, s.18. Tasdikli sureti; **Razgrom**, s.177.

de katılmıştı. Sovyet kurumlarının bu durumu açıklamaları ise dikkat çekici. *“İsyanın ortaya çıkmasına Çin sınırında saklanmakta olan ataman Dutov’un devrim karşıtı tahrikleri sebep oldu. İsyancılara Müslüman bölüğünün katılmasını çok dikkatli ele almamız gerekiyor, durum şöyle ki Müslümanlar daha dar bir gelişme seviyesinde ve eğer birkaç Müslüman asker beyazların propaganda ve oyununa gelerek isyancılara katılmışsa diğer Müslüman bölüklerin güvenilir olmadığı anlamına gelmez.”*⁷²² Yedisu vilayeti siyasî bölümü müdürü Narın’daki Müslüman bölüğün isyan etmesine cevap olarak Müslümanlar arasında propagandayı arttırma talimatını verdi. Yapılan bu açıklamadan kesinlikle şu sonuca varmaktayız, Kızılordu tarafından seferber edilmekte olan yerliler veyahut Müslümanlar, ayaklananlara katılarak onlara destek verirlerse bile, Sovyet yönetimi yerlileri bu mücadelede kullanmak zorundaydı.

Türkistan’daki Sovyet hükümeti bölgedeki korbaşı birliklerini yok etmek amacıyla hem yeni askerî taktikler geliştirdi hem de ciddi bir şekilde birliklerinin askerî teçhizatla donatılmasını sağladı. Bu konu ile ilgili 27 – 28 Kasım 1919 tarihli arşiv belgelerinde Münferit Fergana Tümeni’nin oluşturulduğu ve Hokand, Andican ve Namangan’da planlanmış askerî harekâtlar dolayısıyla birlik konumlarının değiştirilmesi emri detaylıca kaydedilmiştir.⁷²³ Bununla birlikte Fergana cephesi sahasında faaliyet gösteren tüm birlikler Türkistan savaş alanlarında daha düzenli ordu teşkilatı için Münferit Fergana Nişancı Tümeni’ni oluşturacaktı.⁷²⁴

Kasım 1919’da Fergana’ya Türkistan Komisyonu üyesi F. Goloşekin⁷²⁵ gönderildi. Fergana’dan dönünce 28 Kasım tarihinde düzenlenen Türkistan Komünist Partisi (TKP(b)) bölge komitesi oturumundaki “Fergana hakkında” raporunda

⁷²² **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.1311, Op.3, D.10, s.34. Asıl belge

⁷²³ RGVA, F.1075, Op.10, D.201, s.422. Asıl belge; **Razgrom**, s.279.

⁷²⁴ RGVA, F.1075, Op.10, D.122, s.159. Asıl belge; **Razgrom**, s.280.

⁷²⁵ F. Goloşekin (1876–1941) – Rusya Komünist Partisi Kazakistan bölge komitesi başkanı, Sovyet devlet ve parti adamı. 1924 ile 1933 yılları arası Kazakistan komünist partisi birinci sekreteri görevindeyken yaptığı reformları dolayısıyla Kazakistan’daki büyük açlığa neden olmuş ve binlerce kişinin açlıktan ölmesine sebep olmuş. 1928 yılında Kazakların mal-mülklerini müsadereye başlatmış ve 1 milyon 750 bin Kazakın açlıktan ölmesine sebep olmuş. 1931 yılında 1 milyon 30 bin kişi açlık nedeniyle temelli olarak Kazakistan’dan göç etmiş. Halk arasında “Aşarşılık” (Kazakça’dan açlık) olarak bilinen bu vaka F.M.Mihaylov’un **Hronika Velikogo Djuta** (Büyük Açlığın Kronikleri) adlı belgesel kitabında detaylı olarak kaydedilmiştir. Devrim tarihçisi V.L.Burtsev hakkında şöyle kaydetmiştir *“Tipik bir Leninist. Bu kişiyi kan bile durdurmaz. Bu özelliği keskin olarak belirgin: cellât, dejeneratif belirtileri olan bir zalim. Kazakları insanlardan saymazdı. Kazakistan’a gelir gelmez burada Sovyet iktidarının olmadığını iddia etti ve burada bir “Küçük Ekim” yapacağını söyledi.”*

bölgedeki sorunlu durumu anlatarak bölgedeki basmacı hareketinin nedenlerini araştırdığında “hareketin Sovyet iktidarı ve Kızıl birlikler tarafından oluşturulduğu” sonucuna varmış ve Fergana Bolşeviklerini rüşvetçi ve çapulcu olarak değerlendirmişti⁷²⁶.

Türkistan Sovyet Cumhuriyeti Kuvvetleri’nin 2 Aralık 1919 tarihinde aldığı istihbarat haberinde Fergana Geçici Hükümeti’nin Gülçe tahkimatında köylü temsilcileri ve Madaminbek dâhil korbaşların çoğunluğunun katıldığı toplantı düzenlenecekti. Fergana hükümetinin Kaşgar’daki İngiliz Konsolosu Etherton ve Rus Konsolosu Uspenski ile temaslarının olduğu ve Uspenski aracılığıyla Sibirya Hükümeti ile bağlantı içerisinde oldukları yönünde bilgiler aktarılmış. Güya Etherton korbaşlara silah ve para sözü vermiş. Beyazlar kışlık barınaklarını Gülçe tahkimatının yaklaşık 25–35 km. kuzeyinde Sarıtaş ve Bordoba’da (Alay vadisinde) hazırlamakta olup, Oş’un doğusunda erzak toplayıp onları Gülçe tahkimatına doğru göndermekteymiş.⁷²⁷

Sovyet istihbaratı Fergana istikametindeki İrkeştam tahkimatına Kaşgar’dan eski Rus konsolosu Uspenski geldiği ve “Sibirya Hükümetinden” Monstrov’a bazı yazılı emirler getirdiği bilgileri almıştı. Gülçe tahkimatı civarında ve Oş’un doğusunda beyazlar yerli nüfusu seferber etmeye ve erzak hazırlığı yapmaya devam ederek Oytal’da (Gülçe tahkimatının doğusuna doğru 50 km) 50 beyaz muhafızın Kırgızları silahlandırmakta olduğu bilgileri aktarılmıştır.⁷²⁸ Bu sırada 28 Aralık’ta Sülüktü (güney Kırgızistan) şehrindeki madenlere Leylek köyündeki “basmacı çetelerinin” saldırı hazırladığı bilgisi verilerek 10 Ocak 1920 tarihine kadar koruma birliği gönderilmezse işçilerin kömür çıkarmayı durduracağı ve işletmeyi terk edeceği malumatı ulaştırılmıştır⁷²⁹.

Namangan ilçesi Babadarhan’daki Kulhoca köyünün sakinleri Eşmatov İrmat, Babanazarov Adıl Molla, Marazikov Hacımat ve Haydarov Rustam 1919 Aralık ayında Türkistan Merkezi İcra Komitesi’ne korbaşı Ergaş’ın “çeteleri tarafından işlenen soygunlar, kundakçılıklar ve cinayetler o kadar büyük boyutlar aldı ki Namangan ilçesinin halkının böyle bir kadere katlanmaya artık gücü olmadığını”,

⁷²⁶ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.216

⁷²⁷ RGVA, F.1075, Op.10, D.108, s.180. Telgraf kâğıdı; **Razgrom kontr-revolütsionnih sil v Kirgizii**, s.280–281. (11.12.1919)

⁷²⁸ RGVA, F.1075, Op.10, D.108, s.223. Telgraf şeridi; **Razgrom**, s.283. (28.12.1919)

⁷²⁹ RGVA, F.1075, Op.10, D.109, s.54. Telgraf kâğıdı; **Razgrom**, s.284–285.

“yukarıdakilere dayanarak ve bizim ilçemize gönderilen tenkil müfrezelerinin çeteyi kökünden yok edecek durumda olmadığını dikkate alarak, sayın yoldaş askerlik şubesi başkanı, bizim feci durumumuzu anlamanızı ve ilçemize gereken müfrezeyi yollamanızı çok rica ediyoruz. Çetenin iyi örgütlenmiş olduğunu hesaba katarak ve çetenin bulunduğu yeri bilerek, haydutları başarıyla yok etmek için müfrezenin gidecek yolunu severek tarif edeceğiz” şeklinde başvurmuşlar idi.⁷³⁰

4 Ocak 1920 tarihinde Naukat nahiyesi milis müdürünün korbaşı Halhoca’nın “soygunculuğu” hakkındaki bildiride “*Oş ve Kök-Car yollarında Halhoca yiğitlerini yerleştirmiş ki kimse hiçbir yere yiyecek maddeleri ve malları çıkaramasın. Yalnızca Aravan’a gidebiliyorlar*”⁷³¹ malumatı verilmiştir.

17 Ocak 1920 tarihinde Oş Devrim Komitesi “halkı basmacıların soygunculuğundan koruma” konulu oturumunda Oş şehrinin eski kısmında korbaşı birliklerinin faaliyet göstermekte olduğu ve halkın para, yiyecek ve mal şeklinde “haraca” bağlandığı, yerli halkın beyazların birliklerine katıldığı ve ihtiyaçlarını karşıladıkları haberini verdiler.⁷³² Bu arada Kurşab nahiyesi müdürü “*Özgen ve Karadykan köylerinin etrafında soygunculuk yapan haydutların halkı haraca bağladığını ifade ederek haydutlara gözdağı verilmesini*” talep etmekteydi.⁷³³

Hokand müfrezesi Bağkir köyünün (Hokand’dan kuzeydoğu yönünde 23 verst uzaklıkta) yakınlarında bulunan korbaşı Ergeş’in 1500–2000 kişilik ordusunu yok ederek Ergeş’in kendisini yakalamak için yola koyuldu. Ergeş’in dışında 150 kişilik birliği ile birlikte korbaşılar Eşmat, Atacan, Maraim ve Sufi yakalanmalıydı. Bağkir harekatı ile ilgili çıkarılan emirnamede yapılacak tüm askerî organizasyon detaylı bir şekilde birer madde halinde planlanmış ve kaydedilmişti. Operasyonda 350 kişilik III. Fergana Müslüman Süvari Alayı, XVII. Türkistan Nişancı Alayı bölükleri, 4 topla donatılmış batarya, 500 kılıçlı II. Fergana Müslüman Süvari Alayı, XI. Türkistan Alayı, zırhlı trenler görev almıştı. Ayrıca Namangan şehrinde gelen ihtiyat birliği tüm harekât boyunca tren vagonlarında tam savaş hazırlığında bulunacaktı. IV. Tümen karargâhının emri üzerine “Roza Lüksemburg” ve No: 23 zırhlı trenler Gorçakovo-Hokand demiryolu hattında Bağkir harekâtı sona erene

⁷³⁰ RGVA, F.25859, Op.2, D.35, s.156. Kopya; **Razgrom kontr-revolutsionnih sil v Kirgizii**, s.200.

⁷³¹ **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.13, Op.2, D.5, s.39. Asıl belge

⁷³² **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.13, Op.2, D.17, s.2. Asıl belge

⁷³³ **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.13, Op.2, D.5, s.87. Asıl belge

kadar, birinci zırhlı tren Gorçakovo istasyonunun yanında, ikincisi ise Hokand istasyonunun yanında bekleyecek. Bu iki nokta arasında tüm harekât boyunca takviyeli kadro ile iki keşif treni sürekli sefer yapacaktı. Zırhlı trenlerin, kendi aralarında ve tugay ve tümen karargâhları ile iletişimi kurması için tüm mevcut olan araçları kullanması emredilmişti. Makineli tüfeklerle ve bombalarla donatılan uçak Fergana şehrinden kalkacak ve Bağkir yönüne giderek makineli tüfek ateşleri ve bombalarla düşman saflarında panik yaratacak ve onları geri çekilmeye mecbur edecek idi.⁷³⁴

Detaylı olarak düzenlenlen bu harekâta Fergana cephesi bölükleri korbaşı Ergeş'in birliklerini ciddi tahribata uğrattı. 18 Ocak 1920'de Hokand'dan çıkan P.M. Paramonov kumandasındaki kuvvetler Ergeş'in karargâhı – Bağkir kalesini ele geçirdi. Sert çatışmaların neticesinde Ergeş yiğitlerinin yarısını kaybederek birliklerinin geri kalanı ile çöllere çekilmek zorunda kaldı. Hemen hemen aynı zamanda Fergana cephesinin diğer askerî bölükleri Gülçe ve İrkeştam bölgesinde Madaminbek ve Krestyan ordusuna karşı harekât başlatarak 23 Ocak'ta Gülçe kalesini ele geçirdiler⁷³⁵.

İrkeştam'da bozguna uğrayan Krestyan ordusunun kumandan K. Monstrov II. Tatar Alayı tarafından tutuklandıktan sonra Taşkent'teki Türkistan Cephesi Karargâhına gönderildi⁷³⁶. Korbaşı Ergeş'in ölümü hakkında farklı malumatlar bulunmaktadır. Zeki Velidi Togan Ergeş'in Mayıs 1919'da Kızılordu ile anlaşma yaptığını söylerken, (bilindiği gibi daha sonra basmacı hareketine geri dönmüştü) Baymirza Hayit "Katta" Ergeş'in 1921 yılında tutuklanarak kurşuna dizildiğini söylemektedir. Rusya Devlet Askerî Arşivi'nde bulunan bir telgrafa göre ise 16 Aralık 1921 tarihinde korbaşı Ergeş'in saklandığı yere saldırı düzenlenerek 250 kişilik birliğiyle birlikte imha edildiği belirtilmektedir⁷³⁷.

Kızılordu en etkili korbaşılar olan Ergeş, Şer Muhammed Bek, Nur Muhammed Bek, Rahmankul ve Halhoca'nın birliklerini ortadan kaldırmak gayesiyle 15 ve 30 Ocak 1920 tarihleri arasında Fergana vadisinde geniş çaplı

⁷³⁴ RGVA, F.7774, Op.1, D.31, s.17. Kopya; **Razgrom kontr-revolýutsionnih sil v Kirgizii**, s.?

⁷³⁵ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.219

⁷³⁶ Burada yazar tutuklanma tarihini 17 Ocak 1920 olarak göstermiş, oysa Türkistan Merkezî İcra Komitesi gazetesi (İzvestiya TurkCIK) 23 Ocak 1920 tarihini vermektedir. Hayit, **Basmacılar**, s.118–119.

⁷³⁷ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.220.

saldırıları düzenledi. Sovyet idaresi geriye dönüşü olmayacak şekilde “basmacıları” yok etmek istiyordu.⁷³⁸ Sovyet askerleri 21–27 Ocak 1920 tarihlerinde Şer Muhammed Bek, Nur Muhammed Bek ve Hal Hoca’nın birliklerini dağıttılar.⁷³⁹

Türkistan’da basmacılarla Kızılordu arasında silahlı mücadele aralıksız sürerken Türkistanlı komünist çevrelerde “*Türkçülük ya da Pantürkizm*” rüzgârı esmeye başlamıştı. Türkistan Komisyonu üyeleri sosyal ve millî grupların birbirleriyle olan ilişkilerini inceledikten sonra bölgedeki kolonizatörlüğe karşı mücadele açmış olan Türkistan İli Müslüman Bürosu veya Rusçasıyla *Kraymusbüro*’nun başkanı Turar Rıskulov’un⁷⁴⁰ öncülüğündeki parti görevlilerine destek vermişti.⁷⁴¹ Müslüman Bürosu 1919 yılı Mart ayında VII. Olağanüstü Kongresi’nde alınan bir kararla Turar Rıskulov başkanlığında teşkil edilmişti. Müslüman Bürosu’nun teşkilatnamesine göre, bu büro halk arasında Sovyet propagandası yapacak, sınıf ayrımı faaliyetlerinde bulunanların toplumu tesir altına almasını engelleyecek, halkı korbaşların “düşmanca” tavrı hakkında bilgilendirecek ve insanları korbaşların tarihe karışması için hazırlayacaktı.⁷⁴² Büro halk arasında sistemli propaganda yürütme görevi dışında “İştirakiyun” gazetesini de yayınlamakla

⁷³⁸ Hayit, **Basmacılar**, s.156.

⁷³⁹ A.g.e., s.157.

⁷⁴⁰ 14 (26) Aralık 1894 – Yedisu (Alma-Ata) eyaleti Verniy İli Doğu Talgar ilçesinde bir Kazak ailesinde doğdu. 1905–1906 yılları arasında babasıyla birlikte Almata cezaevinde kaldı. 1907–1910 yıllarında Merke’de (Kazakistan) Rus-Kırgız yatılı okulunda okudu. 1910’da Evliya-Ata İli’nde savcı yardımcılığı yaptı. 1910–1914 yılları arasında Pişpek I. Dereceli Tarım okulunda okudu. 1916’da Taşkent Öğretmen Enstitüsü’ne girdi. 1917’de Merke’de (Evliya-Ata İli) ‘Kırgız (Kazak) Gençler Devrimci Birliğini Kurdu. Bolşeviklere yaklaştı. Aynı yıl Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi’ne üye oldu. Nisan 1918’de bir grup delegenin önerisiyle Rıskulov, Evliya-Ata Sovyet üyeliğine getirildi ve Sovyet İcra Komitesi başkan yardımcılığına seçildi. 5–14 Ekim 1918’de Türkistan Cumhuriyeti IV. Olağanüstü Kongresine katıldı, TSİK üyeliğine seçildi. Türkistan Cumhuriyeti Sağlık Halk Komiserliğinin (Sağlık Bakanlığı) başına getirildi. 28 Kasım 1918’de Türkistan Cumhuriyeti’nde Açlıkla Mücadele Komisyonu Başkanlığına atandı. Mart 1919’da Türkistan Komünist Partisi (TKP) Müslüman Komitesi’ne üye ve başkan seçildi. Mayıs 1919’da TKP Eyalet Komitesi üyeliğine seçildi. 24–30 Mayıs 1919’da TKP Eyalet Komitesi ile TürkTSİK’in ortaklaşa kurduğu Basmacılığa Karşı Mücadele Olağanüstü Komisyonu heyetinde Fergana’ya gitti. Ocak 1920’de Türkistan Cumhuriyeti MİK başkanı seçildi. 24 Ağustos 1920’de RK(b)P MK Politbüro’su, Rıskulov’un RSFSC Milliyetler Halk Komiseri II. Yardımcılığına getirildi. Eylül 1922’de RK(b)P Orta Asya Bürosu üyesi yaptı. 1923 sonu–1924 başları Orta Asya’da milli teritoryal ayrışım hazırlıklarına aktif olarak katıldı. Mayıs 1926’da Rusya Federasyonu Sovnarkom başkan yardımcısı atandı. 1927–1930 yılları arasında Türksib (Türkistan-Sibirya Demiryolu) İnşaatına Yardım Komitesinin çalışmalarını yönetti. 1930–1931 Şehir Altyapı Bağlantıları Genel Müdürlüğünü yönetti. 1930–1934 Rusya Federasyonu İhracat Konseyi’ni yönetti. Bkz. “Turar Rıskulov”, **Bol’shaya Sovetskaya Entsiklopediya**, Moskova, 1969–1978. (çevrimiçi), <http://dic.academic.ru>, 20.10.2014.

⁷⁴¹ **Turkestan v Naçale XX veka**, s.130

⁷⁴² R. Karimov, **Propaganda i udtverjdenie marksistko-leninskih idey v Turkestane**, Taşkent 1982, s.68.

meşguldu. Müslüman Bürosu'nun 10 ay süren çalışmaları döneminde Türkistan'daki Müslüman komünist teşkilatlarının faaliyetlerini düzenlemekle beraber Türkistan yerli halkının çıkarlarını korumakta idi⁷⁴³.

1916 isyanı sırasında Batı Çin'e kaçan ve geri dönmekte olan Kırgız ve Kazak göçmenlere somut yardımlar verilmesi yönünde ağırlığını koymuş⁷⁴⁴ olan Turar Rıskulov Türkistan Komisyonu'nun verdiği desteğin neticesinde 1920 Ocak ayında Türkistan Merkezî İcra Komitesi başkanı olarak seçildi. O aynı zamanda Türkistan Komünist Partisi Müslüman Bürosu'nun da çalışmalarını yönetiyordu. İşte bu dönemde Rıskulov "RSFSR Türk Sovyet Cumhuriyeti" fikrini ortaya koydu ve Müslüman Bürosu'nun diğer üyeleriyle beraber (N. Hocayev, A. Muhittinov, Y.İbrahimov ve Y.Aliyev) iki belge düzenledi. Bunlar: "Millî Kuruluşların Birleşmesine Dair Tezler" ve "Türkistan Özerkliğine Dair Tezler" idi. Tezlerin ilki Türkistan'daki millî kuruluşların tek çatı altında toplanması tezidir. İkincisi ise Türkistan'ın muhtariyeti ve ileriki aşamada bağımsızlığı tezi olmuştur.

1920 yılının 19–20 Ocak tarihlerinde Rıskulov'un teklifiyle bir toplantı düzenlendi ve "Türkistan Özerkliği" üzerinde tezler görüşülerek kabul edildi. T. Rıskulov öncelikle Türkistan'da millî konu üzerine bir sorun olduğunu ve "Türkistan'ın etnografik ve diğer kriterlere göre bir Türk Millî Cumhuriyeti" olduğunu ileri sürmekteydi. Ocak 1920 tarihinde Taşkent'te gerçekleştirilen Türkistan Komünist Partisi'nin Beşinci Bölgesel Kongresi'de Turar Rıskulov millî sorunlar üzerine son derece önemli bir rapor sunmuştur. Raporun maddelerine bakıldığında Türkistan birliğini amaçlayan Türkçü bir yaklaşım hemen göze çarpmaktadır. Raporda Türkistan Özerk Sovyet Cumhuriyeti'nin adının Türk Cumhuriyeti olarak değiştirilmesini öneren Rıskulov Türkistan Komünist Partisi'nin Türk Komünist Partisi olarak adlandırılması gerektiğini belirtmektedir. Bu rapora

⁷⁴³Müslüman Bürosu'nun görevlerine şu hususlar dâhildi: 1."İştirakiyun" gazetesinin, parti politikaları dikkate alınarak redaksiyona tabi tutulması; 2. Milliyetler Komiserliği tarafından gerçekleştirilen örgüt ve propaganda faaliyetlerini örgütlemek ve yönlendirmek; 3. Propaganda içerikli telif ve tercüme kitapların tercümesini ve redaksiyonunu gerçekleştirmek; 4. İleride eyalet komitesinde tartışmaya açılmak üzere, partiye ilgili genel ve örgütsel konuların Müslüman ve işçi köylü ortamında ön çalışmaları yapılması; 5. Müslüman Bürosu parti elemanı olan Müslümanların parti ve Sovyet çalışmalarına katılımlarının sağlanması, bir araya getirilmesi ve görev dağılımı konularında gayret gösterilmesi. Bkz. Samahutdinov, H. **İstoriya obrazovaniya i perviye godi deyatelnosti Kompartii Turkestana**, Taşkent, 1966, s.106; **Musbüro v Turkestane**, Taşkent, 1922.

⁷⁴⁴ Turar Rıskulov'un teklifiyle 28 Kasım 1918 tarihinde Türkistan ÖSSC Açlıkla Mücadele Merkez Komisyonu kuruldu. Detaylı bkz. Rıskulov T. **Revolutsiya i korennoe naselenie Turkestana**, Taşkent, 1925, s.58; Türkçe bkz. Kakinç, **Kızıl Cebe-Rıskulov**, s.59–60.

göre Türkistan ahalisi Türk olarak adlandırılmalı ve Türkçe Türkistan'ın resmi dili olmalıdır. Müslüman Türk ordusunu kurma, kurulacak Türk cumhuriyetinin kendi anayasasına sahip olması ve bu devletin tam bağımsız bir askerî, ticarî, malî ve dış politika izlemesi gerektiği bu raporun içerdiği diğer mühim noktalardır.⁷⁴⁵ Rıskulov'un, Türkistan'ın geleceği ile ilgili siyasî programını içeren bu rapor, Taşkent'te bir gün önce Orta Asya Müslüman Komünist Partisi Örgütleri III. Konferansı delegelerince oybirliğiyle kabul edilmişti. "Millî Sorunlar" raporundaki öneriler şu şekilde sıralanıyordu:

1. Türkistan Özerk Sovyet Cumhuriyeti'nin adı "Türk Cumhuriyeti" olarak değiştirilmelidir.
2. Türkistan Komünist Partisi, "Türk Komünist Partisi" olarak adlandırılmalıdır.
3. Türkistan'ı oluşturan iller – Sır-Derya, Yedisu, Fergana, Semerkant, Hazarötesi – Türk halklarının devleti olarak kabul edilecektir. Bu ülkenin ahalisini Türkler oluşturmaktadır: Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler, Karakalpaklar, Kıpçaklar, Tatarlar ve Uygurlar. Tacikler, yerli Yahudiler ve diğerler, keza gelme halklar-Ruslar, Yahudiler, Ermeniler vs. de buraya dâhildir.
4. Türkistan ahalisinin tamamı, Tacikler dışında, Türkçe konuşan halklardan oluşmaktadır. Bu nedenle onlar yalnızca "Türk" olarak adlandırılmalıdır.
5. Türkistan Cumhuriyeti bir millî Sovyet Cumhuriyeti olarak kabul edilerek burada kendi kaderini belirleyici halk olarak Türk halkı kabul edilmektedir.
6. Türk dili, Türkistan'ın devlet dili olmalıdır.
7. Bir Müslüman Türk Ordusu kurulmalıdır ve Müslüman olmayan askerî birlikler, Türkistan'ı terk etmelidir.
8. Türk Cumhuriyeti, kendi bağımsız anayasasına sahip olmalıdır.
9. Dışişleri, askerî, ticarî ve malî siyaset, Türk Cumhuriyeti'nin yetkisinde olmalıdır.⁷⁴⁶

1920 Ocak ayındaki V. Parti Konferansı'nda T. Rıskulov ortaya koyduğu "Türk Komünist Partisi" ve "Türk Sovyet Cumhuriyeti" fikirlerini teorik bir temele

⁷⁴⁵ Andican, **Hariçte Türkistan Mücadelesi**, 2003, s.47–53.

⁷⁴⁶ Halit Kakinç, **Kızıl Cebe-Rıskulov**, İstanbul: Destek Yayınları, 2013, s.21–22; 108; 116; Hayit, s.287.

oturtmaya çalışmıştı⁷⁴⁷. Ulusal sorunların ele alındığı bu konferans, Riskulov ve taraftarları açısından olumlu sonuçlandı. Riskulov'un önerilerini esas alan adı geçen konferans, Türkistan Otonom Cumhuriyeti'nin adını Türk Cumhuriyeti ve Türkistan Komünist Partisi'nin adını da Türk Komünist Partisi olarak değiştirmeyi oy çokluğuyla kabul etti.⁷⁴⁸

Riskulov aynı yılın Şubat ayındaki III. Bölgesel Müslüman Parti Konferansı'ndaki raporunda "RSFSC Türk Cumhuriyeti" projesinin nasıl olması gerektiğini detaylarıyla sundu. Bunların içinde öncelikle *Turkrespublika* anayasasının bölgenin özerk ruhuna hitap etmediği için iptal edilmesi, Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin ilan edildiği günden itibaren Sovyet iktidarının tüm emirname ve talimatları yerli hayat şartlarına uygun olması şartı, bölgede yaşayan yerli Türk halkları arasında bir ayrımcılığın olmaması için tek Türk bayrağı altında toplanması gerektiği düşüncelerini içeren bir rapor hazırladı⁷⁴⁹. Buna ilave olarak daha önceki bir tarihte, 21 Ağustos 1919'da Türk dilinin resmî dil olarak kabul edilmesine dair 3221 no'lu bir kararname kabul edilmişti.⁷⁵⁰

Turar Riskulov ayrıca komünist propaganda yoluyla Türk halklarının Tatar, Kırgız, Başkurt, Özbek olarak bölünerek ayrı küçük cumhuriyetler kurmasına son vererek Sovyetler Birliği'ne dâhil olmayan diğer Türk halklarının Türk Sovyet Cumhuriyeti etrafında toplanarak bir birlik oluşturmasını öngörmekteydi. Ancak 23 Şubat 1920 tarihinde Türkistan cephesi başkumandanı M.V. Frunze'nin Taşkent'e gelmesiyle birlikte Türkistan Komisyonu'nun Riskulov'un millî projesine olan bakışı değişime uğradı. Komisyon Frunze'nin baskısı altında Türkistan bölgesinin idari düzeninde herhangi bir değişiklik yapılamayacağını duyurdu. Bununla birlikte komisyon idarî yönetime yerlilerin katılma sürecini hızlandırmaya ve Rus ırkçısı görevlileri uzaklaştırmaya çalıştı⁷⁵¹.

Burada dikkat çekici olan durum şu ki, Riskulov'un önerileriyle ilgili olarak Türkistan Komisyonu ortak bir görüşe varamamıştı. Hâlbuki Frunze 22 Şubat 1920 tarihinde Taşkent'e gelince Riskulov'un önerileri komisyon tarafından tekrar ele

⁷⁴⁷ Detaylı bilgi için bkz. T. Riskulov, **İzbranniye trudi**, Alma-Ata, 1984; T.Riskulov, **Sobranie soçineniy v treh tomah**, Alma-Ata, 1997.

⁷⁴⁸ Kakinç, **Kızıl Cebe Riskulov**, s.22.

⁷⁴⁹ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.152–153.

⁷⁵⁰ **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.89, Op.1, D.71, s.73–73. Tasdikli kopya.

⁷⁵¹ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.154–157

alındığında bunların kabul edilemez olduğu ileri sürüldü. Rıskulov'un Türk Komünist Partisi ve Türk Cumhuriyeti üzerine önerileri ve tezleri, sonraları hep eleştirildi ve "Pantürkizm, Panislamizm, Milliyetçilik ve Millî Eğilimcilik"le suçlandı.⁷⁵²

Rıskulov ve bazı Türkistan Komünist Partisi bölgesel komite üyeleri 24 Şubat 1920 tarihinde Rusya Bolşevik Komünist Partisi merkezî komitesine başvurdular ve ardından "Türkistan Özerk Bölgesi" projesi kabul edildi. Türkistan - Türkmen, Özbek ve Kırgızların yaşadığı özerk bir cumhuriyet olarak kabul edilerek "RSFSC Türkistan Özerk Cumhuriyeti" resmi adı pekiştirilmiş oldu. Rıskulov ve ekibi Türkistan'a RSFSC ile anlaşma üzerine bağlantı kuran bağımsız Sovyet cumhuriyeti statüsü verilmesini talep etmekte ve Mayıs ayındaki diğer raporlarında Türk halklarının birleşmiş bir devlet kurması gerektiğinin etnografik sebeplerini sunmaktaydı. Burada, Özbek, Kazak, Türkmen, Kırgız ve diğer halkların bir Türk halkını oluşturduğu ve Türkistan'ın farklı millî birimlere bölünmesinin hem ekonomik hem siyasî sebeplerden ötürü olumsuz olacağını açıklamaktaydı. Rıskulov'un Muhtar Sovyet Türkistan Cumhuriyeti yerine sadece Türkistan Cumhuriyeti, Türkistan Komünist Partisi yerine de sadece Komünist Parti demenin daha uygun olacağını vurguladı. Ona göre Türkistan, bütün Türkistan halkının cumhuriyeti olmalı ve Türkistan'ın anayasası mutlaka değiştirilmeliydi.⁷⁵³ Fakat Türkistan Cephesi kumandanı ve Türkistan Komisyonu üyesi olan Frunze'nin talebi doğrultusunda Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi 8 Mart 1920'de Türkistan Komünist Partisi V.Konferansı'nda alınan "Türkistan Cumhuriyetini Kurma" kararını feshederek Türkistan'ın SSCB'ye bağlı muhtar bir Sovyet Cumhuriyeti olarak kalacağını ve bunun değiştirilemeyeceğini kati bir ifade ile bildirdi.⁷⁵⁴

1920 yaz aylarında Sovyetler Birliği Merkezi İcra Komitesi "Türkistan Cumhuriyeti üzerine" adlı bir kararname kabul etti ve cumhuriyetin ismi *RSFSC Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* olarak değiştirerek Kırgız, Kazak, Türkmen ve Özbek halkları bölgenin yerli halkları olarak tanımlandıysa da aynı yılın Eylül ayında kabul edilecek olan yeni anayasada bu madde kabul edilmedi⁷⁵⁵.

⁷⁵² Kakinç, **Kızıl Cebe Riskulov**, s.109.

⁷⁵³ A. Bogoutdinov ve diğerleri, **İstoriya Komunističeskih Organizatsiy Sredney Azii**, Taşkent, 1967, s.386.

⁷⁵⁴ Hayit, **Basmacılar**, s.154.

⁷⁵⁵ **Turkestan v Naçale XX Veka**, s.160–162

2.5 Madaminbek'in Sovyet Hükümeti ile Barış Anlaşması

Moskova tarafından görevlendirilen Türkistan Komisyonu⁷⁵⁶ üyeleri çevrelerinde “uygulanan politikaların bu olayları (basmacılık) durdurmaya yetmemesi halinde askerî bir çözümün ciddi bir şekilde düşünülmesi gerektiği” görüşü hâkim olmaya başlamıştı.⁷⁵⁷ Türkistan Komisyonu Şubat 1920’de Fergana vadisindeki basmacı hareketinin ortadan kaldırılmasına ve basmacılara karşı propaganda faaliyetlerinin arttırılmasına karar verdi. Türkistan cephe kumandanı Kızılordu’nun güçlendirilmesi için üç ayda teşkil edilen Kızıl Birlik I. Tugayını, XXVII. Uçak Filosunu, bir zırhlı treni ve çok sayıda zırhlı aracı Fergana vadisine sevk etti.⁷⁵⁸ “Basmacılar” sorunu ile ilgili daha sert bir yol izleme düşüncesi netice olarak Fergana’da daha önceki Taşkent yönetimi tarafından oluşturulan II. Türkistan Piyade Tümeni’nin Ocak/Şubat 1920’de Orta Rusya’dan gelen bir alay ile takviye edilerek ve güçlendirilerek Tatar Topçu Tugayı adıyla faaliyete geçmesi ile meyvesini verdi.⁷⁵⁹

1920 yılının Şubat ayında Kızılordu kuvvetlerinin korbaşı birliklerine karşı taarruzları arttı. Örneğin, Garbua ve Şarihan yakınlarında bulunan korbaşılar Şer Muhammed Bek ve Madaminbek’in birliklerine karşı Kızılordu’nun II. Türkistan Nişancı Tümeni 2 Şubat 1920 tarihinde operasyonlar düzenledi. Baytok köyü yakınında yaşadığı mağlubiyetten sonra Madaminbek kuzeybatı tarafa geri çekildi. Türkistan Nişancı Tümeni Şer Muhammed Bek’in ve Madaminbek’in karargâhlarını işgal etmek ve onların başka bölgelere geçmesine engel olmak için görevlendirilmişti. Harekât 4 Şubat sabahında Fedçenko ve Vladıkino demiryolu istasyonlarından başlayacak idi.⁷⁶⁰ Harekât’ın dikkat çeken noktası ise korbaşılar

⁷⁵⁶ Türkistan Komisyonu RSFSC’nin 8 Ekim 1919 tarihli kararnamesiyle oluşturulmuştu. Komisyonun başkanı olmak üzere Ş. Eliava ve diğerleri: M.V. Frunze, V.V.Kuybişev, F.Goloşekin, Y.E.Rudzutak görevlendirilmişti. Bkz. **İz istorii grajdanskoy voynı v SSSR**, cilt II, Moskova, 1961, s.739–740.

⁷⁵⁷ Eisener, “Fergana Basmacılarının Ortaya Çıkışı”, s. 802

⁷⁵⁸ Detaylı bkz. B.V.Lunin, **Basmaçestvo: Sotsialno-politiçeskaya suşnost**, Taşkent, 1984, s.82.

⁷⁵⁹ “Fergana Basmacılarının Ortaya Çıkışı”, s. 802.

⁷⁶⁰ Harekata katılmış askerî birlikler ve kuvvetler için detaylı bkz. RGVA, F.7774, Op.2, D.30, s.122. Tasdikli kopya; **Razgrom**, s.242.

karşı operasyonlara Müslüman Süvari Alaylarının ve teslim olan korbaşı Parpi ve Abdulla'nın müfrezelerinin katılması idi.⁷⁶¹

Üstün kuvvetlerin baskısı altında korbaşı birlikleri Kurşab, Marhamat, Özgen, Üčkurgan, Karatepe, Garbua bölgelerinden çekilmek zorunda kaldılar. Kızılordu birlikleri Soh, Vuadil, Üčkurgan, Aravan bölgelerini ele geçirerek Fergana vadisine giden dağ geçitlerini kapattılar. Karşı tarafın üstün kuvvetlerinin verdiği tahribattan sağ kalan basmacı birliklerinin hayatta kalması için bazı korbaşı birlikleri Sovyet hükümetine teslim olmaya başlamıştı. 29 Ocak 1920'de korbaşılar Akbarali ve Makhamhoca 600 silahlı adamıyla, 1 Şubat'ta ise korbaşı Parpi 300 kişilik birliği ile teslim oldu. Büyük birliklerin dışında toplam 2.000 kişiyi bulan küçük silahlı gruplar Sovyet hükümetine teslim olmaya başlamıştı⁷⁶². Korbaşılar Makhamhoca, Akbar ve Parpi'nin teslim olmaları Madaminbek'i karamsarlığa sürükledi. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Madaminbek Eski Naukat'ta hücumlarını devam ettirdi.⁷⁶³

Türkistan Rusya Telgraf Ajansı ve (kısaca ROSTA⁷⁶⁴) korbaşı Madaminbek'in karargâhının ele geçirilmesi ve birliklerinin bozguna uğratılması hakkında 8 Şubat 1920 tarihinde şaşaalı bir tebliğ yayınladı. Tebliğde Türkistan için mühim olan Krasnovodsk'un (Türkmenistan) Kızılordu tarafından ele geçirileceği ve Fergana'nın "basmacılar"dan yakın zamanda temizleneceği, Kızıl Müslüman Birlikleri'nin 6 Şubat'ta korbaşı Madaminbek'in karargâhı Karatur'u ele geçirdiği, Narın deryası ile Karaderya arasındaki bölgenin tamamen basmacılardan temizlendiği haberi verilmekteydi. Bununla birlikte kısa bir süre içerisinde korbaşılar Madaminbek ve Ergeş'in kuvvetlerinin yok edilerek Fergana'da istikrarın oluşacağı, yakıt ve erzak meselelerinin çözüleceği, kuvvetlerin ziraat cephesinde yoğunlaşmasına izin verileceği bildirilmişti.⁷⁶⁵

1920 Şubat ayı boyunca basmacılar ve beyazlar Sovyetlere teslim olmaya devam ettiler. Örneğin, korbaşı Madaminbek'in birliklerinden 8 Şubat gecesi 8 Rus ve 40 Müslüman Nikolay Bacanov ve Kuplennikov'un komutasında Sovyetlere

⁷⁶¹ Bkz. Abdulla'nın müfrezesi—50 kılıç, Parpi'nin müfrezesi—150 kılıç, I. ve V. Müslüman Süvari Alayları — toplam 550 kılıç. RGVA, F.7774, Op.2, D.30, s.122. Tasdikli kopya; **Razgrom**, s.243.

⁷⁶² **İnostrannaya Voennaya Interventsiya II**, s.111–114.

⁷⁶³ Hayit, **Basmacılar**, s.156–157.

⁷⁶⁴ ROSTA(Российское Телеграфное Агентство) - 1919 ile 1921 yılları arasında faaliyet göstermiştir.

⁷⁶⁵ **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.13, Op.3, D.50, s.172. Telgraf kâğıdı

teslim oldu. Gülçö karargâhında kalan 80 Rus, Sovyet ordularının gelmesini beklediği ve onların da teslim olacağı haberi alındı.

Basmacı hareketi açısından mühim olan ve korbaşı Madaminbek'in karargâhlarından biri olan Gülçö kalesinde 300 kişiyi 3 ay kadar barındıracak yiyecek ve silah olarak bir mitralyöz, 60 tüfek şeridi, 300 piroksilin fişeği, 400 tüfek, 5.000 3 hatlı tüfek fişeği ve 6.000 4 hatlı tüfek fişeği, ayrıca birçok levazımât bulunmaktaydı. Korbaşı Madaminbek tüm kuvvetlerini Gülçö'deki teçhizatlarını çıkarmak için kullanıyordu. Alınan istihbarata göre eğer Madaminbek Margilan civarında mağlubiyete uğrarsa Celalabad ilindeki ve Oş ilçesindeki Rus kasabalarını yağmaladıktan sonra Gülçö kalesini ele geçirecekti. Bu nedenle Sovyet birlikleri Kızılordu'ya askerî seferberlik faaliyetlerini bir süre erteleyip Gülçö kalesini ele geçirmeye karar verdi. Gülçö kalesinin ele geçirilmesiyle tüm Oş ilçesinin basmacılardan temizleneceği ve Sovyet askerlerine teslim olacağı ümit ediliyordu.⁷⁶⁶

1920 yılının Şubat ayının ortaları itibariyle göreceli olarak en büyük ve Fergana bölgesinde Bolşevik rejimine karşı mücadeleyi sürdüren sadece korbaşı Madaminbek'in birlikleri idi⁷⁶⁷. Kızılordu birliklerinin Fergana'daki saldırıları sonucu korbaşı Madaminbek birlikleriyle Koogart ve Kumbel dağ geçitlerinden geçerek Narın'a (Kırgızistan'ın kuzeyi, Doğu Türkistan hududu) yerleşmek zorunda kaldı. Madaminbek'in birliklerine karşı Karakol⁷⁶⁸, Almata (Vernıy) ve Bişkek (Pişpek) garnizonlarından askerî kuvvetler sevk edilmişti.⁷⁶⁹ Toplam Madaminbek ve Şer Muhammed Bek'in birliklerine karşı 2.000'i aşkın piyade, 1.500 süvari, 8 top ve 14 mitralyözlü bir kuvvet harekât başlatmıştı. Şubat ayının ikinci yarısında Garbua-Karatepe ve Şarihan bölgelerinde ciddi mağlubiyete uğrayan korbaşı Şer Muhammed Bek Alay vadisine çekilmek zorunda kalmıştı.⁷⁷⁰ Madaminbek ve Hal Hoca'nın birlikleri de büyük tahribata uğradı. Narın ve Karaderya nehirlerinin kesiştiği bölgede Madaminbekin birlikleri ağır mağlubiyete uğratan Fergana cephesi birlikleri 6 Şubat'ta Madaminbek'in karargâhını ele geçirmişlerdi. Madaminbek zaman

⁷⁶⁶ Pokrov ili devrim komitesi başkanı Zolotaryev'un basmacılara karşı operasyonlara dair 11 Şubat 1920 tarihli raporu. **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.13, Op.2, D.2, s.35–36. Asıl belge

⁷⁶⁷ **Turkestan**, s.220

⁷⁶⁸ Karakol şehri Kırgızistan'ın Isıkgöl vilayetinde bulunmaktadır.

⁷⁶⁹ **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.1326, Op.1, D.2, s.53. Tasdikli kopya

⁷⁷⁰ **Sbornik kontr-revolutsionnih sil**, C.II, s.412.

kazanmak amacıyla Fergana cephesi kumandanına barış yapmak için başvurmak zorunda kalmıştı.⁷⁷¹

18 Şubat 1920 tarihinde P.V. Blagoveşenskiy'in⁷⁷² II. Türkistan Tümeni Başkanı N. Verevkin-Rohalskiy ile korbaşların birleşmiş kuvvetlerine karşı Fergana'daki harekât sonuçları hakkında doğrudan hat konuşmalarında Şer Muhammed Bek ve Hal-Hoca'nın arabulucu gönderdiği ifade edildi. Hâlbuki korbaşlar onlara teklif edilen teslim olma çağrısını geri çevirdiler ve yapılan muharebelerden sonra izlerini kaybettirmeyi başardılar.⁷⁷³ 24 Şubat 1920'de Hal Hoca Sovyetlere teslim olmuştu ancak birkaç gün sonra birliğiyle birlikte kayıplara karıştı.⁷⁷⁴

Türkistan cephesi kumandanı Mihail Frunze II. Türkistan Nişancı Tümeni komutanına 1 Mart 1920 tarihinde Madaminbek'in yeniden Fergana'ya yerleşmesini engellemek ve birliklerinin mağlup edilmesi için, yapılan tekliflere ve barış görüşmelerine rağmen, askerî operasyonların devam etmesini emretmişti.⁷⁷⁵ Hâlbuki daha sonra Frunze Madaminbek'in Sovyetlere teslim olma isteği hakikaten samimi olursa askerî faaliyetler sona erdirilip görüşmelere başlanması ve Sovyet iktidarını kabul etmesi üzerine silahlarının teslim alınması için talimat vermiştir.⁷⁷⁶ Madaminbek 4 Mart 1920 tarihinde Fergana cephe karargâhının barış teklifini görüşmek üzere üst düzey lider kadrosu, bazı korbaşlar ve bir grup basmacı ile birlikte Namangan'da bir araya geldi. Fergana cephe karargâhının sekreteri olan Levaşev ile tercüman Buylin, Madaminbek ile yapılacak barış görüşmelerine iştirak etmişlerdi.⁷⁷⁷

⁷⁷¹ **Turkestan**, s.220

⁷⁷² Petr Vasilyeviç Blagoveşenskiy (1866–1936) – 1887'de Türkistan Askerî İli'ne, soylu bir aileden (dvoryanın) gelmesinde rağmen, gençliğinde askerî-devrimci derneğe üyeliği dolayısıyla asker olarak gönderilmişti. 1899'da Nikolayev General Akademisi'nden mezun oldu. 16 Nisan 1916 tarihinden itibaren III. Türkistan Nişancı Tümeni kumandanı, 1917'den itibaren I.Türkistan Piyade Kolordusu kumandanı olarak cephede görevlendirildi. 30 Nisan 1918'de Türkistan Sovyet Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi ile birlikte cumhuriyetin harbiye işleri ile ilgilenen Millî Komiserlikte görevlendirildi. 29 Nisan–24 Eylül 1920 tarihleri arasında Türkistan Cephesi Karargâhı müdürü iken Buhara harekâtını (Genç Buharalı ve Buharalı komünistlerle birlikte Buhara emirinin devrilmesini amaçlayan askerî harekât) tasarlamış ve Ağustos-Eylül 1920 tarihleri arasında hayata geçirmiş idi. 1923'de istifa etti.

⁷⁷³ Bkz. **Direktivi komandovaniya frontov**, C.II, s.611–616.

⁷⁷⁴ **İnostrannaya Voennaya Interventsiya**, C.II, s.411.

⁷⁷⁵ RGVA, F.1111, Op.3, D.85, s. 108. Telgraf şeridi; **Razgrom kontr-revolutsionnih sil v Kirgizii**, s.400.

⁷⁷⁶ **Turkestan**, s.221

⁷⁷⁷ Hayit, **Basmacılar**, s.161.

Ertesi gün 5 Mart 1920’de Madaminbek ile Sovyet hükümeti arasında barış anlaşması imzalanmış olup Madaminbek Sovyet iktidarını kabul ederek “*Sovyet hükümetinin sadık hizmetçisi olarak tüm emir ve talimatlara baş egecek*” idi. Ancak bununla birlikte Madaminbek anlaşmada bazı şartların bulunmasını talep etmiştir ki bu şartlar yerine getirilince Sovyet iktidarını kabul edecekti. Örneğin şartlardan biri şöyle idi “*Sovyet iktidarı, Türkistan’daki sivil hayatı organize ederken şeriatı esas alacak, böylece işçi halkın haklarını koruyacak ve Müslümanların şeriata göre yaşamasını sağlayacaktır*”⁷⁷⁸.

Madaminbek ve Fergana cephesi kumandanı Nikolay Verevkin-Rohalskiy 6 Mart 1920 tarihinde hem Rusça hem Özbekçe yazılmış barış antlaşmasının metnini imzaladılar. Barış antlaşmasının metnini Avusturyalı savaş esiri Fritz Willfort “*Turkestanisches Tagebuch*” adlı eserinde yayınlamış olup, aynı eserde Özbekçe metni de yer almaktadır.⁷⁷⁹ Bu ve diğer anlaşmaları kastederek Baymirza Hayit Kızılordu’nun sırf Fergana vadisinde 60.000’den fazla askere sahip olmasına rağmen, Müslüman direnişine karşı koyamadığını ve bu yüzden korbaşılarla ayrı ayrı barış antlaşması yapmaya çalıştığı yorumunda bulunmuştu.⁷⁸⁰

Anlaşma sürerken siyasî şartların dışında askerî şartlar da görüşüldü. Hâlbuki Madaminbek’in şart koştuğu talepler Türkistan Komisyonu ve Komünist Parti organlarının hoşuna gitmedi. Netice itibariyle Türkistan Komisyonu’nun baskısı altında anlaşmanın ana metni değiştirilerek yerli halkın hakları ile ilgili maddeler kaldırılmıştı. Türkistan bağımsızlık hareketinin önemli lideri olan Madaminbek’in 1.200 kişilik ordusu ile birlikte teslim olması diğer korbaşılardan da Sovyet hükümeti lehine silah bırakmasını sağladı. Rahmankul, Yulçı, Ergeş, İslamkul, Usta Ruzmat ve diğer korbaşılar mücadeleyi bırakarak Sovyet hükümetine teslim oldular. M.V. Frunze’nin II. Türkistan Nişancı Tümeni kumandanına 5 Mart’ta verdiği emirle Devrimci-Askerî Şura’ya ve Türkistan Merkezî İcra Komitesi’ne bizzat sadakatini temin etmesi için Madaminbek Taşkent’e gönderildi⁷⁸¹.

Sovyet hükümetine teslim olduktan sonra Madaminbek, korbaşılar Şer Muhammed Bek ve Halhoca ile onların teslim olmaları için görüşme yapmaya

⁷⁷⁸ **Turkestan**, s.221

⁷⁷⁹ Willfort, **Turkestanisches Tagesbuch**, s. 324.

⁷⁸⁰ Hayit, **Basmacılar**, s.166–168

⁷⁸¹ RGVA, F.110, Op.3, D.279, s.15. Asıl belge; **Razgrom**, s.400–401.

zorlandı. 14 Mayıs 1920’de Surmatoş (Tamaşa)⁷⁸² köyüne davet edilen Madaminbek, Şer Muhammed Bek’in onayı⁷⁸³ ile Halhoca’nın cellâdı Soçi tarafından bıçaklanarak öldürüldü.⁷⁸⁴

Korbaşı Madaminbek Amir al Müslimîn veya basmacı hareketinin önderi olarak seçildiği tarihten itibaren bölgedeki korbaşıların reislerini birleştirmek için çaba sarf etti. Şer Muhammed Bek, Halhoca, Nur Muhammed Bek, Makhamhoca, Rahmankul, Aman Pahlavon ve Kırgız basmacılarının önderi Muhiddinbek gibi korbaşılarının aralarındaki bazı sürtüşmeleri bir yana bırakıp birlikte hareket etmesi Madaminbek’in gayretlerinin neticesinde ortaya çıkmıştı.⁷⁸⁵ Madaminbek’in birliklerinde Türkistan’ın tüm sosyal tabakalarından temsilciler mevcuttu. Ordusunun çekirdeğini oluşturan yiğitler yanı sıra işanlar, imamlar, tüccarlar, hem çarlık dönemi yönetiminde hem Sovyet kurumlarında çalışmış olan memurlar, beyaz ordu subayları da bulunmakta idi. O, Sovyet yönetimine karşı olan herkese din ve ırk farkı gözetmeden kucağını açmıştı. Kısa zamanda etrafında tecrübeli kişileri toplayıp onların yardımıyla Fergana vadisinin her köşesine temsilcilerini gönderdi. Korbaşı Madaminbek Sovyet hükümetinin kurumlarına karşı bir alternatif yönetim sistemi oluşturmaya çalışıyordu. Madaminbek’in ismi ile 22 Ekim 1919 tarihinde İrkeştam’da düzenlenen kurultayda ilan edilen Fergana Muvakkat Muhtar Hükümeti anılmaktadır. Madaminbek aynı zamanda K. Monstrov’un kumandanlığı altındaki Rus Krestyan ordusunun⁷⁸⁶ Türkistan bağımsızlık hareketi ile birlikte Sovyet

⁷⁸² Zevelev, **Basmaçestvo: vozniknoveniye, suşnost’, krah**, s.69.

⁷⁸³ Şer Muhammed Bek Bedri Hocent tarafından ele alınan hatıralarında (Hatıra, Adana 1968) Madaminbek’in ölüm haberini Garbua’da aldığını söylemektedir. Bolşevik propagandasının yaydığı, onun Madaminbek’i öldürdüğü iddiasını kesinlikle reddetmektedir. Konuyla ilgili bkz.Bademci, **Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa**, s.311–313.

⁷⁸⁴ **Turkestan**, s.222;

⁷⁸⁵ Hareket içindeki anlaşmazlıklar hakkında bkz. “Türkistan Basmacılık Hareketi Devrinden Bir Hatıra (Komutan Mehmedemin Bey Nasıl Öldürüldü?)”, **“Yaş Türkistan”dan Seçilmiş Makaleler**, İstanbul, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, 2006, s.454–457.

⁷⁸⁶ Rus Krestyan Ordusu (Krestyanskaya Armiya) – 1918 yılının Temmuz-Aralık ayları arasında “basmacılar” kendilerini korumak amacıyla yaklaşık 2000 kişiden ve 10 alaydan olmak üzere Andican ve Oş uyezdlarının sakinlerinden oluşmuştur. Krestyan ordusu yerel Sovyet hükümeti tarafından yasallaştırılmıştır. İlk başlarda çiftçi alayları Sovyet birlikleri ile birlikte “basmacılar” karşı hareket etmekteydi fakat 1919 Şubat ayından itibaren Sovyet iktidarının ekonomik reformlar uygulamaya başlaması ile birlikte durum değişti. Eski çar generali Muhanov ve ordu kumandanı Monstrov tarafından yönetilen ordu Madaminbek ile bir anlaşma yaptı ve Sovyet ordularına karşı birlikte hareket etmeye başladılar. 1919 Eylül ayından itibaren “basmacılarla” birlikte hareket eden Rus Krestyan Ordusu Oş ve Celalabad şehirlerini işgal ettiler. 1919 Eylül ayının sonunda Fergana cephesi birlikleri tarafından Krestyan ordusu bozguna uğratılmıştır. Bkz. 2.4 Krestyan ordusu ve Korbaşı Madaminbek

hükümetine karşı hareket etmesini sağlamıştır.⁷⁸⁷ Bolşeviklerin yoğun propagandasına rağmen, Madaminbek'in ortaya attığı “Benim milletim - benim ruhum” sloganı hiç unutulmadı.

Madaminbek'in öldürülmesi⁷⁸⁸ Türkistan'daki basmacı hareketinin gelişmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Korbaşı Madaminbek'in öldürülmesi ile birlikte Türkistan'daki basmacı hareketinin gayri Müslim unsurları olan Beyaz hareketi ile olan işbirliği de sona erdi. Korbaşı Muhammed Emin Bek'in Çarlık yanlısı beyaz ordu mensupları ile Türkistanlı basmacıları birleştirerek Bolşevik iktidarına son verme çabaları bir neticeye varmadı. Öncelikle bu işbirliğini Bolşevikler engellemeye çalıştı, ayrıca Türkistanlıların işgalci olarak gördükleri silahlı Ruslara itimadı yoktu.⁷⁸⁹

Korbaşı Madaminbek ve diğerlerin teslim olmaya yanaşmaları ile Türkistan Sovyet hükümeti basmacı hareketini tümünden bozguna uğrattığı fikrine kapıldı. Örneğin Oş ilçesi devrim komitesi ilçede basmacılığın yok edilmesi ile birlikte merkezi idarenin emri üzerine ilçe icra komitesi, nahiye ve köy kurullarının düzenlenmesiyle geçici devrim komiteleri kurulacağını duyuruyordu.⁷⁹⁰ Hâlbuki korbaşı birliklerinin hepten teslim olmadıkları ve Sovyet hükümetini bozguna uğratmak için faaliyetlerini durdurmadıkları görülüyor. Örneğin 3 Nisan 1920 tarihinde Oş ilçesi garnizonunun kumandanından tarlaların ekilebilmesi için silahlı birliklerin ekin ekenleri basmacılardan korumaları için hazır bulunmaları istenmiş aksi takdirde tarlalar ekilemeyecek ve ilçe açlıkla boğuşmak zorunda kalacaktı.⁷⁹¹

Mart ve Nisan ayları boyunca Devrimci Askerî Kurul Kızılordu birliklerinin “emek ordusu konumuna” getirilmesi ve “mesleklerine uygun olarak millî ekonomide istihdamına” dair emirnameler duyurdu. Hatta 14 Nisan 1920 tarihinde

⁷⁸⁷ *Turkestan*, s.177.

⁷⁸⁸ Baymirza Hayit, *Basmacılar ve Türkistan Rusya ile Çin Arasında* adlı eserlerinde, İbrahim Yarkın “*Türkistan'ın Büyük Mücahidi Şer Muhammed Bek*” ve Tahir Çağatay “*Türkistan'ın Büyük Mücahidi Şer Muhammed Bek'i Kaybettik*” makalelerinde korbaşı Madaminbek'in Halhoca tarafından öldürüldüğü kaydedilmiştir. Eisener, “*Fergana'da Basmacılık*” makalesinde 15 Mayıs 1920'de korbaşılar Şir Muhammed Bek ve Halhoca tarafından öldürüldüğünü yazarken, korbaşı Şer Muhammed Bek'in hatıralarından istifade edilerek Ali Bademci tarafından hazırlanan **Korbaşılar ve Enver Paşa** eserinde Madaminbek'in muhafız korbaşılar Saip Kaan ve Lütfullah Maksım tarafından önce kurşunlanarak, ardından boğmak suretiyle öldürüldüğü ve ardından da kaçtıkları yazılmıştır.

⁷⁸⁹ Abdullayev, *Ot Tsinzyana do Horasana*, s.146.

⁷⁹⁰ **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.13, Op.2, D.13, s.15. Asıl belge. 20 Mart 1920 tarihli arşiv belgesi

⁷⁹¹ **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi**, F.13, Op.2, D.5, s.466; s.473. Asıl belge;

M.V. Frunze Lenin'e gönderdiği Türkistan'daki askerî ve siyasî durumuna dair mektubunda “*Cepenin son karın ağrısı olan Kuzey Yedisu İli tedavi edilmiş ve az çok büyük çaplı askerî operasyonlar fülen bitmiştir. Fergana ve Semerkant vilayetinin Uratepe ilçesinde (dağlarda), Buhara sınırlarında tasfiye edilmemiş birkaç basmacı çetesi kalmıştır. Fakat bu çeteler hem amaçları hem de mücadele yöntemlerinden dolayı hiçbir toplumsal ve siyasî özelliği olmayan basit bir çete organizasyonu hükmündedir. Son tahlilde, askerî anlamda basmacı hareketi bir ay önce bozguna uğratılmış, siyasî anlamda ise tüm önde gelen basmacı liderlerinin bu son ay içerisinde bize teslim olması ile yok edilmiştir*”⁷⁹² diye övünmüştür.

Korbaşı Madaminbek'in öldürülmesi, onu takiben Sovyet yönetimine teslim olmuş korbaşılar arasında güvensizlik hissi yarattı ve onların basmacı hareketine geri dönmesine neden oldu. Burada belirtmemiz gereken mevzu basmacı hareketi süresince bazı korbaşıları Sovyet yönetimine teslim olup ve sonradan harekete geri dönmeleri birliklerinin “dinlenmesi” ve daha iyi şartlarda mücadeleye geri dönmek adına yapılmıştır. 1920 yılının yaz aylarında Sovyet yönetiminin Fergana'ya genel çalışma yükümlülüğü, mülkiyet fazlalığı müsadere sistemini ve özel ticaret yasağını getirmesi vilayetteki sosyal-siyasî durumunu hayli perçinledi. Ayrıca din serbestliği meselesi de çözüme ermemiş durumda idi. Bu şartlar altında 1920 yılının Eylül ayı itibariyle Fergana vilayeti korbaşıları basmacı hareketine geri dönmüş olup, vadideki basmacıların sayısı 6.000 olarak kaydedilmişti. Bu sayının dışında ciddi ölçüde silahsız erler mevcut idi.⁷⁹³

⁷⁹² *İnostrannaya Voennaya Interventsiya II*, s.587; 593; 602.

⁷⁹³ Pylev, “Basmaçestvo v Tsentralnoy Azii”, ilimler adaylığı tezi, s.59.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİSTAN’DA BASMACI HAREKETİNİN SONA ERMESİ

3.1 Korbaşı Şer Muhammed Bek ve Basmacı Hareketi

Basmacı hareketinin en çetin ve uzun kısmı – 1920 yılı ile 1923 yılları arasındaki dönem korbaşı Şer Muhammed Bek’in ismiyle anılmaktadır. Sovyet belgelerinde ve tarihî literatürde Şer Muhammed Bek’in bir gözü kör olduğu için *Körşirmat* lakabı daha yaygın olarak kullanılmış. Korbaşı Madaminbek’in 1920 Mart ayında Kızılordu kumandanlığı ile barış antlaşması imzalamasından sonra Fergana korbaşıları 1920 Mayıs-Haziran aylarında Altıarık ilçesinin Garibota köyünde bir kurultay düzenlediler. Kurultayda Şer Muhammed Bek basmacı birliklerinin başkumandanı olarak ilan edildi.⁷⁹⁴ Şer Muhammed Bek 1893 yılında doğmuş olup Juşakbay Hoca’nın çocuklarından biriydi. Ceddi Hokand hanlarının sarayında vezir ve bek olarak görev almış, annesi Oydın (Aydın) Oğaça ise Kaşgarlı idi. İlk eğitimini kendi köyünde tamamladıktan sonra Margilan’a eğitimini devam ettmeye gönderilmişti⁷⁹⁵. 1916 yılında Şer Muhammed Bek, Polonya cephe gerisinde çalışmak üzere seferber edilerek Türkistan’ı terk etmek zorunda kalmıştı. Zeki Velidi Togan, hatıralarında Şer Muhammed Bek’le Kabul’de (1923, yaz) görüştüğünü bildirerek ondan “*milletine sadık birey*” olarak bahsetmektedir⁷⁹⁶.

Şer Muhammed Bek’in umumî kumandanlığı sırasında, Fergana’da faal olan tüm bölge ve mıntika kumandanları ona tabi olmuşlardı. Hokand’da Katta Ergeş, Margilan’da Nurm Muhammed Bek, Andican’da Parpı, Alay cephesinde Muhiddin Bek, Namangan’da Aman Pehlivan, Özkend’de Canıbek Kadı Şer Muhammed Bek’e itaat

⁷⁹⁴ Hayit, **Basmacılar**, s.173.

⁷⁹⁵ **Turkestan**, s.178–179.

⁷⁹⁶ Togan, **Hatıralar**, s.156.

ettiler⁷⁹⁷. Korbaşı birliklerini tanzim etmek gayesiyle komuta heyeti erbaşlar ve idareciler olarak sınıflandırıldı. Bir çeşit askerî unvanlar sistemi teşkil edildi ve erbaşlar için kırmızı daire nişanı, idareciler için ise kırmızı daire ve hilal şeklinde nişanlar verildi. Her korbaşıya mücadele edilen cephenin bir kısmı verildi ve” bu kısımlardan sorumlu “askerî gözetmenler” tayin edildi⁷⁹⁸

3 Mayıs 1920 tarihinde Fergana eyaletinin Altıarık ilçesindeki Garıbota kışlağında korbaşılar ile bölge halkının temsilcilerinin düzenlediği kurultayda *Bağımsız Türkistan İslam Devleti* ya da *Muvakkat Müstakil Türkistan Hükümeti* ilan edildi. Devlet başkanı ve devlet ordu kumandanı olarak Şer Muhammed Bek seçildi. Yönetimin yanı sıra 14 kişilik bir askerî kurul oluşturuldu ki bu kurul bağımsızlık için mücadelenin geliştirilmesi ile ilgili meseleleri ele alacaktı. Ayrıca, 12 kişilik bir “Müşavirler Heyeti” seçilmişti. Diğer yandan kurtarılmış ve ilk planda kurtarılması hedef alınan mıntıka, kasaba ve köylerde kadı, emir ve ellikbaşılar tayin edildi⁷⁹⁹.

Merkezi Gerbaba Askerî Karargâhı olan bu millî hükümette şu kişiler görev almıştı: Şer Muhammed Bek: Başkomutan, Hükümet Reisi, Emir-i Leşker-i İslam; Nur Muhammed Bek: Askeriyede Kıt’alar Müfettişi ve Hükümet Reis Vekili; Molla Can Kari: Dâhiliye Vekili, Polis Müdürü; Ekber İşan: Şeyhülislam; Abdüsselam Kari: Başkâtip, Mirzabaşı; Nezir Can: Maliye Vekili, Molla Hacı Niyazi: Vakanüvis; Taş Muhammed Bek: Afganistan nezdinde temsilci⁸⁰⁰.

Şer Muhammed Bek’in yönetimi Çarlık tarafından ortaya konan coğrafî ve idarî birimleri ortadan kaldırdı (oblast (vilayet), uyezd (ilçe), volost (nahiye, bucak), obşına (topluluk, camia)) ve Türkistan’ın Ruslar tarafından işgali öncesi kullanıla gelen ellibaşı, yüzbaşı, binbaşı gibi askerî-idarî rütbeleri kullanmaya başladı. Hokand Hanlığı’ndaki eski beylerin fonksiyonlarını kendisinin tayin ettiği korbaşılar üstlendi. Halktan toplanan vergiler ellibaşılar tarafından tahsil edilerek binbaşılar aracılığıyla korbaşılara teslim edilmeye başladı. Korbaşılar vergileri Şer Muhammed Bek’in kurduğu devletin maliye müdürüne teslim ederek paranın hazineye girmesini

⁷⁹⁷ Ali Bademci, **1917–1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi: Korbaşılar ve Enver Paşa**. C. I, İstanbul 2008, s.191.

⁷⁹⁸ A. Kotenev, “O razgrome basmaçeskikh band v Sredney Azii”, **Voenno-İstoriçeskiy Jurnal**, no.2 1987, s.60; Bkz. Pylev, “Basmaçestvo v Sredney Azii”, s.59.

⁷⁹⁹ Bademci, **Korbaşılar ve Enver Paşa**, s.278.

⁸⁰⁰ **Turkestan v naçale XX veka**, s.225.

sağladılar⁸⁰¹. Şer Muhammed Bek, özellikle, bozguna ve tahribata uğramış korbaşı birliklerinin birleşerek hareket etmesi için çaba harcadı. 9 Mayıs 1920 tarihli Türkistan Cephesi Özel Birimi'nin Fergana bölümü müdürünün mektubunda "*Körşermat (Şer Muhammed Bek) tüm korbaşılıarı İslam'ı müdafaa için birlik oluşturmaya çağırıyor*" diye kaydedilmişti. Şer Muhammed Bek Sovyet hükümetine teslim olan korbaşı birliklerini de unutmadı ve onları Bolşevik rejimine çalışmaya son verip bağımsızlık mücadelesine geri dönmeye davet etti. Şer Muhammed Bek 1920 yılının başlarında Buhara'ya bir heyet gönderdi. Heyetin amacı Buhara Emiri Said Alim Han'ın desteğini sağlayarak Bolşeviklere karşı ortak bir cephe oluşturmak idi. Halbuki, heyet kuşbeginin (Buhara emirliğindeki başbakan sıfatı) emriyle göz altına alınarak ancak yarım altı ay sonra Afganistan emirinin aracılığıyla serbest bırakıldı.⁸⁰² Umulanın tam tersine Buhara emirliğinin sınır birlikleri Fergana eyaleti toprakları dışına çıkmak zorunda kalan korbaşı birliklerini tutuklayarak Kızılordu'ya yardım etmekteydi⁸⁰³

Bilindiği gibi korbaşı Madaminbek'in Sovyet hükümeti ile anlaşması sürerken 2 Şubat 1920'de Parpi⁸⁰⁴, 6 Mart'ta Rahmankul, 8 Mart'ta Yolçı⁸⁰⁵ gibi tanınmış korbaşılar Sovyet hükümetine teslim olmuşlardı. Yenik düşen veya teslim olan korbaşılar o sıralarda Sovyetlere karşı savaşmamak şartıyla kendi birliklerini koruyabiliyorlardı. Bolşevikler ihtiyaç duyduklarında bu birlikleri basmacılara karşı kullanmayı düşünüyorlardı. Bu durum, Sovyet yönetimini huzursuz etmekteydi. Keza Sovyet askerî idaresi mütemadiyen eski düşmanlarının ruhsal durumlarıyla meşgul olmak zorunda kalıyordu. Dolayısıyla Sovyet Askerî Konseyi "Sovyet Basmacıları"nı⁸⁰⁶ 1920 Nisan ayından Haziran ayına kadarki sürede silahsızlandırmak için çalıştı. Buna rağmen korbaşı Madaminbek'in komutanlığında savaşan korbaşılar Şer Muhammed Bek'in komutasındaki birliklere geçmeye başladılar.⁸⁰⁷

⁸⁰¹ **Turkestan v naçale XX veka**, s. 225.

⁸⁰² Pylev, "Basmaçestvo v Sredney Azii", s.61.

⁸⁰³ **Razgrom kontr-revolutsionnih sil v Kirgizii**, s.414.

⁸⁰⁴ S. Calilov, **Borba s Basmaçestvom v Hocentskom Uezde (1918–1923)**, Duşanbe 1968, s.58.

⁸⁰⁵ Nikişev, **Borba s basmaçestvom na Yuge Kirgizii**, s.72.

⁸⁰⁶ Bu kavram Sovyet kaynaklarında geçmektedir.

⁸⁰⁷ Hayit, **Basmacılar**, s.170.

II. Türkistan Nişancı Tümeni kumandanı 29 Nisan 1920 tarihinde Şer Muhammed Bek'in Sovyet hükümetine teslim olan korbaşılara “fesat amaçlı bir mektup” gönderdiğini bildirmekteydi. Bu mektupta Şer Muhammed Bek korbaşılar Molla Ergeş'e, Rahmankul'a, Hamdam'a ve Toyçı'ye Sovyet saflarından ayrılıp yanlarına gelmelerini, Afganistan'dan destek aldığını ve kısa bir süre içerisinde Sovyetlere karşı silahlı taarruza geçeceğini yazmakta idi⁸⁰⁸. “Fesat amaçlı bu mektubun” işe yaradığını, Madaminbek'i takiben hareketten çekilmiş olan korbaşı Rahmankul'un tekrar basmacı hareketine geri dönüşü ispatlamaktadır⁸⁰⁹.

Ergeş ve Rahmankul korbaşılar Bolşevik safını terk ettikten sonra Sovyet hükümetine teslim olmuş bulunan diğer korbaşılar da Şer Muhammed Bek'in etkisi altında hataya kapıldıklarını anlayıp basmacı hareketine geri dönmeye başladılar. Korbaşıl原因 silahlı mücadeleye geri dönmeleri ve basmacı hareketinin kuvvetlenmesi üzerine Türkistan Cephe Kumandanı M.V. Frunze 15 Mayıs 1920 tarihinde II. Türkistan Tümeni kumandanına gönderdiği bir telgrafta “*artık bölgedeki basmacıların yok edilmesi için tamamen farklı bir strateji güdülmesi gerektiğini*” yazmakta idi. Basmacılık hareketinin yayıldığı ve geliştiği yerlerde garnizonlar kurularak büyük yerleşim birimleri işgal edilecek, aktif saldırıları yürütebilecek güçlü birlikler teşkil edilecekti.⁸¹⁰

Frunze mücadele taktiklerinin kesinlikle sertleştirilmesi, Kızılordu safına geçmiş olan eski basmacıları, korbaşıları ve diğer çeteleri tamamen ortadan kaldırmak gerektiği kanısına varmıştı. Bununla birlikte tüm bu radikal ve sert taktikler sadece silahlı muhalefet mensupları için değil basmacılarla görüşenler, yardım edenler ve hatta onlara acıyanlara bile uygulanacak idi. Böylece korbaşı birliklerine katılanlar ve onlara yardım edenler, halk ve devlet düşmanı olarak tutuklandığı yerde kurşuna dizilecekti⁸¹¹. Anlaşıldığı gibi daha önce ilan edilen siyasî taktikler, yerli halkın gönlünü kazanma ve onları zamanla basmacı hareketinden ayrı koyarak Bolşevik rejimini kabul ettirmek gibi “yumuşak” stratejiler radikal bir değişime uğrayarak “kızıl terör” ile değiştirildi. 1920 Mayıs ayından itibaren her iki tarafın askerî faaliyetleri sertleşti, her iki taraf sadece silahla sadece zorbaca savaşı

⁸⁰⁸ **Turkestan**, s. 226.

⁸⁰⁹ Bademci, **Korbaşılar ve Enver Paşa**, s.274–275.

⁸¹⁰ Hayit, **Basmacılar**, s.172; M.V. Frunze, **Sobranie soçineniy**, C.1, Moskova, 1929, s.128.

⁸¹¹ **Turkestan**, s.227.

kazanmaya çalıştı. Her iki taraf halktan hem destek hem itaat talep etti ve istedikleri gibi olmayınca merhametsizce halkı cezalandırdılar. Her iki taraf köylülere ve çiftçilere ekonomik baskı uyguladı ve erzak talep etti.

Frunze'nin, Kızılordu için yeni hareket stratejisini belirleyen 23 Mayıs 1920 tarihli talimatnamede aşağıdaki paragraflar dikkat çekmektedir: “*Basmacılar hırsız değillerdir. Zaten öyle olsa, onları ortadan kaldırmak o kadar da zor olmazdı. Basmacılık hareketini başlatan binlerce insan, hâkim olan güçlerin aşağılamalarından bıkan ve kimsenin kendilerini korumaya taraf olmaması üzerine kendi kendilerini korumaya gayret eden insanlardır. Bu kişiler, halka daha önce kimsenin vermediği desteği vermiş, Müslüman halka yardım etmişlerdir.*” Bu talimatnamede daha önce uygulanmamış emirler veriliyordu, örneğin, “*Yerli halk arasındaki işçi sınıfına karşı kardeşçe davranılması, onlara her türlü desteğin verilmesi gerekmektedir*” ya da “*Yerli halktan alınan malların hepsi iade edilmeli veya bedeli ödenmelidir. Eğer bu mümkün değilse, bu durumda mallarına el konmuş tarafa birlik kumandanı veya komiseri tarafından imzalanmış bir belge verilecektir.*”⁸¹² Bu hususlara uymayanlar sosyalist devrime ihanet etmiş addedilecek ve cezalandırılacaktı.

Kızılordu safında savaşa katılmış olanların hatıralarına göre Frunze korbaşılara karşı mücadelede yalnızca askerî yöntemlere değil siyasî yöntemlere de başvuruyordu. Aynı hatıralara göre “*köylülerin kulak ve bay, varlıklı ve orta varlıklı olarak tasnif edilmesinde dikkatli olunmakta, **fazlalıkların müsadereşi sırasında yanlıslara yol açılmamasına ve silah kullanılmamasına***” çalışılmakta idi”. Eğer yine de silah kullanma zorunluluğu olursa, o zaman yoğun propaganda yöntemlerinin kullanılması öneriliyordu, zira propaganda “çok güçlü bir silah” idi⁸¹³.

1920 yılının ilk aylarında korbaşılara karşı kazanılan zaferlerle Sovyet hükümeti sosyal alanlardaki faaliyetlerine odaklanmaya fırsat buldu. Bolşevikler her türlü propaganda faaliyetlerine ehemmiyetle yaklaşmış, propaganda işlerine 50 milyon rublelik bir bütçe ayırmışlardı⁸¹⁴. Türkistan’da halkın toplanma yerleri olan çarşı ve çayhanelerde propaganda noktaları oluşturulmuştu. Fergana Devrim

⁸¹² Frunze, *İzbranniye Proizvedeniya*, C.I, s.313–315.

⁸¹³ *Oş şehri tarihi-siyasî belgeler arşivi*, Faal katılımcılar fonu..., A.K. Dobrinin’in hatıraları, s.33-34.

⁸¹⁴ Zevelev, *Basmaçestvo: Vozniknovenie*, “*Kontr-revoljutsiya i interventı razvazivayut voynu*”, www.militera.lib.ru, (çevrimiçi), 20 Nisan 2013.

Komitesi 17 Nisan 1920 tarihinde Fergana Millî Eğitim Bölümü'nün hesabından Millî Banka'nın Oş şubesi hesabına 100.000 ruble aktarmıştı. Aktarılan paralar Rusya Komünist Partisi Oş Komitesi tarafınca çayhanelerde propaganda noktalarının oluşturulması için kullanılmıştır⁸¹⁵.

Hareketin sosyal temelini zayıf düşürmek ve harekete karşı mücadeleye yerli halkı teşvik etmek amacıyla 24 Mayıs 1920 tarihinde Frunze'nin imzasını taşıyan ve yerel dillere tercüme edilip 200.000'i aşkın kopyası dağıtılan "Fergana bölgesinin Müslüman halkına" adlı bir beyanname yayınlandı. Beyannamede Frunze yerli ahaliye "Müslüman yoldaşlar" diye hitap ederek basmacılığa karşı Sovyet hükûmetine yardım etmeleri gerektiğini söylemekteydi.⁸¹⁶ Beyannamede bağımsızlık mücahitleri haydut, emekçi halkın düşmanı olarak nitelendirilerek ayrıca *"basmacılara her hangi yardımında bulunduğu ortaya çıkan her kimse kurşuna dizilecek. Basmacılara erzak teslim edecek, onlara yataklık edecek veya her hangi bir yardımda bulunacak olan her köyden rehineler alınacak ve onlar da kurşuna dizilecek..."* gibi tehditkâr ifadelerden de kaçınılmadı.⁸¹⁷

25 Mayıs 1920 tarihinde Andican'dan Savunma Konseyi'ne ve cumhuriyetin başkumandanına çekilen telgrafta Frunze Türkistan Cephesi Devrimci Askerî Konseyi (RVS) üyesi İbragimov'a *"Fergana'da basmacılığın alevlendiği"* hakkında endişelerini ve *"cepheye acilen askerî destek gönderilmesi"* talebini bildirmekteydi. Mektubunda askerî takviyeye ve mühimmata kesinlikle ihtiyaç duyduklarını, ihtiyaçları karşılanmadığı takdirde *"Fergana'nın pamuk üreticisi olarak belirsiz bir süreyle elden çıkacağı"* yazmakta idi. Ayrıca, Frunze yerli halk arasında siyasî çalışmaların yoğunlaştırılması ve köy halkı arasında kısa süre içerisinde Sovyet fikirlerinin ve düşüncelerinin yayılması için açılacak olan propaganda ve teşkilatlandırma kursları çalışanları arasına Müslüman konuşmacıları sokmak, bölgesel devrim komitelerinin Müslüman gazetesinin örgütlenmesi için yayıncılık işine Müslümanlardan çalışanlar koymak gerektiği düşüncelerini Türkistan cephesi siyasî yönetimine ayrı bir telgrafla bildirmişti.⁸¹⁸

⁸¹⁵ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.13, Op.3, D.32, s.74.

⁸¹⁶ M.V. Frunze, *Na frontah grajdanskoy voyni*, s.309–310.

⁸¹⁷ *Razgrom kontr-revolutsionnih sil v Kirgizii*, no.257, s.306–308.

⁸¹⁸ RGVA, F.110, Op.1, D.72, s.115–116. Belge kopyası; *Razgrom kontr-revolutsionnih sil v Kirgizii*, s.305–306.

27 Mayıs 1920 tarihinde gönderdiği bir raporla Frunze, Lenin’e Fergana’daki durumun askerî açıdan tehditkâr olduğunu, Afganistanlı ve Buharalıların entrikaları dolayısıyla basmacı hareketinin yeni bir dalgasının başladığını haber vermekte idi. 21 Mayıs 1920 tarihinden itibaren Frunze bizzat Fergana’da bulunuyordu ve askerî tren mürettebatı dâhil tüm kuvvetleri bu bölgede yoğunlaştırmıştı. Sovyet hükûmetine teslim olmuş bulunan korbaşların güvenilmez olduğunu ve onları zorla silahsızlandırmaya çalıştığını belirtiyor, muharebe koşullarının ağır olduğunu, kuvvetlerin yeterli olmadığının altını çizmekte idi. Frunze Rusya’dan takviye birlikler istemekte, Rusya’dan işçi ve köylü takviyeleri gelmediği takdirde mücadelenin olumlu sonuç vermeyeceğini söylemekte idi. Burada Frunze’nin “Fergana pamuğun ana müteahhididir, dolayısıyla Fergana’ya ciddi önem verilmelidir” sözleri dikkat çekmektedir⁸¹⁹.

1920 Mayıs ve Haziran aylarında Türkistan cephesi Bolşevik kuvvetleri iyi bir askerî donanımına sahip olup 7.500 süngü ve kılıçtan oluşuyordu. Bunun dışında Kızılordu’nun II. Türkistan Nişancı Tümeni’nde 70 makinalı tüfek, 6 top, 5 uçak, 7 zırhlı araç ve 1 zırhlı tren bulunmakta idi⁸²⁰. Bütün bu askerî teçhizat ve kadroya karşılık basmacılar teknik ve askerî donanım bakımından bir hayli geride kalmıştı. Hâlbuki basmacı hareketi Bolşevik rejimi için büyük bir tehlike arz etmekteydi, çünkü Sovyet Rusya’nın çoğu askerî kuvvetlerini meşgul etmekteydi. Ayrıca yerli halk korbaşı birliklerini desteklemekte olup halk arasında korbaşı kuvvetlerine katılmak isteyen bir hayli vatansever bulunmakta idi. 1920 yazın II. Türkistan Nişancı Tümeni kumandanı F.D. Karpov Türkistan cephesi kumandanı Frunze ile telefon konuşmasında Fergana’daki basmacı hareketini değerlendirirken “*Fergana’daki mücadele haydutlarla olan bir mücadele değildir, buradaki mücadele yerlilerin Sovyetlere karşı örgütlenmiş isyanıdır. Geçen askerî operasyonda basmacılar büyük kayıplar verdi ancak onların sayısı eskiye göre daha da arttı, çünkü her bir sahipsiz kalan tüfeğe 5 aday bulunmaktadır*” diye konuşmuştur⁸²¹.

1920 bahar ve yaz aylarında, Frunze’nin “basmacılık cephesinin dirilişi”⁸²² olarak adlandırdığı, basmacı hareketinin yeniden büyümesi başlıca iki faktörle:

⁸¹⁹ Direktivi komandovaniya frontov, C.III, Moskova, 1974, s.533–534.

⁸²⁰ RGVA, F.110, Op.3, D.105, s.101–105; Razgrom kontr-revolutsionnih sil v Kirgizii, s.?

⁸²¹ Turkestan, s.229.

⁸²² Frunze, Na frontah grajdanskoy voyni, s.280.

askerî ve sosyal-ekonomik nedenlerle açıklanabilir. Kızılordu kumandanlığı sert savaş taktikleriyle halk isyanını kökten halletmeye, isyancıları kana boğmaya karar vermişti. Bilindiği gibi Frunze'nin 15 Mayıs 1920 tarihli talimatı ile üzerinde silahla yakalanan isyancılar kurşuna dizildi ya da idam edildi. Basmacı hareketini destekleyen köylüler ve hatta köyler cezalandırıldı⁸²³. Korbaşlarla savaş taktikleri arasında Kızılordu rehine alma metodunu ustalıkla kullandı. Ancak uyguladıkları “Kızıl terör” korbaşı birliklerinin sayısını düşürerek basmacı hareketini yok etmeyip tam tersine bumerang bir etki yarattı. Uygulanan zorbalık ve işkenceye tepki olarak daha fazla yerli köylü korbaşı ordusuna er olarak katıldı ve Sovyetlere karşı mücadeleye başladı. Basmacı hareketinin iyice büyümesini sağlayan diğer bir askerî faktör, 7 Mayıs 1920 tarihinde yayınlanan ve Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden (TASSR) 30.000 yerli vatandaşın mecburi askerî göreve alınması hakkındaki yasa, büyük memnuniyetsizlik uyandırarak erkeklerin korbaşı ordularına katılmalarına neden olmuştu⁸²⁴. Bununla birlikte Fergana'da Bolşevik rejimi tarafından Türkistan'da uygulanmaya başlayan “savaş komünizmi” politikaları da basmacı hareketini kuvvetlendiren sebeplerden biri idi⁸²⁵.

Fergana'da basmacı hareketinin büyümesi ile Sovyet yönetimi tarafından alınan tedbirlerin biri de halka genel askerî eğitim vermek oldu. Örneğin Oş İlçesi Askerî Komiserliği 22 Haziran 1920 tarihinde Oş şehrinde genel askerî eğitim günü ilan etti. Genel askerî eğitimi etnik fark gözetilmeden tüm işçiler, Sovyet kurumlarında çalışan tüm memurlar, atölye ve meslekî birimlerde çalışan tüm erkek vatandaşlar için zorunlu idi.⁸²⁶ Basmacı hareketinin büyümesinin diğer önemli etkenlerinden biri, hatta detonatör olarak ifade edebileceğimiz sebeplerden biri, Bolşevik yönetiminin gıda (erzak) politikaları olmuştur. 1920 yazı uygulamaya giren *Erzak Tevzi Planı* Fergana bölgesi dâhil tüm Türkistan bölgeleri ve yerli halk için

⁸²³ *Turkestan*, s.230.

⁸²⁴ *Turkestan*, s.230'tan naklen, *Özbekistan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi*, R-17, Op.1, D.45, s.379.

⁸²⁵ Savaş Komünizmi tabiri Batılı tarihçiler tarafından [Sovyetler Birliği'nde](#) 1918–1921 yılları arasında uygulanan ekonomik ve siyasî sistem için kullanılır. Sovyet [tarihçilerine](#) göre bu sistem [1. Dünya Savaşı](#) ve sonrasında yaşanan [Rus İç Savaşı](#) sırasında çöken ekonomik mekanizmaların yerine konan politikalarla. [Bolşeviklerin](#) bu politikayı uygulamadaki amacı şehirleri ve [Kızılordu'yu](#) silahsız ve gıdasız bırakmamaktır. Savaş komünizmi dönemi Yüksek Ekonomik Konsey (*Vesenka*) tarafından 18 Haziran 1918'de alınan kararla başladı ve Yeni Ekonomik Politika'nın ([NEP](#)) ilan edildiği 21 Mart 1921 tarihine kadar yürürlükte kaldı. Detaylı bkz. *Revolutsiya i grajdanskaya voyna v Rossii: 1917–1923*. Moskova: Terra, 2008, s.560.

⁸²⁶ *Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi*, F.1405, Op.1, D.41, s.69. Asıl belge

geçerli idi. Korbaşılar tüm güçleriyle Bolşevik yönetiminin bölgeden ekmek ve diğer erzakların çıkarılmasını engellemeye çalıştılar.

Bu konu ile ilgili yerli basın şunu yazmakta idi “*Basmacı önderleri Körşermat (Şer Muhammed Bek) ve Halhoca tarafından “Bolşeviklere tek bir libre⁸²⁷ ekmek verilmeyecek ilanları yapıştırıldı. İsyancılar erzak kurumları görevlilerini, Erzak ve Müslüman Teftiş Ekibi’ni öldürmekte ve onların topladıkları erzakı ve hayvan yemini götürmekte idiler*”⁸²⁸. Erzak tevzi planı Türkistanlıların yanısıra Rus köylülerinin de Bolşevik rejimine karşı memnuniyetsizliğini ortaya koydu. 1920 baharında Bolşevik rejimine karşı isyancı birliklerle birlikte Fergana’da Vasiliy Donets önderliğinde 200 kişilik Rus köylü kolu mücadele etmekte idi. 1920 baharının sonlarına doğru basmacı birlikleri askerî faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Mayıs ortalarında yaklaşık 1000 kişiden oluşan Şer Muhammed Bek’in birliği 150 Kızılordu askerinden oluşan Üčkorgan garnizonuna saldırı düzenledi. Diğer korbaşıların birlikleri de askerî harekât düzenlemekteydiler. Hareketin aktifleşmesinden endişe eden Türkistan cephesi kumandanlığı 1920 Mayıs ayının ikinci yarısında Frunze ve Türkistan Komisyonu başkanı Eliava’yı Fergana’ya gönderdi⁸²⁹.

Mayıs ayının ikinci yarısında Alay vadisine Kızılordu’nun 2500 kılıçlık özel atlı birliği gönderildi. Birlikler korbaşıları takip ederek onların Buhara emirliğine ait Garm şehrine çekilmeye mecbur ettiler⁸³⁰. 23 Mayıs 1920 tarihinde II. Türkistan Nişancı Tümeni komutanı Verevkin-Rohalskiy Şer Muhammed Bek’in birliklerine karşı askerî harekât emrinde Kızılordu birliklerinin Karasu tren istasyonundan Oş şehrine doğru hareket etmelerini buyurmaktaydı. Bu askerî harekâta Sovyetlere teslim olmuş bulunan korbaşı Canıbek’in de müfrezesi görev alacaktı. Harekât planında sırayla Lyangar, Gülçö, Sufi-Kurgan, Ak-Bosogo, Sarı-Taş, Alay vadisi ve son olarak 1 Haziran 1920’de Daraut-Korgon işgal edilecekti.⁸³¹ Paramonov’un kumandanlığındaki diğer Kızılordu birliği 30 Mayıs 1920 tarihinde Hokand şehrinden yola çıkarak Salih Mahdum, Aman Pahlavon, Atakuzi korbaşılarının

⁸²⁷ Libre – ağırlık ölçüsüdür. 1 libre=0.45 kg.

⁸²⁸ **Turkestan**, s.231.

⁸²⁹ **Turkestan**, s.232–233.

⁸³⁰ Frunze. **Na frontah grajdanskoy voyni**, s. 315–316.

⁸³¹ **İnostranaya voennaya interventsia**, C.II, s.430–431.

birliklerine karşı Pişkaran, Zarkent, Nanay, Sufi Molla kışlaları civarında askerî operasyon düzenledi ve başarılı oldu⁸³².

1920 yazında korbaşılar ile Kızılordu birlikleri arasında çatışmalar devam etmekteydi. Korbaşılar arasında en kalabalık birlikler korbaşı Şer Muhammed Bek ve Halhoca'ya aitti. Bu büyük ordunun etrafında daha küçük birlikler yer almakta idi. Önemli askerî harekâtlar yapıldığı zaman tüm birlikler ve korbaşılar Şer Muhammed Bek ve Halhoca'nın kumandanlığı altında birleşmekteydiler. 19 Haziran 1920 tarihinde basmacılar Kurgantepe istasyonuna saldırı düzenlediler. 20–21 Haziran gecesi basmacılar Konkışlak'a saldırı tertip ettiler. Haziran ayının sonlarına doğru Kızılordu birlikleri 1500 kişilik Halhoca'nın birliğini dağıttı⁸³³. Şer Muhammed Bek, Temmuz ayının başında, bütün mıntikalara bir emir göndererek, Bolşevik hâkimiyetinin bulunduğu noktalara seri hareketler tertibini emretti. Kendisi de, 10 Temmuz 1920 tarihinde, kuvvetleriyle Margilan Üçkorgan'ı üzerine hücumla geçti. Şer Muhammed Bek Kızılordu askerlerini saf dışı ederek savaşa katılmamış olan esir maden işçilerini teslim aldı ve Gerbaba karargâhına nakillerini buyurdu.⁸³⁴

Şer Muhammed Bek, Halhoca ve Alier Bek'in birleşmiş 3.500 kişilik ordusu Hokand-Fergana ve Andican-Namangan demir yolları için ciddî bir tehlike haline gelmişlerdi. Bu durumdan telaşlanan Kızılordu kumandanlığı Temmuz ayı boyunca Garbua-Yazavan, Yangiçek-Bulakbaşı, Şahrihan-Durman-Zarkent, Yazavan-Mingbulak civarlarında çatışmaları sürdürdü⁸³⁵. Şer Muhammed Bek'in birlikleri Sovyet Tatar Tümeni ile çıkan çatışmalar neticesinde Çinabad ve Balıkçı ilçelerine çekilmek zorunda kaldı. 28 Nisan ile 21 Temmuz 1920 tarihleri arasında Sovyet birlikleriyle korbaşı birlikleri arasında tam 42 çatışma meydana gelmişti. Korbaşı birlikleri bu çatışmalarda I. Fergana Süvari Birliği'ne, Tatar Tümeni'ne, I.Kara Kırgız Süvari Birliği'ne, XV. Süvari Birliği'ne ve iki zırhlı takıma karşı mücadele verdiler.⁸³⁶ Frunze korbaşı birliklerinin Sovyet birlikleriyle büyük çaplı çatışmalara giremeseler de kuşatılmalar söz konusu olduğu zaman küçük birlikler oluşturup, araziye iyi tanıdıkları için izlerini kaybettirdiklerini belirtmekteydi.⁸³⁷

⁸³² **Turkestan**, s.233

⁸³³ **Turkestan**, s.234.

⁸³⁴ Bademci, **Korbaşılar ve Enver Paşa**, s.278–279.

⁸³⁵ **Turkestan**, s.235.

⁸³⁶ Nikişev, **Borba s basmaçestvom na Yuge Krigizii**, s.87.

⁸³⁷ Hayit, **Basmacılar**, s.175–176;

3.2 Fergana’da Basmacı Hareketinin Son Safhası

Basmacı hareketinin yeniden büyümesi sebebiyle Türkistan’daki il, ilçe ve kazalardaki askerî komiserliklere ordunun seferber edilmesi için Müslümanlar arasında propaganda yürütülmesi talimatı verildi. Örneğin Yedisu Vilayeti Askerî Komiseri’nin Pişpek Kazası Askerî Komiseri’ne 7 Temmuz 1920 tarihli talimatında acilen propaganda merkezinde en faal Müslüman parti görevlilerini toplayıp, onların Müslüman ahali arasında askere alım için siyasî hazırlık yapmak göreviyle kaza, kışlak ve köylere dağıtılması emredildi. “*Müslüman*” ve Rus dillerindeki çağrılar 17 Temmuz’da geç kalmayacak şekilde gönderilecek ve Müslüman halkların seferberliğinin siyasî hazırlığında parti komitesi, devrim komitesi ve diğer yetkililer yoğun olarak faaliyet göstereceklerdi.⁸³⁸

16 Ağustos 1920 tarihinde Türkistan Merkezî İcrâ Komitesi ve Türkistan Cephesi Devrimci Askerî Konseyi Fergana bölgesinde askerî dikta ilan ettiler⁸³⁹. Mahalli devrim komiteleri dağıtıldı ve tüm yetkiler orduya devredildi. Bölgedeki tüm idarî organlar birlik komutanlarının uhdesinde toplandı. Askerî dikta Türkistan cephesi komutanlarının emirlerine uymak zorundaydı.⁸⁴⁰ Sovyet kurumları korbaşı birliklerinin yok edilmesi için Fergana’da Askerî Şûra teşkil ederek tüm sivil yönetim yetkilerini bu şûraya teslim etti.⁸⁴¹ Türkistan Merkezî İcrâ Komitesi ve Türkistan Cephesi Devrimci Askerî Şurâsı (Sovet) Fergana Bölgesi Askerî Şurâsına basmacılık ile mücadele için olağanüstü yetkiler tanıdı. Basmacılık ile mücadele için görevlendirilen Fergana Askerî Şurâsı, çalışanları arasında siyasî propagandayı yoğunlaştırdı ve özellikle bay (bey), imam ve teslim olmamış korbaşların akrabalarını rehin alma sistemini uygulamaya başladı.⁸⁴²

18 Ağustos 1920 tarihinde Türkistan cephe karargâhının II. Nişancı Tümeni komutanına gönderdiği talimattan Kızılordu’nun Fergana’da yürüttüğü askerî

⁸³⁸ Kırğız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.1317, Op.4, D.38, s.46. Tasdikli kopya

⁸³⁹ *Turkestan*, s.236.

⁸⁴⁰ Hayit, *Basmacılar*, s.189.

⁸⁴¹ Zevelev, *İz istorii basmaçestva*, s.582.

⁸⁴² Zevelev, *Basmaçestvo*, www.militera.lib.ru, (çevrimiçi), 07.06.2013

operasyonlar, bazı durumlarda başarısız olsa da, korbaşıları ağır maddî ve manevî kayıplara uğrattığı sonucuna varabiliriz. Korbaşı birliklerinin kesintisiz takibe alınması korbaşılar arasındaki anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden oldu. Cephaneleri tükenmeye başladı ve korbaşılar arasındaki geçimsizlikler birliklerin dağılmasına yol açtı.⁸⁴³ Örneğin, 27 Temmuz 1920 tarihinde Şer Muhammed Bek'in girişimi ile Çınabad kışlağında Şer Muhammed Bek, Halhoca ve Rahmankul korbaşılarının birliklerinin katıldığı bir toplantı düzenlendi. Toplantı Andican şehrine yapılacak saldırının hazırlıklarıyla ilgili idi. Ancak Halhoca öncelikle Oş şehrinin ele geçirilmesi gerektiği fikrinin ortaya çıkardığı uyuşmazlık nedeniyle bin kişilik ordusu ile Bazarkurgan'a çekip gitti. Rahmankul ise 800 kişilik ordusu ile Çınabad'da kaldı⁸⁴⁴.

Bazar-Korgon vadisindeki İzbaskent, Çervak, İslamabad bölgelerinde korbaşı birliklerinin yoğunlaşması dolayısıyla “*Haydutlar iyice zıvanadan çıktılar, ... Acilen bu bölgeleri basmacılardan temizlemek gerekiyor*” şeklindeki talimatla 26 Ağustos 1920 tarihinde V. Türkistan Nişancı Tümeni'nin 6 tabur ve 2 topla Fergana harp bölgesine yerleştirilmesi emri verildi⁸⁴⁵. Basmacı hareketinin operasyonlarını arttırmasından dolayı ciddi bir şekilde endişe eden Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (TASSR) yönetimi 2 Eylül 1920 tarihinde Sovyet Millî Komitesi Türkistan Cephesi Devrimci Askerî Konseyi'ne “*Basmacılığın alevlenmesinin artık Fergana sınırlarını aştığı ve hatta Taşkent dâhil olmak üzere 8 ilçede baş göstermeye başladığı*” nı yazmıştı⁸⁴⁶.

Bu esnada Sovyet hükümeti, 1–8 Eylül 1920 tarihleri arasında, Bakü'de, “Şark Milletleri Kurultayı”nı topladı. Bakü'deki kurultaya Türkistan'dan 100'e yakın delegeye resmî davet gönderildi.⁸⁴⁷ Türkistan Millî Muhtariyet Hükümeti eski üyelerinden olan Miradil Bek, Nasırhan Tura, Mahmudi Bek ve Ahuncan kurultaya katılanların arasında komünist olmayanlar safında yer aldılar, Mahmudi Bek komünist olmayanları temsilen “Çalışma Kurulu”na bile seçilmişti.⁸⁴⁸

⁸⁴³ Direktivi komandovaniya frontov, C.III, s.548–549.

⁸⁴⁴ Turkestan, s.235.

⁸⁴⁵ Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, F.13, Op.2, D.17, s.52. Asıl belge

⁸⁴⁶ Turkestan, s.237

⁸⁴⁷ Birinci Doğu Halkları Kurultayı, 1-8 Eylül 1920 (Stenoyla tutulmuş tutanak), ter., Ali Alev, Koral Yay., İstanbul, 1975, s.9.

⁸⁴⁸ Birinci Doğu Halkları Kurultayı, s.34–35.

Bu sırada Fergana vadisinde basmacı hareketine katılmayan köy ve kışlak kalmamıştı. Bu durum karşısında, Sovyet hükümeti, Taşkent Sovyet yönetiminin tavsiyesi, Türkistan cephesi kumandanı Frunze'nin de ısrarı ile, daha önce teşkil edilen Türkistan cephesi içerisinde yeni bir uygulamaya giderek birçok cepheler meydana getirdi. Verevkin-Rohalski, Zatulnikov, Zinovyev gibi seçkin Sovyet kumandanları Türkistan cephesi içerisinde Frunze'nin emri altında görevlendirildi. Bu kumandanlar Eylül ayının başında resmî olarak görevlerine başladılar. Fergana vadisinde askerî diktatörlük idaresi kurularak, bölge savaş alanı ilan edildi.⁸⁴⁹ Eylül 1920'den itibaren, Sovyetler, başta Fergana olmak üzere, I., IV. ve V. ordularını Özel Türkistan Ordusu ile birleştirmek suretiyle, basmacı hareketinin kuvvetli olduğu bölgelere sevk ettiler. Fergana, Hive, Buhara, Semerkant ve diğer bölgelerdeki korbaşılara karşı gönderilen söz konusu Kızılordu birlikleri 106.000 kişinin üzerindeydi.⁸⁵⁰

Fergana'nın savaş alanı ilan edilmesiyle, Eylül ayı ortalarından itibaren, Kızılordu birlikleri, kuzey ve kuzeybatıdan ilerleyerek harekâta başladılar. General Frunze Taşkent'te olduğu halde, Namangan istikametinden (kuzey) Üçkorgan'a 10.000 kişilik bir Kızılordu tugayı sevk etti. Sovyetlerin hücumuna karşı Aman Pehlivan ve Rahmankul korbaşılarının birlikleri direniş göstermekteydi, Bakü'deki kurultaydan sonra mücadeleden çekilmiş olan Makham Hoca ve Toyçi korbaşılar ise Şer Muhammed Bek tarafından 26 Eylül 1920'de idam edilmiş idi.⁸⁵¹

1920 yılı, Temmuz-Ekim ayları arasında korbaşı birliklerinin tertip ettiği saldırı, kundaklama ve çeşitli tahribat olayları hakkında rapora göre korbaşılar Temmuz ve Ekim ayları arasında Fergana'daki demir yollarına tam 33 kes saldırı tertip etmiş ve toplam 65 km demiryolu ve telgraf kablosunu tahrip etmişti. Ayrıca tam 40 kez pamuk ve çırçır fabrikalarına kundaklama düzenlemiştir. Ekim'de eşit zamanlı olarak Şurab'daki kömür madenlerine ve Çimyon'daki petrol işletmesine saldırılar düzenlendi. Kasım ayının başında 6 korbaşı birliği Fergana'nın güneyinde bulunan Sülüktü kömür madenine saldırdı. Korbaşılar ayrıca pamuk fabrikası kurulmakta olan Posyetovka ilini kuşattılar ve Santo petrol işletmesine saldırdılar.

⁸⁴⁹ Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, (ter. Abdülkadir Sadak), İstanbul: Otağ Yayınevi, 1975, s.279.

⁸⁵⁰ Hayit, **Esir Türkler**, (ter. Sekip Engineri), Ankara: Kişisel Yayınlar, 1966, s.33

⁸⁵¹ Bademci, **Korbaşılar ve Enver Paşa**, s.296–300.

Kasım ayının ortalarında basmacılar Melnikovo istasyonu yakınlarındaki yermumu işletmelerini tahrip ettiler. Aynı zamanda Türkmen ve Karakalpak bölgelerindeki basmacılar Aral denizindeki Muynak yarım adasındaki balık işletmelerine saldırmakta idiler.⁸⁵²

11 Ekim 1920 tarihinde Fergana Ordu Grubu karargâhının raporu ile Andican cephesinde korbaşı Halhoca'nın birlikleri ile bir çatışma çıktığı haberi verildi. 11 Ekim 1920'de başlamış olan çatışmaya Halhoca'nın 1000 kişilik müfrezesine karşı XI. Nişancı Alayı, 30 kılıçlık atlı keşif kolu, 46 süngü ve 1 makineli tüfekli XV. Nişancı Alayı'nın V. Bölüğü, XIV. Nişancı Alayı'nın 25 süngülü komutan ekibi ve 15 kılıçlık ve 1 makineli tüfekli I. Süvari Alayı karşı koydu. Ayrıca aynı tarihte Fergana'dan zırhlı tren gönderildi.⁸⁵³ 21 Ekim 1920 tarihinde XIII. Süvari Alayı Kulduk ve Yassı nehirlerinin birleştiği yerin yakınında Halhoca'nın komutası altındaki 1500 kişilik birlikle 8 saatlik muharebe yaşandı. Halhoca'nın birlikleri muharebeden sonra gruplara ayrılarak farklı yönle geri çekildi.⁸⁵⁴

Türkistan cephesi kumandanlığına Oş ili ve şehrindeki basmacı saldırılarının artışı ile ilgili raporlar gelmeye devam ediyordu. Örneğin 19 Ekim 1920 tarihli raporda “*basmacı çetelerinin*” devamlı bölgede bulunmalarından dolayı genel durumun bir hayli kötü olduğu, köylerin yağmalandığı, halkın nadiren askerî idareye basmacıları ihbar ettiği şikâyet edilmekteydi. “*Basmacı çeteleri*” ilçenin her tarafında dolandıkları için tarlalardaki ekinlerin hasat edilmeden çürümeye bırakıldığı, basmacıların aniden ortaya çıkıvermesinden dolayı Sovyet idarî görevlilerinin işinin çok zor olduğu, basmacıların yakaladıkları Sovyet görevlilerini merhametsizce katlettiği, Oş ilçesinin Naukat ve Kapçıgay nahiyelerinin basmacıların elinde olduğu haberi verilmekteydi⁸⁵⁵. 22 Ekim 1920 tarihinde Fergana Ordu Grubu'nun keşif ekibi ve gizli haber alma keşif ekibinin hazırladığı raporda korbaşı birliklerinin sayısı ve bulunduğu yerler hakkında bilgiler verilmiştir. Buna göre toplam Fergana Ordu Grubu'na karşı 11 makineli tüfek ve 1 topla, çeşitli türden tüfeklerle silahlandırılan

⁸⁵² Zevelev, *Basmaçestvo*'dan naklen RGVA, F.110, op.3, d.5122, s.43–47, s.60–64, s.82.

⁸⁵³ RGVA, F.1075, op.11, d.53, s.23. Asıl belge kopyası; *Razgrom*, s.450.

⁸⁵⁴ RGVA, F.1075, op.11, d.53, s.47. Asıl belge kopyası; *Razgrom*, s.450.

⁸⁵⁵ *Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi*, F.13, Op.2, D.16, s.67. Asıl belge

5.500 kişilik ordu harekete geçmişti ve mermi kıtlığı dolayısıyla makineli tüfekler çalışmıyordu.⁸⁵⁶

Türkistan cephesinin Fergana cephesini kuvvetlendirmek için aldığı tedbirler neticesinde 1920 yılı Ekim ayının sonunda G.V. Zinovyev'in komutasındaki Fergana Askerî Birliği'nde 42 tabur, 137 rota, 34 süvari bölüğü, 14 batarya, 11262 piyade, 4241 süvari, toplam 27.687 atlı bulunmakta idi. Bu ordunun eli altında 66 top, 376 mitralyöz, 19.658 tüfek, 6 uçak, 3 aerostat, 4 zırhlı tren, 6 zırhlı araba şeklindeki bu silahlı güç, silahsız olanlar dâhil yalnızca 6.450 kişilik basmacı birliklerine karşı harekete geçmişti⁸⁵⁷. Basmacıların yalnızca askerî teçhizat ve silaha değil giyim kuşam ve ayakkabıya da ihtiyacı vardı. Ancak tüm zorluklara ve eksikliklere rağmen korbaşlar zamanına ve şartlara nazaran son derece iyi donanımlı Kızılordu birliklerine karşı mücadele vermeye devam ettiler. Fergana'daki askerî kuvvetler eşit değildi, dolayısıyla, Kızılordu birlikleri askerî operasyon girişimlerinin tümünü ele almışlardı ve basmacı birliklerinin en çok yoğunlaştığı bölgelere saldırı düzenlemekteydiler.

Fergana Ordu Grubu karargâhının Andican cephesinde korbaşlar ile çatışmaları hakkında 5 Kasım 1920 tarihli raporuna göre 45 süngü, 52 süvari ve 1 makineli tüfek ile 30 Ekim'de Babatay ve İsmail korbaşların birliklerine saldırı tertip etmiş ve onların bulunduğu Aslambad ve Mariin köylerini işgal etmişlerdi.

⁸⁵⁶ Korbaşlar Şer Muhammed Bek, Aliyer Bek ve Nurmat 1500 kişilik ordusu ve çeşitli sistemlerdeki 500 tüfek ve 4 makineli tüfekle Piştan köyünün yakınında bulunmaktaydılar; Korbaşlar Halhoca, Yulçı ve Canıbek 1200 kişilik ordu ve 1200 tüfek, 200 tabanca, 2 makineli tüfek ve bir top ile Ozgen'den doğuya doğru 18 kilometrelik mesafedeki Kara-Kulca nehri üzerinde bulunmaktaydılar; Korbaşı Muveddin 350 kişilik ordusu ve 350 tüfek, 1 makineli tüfek ile Eski-Naukat'tan güney-batıya doğru 25 kilometre mesafede bulunmakta idi; Korbaşı Mama-Ruzi 150 kişilik birliği ve 150 tüfeği ile Üç-Kurgan'dan güneye doğru 12 kilometre mesafedeki Kara-Cıgaç'ta idi; Korbaşlar Parpı, Molla Sabır ve Halmat 500 silahlı kişi ve 2 makineli tüfek ile Andican'dan kuzey-doğuya doğru 18 kilometrelik mesafedeki Amal-Çra'ya yakın bir yerde bulunmaktaydılar; Korbaşı Molla Babatay ve Vasiliy Donets 250 kişilik silahlı birliği ile Çervak'tan kuzey-batıya doğru 15 kilometrelik mesafedeki Kuva'da idiler; Korbaşı Aman Pahlavon 300 kişilik birliği ve 300 tüfek ile Namangan'dan kuzeye doğru 20 kilometrelik mesafedeki Yeni-Kurgan'da bulunmaktaydı; Korbaşı Rahmankul emri altındaki diğer korbaşlar ile birlikte ve 300 silahlı kişi ve "Colt" sistemli makineli tüfek ile Pap köyünden kuzeye doğru 15 kilometrelik mesafede Aşava ve Almaz yakınlarında bulunmaktaydı; Korbaşı Eşmat Baybaça 450 silahlı birliği ve 1 makineli tüfeği ile Hokand'dan güneybatıya doğru 22 kilometre mesafedeki Yelinzara köyünde bulunmaktadır; Korbaşı Ömerkul 200 kişilik birliği ve 200 tüfek ile Hokand'dan kuzeybatıya doğru 27 kilometre mesafedeki Akkul köyünde bulunmaktadır; Korbaşı Yarbek 200 silahlı kişilik birliği ile Hokand'dan güneybatıya doğru 22 kilometre mesafedeki Yaypan yakınında bulunmaktadır; RGVA, F.1075, op.11, d.57, s.24. Asıl belge kopyası; **Razgrom kontr-revolutsionnih sil v Kirgizii**, s.448-449.

⁸⁵⁷ **Turkestan**, s.238.

Aynı tarihte korbaşı birlikleri tarafından Naub-Habar köyünde 14 no'lu pamuk fabrikası kundaklanmıştı. 2 Kasım'da XXIV. Türkistan Nişancı Alayı, I.Batarya ve VIII. Topçu Taburu Namangan'dan Yeni-Kurgan, Zarkent ve Uspenskiy köylerini basmacılardan temizlemek için sefere çıkmıştı.⁸⁵⁸ V. ve VI. Nişancı Birlikleri, Özel Amaçlı Süvari Ordusu ve Margilan Milisi Gönüllü Birliği Fergana Askerî Birliği dâhilinde korbaşı Şer Muhammed Bek'in Garbua, Yazavan, Karatepe ve Şarihan kışlaklarındaki birliklerine karşı harekete geçti. Şiddetli çatışmaların ardından Şer Muhammed Bek'in ordusu kuşatıldı ve büyük kayıplar vererek Eski Naukat kışlağı bölgesine çekilmek zorunda kaldı. Özel Süvari Birlikleri korbaşı Alier Bek'in 800 kişilik ordusunu hareketin ana ordusundan ayırarak Vuadil'e kadar takip etti ve ciddi tahribata uğrattı. VII, VIII. ve IX. Süvari Birlikleri aynı zamanda Aravan, Eski Naukat, Kokankışlak, Bazar Korgon, Oş, Özgen ve Gülçö kalesi bölgelerinde Halhoca, Muhiddin Bek ve Parpı korbaşılarının birkaç bin kişilik birliklerini ciddi kayıplara uğrattı⁸⁵⁹.

İsfara köyü civarında korbaşı birlikleriyle yaşanan çatışmalar ve Baytuman korbaşının Sovyet birliklerine teslim olmak isteği hakkında haberleri III. Türkistan Nişancı Tümeni karargâhından 12 Kasım 1920 tarihinde gelen rapordan öğrenmekteyiz. Namangan'dan kuzeydoğuya doğru 32 kilometre mesafede olan Kızıl-Rabat civarında hareket eden Baytuman, "*ahaliden bulunan arabulucular aracılığıyla*" komutası altındaki birlikle teslim olmak istediğini ifade etmişti. Ayrıca Korbaşı Baytuman "*silah ve muhimmat satan sergerdeleri*" teslim etmeyi vaat etmekte olup, karşılığında kendisinin ve birliğinin hayatlarının garanti edilmesini talep etmekte idi.⁸⁶⁰ 18 Kasım 1920 tarihinde Fergana orduları karargâhından gelen keşif raporunda korbaşılar Halhoca ve Canıbek arasında anlaşmazlıkların ortaya çıktığı belirtilmekteydi.⁸⁶¹ 26 Kasım 1920 tarihli keşif raporuna göre ise Şahimardan civarında korbaşılar Şer Muhammed Bek ve Aliyer Bek'e karşı operasyon düzenlendiği ve korbaşıların 300 kişilik müfrezesiyle Kara-Şura'ya⁸⁶² geri çekildiği ve oradan ertesi gün Soh'a gittiği haberi verilmektedir. Ordu keşif ekibinin 23 Kasım tarihli bilgilerine göre korbaşı Mama-Ruzi emrindeki korbaşılar Dardak, Urban ve

⁸⁵⁸ RGVA, F.1075, op.11, d.54, s.8. Asıl belge kopyası; **Razgrom**, s.451.

⁸⁵⁹ **Turkestan**, s.239.

⁸⁶⁰ RGVA, F.1111, op.3, d.108, s.32. Asıl belge kopyası; **Razgrom**, s.459.

⁸⁶¹ RGVA, F.1075, op.11, d.58, s.18. Asıl belge kopyası; **Razgrom**, s.462.

⁸⁶² Kara-Şura Şahimardan'dan güney-batıya doğru 10 kilometre mesafede bulunmaktadır.

Tişa ve 500 kişilik müfreze ile Kara-Cıga'tan şahimerdan'a geri çekildiler.⁸⁶³ 27 Kasım 1920 tarihinde Fergana orduları korbaşı birliklerine karşı Oş, Namangan, Hocent, Hokand ve Fergana cephelerinin yanısıra Namangan ve Fergana savaş alanlarında askerî harekâtlar tertip edilmişti.⁸⁶⁴

Sovyet Kızılordu birliklerinin arka arkaya düzenlediği saldırılar sonrası gten düşen basmacı birlikleri ateşkes görüşmelerini başlatmak zorunda kalmıştı. 6 Aralık 1920 tarihinde şer Muhammed Bek'in temsilcileri ile anlaşma görüşmeleri hakkında Fergana orduları komutanı Konovalov'un Türkistan cephesi genelkurmayı ile doğrudan telefon konuşması yapıldı. 5 Aralık 1920 tarihinde şer Muhammed Bek'in temsilcileriyle görüşmeler yapılmış ve Konovalov herhangi bir mütareke kabul edilmeyeceğini beyan eden bir mektup göndermişti. Gönderilen mektuba cevap vermeleri için 9 Aralık tarihine kadar zaman verilmişti. Görüşmeleri sürdüren Fergana orduları heyeti şer Muhammed Bek'in durumunun hayli güç olduğu izlenimine kapılmış zira şer Muhammed Bek'in heyetindeki korbaşılar anlaşma yapılmasını istemekteymiş.⁸⁶⁵

Sovyet yönetimi Fergana'daki basmacı hareketinin düştüğü ağır durumdan istifade ederek korbaşı şer Muhammed Bek'e, 1.000 kişilik ordusu ile Sovyet hkmetine teslim olması konusunda, Fergana bölgesi Sovyet yetkilileri aracılığıyla bir teklif ulaştırmıştı. Hâlbuki şer Muhammed Bek'in 10 Aralık 1920 tarihinde Sovyet birlikleri kumandanlığına teslim olma tekliflerine gönderdiği cevap ise şöyleydi *"Bizim delegelerle Sovyet yönetimi arasındaki barış anlaşmaları ancak Millî Cumhuriyetin Anayasası zerine olabilecek. Eğer ki bahsettiğim konu üzerine görüşmeler olacak ise nereye ve ne zaman temsilcileri gndermeliyim haber veriniz."*⁸⁶⁶. Görüşmeler sonucunda Sovyet kumandanlığı şer Muhammed Bek ile herhangi bir anlaşmaya varamayacaklarına karar verdi ve bu durumda tek çözümün basmacı hareketinin içerisinde kamplaşma ve anlaşmazlık çıkarmak olduğunu anladı. Sovyet kumandanlığı Kırgız Korbaşı Muhiddin Bek ile anlaşma yapmayı başardı ve daha sonra onun birlikleri şer Muhammed Bek'in zbek korbaşılarına karşı harekâtlara dâhil edildi.⁸⁶⁷

⁸⁶³ RGVA, F.1075, op.11, d.58, s.28. Asıl belge kopyası; **Razgrom**, s.463.

⁸⁶⁴ RGVA, F.1075, op.11, d.54, s.55–56. Asıl belge kopyası; **Razgrom**, s.466.

⁸⁶⁵ RGVA, F.28113, op.3, d.21, s.62. Telgraf şeridi kopyası; **Razgrom**, s.466–467.

⁸⁶⁶ **Turkestan**, s.239;

⁸⁶⁷ **Razgrom kontr-revolյutsionnih sil v Kirgizii**, s.477–478.

15 Aralık 1920 tarihli Fergana orduları karargâhının keşif raporuna göre Hokand, Andican ve Özgen yakınlarında basmacı birliklerine rastlanmıştı. Gizli haber alma ekibinin 14 Aralık 1920 tarihinde tespit ettiği bilgilere göre Eşmat Baybaça, Aybala ve Mueddin-Hoca korbaşılar yaklaşık 400 kişilik bir müfreze ile Hokand'dan kuzeybatıya 20 kilometre mesafede konuşlanmışlar idi. Korbaşı Mirza-Uman 100 kişilik birliği ile Hokand'dan kuzeybatıya 22 kilometre mesafede bulunmaktaydı. 15 Aralık'ta alınan bilgilere göre Şer Muhammed Bek 600 kişilik müfrezesi ile birlikte Andican'dan 12 kilometrelik bir mesafede bulunmakta idi. Korbaşı Canıbek ise 11 Aralık'ta Özgen'den güneybatıya 15 kilometrelik mesafedeki Tagatay köyünde bulunmakta idi.⁸⁶⁸

24 Aralık 1920 tarihinde Fergana'daki Sovyet askerî birliklerine karşı çeşitli türden tüfeklerle, 1 top ve 13 mitralyöze sahip 5860 basmacı mücadele etmekteydi. Bunların içinde Şer Muhammed Bek ve Nurmat korbaşıların 1.500 kişilik, 1 top ve 5 mitralyözlü birliği, korbaşı İşmat Boybaça'nın 500 kişilik, Parpı'nın 800 kişilik, İslamkul'un 450 kişilik, Muhiddin'in 400 kişilik, Rahmankul'un 360 kişilik ve her birinde 300 yiğit olan Aman Pahlavon ve Yulçı'nın birlikleri hareketin ana ordusunu oluşturmakta idi. Korbaşı birlikleri Sovyet yönetimi için ciddi bir tehdit olarak kalmaya devam ediyordu. Bolşevik rejimi basmacı hareketine karşı büyük bir ordu oluşturmuştu: 1920 yılı Aralık ayında Türkistan'daki Kızılordu 11.352 kişilik piyade alayı, 3.378 süvari ordusu ile toplam 30.770 asker, 61 top, 324 mitralyöz, 23.556 tüfek ve altı uçakla donatılmıştı.⁸⁶⁹

1920 Aralık ayı sonunda III. Türkistan Nişancı Tümeni ve VIII. Türkistan Nişancı Tugayı Namangan ve Fergana cephelerini, Oş ve Andican bölgelerini işgal etmeleri ve basmacılardan temizlemeleri hakkında bir emirname aldılar. Emirnamede Şer Muhammed Bek'in birliklerinin ana kuvvetleri Fergana savaş alanında yoğunlaştığı, korbaşılar Aliyer Bek ve Nurmat'ın 1500 kişilik silahlı ordusunun Zelha köyünün Vannovskaya istasyonundan güneydoğuya 7 kilometre mesafede, korbaşı Mueddin'in 700 kişilik müfrezesi ile Eski-Naukat, Yeni-Naukat ve Kök-Car köylerinin yakınlarında bulundukları bildiriliyordu.⁸⁷⁰ 1920 yılının sonlarına doğru Fergana'ya Yedisu bölgesinden ve eski Buhara cephesinden birkaç nişancı birliği ve

⁸⁶⁸ RGVA, F.1075, op.11, d.59, s.16. Asıl belge kopyası; **Razgrom**, s.480.

⁸⁶⁹ **Turkestan**, s.240.

⁸⁷⁰ RGVA, F.1111, op.3, d.97, s.46–51. Telgraf formunda el yazısı kopyası; **Razgrom**, s.476–477.

süvari kuvvetleri sevk edilmişti. Aynı zamanda ilk başta Zinovyev'in, daha sonra Türkistan cephesi Devrimci Askerî Şurası üyesi Baranov'un⁸⁷¹ kumandanlığında Fergana orduları teşkil edilmişti. Fergana orduları dâhilinde I. Türkistan Tümeni, III. Türkistan Süvari Tümeni (Andican), VII. Kolordu (Hokand), IV. Kolordu (Andican), V. Kolordu (Fedçenko), VI. Kolordu (Namangan) ve diğer birlikler dâhil olup Namangan, Fergana, Hokand, Andican ve Oş bölgelerinde korbaşılara karşı harekât düzenlemekteydi⁸⁷². 1920 Aralık ayından 1921 Mart ayına kadarki 4 aylık bir sürede Fergana basmacı hareketi resmî istatistiklere göre 1.921 kişi ölü ve esir kayıp verdi. Kış aylarındaki bu kayıpların en önemli sebebi askerî donanım yetersizliği yanısıra soğuk kış şartları olmuştur. Ayrıca 21 Şubat 1921 tarihinde "teslim olmuş basmacı ve korbaşılardan genel affı" ilan edilmişti.⁸⁷³

1918 ile 1920 yılları arasında Türkistan'daki bağımsızlık mücadelesinin merkezi olan Fergana vadisi yanısıra mukavemetin diğer iki merkezi var idi: Ablık ve Matçı. Ablık Sırderya bölgesinde Taşkent'ten 80 kilometre uzaklıkta Çıyırçık nehri vadisinde, Pengaz ve Aşava köylerinden ibaret idi. Ablık'taki önemli korbaşılar Aşurmat ve Rahmankul idi. Matçı mukavemet merkezi ise Türkistan'ın Semerkant bölgesinde Matçı nahiyesinde günümüz Tacikistan'da olup hareketin başında Matçı nahiye beyi ve idaresi altındaki 2–3 bin kişilik birlikler bulunmaktaydı⁸⁷⁴. 12 Temmuz 1920'de Kızılordu ile Matçı beyi arasında barış anlaşması imzalandıysa da Matçı korbaşıları Eylül ayında yeniden askerî harekâta başladılar. Matçı'daki Ura-Tepe ilçesine yaklaşık toplam 700 kişilik 20 korbaşı birliği askerî faaliyetlerde bulunmakta idi. 1920 yılının Eylül ayında 20 gün boyunca Kızılordu birlikleri ile korbaşı birlikleri arasında muharebeler sürdü. Matçı'daki korbaşı birlikleri ancak 1923 yılında teslim oldular.⁸⁷⁵

1920 senesinin sonuna doğru Rusya'daki iç savaş bastırılıp, beyaz hareketi kuvvetleri bozguna uğratarak sivil savaş sona erdiği zaman, Türkistan'daki bağımsızlık mücadelesi ara verilmeksizin devam etmekteydi. Eşit olmayan şartlarda korbaşılar birçok kez bozguna uğrasalar da basmacı hareketi mücadelesine devam

⁸⁷¹ P.İ. Baranov – eski Bolşeviklerden, Kızılordu Askerî-Hava Kuvvetleri Yönetimi komutanı.

⁸⁷² A. Zevelev, **Basmaçestvo: Vozniknoveniye**, www.militera.lib.ru. (çevrimiçi), 31.05.2013.

⁸⁷³ **Turkestan**, s.364.

⁸⁷⁴ **Turkestan**, s.242.

⁸⁷⁵ Zevelev, **Basmaçestvo: Vozniknoveniye**, www.militera.lib.ru, 31.05.2013.

ediyorlardı⁸⁷⁶. Komünist rejimine muhalefet eden güçler inanç ve fikirlerine uygun olan Türkistan'ın tarihi gelişmesi için mücadele etmeyi sürdürdüler. Fergana vadisindeki basmacı hareketi Bolşevik rejimi için ciddi tehlike olmaya devam etti. 1921 yılı itibariyle Fergana'daki basmacıların sayısı farklı kaynaklara göre 7.000–8.000 ile 15.000 arasında olduğu kaydedilmiştir.⁸⁷⁷ Sovyet Türkistanı yönetiminin basmacı hareketini halktan ayırarak temelini kurutmaya yönelik çalışmaları yeniden hız kazandı. Basmacıları yok etme konusunda Moskova'da birkaç öneri tartışılmakta olup, önerilerden biri Kızılordu terörünü kuvvetlendirmesiyle korbaşların sonunu getirmek, diğeri ise Fergana'ya özerk cumhuriyet statüsü verilerek sorunun çözülmesi idi.

1921 yılı Ocak ayından itibaren Sovyet kumandanlığı diğeri cephelerden askerî takviye alarak Fergana'daki Kızılordu birliklerini kuvvetlendirdi ve basmacı hareketinin merkezî karargâhlarına karşı askerî harekât düzenlemeye başladı. Andican ilçesindeki korbaşı Parpı'ya, Şahimerdan, Körovul ve Kızılkıya illerindeki Şer Muhammed Bek, Alier Bek ve Mamaruzi korbaşılara karşı paralel saldırılar düzenlendi. Donatılmış ve silahlandırılmış Kızılordu birlikleri korbaşı birliklerini tahrip ederek geri çekilmeye mecbur etti. Çatışmalar sırasında Parpı ağır yaralandı ve 9 Nisan'da öldü. Mart ayının başlangıcında Kızılordu birlikleri Soh civarında korbaşı İsrail'e ve Garbua'da korbaşı Şir Muhammed'e karşı şiddetli askerî harekât düzenledi⁸⁷⁸. Ancak Sovyet kumandanlığının 1921 yılının bahar aylarında düzenlediği askerî harekâtlar birkaç haftalık sükûnet dışında bir netice vermedi.

Türkistan Komünist Partisi Moskova'daki merkezî Sovyet yönetimine danıştıktan sonra ve Vladimir Lenin'in bizzat kontrolü altında basmacı hareketine karşı bir dizi siyasî ve ekonomik nitelik taşıyan radikal tedbirlerin alınmasına karar verdi⁸⁷⁹. Böylece, geleneksel kadı mahkemelerinin canlandırılması ya da yeniden işlevlerine başlaması, vakıf arsalarının sahiplerine geri verilmesi, dinî okullar olan mekteplerin onaylanması gibi bir takım uzlaşıcı faaliyetler yürütüldü. Sovyet

⁸⁷⁶ 1920 Kasım ayında korbaşı Halhoca kar yığını altında kalarak yaşamını kaybetti. 15 Aralık 1920'de Karantan istasyonunda Kızılordu birliklerine karşı çatışmada korbaşı Ahuncan vefat etti. Daha önce 1920 yılı 27 Ekim tarihinde Kova köyünde Bolşevik rejimine karşı savaşıyan Rus köylüleri önderi Vasiliy Donets hayatını kaybetmişti. /İzvestiya TurkCİK, 1920, 24 Aralık; RGVA, F.278, Op.2, D.526, s.19, 31.

⁸⁷⁷ Pylev, "Basmaçestvo v Tsentralnoy Azii", s.64.

⁸⁷⁸ **Turkestan**, s. 363.

⁸⁷⁹ Pylev, "Basmaçestvo v Tsentralnoy Azii", s.65.

yönetimi özellikle ulemâ ile işbirliği yapmaya hevesli olup, bu doğrultuda, ulemâ ve kadıların katıldığı il ve ilçe toplantıları düzenledi. Bununla birlikte Sovyet cephe kumandanlığı, basmacı hareketini siyasî temelde çürüterek halk desteğini yok etmek amacıyla 1921 yılından itibaren korbaşılar ile bir seri görüşme tertip etti.

13 Mart 1921 tarihinde Fergana orduları Devrimci Askerî Konseyi ve Kırgız müfrezelerinin korbaşıları olan Canıbek, İsmail, Koşukbay, Molla Kovak, Kerim Berdi, İsakbay ve Kasımbay'ın vekilleri, adı geçen korbaşılardan Sovyet iktidarı aleyhine askerî harekâtlarını durdurmaya ve yapılan ön görüşmelere uygun olarak Sovyet birliklerine teslim olmaya razı olduklarını beyan ettiler. Korbaşılar Sovyet hükümetinin sunduğu aşağıdaki hususlarda anlaştılar: Adı geçen korbaşılardan tüm müfreze ve birlikleri Menirük köyüne götürülecek. Oş ilçesinin dağlık bölgelerindeki kar yığınlarından dolayı bu müfrezelere 15 Nisan 1921 tarihine kadar bir aylık bir süre verilecektir; Bu anlaşmanın imzalandığı andan itibaren iki taraf tüm askerî harekâtları durduracak ve adı geçen Kırgız müfrezeleri, Özbek korbaşı müfrezelerinin saldırılarına karşı Fergana orduları komutanlığının koruması altında olacak; 15 Nisan 1921 tarihinden itibaren tüm müfrezeler Menirük köyünde dağıtılacak ve tüm mevcut silah ve askerî teçhizat Fergana Grubu komutanlığının vekillerine teslim edilecek. Tüm yaşlı savaşçılar Devrim Konseyi'nin emirlerine uygun olarak süresiz izne tabii olacak. Gönül rızasıyla barışsever çalışmalara dönmek isteyenler askerlik hizmetinden muaf tutulacak, müfrezelerde kalanlar Fergana Grubu karargâhının emirlerine tabi olacaklar; Bu anlaşmanın imzalandığı andan itibaren Kırgız müfrezeler Fergana ordularının tayinine bağlı kalacak ve bulundukları yerde gıda ve erzak yetkililerine, tevzi etmek için gıda müfrezelerine yardım edeceklerdir; Anlaşmanın maddelerindeki yükümlülüklerin yerine getirilmemesi ve ihlali durumunda *“suçlular işçi ve çiftçi iktidarının etkin düşmanları sayılacak ve askerî-devrimci zamanın yasalarının tüm şiddeti ile cezalandırılacaktır”*.⁸⁸⁰

Kırgız korbaşıları ile anlaşmaları takiben Sovyet kumandanlığı Fergana cephesinde arazi keşfi ve askerî harekât düzenlemeyi sürdürdü. 2 Nisan 1921 tarihinde XXIII. Türkistan Nişancı Alayı komutanının I. Batarya komutanına Oş

⁸⁸⁰ RGVA, F.278, op.1, d.69, s.167. Tasdikli suret; **Razgrom**, s.477–478.

şehri ve Özgen köyü bölgesinde itinalı arazi keşfi yapılması emri verildi.⁸⁸¹ 9 Nisan 1921’de korbaşı Parpı ağır yaralanarak vefat etti. Şer Muhammed Bek de yaralandı ve Üčkurgan’a daha sonra Fergana’daki Garbua karargâhına geri döndü. 11 Nisan 1921 tarihinde Fergana bölgesi Kırgız icra komitesi bölümü temsilcisi Orozaliyev’e korbaşı Canıbek’in temsilcileri ile görüşmeye gönderilmesi için yetki verildi.⁸⁸² 16 Nisan 1921 tarihinde VIII. Türkistan Nişancı Birliği komutanının XXII. ve XXIII. alayları komutanlarına, Fedçenko istasyonu bölgesinde, Şer Muhammed Bek’in birliklerine karşı askerî harekât yapılması emri verildi.⁸⁸³

Türkistan Komünist Partisi V. kongresi ve IX. Tüm Türkistan Şuralar Kongresi’nde alınan kararlarla “Millî Mesele” üzerine önemli tedbirler alındı. Bunların içinde en çok dikkat çekenler: devlet aygıtının yerlileştirilmesi, yerli millîyet temsilcilerinin devlet organlarında yer verilmesi, okullarda ana dillerde de ders verilmesi, kançılarya işlerinin Rus dili yanısıra Türk dillerinde de yürütülmesi idi. Bu tür yeniliklerle halkın korbaşıların birliklerine olan katılımının ve desteğinin azalacağı umutları vardı.⁸⁸⁴

Sovyet kumandanlığının basmacı hareketinin önemli korbaşıları ile görüşmeye başlaması genel olarak tüm basmacı hareketinin bir bekleme dönemine girmesine neden olmuştu. Görüşmeler sonucu Kırgız korbaşı Canıbek Kazı’nın 450 kişilik birliği ile 1921 Nisan ayında Sovyet birliklerine teslim olduğu duyuruldu. Canıbek Kazı’dan sonra Sovyet idaresi Şer Muhammed Bek’in en önemli korbaşılarından biri korbaşı Alier Bek ile görüşmelere başladı. Görüşmeler esnasında Alier Bek tarafından şeriatın gözetilmesi, bağımsız kadıların seçilmesi, erzak tevzi planının iptali gibi öne sürülen şartlar Kızılordu kumandanlığı tarafından kabul edilmemişti.⁸⁸⁵ Taşkent Sovyet idaresi ile yapılan barış sözleşmesinin şartlarına göre Canıbek’in ordusu bir askerî kuvvet olarak kabul edilecek ve çarpışmalara girmemek şartıyla çevrede istediği yerde ikamet edebilecek ve silahlarını da muhafaza

⁸⁸¹ RGVA, F.1075, op.11, d.34, s.126. Tasdikli suret; **Razgrom**, s.508.

⁸⁸² RGVA, F.278, op.1, d.83, s.29. Kopya; **Razgrom**, s.508.

⁸⁸³ RGVA, F.1075, op.11, d.34, s.110. Telgraf şeridi. **Razgrom**, s.509.

⁸⁸⁴ Zevelev, **İz istorii basmaçestva**, s.588.

⁸⁸⁵ **Turkestan**, s.364.

edebilecekti.⁸⁸⁶ Ancak Canıbek Kazı 1921 Eylül ayında 400 kişilik birliği ve birçok silah ve donanım ile basmacı hareketine geri dönmüştü⁸⁸⁷.

24 Mayıs 1921 tarihinde XXIII. Nişancı Alayına Kaşgar ve Özgen yerleşim yerlerini korbaşı Muhiddin'in birliklerinden temizleme ve Sovyet birliklerine teslim olmuş Kırgız korbaşıların müfrezelerinden ordu teşkil edilmesi emri verilmişti.⁸⁸⁸ Sovyet Fergana orduları grubunun “çok gizli” verilerine göre 1921 Haziran ile Eylül ayları arasında Fergana vadisinde 200 korbaşı birliği Kızılordu'ya karşı mücadele etmekteydi. Bu dönemde korbaşılar Fergana vadisinin büyük bir kısmını idare altına almıştı. Hokand ilçesinde İslam Pahlavon ve Eşmat Baybaça'nın kumandanlığı altında Norkuzi, Maşrab, Turgun, Hasan, Mirza Omar, Ömürkul korbaşılarının birlikleri bulunmaktaydı. Namangan ilçesinde Aşava kışlağında, Varzik'te, ve Çatkal'ın çeşitli illerinde Arzimat, Bayastan, ve Rahmankul korbaşıların birlikleri (Rahmankul'un idaresi altında ondan fazla korbaşı birliği bulunmaktaydı.); Çust'a kadarki Narın nehri boyunca Aman Pahlavon ve yardımcıları - korbaşı Maksud (Uyçı), korbaşı Dadabay'ın (Törekurgan) birlikleri mevcuttu. Fergana ilçesindeki tüm korbaşılar Şer Muhammed Bek tarafından yönetilmekteydi.⁸⁸⁹

1921 Ağustos ayında yapılan Türkistan Komünist Partisi VI. Konseyi'nde Nazır Törökulov'un sunduğu “Fergana hakkında” raporunda basmacılığın alevlenmesi ve kuvvetlenmesinin başlıca nedenleri olarak “*bizim siyaseti basiretsizliğimiz, sorunlara çözüm üretemememiz ve kurumlarımızın geçmişteki fanatizmi*” gösterilmiştir. Türkistan Komünist Partisi VI. Konseyi'nin hemen ardından, 21–23 Ağustos tarihleri arasında, Taşkent X. Sovyet Kongresi çağrıldı. X. Sovyet kongresinde de Türkistan Komünist Partisi VI. Konseyi'nde de ele alındığı gibi “Basmacılar Meselesi” tartışıldı ve korbaşı liderleri ile barış müzakerelerinin başlatılması için aşağıdaki kararlar alındı:

1. “*Basmacı liderleri ile ayrı ayrı yapılan görüşmeler mutlaka siyaset maksatları için kullanılmalıdır;*
2. *Basmacı birliklerinin bütün temsilcileri ile müzakereler yapılmasına gayret gösterilmelidir;*

⁸⁸⁶ Bademci, **Korbaşılar ve Enver Paşa**, s.306.

⁸⁸⁷ **Kırgız Cumhuriyeti Merkezî Siyasî Belgeler Arşivi**, F.10, op.1, d.229.

⁸⁸⁸ RGVA, F.1075, op.11, d.34, s.51. Telgraf şeridi;

⁸⁸⁹ **Turkestan**, s. 366.

3. *Basmacılarla yapılacak barış ve onların Sovyetler tarafına geçmesi, onların tamamen silahtan tecrit edilmeleri ile mümkün olabilir. Korbaşılardan çok sayıda şahsî muhafız bulundurmaları yasaklanmalıdır;*
4. *Fergana'daki görüşmelerin idaresi için, Türkistan Komisyonu'ndan ve Türkistan İhtilal ve Savaş Şurasından birer üye tayin edilmelidir.”*⁸⁹⁰

15 Şubat 1922 tarihinde Fergana'ya Türkistan Millî Komiserler Kurulu başkanı K.Atabayev⁸⁹¹ yönetiminde “Basmacılığa Karşı Mücadele Olağanüstü Komisyonu” getirilmişti. Komisyon Fergana bölgesindeki durumu inceledikten sonra “isyan hareketini” yerli halkın desteğini almadan yalnızca askerî yöntemlerle yok etmenin mümkün olmadığı sonucuna vardı. Bolşevik yönetimi basmacı hareketini yok etmek için yerli aşiret ve etnik gruplar arasındaki gerginlikleri ve anlaşmazlıkları kullanma taktiğini uyguladı. Örneğin: “İçkilik” aşiretinden olan ve dağlık Kırgız birliklerinin önderi olan Muhiddinbek'e⁸⁹² karşı “Otuzuul” (Otuzoğul) aşiretinin “aksakalları” Kadırbek Kamçıbekov ve Cemşidbek Karabekov'ların onayı ile aşiret üyeleri Sovyet kumandanlığı tarafından silahlandırıldı ve Oş ilçesi Gülçö köyünün etrafında savaş açıldı. Böylece toplam 1.000 kişilik 4 birlik oluşturuldu. Bu birliklerin yönetimi için Kırgız savunma karargâhı teşkil edildi. İlk başta bu birlikler daha küçük korbaşı birliklerini yok etmek için kullanıldı ise de, daha sonra Sovyet birlikleri ile birlikte Muhiddinbek korbaşının birliklerine saldırdılar. Bir ay kadar süren çatışmalardan sonra Muhiddinbek korbaşı kaybetti. 5 Temmuz 1922 tarihinde Muhiddinbek ve taraftarları esir alındı ve 26 Eylül'de Oş şehrinde Devrimci Askerî Mahkeme'nin kararıyla kurşuna dizildi⁸⁹³.

1922 yılında Şer Muhammed Bek'in idaresi altındaki Türkistan Özerk Hükümeti Zeki Velidi Togan'ın başkanlığındaki Türkistan Millî Birliği ile daimî

⁸⁹⁰ Bademci, **Korbaşılar ve Enver Paşa**, s.310.

⁸⁹¹ Atabayev Kaygısız Serdar oğlu (1887–1938) devlet adamı. Taşkent'te pedagoji eğitimi aldıktan sonra öğretmen ve banka görevlisi olarak çalıştı. 1917–1918 yıllarında Merv Sovyet Şurası Türkmen bölümü yöneticilerinden biri idi. 1918'de Kızılordu'ya ve RKP(b)'ya kaydoldu. 1919'da Merv Sovyet Şurası İcra Komitesi başkanı, Hazarötesi Devrim Komitesi başkan yardımcısı. 1920'de Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Millî Komiserler Şurası (SNK) başkanı ve Fergana orduları Devrimci Askerî Şurası başkanı. Fergana vadisinde basmacı ve “onları destekleyenleri” yok etmede faal bir rol aldı. 1925'te Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Millî Komiserler Şurası başkanı. 1937'de tutuklandı ve 1938'de idam edildi. 1956'da itibarı iade edildi.

⁸⁹² Korbaşı Muhiddinbek meşhur Alay bölgesi hanım valisi Kurmancan Datka'nın oğlu.

⁸⁹³ **Turkestan**, s.368;

bağlantı kurdu. Ayrıca o Semerkant'ta 15–20 Nisan tarihlerinde düzenlenen Türkistan Müslümanlarının II. Kurultayı'nın çalışmalarına katıldı.⁸⁹⁴ Kurultaya Fergana'dan ve Semerkant'tan önemli korbaşılar, Harezm ve Buhara cumhuriyetlerinin temsilcileri ve Hazarötesi ve Akmola bölgelerinden delegeler katıldı⁸⁹⁵. Kurultay bölgedeki Sovyet hükümetinin yok edilmesinden sonra kabul edilecek müstakbel anayasa olacak bir dokümanın onaylanması ile sona erdi⁸⁹⁶. Bu anayasanın metni ilk kez Türkiye'de muhacir dergisi olan “Yaş Türkistan”da yayınlandı⁸⁹⁷.

Bolşevikler, isyan edenleri hırsız ve basmacı hareketini ise siyasi içerikten yoksun bir haydutluk olarak göstermeye devam ettiler. Bu hususta kurultayda onaylanmış bu anayasa fevkalade bir anlam ifade etmektedir. Kararların 8. maddesi, mücadelenin amacının Türkistan'ın millî kurtuluşu olduğunu açıkça ifade etmiştir. Kurultay, 12. maddesiyle, Türkistan'ı “Bağımsız Türk İslam Cumhuriyeti” olarak ilan etmeye karar vermektedir.⁸⁹⁸ Anayasada Türkistan'daki “Bağımsız Türk İslam Cumhuriyeti” içerisine Sırderya, Fergana, Semerkant, Yedisu, Hazarötesi bölgelerinin dâhil olduğu kaydedilmiştir. Adı geçen cumhuriyetin yönetim kadrosu 15 makamdan ibaret olacaktı.⁸⁹⁹ Bunlar: 1-Reisicumhur, 2-Reisicumhur vekilli, 3-Genel sekreter, 4-Namangan ilçe kaymakamı, 5-Andican ilçe kaymakamı, 6-Margilan ilçe kaymakamı, 7-Hokand ilçe kaymakamı, 8-Oş ilçe kaymakamı, 9-Harbiye Nazırı, 10-Dışişleri Bakanı, 11-İçişleri, Posta–Telgraf Bakanı, 12-Adalet Bakanı, 13-Eğitim Bakanı, 14-Maliye Bakanı, 15-Ulaştırma Bakanı.⁹⁰⁰

Bağımsız Türk İslam Cumhuriyeti'nin teşkil edileceği tarihî güne kadar kurultay, Mayıs 1920'de Şer Muhammed Bek tarafından kurulmuş olan Türkistan Özerk Hükümeti'ni yönetim olarak belirledi. Semerkant ise bu yönetimin merkezinin bulunacağı yer olarak kararlaştırılmıştı fakat hükümeti üyeleri burada yalnızca bir ay kadar kalabildiler. Sovyet birliklerinin hücumu ve genel durumun kötüye gitmesi dolayısıyla hükümet merkezi Fergana basmacı hareketinin ocağı olan Namangan'a

⁸⁹⁴ **Turkestan**, s.364.

⁸⁹⁵ Hayit, **XX Yüzyılda Türkistan**, s.203.

⁸⁹⁶ Hayit “XX Yüzyılda Türkistan” eserinde anayasanın tüm metnini vermektedir.

⁸⁹⁷ **Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler**, s.147–150.

⁸⁹⁸ “Bir Tarihi Belge”, **Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler**, s.145.

⁸⁹⁹ “Türkistan Müslümanları'nın II. Kurultayı'nda alınan kararlar”, **Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler**, s.150.

⁹⁰⁰ Türkistan Müslümanlarının II. Kurultayı'nda alınan kararları için bkz. **Yaş Türkistan**, sayı 29, Nisan 1932, s.9–17.

taşıdı. Halbuki daha sonra da merkez sürekli yer değiştirmek zorunda kaldı. Türkistan Özek Hükümeti üyeleri ancak 12 Mayıs'ta Moskova'ya gönderilmesi için hazırlanan Taşkent'teki Sovyet yetkililerine kurultayın kararlarını iletebildiler.⁹⁰¹

Semerkant'taki II. Türkistan Müslümanları Kurultayı'ndan sonra korbaşı Şer Muhammed Bek 22 Nisan 1922 tarihinde Hokand ilçesi Koorabuva kışlağında Fergana korbaşılarının kurultayını düzenledi. Kurultayda vadinin mühim korbaşıları: Nur Muhammed Bek, Taş Muhammed Bek, Ruzi Muhammed Bek (Şer Muhammed Bek'in kardeşleri), İslam Pahlavon, Ahmed Palvan, Korabay, Mamaruzi ve diğerler katıldı. Kurultayda korbaşıların yerleşeceği iller hakkında görüşme yapıldı ve 1922 yılı için askerî operasyonlar ve faaliyetler planı belirlendi. Şer Muhammed Bek yeniden Fergana basmacı hareketinin yöneticisi olarak seçildi.⁹⁰²

Şer Muhammed Bek 1.000 kişilik ordusu ile Korabay, Nur Muhammed Bek, Taş Muhammed Bek, Ruzi Muhammed Bek, Yusufcan Maksud, Parpi, Madali, Ahmed Palvan, Ömer Ali, Mamaruzi, Hocabay, Tohtasun Mahsum, Nurmat korbaşıların birlikleri ile Garbua kışlağında konuşlanmıştı. Andican ilçesinde Şer Muhammed Bek'in yardımcısı ve önemli bir korbaşısı olan İsrail Gazi bulunmaktaydı. Onun idaresi altında Kazakbay, Molla Sabır, Kulibay, Yunus Ali, İsmail Nogay, Turacan, Batırbek korbaşılar ve diğerleri mevcut idi. Andican – Sultanabad demiryolu dalını Muhiddinbek korbaşının kumandanlığında olan korbaşılar Molla Davran, Molla Hoca, Ahmed Ali, Yoldaş Palvan kontrol etmekteydi. Oş ilçesi Muhiddinbek'in birliklerinin idaresi altında idi. Rus köyü Mingtepe'de Yolçı ve Osman Pansat'ın birlikleri; Bulakbaşı'da Yenibay ve Ahmed Palvan'ın; Aravan'da Şermat Kırgız'ın; Özgen'de Canıbek Kazı'nın birlikleri mevcuttu⁹⁰³

Bolşevik yönetimi oluşmuş zor durumdan bir çıkış yolu arayışı içerisinde basmacı hareketine karşı açtığı savaşta sürekli yeni taktikler uygulama yöntemine başvurdu. 15 Şubat 1922'de Fergana'ya Türkistan Millî Komiserler Sovyeti (SNK) başkanı Atabayev önderliğinde bir özel komisyon gönderdi. Atabayev, Türkistan Merkezî İcra Kurulu'na komisyonun Fergana bölgesindeki 1922 yılının Mart ayından Temmuz ayına kadarki 5 aylık süre içerisindeki çalışmalarının neticelerini sunarak şöyle belirtmekteydi: “1. toplam 1.851 erden oluşan küçük ve büyük korbaşı

⁹⁰¹ **Turkestan**, s.365; Hayit, **Turkestan v XX veke**, s.204–208.

⁹⁰² **Turkestan**, s.366.

⁹⁰³ **Turkestan**, s.366–367.

birlikleri yok edildi. 1.256 tüfek ele geçirildi. 2. Oş ilinin tamamı basmacılıktan kurtarıldı ve Andican ilçesi Kokan-kışlak hariç basmacılıktan temizlendi. 3. Namangan ilçesindeki 29 kazadan 22'si basmacılardan temizlendi. 4. Hokand bizim idaremiz altına girdi ve 3/1 temizlendi. 5. Margilan ilçesinin yarısı temizlendi. Sonuç itibariyle Fergana'daki basmacılık %50 temizlendi. Şüphesiz ki, başladığımız bu çalışmanın devamında ve yerli halkın da katkıda bulunmasının neticesinde bu yılın sonunda basmacılardan ve basmacılıktan kurtulacağız”⁹⁰⁴. Hâlbuki Atabayev'in tantanalı bildirisi gerçeklerden çok uzaktı. Fergana birlikleri grubu kumandanı 5 Haziran 1922 tarihli bir emrinde basmacı hareketinin yıldan yıla zayıflamak yerine daha da kuvvetlendiğini bildiriyordu.

10 Haziran 1922'de Sovyet Rusya askerî ve deniz işleri millî komiseri L.Troçki⁹⁰⁵ Fergana'ya geldi ve bizzat korbaşılara karşı operasyonları yönetti. “Kızıl terörün” organizatörlerinden biri olan Troçki burada isyan edenlere karşı merhametsiz yöntemlerin kullanılmasından çekinmedi. 13 Temmuz 1922 tarihinde Fergana bölgesi komünist partisi yöneticisi “uçar imha birliklerinin” arttırılması ve aktifleştirilmesi hakkında bir karar aldı. 25 Temmuz'dan itibaren Sovyet kumandanlığı korbaşılar ile barış görüşmelerine ara verdi. Bundan böyle teslim olan korbaşılar ve basmacılar afftan yararlanamayacaktı.⁹⁰⁶ Fergana basmacılarına karşı açtıkları savaşta Sovyet kumandanlığı merkezden yeniden askerî takviyeler sevk etti. Öte yandan 1922 yılı yaz sonu M. Budenniy'in süvari birliği Hokand, Margilan ve Andican bölgelerinde basmacılara karşı çatışmalara katılmıştı. Basmacıların Andican ve Özgen şehirleri arasında bulunan Grunç-Mazar'daki donanımlı tahkimatı Budenniy'in birliği tarafından işgal edilmişti.⁹⁰⁷

Gitgide zorlaşan şartlarda Şer Muhammed Bek korbaşı kuvvetlerinin birlikte hareket etmesine daha çok önem veriyor ve karargâhı olan Şehrihan'dan 20 kilometre kuzeyde bulunan Balıkçı ilindeki Oktepe kışlağında yiğitlerin askerî

⁹⁰⁴ **Turkestan**, s.368.

⁹⁰⁵ Lev Davidoviç Trotskiy (1879–1940) – Marksizm teoristi, Troçkizm akımının başlatılmasına neden olan şahıs. 1917 Ekim İhtilalinin organizatörlerinden biri. Kızılordu'nun teşkil edilmesinde faal bir rol oynamıştır. 1918–1927 yılları arasında Sovyet Rusya hükümetinde yüksek makamlarda görev almıştır. 1927'de tüm görevlerinden azledilerek sürgüne gönderilmiştir. 1929'da SSCB'den sınır dışı edilmiştir. Kömünizm teorisi üzerinde eserler kaleme almıştır. 1940 yılında Meksika'da NKVD ajanı tarafından yaralandı ve öldü.

⁹⁰⁶ **Turkestan**, s.369.

⁹⁰⁷ **Vospominaniya uçastnikov grajdanskoy voyni v Andijanskoy oblasti**, s.87

eğitimini başlatıyor. Şer Muhammed Bek korbaşılar Nur Muhammed Bek ve Ermat Maksım ile birlikte Doğu Buhara'ya ve Afganistan'a doğru yol alıyor. Bu seyahatin amacının ne olduğunu açıklayacak bir belge bulunmadığından dolayı seyahatin neticelerinden bir tahminde bulunabiliriz. 1922 sonbaharında Şer Muhammed Bek tarafından yayınlanan "Türkistan İlinin Halkına Beyanname"sinde Afganistan, Türkiye ve Çin elçilerinin Şer Muhammed Bek'e, Enver Paşa'nın ölümünden sonra Doğu Buhara'daki basmacı hareketinin önderi olan Selim Paşa ile bağlantı kurma tavsiyeleri ve Şer Muhammed Bek'e askerî yardım vaatlerinden bahsedilmekteydi. Hâlbuki daha sonra meydana gelen olaylar bu vaatleri gerçekleşmediğini göstermektedir. Beyanname ile birlikte Şer Muhammed Bek korbaşılara Selim Paşa'nın mektubunu dağıttı. Mektupta Selim Paşa'nın Fergana bağımsızlık mücahitlerine Sovyet hükümetine karşı askerî operasyonları yoğunlaştırmaları ve korbaşı birliklerinin muharebe kabiliyetlerini arttırmaları gerektiğini yazmakta idi⁹⁰⁸.

Ağustos 1922'de Enver Paşa'nın vurulmasından sonra Şer Muhammed Bek daha önce Doğu Buhara'ya Enver Paşa'ya gönderdiği birliklerini geri çağırdı. Fergana'daki basmacı hareketi, Türkistan Sovyet cephesinin daha 1921'de yapılan korbaşılarla görüşmelerinde ortaya çıkan, Kırgız ve Özbek korbaşılar arasındaki gerginlikten dolayı ikiye bölünmüş durumdaydı. Şer Muhammed Bek'in çabalarına rağmen bazı Kırgız korbaşılar Sovyet lehine taraf değiştirdiler. Böylece, 17 Nisan 1922 tarihinde Türkistan Cumhuriyeti Sovyet Millî Komitesi (*sovnarkom*) temsilcileri, Fergana vilayeti Devrim Komitesi (*revkom*) ve kumandanlık bir yanda, Kırgız korbaşılar: Canıbek Kazı Sagınbayev, Molla Hoca İslambayev, Abdullabek Ali Hacıev ve Gaip Pansat Abdurasulov diğer yanda olmak üzere karşılıklı barış antlaşması yapılmıştı. Teslim olanların halkın rızasıyla güvenlik birliklerine dâhil olmaları söz konusuydu.⁹⁰⁹

Otuzoğul aşireti reisi olan Kırgız korbaşı Canıbek Sovyet kumandanlığı ile anlaşma sonrası gümrük müdürü olarak tayin edildi, onun oğlu Ak-Car ilçesi milis müdürü olarak görevine başladı. 1923 yılına ait belgelerin birinde Korbaşı Canıbek'in eski silah arkadaşları ile bağlantılarını koparmadığı ve gizli olarak onlarla

⁹⁰⁸ **Turkestan**, s.370.

⁹⁰⁹ **Oş şehri Tarihi-Siyasi Belgeler Arşivi**, Devrim hareketi faal katılımcıları fonu..., G. Muzinov'un hatıralarından, s.1-2; Diğer kaynaklara göre korbaşı Canıbek ile görüşmeler daha 1921 baharında yapılmıştı. Bkz. **Razgrom kontrrevolyutsionnih sil v Kirgizii**, s.477-478;

işbirliği yaptığı kaydedilmiştir.⁹¹⁰ Daha sonra, Canıbek 1926 yılı Nisan ve Mayıs aylarında, Sovyet hükümetinin toprak ve su reformunu yürürlüğe geçirdiği sıralarda büyük bir ayaklanma başlatmıştı. Oş ilinde başlattığı bu ayaklanma Sovyet kumandanlığının ek takviyelerle donattığı Kızılordu tarafından bastırıldı. Canıbek'in kızı ve korbaşlarının hanımları rehine alındı, mal ve mülkü müsadere edildi.⁹¹¹

Şer Muhammed Bek tüm çabalarına rağmen basmacı hareketi zor durumdaydı. Sovyet birliklerinin hem sayı itibariyle basmacıları kat kat geçmiş olan, hem tecrübeli kadrolu kumandanlar tarafından yönetilen geniş çaplı operasyonları sonucunda basmacı hareketi çok büyük oranda beşerî ve maddi kayıplara uğradı. Fergana birlikleri karargâhının verdiği bilgilere göre 1922 yılının Haziran ayından Aralık ayına kadar 1.862 “ası” er katledilmiş, 1.376 kişi teslim olmuştu. Korbaşlardan 98 kişi öldürülmüş, 148 korbaşı ise esir alınmıştı. Ayrıca belirtilen süre içerisinde 2.000 tüfek, 10 mitralyöz ve 223.000 adet mühimmat ele geçirilmişti⁹¹². Pravda gazetesinin verdiği bilgilere göre (26.8.1923), 1922'nin son ayları itibariyle Bolşeviklerle anlaşılan basmacıların sayısını 4000 olarak tahmin edilmektedir. O sırada yakalanan 50 korbaşı Bolşevikler tarafından kurşuna dizilmişti. Paris'te yayımlanan Posledniye Novosti'de yazan Mustafa Çokay (30.8.1924) kurşuna dizilen Semerkantlı korbaşların ikisinin adlarını vermektedir: Behram-Bek ile Semerkant'ta öğretmenlik yapan Kâri Kâmil. İdam edilenlerin kesik başları, 1922 Eylül'ünde Taşkent'te toplanan Komünist Partisi'nin bölge konferansı oturumunda sergilenmişti.⁹¹³

Fergana basmacı hareketinin verdiği kayıplar mühimdi, yalnızca 1922 yılı Aralık ayı içerisinde 1.582 korbaşı ve er katledildi, 2.600 tüfek, 11 mitralyöz, 30.000 adet mühimmat, 10.000 at ve evcil hayvan düşmanın eline geçmişti. Korbaşı Şer Muhammed Bek son 5 yılda askerî direnişin müşküllerini omuzlarında arkalayan hem fiziksel hem ruhsal açıdan yorgun halkın durumunu ve basmacı hareketinin düştüğü ağır şartları ve kayıpları gözden geçirerek bir karara varıyor: Türkistan

⁹¹⁰ **Oş şehri Tarihi-Siyasi Belgeler Arşivi**, Devrim hareketi faal katılımcıları fonu..., G. Muzinov'un hatıralarından, s.3-4.

⁹¹¹ **Kırgız Cumhuriyeti Siyasi Belgeler Arşivi** (eski Parti Arşivi-Partarhiv), F.10, op.1, d.229, s.71–77, “Oblastnoy komitet VKP(b) t. Saadayevu i Vayneru, kopiya Sredazbüro SK VKP(b)”; F.7, op.7, d.67, s.120–121, “Politicheskoe i ekonomicheskoe sostoyanie Okruga v period Avgusta–15 Oktyabrya 1926”.

⁹¹² **Razgrom Kontr-revolutsionnıh Sil v Kirgizii**, s.16–17.

⁹¹³ Joseph Castagne, **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, s.108–109.

Özerk Yönetimi'ni dağıtıyor. Daha sonra 1922 Aralık ayının son günlerinde kardeşi Nur Muhammed Bek ve korbaşı Tohtosun Maksud ile 450–500 kişilik birliğin refakatinde Fergana vadisinden ayrılıyor.⁹¹⁴ Kuvvetlerinin bir kısmını Alay vadisi çevresinde kaybettikten sonra, Doğu Buhara topraklarına girerek Karategin Vilayeti'nin bir kasabası olan Açık Alma'dan öteye gidebilmek için vilayet laşkarbaşı Fuzeyl Maksud'a iltica isteğini gönderiyor.⁹¹⁵

Afganistan'a yerleşmiş olan Şer Muhammed Bek İngiliz hükümetiyle görüşmek için bir süreliğine Peşavar'a gidiyor ancak görüşmelerinde başarılı olamayıp 1924'de Kabul'e geri dönüyor. Daha sonraları bazı kaynaklara göre Sovyet hükümeti istihbarat ajanları aracılığıyla geri dönme tekliflerini reddettiğini, diğer kaynaklara göre tam tersine kendisinin Türkistan'a dönmesi için görüşmek istediği ancak kabul edilmediği doğrultusunda karışık bilgiler mevcut.⁹¹⁶ 1956 yılına kadar Afganistan'da kalan Şer Muhammed Bek, 1952'de kardeşi Nur Muhammed Bek'in Türkiye'ye göç etmesini müteakip Adana'ya yerleşir.⁹¹⁷

Şüphesiz ki Şer Muhammed Bek'in gidişi Fergana'daki basmacı hareketini son derece olumsuz etkiledi. Şer Muhammed Bek'in bağımsızlık mücadelesinden çekilmesi ile basmacı hareketinin merkezi Doğu Buhara olmuştur. Hâlbuki Fergana'da küçük çapta direniş devam etmekteydi. Sovyet yönetimi Fergana vadisinde kayda değer askerî ve siyasî potansiyel barındırmasına rağmen halk direnişini yok edemedi. Vatan bağımsızlığı fikirleri, millî örf-adetlerin korunması direnişin ölmemesi ve devam etmesine yeterince ilham verici sebepler idi. 1923 yılının başlarında Sovyet istihbarat kurumlarının verilerine göre Fergana bölgesinde toplam 7.000 kişilik 200 korbaşı birliği mücadelesine devam etmekteydi.⁹¹⁸ 1923 yılı sonbaharında ise Sovyet kumandanlığına göre Fergana vadisinde 181, (Namangan'dan 46, Hokand'dan 33, Andican'dan 24, Margilan'dan 66, Alay'dan 6, Oş'dan 7) korbaşı Sovyet hükümetine karşı mücadele etmektedir.

Şer Muhammed Bek'in basmacı hareketinden çekilmesinden sonra 1923 yılının Ocak ayında Fergana korbaşılarının kurultayında başkorbaşı olarak eskiden

⁹¹⁴ **Turkestan v naçale XX veka**, s.371.

⁹¹⁵ Bademci, **Korbaşılar ve Enver Paşa**, s.336. Ali Bademci eserinde Şer Muhammed Bek 1700 askerlik bir birlikle Fergana'dan ayrıldığını kaydetmiştir.

⁹¹⁶ Hayit, **Basmacılar**, 1997, s.232; **Boeviy epiçod. Basmaçestvo v Fergane**, 1934, s.62.

⁹¹⁷ **Enver Paşa ve Korbaşılar**, s.345.

⁹¹⁸ **Turkestan**, s.371.

Şer Muhammed Bek'in yardımcısı olan, itibar sahibi İslam Pahlavon ya da diğer namıyla İslamkul seçildi. İslam Pahlavon bazı belgelerde Emir-kumandan İslamkul ya da sadece İslamkul olarak geçmekteydi. 1923 yılı başlarında onun idaresi altında toplam 93 korbaşı ve 1723 yiğit faaliyet göstermekteydi. Doğup büyüdüğü Hokand ilçesinde 20 korbaşı ona itaat etmekteydi⁹¹⁹. İslam Pahlavon 1909 yılından itibaren Rus işgalcilere karşı mücadelenin içindeydi ve sadece korbaşıların değil halk arasında da yüksek itibara sahip idi. Sovyet kumandanlığının onunla anlaşma çabaları korbaşı İslamkul'ın tüm Hokand ilçesinin kendi kontrolü altına verilmesi şartı ile başlamadan sona ermişti.⁹²⁰

İslam Pahlavon'un taraftarları arasında Margilan ilçesinde Ahmed Palvan ve Yusufcan Maksım, Namangan ilçesinde Oman Palvan ve Bayatsan, Andican ilçesinde Kazakbay ve Nurmat Minbaşı, Oş ilçesinde İslam Laşkarbaşı ve Yulçı bulunmakta idiler. Hokand ilçesindeki korbaşılar ise İslam Pahlavon'un doğrudan emri altındaydı. Yeniden kurulan birlikler öncekilere nazaran daha küçüktü. Genellikle 40–50 kişiden, bazen de 10–15 kişiden oluşurdu. Daha dinamik olup gerilla savaşının yöntemlerini ustaca kullanabiliyorlardı. Ocak 1923'te bir seri başarılı operasyonla: Hokand ilçesindeki Yaypan garnizonuna ve Namangan ilçesindeki Çartak ve Ciydekap garnizonlarına düzenlenen hücumlarıyla tüm kayıplara rağmen mücadeleye devam edebileceğini göstermişlerdi.⁹²¹

Korbaşıların güç gösterisine karşılık Fergana'daki rejim daha da sertleşti. Şubat 1923'teki Fergana komünistlerinin konferansı kısa sürede tüm basmacıların yok edilmesini talep etti. Mayıs 1923'ten itibaren basmacı hareketinin yenilgeye uğraması artık sadece zaman meselesi idi. Korbaşı birlikleri ardı ardına bozguna uğramaktaydı. Sovyet kumandanlığı rüşvet ve şantaj dahil tüm etkin yöntemleri kullanmaya başladı. Gizli görüşmeler sonucu Yakubbek korbaşı rüşvetle ayartıldı ve Namangan basmacılarının başında olan Oman Palvan'ın üzerine salındı. Yakubbek Oman Palvan'ı pusuya düşürerek silahsızladı ve Bolşeviklere teslim etti. Diğer korbaşılar Yakubbek'le sert çatışmalara girmelerine rağmen Sovyet birliklerinin yardımıyla Yakubbek galip çıktı ve Oman Palvan kurtarılamadı. 13 Haziran'da Namangan şehrinin Pazar meydanında idam edilen Oman Palvan korbaşının ardından

⁹¹⁹ **Turkestan**, s.180–181.

⁹²⁰ Pylev, "Basmaçestvo v Tsentralnoy Azii", s.99.

⁹²¹ **Turkestan**, s.372.

Mahkam ve Sangin korbaşılar da diğer 6 yandaşı ile birlikte idam edildiler. Aynı kaderi ihanet eden Yakubbek korbaşı da paylaştı. Oman Palvan'ın tutuklanmasından sonra Sovyet birlikleri Yakubbek'e karşı operasyon düzenlediler ve onu da kurşuna dizdiler.⁹²²

İdamların kalabalık yerli halkın göz önünde yapılması tek bir amaç gütmekteydi: iktidardaki rejimin gücü kuvveti karşısında insanlarda korku hissi uyandırmak. Bu amacı Mayıs-Haziran 1923'te Türkistan'da kaldığı iki ay süresince SSCB silahlı kuvvetleri başkumandanı Serhey Kamenev açıkça gözler önüne sermişti. Kamenev tarafından kaleme alınan ve 123 maddeden oluşan detaylı "Basmacılıkla (haydutlukla) mücadele sistemi" dokümanında Sovyet birliklerinin nihai meselesi olarak basmacı hareketinin kısa sürede yok edilmesi kararı kaydedilmişti. Kamenev basmacıların merhametsizce katledilmesi fikrini askerlerin kafasına sokarak bunun için önemli yerlerin kuşatılması; imha birliklerinin basmacılara karşı yoğun operasyonların ana kuvveti olarak kullanılması; havadan saldırılar ve gerekirse basmacıların bulunduğu bölgenin, tüm halkın imhası gibi yöntemleri tavsiye etmişti.⁹²³ Kamenev 25 Mayıs'ta Türkistan cephesi devrimci askerî sovetinde yaptığı ve Hıdıraliyev, Rıskulov ve Dadabaev'in katılımıyla gerçekleşen özel toplantıda askerî baskının artırılması kararlaştırıldı ve toplantıdan sonra Fergana'ya basmacı hareketi ile mücadele için 200 kadar "tecrübeli partili ve Sovyet memurları" seferber edilmişti.⁹²⁴

9 Haziran 1923 tarihinde Türkistan Merkezi İcra Kurulu "Andican ilçesindeki basmacılığın acilen yok edilmesi" hakkında bir kararname kabul etti. Bu kararname ile Andican'da ve Andican ilçesinin Altınkö, Hakent, Erbaşı nahiyelerinde askerî ve olağanüstü durum ilan edildi. Andican'da Fergana birlikleri grubu kumandanı yönetiminde devrimci askerî kurul teşkil edildi ve Türkistan cephesi askerî faaliyetlerini basmacı hareketinin önemli merkezlerinden biri olan Andican'da başlatıldı. Böylece Kamenev'in başlattığı organizasyonlar gerçekleştirilmeye başladı. Sovyet birliklerinin Andican ilçesindeki yoğun operasyonları basmacılara ciddi zararlar verdi. Fergana orduları kumandanının bildirisinde 11 Haziran'dan 9

⁹²² **Turkestan**, s.373.

⁹²³ Türkistan Cephesi Devrimci Askerî Sovyeti (RVS Turkfronta), **Sbornik ukazaniy po bor'be s basmaçestvom**, Turkglavlit no.51, Türkistan cephesi karargâhı matbaası, Taşkent, 1924, s.6-26.

⁹²⁴ **Turkestan**, s.374

Temmuz'a kadar Andican ilçesinde ve genel olarak Fergana vilayetinde 33 korbaşı (12 ölü, 17 teslim, 4 tutuklu), 391 basmacı (98 ölü, 202 teslim, 91 tutuklu), 200 basmacı yandaşı, 189 tüfek, 109 tabanca ve 39 berdan tüfeği ele geçirilmişti. Zorlu çatışmalardan sonra Andican ilçesi korbaşıları Ahmad Palvan ve Kazakbay ilçeyi terk etmek zorunda kaldılar ve biri Oş ve civarındaki Ermat Maksım korbaşının yanına gitti, diğeri ise Hokand'daki basmacılara katıldı. Sovyet birlikleri onları takip ederek operasyonları Fergana-Oş istikameninde devam ettiler ancak oradak Ermat Maksım'um şiddetli direnişiyile karşılaştılar. İlk başlarda Ermat Maksım'un askerleri Sovyet birliklerinin saldırılarını geri çevirdiler ve hatta onları mağlub ettiler.⁹²⁵

17 Temmuz 1923 tarihinde Altıarık yakınındaki Şunk-Mazar kışlağında Fergana korbaşılarının kurultayı yapıldı. Kurultaya Ahmed Palvan, Karabay, Ömer Ali, Mama Ruzi, Mamadali, Hacı Pansat (Ermat Maksım'un kardeşi) ve diğ er nüfuzlu korbaşılar katıldı. İslam Pahlavon'un düştüğü müşkül durumu ve hareketin genel durumunu gözden geçirerek kurultay Fergana korbaşılarının başkumandanı olarak kendisi bizzat kurultaya katılamasa da Ermat Maksım seçilmişti. Ermat Maksım ulemâdan gelen bir aile mensubu olup, dinine sadık zatlardan biri idi. Basmacı hareketine verdiği altı yıl içerisinde Fergana korbaşılarının saygısına layık olmuş itibar sahibi bir korbaşıydı. Ermat Maksım'un kumandanlığı basmacı hareketinin en zor zamanlarına denk geldi. Sovyet askerî birlikleri İslam Pahlavon'un birliklerini takip etmekte, birliklerinin çekildiği Hokand'a mühim askerî kuvvetler sevk etmekteydi. Korbaşı İslam Pahlavon Temmuz ve Ağustos aylarında verdiği ağır kayıplardan dolayı ve 6 korbaşısı esir alındıktan sonra geride kalan erleriyle birlikte Hokand'dan Margilan ilçesine çekilmişti⁹²⁶.

1923 yılının ikinci yarısı basmacı hareketinin en trajik dönemidir. Korbaşı birlikleri Sovyet kuvvetleri karşısında büyük kayıplar verdi. Fergana Sovyet birlikleri grubunun askerî tebliğlerinde 1923 yılı 11 Haziran ile 10 Eylül tarihleri arasında 16 korbaşı ve 228 er öldürüldüğü, 23 korbaşı ve 258 er esir alındığı, 75 korbaşı ve 717 er teslim olduğu, 282 kişi de tutuklandığı kaydedilmiştir. Dadabay Laşkarbaşı, Baytuman Hoca, Salı Hoca, Eşmat Baybaça, Kazakbay, Cura Dardak, Bayastsan

⁹²⁵ **Turkestan**, s.375.

⁹²⁶ **Turkestan**, s.376.

Emir Laşkarbaşı ve diğer itibar sahibi nüfuzlu korbaşılar esir alınmıştı. Hamrakul Binbaşı, Molla Ruzimat, İsrail, Küçük Kazak, İbrahim, Mama Yusuf, Börübay, Nurmat Binbaşı, Türkboy, Nurali, Mamadali Pansat ve diğer korbaşılar teslim oldular. 3 Ekim 1923 tarihinde korbaşı İslam Pahlavon, 29 Ekim’de ise Assake’de Ahmed Palvan da Sovyet kumandanlığına teslim olmuştu⁹²⁷.

1923 yılı Kasım ayında *Fergana Bölgesi Devrimci Askerî Kurulu Özel Komisyonu* kararıyla tutuklanan 183 korbaşının dosyalarını askerî mahkemeye gönderildi. Başlangıçta askerî mahkeme “merhamet” göstererek korbaşıların sadece bir kısmını idam cezasına çarptırmışsa da 1924 yılında tüm korbaşılar ve onların yandaşları idam cezasına çarptırıldı. Dikkat çeken bir husus ise teslim olan korbaşılar dahi idam edilmişti.⁹²⁸ Toplam 1923 yılında Fergana’da düzenlenen harekâtlar sonucunda basmacı hareketi 320 korbaşı, 3.200 er kaybetti. Bunların içinden 175 korbaşı ve 1477 er Sovyet Türkistan cephe kumandanlığına teslim olduğu kaydedilmiştir. Bununla birlikte 2311 tüfek, 813 tabanca, 6 makineli tüfek, 4000 mermi ve 735 at müsadere edilmiştir.⁹²⁹

Verilen kayıplara rağmen basmacı hareketi 1923 yılının sonu ve 1924 yılın başlarına kadar Margilan, Hokand ve Andican ilçelerinde Sovyet askerî birliklerine karşı direndiler. Korbaşılar daha küçük birlikler teşkil ederek gerilla savaşı yöntemlerini kullanmaya başladılar. Vadide bulunan garnizonlara saldırmak, Margilan, Hocent ve Andican civarlarına ani saldırılar yapmak gibi taktikler uyguladılar. Bu tür saldırıların neticesinde 22 Kasım 1923 tarihinde korbaşı Turdubay ve taraftarları, Şer Muhammed Bek’in küçük kardeşi Nur Muhammed Bek ile Madiçek kışlağındaki Sovyet askerî bölüğünü bozguna uğratarak Hokand’a girmeyi başarmışlardı. Daha sonra Korbaşı Nur Muhammed Bek 1924 yılının başında temelli olarak Fergana vadisinden ayrıldı ve kalan hayatını yurtdışında, önce Afganistan’da, daha sonra ise Türkiye’de geçirdi. Onun büyük kardeşi Ruzi Muhammed Bek 1923 sonbaharında, ikinci kardeşi Taş Muhammed Bek daha sonra tutuklanarak idam edildi. 1924 yılının başında Fergana vadisinde 50 kadar küçük çaplı korbaşı birliği bulunuyordu ve 1.000 kişilik bir kuvvete sahiptiler. Bunlar basmacı hareketinin tanınmış korbaşıları Ermat Maksım, Karabay Laşkarbaşı, Umar

⁹²⁷ *Turkestan*, s. 376.

⁹²⁸ *İstoriya grajdanskoy voyni v Uzbekistane*. C.II. s.309.

⁹²⁹ Pylev, “Basmaçestvo v Tsentralnoy Azii”, s.82.

Ali Laşkarbaşı, Turdubay, Yusufcan Mahsum, Mama Ruzi, Molla Sabır, Taşmat Pansat, Turgunbay, Aşur Ali Pansat, Molla Bota yüzbaşı, Şamsi Osman Pansat, Satıpalı Pansat; Abdurahman ve diğerleri. Korbaşı birliklerinin kumandanlığını Ermat Maksum yapmaktaydı.⁹³⁰

Buna karşın RKP MK⁹³¹ Orta Asya bürosu basmacı hareketine karşı başarıları pekiştirmek amacıyla 6 Ocak 1924 tarihinde yapılan oturumda ahali arasında propaganda faaliyetlerinin ve çalışmalarının arttırılmasına karar verdi. Özellikle halk bilincinde basmacı hareketinin bir halk karşıtı düşman, basmacıların ise baskıncı ve haydut olduğu algısının yerleştirilmesine önem verildi. Orta Asya bürosu tüm talimatlarında basmacı hareketine karşı savaşın aralıksız devam etmesini emrediyordu. Türkistan cephesi basmacı hareketi ile mücadele üzerine müşavere ve müzakere organlarını dahi teşkil etmişti. Bu kurumlar Türkistan, Harezm ve Buhara cumhuriyetlerinde vilayet merkezlerinde oluşturulmuştu.⁹³² Sosyal ve kamu hayatının tüm alanlarını kapsayan zorba bir rejimin yerleşmesi, bölgelerdeki tüm merkezlerinin Türkistan cephesi askerleri tarafından ilhak edilmesi, yerli ahaliye karşı zorba ve terör yöntemlerinin kullanılması sonucunda Bolşevikler 1924 yılında basmacı hareketinin hızını kestiler. Burada kat be kat daha üstün beşerî, askerî ve maddî kaynaklara sahip Bolşevik rejimine karşı 7 yıldır süregelen acımasız savaşı omuzlarında arkalayan yerli ahalinin hem manevi hem maddî yorgunluğu, ağır ekonomik şartlar, açlık ve tahribat basmacı hareketinin durmasında önemli nedenlerdi. Tüm bunları dikkate alan korbaşıların çoğu bilinçli olarak mücadeleye son vermişlerdi.

Turar Rıskulov RK(b)P MK Türkistan Bürosu'nun yeniden yapılandırılması suretiyle 1922 ilkbaharında kurulmuş olan RK(b)P MK Orta Asya Bürosu'na üye olarak atandı. Bir süre sonra Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı görevine getirildi. Basmacı hareketine karşı mücadele, Rıskulov'un faaliyetlerinin temel yönünü oluşturmuştu. Basmacı hareketine karşı mücadelenin başlıca yöntemi olarak yerli halka ekonomik yardım yapılabilmesi için somut önlemler alınmasını istemişti. Halk kitlelerinin – özellikle köylülerinin hem basmacıların baskılarından hem sürekli askerî koşullarda yaşamaktan perişan

⁹³⁰ **Turkestan**, s.378'den naklen GAFO (Fergana Vilayeti Devlet Arşivi), F.435, Op.1, D.248, s.315

⁹³¹ Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi

⁹³² **Turkestan**, s.379.

olduklarını belirtmekteydi. Türkistan’da ekonomik hayatın canlandırılması, Türkistan halkının hayat şartlarının iyileştirilmesi basmacılık hareketini ortadan kaldıracak idi. Çalışmalarına vakıfların tekrar eski sahiplerine iade edilmesi, kadı ve bey mahkemelerine müsaade edilmesi yönünde Türkistan MİK kararının nasıl uygulanmakta olduğunu inceleyerek başladı. Bu kararın uygulanması, Basmacılığa karşı verilen mücadelenin tabanını genişletecekti. Rıskulov’un ısrarları sonucu; sivil çalışma hayatına geri dönmek isteyen sıradan basmacılara af çıkartıldı.⁹³³

RK(b)P MK Orta Asya Bürosu’nun rehberliği altında ve Rıskulov’un yoğun çalışmalarıyla Türkistan merkezî parti ve Sovyet organları, basmacılarla yoğun olarak mücadele edildi Fergana, Yedisu ve Sırderya illerindeki kurum ve kuruluşları deneyimli elemanlar göndererek destekledi. Alınan önlemler sayesinde 1922’de Fergana’da basmacı hareketi gerilemeye başladı. 1923 yılında hemen hemen tüm illerde basmacı hareketi bastırıldı. Margilan, Andican, Hokand ve Namangan bölgelerinde basmacılar öldürüldü. Rıskulov bu aşamada basmacı hareketine karşı mücadele konusundaki görüşlerini Pravda gazetesinde yayınlanan makalesinde ayrıntılı bir biçimde açıklamaktaydı. Bunların arasında basmacı hareketinin askerî yöntemlerle yok edilmesi gerektiği, yerli halkın siyasî eğitimine önem verilmesi gerektiği, basmacıların geri çekildiği bölgelerde yerli halka her türlü desteğin verilmesi ve yerli halkı korumada yerli milis güçlerinin önemli olduğunu belirtmekteydi. Rıskulov bu önlemler alınmadan basmacı hareketini yok etmede yalnızca askerî gayretler sonuç vermeyeceğine dikkat çekmekteydi.⁹³⁴

Basmacı hareketine karşı savaş sürecinde çökmüş olan ekonomik faaliyetlerin ciddi biçimde yeniden canlandırılması... Bununla ilgili olarak, Sovyet devletinin merkezî organlarına Türkistan Cumhuriyeti tarafından sunulan tüm taleplerin kesinlikle karşılanması; Fergana’da açlık çeken 400 bin kişiye yardım edilmesi... Sıradan basmacılara maddî yardım tahsisi... Topraksız köylülere (ki bunlar Fergana halkının yüzde 30’unu oluşturmaktaydı) toprak verilmesi... Pamuk üretiminin ve genel olarak tarımın kalkındırılması... Köylülerin köy kooperatiflerine girmelerinin sağlanması. Yerli halkın savunmasının güçlendirilmesi... Örneğin yerli halkın arasından seçilerek kurulan gönüllü milis birliklerini maddî yönden güçlendirmek ve

⁹³³ Kakinç, **Kızıl Cebe-Rıskulov**, s.146–147.

⁹³⁴ Kakinç, **Kızıl Cebe-Rıskulov**, s.148.

silah temin etmek; Açlık çeken Fergana halkına yardım toplamak için Türkistan ve Rusya çapında kampanyalar düzenlenmesi... Bu kampanyalar sırasında yerli halk arasında basmacı hareketinin mahiyeti konusunda aydınlatıcı çalışmalar yapılması.⁹³⁵

Basmacı hareketine karşı mücadele kapsamında Türkistan ekonomisinin kalkındırılması çalışmaları, Riskulov tarafından izah edilmiş olan sorunlar çerçevesinde gerçekleştirilmekteydi. 21 Aralık 1922 tarihli Sovyet Birliği Merkezî İcra Komitesi kararı doğrultusunda Türkistan'a 1,5 milyon altın ruble tutarında uzun vadeli kredi ayrıldı. 1923 yılında ise sulama sistemleri için 6 milyon altın ruble tahsis edildi. Devlet açısından stratejik önem taşıyan 3 sanayi tesisinin Türkistan'a devredilmesi çalışmaları, 1923 yılında tamamlandı. Pamuk işleme ve yakıt üretim tesislerinin yeniden yapılandırılmasına 2 milyon altın ruble tahsis edildi. İşçi ve memurların, devlet çalışanlarının maddî durumu 1922 sonları itibarıyla iyileşmeye başladı. Toplanan erzak vergisinin bütçe fazlası yerel yönetim organlarına verilmesi, Türkistan'da ödenmemiş maaşların ödenmeye başlamasına olanak verdi. Kültürel yapılanma konularına da maddî kaynak sağlandı. Örneğin 500'ün üzerinde şehir, kasaba ve köy okulu Rusya Federasyonu bütçesine dâhil edildi. Göçebe bölgelerde sıtma istasyonları, sağlık ocakları ve hastanele kurulması için maddî kaynak ve donanım tahsis edildi.⁹³⁶

RK(b)P MK Orta Asya Bürosu devlet cihazının düzenlenmesi, rüşvete karşı mücadele, yerli halktan (millî duygularını rencide ederek) yasadışı haraç alınması gibi durumlara karşı aktif mücadele veriyordu. Halka açık değerlendirme ve Sovyet icra komitesi toplantılarının geniş çapta yapılması, bu toplantılara yerli köylülerin çıkarlarını temsilen yoksul köylü temsilcilerinin ve Koşçi (Göçebe) birliklerinin katılımının sağlanması için önlem alındı. Yerli gençler arasından yeni kadrolar yetiştirilmesi yönünde de çalışmalar yapıldı.⁹³⁷

Riskulov'un bütün gayretleri, Türkistan'ın, Buhara ve Harezm halk Sovyet cumhuriyetlerinin ekonomik kalkındırılmasına yönelikti. Riskulov'un önerisiyle kurulmuş olan Orta Asya İktisat Konseyi; Türkistan, Buhara ve Harezm cumhuriyetleri arasında ekonomik ve kültürel işbirliğinin organizasyonu konusunda geniş çaplı çalışmalar başlattı. 1923 yılı ortalarında Buhara ve Harezm

⁹³⁵ Detaylı bilgi için bkz. D.L Golinkov, **Kruşeniye antisovetskogo podpolya**, C.II, Moskova, 1980.

⁹³⁶ Kakinç, **Kızıl Cebe-Riskulov**, s.149.

⁹³⁷ Kakinç, **Kızıl Cebe-Riskulov**, s.150.

cumhuriyetleri arasında para tedavülü ortak hale getirildi. Sulama tesislerinin yönetimi ve sulama sistemlerinin işletilmesi merkezî bir kuruma (Sredazvodkhoz) bağlandı. Posta ve telgraf hizmetleri de tek bir yönetim altında birleştirildi.⁹³⁸

3.3 Buhara ve Hive Hanlıklarında Siyasî Durum ve Basmacı Hareketi

1917’de Rusya’daki demokratik Şubat ihtilalinin zaferi ve “beyaz” çarın tahtından vazgeçmesi hakkında haberler Buhara ve Hive’nin halkı tarafından sevinçle karşılandı. Onlar bu haberi sonunda Rusya İmparatorluğundan kurtularak kendi kaderini kendileri çizebilecekleri bir özgürlük ve kalkınmaya dair bir gelişme olarak algıladılar. Toplumun öncü kesimi olan Ceditçiler bu habere en çok sevinenler arasındaydı. Rusya’daki Şubat Devrimi’nden sonra Buhara ve Hive hanlıklarındaki Ceditçiler Jön Türkler misali Yaş Buharalı ve Yaş Hiveli olarak hem ideolojik hem yapısal olarak bir değişim yaşadılar. Hanlıklardaki ceditçi hareketi bu devletlerdeki toplumu demokrasi ve sosyal gelişme yolunda ilerlemeye teşvik ederek şüphesiz ki olumlu yönde etkilemekteydi.

7 Nisan 1917 tarihinde Emir’in sarayında vuku bulan kalabalık bir toplantıda Emir Said Alimhan emirlikte yapılacak reformlar hakkında bir beyanname ilan etti. Beyannamede emir halktan toplanan verginin sistemleştirilmesine, hanlığın başkentinde toprak sahibi, tüccar ve ulemâ temsilcilerinden şehrin genel işleri, millî eğitim ve sağlık kurumlarını yönetecek bir meclis oluşturacağına, hanlıkta endüstri ve ticaretin gelişmesine özel olarak ilgi göstereceğine, hanlığın yönetimini geliştirmeye ve “faydalı bilim ve ilmin” gelişmesini sağlamaya söz veriyordu⁹³⁹. Aslında beyannamenin kimî kısımları daha önce Rusya elçisi A.Miller’in Emir ile olan görüşmelerinde ifade ettiği Yaş Buharalıların reformcu görüşlerini yansıtmakta idi.

⁹³⁸ Detaylı bkz. *Postanovleniya I Ekonomičeskoy konferentsii sredneaziatskih respublik Turkestana, Buharı i Harezma*, Taşkent, 1923.

⁹³⁹ *Turkestan*, s.287; *Turkestanskije vedomosti*. 1917, 25 Haziran.

Yaş Buharalılar Emir'in beyannamede ilan ettiği reformlara destek olarak kalabalık bir sokak yürüyüşü yapmayı düşünmüşlerdi. Yaş Buharalılar arasında yürüyüşün yapıp yapılmaması gerektiğine dair fikir ayrılığı ortaya çıkmış olsa dahi 8 Nisan 1917'de Eski Buhara'da Yaş Buharalılar'ın organize ettikleri ve "Yaşasın özgürlük!", "Yaşasın emir ve şeriat!" sloganlarıyla sokak yürüyüşleri gerçekleşti. Fakat yürüyüşe katılanların çoğunluğu Buhara medreseleri öğrencileri olan ve muhafazakâr görüşlü bir kalabalık tarafından merhametsizce dövüldü. Muhafazakâr güçlerin baskısı ile emir Said Alimhan ilan ettiği beyannameyi iptal etti. Ülkede reaksiyon kuvvetlendi ve aralarında aydın Sadreddin Ayni de olan demokrasi ve reform yanlısı birçok kişiye işkence edildi⁹⁴⁰. Böyle bir trajik olayla emirliğin liberal demokratları – Yaş Buharalılar'ın Rusya'daki Geçici hükümetin ilan ettiği özgürlüklerden istifade etme gayretleri sona ermiş oldu. Buhara'daki demokratik reformların gerçekleşmesini önleyen sebepler arasında emirliğin içindeki muhafazakâr güçlerin karşı koymasının yanısıra Rusya'daki Geçici hükümetin sözde reform yanlısı olup fiilen reform karşıtı olan faaliyetleri sayılabilir.

Gördüğümüz gibi liberal demokratlar olan Yaş Buharalı ve Yaş Hivelilerin, Rusya'daki demokratik Şubat devriminin meyvelerinden istifade ederek hanlıklardaki otoriter monarşileri kısıtlayarak ülkelerini demokrasi yolunda gelişmelerini sağlama çabaları başarısızlığa uğradı.⁹⁴¹ Yaş Buharalılar takibe alındı, tutuklandı ve işkence edildi. Katliamdan kaçan Yaş Buharalılar Taşkent, Semerkant ve Yeni Buhara'ya (Kagan) kaçtılar.⁹⁴²

Rusya'daki Şubat devrimi Hive hanlığında da siyasî hayatın yoğunlaşmasına neden olmuştu. Ülkenin birçok şehrinde yürüyüşler, protestolar ve toplantılar gerçekleşmişti. Özellikle Hive hanlığının başkentinde, 4 Nisan 1917 tarihinde gerçekleşen sokak yürüyüşü hayli kalabalıktı. Yaş Hiveliler önderliğindeki yürüyüşe katılanlar kırmızı bayrak ve "Zorbalık, merhametsizlik ve baskı defolsun!", "Yaşasın özgürlük!" sloganlarıyla Hive'deki Rus garnizonu kışlarına doğru yürüdüler. Kışladaki askerler Yaş Hivelilerin gösterisine katıldılar ve hana karşı isyana teşvik edici sloganlar attılar⁹⁴³. Hâlbuki Yaş Hivelilerin amacı hana karşı isyan başlatmak

⁹⁴⁰ **Turkestan**, s.288.

⁹⁴¹ 7 Nisan 1917 beyannamesi hakkında detaylı bkz. F. Hocaev, **İzbrannie Trudi**, C.I, Taşkent, 1970, s.99-107.

⁹⁴² **Turkestan**, s.288.

⁹⁴³ **Turkestan**, s.288; Turan. 1917, 9 Haziran.

değildi ve tüm amaçlarını barış yoluyla gerçekleştirmeyi gaye edinmişlerdi. Yaş Hiveliler partisi temsilcileri Hive hanı Asfandiyarhan'ın sarayında yüksek mevki sahibi olan Matmuradov başkanlığında hazırladıkları beyannameyi hana sundular. 5 Nisan 1917 tarihinde Asfandiyarhan beyannameyi imzaladı ve Hive asılladelerinin bulunduğu mecliste ilan etti⁹⁴⁴. Hanın yetkileri ulemâ ve tüccarlardan seçilecek meclis ve nazırlar kurulu tarafından sınırlandırılacak idi. Devlet hazine kontrol altına alınacak ve Asfandiyarhan ülkede demiryolları yapmaya, posta ve telgraf, yeni usul mektepler açmaya söz veriyordu⁹⁴⁵.

Hive hanlığında da Buhara'da olduğu gibi Yaş Hivelilerin sunduğu reformlar Hive hanı Asfandiyarhan tarafından kabul edildi ve Hive ileri gelenlerine bir toplantıda duyuruldu.⁹⁴⁶ Kabul edilen beyannameye göre Hive'de anayasal monarşi ilan edildi. Han iktidarını 30–50 kişiden oluşan nazırlar kurulu ve meclisle paylaşmak zorunda kalıyordu. Asfandiyarhan reformları mecburen kabul etmişti ve Yaş Hiveliler ile hanlığını paylaşmayı düşünmüyordu. Haziran 1917'de Asfandiyarhan Rusya Geçici Hükümeti temsilcisi General Mirbadalov'un desteğiyle Matmuradov başta olmak üzere Yaş Hivelilerin yönetim üyelerini tutukladı, diğer Yaş Hivelileri ise kâfir ilan ederek takibe aldı.⁹⁴⁷

Petrograd'daki 1917 Ekim Devrimi hanlıklardaki siyasî durumu değiştirdi, Hive ve Buhara Rusya'nın "himayesinden" çıkarak bağımsız devletler haline geldiler. Onların siyasî bağımsızlığı Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti yönetimi ve Sovyet Türkistanı Sovyet Millî Komitesi tarafından dahi kabul edilmişti. Fakat Rusya'daki geçici hükümetin devrilmesiyle birlikte hanlıklar Rusya'nın siyasî-askerî desteğinden de mahrum kaldılar. Bu durum kısa sürede hanlıklardaki siyasî durumu etkileyecekti. Yaş Buharalılar Taşkent'teki Türkistan Sovyet hükümeti başkanı F. Kolesov ile irtibata geçti. Yaş Buharalılar Buhara'daki devlet kurumlarının kontrolünü ele geçirmek, Emiri ve hükümet üyelerini tutuklama planını yapmışlardı. Onlar Kolesov'a partilerinin Said Alimhan iktidarının devredilmesi üzerine geniş çaplı çalışmalar yaptığını ve Buhara halkının onların arkasında olduğunu ve 30.000 erle Emir'e karşı ayaklanabileceğini aktarmıştı. Bunun üzerine Kolesov 28 Şubat

⁹⁴⁴ *İstoriya Buharskoy i Horezmskoy Narodnih Sovetskih Respublik*, Moskova, 1971, s.51–52.

⁹⁴⁵ *Pobeda sovetsskoy vlasti v Sredney Azii i Kazahstane*, Taşkent, 1967, s.652.

⁹⁴⁶ Detaylı bkz. *İstoriya Buharskoy i Horezmskoy narodnih sovetskih respublik*, s.51–52.

⁹⁴⁷ *Hronika sobitij Velikoy Oktyabrskoy sotsialistiçeskoy revolyutsii v Uzbekistane*, Şubat-Ekim 1917, Taşkent, 1962, s.208.

1918 tarihinde Kızılordu birliğiyle Yeni Buhara şehrine geldi. Öncelikle Emire bir kesin uyarı gönderildi. Buhara'nın sosyal ve siyasî alanlarında yapılması gereken reformlar sıralanan bu ultimatoma beklendiği gibi Emir tarafından reddedildi.⁹⁴⁸

Kolesov'un emriyle 2 Mart 1918'de başlayan Buhara hücumu Yaş Buharalıların 200–300 kişilik birliğinin de katıldığı Kızılordu birliği ve işçi grupları Yeni Buhara'ya kadar ilerlediyse de "*gaza-cihad fetvası*" ile halkı çevresine toplamayı başaran Emir tarafından yenilgiye uğratıldı. Bunun üzerine Kolosev, Emir ile 25 Mart 1918'de bir barış anlaşması imzalayarak Buhara'nın bağımsızlığını tanıdı.⁹⁴⁹ Sovyetler tarafından "Kolesov Macerası" olarak tanımlanan ve her iki tarafa da büyük kayıplar getirmiş olan Türkistan Sovyet hükümetinin Buhara Emirliği'ndeki askerî eşkıyalığı, Kızıl Tepe barış antlaşmasıyla son buldu. Yenilikçi liderlerden biri olan şair Sadrettin Ayni, Sovyet birliklerinin geri çekilirken tren istasyonu civarındaki yerleşim bölgelerini yağmalayıp harap ettiklerini, Yaş Buharalıları kurşuna dizdiklerini kaydetmiştir.⁹⁵⁰

Mart 1918 olayları Sovyet Rusya ve Sovyet Türkistan hükümetlerinin amaçlarını ve isteklerini açıkça ortaya sermişti. Bundan sonra Buhara Emiri'nin iç siyasetinin amacı ülkenin savunma kuvvetlerini geliştirmek, donatılmış, disiplinli ve kalabalık bir ordu kurmak olmuştu.⁹⁵¹ Bununla birlikte Yaş Buharalılara karşı yapılan katliam had safhaya ulaşmıştı. Bazı kaynaklara göre 1.500 Yaş Buharalı öldürülmüştü ve mallarına el konulmuştu.⁹⁵² Sovyetlerin Buhara'ya saldırısı emirlikte Sovyet aleyhtarı bir hareketin gelişmesine neden olmuştu. Rusların yanında yer almalarından dolayı Buhara yönetimi, ulemâ ve halktan tepki gören Yaş Buharalıları ikiye ayırdı. Osman Hoca önderliğindeki bir grup bağımsız bir cumhuriyet kurmayı amaçlarken diğer bir grup ise Sovyetlerle işbirliğine başladılar.⁹⁵³

1918 başlarında Zaytsev'in Kossak birliklerinin Hive hanlığından gitmesi ve Sovyetlerin 1917 sonu 1918 başlarında Hive hanlığının sınırında olan Türkistan'ın Amuderya bölgesinin işgali Hive hanı Asfandiyar'ı Bolşeviklere karşı Cüneydhanı

⁹⁴⁸ Fayzulla Hocayev, **İzbranniye Trudı**, Taşkent, 1970, s.141.

⁹⁴⁹ Seyfettin Erşahin, "Türkistan'ın "Verilen Bağımsızlık"tan "Alınan Bağımsızlığa" Yürüyüşü Üzerine Bazı Değerlendirmeler", AÜİFD, cilt XLIV (2003) Sayı 1, s.317.

⁹⁵⁰ Hayit, **Basmacılar**, s.94.

⁹⁵¹ **Turkestan**, s.295.

⁹⁵² Hocayev, **İzbranniye Trudı**, s.147.

⁹⁵³ Erşahin, "Türkistan'ın "Verilen Bağımsızlık"tan "Alınan Bağımsızlığa" Yürüyüşü Üzerine Bazı Değerlendirmeler", s.318.

davet etmesine neden oldu. Ancak Cüneydhan iktidarda uzun süre kalamadı, öldürüldü ve tahtı amcası Said Abdulla aldı.⁹⁵⁴

1918 yılının başlarında Hive Hanlığı'ndaki iktidar fiilen Cüneydhan'ın eline geçmiş durumdaydı. Cüneydhan en baştan beri Türkistan'a yerleşen Bolşevik rejiminin sadece kendi iktidarı için değil aynı zamanda ülkesinin özgürlüğü ve bağımsızlığı için de ciddi bir tehlike olduğunun farkına varmıştı. İktidara davet edilen Cüneydhan Bolşevik rejiminin bir tehdit oluşturduğunu kavrayarak hanlığın savunma kuvvetlerini güçlendirmeye başladı ve ordusunun sayısını 10.000 ere çıkarmıştı. Aynı zamanda Hive Hanlığı'nın arkasını tüm Sovyet Rusya'nın askerî kuvvetlerine dayanmış olan Bolşevik Türkistan Sovyet Cumhuriyeti'ne karşı mücadelede şanslarını arttırmak amacıyla Türkistan Millî Birliği, Geçici Hazarötesi Hükümeti⁹⁵⁵, Fergana'daki basmacı hareketi, Kolçak ve İngiltere hükümetiyle bağlantılar oluşturdu.⁹⁵⁶ Onlardan destek sözünü aldıktan ve askerî kuvvetlerini geliştirdikten sonra Cüneydhan 1918 Eylül ayından 1919 Mart ayına kadar Türkistan Sovyet Cumhuriyeti'nin Amuderya bölgesine karşı askerî saldırılar düzenledi. Birliklerinin dinlenmesi ve kuvvetlerinin güçlenmesi amacıyla Cüneydhan Sovyet birlikleriyle 7 Nisan 1919 tarihinde bir barış anlaşması imzaladı. Bu esnada Hive'deki askerî-siyasî durumda bozulma had safhaya ulaştı. Hanlıktaki dağınıklık, açlık ve hanlık yönetiminin ve Cüneydhan birliklerinin başına buyrukluğu halkın geniş kitlelerinde şiddetli memnuniyetsizliğine neden oldu. Cüneydhan'ın askerî seferberlik ilanı ve kişi başı 300 rublelik askerî vergi koyması halkın omuzlarına ağır bir yük olarak çöktü. Bazı bölgelerde hanın birlikleriyle çatışmalara yol açan halk ayaklanmaları ortaya çıkmaya başladı. Halk vergi ödemeyi reddetti ve seferberliğe karşı çıktı.⁹⁵⁷

Cüneydhan ile yaptığı antlaşma ile Ruslar Harezmi'de komünist düşüncelere uygun bir zemin hazırlamaya çalışmışlardır. Ancak Hive'de hiçbir yerli komünist olmadığından bu fikirlerin tatbiki hayli zaman almış, sonunda, Hive'deki Rus askerler Cüneydhan'dan kaçan Özbeklerle bir "Hive İhtilal Taburu" kurarak Hive'de bir Sovyet Hükümeti kurulmasını talep etmişlerdir. Hive İhtilal Taburu'nun yardım

⁹⁵⁴ Detaylı bkz. *İstoriya Uzbekskoy SSR*, C.I, Taşkent, 1967, s.257–258.

⁹⁵⁵ Geçici Hazarötesi Hükümeti Aşkabat'ta Sovyet rejimi karşısı Ruslar tarafından ilan edilmişti.

⁹⁵⁶ *Turkestan*, s.298.

⁹⁵⁷ Detaylı bkz. G. Nepesov, *İz istorii Horezmskoy respubliki 1920–1924*, Taşkent, 1962, s.154–155.

istemesi üzerine Sovyetler Türkistan'daki Kızılordu birliklerinden bir kısmını Hive'ye sevk ettiler.⁹⁵⁸

Ayaklananlar Cüneydhan'ın 15.000 kişilik ordusuna karşı Petroaleksandrovska'ya delegeler göndererek Sovyetlerden yardım istediler. Türkistan Sovyet Cumhuriyeti ve Türkistan Komünist Partisi bu yardım çağrısını uzun zamandır bekliyorlardı ve Türkistan Komisyonu Hive'deki Sovyet yetkilisi Skalov'a "Hive'nin ayaklanan halkına" yardım edilmesi için talimat gönderdi. Ocak 1920'de Sovyet birliklerinin Cüneydhan'ın ordusuna karşı başarılı operasyonları sonucu hanlığın başkenti Hive'yi kontrol altına aldı.⁹⁵⁹ Böylece Sovyet yönetiminin senaryosu ile ve Kızılordu kuvvetleriyle Hive hanlığında devrim yapıldı ve hanlık rejimine son verildi. İktidara Özbek Yaş Hiveliler, Türkmen aşiret beyleri ve ulemâ gelmişti.⁹⁶⁰

4 Nisan 1920 tarihinde Hive'de komünistlerin genel toplantısı yapıldı ve Alimcan Akçurin'in başkanlığında Harezmi komünist partisi yönetim komitesi seçildi. Harezmi Komünist Partisi'nin yönetim komitesinin teşkil edilmesiyle Yaş Hiveliler partilerini kapattılar ve D.Sultanmuradov dâhil Yaş Hiveliler'in çoğu komünist partisine kaydoldular. Daha sonra 27-30 Nisan arasında Hive'de düzenlenen Harezmi Millî Temsilciler Kurultayı'nda Hive hanlığının kaldırıldığı ve Harezmi Millî Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan edildi. Yeni kurulan cumhuriyetin askerî-siyasî durumu sürekli tehdit altındaydı. Zira bir yandan Sovyet rejiminin düşmanı olan Cüneydhan kuvvet toplamaktaydı ve yakın zamanda saldırıya geçebilirdi, diğer taraftan ulemâ halkı hanlık rejimine dönmeye çağırıyordu. Bu şartlarda Harezmi Millî Sovyet Cumhuriyeti'nin yönetiminin Sovyet Rusya'nın desteğine ihtiyacı vardı. Bu amaçla Hive Meclisi eski başkanı ve Maliye Nazırı Baba Ahun'un başkanlığında Moskova'ya bir heyet gönderdi. 13 Eylül 1920 tarihinde Harezmi Cumhuriyeti ile Sovyet Rusyası arasında bir antlaşma imzalandı. Sovyet Rusya Harezmi Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyordu ve eski Rusya hükümetlerinin Harezmi'ye karşı haklarından vazgeçiyordu. Ayrıca iki ülke arasında

⁹⁵⁸ A.Sheehy, "The End of the Khanate of Khiva", *Central Asian Review*, 1967, Sayı: I, s.12-13; Füsün Kara, "Harezmi (Hive) Halk Cumhuriyeti", *Türkler*, s.809.

⁹⁵⁹ *Pobeda Sovetskoy vlasti v Sredney Azii i Kazahstane*, s.674-675.

⁹⁶⁰ *Turkestan*, s.305.

yapılan askerî-siyasî ve ekonomik antlaşmalar babında Sovyet Rusya Harezm cumhuriyetine askerî, ekonomik ve kültürel yardımda bulunacaktı.⁹⁶¹

Antlaşmanın giriş kısmında ve ilk fıkrasında Hive'nin istiklali Sovyet Rusya tarafından tanınmakta ancak daha sonraki fıkralardaki kayıtlar, tanınmış görünen istiklalin önemini ortadan kaldırmakta idi. Ayrıca bu antlaşma ile bir taraftan eskiden Rusların ve Rus şirket ve müesseselerinin Hive'de sahip oldukları imtiyaz hakları da ortadan kaldırılmakta ve bunların mal ve mülkleri Hive hükümetine devredilmekteydi. Bu antlaşmanın daha sonraki fıkraları da karşılıklı olmak kaydıyla Sovyet Rusya'ya Hive'nin bütün sahalarına nüfuz etme imkânları ve geniş imtiyazlar sağlamıştı.⁹⁶² Bu antlaşmanın yanı sıra 15 maddelik ayrı bir antlaşma daha imzalanmıştır. Antlaşmayla birlikte Hive hükümeti Sovyet Rusya'nın gümrük sınırı içine alınmakta, ekonomisi Rusya'nın iktisadî planına tabi kılınmakta ve bu ülke dış ülkelerden tamamıyla tecrit edilmekte idi. Bu fıkralara göre, Harezm Cumhuriyeti Sovyet Rusya temsilcilerinin rehberliği ve kontrolü olmadan Sovyetler dışındaki ülkelerle ticarî münasebetlerde bulunma haklarından mahrum bırakılmıştı.⁹⁶³

Sovyet Rusya Harezm Halk Cumhuriyeti ile yaptığı bu anlaşmalarla Harezm'in bütün kaderini elinde tutma hakkını elde etmiş ve Cumhuriyeti sıkı takibat altına almıştır.⁹⁶⁴ Zeki Velidi Togan Cumhurbaşkanı Pehlivanniyaz'ın Harezm'e gittiğinde kendisine “Ruslar bizi gittikçe fazla sıkıştırıyorlar ve hiçbir konuda itimat edilecek gibi değiller, şahsen bana ne tavsiye edersiniz?”, diye sorduğunu kendisinin de ona ilk etapta “oturduğu han sarayının bir gün kendisine hapisane olabileceğini” söylediğini bildirmektedir⁹⁶⁵

1918 Mart ayındaki olaylardan sonra Buhara Emirine karşı oluşan muhalefet merkezi komşu Türkistan Sovyet Cumhuriyeti'ne taşınmıştı. Ayrıca Mart olaylarından sonra Yaş Buharalılar arasında bir bölünme ortaya çıkmıştı. 20 Nisan 1918'de Taşkent'te tüm Buhara muhacirlerinin genel toplantısı gerçekleştirilmişti. Bu toplantıda Şura-yı İslamiye'ye katılmış eski ceditçiler olan sağcı Yaş Buharalılar,

⁹⁶¹ Detaylı bkz. **İstoriya Horezmskoy Narodnoy Sovetskoy respubliki**, s.56–61.

⁹⁶² İbrahim Yarkin, “Hive Hanlığı'nın Ortadan Kaldırılarak Harezm Halk Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Sovyetler Birliği'ne İlhakı”, **Türk Kültürü**, Ankara, 1971, s.99, s.238; Edward Allworth, **Central Asia: A Century of Russian Rule**, London, 1967, s.242.

⁹⁶³ T. Harazimli, “Hârazim Halk Cumhuriyetinin 50 Yılı”, **Millî Türkistan**, 1970, s.17, 26.

⁹⁶⁴ Füsün Kara, “Harezm (Hive) Halk Cumhuriyeti”, s.810.

⁹⁶⁵ Togan, **Hatıralar**, s.180.

merkezci olarak adlandırılan Buharalı sosyalist devrimciler ve Bolşevik partisine katılma isteği gösteren solcu Yaş Buharalılar yer almıştı. Tartışmalardan sonra “sağcılar” ve “merkezciler” komünistleri ateizmle, özel mülkiyete ve şeriata saldırı ile suçlayarak toplantıyı terk ettiler. Toplantıda kalan ve çoğunluğu işçi, esnaf ve biraz da aydın sınıf Buhara muhacirleri Rusya Komünist Partisi programının temelinde Buhara Komünist Partisi’nin teşkil edilmesi üzerinde bir anlaşmaya vardılar⁹⁶⁶.

1920 Ocak ayının başında Taşkent’e gelen Feyzulla Hocayev⁹⁶⁷ 12 Şubatta Rusya Komünist Partisi Merkezi Komitesi ve Türkistan Komisyonu tarafından onaylanan “*Devrimci Yaş Buharalı Türkistan Merkezi Bürosu*”nu teşkil etmişti. 14 Haziran 1920 tarihinde Feyzulla Hocayev tarafından oluşturulan partinin programı düzenlenen bir konferansta kabul edildi. Partinin amacı emirlikteki feodal-despotik rejimin kaldırılması, ülkede demokratik bir cumhuriyet teşkili ve genel seçim hakkının kabul edilmesi idi⁹⁶⁸. Devrimci Yaş Buharalılar Emir rejimine karşı bir muhalefet oluşturdular ve “Baskıya karşı birleşin!” sloganı ile halka çağrıda bulunmaya başladılar. Buhara Komünist Partisi’nden farklı olarak Devrimci Yaş Buharalılar kademeli demokratik gelişmeyi amaç edinmişlerdi ve yerel tarihi ve millî özellikleri dikkate almaktaydılar. Nasıl Buhara Komünist Partisi ilk baştan Sovyet rejimini kurmayı gaye edinmiş ise Devrimci Yaş Buharalılar Partisi de hanlık rejiminin harabeleri üzerinde demokratik bir cumhuriyet kurmayı düşünüyorlardı. Nüfusun dindarlığını dikkate alarak, komünistler gibi İslam’ı ihmal etmeyip yerine yeni demokratik cumhuriyeti şariat temellerinde kurmayı doğru bulmuşlardı. Böylece Devrimci Yaş Buharalılar komünistlerin aksine daha geniş sosyal tabana dayanmakta olup toplumun birçok unsurunun desteğini almış bulunmaktaydılar. Devrimci Yaş Buharalılar kendi partilerine ait “Uçkun” (Kıvılcım) gazetesini açmışlardı ve gazetenin ilk sayısını 15 Haziran 1920 tarihinde Taşkent’te yayınladılar. Gazete

⁹⁶⁶ **Turkestan**, s.310.

⁹⁶⁷ Feyzulla Hocayev (1896–1938). Sovyet Komünist Parti üyesi ve devlet adamı Detaylı bak. A.V. Arapov. K političeskoy biografii Fayzulla Hodjajeva. 4 Aralık 2005 (çevrimiçi) www.alexarapov.narod.ru.

⁹⁶⁸ Hocayev, “K istorii revolyutsii v Buhare i natsionalnogo razmejevaniya Sredney Azii”, **İzbrannıye Trudi**, cilt I, s.163–168.

demokratik fikirleri propaganda etmekte ve Buhara halkını Emire karşı çıkmaya çağırıyordu⁹⁶⁹.

Bu esnada Buhara hükümeti silah ve mühimmat satın almaya devam etmişti. Alınan tedbirlerin neticesinde 1919 yılının başlarında Emir'in ordusu yaklaşık 25.000 kişiden oluşmaktaydı. Ancak Emir Said Alimhan destek almadan *Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin (RSFSC)* silahlı kuvvetlerini arkasına alan Sovyet Türkistan'ın silahlı saldırısına karşı dayanamayacağını anlayarak Bolşeviklere karşı mücadelede destek aramaya başlamıştı. Buhara yönetimi Afganistan yönetimi ile bir "savunma birliği" antlaşması yapması yanısıra Fergana'daki basmacı hareketi ile bağlantıya geçmişti. Korbaşı birlikleri Kızılordu birlikleri ile olan çatışmalarda sıkça Buhara sınırlarına sığınarak yeniden mücadele etmek için Fergana vadisine dönüyorlardı. Bu durumla ilgili Fergana korbaşıları ile emir yönetimi arasında Bolşevik rejimine karşı stratejik planların münakaşa edildiği toplantılar düzenlenmişti.⁹⁷⁰

Türkistan Komisyonu üyeleri "Buhara sorununu" savaş yoluyla çözmeyi istiyordu ve bunların başında M.V. Frunze, V. V. Kuybishev ve G.İ. Bokiyy bulunmaktaydı. Onlara göre eldeki "*üç tane ordunun kuvveti Buhara'da taş üstünde taş bırakmamak için kâfi idi ve eğer buna iyice girilirse iki hafta bile yeterli idi*"⁹⁷¹. 23 Ağustos 1920 tarihinde Taşkent'e G.Y. Sokolnikov'un başkanlığındaki Türkistan Komisyonu'nun yeni üyeleri ile yapılan bir oturumda "Buhara İhtilali"nin hazırlık çalışmaları onaylandı ve müstakbel Buhara yönetiminin programı görüşüldü⁹⁷². Aynı gün Yaş Buharalılar, Buhara istikametinde harekete geçtiler ve ilk hamlede, Çarcooy'u ele geçirdiler, ardından Kermine ve Şehr-i Sebz yönlerinde askerî hareketlere başladılar.⁹⁷³ Emir Said Alimhan Sovyetlerin yaptığı tüm hazırlıklardan ve çalışmalardan haberdardı ve karşı tarafın dışişleri millî komiserlik temsilcisi D. Gopner ile Temmuz 1920'deki görüşmesinde Buhara'daki Rus yerleşim yerlerinde yoğunlaşmış Sovyet ordularının acilen çıkarılmasını, emirlik ile sınırlardaki Kızılordu birliklerinin çekilmesini ve Buhara'daki muhalefeti desteklememelerini

⁹⁶⁹ Hocayev, "K istorii revolyutsii v Buhare i natsionalnogo razmejevaniya Sredney Azii", s.23–25.

⁹⁷⁰ **Turkestan**, s.316.

⁹⁷¹ **Turkestan**, s. 320.

⁹⁷² A. İsanov, **Buharskaya Narodnaya Sovetskaya Respublika**. Taşkent, 1969, s.178–180, 186–187.

⁹⁷³ Bademci, **Korbaşlar ve Enver Paşa**, s.395.

talep etmişti. Hâlbuki Sovyet iktidarı Emir Said Alimhan'ın taleplerine sağır kalmıştı⁹⁷⁴. Emir rejiminin yıkılması için Türkistan cephesinden resmî verilere göre 28 Ağustos 1920'de 46 top, 230 mitralyöz, 10 zırhlı araba, 5 zırhlı tren ve 12 uçaklı 7.000 süngü ve kılıç gönderilmişti.⁹⁷⁵ Türkistan cephesi kuvvetlerinin yanısıra askerî operasyonlarda yaklaşık 5.000 kişilik Buhara Asî Birlikleri de yer almıştı. Bu kuvvetlere karşılık Buhara emirliği 10–20 top, “çoğu kullanılamayan” 150 kadar eski fitilli top ve 20 mitralyöz ile donanmış 3.725 süngü ve 7.850 kılıçla karşı koymuştu. Bunun dışında kullanımdan çıkmak üzere olan Rus Berdanka tüfeği ya da çakmaktaşı tüfeği gibi silahlarla ve hatta sopalarla silahlanmış 20 bin kadar kişi savaşa katılmayı bekliyordu⁹⁷⁶. Yaş Buharalılar 29 Ağustos günü, Sovyet harekâtının başlatıldığı gün Kağan'da bir toplantı düzenlediler: Feyzullah Hoca, Abdülhamit Arif, Osman Kocaoğlu, Mirza Rahim, Mükemmeliddin, Atahoca, Kari Yoldaş, Hasan Bey, Muhtarcan olmak üzere 9 kişiden meydana gelen bir **Muvakkat Hükümeti'nin** ilanını Emir Said Âlim Han'a tebliğe karar verdiler.⁹⁷⁷

Buhara, 2 Eylül 1920'de, Yaş Buharalıların da desteğiyle Rus General Frunze kumandanlığındaki Kızılordu'nun eline geçti. Frunze Buhara'yı alınca Lenin'e şu telgrafı çekmişti: *"Kızıl Buharalılar ile birleşen güçlerimiz Eski Buhara şehrini aldı. Terakkiyat düşmanlarının ve kara güruhların son dayanağı Buhara yok edildi. Registan üstünde Dünya Devrimi'nin Kızıl bayrağı galip bir şekilde dalgalanmaktadır"*⁹⁷⁸. Şehrin işgal edilmesinde 10 askerî uçak kullanılmış olup şehrin büyük bir kısmı harabelere dönüştü. Buhara Emirinin Afganistan'a kaçması ile birlikte Buhara Emirliği'nin siyasî hayatına son verildi⁹⁷⁹. M. Frunze tarafından organize edilen ve hayata geçirilen “Buhara operasyonu” Sovyetler tarafından bir “Buhara devriminin” son safhası olarak lanse edilmekteydi. Emirliğin başkentinin işgal edilmesinden sonra Buhara'daki iktidar Geçici Buhara Devrim Komitesinin eline geçti. Komitenin başında önce komünist Ahmadcan Abdusaidov, daha sonra Abdukadir Muhiddinov bulunmaktaydı. Geçici Devrim Komitesi, Türkistan

⁹⁷⁴ İzvestiya TurkCIK, 1920, 2 Eylül.

⁹⁷⁵ Hayit, **Türkistan**, s.264.

⁹⁷⁶ **Turkestan**, s.323.

⁹⁷⁷ Abdullah Recep Baysun, **Türkistan Millî Hareketleri**, İstanbul, 1943, s.41–47.

⁹⁷⁸ Hayit, **Türkistan**, s.176.

⁹⁷⁹ Mangit hanedanından, 8. ve son Buhara Emiri Mir Âlim Han, 1934'de Afganistan'da (Kabil) ölmüştür.

Komisyonu'nun da onayını aldıktan sonra Buhara devletinin bundan sonra “Bağımsız Buhara Sovyet Cumhuriyeti” olduğunu ilan etmekteydi.⁹⁸⁰ 11 Eylül 1920 tarihinde Devrimci Yaş Buharalılarının partisi tasfiye edildi ve üyelerinin çoğunluğu Buhara Komünist Partisi'ne katıldılar. Böylece 1920 sonbaharında Buhara'da, 1919 baharında Türkistan'da olduğu gibi tek partili bir rejim oluşmuştu.⁹⁸¹

14 Eylül'de Buhara Devrimci Komitesi ve Millî Komiserler Meclisi teşkil edilerek başkanlığını Feyzulla Hocayev üstlendi. 6 Ekim 1920 tarihinde Buhara emirinin eski yazlık sarayında – *Setare-i Mahe Hasse* – 1.960 delege ve millî temsilcinin katılımıyla I. Buhara Kurultayı çalışmaya başlamıştı⁹⁸². Kurultay, cumhuriyetin en üst yasama organı olarak tanımlanmış ve Halk Komiserliği Konseyi cumhuriyet yönetiminin en yüksek yürütme organı olarak kabul edilmiştir.⁹⁸³ Kurultayda A. Muhiddinov'un “Devrimci Buhara'nın devlet kuruluşu hakkında” raporu dinlendi. Rapora göre devlet kuruluşunda “devlete faydalı vatandaşlar”ın çalışabileceğinin ve bunlara çiftçiler, esnaf ve “kendi emeğiyle yaşayan herkesin katılabileceği” vurgulanmıştı. Hâlbuki seçimlere katılımdan bankacılar, tüccarlar ve ulema uzaklaştırılıyordu⁹⁸⁴. Böylece ülkede kabul edilen “demokratik” rejim sınıfsal ayrımcılık gözetmekte idi ve ülkenin siyasî hayatından nüfusun birçok kısmı uzakta tutuluyordu. Kurultay 8 Ekim 1920 tarihinde Buhara Emirliği'ni Buhara Millî Sovyet Cumhuriyeti olarak değiştirdi.⁹⁸⁵

Kurultayın onayıyla 4 Mayıs 1921'de Buhara Cumhuriyeti ile Moskova arasında Birleşme Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma ile cumhuriyetin bağımsızlığını ve özgürlüğünü garanti altına almak amacıyla geliştirilecek ortak plan, ortak liderlik ve yapılacak hazırlıkları yaomak üzere “askerî-siyasî” bir kongrenin toplanması sağlanmıştır. Anlaşmanın pek çok maddesi (5. 6. 7. ve 8.maddeler) gereğince yeni cumhuriyet tarafından RSFRS'den talep edilen ekonomik yardım ile ilgili hususlarda Buhara'nın RSFRS kanunlarına tabi olması öngörülmüştür. Diğer

⁹⁸⁰ **Turkestan**, s.326.

⁹⁸¹ Detaylı bkz. **Pobeda Sovetskoy vlasti v Sredney Azii i Kazahstane**, s.700–701; **İstoriya Buharskoy Narodnoy Sovetskoy Respubliki**, s.50–51; 89–91; 103

⁹⁸² Baymirza Hayit, Türkistan Rusya ile Çin arasında eserinde 2.000 kadar delege katıldığını kaydetmiştir, s.406.

⁹⁸³ Suchandana Chatterjee, “Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde İttifakların Şekillenmesi”, **Türkler**, s.776.

⁹⁸⁴ İşanov, **Buharskaya Narodnaya Sovetskaya Respublika**. Taşkent, 1969, s. 215.

⁹⁸⁵ **Turkestan**, s.328.

maddeler (3 ve 12. Maddeler) Buhara'nın askerî açıdan da RSFRS'ye tabi olduğunu göstermekteydi. Yeni cumhuriyetin tabi olduğu yükümlülükler, bazı liderlerin, özellikle Abdal Kadir Muhiddinov'un (Tarımdan sorumlu halk komiseri) hoşuna gitmemiştir. Rusya-Buhara Antlaşmasının bazı hükümlerini liderlerin onaylamaması ve duraksaması dikkat çeker hale gelmiştir.⁹⁸⁶ (özellikle II. ve III. Buhara Kurultayları döneminde)

Böylece Buhara'da gerçekleştirilen devrimin Buhara'nın toplumsal-siyasî ve sosyal-ekonomik gelişmesinin bir doğal gelişim süreci olmadığı ortaya çıkmaktadır. Söz konusu devrim, Bolşeviklerin bir “dünya devrimi” hayalinin uygulaması olup bunun gerçekleşmesi için Bolşevikler, bağımsız Buhara devletine silahlı saldırıda bulunmaktan çekinmedi. Saldırıların “meşhur” bahanesi “ayaklanmış” halka yardım etmektir. Sovyet Bolşevik yönetiminin sadece Türkistan coğrafyasında değil Kafkaslara kadar birçok yerde kullandığı bir taktik idi. Buhara Millî Sovyet Cumhuriyeti resmî olarak özerk devlet olup fiilen askerî, siyasî ve ekonomik açıdan Sovyet Rusya'ya bağlı olduğu için Türkistan Komisyonu'na danışmadan hiçbir önemli karar alamazdı. Türkistan komünistlerinin ve Türkistan Sovyet Cumhuriyeti yönetiminin Hive ve Buhara hanlıklarını yok etmeyi amaç edinmelerinin sebebi bir tesadüf değildi, bu gaye Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ve Rusya Komünist Partisi yönetimlerinin doğu ülkelerinin siyasî rejimlerine karşı bir yaklaşımını yansıtmaktaydı.

Buhara Emiri Mir Âlimhan'ın 2.000 kişilik ordusunun 21 Şubat 1921'de mağlup olması sonucunda Buhara hanlığının doğu kısmında dahi Sovyet hâkimiyeti kuruldu. Sovyet devlet kurumlarının temellerinin atılması için il ve ilçelerde Sovyet devrim komiteleri teşkil edilmeye başlandı. Doğu Buhara'nın Sovyetleştirilmesi zor siyasî şartlar altında gerçekleştiriliyordu. Yerli halk yabancı bir hükümetin topraklarına yerleşmesine ve hükmetmesine karşı çıkmakta idi. İşte bu direniş Doğu Buhara'daki silahlı muhalefeti ya da namı diğer basmacı hareketini besleyen ana damarlardan biri olmuştu.⁹⁸⁷

İbrahimbek Lakay Doğu Buhara'da konuşlanarak 21 Şubat'taki çarpışmalardan sonra Buhara Emiri'nin geriye kalan ordusunun kumandanlığını

⁹⁸⁶ Chatterjee, “Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde İttifakların Şekillenmesi”, **Türkler**, s.776.

⁹⁸⁷ **Turkestan**, s.522

üstlenmişti. İbrahimbek Lakay ya da Molla Muhammed İbrahimbek (1889–1932) Duşanbe'nin güneyinden 10 kilometre uzaklıktaki Köktaş'ın Uyalı kışlağında Özbek Lakaylarından⁹⁸⁸ gelen bir Buhara memurunun ailesine mensuptu. İbrahimbek varlıklı olmasına rağmen devlete çalışmakta olup üstlendiği görevlerinde takdir gördüğünü 1919 yılında Gissar beyinin ona “Karaulbegi” ve daha sonra “Mir Divanbegi”, “Topçubaşı” ve “Leşkerbaşı” unvanlarını vermesi işaret etmektedir. Emirlik ortadan kalktığında 31 yaşında olan Korbaşı İbrahimbek Sovyet rejimine karşı giriştiği silahlı mücadelede Buhara Emiri'nin sadık ve cesur yandaşı idi. 11 yıl süren mücadelesinin siyasî kanaati doğu Buhara topraklarının Sovyet birliklerinden temizlenmesi, eski yönetimin ve hayat tarzının geri getirilmesi ve iktidara Emir Said Âlim Han'ın gelmesi idi. İbrahimbek Lakay'a 1921 yılı Eylül ayındaki Buhara Korbaşıları Kurultayı'nda “İslam Leşkerbaşı” – İslam birliklerinin kumandanı yüksek unvanı verilmişti.

İbrahimbek siyasî görüşleri gereği basmacı hareketine Ceditçilerin ve Enver Paşa'nın katılmasını hoş karşılamamıştı. Enver Paşa ile olan münasebeti olumlu olarak tanımlanamazdı ve bazen bu iki önemli şahsın ihtilafı birbirini tutuklamasına varacak kadar olumsuz olaylara yol açmıştı.⁹⁸⁹ Fakat Emir'in etkisi ile İbrahimbek Lakay, Enver Paşa'nın ve onun vefatından sonra Selim Paşa'nın basmacı hareketinin önderliğine hakkı olduğunu kabul etmişti. Selim Paşa'nın Afganistan'a gitmesinden sonra basmacı hareketinin genel yönetimini İbrahimbek Lakay üstlenmişti. Basmacı birliklerinde ortaya koyduğu disiplin, korbaşı birliklerine erlerin seferber edilmesi, ordunun içindeki sert kurallar, soygunculuğa karşı verilen merhametsiz cezalar onun son derece düzenli ve halk ile iç içe olan bir ordu yaratma çabalarını ortaya koymaktadır. 1923–1924 yıllarında basmacı hareketinin Buhara'da uğradığı ağır tahribattan sonra bile Korbaşı İbrahimbek mücadelesine devam etti ve Buhara sınırlarından 21 Haziran 1926 tarihinde Türkistan'dan çekilen en son korbaşılarından biri olarak ayrıldı. Fakat Afganistan'a gittikten sonra bile sadık birlikleri ile birlikte sınırı geçerek Sovyet hükümetine karşı ayaklanmalar çıkarmaya çalışmıştı. Bu

⁹⁸⁸ Lakaylar – Türkistan'da sayı bakımından ikinci topluluk olan Özbeklerin bir kabilesidir. Doğu Buhara'da, Gölub vilayeti kuzeyinde Belçivan vilayeti güneyi ve Hisar vilayetinin doğusundaki geniş bozkırlarda meskûndurlar.

⁹⁸⁹ Detaylı bilgi için bkz. Bademci, **1917–1934, Türkistan Millî İstiklal Hareketi: Korbaşılar ve Enver Paşa**, s.71–99.

ayaklanmaların birinde, 23 Haziran 1931’de Sovyet birlikleri tarafından tutuklandı ve 31 Ağustos 1931 tarihinde idam edildi⁹⁹⁰.

Korbaşı İbrahimbek’in kumandanlığı altındaki Buhara basmacı hareketine Doğu Buhara’nın önemli korbaşıları: Devletmendbek, Aşurbek ve Mirza Salih, Aşur Tuksabo, Togay Sarı, Abdukayum Parvonaçi, İşan Sultan, Fuzayl Mahdum, Gayurbek, Abdurahmanbek, Hayitbek, Rahman Dodho, Hurambek, Ali Mardanbek ve Temirbek; Orta Buhara korbaşıları: Cura Hoca, Evliyakul, Kul Muhammed Bek ve Abdurrahman Batır, Dastankul, Tusanbay ve Cebbar katılmışlardı.⁹⁹¹ Bu korbaşılar – eski emirin sarayında memur, tümen beyi, ulema olarak hizmet vermiş– Bolşevik rejimi ve ordusuna karşı başlatılan silahlı muhalefetin önde gelen isimleri idi.

Direnış Doğu Buhara’da başlayıp hızla tüm Buhara’ya yayılmıştı. Hareketin yayılması Moskva’daki ve Taşkent’teki Sovyet yönetimini tedirgin etmişti. Sovyet yönetimi Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ndeki basmacı hareketi ile Buhara’daki korbaşılar birlik oluşturlarsa tüm Türkistan bölgesindeki Sovyet iktidarı için ciddi bir tehlike olacağını kavramıştı. Bu nedenle 1920 yılının sonlarında, 26 Aralık tarihinde Buhara’ya acilen Türkistan Bürosu temsilcisi Georgiy Safarov gönderilmişti. Hâlbuki Safarov’un Buhara’ya gelmesinden bir netice çıkmadı. Yapılan toplantıda kendisi Buhara yönetimini duruma hâkim olamadıkları için suçlamış ve herkesi kurşuna dizmekle tehdit etmiş, toplantı sonunda ise küfürler savurmuştu.⁹⁹²

1921 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Doğu Buhara’da halk ayaklanması başladı. İsyân Balçuvan, Garm, Fayzabad, Kulyab ve Karategin illerine yayıldı. Ayaklanmanın birçok nedeni olmasına rağmen ilk sırada halktan keyfi olarak erzak toplanması ve alınanların karşılığının ödenmemesi sayılabilir. Bardağı taşıran son damla ise yerli halk arasında askerî seferberliğin başlatılması olmuştu. Sovyet birlikleri ayaklanmayı bastırmaya gittikleri yerlerde soygunculuk yaptı. Örneğin, Kulyab’daki iki günlük çatışmadan sonra Kızılordu birlikleri şehri yağma ederek şehir sakinlerini kurşuna dizmişti. Kızılordu birliklerinin haydutlukları Buhara Sovyet Cumhuriyeti yönetimi ile basmacı hareketini birbirine kenetledi. Bu konu 1921 yılı yazında Feyzulla Hocayev’in talimatıyla Duşanbe’ye gitmiş olan Buhara

⁹⁹⁰ *Turkestan*, s.523.

⁹⁹¹ Bademci, *Korbaşılar ve Enver Paşa*, C.I, s.415–421.

⁹⁹² Hocayev, *İzbranniye Trudı*, C.I, s.471.

yönetimi yetkili temsilcisi Ataoğlu Hocayev başkanlığındaki komisyonun Doğu Buhara basmacı hareketi önderleriyle yapılan görüşmede konuşuldu.⁹⁹³

Buhara Sovyet yönetimi Garm, Balçuvan, Fayzabad, Kulyab ve Karategin'deki halk isyanlarını barış yoluyla çözmeye çalışıyordu. Bu çabaların neticesinde korbaşılar Devletmendbek ve Sultan İşan Balçuvan ve Garm il devrim komitelerinin başkanları olarak tayin edildiler. Korbaşı Devletmendbek Kamolmadinbek oğlu – Tacikleşmiş bir Özbek olup Balçuvan'dan 22 kilometre uzaklıktaki Üp kışlağında doğmuştu. Varlıklı bir aileden gelmiş olup Balçuvan ve Şerabad'da hatırı sayılır gayrimenkule sahip idi. Buhara Emirinin sarayında memur, Balçuvan beyi olarak hizmet etmekteydi ve Doğu Buhara'daki Balçuvan – Konkurd – Çigon illerinde silahlı mücadeleyi başlatan korbaşılarından biri idi. 1921 yılından itibaren kumandanlığı altında 2.000 yiğit bulunmaktaydı ve “Enver Paşa'ya katılmış ilk korbaşılarından biriydi”⁹⁹⁴. 4 Ağustos 1922 tarihinde Balçuvan yakınında Enver Paşa ile omuz omuza mücadele ederek şehit düşmüştü⁹⁹⁵.

Korbaşıların vilayet ve il devrim komitelerinin başkanlığına tayin edilmesiyle, halka onların çıkarlarının da göz önünde bulundurulduğu mesajı verilmesi amaçlanmıştı. 12 Ağustos 1921 tarihinde Ataoğlu Hocayev ile korbaşı Devletmendbek arasında Doğu Buhara'dan Kızılordu birliklerinin tamamının çıkarılması ve Doğu Buhara'nın korbaşıların yönetimine teslim edileceği hususunda bir anlaşma yapıldı. Buhara yönetiminin dürüst ve samimi olduğuna inandıkları vakit Doğu Buhara korbaşıları anlaşma gereği Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin yönetimini kabul edeceklerdi⁹⁹⁶.

17 Eylül 1921 tarihinde Karakamış kışlağında (Fayzabad'dan 26 kilometre güney-doğuya) Devletmendbek ve İşan Sultan korbaşılarının teklifi ile korbaşılar kurultayı yapıldı. Sovyet istihbaratının verdiği malumatlara göre kurultaya yaklaşık 7.000 delege katılmıştı. Kurultay kesin uyarı (ültimeatom) göndererek 10 günlük süre içerisinde Buhara Sovyet Cumhuriyeti'nden Kızılordu birliklerinin çıkarılmasını talep etmişti. Talep yerine getirilmediği sürece korbaşılar tüm illerde askerî faaliyetlere geçeceklerdi. 30 Eylül 1921 tarihinde Türkistan cephesi karargâhından

⁹⁹³ **Turkestan**, s.525.

⁹⁹⁴ Bademci, **Enver Paşa ve Korbaşılar**, C.I. s.416.

⁹⁹⁵ **Turkestan**, s.526.

⁹⁹⁶ M. İrkayev, **İstoriya grajdanskoy voyni v Tadjikistane**, Duşanbe, 1963. s.280.

Moskova'ya gönderilen gizli telgrafta durum şöyle ifade edilmiştir “15 Eylül'den itibaren Buhara'da aktif faaliyetlerde bulunan basmacı birlikleri görülmeye başladı: 15 Eylül'de Kurgan Tepe, 22 Eylül'de kumandanlığının İbrahimbek'in yaptığı 4.000 kişilik ordu ile Duşanbe kuşatıldı. Duşanbe'nin kuşatma altına alındığı vakitten itibaren basmacı hareketi Balçuvan-Kulyab illerini kapsayan bir ayaklanma şekline dönüşmektedir. Yerli halk basmacılara sempati duymakta ve çoğu onlara katılmaktadır. Ayaklanmanın nedeni, yerli halkın talebiyle Buhara Sovyet Cumhuriyeti ve basmacıların arasındaki anlaşma temelinde bizim birliklerin (Kızılordu'nun) bölgeden 10 gün içerisinde çekilmemizdir. 25 Eylül'de basmacılar Gissar'ı ve Kafirnihan'ı ele geçirdiler. İsyan büyümektedir: basmacıların kuvvetleri yerli halkın katılımıyla artmaktadır”⁹⁹⁷.

Doğu Buhara'daki şehirler ve köyler sırayla basmacıların kontrolü altına girmişti. Ekim ayında yalnızca Duşanbe ve Kafirnihan'da 6.000 kişilik bir basmacı kuvveti bulunmaktaydı. Ekimin ortalarında basmacılar Fayzabad, Kulyab, Garm, Kurgan-Tepe, Kafirnihan, Gissar ve Karategin ilçelerini kendi kontrolleri altına almıştı. Bu esnada Doğu Buhara'daki basmacıların başında İbrahimbek Lakay bulunmaktaydı. Onun karargâhı Lakay'daki Mazar Mavlan köyünde idi.⁹⁹⁸

Doğu Buhara'da 1920–1921 yıllarında basmacı hareketinin büyümesi bölgede Sovyet birliklerinin artmasına neden oldu. Sovyet birliklerinin artması ise Batı ve Orta Buhara'da direnişin büyümesiyle sonuçlandı. Orta Buhara bölgesinde halkın sevdiği ve hürmet gösterdiği korbaşı, Buhara ve Karmanin illerindeki basmacı hareketinin önderi olan Molla Abdulkahhar idi. Molla Abdulkahhar (1884–1924) – Batı Buhara'daki Buhara ve Karmanin vilayetlerindeki bağımsızlık ve direniş hareketinin lideri ve kumandanı, Buhara Cumhuriyeti'nin Sovyetlere karşı mücadelede önemli korbaşılarından biriydi. Buhara ili Gicduvan ilçesinde doğmuştu. Buhara'daki meşhur Mir Arab medresesinin mezunu olup halk arasında yüksek eğitilmiş, itibarlı biri – “molla” olarak saygı gördü. 1922'de Buhara'yı ele geçirmek için yaptığı askerî operasyonda 15.000 kişilik orduya kumandanlık etti. Resmî karargâhı Nur Ata'da olmasına rağmen 4 yıl süren mücadele hayatı boyunca Kızıl

⁹⁹⁷ Turkestan, s.527–528.

⁹⁹⁸ İstoriya grajdanskoy voynı v Uzbekistane, s.323.

Kum steplerinde yaşamıştı ve 1924 yılının sonuna doğru düzenlenen bir operasyonda şehit düşmüştü⁹⁹⁹.

Buhara emirliğinin Sovyet birlikleri tarafından ele geçirilmesinden hemen sonra Buhara'da basmacı hareketi hızla büyüdü. Sovyetlere karşı mücadelenin ilk safhalarında hareketin başında devrilen emir Mir Âlimhan bulunduyorsa da onun Afganistan'a sığınmasından sonra Doğu Buhara'daki mücadelenin başına sırasıyla korbaşılar İbrahimbek Lakay ve Devletmendbek, Batı Buhara'da ise Molla Abdulkahhar geçti.

1921 yılı itibariyle Harezm Cumhuriyeti'ndeki siyasî durum karmaşık bir hal aldı. Yaş Hivelilerin Bolşevik Rusya ve yandaşları olan Harezm komünistleri ile işbirliği sonucunda Harezm'deki monarşinin yok edilmesi ile başlamış bu ortaklığın devam etmesi yeni şartlarda mümkün görünmüyordu. Harezm Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa süre sonra hem stratejik hem de taktik olarak eski ortaklar arasında ciddi uyumsuzluklar baş gösterdi. 13 Eylül 1920 tarihinde Bolşevik Rusyası'nın Harezm Cumhuriyeti'nin "*tamamıyla bağımsız olduğunu*" kabul etmesi boş bir bildirgeden başka bir şey olmadığı gün yüzüne çıkmıştı. Harezm Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden önce ve sonra dahi Rusya Bolşevikleri ülkenin işlerine karışmaya devam ettiler. Bu politikanın yöneticisi ve uygulayıcısı olan kurum Türkistan Komisyonu idi. 10 Ekim 1919 tarihinde Devrimci Komünist Partisi Merkezî Komitesi tarafından verilen manda ile Türkistan Komisyonu Merkezi Asya'da en yetkili kontrol organı statüsüne kavuşarak Harezm Cumhuriyeti'nin tüm iç ve dış işlerine karışmaktaydı¹⁰⁰⁰.

Hive'deki devrimden birkaç gün sonra 10 Şubat 1920 tarihinde Türkistan Komisyonu tarafından düzenlenen bir oturumda Harezm'deki olaylar ve "Hive devriminin" neticeleri görüşüldü. Oturumda Hive'ye özel yetkili bir komisyon gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu komisyon aslında bundan sonra hem Harezm Cumhuriyeti'nin hem de Harezm halklarının "*kaderini tayin eden*" bir kurum niteliğini taşıyacak idi. Hiçbir toplantı, karar ve icraat bu komisyonun onayı veya katılımı olmadan gerçekleşemeyecekti. 4 Nisan 1920 tarihinde Hive şehrinde yapılan ve Sovyet Komünist Partisi'nin en faal üyelerinin bulunduğu toplantıda tek bir

⁹⁹⁹ **Turkestan**, s.528–529.

¹⁰⁰⁰ **Turkestan**, s.612

Sovyet parti merkezinin-Hive komünistleri komitesinin teşkil edilmesine karar verildi. Hive komünistleri komitesinin kurulması aynı zamanda Yaş Hivelilerin sözünü ettiğimiz komiteye üye olmasıyla kendi partilerinin kapatıldığını bildirdiler.¹⁰⁰¹

Fakat eski Yaş Hiveliler komünist teşkilatlarına üye olmalarına rağmen ülkenin siyasî ve devlet yönetiminde görev almaya devam ettiler. Onlar I. Harezm Millî Temsilciler Kurultayı'nda seçilmiş olan ilk Harezm hükümetinin temelini oluşturuyorlardı.¹⁰⁰² Yaş Hiveli yönetiminin üyelerinin çoğu liberal demokrasiden yana olup, örf ve adetlerine, ülkelerinin hayat tarzlarına uygun olan millî-demokratik gelişme yolunu takip etmeye karar vermişlerdi. Böylece onlar genç cumhuriyetin millî ve siyasî bağımsızlığını güçlendirmeye çalışmaktaydılar. Doğal olarak bu tür görüşler Bolşevik Rusyası'nın çıkarlarına ve ideolojisine zıt gelmekteydi. Bolşevikler cumhuriyet yönetiminin “*anayasanın millî prensiplerine uymadığı*” bahanesiyle yerli komünistlerin Sovyet modelini uygulamasını istiyorlardı. Bu nedenle Bolşevik Rusya, Yaş Hiveli kadrosundan gelen hükümetin itibarını yerle bir etmek için her tür karalama politikalarına başvurdu. Bolşevik yetkili organlarının itibardan düşürme politikaları çerçevesinde 1920 yılı Eylül ayında ortaya çıkan üzücü olaylardan istifade etme fırsatını kaçırmadı. Eylül 1920'de yeni hükümete sempatisi olan Türkmen aşiret önderleri hükümet üyesi Koşmamedhan ile birlikte mahkemeye çıkarılmadan kurşuna dizildi. Diğer bir hükümet üyesi olan Türkmen aşiret önderi Gülamali ise kaçmaya muvaffak olmuşsa da peşinden gönderilen ceza birlikleri yoldaki birkaç kışlağı yerle bir ettiler¹⁰⁰³.

Bu olaylar Türkmen Yomud aşiretlerinin topluca çölü geçerek İran sınırının ötesine göç etmesine neden olup Harezm Cumhuriyeti'nde etnik gruplar arası ilişkilerin gerilmesine ve Rusya karşıtı fikirlerin çoğalmasına, geniş halk kitleleri arasında Cüneydhan önderliğindeki millî bağımsızlık hareketinin kuvvetlenmesine neden oldu. Türkistan Komisyonu oluşmuş gergin durumun tek suçlusu olarak Yaş Hiveli hükümetini gösteriyordu. Komisyon bu durumu cumhuriyetin iç işlerine karışmak için kullandı ve Harezm'deki RSFSC yetkili temsilcisi olarak M.

¹⁰⁰¹ H. İnoyatov, “Revolutsionno-demokratičeskie preobrazovaniya v HNSR”, **Obşestvenniye nauki v Uzbekistane**, no.2, 1970, s.36.

¹⁰⁰² Hükümet üyeleri hakkında detaylı bkz. A.Gordienko, **Sozdanie narodno-sovetskogo gosudarstva i prava i ih revolutsionno-preobrazuyuşaya rol v Horezme i Buhare**, Taşkent, 1959, s.59.

¹⁰⁰³ **Turkestan**, s.615.

Safonov'u tayin etti. Safonov'un cumhuriyetteki geniş çaplı faaliyetleri Yaş Hiveli hükümetini tedirgin etti ve Harezmi Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nde yeniden seçim yapıldı ve başkanı olarak eski Yaş Hiveli D. Sultanmuradov tayin ediliyor. Fakat Türkistan Komisyonu ve yetkili temsilcisi Safonov Hive ordusunun siyasî yönetimi Purhiv'i arkasına alarak HKP Merkezî Komitesi'nin hükümetten uzaklaştırılmasını sağladı. Bunlar olurken Sovyet askerî birlikleri kumandanlığı isyan ocaklarını/merkezlerini yok ederek Türkmen aşiret önderleri ile "barış anlaşmaları" yaparak aşağıdaki talepleri öne sürmüştü: Sovyet yönetiminin kayıtsız şartsız kabul edilmesi, Cüneydhan'a itaat etmekten vır askerî faaliyetlerden vazgeçilmesi, Sovyet birlikleri ile mücadele eden kişilerin teslim edilmesi, Türkmenlerin silahlarını teslim etmesi v.s. Yine kumandanlığın teklifiyle 26 Ocak 1921 tarihinde I. Türkmen Kurultayı düzenlenerek Türkmen İcra Bürosu teşkil edilmişti¹⁰⁰⁴.

Ülke genelinde kitlesel mitingler düzenlendi ve bu mitinglerde Hive ordusunun siyasî yönetimi olan Purhiv¹⁰⁰⁵ ve kuruma sadık komünistlerin tarafınca Yaş Hiveli yönetiminin yok edilmesi hakkında kararlar alındı. 6 Mart 1921 tarihinde Hive'de yukarıda sözünü ettiğimiz mitinglerden birinde Yaş Hiveli yönetimi alaşağı edildi ve II. Harezmi Kurultayı'nın toplanmasına değin Purhiv'in hazırladığı listeye göre 5 üyeden oluşan Devrimci Komite teşkil edilmesine karar verildi¹⁰⁰⁶. Böylece hükümeti eski Yaş Hiveli kadrosundan oluşan Harezmi Cumhuriyeti'nde dış güçlerin faaliyetleriyle yasal seçimlerle iktidara gelen Yaş Hiveli yönetimi alaşağı edildi.

3.4 Türkistan'da Bir Osmanlı Generali

Türkistan'da işgalci güçlere karşı gerçekleştirilen ayaklanmalar dışında Türkistanlıların yurt dışında müşkül durumlarını beyan etmeye çalışmaları dikkat çekicidir. Bu hususta Türkiye'deki Teşkilat-ı Mahsusa, 27-29 Haziran 1916 tarihlerinde İsviçre'nin Lozan şehrinde gerçekleştirilen "Üçüncü Milliyetler

¹⁰⁰⁴ İstoriya Horezmskoy narodnoy sovetsoy respubliki, Belgeler derlemesi, s.97-102.

¹⁰⁰⁵ Purhiv – Politiceskoe Upravleniye Hivi

¹⁰⁰⁶ Turkestan, s.617.

Konferansı”na içinde Yusuf Akçura’nın da yer aldığı önemli bir grubu, daha önceden başlayan örgütlü etkinliklerin bir devamı olarak, faaliyet göstermek üzere göndermiştir. Dâhiliye Nezaret-i Celile’sine gönderilen vesikada Teşkilat-ı Mahsusa başlıklı dosya şöyle kaydedilmiştir:

“Rusya’da sakin Türk cinsinden ve İslam dininden olan kavimlerin beşeri, millî ve dini haklarını müdafaaya çalışmak ve merkez-i idaresi İstanbul’da, Nur-ı Osmaniye caddesinde, Şeref sokağında 32 numaralı hanede bulunmak üzere ‘Rusya’da sakin Müslüman Türk Tatarların Haklarını Müdafaa Cemiyeti’ unvanıyla bir cemiyet teessüs etmekte olduğu ve Osmanlı Darülfünunu muallim muavinlerinden Nur-ı Osmaniye caddesinde mukim Hüseyinzade Ali Bey, “Türk Yurdu” Mecmuası Müdürü Büyükkada’da Nizamda mukim Akçuraoğlu Yusuf Bey ile ‘Turan Neşr-i Maarif Cemiyeti’ Reisi Mukimüddin Beycan Bey’in cemiyetin umur-ı idaresiyle meşgul olacaklarını arz zımında iş bu beyannamemiz arz olunur.”¹⁰⁰⁷

Yusuf Akçura’nın Milliyetler Konferansı ile ilgili meseleler hakkındaki müşahade ve düşünceleri ise 25 Temmuz 1916 tarihinde kendisi tarafından şöyle ifade edilmiştir: *“Biz Rusya’da sakin Müslümanlar gayr-i Rusların delegeleri yani Tatar, Kırgız, Çağatay, Çerkez, Lezgi ve Kumuk milletlerinin temsilcileri hepimiz ayrı ayrı birer layiha hazırlayarak onları konferans huzurunda Fransızca okuduk. Kırgız delegenin layihası önce kendisi tarafından okunup sonra Fransızca tercümesi okundu. Milletler konferansı’nda okunan Tatar, Kırgız ve Çağatay layihalarını ve ilk seyahatte neşrettiğimiz muhtıra ve diğer metnin Fransızca tercümelerini 300’er nüsha olmak üzere bastırdım. Bunların 250’şer nüshasını İsviçre, Fransa, Amerika, İsveç ve hatta İngiltere’ye dağılması esbabını istikmal ederek İsviçre’de bıraktım. Bu konferansa iştirakten çıkan netice fikrimce sırf propagandadan ibarettir. Rusya’da sakin Müslümanların milliyetleri, mezuniyet dereceleri, gasp edilen hakları, mağdur vaziyetleri, maksat ve emellerinin bazı cihetleri Avrupalılara ve Amerikalılara anlatılmış oldu”¹⁰⁰⁸*

1921 yılının sonuna doğru basmacı hareketinin gelişmesinde bir dönüm noktasına gelindi. Buhara bölgesinin tamamıyla yabancı işgalden kurtarılması için amansız bir mücadeleye girişildi. Hareketin yeni dönemi Osmanlı generali Enver

¹⁰⁰⁷ Vahdet Keleşylmaz, “Teşkilat’ı Mahsusa, Yusuf Akçura ve 1916 Lozan Milliyetler Konferansı”, **Türkler**, cilt XVIII, s.460.

¹⁰⁰⁸ Keleşylmaz, a.g.e, s.461–462.

Paşa ile başlamıştı. Böylece “Basmacılık” olarak adlandırılan millî direniş hareketi Enver Paşa’nın bu harekete katılması ile birlikte uluslar arası bir nitelik kazanmış oldu.

Enver Paşa, Ortadoğu’nun çağdaş tarihinin en tartışmalı şahıslarından biridir. Enver Paşa, Jön Türk hareketinin ve imparatorluk yıkılmadan önceki siyasetin anahtar adamı, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin en güçlü lideri, Balkan ve Trablusgarp savaşlarının kahramanı, Sultan’ın damadı, Başkumandan vekili ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Savunma Bakanı’ydi. 1918 yılında sürgünle başlamış ve 1922 yılında günümüz Tacikistan’da ölümüyle sona ermiş olan hayatının ve kariyerinin bu safhasından, zaman zaman ve kısaca söz edilmiştir. Sovyet tarihçilerinin çoğu Enver Paşa’ya ya önem vermemiş ya da onu önemsiz bir şarlatana indirgemişlerdir.¹⁰⁰⁹

14 Ekim 1918 tarihinde Talat Paşa kabinesinin istifası ile Osmanlı harbiye nazırı Enver Paşa’nın da görevi sona erdi. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmış olan Mondros Mütarekesini takip eden 2–3 Kasım gecelerinde¹⁰¹⁰ Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin diğer liderleriyle birlikte Arnavutköy’den bir Alman denizaltısıyla Odessa’ya geçen Enver Paşa, Hayreti Bey, Ziya Bey ve Mısırlı Fuad Bey ile birlikte 15 Ağustos 1919’da Moskova’ya güvenlik içinde ulaşmışlardı¹⁰¹¹. Moskova’da Enver Paşa, Bolşevik liderlerince iyi karşılanmış, burada Lenin, Radek, Çiçerin, Zinovyev gibi tanınmış komünist liderlerle görüşmüştür. Bolşevikler paşa ile İngiliz emperyalizmine karşı ortak bir strateji planında anlaşmıştı, “Ali Bey Operasyonu” adı verilen strateji de böylece oluşmuş oldu.¹⁰¹² Zaten Enver Paşa’nın ortak düşmana ve İngiliz emperyalizmine karşı, cüretkâr Sovyet-Müslüman müttefiki fikrini savunmak üzere Moskova’ya gitmesi için tavsiyede bulunan kişi Radek idi. Komünist enternasyonal Sekreteri Karl Radek, Osmanlı muhacirlerinden önemli iki kişiyi Sovyet Rusya’ya davet etmişti; bunlardan Talat Paşa daveti reddederken Enver Paşa kabul etmişti.¹⁰¹³

¹⁰⁰⁹ Masayuki Yamauchi, **Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa. Türkiye’den Türkistan’a**, Bağlam Yayıncılık, Araştırma dizisi, 1995, s.13.

¹⁰¹⁰ Şevket Süreyya Aydemir, 1978, (s.479) hareket tarihini 7–8 Kasım olarak yazmıştır; Hasan Babacan, 1–2 Kasım olarak yazmıştır.

¹⁰¹¹ Yamauchi, **Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa**, s.19; s.33.

¹⁰¹² Hasan Babacan, “Enver Paşa”, **Türkler**, C.XIII, s.270.

¹⁰¹³ Yamauchi, **Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa**, s.23.

Ankara'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerine ve Enver Paşa'ya karşı tutumu ve Trabzon Vali vekili Sami Sabit Bey'in aldığı tedbirler ve Sakarya zaferinin kazanılması üzerine gelişen siyasî başarılar üzerine Anadolu'ya geçemeyen Enver Paşa, Türkistan seferine koyulmuştur.¹⁰¹⁴ Zeki Velidi Togan'ın verdiği malumatlara göre Enver Paşa iki Osmanlı subayı ile birlikte Batum ve Tiflis üzerinden Bakü'ye, oradan da gemiyle Kızılısu'ya gitti ve Sovyet hükümetince ayarlanan bir tren ile 1921 yılı 2 Ekim'de Buhara'ya varmıştı¹⁰¹⁵. Enver Paşa Rusya dış işleri millî komiseri G.V. Çiçerin'e Taşkent ve Buhara'dan geçerek Afganistan'a gideceğini bir mektupla haber vermişti¹⁰¹⁶. Paşa, yanında Kuşçuzade Selim Sami (Hacı Sami) ve ihtiyat zabiti Muhittin Beylerle birlikte gelmişti. 23 gün Buhara'da kalan Enver Paşa, bu süre zarfında Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin bazı hükümet üyeleriyle, Buhara'da bulunan Sovyet Rus hükümet temsilcileri, Sovyet Rusya'nın dışişleri sorumlusu Komiser Karahan ve Türkistan Millî Birliği Başkanı Zeki Velidi Togan ile görüştü¹⁰¹⁷.

Moskova, Türkistan millî hareketini yönetme eğilimi içinde olan bir Başkurt milliyetçisi Togan'la tüm ilişkilerini resmî olarak sona erdirmişti. Bolşeviklerden kopma Togan'ı serbest bırakmıştır ve Togan tüm zamanını ve enerjisini kendi tabiriyle "Gizli Organizasyon"a adanmıştır.¹⁰¹⁸ Daha sonra Buhara Cumhuriyeti'ne yerleşmiş, oradaki ve Türkistan'daki sosyalist partilerle ve özellikle Cedid Terakkiperver ve Erk ile ilişki kurmuştur. Hedefi, bu partileri Rus Komünist Partisi'ne karşı bir alternatif olarak desteklemek olmuştur. Bu amaçla, Buhara hükümeti içinde müttefik yaratmaya çalışmıştır. Togan, Taşkent'i hareket noktaları olarak seçmiş Türk milliyetçileri olan Enver Paşa ve Cemal Paşa'nın yardımı ile Buhara cumhuriyetindeki, birbirinden farklı grupları birleştirmeye çalışmıştır.¹⁰¹⁹

Buhara yönetiminin ileri gelenleri ile görüşmeleri sonrasında 3 temel yönelim ortaya çıkmıştı. Buhara ceditçilerinin bir kısmı, Paşa'nın, Buhara Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği arasında arabuluculuk yapması ve Buhara Cumhuriyeti'nin güçlendirilmesine yardımcı olması arzusundaydılar. Buhara Cumhurreisi Osman

¹⁰¹⁴ Babacan, "Enver Paşa", s.271.

¹⁰¹⁵ Togan, **Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, s.434.

¹⁰¹⁶ Abdullayev, **Ot Tsinzyana do Horasana**, s.207.

¹⁰¹⁷ Hayit, **Basmacılar**, s.267.

¹⁰¹⁸ H.B.Paksoy, **Central Asia Reader: The Rediscovery of History**, Armonk: M. E. Sharp Inc. 1994, s.133.

¹⁰¹⁹ Chatterjee, "Buhara Halk Sovyet Cumhuriyetinde İttifakların Şekillenmesi", s.779.

Hoca ve Buhara Harbiye Nazırı Abdulhamit Arifov gibi liderler, Paşa'nın korbaşılara katılmasını ve onları organize ederek Türkistan'ı Rus esaretinden kurtarmasını istiyorlardı¹⁰²⁰. Zeki Velidi Togan'ın başında olduğu üçüncü bir grup ise, Enver Paşa'nın doğrudan savaşa girmesi durumunda, Sovyetlerin bütün güçlerini bölgeye yığacaklarını; başta İngiltere olmak üzere, Türkistan'daki mücadeleye destek vermesi muhtemel dış güçlerin bu konuda istekli olmayacaklarını ve daha da önemlisi, Türkistan'daki mücadelenin bölgesel bir mücadele olmaktan çıkıp "Pantürkist" ve "Panislamist" bir karakter kazanacağını ileri sürmekteydiler.¹⁰²¹

Türkistan Millî Birliği'nin kurulmasının ardından Ankara Büyük Millet Meclisi azası İsmail Suphi Soysallıoğlu¹⁰²² Buhara'ya gelerek Togan'ı teşkilatın başkanlığına intihap ettirmişti.¹⁰²³ 2 Ağustos 1920'de TMB'nin ya da Müşterek Komite'nin başkanı olarak faaliyete geçen Togan Sovyet müesseselerinde ve Komünist Partisinde resmî olarak çalışan arkadaşlarıyla teşkilat üyeleri gizli siyasî çalışmalarda bulunmaktaydılar. Türkistan Millî Birliği'nin çalışmalarının amacı Sovyet kurumlarında çalışan TMB üyelerinin "*Türkistan Müslümanlarından kurulmuş resmî Kızıl Ordu nüvelerini büyütme, Sovyet müesseselerinde ve partide Müslüman münevverlerinin saflarını genişletmek, dış memleketlerle temas edilirse bunu katiyen açığa vurmamak*" idi.¹⁰²⁴ Dolayısıyla TMB bu mücadelenin Rusya'nın Türkistan'daki iç meselesi olarak kalmasını istemekteydi. Enver Paşa'nın harekete iştirak ederek açıkça Sovyet aleyhtarı bir cephe alması durumunda basmacı hareketinin dışarıdan yardım alamayacağı ve hem hükümet dairelerinde hem de dışarıda tamamen tecrit edileceği düşünülmekte idi. Bu sebeple TMB komitesi Enver Paşa'nın Türkistan'a gelmeyip dışarıdan yardım etmesi daha iyi olur cevabını vermişti.¹⁰²⁵

¹⁰²⁰ Andican, **Hariçte Türkistan Mücadelesi**, s. 138–139.

¹⁰²¹ Togan, **Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, s.435.

¹⁰²² (1884–1967) İstanbul doğumlu Türk siyasetçi. Hukuk Mektebi mezunudur. Adliye Nezâreti Ceza İşleri Kalemî Memurluğu, Servet-i Fünun Dergisi Yazarlığı, [İttihat ve Terakki Cemiyeti](#) Yayın Organı Şûra-yı Ümmet Gazetesi Sorumluluğu, Servet-i Fünun ve [İkdam](#) Gazeteleri Başyazarlığı ve Yazı İşleri Müdürlüğü, Mercan ve Vefa İdadileri Öğretmenliği, Âti Gazetesi sahipliği, Söz Gazetesi İmtiyaz Sahipliği, [Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi](#) Başyazarlığı, [TBMM](#) I. Dönem Burdur Milletvekilliği yapmıştır. Bkz. "[TBMM Albümü](#)". tbmm.gov.tr. 29 Ekim 2012. Erişim tarihi: 20 Haziran 2014.

¹⁰²³ Togan, **Hatıralar**, s.375.

¹⁰²⁴ Togan, **Hatıralar**, s.384.

¹⁰²⁵ **Hatıralar**, s.385.

Enver Paşa'nın amcası ve Batum'daki temsilcisi Halil Paşa ve Küçük Talat Bey Moskova'ya Cemal Paşa ve Rüstem Bey'e gönderdikleri 5 Kasım 1921 tarihindeki mektubunda Enver Paşa'nın "*Buhara ve Fergana gibi irtica taraftarlarının at oynatmak istedikleri sahalarda uzun müddet kalması Moskova ve Batum'daki şeriklerimizi tehlikeli duruma sokabilir. Komünist enternasyonalinde Türklüğün (Türkizm) şerefi ve gururuna leke sürebilir, dolayısıyla kısa süre önce doğum yapmış Naciye Sultan'ın rahatsızlığı sebebiyle Enver Paşa'nın Berlin'e dönmesini istiyoruz.*" – diye kaygılarını belirtmişlerdi.¹⁰²⁶ Cemal Paşa 15 Kasım 1921 tarihinde Moskova'dan Buhara'da bulunan Enver Paşa'ya gönderdiği mektubunda ise Enver Paşa'nın Moskova'ya gelmesini, neden halen Buhara'da kaldığını anlamadığını yazmaktaydı. Cemal Paşa Enver Paşa'nın inat ve ısrarı terk etmesini, arkadaşının sözünü dinlemesini ve Moskova'dan Berlin'e gitmesini istemekteydi.¹⁰²⁷

Enver Paşa'nın Molla Nafiz'e anlattıklarına göre, Berlin'de bulunduğu sıralarda Lenin'den şark milletlerini bir araya getirecek bir konferans toplamak tasavvurunda olduklarını ve kendisinin de Asyalı ve İslam âleminde itibarlı şahıs olması nedeniyle Moskova'ya teşrifleri rica ediliyordu. Aynı mealde bir mektup Cemal Paşa'ya da gelmişti. Enver Paşa durumu Talat Paşa ile görüşmüş hâlbuki o böyle bir maceraya niyeti olmadığını ancak mani olmak da istemediğini söyleyip başarı dileklerinde bulunmuş.¹⁰²⁸

Moskova'da bulunduğu sırada Cemal Paşa'ya Afgan Hükümetinin müsaadesi alındıktan sonra oraya gidecek, arzu edenler olursa Osmanlı zabitlerinden de oraya götürecekti. Afgan Krallık Hükümeti ile anlaşarak İngilizler aleyhinde çalışacaktı. Bu hususta icabeden yardımı Bolşevikler tarafından sağlanacaktı. İlk önce Afganistan'da kuvvetli bir ordu kuracak, bu ordu içinde Afgan ve Hind Müslümanları için hürriyet fikrinin yayılmasına hizmet edecek zihniyette zabıt yetiştirecek ve böylece ordu kuvvetlendirildikten sonra, Afgan krallığı da tasfiye edilerek Enternasyonal prensiplerine sadakat gösterecek yeni bir halk hükümeti teşkil edecekti.¹⁰²⁹

¹⁰²⁶ Yamauchi, **Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa**, No.141, Küçük Talat Bey ve Halil Paşa'dan (Batum) Cemal Paşa ve Rüstem Bey'e (Moskova), 5 Kasım 1921, s.253.

¹⁰²⁷ Yamauchi, a.g.e, No.142, Cemal Paşa'dan (Moskova) Enver Paşa'ya (Buhara), 15 Kasım 1921, s.257.

¹⁰²⁸ Ali Bademci, **Türkistan'da Enver Paşa'nın Umûmi Muhaberat Müdürü Molla Nâfiz'in Hâtıraları: Sarıklı Basmacı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010, s.50.

¹⁰²⁹ Bademci, **Sarıklı Basmacı**, s.52.

1921 senesinin Ocak ayında Afganistan'a giden Cemal Paşa raporlarında Kabil'de Kral Amanullah Han tarafından çok iyi karşılandığını anlatıyordu. Kabil'de bir özel bir askerî birlik kurmuşlar ve küçük zabit yetiştiren bir okul açmışlardı. Daha sonra Afganistan'ın güney sınırında kabileleri silahlandırdıklarını, Rusya'ya esir düşen ve buralara iltica eden Osmanlı zabitlerinden kuvvetler takviye edilerek İngiliz garnizonlarını tacize başlattıklarını haber veriyordu. Anlaşıldığı kadarıyla Cemal Paşa Afgan idaresi ile iyi anlaşıyordu ve Amanullah Han İngilizler'e "artık himayelerine ihtiyaç kalmadığını" bildirmiş.¹⁰³⁰

Molla Nâfîz'in anlattıklarına göre Enver Paşa'nın Buhara'da kalıp, Buhara ve Hive âsilerini yola getirmek, Buhara Emiri ve Hive Hanı'na taraftar bulunan Müslümanları Bolşevik prensiplerine ısındırmak hususunda çalışmak istediğini söylemiş. Ancak karşı taraftan Enver Paşa'nın İran veya Hindistan'da çalışması teklif edilmiş. Enver Paşa ise makul sebepler göstererek teklifleri geri çevirdiyse de Paşa'nın Türkistan coğrafyasında çalışmasına onay verilmemiş. Daha sonra 1921 Ağustos'ta Hariciye Komiseri Karahan Enver Paşa'nın Türkistan haricinde istediği ülkeye sevk edileceğini bildirmişti.¹⁰³¹

Molla Nâfîz'in hatıralarında Hacı Sami'nin anlattıklarına göre Enver Paşa'nın Türkiye'ye gitme arzusu üzerine Bolşevikler Paşa'yı Tiflis'e göndermişlerdi. Paşa Tiflis'te bulunduğu sırada Bakü'de Şark Milletleri Kurultayı toplanmış bulunuyordu. Hindistan Müslümanları ve Buhara delegelerinden seçilen bir heyet Tiflis'e gelerek Paşa'yı Bakü'ye götürdüler ve Paşa konferansta konuşmadıysa da fikirlerini bir yazı ile okuttu. Paşa Bakü'de bulunduğu sırada Türkistan delegeleri onu Buhara'ya davet etmişler ve devam eden Millî Mücadelenin/Basmacı Hareketinin başına geçmesini istemişlerdir. Esasında Bolşevikler Paşa'nın Tiflis'i terk etmesini istiyor ve tazyik ediyorlardı. Başa Bolşeviklerin bu tazyiki karşısında buralarda fazla kalamayacağını anlayınca Buhara'ya gitmeye karar vermiş. Bunun üzerine "Ali" isminde sahte bir pasaport temin ederek gizlice Buhara'ya hareket etmişti.¹⁰³²

Molla Nâfîz'in hatıralarına göre Enver Paşa Buhara'da kaldığı müddet içerisinde Kafkas cephesinde Ruslara esir düşmüş ve Bolşevik İhtilali'nden istifade ederek Sibirya'daki kamplardan kurtularak Türkistan'a gelmiş bulunanlardan Buhara

¹⁰³⁰ Bademci, **Sarıklı Basmacı**, s.53.

¹⁰³¹ Bademci, **Sarıklı Basmacı**, s.54–55.

¹⁰³² Bademci, **Sarıklı Basmacı**, s.56-57.

Cumhuriyeti Hükümeti'nde vazife almış bulunan Osmanlı zabitleri ile tanıştı¹⁰³³ ve aynı zamanda buraya gelen Basmacı önderleri olan korbaşılarla fikir alış verişinde bulundu. Bu çerçevede Semerkant'tan gelen Başkurdistan eski cumhurbaşkanı ve Türkistan Millî İttihat Cemiyeti Başkanı Ahmed Zeki Velidi Bey ile de uzun görüşmeleri oldu ve kendisinden Fergana, Taşkent, Semerkant bölgelerinde millî hareket hakkında detaylı bilgi aldı.¹⁰³⁴

Buhara'ya geldikten hemen sonra Sovyet Rusya Halk Komiserliğine yazdığı mektubunda Paşa şunları söylüyordu: *“Sovyet Rusya'nın devrimci liderliğindeki bağımsız Buhara'nın yardımı ile biz İslam Asyas'ını Britanya emperyalizminden kurtarmak vazifemizi başarılı bir şekilde gerçekleştirebiliriz. Bundan dolayı Moskova Halk Komiserleri Konseyinden, Buhara topraklarında işgal edilmiş düşman topraklarında gibi davranan Kızıldorduyu geri çekmesini rica ediyorum... Doğu Buhara'da ayaklanma genişliyor. Bu ayaklanma Cumhuriyetin diğer bölgelerine de sıçrayabilir...Genç Buharalılar arasında da Moskova karşıtı ayaklanmalar gelişmekte. Bu olayların Doğu cepheniz için büyük tehlike arz ettiği hususunda Sovyet Hükümeti uyarıyorum. Buhara halkına kendi hayatını belirleme şansı verilmelidir. Buhara Halkının ricası üzerine Sovyet Rusya Hükümeti ve Buhara Cumhuriyeti arasında yapılacak görüşmelerde Buhara halkını temsil etmeğe hazır olduğumu belirtmek isterim.”*¹⁰³⁵

Enver Paşa 23 Aralık 1921'de Zeki Velidi Togan ile görüşmesinde Buhara'ya kadar gelmiş iken Türkistan için faydalı olabilecek ne gibi işler yapabileceğini ve kendisine bu hususta Togan'ın ne gibi tavsiyelerde bulunacağını sormuş. Togan ise Enver Paşa'nın Afganistan'a geçmesini ve orada Türkistan meseleleriyle meşgul olursa çok faydalı olacağını söylemiş. Orada Buhara Emiri ile görüşüp ceditçilere karşı düşmanlığından vazgeçirirsiniz, Afganistan vasıtasıyla dış memleketlerden ve

¹⁰³³ Bu subaylar arasında Binbaşı Osman Bey Mekteb-i Harbiye Kumandanı, Yüzbaşı Ali Rıza Bey Buhara Hareket Ordusu Kumandanı, Mülâzımıevvel Nâfi Bey Harbiye mektebi öğretmeni ve müdür müavini, Mülâzımısânî Halil Bey Maliye Nezaretinde müşavir, İhtyat Mülâzımısânî Faruk Bey, Gedikli Başçavuş Osman Efendi Kabadıyan Vilayet Garnizonu Bölük Kumandanı, Nefer Cezayirli Hacı Mahmut, Bolulu Çerkez Hüseyin Çavuş ve Kerküklü Kürt Hüseyin Çavuşlar Mekteb-i Harbiye talimgâhında talim öğretmenleri, Edirneli Osman Baba, Kastamonulu Kadri Çavuş, Yüzbaşı Hasan Bey Termiz Garnizon Kumandanı. Bunlardan başka Bartınlı Muhiddin Bey ile Hacı Sami Bey basmacı hareketine iştirak etmek için gelmişlerdi. Detaylı bkz. Ali Bademci, **Sarıklı Basmacı**, s.61-63.

¹⁰³⁴ Bademci, **Sarıklı Basmacı**, s.58.

¹⁰³⁵ Mustafa Çokayoğlu, “Merhum Enver Paşa Hakkında Hatıra Parçaları”, **“Yaş Türkistan”dan Seçilmiş Makaleler**, İstanbul: Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, 20 06, s.465-468.

İran'dan yardım temin etme yolunu ararsınız diye konuşmuş. Ayrıca Togan, Enver Paşa'nın basmacı liderleriyle temasta bulunmasını ve Türkistan'daki basmacı birlikleri için eğitmen göndermesini istemekteydi.¹⁰³⁶ Enver Paşa Togan'la görüşmesinde Doğu Buhara'daki Basmacı hareketine önderlik etme niyetini bildirmiş. Fakat Togan Enver Paşa tarafından ortaya atılan fikirden memnun kalmamıştır, zira özerklik ve bağımsızlık gibi konuların, Türkistan'ın içişleri olduğunu ve bu konuların Paşa gibi bir yabancıya değil Türkistan milliyetçilerine bırakılması gerektiğini düşünmekteydi. Togan, Enver Paşa'nın müdahalesinin taktik bir hata olacağından ve 1918'de Merkezî Asya'da İngilizlerin askerî müdahalesinden beri kayıtsız kalan Rusya'daki Kızılların ve Beyazların tepkisini çekeceğinden emin olmuştu. Togan'ın Enver Paşa'nın müdahalesinin kendisinin Türkistan millî hareketini yönetme planlarının da tehlikeye atacağından korkmuş olması muhtemeldir.¹⁰³⁷

Bu kaygı, Togan'ın Enver Paşa'ya Türkistan dışında bir yerden hareketi yönetmesini, örneğin Afganistan'dan yönetip, İran gibi ülkelerden yardım almaya çalışması ve daha sonra Buhara'ya dönmesini teklif etmesinde açıkça görülür. Hâlbuki Buharalı nüfuz sahibi bazı kişiler Paşa'nın mutlaka Türkistan'da kalarak basmacı hareketinin başına geçmesini istemekteydiler. Bu kişiler arasında Buhara'daki Dışişleri Bakanı Kasım Şeyh, Feyzullah Hoca, Mirza Abdul Kadir bulunmaktaydı. Ayrıca Enver Paşa'nın Doğu Buhara'da basmacı hareketine katılmasında Hacı Sami'nin tesirinin büyük olduğu da söylenmektedir.¹⁰³⁸

Buhara'da kısa süre kaldıktan sonra Enver Paşa 8 Kasım'da Doğu Buhara'ya geçiyor ve Korbaşı Molla Nafiz'in birliklerinin kumandanlığını üstleniyor. 1921 yılı 9 Kasım tarihinde Enver Paşa millî bağımsızlık hareketine katıldığını resmî olarak ilan ediyor¹⁰³⁹. Enver Paşa'nın amacı Türkistanlı ceditçilerin çabalarını (burada Türkistan Millî Birliği'nin çalışmaları kastedilmiştir) Buhara emirini destekleyen basmacıların mücadelesi ile birleştirerek Sovyet iktidarının sonunu getirmek idi.¹⁰⁴⁰ 1921 yılı Aralık sonu Enver Paşa tüm Doğu Buhara'daki korbaşı birliklerinin kumandanlığını üstlenmişti. Hâlbuki yalnızca Doğu Buhara korbaşıları ile değil tüm

¹⁰³⁶ Togan, **Hatıralar**, s.386–388.

¹⁰³⁷ Chatterjee, “Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde İttifakların Şekillenmesi”, s.779.

¹⁰³⁸ **Hatıralar**, s.390.

¹⁰³⁹ Hayit, **Türkistan XX. Asırda**, s.192.

¹⁰⁴⁰ Abdullayev, **Ot Tsinzyana do Horasana**, s.210.

Türkistan'daki korbaşılar ile bağlantı kurmaya çalışıyordu. Kısa süre içerisinde Orta Buhara'dan - Turdu Toksab; Batı Buhara'dan - Molla Abdulkahhar, Cura Âmin, Azim Hoca; Semerkant'tan – Bahrambek; Harezm'den – Cüneydhan; Fergana bölgesinden – Şer Muhammed Bek, Yarmat Maksım, İslam Pahlavon, Parpı Bek gibi korbaşılar ile bağlantı kurdu. Enver Paşa Doğu Buhara'da tek bir ordu kurmayı başardı ve ordu yönetiminde Batı Avrupa kumandanlık tarzını uyguladı¹⁰⁴¹.

Tüm Türkistan'daki Bolşevik rejimine karşı mücadele eden basmacı birliklerinin faaliyetleri tek bir merkezden koordine edilmeye başlandı. Enver Paşa'nın önerisi ile Buhara, Fergana ve Harezm korbaşılarının kurultayları düzenlenmekte, savaşın genel taktik ve stratejileri görüşülmekteydi. Enver Paşa'nın kumandanlığındaki basmacı hareketi ciddi askerî güç haline geldi ve Doğu Buhara'daki askerî ve siyasî durumu kökten değiştirdi. 1921 yılı Aralık ayının ikinci yarısında Duşanbe (Tacikistan) civarındaki 10.000 kişilik ordu şehri abluka altına aldı. Askerî operasyonun kumandanlığını Enver Paşa ve İbrahimbek Lakay yapmakta idi. 16 Şubat 1922'de zorlu mücadelelerden sonra Duşanbe ele geçirildi, Sovyet birlikleri geri çekildiler ve 22 Şubat'ta Sovyet birlikleri Doğu Buhara'dan tamamıyla çekilmek zorunda kaldılar¹⁰⁴².

Doğu Buhara'da Duşanbe civarından 28 Ocak 1922 tarihli mektubunda Enver Paşa Berlin'deki Merkez-i Umumiye'ye şöyle yazmaktaydı “*İşler istediğim gibi gidiyor. Doğu Buhara'nın işgal edilmemiş bölgelerinden, Kulyab, Balçuvan, Darvaz ve Karategin'den korbaşılar gelmektedir. Bu korbaşılarından oluşacak olan kurul Buhara'nın yeni geçici yönetimini temsil edecek. İstediğim her şeyi yapmaya hazırlar. Son 10 gün içerisinde Ruslarla 5 kere çatışmaya girdik. Son çatışmada 50 Rus öldürülürken biz yalnızca bir şehit verdik. Hisar Vilayeti beyi İbrahim Bek ziyade müşkilât çıkartıyordu fakat dün halk toplanıp kendisinin iş görmemesinden ve düşmanla savaşmaya gitmemesinden dolayı azletti. Yerine tayin olunan bek tamamıyla emrime tabiidir.*”¹⁰⁴³ Aynı tarihte Ahcar kışlağından Berlin'deki kardeşi Kamil'e gönderdiği mektupta Doğu Buhara'da Ruslarla muharebeler başlıklı yazısının krokisiyle Livâ-ül-İslam ve Hoffman'ın gazetelerinde yayınlamayı

¹⁰⁴¹ **Turkestan**, s.240.

¹⁰⁴² A.V. Arapov, “Mi ne voydem v istoriyu...!?”/K političeskoy biografii Fayzullı Hocayeva. www.alexarapov.narod.ru, (çevrimiçi), 28.03.2012.

¹⁰⁴³ Yamauchi, **Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa**, No.147, Enver Paşa'dan (Duşanbe) Başkomutanlık Üyelerine (Berlin), s.261; Abdullayev, **Ot Tsinzyana do Horasana**, s.218.

düşündüğü kaydedilmişti. “Ben bir senede işlere hâkim olacağımı sanırken şimdi iki ayda vaziyetim istediğim şekle giriyor”-diyerek işlerin pekiyi gittiğini yazmaktaydı.¹⁰⁴⁴

Batı Buhara’da da basmacı hareketi büyüyerek 1921 yılının Aralık ayında tüm Batı Buhara illeri korbaşı Molla Abdulkahhar ve korbaşı Cebbar tarafından idare edilmekteydi. Onların başarıları halka cesaret verdi ve korbaşılara katılan gönüllülerin artmasına neden oldu. Molla Abdulkahhar bu sırada Afganistan’daki emir Said Mir Alimhan ile iletişime geçmeyi başardı ve İbrahimbek Lakay ve Enver Paşa ile bağlantı kurdu. Emir Said Alimhan’ın verdiği bilgiye göre Molla Abdulkahhar’ın ordusuna “Buhara’nın etrafına 6.000, Vabkent’ten 2.000, Kızıltepe’den 2.000, Şafırkan’dan 2.000, Romitan ve Geçku’dan 2.500, Kagan ilçesinden 2.000 kişi katılarak toplam 25.000 kişi katılmıştı”¹⁰⁴⁵.

Feyzulla Hocayev’in kaleme aldığı eserde daha düşük bir rakam kaydedilmiştir, hâlbuki kaydedilmiş olan rakamlar Buhara Cumhuriyeti’ndeki direniş hareketinin büyümesine işaret etmektedir. Hocayev’in belirttiğine göre 1922’de Doğu Buhara’da Gissar vadisinde Enver Paşa ve Devletmend Bek’in birlikleri, Lakay vadisinde İbrahim Bek’in birlikleri, Garm, Karategin ve diğer dağlık illerde Fuzayl Maksım’un, Orta Buhara’da Turdu Toksab ve Hurram Bek’in birlikleri, Batı Buhara’da ise korbaşı Kahhar, Cura Amin ve Azim Hoca’nın birlikleri faaliyet göstermekteydi. Hocayev 1922 yılının başında işaret ettiği bölgelerde toplam 20.000 basmacının Sovyet rejimine karşı mücadele ettiğini kaydetmiştir¹⁰⁴⁶.

Korbaşı Molla Abdulkahhar Buhara istikametindeki başarılı operasyonlarını takiben Gicduvan, Şafırkan, Vabkent, Ramitan ve Nurata illerini ele geçirdikten sonra Mart 1922’de Buhara’ya yönelik askerî operasyon başlattı. Şehrin büyük bir kısmını ele geçirdikten sonra Molla Abdulkahhar eski Buhara’dan yalnızca 12 verst (12.8 km.) uzaklıktaki demiryolların kesiştiği mühim bir yer olan Kagan’a doğru yöneldi. Sovyet birliklerinin Kagan’dan çekilmesi durumunda Sovyet birliklerinin Buhara yolu kesilmiş olurdu. Kagan’a kadar Sovyet birliklerini takibe alan korbaşının birliklerine karşı Sovyet kumandanlığı acilen Semerkant’tan süvari

¹⁰⁴⁴ Yamauchi, **Hoşnut Olamamış Adam –Enver Paşa**, No.148, Enver Paşa’dan (Ahcar kışlağı) Kamil Bey’e (Berlin), 28 Ocak 1922, s.261–262.

¹⁰⁴⁵ **Turkestan**, s.531’den **Amir Said Olimhon. Buhara halkının hasratı tarihi**, s.23.

¹⁰⁴⁶ Hocayev, **K istorii revolyutsii v Buhare. İzbranniye trudi**, C.I, s.235.

birlikleri, Hazarötesi cephesinden Budenniy’in birliklerini¹⁰⁴⁷, Merkezdeki ve Taşkent’teki askerî birlikleri sevketti. Sovyet kumandanlığı toplam Buhara’ya 12.000 kişilik ordu ve birkaç zırhlı tren göndermişti¹⁰⁴⁸.

Doğu Buhara’daki 1922 yılının bahar ve yaz aylarındaki bağımsızlık mücadelesi özellikle çetin geçti. Birbirini doğrulamayan Sovyet belgelerine göre direnişe toplam 16.000 ila 18.000 arasında kişi katılmıştı. Afganistan’daki emir Said Alimhan 22 Mart 1922 tarihli mektubunda Enver Paşa’nın başarılarını belirterek Paşa’yı basmacı birliklerinin başkumandanı olarak ilan etmekteydi. Böylece, 15 Nisan 1922’de Kafirun’da büyük bir kurultay düzenleyen Enver Paşa Buhara ve Fergana korbaşları ve emirin temsilcilerinin de onayını alarak hareketin başkumandanı ve siyasî yöneticisi olarak ilan edildi¹⁰⁴⁹.

Kurultay için toplanmış bulunan yüze yakın leşkerbaşı önünde Enver Paşa Osmanlıca şöyle hitap etmişti:¹⁰⁵⁰

“Ey Türkistan’ın kahraman mücahitleri. Güzel ve emsalsiz vatanınızı, 70 seneden beri kirli çizmeleri ile ezerek kirleten Ruslar’ın elinden kurtarmak maksadı ile buraya toplanmış bulunuyorsunuz. Kaderin cilvesine bakın ki başka diyarda doğmuş olan bizler ve Afgan gönüllüleri, sizlerin kaderinize ortak bulunuyoruz. Şahsen ben ve diğer zabitan arkadaşlarım namına huzurunuzda söz veriyorum. Sizin kaderinize iştirak ettiğime pişman değilim. Son nefesime kadar bu uğurda çalışacağım. Sizlerin de burada benim yaptığım ahitnameyi namusunuz üzerine vereceğiniz sözlerinizle imza etmenizi istiyorum...”

Bunun üzerine tüm leşkerbaşılar “Namusumuz üzerine söz veriyoruz!” diyerek Kâfirun kararlarını tasdik ettiler.¹⁰⁵¹

Ayrıca kurultayda tatbik edilmesi gereken tedbirler 16 madde şeklinde sıralandı ve son maddede “Bütün askerî ve siyasî hareketlerin idarî oybirliği ile Enver Paşa’ya verilmiştir” yazılıydı. Enver Paşa’ya resmî bir mühür verilmişti ve bu mühürde şöyle yazılıydı: “Müslümanların Halifesinin damadı ve İslam Ordusu Kumandanı Seyyid Enver.” Kafirun’daki kurultay ile eş zamanlı olarak Semerkant’ta da bir kurultay toplanmıştı. Semerkant’taki kurultayda **“Türkistan Türk Müstakil İslam Cumhuriyeti”** ilan edilmişti ve cumhuriyetin başkanlığına seçilen kişi İslam

¹⁰⁴⁷ Semen Mihayloviç Budenniy (1883–1973) – Sovyet kumandanı, Sovyet Birliği mareşali, Sovyet Birliği kahramanı.

¹⁰⁴⁸ **Turkestan**, s.533; U.Raşidov, **Buhara basmacıları aslı kim idi?** Mülakat 1994. no.11–12, s.35

¹⁰⁴⁹ Hayit, **Basmacılar**, s.277.

¹⁰⁵⁰ Bu konuşmanın tam metni ve Kurultay kararları için detaylı bkz. Ali Bademci, **Korbaşılar ve Enver Paşa-II**, s.156-158.

¹⁰⁵¹ Bademci, **Sarıklı Basmacı**, s.144.

Orduları Başkumandanı Şer Muhammed Bek olmuştu. Şer Muhammed Bek'in kurduğu hükümet merkezi üç ay içinde Semerkand, Namangan, Oş, Margilan ve Narın olmak üzere beş defa yer değiştirmişti.¹⁰⁵²

Enver Paşa Ordusu'nun sayısı hakkında gerek hatıralarda gerekse diğer kaynaklarda çelişkili rakamlar telaffuz edilmektedir. Bu husustaki en geniş hatıra olan Nafiz Bey'in hatıralarında sayı 170 binlere çıkmaktadır. Zeki Velidi Togan ve Baymirza Hayit'e göre Enver Paşa üzerine gönderilen Rus Ordusunun mevcudu 100 bin olarak gösterilmektedir ve basmacı hareketinin doruğa ulaştığı Nisan 1922 ortalarında tahmini sayı 25.000 civarındadır.¹⁰⁵³

Türkistan'da basmacı hareketini ele alan Sovyet araştırmacıları o zamanki Sovyet politikası gereği Enver Paşa'yı bir "İngiliz Emperyalizmi" ajanı, Türkistan'da kendi çıkarlarını güden bir maceraperest, tüm Türk ve Müslüman radikal kuvvetlerinin birleşmesini sağlamak isteyen "Pantürkist" ve Panislamist" bir entrikacı olarak nitelendirildi. Batı menşeli kaynaklarda ise Türkistan'daki Enver Paşa'nın faaliyetleri şöyle değerlendirilmekteydi: "*Enver Paşa'nın harekete katılması ile birlikte korbaşlar aralarındaki kabile, soy ve görüş farklılıklarının üstesinden gelerek askerî-siyasî ve ideolojik bir birlik oluşturmuş idi*". Batılı araştırmacılarının fikrince Türkistan'daki basmacı hareketinin "Bolşevikleştirme" ve "Sovyetleştirme" faaliyetlerine karşı başarısız olmalarının asıl sebebi işte bu birliği sağlayamadığından dolayı olmuştu. Dahası Enver Paşa faaliyetlerine devam edebilseydi, Türkistan'daki Bolşevik varlığına son verebilirdi görüşü hâkimdi¹⁰⁵⁴. Ancak Ağustos 1921'de Kaşgar'daki Britanya konsolosu Etherton şöyle yazmaktaydı: "*Panislamizm ve Panturanizme gelince, Merkezi Asya'da tehlikeli olabileceği düşünceleri abartılmıştır...Aşında bunların arkasında Türkiye'nin işgalci politikaları gizlenmektedir...Merkezi Asya'daki Müslümanların din üzerine birleştirilmesi çabaları başarılı olmadı.*" Aynı düşünceyi Kızılordu kumandanlığı da paylaşılmaktaydı.¹⁰⁵⁵

Yaş Buharalı Partisi Bolşeviklerle ilişkisini kesip ortadan çekilmişti. Buhara Merkez İcra Komitesi Başkanı Osman Hoca, İçişleri Nazırı Ali Rıza Bek, Tirmiz'in

¹⁰⁵² Basmacılar, s.283.

¹⁰⁵³ Bademci, Sarıklı Basmacı, s.143.

¹⁰⁵⁴ Pylev, **Enver Paşa i credneaziatskoe basmaçestvo: razliçniye interpretatsii v issledovatel'skoy literature**, (çevrimiçi), www.evrazia.org, 29.03.2012

¹⁰⁵⁵ Abdullayev, **Ot Tsinzyana do Horasana**, s.230–231.

askerî komutanı Hasan-Bey, Hoca Sami Bey ve diğerleri basmacı saflarına katılmışlardı. Endişeye kapılan Moskova hükümeti görüşme arzusunda bulunmuştu. Joseph Castagne “Les Basmachis” eserinde Sovyetlerin itimadını kazanmış bu kişinin Enver Paşa olduğunu iddia etmiştir.¹⁰⁵⁶ Basmacı hareketi konusunda yazan batılı araştırmacılardan örnek isim Joseph Castagne Enver Paşa’nın, Mustafa Kemal Paşa’nın Türk Kurtuluş Hareketi’nde hiçbir rol almadığını ve ihtirasının, kendisinden başka birinin önder olmasına tahammül edemediğini yazıyordu. Ona göre, Enver Paşa Bolşeviklere yaklaşmış ve onların güven duyduğu bir kişi haline gelmişti. Bu bakımdan önemli bir görevi yerine getirmek üzere Türkistan’a yollanmıştı.¹⁰⁵⁷ Moskova’nın Doğu siyaseti metotları ortaya çıktı, Rus gazeteleri ve özellikle Golos Rossii gazetesi Enver Paşa’nın, kendisine kayıtsız şartsız yardım vaat eden Bolşevikler tarafından kaba bir şekilde aldatılacağı açıklamışlardır.¹⁰⁵⁸

İslam Orduları Başkumandanı ve Halifenin damadı Enver Paşa, Ruslara karşı savaşını aylarca sürdürdü. Emir Amanullah’a yazdığı şu satırlar onun geleceğe bakışını ve beklentilerinin büyüklüğünü ortaya koymaktadır: “*Yardımlarınız sayesinde Buhara ve Türkistan’da Rusların hâkimiyetine son verilerek yönetimimiz altında bir Doğu İslam Hükümetleri İttihadı meydana gelir. Bu suretle Doğuda kısa bir zamanda Güçlü Almanya Federasyonu gibi dünyaya meydan okuyacak bir hükümet oluşur.*”¹⁰⁵⁹ 13 Mayıs 1922’de Karman, Baysun, Şerabad, Termez ve Kerki’de olmak üzere Sovyet birliklerine karşı saldırılar başlatıldı. Aynı zamanda Enver Paşa Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyi Başkanı N. Nerimanov¹⁰⁶⁰ aracılığıyla Moskova’ya bir ultimatoom göndermişti. Onun asıl talebi Türkistan’dan Sovyet birliklerinin çıkarılması olmuştur. Buna cevap olarak 18 Mayıs 1922’de Merkezî Komite’de “Türkistan-Buhara meselesi” görüşülmüş ve çıkarılan kararnameyle Enver Paşa’ya karşı geniş çaplı siyasî kampanya başlatılmış ve Buhara Cumhuriyeti yönetimine destek olarak askerî yardım gönderilmiştir. Enver Paşa

¹⁰⁵⁶ Joseph Castagne, **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, s.114.

¹⁰⁵⁷ Joseph Castagne, **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, s.116.

¹⁰⁵⁸ Joseph Castagne, **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, s.116.

¹⁰⁵⁹ Yamauchi, **Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa**, No.158, Enver Paşa’dan (Kafirun) Amanullah Han’a (Kabul), Tarihsiz (Mart-Nisan 1922) s.268–269.

¹⁰⁶⁰ Neriman Nerimanov o sırada Azerbaycan Halk Komiserleri Şurası Başkanı ve Moskova’nın doğu politikası konusunda güvendiği biriydi. Enver Paşa ile 1920’de tanıştığı iddia edilir.

“İngiltere ajanı ve doğu halkların düşmanı” ilan edilmiş ve “İngiliz emperyalizminin çalışanı” olarak karalanmıştır¹⁰⁶¹.

Şubat sonu Kafirnigan’a çekilmiş olan Enver Paşa Lakay, Marka ve Kongrat Özbek aşiretleri ve Gisar, Kulyab, Karategin ve Darvazlı Taciklerden oluşan 8.000 kişilik ordusu ile Nisan ayının ortasında Baysun’da askerî harekâta hazır bulunmaktaydı. Baysun’da ona Buhara Sovyet Cumhuriyeti eski savunma bakanı Abdülhamid Arifov birliğiyle birlikte katıldı.¹⁰⁶² Enver Paşa Baysun’da iken Bakü’deki kurultayda tanıştığı Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Neriman Nerimanov’a 19 Mayıs tarihli bir mektup göndererek, iki haftalık bir süre içerisinde Kızılordu’nun Türkistan’dan çekilmesini talep eden ultimatoomunu bildirdi. Bu mektup diğer mektupları gibi daha sonra naşının üzerinde bulundu ve Rusçaya tercüme edilip Kızılordu arşivine konulmuştu:

“Halk komiseri Nerimanov¹⁰⁶³,

“Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne mensup halkların Yüksek Konseyi’nde alınan şu kararı Rusya Komiserler Konseyi’ne ve Merkez İcra Komitesi’ne iletmenizi rica ederim.

“İsrarım üzerine, Konsey, Rusya Merkez İcra Komitesi ve Komiserler Konseyi’nin cevabına kadar Rusya Sovyet Cumhuriyeti’ne savaş ilanından vazgeçmiştir. Buna karşılık, Buhara, Hive ve Türkistan halklarının hür ve bağımsız yaşama arzularını size iletmekle görevlendirildim. Bu bağımsızlık Sovyetler Rusyası tarafından kabul edilecektir.

“Konsey, Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti’ne, şu sırada Hive, Buhara ve Türkistan topraklarında bulunan yabancı ordunun (Kızıl Ordu) on beş günlük bir mühlet sonuna kadar ülkeyi terk etmesini teklif eder. Adı geçen ülkelerde Rusya Sovyet Cumhuriyeti’ne ait idarî teşkilatlar da aynı mühlet içinde feshedilmelidir.

“Bu kararın Halk Komiserleri Konseyi’nin eline geçtiği andan itibaren bütün siyasî tutuklular ve rehineler serbest bırakılmalıdır.

¹⁰⁶¹ Hayit, **Basmacılar**, s.287.

¹⁰⁶² Yamauchi, **Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa**, No.158, s.268; **Ot Tsinzyana do Horasana**, s.218.

¹⁰⁶³ Joseph Castagne eserinde yayımlamış olan bu belgenin ihtivasını Poslednie Novosti (27.7.1922) ve Novoye Vremya’dan (03.08.1922) almıştır. **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, s.121–122.

“Sayın Komiser, Hive, Buhara ve Türkistan Hakları Yüce Konseyi sizden, Savaş Komiseri Troçki’ye ve Sovyet Kuvvetleri Başkomutanı Kamenev’e Müslüman Halk Ordusu ile Kızıl Ordu arasında her türlü kan dökülmesini önlemek için Kızıl Ordu’nun en kısa zamanda Rusya’ya çekilmesini istemenizi rica eder.

“Hive, Buhara ve Türkistan halklarının Yüce Konseyi’ni heyecanlandıran Rus halkına karşı duydukları derin sempati duyguları yüzünden, tarihin çok eski devirlerinden beri düzen ve meşruluk içinde yaşamış olan ve şimdi dışarıdan gelmiş laf ebesi ve komünist unsurların zulüm rejimine terk edilmiş Müslüman ülkelerin kurtuluşunda her türlü düşmanca hareketten kaçınılacağını bildirmek Konsey’in bir görevi olmuştur.

“Sovyet Rusya Hükümeti’nin, zalim komiserlerin boyunduruğu altına alınmış ve Moskova’nın yabancı iktidarına karşı topraklarını kurtarmak için silaha sarılmış Müslüman halkların iradesine saygı göstermek ihtiyacını duymaması halinde sizi uyarmak isterim ki, mevcut bildirinin tesliminden iki hafta sonra hareketlerimde tamamen serbest olacağım.

“Bu bildiriye ilişikte, Rusya Merkez İcra Komitesi tarafından bana tevdim edilen görev belgesini iade ediyorum.

Hive, Buhara ve Türkistan Orduları Başkomutanı Enver Paşa.”

18 Mayıs 1922 tarihinde çıkarılan “Buhara-Türkistan Meselesi” kararnamesinin uygulanması için Buhara’ya Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’daki hükümetlerinin Bolşeviklerce devrilmesine doğrudan katılmış ve Kafkas Ötesi Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’nin kurulmasında etkin rol oynayan ve aynı zamanda Stalin’in yakın arkadaşı ve yandaşı olan Grigoriy Orconikidze¹⁰⁶⁴ gönderildi. Daha sonra 1922 yılının yazı ise Türkistan’a Askerî İşler Milliyetler Komiseri L. Trotskiy, Silahlı Kuvvetleri Başkumandanı S. S. Kamenev, müstakbel Sovyet Mareşali M. Budenniy, Türkistan Komisyonu üyesi V. Kuybişev, Merkezî Komite’nin Orta Asya Bürosu Başkanı Y. Rudzutak gönderildiler. Sovyet Rusya’nın böylesine mühim siyasî ve askerî figürlerin Türkistan’da toplanması ve

¹⁰⁶⁴ Grigoriy Konstantinoviç Orconikidze (1886-1937) – tanınmış Gürcü Bolşevik ve Sovyet devlet ve parti adamı, devrimci. Stalin tarafından liberal görüşlü olarak tenkit edildi ve abisi Pavel idam edildikten sonra intihar etmiştir.

onların basmacı hareketine karşı faaliyetlere başlaması bölgedeki durumun çok ciddi olduğuna işaret etmektedir¹⁰⁶⁵.

Bu esnada Enver Paşa'ya karşı "cadı avı" başlatılmış olup basın aracılığıyla itibarı düşürülmeye çalışılıyordu. Castagne'nin verdiği bilgilere göre İzvestiya gazetesine inanılırsa (28.06.1922) şehit edileceği Tiflis hareketinden önce Cemal Paşa Enver Paşayı şöyle yermiştir:

"Enver Paşa tarafından yürütülen mücadele İslam âleminin yekpare cephesinde bir yarık teşkil etmektedir. Hiç şüphesiz İngiliz emperyalizmi bundan yararlanacaktır. Müslüman ...halklar hürriyetlerini istiyorlarsa tek bir adam gibi birleşmiş olarak kalmalılar ve İngiliz sömürge siyasetine karşı dikilmelidirler...."¹⁰⁶⁶

Diğer taraftan Trabzon'da yayımlanan Tezel adlı bir Türk gazetesinin (15.7.1922) Enver Paşa üzerindeki hükmü de çok sert olmuştur. "İslam âleminin vebası" başlığı altında Enver Paşa'nın Türkistan'daki faaliyetleri üzerinde uzun bir makale yayımlanmıştı.¹⁰⁶⁷ Enver Paşa hakkındaki Türkiye kanaatleri ise pek olumlu olmamıştır.¹⁰⁶⁸

Sovyet Rus birlikleri Enver Paşa'ya karşı saldırılarını 1922 Haziran ayında Baysun civarında yoğunlaştırdılar. 22 Haziran 1922 tarihinde Kabadıyan'a varan Kızılordu birlikleri ile Enver Paşa komutasındaki mücahitler arasında bir çatışma vuku bulmuş ve 180 mücahit şehit edilmişti. Baysun'daki çatışmada 299 mücahit hayatını kaybetmişti. Enver Paşa Surhan Derya'nın sol yanındaki Ardamçı'deki çatışmada 164 mücahidini kaybetti, 29 Haziran'da Regar-Karadağ bölgesine yaptığı

¹⁰⁶⁵ **Turkestan v naçale XX veka**, s. 245.

¹⁰⁶⁶ Castagne, **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, s.125.

¹⁰⁶⁷ **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, s.127. "Enver Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nun Filistin'i kaybetmesine sebep olmuştur. Savaş bitince Enver Paşa önce Rusya sonra da yeni amceralara atıldığı Türkistan'a kaçmıştır. Bu kibrli ve kanlı canavar Türkistan'da, zafer arabasını çekecek uysal atlar ve kırbacına tahammül edecek adamlar aramaktadır. Onun için Türkiye'nin ve İslam'ın menfaatleri hiçbir şey ifade etmemektedir. Sadece kendi çıkarları için çalışmaktadır. Durum oldukça zordur. İslam ülkeleri ve özellikle Türkiye'nin, içinde bulundukları kötü durumdan kurtulmak için barışa ihtiyaçları vardır. Enver Paşa Türkiye'yi mahvetmiştir. Şu sırada devam eden kanlı savaş Enver'in sebep olduğu olaylar zinciridir. Biz bu vebayı tanıdık ve onun için kapılarımızı onun yüzüne kapadık. Onun pençeleri altına düşen sayısız Müslüman halkları şikâyetçidir; o ise bu halkları kendi emellerini yerine getirmek için kullanmaktadır. Zamanının dini maceraların peşinde koşulacak bir zaman değildir.."

¹⁰⁶⁸ Joseph Castagne, **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, s.129. "Türk halkı kendisini kanlı emperyalist savaşa sokan maceracı Enver'i kovmuştur. Türkiye'de tutunacak yer bulamadığından Fergana ve Buhara basmacıları yanında şan, şöhrat aramaya gitmiştir. Fakat orada da çok geçmeden kendisine yer olmadığını görecektir. Şimdiden Enver Paşa'nın yardımcıları arasında bir ayrılık baş göstermiştir. Enver, iktidarı dört çete başı ile paylaşmak zorunda kalmıştır. Bu da onun sonunu getirecek bir maceradır".

karşı taarruz da yenilgiyle sonuçlandı. 1 Temmuz 1922 tarihinde Sovyet birlikleri Regar Bölgesini ve Karadağ vahasını işgal ettiler. Kızılordu 2 Temmuz'da Hisar'ı ve 13–14 Temmuz'da Duşanbe'yi işgal etti. Enver Paşa'nın ordusu 16–19 Temmuz tarihleri arasında Belçivan'da Kızılordu birlikleri ile çatışmalarda 1.000 askeri şehit verdi ve 1.700 asker yaralandı. Belçivan'dan 12 kilometre uzaklıktaki Balcuvan ilçesi, Obidara köyünde¹⁰⁶⁹ bulunan Paşa iki alay ve Sovyetlerin özel komando birliği tarafından 3 Ağustos gecesi kuşatıldı ve 4 Ağustos 1922 tarihinde meydana gelen çatışmada can verdi¹⁰⁷⁰. Enver Paşa'nın yanında Osmanlı Türklerinden Faruk, Danyal ve Buri Betaş Beyler bulunmaktaydı.¹⁰⁷¹ Resmî Sovyet malumatına göre Enver Paşa VIII. Başkurt Süvari Tugayı, XVI. Alayı'nın III. Bölüğü ile girişilen çatışmada beş yerinden yaralanarak öldürülmüştür. Aynı çatışmada korbaşı Devletmendbek de şehit edilmiştir. Abdukayum Parvonaçi'nin Taşkent'teki sorgusunda 4 Ağustos 1922 tarihinin Kurban bayramına denk geldiğini, dolayısıyla Enver Paşa yalnızca 30 askeri yanında bırakarak diğerlerini evlerine gönderdiğini ifade etmişti.¹⁰⁷²

Pravda gazetesinin 11.10.1922 tarihindeki sayısında şöyle kaydedilmiştir:

“Enver Paşa'nın cesedi vücudunda beş kurşun yarası, Türk stili başlığı ve çizmeleri ile bulundu. Ceplerinde mührü, Berlin'den yollanmış karısının ve oğlunun mektupları, Hindistan'da çıkan birkaç İngiliz gazetesi ve şifreli bir mektup çıktı. Bilhassa tutsak edilen basmacıların şahitliğinden sonra ölümü üzerindeki şüpheler mümkün olmaktan çıkmıştır. Enver Paşa'nın cesedi, bulunduğu yer olan Balcuvan'dan on iki “verst” ötede gömülmüştür.¹⁰⁷³

Baysun'daki Sovyet Askerî Birliği kumandanı ve Buhara'daki faal komünist liderlerden biri Alimcan Akçurin'e yazdığı mektupta Enver Paşa bağımsızlık hareketine olan hissiyatını şöyle ifade etmiştir “*Türkistan benim için yabancı bir ülke değildir, benim atalarım – Türkistan'dan gelmiştir. Türkistanlıların damarlarında akan kan benim damarımdaki kan ile aynıdır*”¹⁰⁷⁴. Enver Paşa'nın Türkistan'da

¹⁰⁶⁹ Togan'ın verdiği bilgiye göre Balcuvan'dan 7–8 kilometre uzaklıktaki Çeken köyünde şehit düşmüştür. Bkz. **Hatıralar**, s.456.

¹⁰⁷⁰ Hayit, **Basmacılar**, s.289–295; Togan'a göre (**Türkeli Türkistan ve Yakın Tarihi**, s.452); Paşa 4 Ağustos 1922'de şehit olmuştur. Ayrıca bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C.III, s.648; İrkayev, **İstoriya grajdanskoy voyn v Tadjikistane**, s.348.

¹⁰⁷¹ Tekin Erer, **Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı**, İstanbul: Mayataş Yayınları, 1971, s.140.

¹⁰⁷² Abdullayev, **Ot Tsinzyana do Horasana**, s.223–224.

¹⁰⁷³ Joseph Castagne, **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, s.134.

¹⁰⁷⁴ Hayit, **XX. Yüzyılda Türkistan**, s.196.

Umumi Muhaberat Müdürü Mirza Pirnefes ya da namı diğer Nafiz Türker hatıralarında Enver Paşa için şunları yazıyor: “*Enver Paşa, Türkistanlılar ile beraber Türkistan’ın istiklalini tahakkuk ettirmek için canla-başla, bir nefer gibi çalışmış ve bu uğurda da canını feda etmiştir.*”¹⁰⁷⁵

Enver Paşa görüşmelerinden birinde Zeki Velidi Togan’a merhum Talat Paşa gibi Berlin sokaklarında bir Ermeni kurşunundan ölmek istemediğini, canının Türk milleti için feda olması gerektiğini ifade etmiş. Şüphesiz ki Enver Paşa bir idealistti ve Türkistan istiklali için ölmek fikrinde samimiydi.¹⁰⁷⁶

Enver Paşa’nın şehadetinden sonra, Türkistan’ın muhtelif yerlerinde birçok mersiye yazıldı. Bunların arasında Buhara Cumhuriyeti sabık Cumhurreisi Osman Hocaoglu’nun (Türkiye’de Kocaoğlu) “Al İntikam” mersiyesi bulunmaktadır. Türkistan’ın millî hürriyet şairi Abdülhamit Süleyman Çolpan, milletin Enver Paşa’nın ölümünden dolayı duyduğu derin üzüntüyü “Belçivan” şiirinde ifade etmişti.¹⁰⁷⁷ Enver Paşa’nın Türkistan’dan Türkiye’ye getirilen cenazesi 3 Ağustos 1996’da askerî bir uçakla İstanbul’a getirilerek 4 Ağustos günü kılınan cenaze namazından sonra toprağa verilmiştir.¹⁰⁷⁸

Enver Paşa’nın ölümü ile Buhara’daki basmacı hareketi son bulmadı. Hâlbuki hareketin başkumandanını kaybedince eski Buhara Emiri Said Alimhan Ağustos 1922’de Türkistanlı mültecilerin katılacağı kalabalık bir kurultay düzenlemeye karar verdi. Kurultay’da Türkistan’da ve özellikle Buhara’da Enver Paşa’nın vefatı ile ortaya çıkan durum görüşüldü ve tüm Türkistan’da faaliyet gösteren korbaşıların birleştirilmesi, temsilci ve yardımcılarının bölgelere gönderilmesi ve Buhara’daki basmacı hareketine destek verilmesi kararlaştırıldı. Merhum Enver Paşa’nın yerine Buhara’daki yardımcısı, o sıralarda Afganistan’da bulunan Selim Sami Bey başkumandan olarak tayin edildi¹⁰⁷⁹.

Enver Paşa’nın ölümü ve korbaşıların Doğu Buhara’daki bozgunu mücadeleye son vermedi. Kızıl Ordu’nun kovaladığı korbaşılar Afganistan’a geçerek orada, yeniden mücadeleye atılmak için kuvvetlerini toplamayı ümit ediyorlardı.

¹⁰⁷⁵ Bkz. Ali Bademci, **Sarıklı Basmacı/Molla Nafiz’in Hatıraları**, Ötüken Neşriyat, 2010.

¹⁰⁷⁶ Togan, **Hatıralar**, s.456.

¹⁰⁷⁷ Şiir metnin Türkçesi için bkz. Togan, **Bugünkü Türkeli**, s.454; Şiirin orijinal metni için bkz.

Bademci, Korbaşılar ve Enver Paşa, s.246–247; **Yeni Türkistan**, İstanbul, 1928, sayı 14.

¹⁰⁷⁸ Babacan, “Enver Paşa”, s.271; **Milliyet Gazetesi**, 4.8.1996, s.12.

¹⁰⁷⁹ **Turkestan**, s.539.

Kabil konferansının amacı 1923 ilkbaharı için bir sefer planı hazırlamaktı. Şu dört nokta üzerinde tetkiklerde bulunacaklardı:

1. O sıralarda dağılmış olan basmacı kuvvetlerinin yeniden toplanması;
2. Bütün Sovyet karşıtı Müslüman kuvvetlerin etrafında toplanacağı ideolojik temele dayalı bir programın teşkili;
3. Tek bir faaliyet planının yapılması;
4. Ortak bir plana göre ve herkesin kayıtsız şartsız kabul edeceği görev taksimi.

Konferans bir faaliyet merkezinin kurulmasına da karar vermişti; merkezin güvenliği bakımından bunun yeri Rus Türkistanı'nın ve Buhara'nın toprakları dışında, muhtemelen Afgan Türkistanı'nda olması gerekiyordu. Temsilciler ilgili yerlere sevk edeceklerdi. Aynı anda beş korbaşı ile imzalanan bildiriler Fergana'da ilan edildi. Bolşevikliğe karşı herkes mücadeleye çağrılıyordu.¹⁰⁸⁰

1922 güz aylarında Doğu Buhara'da şiddetli çatışmalar devam etmekte idi. Korbaşların başında İbrahimbek Lakay bulunmakta olup Eylül ayında Selim Paşa Afganistan'dan Doğu Buhara'ya geldiği vakit İbrahimbek onun başkumandanlığını kabul etmedi. Selim Bey Doğu Buhara korbaşları arasında Enver Paşa gibi yüksek itibara sahip değildi. Hâlbuki Karateginlilerin desteğiyle Hovaling ilindeki korbaşları birleştirme çalışmalarına başladı. Selim Sami Bey idaresi altındaki kuvvetleri oymaklara göre ayırarak, Leşkerbaşı, emlaktar, erzakçı, muharipbaşı gibi amirler tayin ederek oymak müfrezelerinin başına getirdi.¹⁰⁸¹

10 Aralık 1922 tarihinde Hovaling'deki Doğu Buhara korbaşlarının kurultayında Lakay aşireti aksakalları ve İbrahimbek Selim Bey'i destekleyeceklerini bildirdiler ve Selim Paşa basmacı hareketinin başkumandanı olarak ilan edildi. Kurultayda konuşma yapan Selim Bey Emir Said Alimhan'ın göndermiş olduğu talimatları aktardı ve Buhara'nın kurtuluşu için taarruza geçiş zamanı olarak 1923 yılının baharını belirledi. 13 Aralık 1922'de Selim Bey Mümin-Abad köyüne vararak oradan Fergana, Semerkant, Harezm, Batı Buhara ve Matçı korbaşlarına delegeler gönderdi. Selim Bey'in belirlediği hedefler Kulyab'ın tahkim etmek, Duşanbe'nin ele geçirilmek, Buhara Millî Sovyet Cumhuriyeti'nin Doğu Buhara vilayetlerindeki Sovyet yönetimine son vermek ve cumhuriyetin merkezî illerine doğru hareket etmek

¹⁰⁸⁰ Joseph Castagne, *Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi*, s.135.

¹⁰⁸¹ Bademci, *Enver Paşa ve Korbaşlar*, C.II, s.261.

idi¹⁰⁸². Bununla birlikte Doğu Buhara'daki korbaşı birliklerinin reorganizasyonu yapıldı: birlikler üç büyük gruba ayrılarak her biri için kumandan, faaliyet bölgesi ve net askerî hedefler belirlendi.¹⁰⁸³ Selim Bey'in 13 Aralık'tan itibaren Kulyab etrafı köylerinde yaptırdığı keşifler ve 30 Aralık 1922 tarihinde başlatılan Kulyab şehri muhasarası 19 Ocak'ta 600 kişilik Bolşevik imdat kuvvetlerinin yetişmesi ile amacına ulaşamadı.¹⁰⁸⁴

Sovyetler tarafından 1923 yılının ilk günlerinden itibaren Doğu Buhara'da büyük askerî operasyonlar başlatıldı. 1923 yılı Şubat ayında Türkistan cephesi kumandanı Moskova'ya gönderdiği raporda şöyle belirtmekteydi “Selim Bey Aralık ayından itibaren Kulyab'ı kuşatmaya başladı, bölgenin Vahş deryasının doğusundan Karategin'e kadar tüm bölgeyi etkisi altına aldı”. Aynı raporda Lakay aşireti önderi İbrahimbek'in Selim Bey ile bağlantıya geçerek Duşanbe'ye doğru hareket etmekte ve Pulisang su geçidini yıkarak Doğu Buhara'nın orta illerinde isyan hazırlamakta olduğunu beyan etmekte idi. Türkistan cephesi kumandanı “Birliklerimizin durumu neredeyse “basmacılığın” alevlendiği 1921 yılındaki duruma düşmüştür.” – diye tedirginliğini gizlememekteydi. Onun verdiği verilere göre Şubat ayında Doğu Buhara'daki “basmacıların” sayısı 2.500 atlıya kadar ulaşmıştı¹⁰⁸⁵. Bu rapora ek olarak 1 Ekim 1922'den 10 Şubat 1923'e kadarki dönem içerisinde her ay korbaşı birliklerinin sayısı verilmiş olan özel bir tablo bulunmakta idi¹⁰⁸⁶. Bu tabloda Buhara Cumhuriyeti topraklarında 10 Şubat 1923 tarihinde 29 korbaşının önderliğinde 2.418 basmacı bulunmakta idi. Bu veriler diğer bir Sovyet dokümanının verdiği verilere kıyasla çok düşük ve gerçeğe uymamaktadır ki bu belgeye göre 1 Şubat 1923 tarihinde Buhara cumhuriyetinde 29 korbaşı önderliğinde 3.416 yiğit mücadele etmekte idi¹⁰⁸⁷. Hâlbuki bu veriler de gerçeği yansıtmamakta idi. Sadece Doğu Buhara'da bu tarihlerde askerî operasyonlar 4.000–5.000 kişi katılmakta olup toplam Buhara Cumhuriyeti topraklarında bağımsızlık hareketi dâhilinde 10.000–12.000 kişi bulunmakta idi¹⁰⁸⁸.

¹⁰⁸² **Turkestan**, s.540–541.

¹⁰⁸³ İrkaev, **İstoriya grajdanskoy voyni v Tadjikistane**, s. 369.

¹⁰⁸⁴ **Enver Paşa ve Korbaşılar**, C.II, s.276–278.

¹⁰⁸⁵ **Turkestan**, s.541.

¹⁰⁸⁶ RGVA, F.895, Op.1, D.171, s.72;

¹⁰⁸⁷ RGVA, F.28113, Op.7, D.90, s.16;

¹⁰⁸⁸ **Turkestan**, s.542.

1923 yılının başlarında Doğu Buhara’da Selim Bey ile birlikte basmacı hareketinde korbaşılar Kurban Ali, Börü Toksaba, Mir Yar Muhammed, Faruh Efendi, Abdukadir, Molla İsa, İbrahimbek Lakay, Rahmankul Mingbaşı, Yemir Toksaba, Hayit Palvan, Molla Niyaz, Nazarça, Barut Toksaba, Fuzeyl Mahdum, Maksım İşan, Tagay Sarı bulunmakta idiler. Selim Bey ve İbrahimbek birliklerinin Kulyab, Balcuvan ve Vahş su geçitlerinin ele geçirmesi, Duşanbe etrafındaki başarılı askerî operasyonları direniş hareketindeki mücadeleçilerin moralini yükseltti. İbrahimbek’in birliklerine Lakay ve Duşanbe civarında yaşayan Lakay aşiretinden Özbekler gönüllü olarak katılmaya başladılar. Korbaşı İbrahimbek Şubat ayında düzenlediği kurultayda Selim Bey ile birlikte gerçekleştireceği harekâtı belirledi. Planlara göre Selim Paşa 6.000 kişilik ordusu ile Guzar – Karşı – Batı Buhara bölgesinde faaliyetlere girişecek ve daha sonra Semerkant ve Fergana korbaşıları ile birleşecekti. İbrahimbek ise 3.000 kişilik ordusu ile Duşanbe – Gissar – Kobadiyan yönünde hareket edecek, Doğu Buhara’daki Sovyet idaresine son verecek ve Selim Bey’in birliklerinin cephegerisini sağlama alacaktı.¹⁰⁸⁹

Sovyet silahlı güçlerinin merhametsiz harekâtları yerli halkın nefretini körüklemekte, şehirler ve köyler Kızılordu birliklerince işgal edilince Doğu Buhara’daki halk korbaşı birliklerine katılmakta olup Batı Buhara’da ise çöllere çekilmekteydi. Sovyet birlikleri tarafından işgal edilen şehirler ve köyler sınır tanımayan bir teröre maruz kalmakta idi. Kızılordu askerleri sakinleri “basmacı” olarak nitelendirerek tutukluyor, evlerini yakıyor ve malına mülküne el koyuyordu; Bütün bu vahşete karşılık vererek direnmeye kalkışanları yerinde kurşuna dizdiler. Direnenlerin ve korbaşıların aile bireyleri ve akrabaları esrarengiz bir şekilde ortadan kayboluyordu. Bu tür olaylar halkın karşılıklı olarak nefret dolu girişimlere kalkışmasına neden oldu ve basmacı hareketine katılmalarının önemli sebeplerinden birini oluşturdu¹⁰⁹⁰. Bu konu ile ilgili olarak korbaşı Muhammed Hoca’nın 1923 yılının Şubat ayında devrimci komite başkanı Zandani’ye gönderdiği mektup dikkate değer: “*Bilin ki biz basmacı ve hırsız değiliz. Siz haydutluk ve basmacılık yapmaktasınız. Yaptığınız haydutluk yıllarca devam etmektedir. Halkın yıllarca*

¹⁰⁸⁹ **Turkestan** s.543

¹⁰⁹⁰ **Turkestan**, s.544

*çalışıp biriktirdiğini yağmalayıp soymaktasınız... Biz Allaha çok şükür, her şeyi şeriata göre yapmaktayız, hayatımızı feda ediyoruz ve şiddet uygulamıyoruz”*¹⁰⁹¹.

Böylece 1923 yılının bahar aylarında Buhara Cumhuriyeti topraklarında basmacı hareketinin üç ocağı bulunmakta idi. Bu hareketin başında Batı Buhara’da korbaşı Molla Abdulkahhar (Gicduvan ve Nurata civarında), Doğu Buhara’da korbaşı İbrahimbek (Gissar vadisi) ve Orta Buhara’da Selim Bey (Karşı yönünde) bulunmaktaydı¹⁰⁹². Sovyet birliklerinin Doğu Buhara yönünde ilerlemesi üzerine onların karşısında hep yeni korbaşı birlikleri ortaya çıktı. 10 Mayıs 1923 tarihi itibarıyla Doğu Buhara’da bu birliklerin sayısı 47’ye ulaşmıştı. Genel olarak bu birlikler Özbek ve Tacik gençlerinden oluşmuştu. Altını çizmemiz gereken önemli husus ise basmacı hareketi lehine yerli halktan tayin edilmiş milisler, yetkili memurlar geçmeye başlamasıdır. Örneğin, Şehrisebz milislerinin basmacı birliklerine kaçtığı, Yakkabağ’dan 8 silahlı milis, atlı ve tabancası ile bir Komünist Partisi memuru – Şemseddin Hoca ve devrimci komiteden silahsız bir yetkilinin harekete katıldığı kaydedilmiştir¹⁰⁹³. Ne yazık ki 1923 bahar ve yaz aylarındaki askerî harekât basmacı hareketinin hedeflediği neticelere ulaşmasına yardımcı olmadı. Korbaşı İbrahimbek Duşanbe ilindeki Gissar vadisinde tüm kuvvetlerini yoğunlaştırarak II. Türkistan Süvari Ordusu’nu kuşatma altına almış olsa dahi Selim Bey ile arasında çıkan anlaşmazlıklardan dolayı bu operasyonu sonuna kadar sürdüremedi. Bu çatışmalarda İbrahimbek 1.300 erini kaybetti, Haziran ayının ortasında Lakay’daki birliklerdeki basmacıların sayısı 15.000’den 350 kişiye kadar azalmıştı.¹⁰⁹⁴

Selim Bey birkaç başarısız operasyondan sonra 19 Mayıs 1923 günü, Afganistan’a iltica için karar aldı. 21 Mayıs günü, Afganistan’ın Magan Garnizonu’na iltica etmek üzere Müminabat’tan hareket edildi. 28 Mayıs’ta Amu Derya sahilini takiben Afganistan topraklarına ulaştılar ve 4 Haziran 1923’de Türkiye sefaretine ulaştırılmak üzere Hanabad Valisi Gulam Settar’a bir liste takdim edildi¹⁰⁹⁵. Bu listedeki 24 kişinin arasında Selim Hacı Sami Bey (Türkistan’da son Osmanlı zabiti, 1914’den beri burada), Sadrettin Müftü (Azerbaycanlı), Miralay Nafi Bey

¹⁰⁹¹ **Turkestan**, s.544

¹⁰⁹² İşanov, **Buharskaya Narodnaya Sovetskaya Respublika**, s.303–304.

¹⁰⁹³ **Turkestan**, s.546.

¹⁰⁹⁴ **Turkestan**, s.547’den naklen Fraser, Glenda. “Basmachi”, **Central Asian Survey**, 1987, 6(1):1–73 ve 6(2):7–42.

¹⁰⁹⁵ Bademci, **Enver Paşa ve Korbaşılar**, C.II, s.292–293.

(Selim Bey ile birlikte Türkistan’da son Osmanlı zabiti), Mirza Pirnefes (Enver Paşa’dan beri Millî Kuvvetler Umum Muhaberat Müdürü-Nafiz Türker¹⁰⁹⁶), Abdülkerim Binbaşı (Enver Paşa maiyetinden), Mamur Bek (Semerkant korbaşısı), Abdüşükkür (Duşanbe Millî Hükümet erkânından), Abdullah Receb (Duşanbe Millî Hükümet sabık Maarif Müdürü, Enver Paşa maiyetinden – Abdullah Recep Baysun¹⁰⁹⁷), Mustafa Şakuli (Duşanbe Millî Hükümeti İktisat Müdürü) ve diğerleri bulunmaktaydı. 24 Ekim 1923 tarihinde yukarıda adı yazılı olanlardan, Selim Bey hariç hepsinin Türkiye’ye girmesi için, İran, Meşhed konsoloslughuna yazı gelmişti. Selim Bey ise, Enver Paşa’ya yakınlığı, Çerkez Ethem hadisesine adının karıştığı iddiasından dolayı ve Kuşçubaşı Eşref Bey’in kardeşi olmasından ötürü, o günkü Türkiye’nin özel durumu sebebiyle Türkiye’ye kabulü istenmemişti.¹⁰⁹⁸

3.5 Buhara ve Hive Cephelerinin Kaldırılması

Bu arada, ülkesinin içinde bulunduğu vahim durumdan fevkalade müteessir olan Buhara Emîri Haziran ayının ilk günlerinde “Barışı sevenlere ve adalete saygılı olanlara”, Milletler Cemiyeti’ne, İngiltere’ye Amerika Birleşik Devletleri’ne, Japonya’ya, Çin’e, Türkiye ve İran’a uzun bir çağrıda bulundu. 5 Haziran tarihli (1923) Times gazetesi, içinde Orta Asya’nın tamamen boyunduruk altına alınmasında Bolşeviklerin uyguladığı metotları hatırlatan Emîr Abdüsseyid’in bu çağrısını yayımladı.¹⁰⁹⁹ Diğer taraftan, Fergana korbaşıları, İslamkul, Madumar ve Ali Rıza birlikleriyle beraber Çin sınırını geçtikten sonra Türkistan İcra Komitesi’ne Dni gazetesinde (01.08.1923) yayımlanan şu açıklamayı yaptılar:

“Şu andaki şartlar altında, iktidarı zorla elinde tutanlara karşı mücadelemizin sonuçsuz ve ülkemiz için zararlı olacağını düşünerek, büyük bir üzüntü içerisinde ocaklarımızı terk etmek, ailelerimizi ve mallarımızı bırakmak kararını aldık. Aynı şekilde komünist zulmü altında bulunan büyük Rusya halkı adına hareket ettiklerini

¹⁰⁹⁶ Ali Bademci tarafından ele alınan **Sarıklı Basmacı** adıyla Molla Nafiz’in hatıraları 2010 yılında neşredilmiştir.

¹⁰⁹⁷ Abdullah Recep Baysun’un ele aldığı **Türkistan Milli Hareketleri** adlı hatıra eseri İstanbul’da 1943 senesinde neşredilmiştir.

¹⁰⁹⁸ Baysun, **Türkistan Millî Hareketleri**, İstanbul 1943, s.294–295.

¹⁰⁹⁹ Joseph Castagne, **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, s.140.

iddia eden yağmacılar ve yabancı katiller tarafından boyunduruk altına alınmış Türkistan halkının bunları çok geçmeden vatanımızdan atacağına bir an bile şüphe duymuyoruz. Şahsi çıkarları uğruna size yardımcı olan dindaşlarımıza lanet olsun. Müslümanların gazabı önce sizin müttefikiniz ve Türkistan'ın Müslüman halkının hainleri olarak onların üstüne inecektir.¹¹⁰⁰

Korbaşı Molla Abdulkahhar 1923 yılının Temmuz ayının başlarında Buhara ve Karman vilayetlerinin korbaşılarının katıldığı bir kurultay düzenledi. Kurultayda basmacı hareketinin durumu görüşüldü ve Sovyet silahlı kuvvetlerinin hem sayıca hem teknik olarak daha üstün vaziyette olduğu kabul edilerek savunma mücadelesine ya da gerilla savaş taktiklerine geçme kararı alındı. Sovyet tarafı da savaş taktikleri meselelerine yoğunlaşmıştı ve Moskova, Taşkent ve Buhara'da Mayıs-Haziran aylarında geçen toplantılarda bu konuları tartıştı. Daha önce de Devrimci Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin millî Sovyet halk cumhuriyetleri ve bölgelerin yetkili görevlilerinin katıldığı dördüncü toplantısında (9–12 Haziran 1923) general sekreter Stalin bazı Türkistanlı yöneticileri basmacılarla gizli ilişkilerinden dolayı suçlamıştı. Suçlananlar arasında Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Buhara Millî Sovyet Cumhuriyeti yetkili görevlileri ve yöneticileri olan Turar Rıskulov, Feyzulla Hocayev, A.Akramov, Sami Hocanov bulunmakta idi¹¹⁰¹.

Sovyet hükümeti talimatlarının hızlı ve kesin olarak gerçekleştirilmesi amacıyla Buhara'ya özel yetkili temsilcisini, Devrimci Komünist Partisi Merkezi Komite (SK RKP(b)) sekreteri Y. E. Rudzutak'ı¹¹⁰² gönderdi. 23 Haziran 1923 tarihinde Buhara Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin kapalı genel toplantısında bulunan Rudzutak, Buhara yönetiminden ve diğer yerli komünistlerden belirlediği net hedeflerin yerine getirilmesini talep etti. Feyzulla Hocayev'i destekleyen eski Yaş Buharalı Ceditçilerin üstüne iftira atılarak devlet yönetiminden uzaklaştırıldılar. Eğitim Nazırı Abdurrauf Fıtrat, Dışişleri Nazırı Ataoğlu Hoca Pulatov, Maliye Nazırı Sattar Hocayev, Ekonomi Sovyeti (EKOSO) Başkanı Muinca Aminov ve diğerler görevlerinden alınarak sınır dışı edildiler. Buhara yönetimi “*tecrübeli Sovyet*

¹¹⁰⁰ Castagne, **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, s.141.

¹¹⁰¹ Detaylı bkz. I.V. Stalin, **Soçineniya**, C.V, Moskova, 1959, s.301–312.

¹¹⁰² Yan Ernestoviç Rudzutak (1887–1928) – Letonyalı Sovyet devlet ve parti adamı. Merkezî icra Komitesi Türkistan Komisyonu başkanı, Rusya Komünist Partisi Türkistan Bürosu başkanı.

görevlileri ile sağlamlaştırıldı” ve Rudzutak’ın talimatlarıyla Buhara’nın yeni yönetimi “Basmacıların kaydının tutulması hakkında” bir yönetmelik hazırladı.

Bu yönetmelikte teslim olan basmacıların ve hâlâ direnmeye devam edenlere uygulanacak tertibat ve cezalar kaydedilmişti. Yönetmelik Buhara Cumhuriyeti’nin tüm vilayetlerinin devrim komitelerine ve bölüklerine gönderildi. İngiliz araştırmacı Glenda Fraser’in verdiği bilgilere göre Sovyet kumandanlığı 1923 yılının bahar ve güz aylarında Buhara Cumhuriyeti’ndeki basmacı hareketine karşı mühim askerî mevcudiyet bulundurmakta idi. Bazı hesaplara göre bunların sayısı 100.000 kişiye kadar varmakta ve çoğunlukla uçak, top ve zırhlı arabalarla kuvvetlendirilmiş süvari ordusundan oluşmaktaydı.¹¹⁰³ Fakat tüm bu kuvvetler basmacı hareketini ortadan kaldırmakta başarılı olamıyordu. Kasım 1923’de korbaşılar Buhara ve Semerkand bölgelerinde son yıllarda görülmemiş büyük bir operasyon düzenlediler. Bu askerî operasyona Batı Buhara korbaşılarından – Abdulkahhar, Karşı’dan – Bedri Dodho, Yakkabağ’dan – Abdurahim, Kızılkum çölünden – Molla Abdulkadir katılmıştı¹¹⁰⁴.

Basmacı hareketi ile mücadelede Sovyet hükümeti ulemânın halka olan etkisinden yararlandı. Şehirlerde, kentlerde, tuman ve vilayetlerde “basmacılık” konulu ulemâ kurultayları düzenlendi. 28–31 Ocak 1924 tarihlerinde Buhara’da yüksek rütbeli ulemâ üyeleri arasında kurultay düzenlendi. Bu kurultayda devletin baskısı ile “basmacılık hakkında” kararnamesi kabul edildi ki bu belgede korbaşılar diğer parti dokümanlarında olduğu gibi “halk düşmanları” ilan edilmişti. Beyannamenin altında sayısı 113’ü bulan din adamlarının: molla ve işanların imzaları bulunmaktaydı¹¹⁰⁵.

Buhara Cumhuriyeti’ndeki basmacı hareketinin beşinci yılı zor şartlar altında başladı. Batı Buhara’da Molla Abdulkahhar’ın ve Doğu Buhara’da İbrahimbek’in kumandanlığı altında toplam 10.000 kişilik bir ordu mücadele etmekteydi. Hâlbuki kuvvetler ve imkânlar eşit değildi. Sovyet kuvvetlerinin saldırıları karşısında korbaşılar ağır kayıplar veriyordu. Sovyet kaynaklarına göre 1924 yılı 10 Ocak’tan 25 Haziran’a kadarki bir sürede 25 korbaşı ve 474 yiğit öldürülmüş; 2 korbaşı ve 93 yiğit yaralanmış; 12 korbaşı ve 194 yiğit esir alınmış ve 59 korbaşı ile 637 kişi teslim olmuştur. Bu kayıplara rağmen Sovyet birlikleri tamamıyla Buhara’daki basmacıları

¹¹⁰³ **Turkestan**, s.549, Glenda Fraser, Central Asian Review, Basmachi, s.18–19

¹¹⁰⁴ **Turkestan**, s.549.

¹¹⁰⁵ İşanov, **Buharskaya Narodnaya Sovetskaya Respublika**, s.308.

yok etmeye muvaffak olamadı. Haziran 1924 tarihli Sovyet istihbarat raporlarında “*hem Orta hem Batı Buhara’da basmacılık faaliyetlerinin yoğunlaştığı gözlemlenmektedir*” şeklinde tedirgin mesajlar bulunmaktadır¹¹⁰⁶.

Buhara yönetimi 5 Temmuz 1924 tarihinden itibaren “Basmacılık ile mücadele ayı” düzenlemeye karar verdi. Bir ayın içerisinde Buhara yönetimi Batı ve Orta Buhara’da faaliyet gösteren korbaşı birliklerini yok etmeyi gaye edinmişti. Asıl yok edilecek birlikler Molla Abdulkahhar, Azam Hoca, Turdı Toksab ve Kılıç Mergen korbaşılarının birlikleri idi. 1924 yılı yaz ve güz aylarında bahsi geçen korbaşılar ile Sovyet askerî birlikleri arasında çatışmalar sonucu korbaşı Molla Abdulkahhar ve iki kardeşi Metin Palvan ve Naim Palvan şehit düştüler. Buhara basmacı hareketi ağır kayıplar vermeye devam etti. 1924 yılının sonu – 1925 yılı başlangıcında Buhara, Navoi ve Kaşkadarya vilayetlerindeki basmacı hareketi yenilgiyle sonuçlandı. Binlerce Buharalı yiğit şehit düştü, hayatta kalanlar ise Sovyet hükûmetine teslim olmuştu. Basmacıların bir kısmı Afganistan başta olmak üzere diğer ülkelere göç etti. Yurtdışına göç etmek zorunda kalan mültecilerin sayısı bazı kaynaklara göre 400.000 kişiyi bulmuştu¹¹⁰⁷.

17–20 Ekim 1923 tarihli IV. Harezm Sovyetler Kurultayı tarafından onaylanan yeni anayasa Harezm Cumhuriyeti’nin sosyalist düzene geçmesini ve cumhuriyetin isim değiştirerek Harezm Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını almasını onayladı. Yeni anayasanın birinci maddesi şöyle idi: “*Harezm işçi, Kızılordulu ve köylü vekillerinin Sovyetlerinin Cumhuriyetidir. Merkezdeki ve bölgelerdeki tüm iktidar Sovyetlere aittir. Harezm Cumhuriyeti’ndeki iktidarın saltlığı emekçi halka aittir.*”¹¹⁰⁸ Yeni gelişmelerden rahatsız olan herkes ülkesinin bağımsızlığı, dininin ve adetlerinin korunması için açıkça Sovyetlere karşı koyan Cüneydhan’ın yanında yer aldılar. Cüneydhan’ın kumandanlığı altındaki bağımsızlık hareketi bu yıllardaki Harezm’in sosyal ve siyasî hayatının belirleyeci etkeni idi.

Buhara basmacılarının başkumandanı Enver Paşa Fergana ve Harezm korbaşıları ile bağlantıya geçmek için ve bölgedeki basmacı hareketinin tek bir birlik haline gelmeleri için çaba göstermişti. Basmacı hareketinin birleşmesi hususunda Enver Paşa ile Cüneydhan arasında yoğun bir yazışma ve güvenilir kişilerin değişimi

¹¹⁰⁶ *Turkestan*, s.551.

¹¹⁰⁷ *Turkestan*, s.552–553.

¹¹⁰⁸ *Turkestan*, s.623.

gözlemlenmişti. Bu yazışmaların neticesinde 1922 yılının bahar aylarında Harezm’de Cüneydhan’ın askerî operasyonları sıklıkla baş göstermeye başlamıştı. Toplam 15.000 kişiyi bulan tüm kuvvetleriyle Cüneydhan Sovyet askerî birliklerine karşı taarruz hareketlerine geçmişti. Nisan 1922’de Cüneydhan zorlu mücadelelerden sonra Porsu şehrini ele geçirmişti¹¹⁰⁹.

Buna karşın Türkistan cephesi kumandanlığı Harezm’de bulunan tüm askerî birlikleri Cüneydhan’a karşı sevk etmişti. Bunun dışında basmacı hareketinin içeriden zayıf düşmesi için hareketin içinde husumet çıkarmak gaye edinildi. Bolşevikler Gulam Alihan ile yapılan görüşmeler sonucu, daha 1920’de Cüneydhan ile birlikte çarpışmalara katılan Gulam Alihan’ı yanlarına çekmeye başardılar ve ona sadık olan Türkmen birliklerini Cüneydhan’a karşı kullandılar. Hâlbuki tüm bu hile ve kurnazlıklara rağmen Türkistan cephesi kumandanlığı Harezm’deki basmacı hareketini yok etmeye muvaffak olamadı. Fakat 1922 yılı Mayıs ayında yapılan çatışmalar sonucu Cüneydhan özel birliklerini kaybederek geri çekilmeye mecbur kalmışsa dahi birliklerindeki er sayısı azalmadı ve tersine yeni gönüllüler kaydolmaktaydı¹¹¹⁰.

RKP Merkezî Komitesinin baskısı altında Hive Komünist Partisi Merkezî Komitesi İcra Bürosu 15 Kasım 1922 tarihinde “*Kaltamanlar¹¹¹¹ ve basmacılar ile mücadeleye yönelik acil çareler hakkında*” kararnamesi kabul edildi. Millî Vezirler Kurulu “*Basmacılık ile mücadele için acil üçlük*” teşkil edilmesini buyuruyor ve bu üçlükler 24 saat içerisinde tüm basmacıları ve onlara “yaltaklık” edenleri kurşuna dizmeleri gerekiyordu. Harezm’de, Buhara’da ve Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nde teşkil edilen bu tür üçlükler Merkezî Asya halklarının tarihinde kanlı bir iz bıraktılar. Merkezin baskısı ile Harezm Cumhuriyeti Merkezî İcra Kurulu’nun oturumunda 12 Ocak 1923 tarihinde yürürlükte olan hükümetin “basmacılık” ile baş etmesi mümkün olmadığı anlaşılarak Rusya hükümetinden yardım istenmesi kararlaştırıldı. Bu yardım talebi içeren dokümanda “basmacılık” ile mücadelede istenilen sonuç alınamadığı kaydedilmiş olup 4 Şubat 1923 tarihinde başkan Abdulla Hocayev¹¹¹² tarafından imzalanmıştı¹¹¹³. Harezm’den gönderilen

¹¹⁰⁹ *Turkestan*, s.624.

¹¹¹⁰ Bkz. *İstoriya Harezmsoy Narodnoy Sovetskoy Respubliki*, s.167–168.

¹¹¹¹ Türkmenistan coğrafyasında bulunan bir köpek cinsi.

¹¹¹² Harezm Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesi başkanı.

¹¹¹³ *Turkestan*, s.625.

yardım talebine kısa sürede cevap verildi ve Harezm'e Aşkabat'tan ve Türkistan'ın diğer şehirlerinden Cüneydhan'a karşı taaruzda kullanılacak askerî uçaklar gönderildi. Aynı zamanda Türkistan cephesi kumandanlığı Cüneydhan'ın yanından diğer Türkmen aşiret reislerini ayırmaya çalışmaktaydı. Bu amaçla 8 Ağustos 1923 tarihinde Tahta-Bazar kalesinde toplanılan Türkmen aşiret (tîre) reislerinin kurultayında onlarla barış anlaşması imzalayarak uzlaşma elde etti. Barış anlaşması 15 Türkmen aşiret reisi tarafından imzalandı ve Cüneydhan Türkmen halkının ve Sovyet hükümetinin düşmanı ilan edildi¹¹¹⁴.

Cüneydhan'a karşı başlatılan taaruzlara Ağustos ayının sonları itibariyle Türkistan cephesi birliklerinde Türkmen birlikleri de yer aldı. Kışlaklarda "yerli basmacılara" karşı operasyonlar sıklaştı ve onlarla Cüneydhan'ın arasındaki iletişim engellenmeye çalışıldı. Fakat Sovyet hükümetinin tüm çabalarına rağmen Harezm'deki basmacı hareketi yok edilemedi. Tam tersine basmacı hareketi IV. Harezm Kurultayı'nda (Ekim 1923) Harezm cumhuriyetinin sosyalist düzene geçmesi ilanından sonra yeniden büyüdü. Millî hareketin büyümesi yeni kurulan Harezm Sovyet hükümetinin endişelerini arttırdı. IV. Harezm Kurultayı'ndan birkaç gün sonra "basmacılığın" büyümesi nedeniyle Merkezî Asya Bürosu ülkedeki Sovyet birliklerinin arttırılmasını talep etti. Şüphesiz ki basmacı hareketinin özü, yalnızca ülkedeki sosyal-ekonomik değişikliklere karşı bir direniş mücadelesi olmayıp, aslında halkın ahlakî ve ruhsal değerlerine zıt olan ve halka kabul edilmesi mecburî olan sosyalist düşüncelere karşı bir savaş idi.¹¹¹⁵ Bu düşüncenin doğru olduğunu 1923 yılının sonlarında resmî yetkililerin Cüneydhan ile barış anlaşması için görüşme çabalarının başarısız kalması kanıtladı. Cüneydhan barış anlaşmasının yapılabilmesi için aşağıdaki talepleri öne sürmüştü: 1) Harezm sınırlarından Sovyet birliklerinin çıkarılması; 2) Şeriat hukukunun özgürce uygulanabilmesi; 3) Eski hâkim, kadı ve aksakallara yetkilerinin geri verilmesi ve makamlarına geri getirilmesi; 4) Vergiler ve patentaların iptal edilmesi v.s.¹¹¹⁶.

1920 kışındaki işgal boyunca açıkça zarar görmüş olsa da Cüneydhan rejimi, Harezm halkının yaşantısında ve bilincinde cumhuriyetin varolduğu yıllar boyunca

¹¹¹⁴ *İstoriya Horezmskoy Narodnoy Sovetskoy Respubliki*, s.230.

¹¹¹⁵ *Turkestan*, s.626.

¹¹¹⁶ *Oktabrskaya sotsialistiçeskaya revolyutsiya i grajdanskaya voyna v Turkestane*. Vospominaniya uçastnikov. Taşkent, 1957. s.468–469.

da hep yer tuttu. Cüneydhan'ın ordusu, hana sadık kalmış çok küçük bir orduya dönüşse de, sürgünde oldukları çölden dahi cumhuriyete saldırıda bulunmaktaydılar. Cüneydhan Harezm Sovyet Halk Cumhuriyeti için öyle önemliydi ki cumhuriyetçi otoriteler (komünistler) kendi istekleriyle 1923 sonbaharında Cüneydhan'a uzlaşma sağlamak için ona özel bir heyet göndermişlerdi.¹¹¹⁷

Başarısız geçen barış müzakerelerinden sonra ulemâ Cüneydhan adına halka ayaklanma çağrısı yapmıştı. Ayaklanma Harezm vahası sınırındaki çoğu Türkmenleri kumandanlığı altına alan Cüneydhan'ın çıkartmasıyla ve ulemâ sayısı ve vakıf mülkiyetinin bolca olduğu Özbeklerin yoğun olarak yaşadığı Hazarasp ve Pitnyak illerindeki başkaldırıyla başladı. Hareket büyüyerek kitlesel bir hal aldı. Devrimci Komünist Partisi'nin Merkezî Komite'ye gönderdiği mektupta Merkezî Asya Bürosu 24 Şubat 1924 tarihi itibarıyla hareketin halkın geniş kitlelerine ulaştığını endişe ile kaydetmişti¹¹¹⁸. Ayaklanma hareketinin dalgaları tüm ülkeyi nüfuz altına alarak Hive'nin surlarına kadar dayanmıştı. 1924 yılının 23 Ocak ile 28 Ocak tarihleri arasında Cüneydhan'ın sayısı 10.000 kadar olan silahlı atlısı ve piyade alaylarının görev aldığı Hive şehrinin kuşatması beş gün boyunca devam etti¹¹¹⁹. Bolşevik yönetimi “asilerin” yok edilmesi için sadece Harezm Cumhuriyeti'nde konuşlandırmış kuvvetleri değil Türkistan cephesinin tüm mevcut birliklerini ve hava kuvvetlerini kullanmaya mecbur kalmıştı. Tüm bu askerî armada Harezm cumhuriyetinin topraklarını enine boyuna kasıp kavurmuştu. Cüneydhan'a karşı düzenlenen son askerî operasyona Yahşî Geldî'nin Türkmen birlikleri ile birlikte Türkistan cephesinin 3.000 develi kervanı ve 9 uçaklı IV. Süvari ordusu katılmıştı. 8 Nisan 1924 tarihinde Cüneydhan Kızıl Avrat demiryolu istasyonunda verilen son hücumdan sonra ordusunun geri kalanı ile İran sınırını aşarak mücadeleni çekildi¹¹²⁰.

Buhara'da yılın başından beri süregelen basmacı tehlikesinin ciddiliği karşısında Türkistan silahlı kuvvetleri komutanlığı korbaşılarla müzakerelere girme

¹¹¹⁷ Dov Yaroshevski, “Harezm Sovyet Halk Cumhuriyeti (1920–1924): Kazanılmış Kimlik, Sorunlu Meşruiyet, **Türkler**, s.816–817.

¹¹¹⁸ **Turkestan**, s.626.

¹¹¹⁹ Hive'nin kuşatmasına katılan birliklerdeki kişilerin sayısı değişkenlik göstermektedir. 10.000 kişilik ordu hakkında “**İstoriya Horezma s drevneyşih vremen do naşih dnei**” (Taşkent, 1976, s.173) kitabında malumat verilmişti. İ.V. Pogorelskiy'in “**İstoriya Hivinsloy revolyutsii i Horezmskoy narodnoy sovetsoy respubliki**” kitabında (s.200) 23 Ocak tarihinde Hive toplam 1.500-2.000 kişilik Cüneydhan ve Ağacı İşan'ın birlikleri tarafından kuşatıldığı kaydedilmiştir.

¹¹²⁰ **İstoriya Horezmskoy Narodnoy Sovetskoy Respubliki**, s.311–312.

mecburiyetini duymuştur. Dni gazetesinde (28.05.1924) askerî harekata son verecek şartlar aşağıdaki gibi sıralanmıştı:

1. Tüm Sovyet karşıtı unsurlara uygulanacak genel af;
2. Ailelerinin yanına dönecek olan tüm rehineler serbest bırakılacaktır.
Basmacıların teşkil ettiği komite üyelerinin kendilerine ve üyelerine birlik topraklarını terk etme izni verilecektir.
3. Hükümet birliklerinin idaresi altındaki bölge köylerindeki Sovyetlerde serbest seçimlere müsaade edilecektir;
4. Sulama kanalları basmacıların eline teslim edilecektir.
5. Türkistan Sovyetleri Kongresi'nin toplanması sağlanacaktır.

Aynı zamanda, Moskova'nın emrinde olan Buhara Sovyet Hükümeti Buharalı İslam din adamlarının ilk kongresinde basmacı hareketi ve korbaşılar hakkında “uygun” kararlar kabul edilmişti. Bunların içinde “basmacıların tek amaçları yağmalamak olduğu ve ülkenin tarıma dayalı ekonomisini tahrip etmek olan korbaşılar halk düşmanları” ilan edilmesi yer alıyordu. Kongre'nin Müslüman delegelerine dayanan Sovyetler ulema aracılığı ile halka şu açıklamayı yayınlattılar:

“Basmacıların hareketi neyi ifade etmektedir?

1. Kışlakların halkını yağmalamak ve öldürmek;
2. Kışlakların çocuklarını ve kadınlarını belirsiz amaçları uğruna kaçırmak;
3. Köy pazarlarına giden köy tacirlerini soymak;
4. Boyun eğenleri vergiye bağlamak ve vergilerin ödenmemesinde evlerini yakmak;
5. Kadınları kaçırmak ve onları başkalarına satmak, böylece fuhşu körüklemek.”¹¹²¹ (Pravda, 10.05.1924)

Sovyet hükümeti bir süre sonra İran sınırlarından Harezm'e dönmüş Cüneydhan'ın birlikleri ile bağlantı kurmak ve uzlaşmak için çaba gösterdi ve 18 Kasım 1924 tarihinde Cüneydhan'ın temsilcileri ile Harezm'in Merkezî İcra Kurulu üçlüğü üyeleri görüşmelere başladı. Tecrübeli bir siyasetçi olarak Cüneydhan durumu çok iyi değerlendire biliyordu: Bolşevik rejimi ile devam eden 7 yıllık mücadele süresince ordusu hem manevi hem fiziksel olarak yıpranmıştı. Onların sağ kalabilmeleri için Cüneydhan mücadeleye son vermeye karar vererek kendisi de Sovyetlere teslim oldu¹¹²².

¹¹²¹ Castagne, *Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi* s.143.

¹¹²² *Turkestan*, s.628;

1924 yılı Temmuz ayında Harezmi Komünist Partisi Merkez Komitesi, Taşkent'teki Rusya Komünist Partisi Orta Asya bürosunun baskısı altında, Harezmi cumhuriyetinin parçalanmak suretiyle Türkistan'da kurulacak Sovyet Sosyalist cumhuriyetler arasında taksim etmek ve neticede Sovyet Birliği'ne dâhil edilmesi kararı alınmıştı. Harezmi, Türkmenistan, Özbekistan ve Karakalpakistan arasında taksim edilmişti.

Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sovyetleri I. Kongresi'nde (1925, Şubat) yeni kurulmuş cumhuriyetin hükümet başkanı K.C. Atabayev'in talebiyle Cüneydhan'a af çıktı ve köyünde yaşamasına izin verildi. Fakat 19 Eylül 1927 tarihinde Cüneydhan yeniden Sovyet hükümetine karşı isyan başlattı. Daşoğuz bölgesinin Tahta ve Kün-Ürgenç illerinin köylerinde Sovyet idaresi devrildi hâlbuki kısa süre sonra Cüneydhan'ın birlikleri yenilgiye uğradı. Günümüz Özbekistan'ın Harezmi bölgesinde, Türkmenistan ve Karakalpakistan topraklarında aralıklı olarak 1931 senesine değin devam eden mücadele Cüneydhan'ın temelli olarak İran sınırını geçerek Afganistan'a gitmesiyle son buluyor. Cüneydhan yurtdışında 1938'de vefat etmişti.

Cüneydhan Hive tarihindeki önemini korumakta olup Sovyet tarihçilerinin kendisini bir cani olarak lanse etmesine rağmen kuvvetli bir şekilde efsanevi ve mitolojik bir kahraman konumuna yükselmiştir. Cüneydhan'ın saltanat 1918–1919 yıllarında Hive'deki Özbek çoğunluk tarafından sorunlu olarak görülürken, cumhuriyet boyunca Cüneydhan bütün cumhuriyet karşıtı güçler için özleştirilen bir sembol olmuştur. Bir düşünce ve sembol olarak Cüneydhan bir Müslüman devleti seçeneğinin bir temsili olarak gündeme gelmiş ve Sovyet işgaline karşı askeri tavrı da halk arasındaki saygınlığını arttırmıştır.¹¹²³

3.6 Türkistan'ın Millî Bölgelere Bölünmesi

Basmacı hareketinin temelini teşkil eden yerli toplumun, dışarıdan gelen şiddete, zulme, yabancı yönetime ve zorunlu modernleşmeye karşı ortaya koymuş

¹¹²³ Yaroshevski, "Harezmi Sovyet Halk Cumhuriyeti", s.817.

olduğu en önemli fenomen, geleneklere bağlı kalarak gösterilen tepki, Sovyet güçleri tarafından zorlu mücadelelerden sonra ortadan kaldırıldı. Bu hareket, er ya da geç şiddete yönelen Sovyet yönetiminin askerî, ekonomik, siyasal ve toplumsal üstünlüğü sayesinde bastırılacaktı.

Bailey'in de kaydettiği gibi Türkistan'daki tüm "cepheler" koordineli olarak faaliyete geçseydi Türkistan'daki Bolşevik hâkimiyetinin sonu gelebilirdi. Hâlbuki Türkistan'da bulunan Bolşevik karşıtı güçlerin tek düzen şeklinde harekete geçmesi ulaşım ve bağlantı zorluklarından ve Bolşevik yöneticilerin hayli dikkatli ve merhametsiz olmasından dolayı imkânsız görünüyordu. Bailey mevcut sorunların aşılamaz görünmesine rağmen, yurt dışından yapılan bir çalışma ile başarılı olunabileceğine inanıyordu. Hâlbuki Bolşeviklerin çalışma sistemi gayet basit ve gaddarca idi. Tüm şüpheli şahıslar fazla vakit kaybedilmeden idam edilir onların yerine başkaları görevlendirilirdi.¹¹²⁴ Böylece rejimin içinde kalarak mücadele etmek imkânsız hale gelmekteydi.

1922 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin oluşturulmasıyla birlikte, yeni rejim büyük küçük çok sayıda ulusal grubun varlığını sözde tanıdı. Ancak Komünist Partisi otoritelerinin ve merkezî disiplinin ödün vermez ilkeleri, özerkliğin cisim olarak değil sadece şekil olarak var olmasını sağladı. Gerçekten Bolşevik yönetimi, geniş alanlara yayılmış Basmacı direnişine karşı ancak uzun bir savaş verdikten sonra Türkistan'da otoritesini güçlendirebildi. Kabile savaşçılarının Pan-Türkizmi savunan entelektüellerle¹¹²⁵ ve Müslüman din adamlarıyla oluşturduğu pek olası görülmeyen bir ittifaka dayanan Basmacılar, Fergana vadisinde uzun yıllar direnişlerini devam ettirmeyi başardılar. Böyle bir ortak çaba, Rusların, yerli kültürlerine duyarsız kalmaları ve Türkistan bağlamında hiçbir anlam taşımayan Marksist işçi sınıfı propagandası yapmaları sonucunda ancak mümkün olmuştu. 1930'larda Basmacı hareketini ortadan kaldırdıktan sonra Sovyetler Birliği, hakimiyetindeki halklara sert bir şekilde Türk geleneklerini hala feodalizmin kalıntısı olarak gören politikalar empose etti ve sadece minimum düzeyde siyasî özerkliğe izin verdi.¹¹²⁶

¹¹²⁴ Bailey, **Missiya v Taşkent**, s.28-29.

¹¹²⁵ Basmacı hareketinin entelektüel kökenleri konusunda bkz. H.B.Paksoy, "Basmachi: Turkistan National Liberation Movement", **Modern Encyclopedia of Religions in Russia and the Soviet Union**, Gulf Breeze, FL: Academic International Press, 1991.

¹¹²⁶ Baumann, "Rusya'nın Türk Bölgelerinde Yayılması", s.585.

Milliyetler meselesi Merkezin siyasî yönetiminin ciddi sorunu haline gelmişti. ”Savaş komünizmi”nin ateşinden geçmiş, bir yandan kitlesel çiftçi-köylü isyanlarının, diğer yandan Türkistan dâhil olmak üzere hâkimiyetindeki halklarının Sovyet yönetimi ile memnuniyetsizliğinden doğan bağımsızlık mücadelesi olan basmacı hareketinden oldukça etkilenen Sovyet hükümeti önderi Vladimir Lenin 1920’lerin başında millî ilişkiler babında taktiklerin yenilenmesi, Sovyet millîyet politikasının düzeltilmesi gerektiği kararına varır. Lenin öncelikle Rusya devletinin bütünlüğünün korunmasını esas alıyor ve bu gaye ile “self-determinasyon” sloganına başvuruyor.

Dünya Proletarya Devrimi Doktrini temel alınarak Doğu ülkelerine komünizmin aktarılması Bolşevik yönetimi için son derece önemli idi. Bu stratejik meselenin hayata geçmesini ise “Sovyet Orta Asya” ülkeleri sağlayacaktı. Böylece, Komünist Parti’nin XII. toplantısında konuşma yapan Stalin “*tüm Sovyet cumhuriyetlerinden – Türkistan’ın Doğu ile sıkı bağlantıları olan milletler bileşimi olan, Doğu’nun devrimselleştirilmesi babında önemli bir rol üstlendiğini*” açıkça ifade etmişti. Komünist önderin bu fikre varmasına “Sovyet Merkezi Asyası’nın “*coğrafi konumu itibariyle emperyalizm ile mücadele için kendisinde en fazla barut barındıran Doğu’nun tam yüreğine saplandığı*” düşüncesi etkili olmuştur¹¹²⁷.

Sovyet hükümeti önderinin asıl düşüncesi millî cumhuriyetleri Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’ne bağlamak idi. Ancak aynı zamanda bunun yeni Rusya tarafından onları “yutma” ya da Rusya’nın bir parçası olarak görünmemesini sağlamaktı. Bu nedenle Lenin “*cepheden hücumu devam etmekten*” vazgeçti. “*Cepheden hücum başarılı olmadı, demek ki yandan çevirmeliyiz. Kuşatma ve lağımlama yollarını deneyeceğiz*” – diye yazmaktaydı Lenin Ekim 1921’de¹¹²⁸.

Yeni taktikler Mart 1921 tarihinde düzenlenen Devrimci Komünist Partisi’nin X. Toplantısı’nda açıkça ifade edildi. Buna göre idare strüktüründe ve yönetimde millî temsilciliğinin arttırılması, dini kült ve ibadetlerin yapılabilmesi, milletlerin ulusal örf-adetlerini uygulayabilmesi için daha elverişli şartların sağlanması, millî ayrımcılık ile mücadele edilmesi öngörülmekteydi. Millî politikada tüm dikkatler batıdan doğuya çevrilmişti. “*Çarlık dönemi süresince sömürülen halkların asırlarca*

¹¹²⁷ İyosif Stalin, *Soçineniya*, C.V. Moskova, 1947. s.329.

¹¹²⁸ Vladimir Lenin, *Polnoye Sobraniye Soçineniy*, C.XXXIII, Moskova, 1960. s.47.

süren ekonomik ve kültürel geri kalmışlığını yok etmek” toplantıda çözülmesi gereken bir mesele olarak ortaya çıktı¹¹²⁹.

Daha önce öne sürülen slogan olan “ayrılabilme hakkı” git gide “birleşme hakkı”na dönüşmeye başladı. “Self-determinasyon”un yenilenmiş sosyalist kavrayıştaki öncelikli fikri millî özgürlük düşüncesi değil eşitlik düşüncesi ön plana çıktı. Şüphesiz ki, halkların eşitliği, her türlü ırksal, millî ve dinî ayrımcılığın reddedilmesi insanlık için mühimdir. “Eşitlik” politikasının olumlu yanı İngiliz tarihçisi E. H. Carr’ın değerlendirmesine göre ekonomik olarak “*geri kalmış halklara gelişmiş halkalın seviyesine çıkabilmesi için yardım edilmesi*” olmuştur¹¹³⁰.

Böylece Devrimci Komünist Partisi’nin X. Toplantısı’nda ekonomik geri kalmışlığı yok etmenin önemli yollarından biri Sovyet devletinin uç bölgelerindeki yoksul halkların geri kalmış ekonomik seviyelerinden daha yüksek ekonomik seviyelere geçmesi olmuştur. Bunu daha açık bir şekilde ifade edersek eğer, göçebe hayat tarzından çiftçiliğe, serbest pazara çalışan atölye işinden Sovyet devletine çalışan artel¹¹³¹ işine, zanaat-artel üretiminden fabrika üretimine, küçük çiftçilikten planlı toplumsal yer işletimine geçmek demek idi. Devrimci Komünist Partisi’nin X. Toplantısında G. İ. Safarov’un¹¹³² konuşmasında “*bu zamana kadar partimiz millî mesele ile çok az ilgilendiğini*” ve “*sömürülmüş uluslar için Ekim İhtilali aniden olduğu*”nu belirtmesi mühim idi. Safarov, millî konularla ilgili tezlere bir düzeltme getirmek çabasıyla halkların bağımsızlık üzerine taleplerini en azından “kültürel-ulusal self-determinasyon” çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizdi. Safarov’un bu teklifini milliyetler komiseri olan Stalin katî olarak “biz determinasyon ile ilgili belli belirsiz sloganlara çoktan veda ettik – onları yeniden gündeme getirmeye hacet yok¹¹³³” – diye reddetti.

¹¹²⁹ **Turkestan**, s. 371–372

¹¹³⁰ Edward H. Carr, **İstoriya sovetskoy Rossii: Bolşevistskaya revolyutsiya 1917–1923 gg**, C.I-II, Moskova, 1990. s.289.

¹¹³¹ Artel - ortaklaşa çalışmak üzere kurulan birlik. Bkz.**Büyük Rusça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Multilingual yayınları, 1996.

¹¹³² Georgiy İvanoviç Safarov (1891–1942) – komünist, Sovyet devlet adamı. 1908 yılından itibaren Rusya sosyal-demokratik işçi partisi üyesidir. Kasım 1919’da Türkistan’da görev veriliyor. 1920 yazından Türkistan Bürosu üyesi, Mart 1921’de İ. Stalin ile birlikte Komünist Partisi X. Toplantısı’nda “Millî Mesele” üzerine rapor sundu. 1927’de Sovyetlerin Türkiye’deki ticarî temsilciliğine atanıyor fakat bunu bir sürgün olarak algılayarak tayin yerine gitmekten vazgeçti. 1927’de gözden düştü ve çeşitli sürgünlere gönderildi, 1942’de idam edildi.

¹¹³³ X syezd RKP(b). Mart 1921. Stenografik rapor. Moskova, 1963, s.213.

28–29 Temmuz 1923 tarihinde Türkistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi bir genel toplantı düzenledi. Toplantıda “*Devrimci Komünist Partisi’nin XII. Toplantı Kararlarının ve Millî Mesele Üzerine IV. Müşavere’nin Hayata Geçirilmesi*” kararı alındı. Bu kararlar Sovyet ve parti organı emperyalist şovenist ve “yerli milliyetçilerden” temizlenecek, “yerli emekçi” temsilcilerinden parti, Sovyet ve ekonomi kadrolarının hazırlanmasının arttırılması öngörülmüştü¹¹³⁴.

Yerli halk arasında ideolojik etki alanını genişletmek amacıyla, parti yönetimi propaganda ve kültürel-aydınlatma çalışmalarının “yerlileştirilmesine” bilhassa dikkat etmekteydiler ki tüm bu işler batı Türkistan’ın asıl halklarının dillerinde gerçekleşecekti. Dolayısıyla devamlı olmak üzere Özbekçe “Kızıl Bayrak”, Kazakça “Ak-Col” (Akyol), “Tilçi” (Dilci), Türkmence “Türkmenistan” gibi gazeteler yayınlanmaya başlandı. Yerli halkların temsilcilerinden Sovyet ve parti memurlarını yetiştirmek üzere 1921 yılının başında Orta Asya Komünist Üniversitesi açıldı ve cumhuriyetin tüm illerinde bölgesel Sovyet-parti okulları çalışmaya başlamıştı.¹¹³⁵

Askerî dikta devam ederek farklı düşünenlere, ulemâya, millî aydınlara karşı savaş ilan ediliyor ve onların “Burjuva Milliyetçilik”, “Panislamizm ve Pantürkizm” fikirleri ile zehirlendiği ileri sürülüyordu. Parti ve devlet strüktürlerindeki muhalif hareketin üyeleri “milliyetçilikle” suçlanarak idari cezalara duçar oluyordu. Örneğin, Turar Rıskulov – Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezi İcra Kurulu Şurası başkanı, yerli halkların ilk temsilcisi – 1920’lerin başından itibaren diğer yönetici memurlarla birlikte Türkistan’a kâğıt üstünde olmayan, fiilî bağımsızlık verilmesi gerektiği fikrini söylemeye cesaret ettiği için görevinden alınmıştı.

İdarî yönetimde millî muhalefetin duruşlarının radikalleşmesi bazı maddelerde onların silahlı muhalefetin talepleri ile birleştiğini ortaya koydu. Örneğin, Korbaşı Parpı’nın düzenlediği Fergana Korbaşıları Kurultayı’nda bulunmuş casusun raporunda Sovyet iktidarı ile silahlı mücadele perspektiflerini müzakere ederken Turar Rıskulov’un ismi birkaç kez geçtiği ve yakın zamanda Rusya’dan dönmesi umudunun izah edildiği kaydedilmiştir¹¹³⁶.

Turar Rıskulov, 6–7 Mart 1921 tarihinde Moskova’da geçen II. Türk Halkları Komünistleri Rusya Müzakeresi tribününü kullanarak Türkistan Komisyonu’nun

¹¹³⁴ Turkestanskaya Pravda gazetesesi, 1 Ağustos 1923.

¹¹³⁵ **Turkestan**, s.397.

¹¹³⁶ **Turkestan**, s.417.

faaliyetlerini tenkit etti. Argümanlar getirerek hem Türkistan Komisyonu'nun hem Türkistan Bürosu'nun müstemleke (kolonizatörlük) unsurlarıyla mücadele faaliyetlerinin yüzeysel olduğu ve “Müslüman ahali” arasında otorite sahibi olmadıklarını bir kere daha vurguladı. Türkistan Komünist Partisi'nin VI. Konseyi'nde (11–20 Ağustos 1921) Turar Rıskulov yine Merkezî Komite'yi Türkistan'da yürüttükleri millî politikanın eksikliği ve Fergana bölgesinde Kızılordu birliklerinin uyguladığı şiddetin artması ile suçladı¹¹³⁷. Ayrıca konseyde “Basmacılar Meselesi” müzakere edildi ve prensip olarak korbaşı liderleri ile anlaşma görüşmelerinin hemen başlatılması kabul edildi.¹¹³⁸

Merkezin siyasî yönetimi imajlarının düzelmesi için bölgedeki yetkili temsilcileri millî konular üzerine yoğunlaşmalarını Türkistan'ın parti-devlet kurumlarında yerlilerin arttırılmasını hatta “istenmeyen düşünceleri” olan kişilerin bazı mevkilere getirtilmesine talimat vermişti. Bu talimatlar Türkistan Komünist Partisi Merkezî Komitesine D. Mancar, A.Rahimbayev, N.Törökulov, D.Ustabayev, İ.Hıdıraliyev ve S. Hocayev gibi kişilerin seçilmesine neden oldu. Ayrıca N. Törökulov ve A. Rahimbayev Rusya Komünist Partisi Merkezî Komitesi Türkistan bürosunun üyeleri olarak tayin edildiler. Doğal olarak bu kişilerin yüksek mevkilere getirilmesi bazı “istenmeyen vuk'uların” gerçekleşmesine neden oldu. Aralık 1921 tarihinde Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Meclislerinin IX. Toplantısı'nda Rahimbayev tribünden Rusya yönetimine “*Türkistan'daki ceza verme politikası olabilecek tüm sınırları aştı. Fergana bölgesi ceza verme organları ise ne parti ne Sovyet organlarına hesap veriyor artık kendi başına hareket etmektedir*”¹¹³⁹ şeklinde bir suçlama yöneltti. Aynı zamanda Törökulov Türkistan Komisyonu ve Türkistan Bürosu'nun emperyalist hareketleri üzerine bir protesto olarak bu organlardan istifa dilekçesini verdi. Daha önce de Türkistan Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin kurumlarından T. Rıskulov ve diğerleri siyasî nedenlerden dolayı ayrılmışlardı.

Türkistanlı “muhalifleri” çoğu konuda Merkezin Taşkent'e Türkistan Komisyonu üyesi olarak gönderdiği Georgiy Safarov'u desteklemekteydi. Türkistan

¹¹³⁷ *Turkestan*, s.419.

¹¹³⁸ Hayit, *Esir Türkler: Türkistan'da Sovyet-Rus Sömürgeciliği ve Emperyalizmi, Asya'da Müslüman halk üzerine uygulanan Sovyet sömürgeciliğine bir örnek*, Ankara: Kişisel Kitaplar, 1966, s.32.

¹¹³⁹ *Turkestan*, s.420.

Komünist Partisi'nin ve bölgedeki Sovyet iktidarının asıl meselesi “millîyetçilerin” avlanması değil müstemlekecilik ile mücadele olduğuna inanmakta, Merkezin gönderdiği kişilerin şovenist eğilimini aşmaya çalışmaktaydı. G. Safarov'un keskin fikir uyuşmazlıkları özellikle M. P. Tomskiy¹¹⁴⁰ ile ortaya çıkmıştı. Türkistan'daki Sovyet merkezî yönetim organlarının otoritesinin zayıflaması ile ciddi olarak kaygılanan Lenin A.A.Yoffe'yi¹¹⁴¹ bölgedeki durumun incelenmesi ve özellikle Safarov ile Tomskiy arasındaki anlaşmazlığı ortaya çıkarması amacıyla Türkistan'a gönderdi. Sovyet Orta Asyasını devrin muhteşem başarısı – bir Bolşevist modeli olan “tarihi yenilenmenin” cezbedici vitrinine dönüştürmeyi amaçlayan Lenin özellikle belirtmekteydi ki “Bizim tüm Weltpolitik¹¹⁴² için bizim emperyalist olmadığımızı ve bu eğilimi de göstermediğimizi kanıtlamak o kadar önemli ki bu bir dünya meselesi haline gelmiştir. Evet, abartısız, dünya meselesi haline gelmiştir. Bu Hindistan'da da kendini belli edecek, Doğuda da, burada şaka yapamayız, burada 1000 kat daha dikkatli olmalıyız”¹¹⁴³.

Gördüğümüz gibi Sovyet hükümeti önderi hiçbir şekilde bölgenin yerli halklarının siyasî iradesi ile ilgilenmemekte idi. Onun için önemli olan müstemleke (kolonize) edilmiş halkların önüne “millî-müstemleke meselelerin” çözümünü sunan renkli bir tablo sunarak dünya sosyalist devriminin akışını hızlandırmak idi. Böylece “ulu önder” denenmiş yoldan gidecekti, hiç bir şeyi değiştirmeden değiştirmek.

31 Aralık 1921 tarihinde Türkistan Komisyonu ve Türkistan Bürosu'nun üyesi olarak atanan A.Atabayev Türkistan Sovyetlerinin X. Toplantısı'nda acıyla, Rusya'dan gelen memurların yerli halkın kendi kendini yönetemeyeceğine inanmaları, kendilerinin ise “Türkistan'ın hayat tarzını ve şartlarını bilmedikleri için idari işlere uygun olmadığını” ileri sürdüklerini ve çoğunlukla merkezde yetkili işler talep ettiklerini belirtmekte idi¹¹⁴⁴.

¹¹⁴⁰ Mihayil Pavloviç Tomskiy (1880–1936) – fabrika işçisi, sendikacı, Sovyet devlet adamı. Türkistan'da “Basmacı Hareketi” ile baş etmek için merkezden gönderilmişti. 1936'da intihar etti, eşi ve küçük oğlu Sibirya'ya sürgüne gönderildi, iki büyük oğlu tutuklanarak idam edildi.

¹¹⁴¹ Adolf Abramoviç Yoffe (1883–1927)- Komünist, Sovyet diplomat, Rusya devrimci hareketinin katılımcısı. 1920'de Türkistan Komisyonu başkanı olarak tayin edildi ve aynı zamanda Türkistan Bürosu üyesi idi. 1921 Ağustos'ta Nazır Törökülov ve parlamenter Said Ömer Hoca Fayzihocayev aracılığıyla korbaşı Şer Muhammed Bek ile Margilan yakınında görüşmelerde bulundu. 1927'de intihar etti. Ailesi sürgüne gönderildi.

¹¹⁴² Weltpolitik (world policy) – 1897'de Almanya Kayzeri II. Wilhelm tarafından ortaya konan ve daha sonra Realpolitik olarak değiştirilen bir dış siyaset yaklaşımı idi.

¹¹⁴³ Lenin, **Polnoye Sobraniye Soçineniy**, Cilt 53. s.189–190.

¹¹⁴⁴ **Turkestan**, s.422.

Siyasi takibe alınmalarına rağmen millî liderler halklarının çıkarlarını gözetmekten vazgeçmediler. Onlar Sovyet iktidarının yerli halkın hayatına kayda değer bir gelişme getirmediğini açıkça ifade ettiler. Örneğin Turar Rıskulov Rusya Komünist Partisi'nin XII. Toplantısı'ndaki konuşmasında “*Özbek ahalisinde hiçbir sosyal gelişme olmadığını*” söylemişti¹¹⁴⁵. Aynı fikri Tatar “muhalif” Sultan Galiyev'in kınanması için düzenlenen IV. Millî Cumhuriyetler Yetkili Memurlar Müzakeresi'nde (Haziran 1923) A. İkrarov ve S. Hocanov dile getirdiler. Onların konuşmaları Stalin'in olumsuz tepki vermesine neden oldu. Bir hayli sinirlenerek, Stalin, “ikisi de günümüz Türkistan'ı ile Çarlık Türkistan'ı arasında bir fark olmadığını, sadece vitrininin değiştiğini, Türkistan çarlık döneminde nasılsa şimdi de öyle olduğunu söylediler... Eğer burada bir yanlışlık yoksa ve bilinçli olarak söylenmişse demek basmacılar haklı biz ise haksızız. Eğer Türkistan bir müstemleke ise o zaman... Biz Sultan Galiyev'i değil Sovyet hükümeti içerisinde bir müstemleke barındırdığımız için kendimizi kınamamız gerekiyor”¹¹⁴⁶ – şeklinde alay edercesine bir konuşma yapmıştı.

*Devrimci Komünist Partisi Merkezî Komite Organizasyon Bürosu'nun*¹¹⁴⁷ 31 Ocak 1924 tarihinde düzenlediği oturumda gündemdeki diğer konuların yanı sıra Türkistan, Buhara ve Harezm mumhuriyetlerinin millî bölgelere ayrılması meselesi incelendi. Oturumu takiben Y.E. Rudzutak'a söz konusu cumhuriyetlerin ileri gelen yetkilileriyle millî bölgelere ayrılma meselesinin hayata geçirilmesi üzerine ön görüşme yapması talimatı verildi¹¹⁴⁸.

Türkistan, Buhara ve Harezm Sovyet Cumhuriyetleri'nin etnik ve toprak temellerinde ayrılması düşüncesinin 1920'li yıllarda yaşanan olaylarla ilgili bir tarihi bulunmaktadır. Turar Rıskulov'un konuşması ile *Devrimci Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin* 29 Haziran 1920 tarihinde “millî nüfuzu göz önünde tutularak Türkistan'ın idarî illerinin yeniden tayin edilmesi hakkında” kararnamesi millî-teritoryal ayrılmanın temelini hazırlamıştır¹¹⁴⁹. Söz konusu kararname özellikle basmacı hareketinin gidişatını etkilemişti. Türkistan'daki Bolşevik yönetimi, 1920

¹¹⁴⁵ XII syezd RKP(b). Stenografik rapor. Moskova, 1968. s.514.

¹¹⁴⁶ Stalin, *Soçineniya*, Cilt V. Moskova, 1947. s.306–307.

¹¹⁴⁷ 1919 – 1952 yılları faaliyet göstermiş olup kadro ve organizasyon meselelerinin çözümünü sağlayan *Devrimci Komünist Partisi Merkezî Komitesi'ne* bağlı kurum.

¹¹⁴⁸ *İstoriya kommunističeskih organizatsiy Sredney Azii*, s.726.

¹¹⁴⁹ *Turkestan*, s.641.

yılının g z aylarında Fergana vadisindeki basmacı hareketinin kuvvetlenmesinin altını çizerek bunun asıl nedeninin, Sovyet idaresinin köylerde sınıf politikasını yürütmesi ve gündeme “Türkistan’ın yerli halklarının millî determinasyonu ( z tanımlaması) hakkında” meselesini ortaya atması olduğunu kabul etmek zorunda kaldı¹¹⁵⁰.

1920 yılının g z aylarından 1923 yılına kadar basmacı hareketi hem faaliyetlerinin sıklığı hem katılımcılarının sayısı bakımından alevlendiği bir dönemdi. Fergana vadisinde başlayan alevlenme, Semerkant bölgesine geçerek Buhara ve Harezm cumhuriyetlerini de etkisi altına almıştı. Buhara ve Harezm cumhuriyetlerinin ekonomik birleşmesi ve Orta Asya İktisat şurası’nın teşkil edilmesi, Harezm ve Buhara Kom n st Partilerinin *Rusya Kom n st Partisi’ne* dâhil olmaları ve *Rusya Kom n st Partisi Merkezi Komitesi Orta Asya Bürosu’nun (Sredazbüro)*¹¹⁵¹ teşkil edilmesi gibi Türkistan’daki Sovyet yönetimi açısından önemli gelişmeler yaşandı. Rusya’nın Harezm ve Buhara ile yeni ticarî anlaşmalar yapması, Rusya * ervonetsinin*¹¹⁵² ortak para birimi olarak kullanıma girmesi ile Türkistan, Harezm ve Buhara cumhuriyetlerinin siyasi, ekonomik, m li kumanda kolları Merkezin Bolşevik idaresinin eline geçmiş bulunmakta idi.¹¹⁵³

Daha 1920 yılında *Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC)* dâhilinde bulunan *Türkistan  zerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin* ayrılması düşüncesi büyük bir meseleye dönüşmüştü. Mesele büyüyerek sadece Türkistan Cumhuriyeti’nin değil, de jure bağımsız ülkeler olan Harezm ve Buhara Millî Sovyet Cumhuriyetlerinin RSFSC’den ayrılması fikrini ortaya koymuştu. Türkistan’da yeni oluşmuş millî ve özerk cumhuriyetlerin sınırlarının gözden geçirilerek yeni cumhuriyetler oluşturulması doğal bir süreç olarak kabul edilmekteydi ve Merkezin

¹¹⁵⁰ **İnostrannaya voennaya interventsia... Dokumenti i materialı.** C.II. s.686.

¹¹⁵¹ Sredazbüro SK RKP(b) – Merkezî Asya’daki Kom n st Partisi Merkezî Komite’nin en yetkili organı. Büro 19 Mayıs 1922 ile 2 Ekim 1934 yılları arasında faaliyetlerini sürdürmüş. Büronun asıl fonksiyonu Türkistan  zerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Buhara ve Harezm Milli Sovyet Cumhuriyetlerinin kom n st partilerinin yönetimi olup, 1924 yılında  zbek, Türkmen, Tacik Kırgız (Kazak) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin oluşmasından sonra söz konusu cumhuriyetlerde parti ve devlet teşkilatlarının kurulması olmuştu. Bkz. RGASPI (Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sovetskoy Politicheskey İstorii), f.62, 6227, 1922–1934.

¹¹⁵²  ervonets – Rusya İmparatorluğu ve SSCB döneminde kullanılan para birimi. 1947’de SSCB’deki para reformundan sonra kullanımdan kaldırıldı.

¹¹⁵³ Bkz. M. F. Anderson, **İz istorii partiynogo stroitelstva v Sredney Azii**, Duşanbe, 1966; H. Tursunov, **Natsionalnaya politika Komunisticheskey partiyi v Turkestane** (1917–1924), Taşkent, 1968;

genel fikir akımlarını yansıtmaktaydı. Böylece Buhara Emirliği'nin, Hive ve Hokand Hanlıkları'nın siyasî ve kültürel mirası sonsuza kadar tarih sayfalarından silinecekti.

1924 yılı Şubat ayında Buhara'ya Sredazbüro üyesi, Türkistan Komünist Partisi yetkili sekreteri Abdulla Rahimbayev gönderildi. Rahimbayev *Buhara Millî Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin* yetkili memurlarının toplantısında millî bölgelere ayrılma konusunda tebliğ sundu. Toplantı şurası genel olarak millî sınırların yeniden oluşturulması ve millî ayrılma uygulamasını uygun buldu. 25 Şubat 1924 tarihinde bu mesele *Buhara Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin* genel toplantısında görüşüldü. Toplantıda “homojen millî cumhuriyetlerin” oluşturulması ile ilgili gerekçeler öne sürüldü ve daha sonra *Buhara Komünist Partisi Merkezi Komitesi* komisyonu tarafından incelenerek tamamlandıktan sonra 10 Mart 1924 tarihinde İcra Kurulu tarafından onaylandı¹¹⁵⁴.

Sunulan uydurma/düzmece gerekçeler ise şunlar idi: Türkistan, Buhara ve Harezm sunî olarak yaratılmış devletlerdir ve millî süreçleri keskin olarak birbirinden farklıdır. Bu ülkelerdeki çok ulusluluk, çok etniklik toplumunun durumuna olumsuz etki etmektedir. Zira hem kültürel, millî hem ekonomik farklılıklar aralarında bitmeyen gerginlik ve sürtüşmelere neden olmaktadır. Diğer taraftan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin kuvvetlenmesi, Merkezî Asya işçilerinin “bilincinin ve devrimciliğinin gelişmesi” millî ve yaşayış tarzları açısından benzer kitlelerin ayrı bağımsız siyasî ve ekonomik birliğe dönüşmesine bir engel kalmadığı ileri sürülmekteydi.

Türkistan'ın millî bölgelere bölünme fikrini *Buhara Komünist Partisi Merkezi Komitesi* partinin halklara, uluslara verdiği “self-determinasyon” hakkının yürürlüğe girmesi şeklinde lanse ederek millî sınırların yeniden oluşturulması üzerine aşağıdaki şemayı teklif etti. Bu şemaya göre Türkistan'da Özbek ve Türkmen Sovyet Cumhuriyetleri teşkil edilecek, Özbekistan Cumhuriyeti dâhilinde otonom Tacik bölgesi oluşturulacak, Türkistan'ın Kazak bölgeleri Kazakistan Cumhuriyeti ile birleştirilecek idi. Ayrı bir madde olarak da Özbekistan Cumhuriyeti'nin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne “gönüllü” olarak girdiği kaydedilmiştir¹¹⁵⁵.

¹¹⁵⁴ *Turkestan*, s.642–643.

¹¹⁵⁵ *Turkestan*, s.644

Aynı senaryo Türkistan Komünist Partisi için de geçerli idi. Buhara’da yapıldığı gibi öncelikle 10 Mart 1924 tarihinde *Türkistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi* ve *Türkistan Merkezi İcra Kurulu’nun* yetkili memurları toplantısı düzenlendi. Konuşmacı Abdulla Rahimbayev’in kararınca millî sınırların yeniden oluşturulmasını daha “yumuşak” bir şekilde gerçekleştirebilmek amacıyla her bir yüksek rütbeli yetkilinin fikri ve düşünceleri alınacaktı. Rahimbayev sunduğu tebliğde bölgedeki “*etnik guplar arası ilişkilerin gerginleştiğinden*” bahsetti. Şüphesiz ki, yerli hakların arasındaki “gerginlikler” millî bölgelere bölünmenin tek nedeni değildi. SSCB Bolşevik yönetimi “basmacılığın” bitmeyen alevlerinden endişelenmekteydi.

Rahimbayev’in tebliğinden sonuca varacak olursak “Basmacılık hareketinin” bölgede yaşayan etnik grupları ve sınıfları birleştiren özelliği Sovyet idaresini endişelendirdiği ortaya çıkmaktaydı. Dolayısıyla Türkistan’ın millî, etnik özelliğe göre yeniden teşkil edilmesi ve millî sınırların oluşturulması bölgede Sovyet iktidarının yerleştirilmesi ve kuvvetlendirilmesi için tek çare olarak görülüyordu. Rahimbayev meselenin ana nedenini net bir şekilde şu şekilde ifade etti: “*bizim partinin nazarına göre millî bölgelere ayrılma şundan dolayı bizim çıkarlarımızı korumaktadır. Eğer bir Özbek fakir Özbek kulakla, Türkmen bir fakir Türkmen kulakla, Kırgız fakir Kırgız kulakla*¹¹⁵⁶ *mücadele ederse sınıf mücadelemiz millî meselelerle gölgelenmeyecektir*”¹¹⁵⁷.

Millî bölgelere ayrılma meselesi son olarak 23–24 Mart 1924 tarihinde Türkistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi’nin genel toplantısında bir karara bağlandı. Millî ayrılmanın gerekliliği kabul edildi, hâlbuki sadece Türkistan Cumhuriyeti ile sınırlı kalacaktı. Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti topraklarında Özbek, Türkmen ve Kazak millî cumhuriyetleri kurulacaktı.¹¹⁵⁸ İki ay

¹¹⁵⁶ Geç dönem Çarlık Rusyası’nda ve Sovyet Rusya döneminde sosyal sınıflara ayrılma nedeniyle ortaya çıkmış köy ve kasabalardaki varlıklı köylüler. Kulak kelimesi genel olarak Rusya’da Stolpin reformları sonucu mal-mülk edinmiş Rus köylülerine verilmiştir. Marksizm-Leninizm siyasî teorisine göre kulaklar daha fakir köylülerin sınıf düşmanıdır. Lenin onları “halkın kanıyla beslenen parazit olarak tarif etmiştir. “Raskulaçivaniye” olarak bilinen kampanyada Sovyet hakimiyetindeki halklar dahil yaklaşık 6.000000 köylü öldüğü tahmin edilmektedir. Detaylı bkz. Richard Pipes, **Communism: A Brief History**; Robert Conquest, **The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine**; Aleksander Solzhenytsin ve Edward Ericson, “Chapter 2: The Peasant Plague”, **The Gulag Archipelago:1918–1956**.

¹¹⁵⁷ **Turkestan**, s.645

¹¹⁵⁸ Bkz. **İstoriya kommunističeskih organizatsiy Sredney Azii**, s.729; A.A.Gordienko, **Sozdanie sovetsoy natsionalnoy gosudarstvennosti v Sredney Azii**, Moskova, 1959, s.156–157.

gibi kısa bir süre içinde *Sredazbüro* üyeleri Türkistan, Buhara ve Harezmi komünist partilerinin yöneticilerini Türkistan’da yeniden bölgesel sınırların oluşturulması gerektiğine ikna etti. 5 Nisan 1924 tarihinde *Sredazbüro* üyesi A. Rahimbayev *Devrimci Komünist Partisi Merkezi Komitesi* siyasî bürosu oturumunda bunu ilan etti. Oturum son kararı daha vermemiş olmasına rağmen Türkistan, Buhara ve Harezmi komünist teşkilatlarının bölgesel ayrılma hakkında tekliflerini uygun gördüklerini beyan etti¹¹⁵⁹.

Böylece A.Rahimbayev’in “Türkistan, Buhara ve Harezmi (millî cumhuriyetlerinin oluşması) hakkında” tebliğinin sunulması ile birlikte Merkezî Komite millî bölgelere ayrılma meselesinin cumhuriyetler tarafından ortaya konulduğu görünümünü kazandırmış oldu. Meselenin nihaî kararı için siyasî büro Türkistan, Harezmi ve Buhara Komünist Partilerinin heyetlerine Rusya Komünist Partisi’nin XIII. kongresine tüm gereken materyalleri hazırlamaları için talimat verdi. *Sredazbüro* Merkezî Komitenin siyasî bürosuna coğrafi haritalar ile birlikte mesele hakkındaki düşüncelerini beyan etmesi gerekiyordu.¹¹⁶⁰

Bu dönemde Orta Asya ve Türkistan İktisadî Şuraları talimatları ile hazırlanan ve Buhara, Harezmi ve Türkistan’ın Orta Asya İktisadî Birliği oluşturması ile ilgili meselelerin ele alındığı ve incelendiği eserler yayınlanmaya başlamıştı. Bilim adamları ve profesörler N. Dımo, Y. Poslavskiy, G. Çerdantsev ve diğerleri tarafından hazırlanan eserlerin birinde konu ile ilgili olarak ilginç fikirler beyan edilmişti. Bunlar: “*Merkezî Asya’daki etnik grupların farklı yerlerde yaşamasına dikkat çekilerek, coğrafi olarak değişiklik gösteriyorlar ise de genel olarak Merkezî Asya kültürünün tek bir kültür olduğunun altını çizmişler idi. On üç asır boyunca Merkezî Asya’da bulunan İslam dini halkların hayat tarzını ve bilincini derinden etkilemiş ve tüm hukukî normlar şeriata göre düzenlenmiş idi. Konuyu araştıran bilim adamları İslam’ın kabul edilmesiyle genel kardeşlik fikri benimsenirken diğer bir birleşme fikri olan milliyetçilik halk kitlelerine yabancı kalmış ve millî ayrıcalık/istisnaiyet fikri daha yerleşmemiş.*” olduğunu kaydetmişlerdi.¹¹⁶¹

¹¹⁵⁹ Turkestan, s.647.

¹¹⁶⁰ H.T. Tursunov, *Kommunistiçeskiye partiyi Turkestana, Buharı i Horezma v period natsionalno-gosudartsvennogo razmejevaniya Sredney Azii*, Taşkent, 1963, s.41.

¹¹⁶¹ Bkz. *Sredneaziatskiy ekonomičeskiy rayon. Oçerki po ekonomike Sredney Azii*, Taşkent, 1922. s.23, 24.

1924 yılının Nisan ve Haziran aylarında Türkistan'daki komünist teşkilatları bölgesel ayrılmanın gerçekleşebilmesi için çalışmalara başlamışlar idi.¹¹⁶² 12 Haziran 1924 tarihinde *Rusya Komünist Partisi Merkezi Komitesi* siyasî bürosunun oturumunda *Sredazbüro*'nun hazırladığı evraklara bazı ekler yapıldı. Gündemdeki konunun “Orta Asya cumhuriyetlerinin (Türkistan, Buhara ve Harezmi) millî bölgelere bölünmesi” olmasına rağmen siyasî büronun aldığı kararlar aşağıdaki gibiydi: “*Türkistan, Buhara ve Harezmi'deki Türkmen bölgelerinden bağımsız olarak bir Türkmen Cumhuriyeti; Türkistan'ın ve Buhara'daki Özbek bölgelerinden bağımsız bir Özbek Cumhuriyeti; Harezmi Cumhuriyetini ise oradan Türkmenleri ayırdıktan sonra eskisi gibi bırakmak...*” Bunların dışında kararnamede Kara-Kırgız (Kırgız) Otonom Bölgesi'nin, Özbek Cumhuriyeti dâhilinde Tacik Otonom Bölgesi'nin oluşturulması hakkında kararlar kaydedilmiştir¹¹⁶³. Böylece RKP MK siyasî bürosunun “Merkezî Asya Cumhuriyetlerinde Ulusal Yeniden Bölümlere Ayrılması Hakkında” kararı alınmıştı. İki tanınmış Özbekistanlı bilim adamına göre, yeniden bölümlere ayırmanın kriterleri arasında şunlar yer almaktaydı: Yerel etnik yapının göz önüne alınması; bölgesel sulama idaresi kurumu; bölgelerin ekonomik alanda uzmanlaşmaları; şehirleşmiş alanların tarımsal alanları yönetmelerinin uygun olup olmadığı ve etnik grupların dağılımı.¹¹⁶⁴

15 Eylül 1924 tarihinde Türkistan Merkezî İcra Komitesi'nin oturumunun gündeminde tek bir mesele vardı: millî bölgelere bölünme. Bu oturumda daha önce yapılan fikirler ve görüşler dile getirilmişti fakat dikkati çeken bir nokta ise ilk defa oturumda sunulan raporlarda yeni bir tez ortaya çıkmıştı. Türkistan'ın millî ve bölgesel olarak bölünmesi halkın isteği ve iradesi üzerine yapılmaktaydı: “*Türkistan halklarıyla birlikte, Buhara ve Harezmi halkları dahi millî bölünme kararını almıştı. Onlar da tüm Özbek, Kırgız ve Türkmenlerin tek bir devlet haline gelmesi için tarihî adaletsizlik sonuçlarını düzeltmek istediklerini bildirdiler.*” Bu görüş 16 Eylül tarihli kararnamede yansıtılmıştı.¹¹⁶⁵

¹¹⁶² Bkz. A.A.Gordienko, *Sozdanie sovetskoy natsionalnoy gosudarstvennosti v Sredney Azii*, s.158–164; *İstoriya komunističeskih organizatsiy Sredney Azii*, s.730–733; V. Pogorelskiy, *İstoriya Hivinskoy revolyutsii Horezmskoy narodnoy sovetskoy respubliki*, Sankt-Petersburg, 1984, s.217–219.

¹¹⁶³ *Turkestan*, s.651–652.

¹¹⁶⁴ Gregory Gleason, “Orta Asya'da 1924 Sınır Düzenlemeleri: Modern Sınır İlişkilerinin Tarihi Boyutları”, *Türkler*, s.858.

¹¹⁶⁵ *Turkestan*, s.662–663.

SSCB Merkez Yönetim Kurulu'nun 27 Ekim 1924'teki toplantısında, Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin "milliyetlerin kendi geleceğini belirmeleri prensibi"ne göre yeniden bölünmesini öngören bir karar kabul edildi. Karara göre adı geçen cumhuriyet şu parçalara ayrıldı: Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Tacik Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni de içeriyordu); Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti; Karakırgız Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Kırgız Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti. Yeni Özbek hükümeti, "Özbek Cumhuriyeti Devrimci Komitesi Bildirisi"nin kabulü ile bu düzenlemeyi resmileştirdi. 1925 yılının Şubat ayında Özbek SSC Sovyetlerinin İlk Kongresi, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kuruluşu Hakkında Bildiri'yi onayladı. 13 Mayıs 1925'te SSCB'nin III. Sovyetler Kongresi, Özbek ve Türkmen cumhuriyetlerini resmen SSCB'ye kattı. Böylece birliğe katılan cumhuriyetlerin sayısı altıya yükseldi. Böylece, yeniden idarî bölümlere ayırma teknik anlamda tamamlanmıştır.¹¹⁶⁶

Etnik grupların bölünmesi hakkında fikrin hayata geçirilmesi Bolşeviklerin başarılı bir taktik manevrasından başka bir şey değildi. Öncelikle millî bağımsızlık hareketinin ülküsü/ideolojisi ve faaliyetlerine ciddi zararlar verilmişti. Bölgesel birimlerin oluşturulması ve onlara "millî devletçilik" statüsünün verilmesi ile birlikte Merkez bölgedeki halkların dikkatini dış düşmanı olduğu kendisinden bölgedeki iç problemlere kaydırarak ki bu durum Türkistan'daki basmacı hareketini olumsuz bir şekilde etkiledi. Hareketin ideologları ve korbaşılar oluşan şartlarda mücadelenin sadece yıkıcı ve yıpratıcı olduğunu anlayarak yurtdışına tehcir ettiler.

Moskova, Türkistan'ı yeniden taksim ederken, hem ideolojik hem de pratik amaçlar peşindeydi. Partinin teşkilatlanma konusunda kabiliyete yaptığı vurgu, parti yöneticilerini bir grup yerli kamu görevlilerinin dostluğuna meylettirdi. Otorite sahibi yerel liderlerle anlaşma yapmaktansa, daha genç ve şüphesiz daha kolayca ikna edilebilecek kişiler seçildi. Özbekler toprak paylaşımı işinde çok başarılı oldular. En verimli tarım arazilerine sahip Fergana vadisinde kazanımlar elde ettiler. Buna ilaveten, Çıyırçık nehri, Zereşan nehri ve Surhan Derya boşaltma havzalarına ve bu bölgelerdeki sulu tarım alanlarına sahip oldular. Amu Derya Nehri'nin

¹¹⁶⁶ Gleason, "Orta Asya'da 1924 Sınır Düzenlemeleri: Modern Sınır İlişkilerinin Tarihî Boyutları", s.859.

kendisinin güneyde Sovyet sınırından itibaren aŗađı kısmı ve Urgan  ŗehrinden itibaren yukarı kısmı Türkmenlere bırakıldı. Kazaklar,  ardara'nın alt kısmında Sır Derya nehri boyunca yer alan değerli tarım arazilerini aldılar. Tacikler, ulusal devlet olma niteliğini, bölgenin en güneyinde yer alan bir otonom cumhuriyet biçiminde elde ettiler. Kırgızlara ise mera alanları verilmiŗti, fakat Fergana vadisindeki en iyi tarım alanlarından az bir miktarını elde edebildiler.¹¹⁶⁷

¹¹⁶⁷ Gleason, "Orta Asya'da 1924 Sınır Düzenlemeleri: Modern Sınır İliŗkilerinin Tarihi Boyutları", s.859.

SONUÇ

“BEYAZ GEMİ”, 1970

“...Dedem diyor ki, eğer insanlar babalarını unutulursa, o zaman bozulurlar. Dedem diyor ki, o zaman kimse kötü işlerden utanmayacak, çünkü çocukları ve onların çocukları onları hatırlamayacak.

Ve kimse iyilik yapmayacak, çünkü çocukları bunu öğrenmeyecek”

Cengiz Aytmatov

Rusya Türkistan’ı işgalini, bir “medenî” devletin kendini korumak adına “vahşiler” memleketine girme olarak açıklamıştı. Bu açıklamayı yapan Prens Gorçakov’un beyannamesinden Rusya kendini yüksek medeniyet taşıyıcısı ve Rusya’nın “barbar” Türklere karşı yüksek kültür savunucusu rolü üstlendiği anlaşılmaktadır. Hâlbuki eski devirlerden günümüze kadar tüm işgalci ve saldırgan devletler kendini medenî olarak telakki eder, işgallerini meşru ve haklı çıkarmaya çalışırdı. Kendinden çok daha kültürlü halkları “barbar” olarak tanıtır, onların medeniyetini tahrip ederdi. Rusya’nın Türkistan’da yaptığı sömürge politikası ve yerli kültürünü aşağılama taktikleri tarih sahnesinde bir ilk değildi.

Fakat karşılarında iddia ettikleri gibi bir koyun sürüsü yoktu. İddia ettikleri gibi “hiçbir sosyal düzeni olmayan yarı-vahşi göçebe toplumlar” da yoktu. Karşılarında Çarlık Rusya’nın ödemeye yükümlü kıldığı ağır vergilerden bitkin düşmüş, toprakları, yaylaları ve kışlakları gasp edilmiş, su kaynaklarına erişimi sınırlanmış, topraklarına yüz binlerce gayrimüslimler yerleştirilmiş ancak yine de Çar’a hayır diyebilen bir halk vardı. Çar II. Nikola’nın askerî seferberlik ilanı kalabalık ve şiddetli bir isyanın başlamasına sebep olmuştu ancak ayaklanmanın asıl mesajı Çar’ın her istediğini Türkistan halkına kabul ettiremeyeceği olmuştu. Çar aniden ortaya çıkan ancak uzun yıllar birikmiş olan öfkenin neden olduğu isyanı bastırmak için Türkistan Genel Valiliğine ve Bozkır Genel Valiliğine Rus kuvvetleri gönderdi ve bunların başında eski harp bakanı ve Rus-Japon savaşının ana figürü olan General Kuropatkin görevlendirdi.

Eğer Fergana vilayetinde isyan 18 Temmuz 1916 tarihi itibarıyla bastırıldıysa çoğunluğu Kırgızların yaşadığı Yedisu vilayetinde isyan daha uzun sürmüştü ve Rus

birlikleri tarafından yapılan katliamlar nedeniyle toplu kaçışa sebep olmuştu. Bu toplu kaçış yerli Yedisu halkının donanımlı Rus süvari ve piyade birlikleri karşısında dayanamayıp toplu bir şekilde Doğu Türkistan'a kaçıış idi ve Ürkün adıyla bilinmektedir. Kuropatkin'in kumandanlığındaki Rus birlikleri kaçmakta olan Kırgızların yolları üzerindeki bütün dağ geçit ve boğazları çok önceden tutmuş, orada Kırgızları bir bir katletmişti. Rusya'dan gönderilen kuvvetlerle yetinmeyip Türkistan'ın şehirlerinde ve köylerinde yaşayan Rus göçmenlerine silah dağıtılarak birlikler oluşturulmuştu. Köyler yakılıp yıkılmış halkın mallarına ve hayvanlarına el koyulmuştur. Binlerce suçsuz yerli halktan insan katledilmiştir. Top ve makineli tüfeklerle silahlanan askerler yollarına çıkan bütün Kırgız yerleşim yerlerindeki halkı öldürmüşlerdir.

Sovyet tarih yazarlığında 1916 millî isyanın ana sebebinin Türkistan halkının askerî seferberlik sırasında kendi içinden çıkan varlıklı bay ve manaplar gibi beylere karşı Rus memurlarının yaptığı kaytarma sonucu ortaya çıktığı iddia edilmiştir. Sovyet tarihçileri geleneksel olarak, yerlilerin kendi “feodal” zümresine karşı isyan ettiklerini, beyan ede gelmiştir. Fakat 1916 yılında Türkistan'da baş gösteren millî ayaklanmanın başlıca ve temel nedeni Rus Çarlığı'nın Türkistan halkını mahvolma sınırına getirmesi ve genişleyen yayılmacılık politikası ile yerli halkın acımasızca istismar edilmesi olmuştur. 1916 millî ayaklanması yenilgiyle sonuçlanmıştı. Bunun en önemli nedeni, kendiliğinden ve hazırlıksız olması idi. Ayaklananlar dağınık bir şekilde hareket etmişlerdi, düzenli haberleşme ve merkezî yönetim kurulamamıştı. Ayrıca ayaklanan köylülerin ne askerî eğitimi ne de silahları var idi. Başarısız olmasına rağmen, 1916 millî ayaklanması büyük bir öneme sahiptir. Zira Türkistan halkı zorbalığa ve aşağılanmaya karşı çıkmış, topluca ayaklanarak çok ağır bir bedel ödemesine rağmen bağımsızlık mücadelesi konusunda paha biçilmez bir tecrübe edinmiş ve bu büyük halk hareketi bölgedeki sömürgeci Rus iktidarını sarsmıştı.

I. Dünya Savaşı dolayısıyla oluşmuş olan koşullar Çarlık rejimini yıkılma aşamasına getirmişti. 27 Şubat 1917'de başlayan işçi protestoları asker ayaklanmasına dönüştü ve Çarlık hükümeti başkentte yetkilerini kaybetti. Çara bağlı hükümet üyeleri tutuklandı ve hapishaneye kapatıldılar. Kadet, Menşevik ve Es-Er partilerinden oluşan geçici komite Çar'ın tahttan inmesini talep etti. Çar II. Nikola talebi kabul etmek zorunda kaldı ve böylece üç yüz yıllık Romanov hanedanı ve

onunla birlikte Rus monarşisi sona erdi. Şubat ihtilali ilk başta diğer gayri Rus halklar gibi Bozkır ve Türkistan eyaletlerinin ahalisi tarafından sevinç ve heyecanla karşılanmıştı. Fakat bu uzun sürmemiş ve Mustafa Çokay'ın dile getirdiği gibi durum itici ve tiksindirici hale gelmişti. Rusya'daki siyasî değişikliklerden ilham alan Duma'nın Müslüman Fraksiyonu tarafından umumî Müslüman kurultayları girişimi beklenen neticeyi vermedi. Zira yeni kurulan Geçici Hükümet Çarlık rejiminden daha fazla haklar tanımayla ve muhtariyet vermeye kesinlikle istekli değildi.

Çar II. Nikola'nın tahttan indirildiği haberi Türkistan'a ulaşır ulaşmaz Türkistan Genel Valiliğinde ve Buhara'daki Ruslar Sovyetler oluşturmaya giriştiler. İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyet adı altında Ruslar Türkistan'daki yönetimi yeniden ele geçirdiler. Fakat Lenin Nisan 1917'de toplanan bir kongrede her milletin idarî yönden self-determinasyon hakkı bulunduğunu bir bildiri ile açıklamıştı. Fakat kendi özünde karışık fikirler beyan eden bu bildiride aslında self-determinasyon hakkı tanımakla birlikte bu hakkın uygulamaya geçme zamanını kendilerinin belirleyeceğini söylüyorlardı. Böylece Türkistanlı Ceditçiler tarafından bir siyasî özerkliğe doğru yönlendirme olarak algılanan bu bildiri daha sonra büyük hayal kırıklığına uğramalarına neden olacaktı.

Nisan 1917'de Türkistan Genel Valiliği feshedilerek yerine Türkistan Komitesi kurulmuştu fakat bu değişim sadece dış görünümün yenilenmesinden ibaretti ve özünde aynı sömürge mantığını korumaktaydı. Bolşeviklerin hükümeti ele geçirmelerine karşın Türkistanlı ceditçiler millî demokratik süreçleri desteklediklerini ve Türkistan'da Bolşeviklerin Taşkent'teki Geçici Hükümeti ve Türkistan Komitesini ele geçirmelerine itiraz etmişlerdi. Türkistan'da Sovyet idaresinin ilan edilmesinden sonra Türkistan Sovyet Milli Komitesi ya da namı diğer Sovnarkom Kızılordu kollarını örgütleyerek bölgede olabilecek Sovyet karşıtı gösterilere ve tepkilere karşı önlemini almıştı. Aynı zamanda “Şura-yı Ulema” ve “Şura-yı İslam” gibi Müslümanların teşkilatları, şehir meclisleri ve Müslümanların üye bulundukları kurumlar, gazeteler ve dergiler kapatıldı.

1917 Şubat ihtilali sonrası Geçici Hükümetin kurulması ile II. Umumî Kazak Kurultayı'nın kararları gereği Aralık 1917'de Alaş Orda Millî Muhtar Hükümeti kuruldu. Fakat Ocak 1918'de Bolşevik kuvvetlerinin Orenburg şehrini işgal etmesi ile Alaş Orda hükümeti dağıtıldı. Çok geçmeden Hokand'daki Türkistan

Muhtariyetini de dağıtan Bolşevikler Türkistan’da Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyetine bağlı Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kurdular. Hokand Muhtariyeti, Türkistan Müslümanlarının millî hareketinin ilk defa şekillenmesi ve bir kurum haline gelmesi idi. Türkistan halkının millî bağımsızlığına doğru attığı birinci adım olmuştı. Fakat kısa ömürlü olmasına rağmen ilk siyasî özerklik sembolü olması bakımından mühimdir. Hokand merkezli Türkistan Muhtariyeti’nin Bolşevikler tarafından yıkılması ve şehrin yerle bir edilmesi üzerine halkı savunma görevini korbaşı Ergeş yüklendi. Korbaşı Ergeş dağlara çekilerek Bolşevizme karşı direniş hareketini başlattı. Bu hareket daha sonra tüm dünyada basmacı hareketi olarak anılacaktır.

Basmacı hareketinin ortaya çıkması ve basmacıların kim olduğu üzerine araştırmacılar arasında birbirine tamamen zıt görüşler mevcuttur. Sovyet dönemi yayınlarında geleneksel olarak Sovyet tarihçileri basmacı hareketinin bir haydut hareketi olduğunu yaza gelmiştir. Fakat Sovyet sınırları dışında yapılan çalışmalarda basmacı hareketi tarafsız bir şekilde incelenmeye çalışılmış ve kaleme alınan eserlerde basmacı hareketi Sovyet tarihçilerinin iddialarının tam tersi şekilde anlatılmıştır. Geleneksel olarak basmacı hareketiyle ilgili Sovyet araştırmaları resmî devlet ve Komünist Parti propagandalarının tesirini ve hatta direktiflerini yansıtmaktaydı. Sovyet araştırmalarında Basmacı hareketinin, feodal kesimin ve din görevlilerinin kendi hâkimiyetlerini kurma gayretiyle başlattıkları, milliyetçi bir karşı-devrim hareketi olduğu iddia edilirdi. Bu düşünceye göre basmacı hareketi bir iç savaşın tezahürü idi. Sovyet araştırmaları basmacı hareketinin Türkistan halkı tarafından yürütölen toplu bir hareket olduğunu daima reddettiler. Din adamlarından ve zenginlerden meydana gelen küçük bir grubun Türkistan halkını etkilemeye çalıştığı iddialarını ileri sürdöler ve yalnızca bununla yetinmeyip sözde Almanların, Türklerin, İngilizlerin ve Amerikalıların desteklediğı yönünde boş teoriler uydurdular. Böylece basmacı kavramı Sovyet iktidarına isyan edenleri tanımlamak amacıyla kullanılmaya başlamıştı.

Türkistan’daki basmacı ya da “karşı-devrimci” hareketini bertaraf etmek için Sovyet hükümeti kumandan Mihail Frunze’yi görevlendirmişti. Yedisu bölgesinin Bişkek (Pişpek) şehrinde doğmuş ve bir bakıma “yerli” olan Frunze basmacı hareketinin, yalnızca askerî anlamda kuvvetli bir faktör olarak değil, aynı zamanda

“toplumsal ve siyasal” açıdan da mühim bir faktör olduğunu dile getirmiştir. 1918 yılı baharından başlamak üzere basmacılar arasında birlikte hareket eden grupların yanı sıra ihtilafî gruplar ve gruplaşmalar da meydana geldi. Bu gruplar ve gruplaşmaların çok değişken ve farklı amaçları bulunan faaliyetleri, kimi araştırmacılara göre önceleri bir tür çete olarak başlayıp daha sonra bölgesel savunma, dinî ve siyasî motifleri olan bir gerilla savaşına dönüşmüştü. Basmacı teşkilatlanması büyük ölçüde, Hokand Hanlığı’nda kullanılan askerî sisteme göre şekillendirilmişti. Onlu ve yüzlü gruplar onbaşılar ve yüzbaşılar tarafından yönetiliyordu. Beş yüz kişilik orduların başında pansadlar (Farsça: beş yüz) vardı. Korbaşılar için ise en az bin kişilik bir silahlı kuvvet olması gerekiyordu. Çok sayıda korbaşının tabi tutulduğu önder ise leşkerbaşı (Farsça: ordubaşı, askerbaşı) olarak tanımlanmaktaydı. Sovyet tarihçileri ve devlet adamlarının iddialarının aksine basmacı önderleri toplumun her kesiminden gelmekteydi. Aralarında bölge valileri, din adamları, eski askerler, idarî yetkililer veya yüksek tahsil görmüş ceditçiler mevcuttu. Hareket liderlerinin farklı sosyal kesimlerden gelmiş olması basmacı hareketinin, Sovyetler tarafından tanımlanmaya çalışıldığı gibi, “feodal” nitelikli olmadığını, tam tersine, toplumun her kesimini temsil ettiğini göstermektedir.

Basmacı hareketinin askerî teşkilatı, bu hareketin bir düzene ve disipline sahip olduğunu kanıtlamakta ve iddia edilenlerin tersine “başiboş serseri ve haydutların çeteleri” olmadığını güçlü bir ispatıdır. Her birlik komutanının, her korbaşının kendi kurmay heyeti, eğitimcileri, atlıları, tüfekleri ve cephanesi mevcuttu. Her korbaşının emrinde, komuta ettiği birliklerin önemine göre sayısı değişen yardımcı korbaşılar vardı. Bu yardımcılar belirli bir bölgeyi ve bir veya birkaç köyü savunmakta yükümlüydüler. Köy varlıklarından vergi topluyorlar, birliklerin ihtiyacını karşılayabilecek malları kabul ediyorlar, bölge içinde seyahat izni veriyorlar ve Bolşeviklerin dışındaki yabancı kimselerin serbest geçişini temin ediyorlardı. Korbaşılar bölge memurlarını, köy ve kasaba yöneticilerini, kadıları ve diğerleri seçiyorlar, Sovyet yönetimi ise ancak demiryolu hattı üzerinde yer alan şehirlerde geçerli olabiliyordu.

Sovyet yönetiminin yerli halkın örf-adetlerine, yaşayış tarzına ve ahlâk kurallarına uymayan politikaları basmacı hareketinin sosyal altyapısını hızla genişletmişti. Kızılordu askerlerinin yerli ahaliyi talan etmesi korbaşılardan ordularına

daha çok kişinin katılmasını sağladı ve bu durum Türkistan'daki Sovyet yöneticileri tarafından dahi göz ardı edilemedi. Fakat Sovyet resmî çevreleri, basmacı hareketinin ana sebepleri olarak, Sovyet iktidarının yürüttüğü ekonomik, siyasî ve dinî alanlardaki “sosyalist” reformları göstermekteydi. Ancak basmacı hareketinin hızla yayılmasının asıl sebepleri ise Türkistan Bolşeviklerinin politikaları, Sovyet organlarının basmacılara karşı uyguladığı terör ve Kızılordu askerlerinin yerli halka yaptığı zorbalıklar olmuştı.

Basmacı hareketinin asıl amacı Türkistan'ın işgalcilerden kurtarılacak bağımsız ve özgür bir devletin kurulması idi. Hareketin yoğun olarak mücadele verdiği Fergana vilayetinde asıl hareket kuvvetleri köylü, gündelikçi, çayırker, zanaatkâr ve ayakkabıcılardan oluşmakta idi. Basmacı hareketine köylüler ve zanaatkârların yanı sıra şehir sakinlerinden olan tüccarlar, beyler, işanlar, mollalar ve dervişlerin katılmıştı. Basmacı hareketinin asıl kitlesini Türkistan'ın yerel halkları Özbekler, Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar, Türkmenler, Uygurlar, Tacikler, Dunganlar (Müslüman Çinliler) temsil etmekteydiler. Bunun dışında basmacı hareketine çarlık taraftarları subaylar ve çarlık döneminde Yedisu bölgesine yerleşmiş bulunan ve Bolşevik rejiminden memnun olmayan bazı Kossak köylüler de katılmıştı.

Hokand merkezli Türkistan muhtariyetinin Taşkent Sovyet yönetimi tarafından dağıtılması sonrasında ortaya çıkan basmacı hareketi, kısa bir süre içerisinde tüm Türkistan'a yayıldı ve 1930'lu yılların başlarına kadar devam etti. Sovyet yönetimi bu hareketi küçümseyici bir tanımlamayla “basmacılık” olarak adlandırarak bir taraftan yerel halkın harekete desteğini azaltmaya, diğer taraftan da dış dünyaya karşı basmacıları basit bir haydutluk hareketi olarak göstermeye çalışmıştır. Ancak Sovyet yönetiminin bütün bu çabalarına karşın, bir süre sonra, basmacı deyimini anlam değiştirerek, halk tarafından “istiklal savaşçısı” veya “mücahit” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Basmacı liderleri daha ilk baştan kendilerini korbaşı, mücadele hareketini korbaşı hareketi olarak tanımlamışlardır.

Günümüzde “basmacı” kavramı hem Merkezi Asya cumhuriyetlerinde hem Rusya'da farklı hisler uyandırmaktadır. Sovyet tarih yazarlığı gelenekleriyle büyümüş olanlar için “basmacı” kelimesi halen bir küfür ihtiva etmektedir. Diğerleri ise “basmacı” kelimesini kullanmaktan kaçınarak “isyancı”, “bağımsızlık

mücadelecisi”, “mücahit” ve “korbaşı” gibi kelimeleri kullanmaktadır. Türkistan’daki Sovyet karşıtı silahlı mücadele olan basmacı hareketi nadide bir fenomendir. Dolayısıyla siyasî konjonktür adına “basmacı” kelimesinden vazgeçilmesini bazı bilim adamları yanlış bulmaktadır.

Bolşeviklerin Hokand’daki katliamından sonra korbaşı birlikleri hızlı bir gelişme gösterdiler. 1918 yılının yaz aylarına kadar Fergana’da özellikle Hokand bölgesinde korbaşı Kîçik Ergeş ve daha sonra korbaşı Katta veya Molla Ergeş’in yönetimi altında büyük bir gönüllü kitlesi dikkat çekmektedir. Diğer büyük bir korbaşı birliği, birkaç ay sonra korbaşı Madaminbek (Muhammed Emin Bek) liderliğinde Fergana’nın Margilan bölgesinde ortaya çıktı. Bununla birlikte genel olarak Fergana vilayetinde korbaşı Kîçik Ergeş veya Madaminbek ile bağlantısı olmayan diğer basmacı birlikleri bulunmaktaydı. Bunlar Muhiddin Bek ya da namı diğer Usman Aliev, Parpı Bahadır, Makham Hoca, Bahram Hocayev ve diğer korbaşılar idi. Kîçik Ergeş’in Bağkir’de Kızılordu birlikleri ile yapılan çatışmada hayatını kaybetmesiyle basmacı hareketinin yönetimi korbaşı Molla Ergeş’e geçti. Molla Ergeş’in önderliğindeki bağımsızlık mücadelesine binlerce kişi katıldı ve Hokand civarında bulunan Bağkir köyü basmacı hareketinin önemli karargâhlarından biri haline geldi.

1918 baharında Taşkent’te “Bolşeviklere Karşı Mücadeleci Türkistan Birliği” kuruldu ve daha sonra “Türkistan Askerî Kurumu” (*Turkestanskaya Voennaya Organizatsiya - TVO*) olarak adlandırıldı. Bu kuruma çarlık dönemi eski subayları, Rus idarî personeli, Türkistan ve Rus orta sınıfı temsilcileri ve aydınlar zümresi dâhildi. Türkistan’ın Semerkant, Evliya-Ata, Aşkabat, Kızılsu gibi çoğu büyük şehirlerinde “mücadele ocakları” bulunmaktaydı ve merkezleri Taşkent’e bağlı idiler. Bu sırada basmacı hareketinin ön saflarına korbaşı Madaminbek çıktı. Madaminbek hürriyet mücadelesi için 1918’in ortalarına kadar 1500 yiğidi harekete geçirebilmişti. Bu sebeple Türkistan’daki Sovyet Rus hâkimiyetine karşı savaşan tüm korbaşılar içinde en etkilisi olmuştu. Madaminbek korbaşı birliklerini birleştirerek bir ordu halinde şekillendirmek, birliklere haydut ve soyguncu potansiyelli kişilerin girmesini engellemek, yalnızca yerli köy ve kışlaları değil aynı zamanda Rus köylerini de soygun ve baskınlardan koruyarak basmacı hareketini “devletleştirme” yönünde düzenlemeye çaba harcamıştır. Madaminbek’in faaliyetlerini “milliyetçi” olarak

karalamaya çalışan Sovyet yayınları onun Fergana'nın Rus köylülerini de yanına çekmeye çalıştığını göz ardı etmiştir.

Fergana vadisindeki hürriyet mücadelesi artık Basmacı hareketi olarak nam salacak toplu bir bağımsızlık hareketine dönüşmüştü. Korbaşı Ergeş yaklaşık 18.000, Madaminbek 5000, Şer Muhammed Bek yaklaşık 6.000, Hal Hoca 3.000'in üzerinde, Parpi yaklaşık 3.600, Muhiddinbek yaklaşık 4.500, Aman Pehlivan 2.500'ün üzerinde yiğidi ile Kızılordu'ya karşı mücadele ettiler. Korbaşılar arasında Nur Muhammedbek (yaklaşık 3.900 er ile) ve Kırgız korbaşı Canıbek (yaklaşık 5.700 er ile) halk arasında oldukça itibarlıydılar. Bunların dışında başka korbaşıların komutasında veya kendi başlarına hareket eden 77 korbaşı daha vardı.

1918 sonbaharında korbaşı birlikleri Fergana bölgesinin Müslüman ahalisinin çoğunluğunun desteğine dayanarak askerî faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Şehirlere, demiryolu istasyonlarına, petrol sanayilerine ve kömür ocaklarına saldırılar düzenlendi. Bu çatışmalarda Kızılordu birlikleri basmacıların savaşma taktiklerine uymak zorunda kalmışlardı. Bu silahlı mukavemet klasik gerilla savaşı şeklini almıştı. Açık çatışmadan kaçınma, kuşatılan yerlerden kayıp vermeden kurtulma, ulaşımı zor olan dağlık bölgelere sığınma ve Buhara, Afganistan ve Çin sınırlarına kaçma gibi yöntemler korbaşıların dinamik birliklerine avantaj sağlamakta ve Kızılordunun askerî planlarını zarara uğratmaktaydı. Kızılordunun basmacılarla mücadelesi zorlu bir işti çünkü belli bir cephe yoktu daha doğrusu her yer bir cephe idi.

Türkistan'ın yerli ahalisiyle birlikte bazı Rus ve Kossak köylüleri de Sovyet yönetimine karşı başkaldırmıştı. Rus ve Kossak köylülerinin ayaklanmalarının asıl sebebi Kızılordu karargâhından gelen silahsızlanma emri ve ekin müsaderesi olmuştu. Özellikle Yedisu vilayetinde yoğun olarak yerleşen Rus ve Kossakların isyan etmiş olan köylüleri Yedisu cephesini oluşturmuşlar idi. Kızılordulular tarafından Kossakların kasabaları talan edildi, bölgenin ekonomisi tam bir krize uğradı, ticaret ve üretim durdu, soygunculuk ve katliam had safhaya ulaşmıştı. Bölgenin yerlileri olan Kırgızlar iki ateş arasında kaldılar. Daha önce Çarlık Rusyası döneminde silahlandırılmış olan Rus köylüler Kırgızlara saldırarak mal ve mülklerini talan ettiler, çoğu Kırgız aşiretleri yeniden Doğu Türkistan'a kaçmaya mecbur kaldı. Kırgızlarla birlikte Uygurlar da Doğu Türkistan'a kaçmak zorunda kaldı.

1918 yılının sonuna doğru ve 1919 yılının başlarında Fergana vilayetindeki basmacı hareketinin iki merkezi oluşmuş durumda idi. Birincisi, korbaşı Madaminbek önderliğinde Fergana, Andican ve Namangan ilçelerini kapsamakta olup karargâhı Margilan'dan uzakta olmayan Kara-Tepe ve Garbua köylerinde konuşlanmıştı. Madaminbek'in idaresi altında 1919 Ocak itibariyle toplam 16 000 er var iken, Şubat ayında bu sayı 20.000'i aşmış idi. Onun ordusunda Makhamhoca, Salih Mahdum, Şirmedbek, Aman Pahlavon, Muhiddin, Molla Masand, Molla Kerim, Aliyerbek, Parpı, Akbar Ali, Nurmat, Amin, Cura ve diğer korbaşıların birlikleri bulunmaktaydı. İkinci karargâh korbaşı Ergeş'in önderliğinde Hokand ilçesinde Bağkir köyünde konuşlanmıştı. Korbaşı Ergeş'in idaresi altında yardımcı korbaşılarıyla birlikte toplam 8000 er bulunmaktaydı.

1919 yılında sayısı kırktan fazla korbaşı birliği Kızılordu birliklerine karşı savaş içerisindeydiler. Taşkent'teki Sovyet hükümeti korbaşılara karşı faaliyetlerini arttırmak için *Devrimci Savaş Konseyi'ni* kurdular. Bu konsey basmacı hareketinin sonunu getirmeliydi. Ancak konseyin yönetmeliği incelendiğinde gayesinin Türkistan'ı bir askerî dikta rejiminin boyunduruğu altına sokmak olduğu anlaşılmaktadır. Basmacı hareketinin yeni bir döneme girmişti ve Sovyet yetkilileri de bunun farkındaydı. Toplantılarda artık basmacıları eşkiya veya hırsız olarak adlandırmaktan vazgeçmiş, onlardan Sibiryâ Hükümeti, Aşkabat ve Orenburg'daki korbaşılarla irtibat halinde olan ve iyi işleyen bir teşkilat olarak bahsetmekteydiler.

Basmacı hareketinin şiddetlenmesi dolayısıyla tüm Sovyet ordularını birleştirme gayesiyle Fergana Cephesi Genelkurmayını teşkil etme kararı alındı. Bununla birlikte Türkistan'daki Sovyet hükümetinin yerli halkın çıkarlarını göz önünde bulundurmadan yalnızca parti lehine çalışacak bazı kararlar aldı. Bunlardan biri gıda üzerine, diğeri ise Müslümanları doğrudan ilgilendiren hukukî bir konu üzerineydi. Bir tür sosyal ve ekonomik reformlar olarak gösterilmeye çalışan bu faaliyetler bölgedeki durumu daha zorlaştırmakta ve netice itibariyle basmacı hareketinin kadrosunun büyümesine katkıda bulunmaktaydı. Yerli etnik gruplardan gelen Fergana komünistleri gıda maddeleri tekeli kararnamesine kesinlikle karşı çıktılar, haklı olarak bölgedeki askerî-siyasî durumu eskisinden de zorlaştıracığını belirterek hükümeti uyardılar. Çıkarılan kararnamelerin neticesinde korbaşı birliklerine kısa sürede binlerce köylü, çiftçi, esnaf ve zanaatkâr katıldı.

Basmacı hareketinin önemli figürü Madaminbek çağdaş, donanımlı, düzenli bir ordu kurmaya çalıştı. Bu amaçla Madaminbek Beyaz Ordu subaylarının askerî tecrübesinden ve bilgilerinden istifade ederek basmacı birliklerinin örgütlenmesinde onları kullandı. Madaminbek karargâhında 40 Rus subayı bulunmakta olup toplam Madaminbek'in birliklerinde 90 Rus subayı vardı. Onlar erleri kılıç, tüfek ve mitralyöz kullanmayı öğretiyorlardı. Türkistan'a yerleşmiş Rus ve Kossak köylüler 1918 yılı sonlarında bir ordu meydana getirmişti. Krestyan ordusu olarak bilinecek bu silahlı köylüler (2.000 kişilik bir rakam verilmektedir), sözde yerli halktan gelebilecek tehlikelere karşı kendilerini savunmak için örgütlendiğini duyurmuştu. Fakat Krestyan ordusu bölgede oluşan iktidar boşluğu dolayısıyla fırsatları değerlendirerek silahsız yerli köylüleri talan ederek maddî gelir elde etmekten çekinmiyordu. Ekmek tekeli kararnamesinin uygulanmaya başlaması üzerine Fergana bölgesindeki Rus ve Kossak göçmenleri Sovyet iktidarına karşı ayaklandılar. Bu durum Kızılordu kumandanlığı için ciddi bir endişe kaynağı olmuştu çünkü göçmen Rus köylüleri çok iyi silahlandırılmış durumda idi ve 1919 yılının Eylül ayındaki hesaplara göre her biri 300 kişilik 4 bölükten oluşan Krestyan ordusu mevcuttu. Krestyan ordusu yerel Sovyet hükümeti tarafından yasallaştırılmış ve ilk başlarda Rus köylü alayları Sovyet birlikleri ile birlikte basmacılara karşı savaşıyordu. Fakat 1919 Şubat ayından itibaren Sovyet iktidarının ekonomik reformlar uygulamaya başlaması ile birlikte durum değişti. Eski çar generali Muhanov ve ordu kumandanı Monstrov tarafından yönetilen Krestyan ordusu Madaminbek ile bir anlaşma yaptı ve Sovyet ordularına karşı birlikte hareket etmeye başladı. Şüphesiz basmacı hareketi Beyaz Ordu subayların katkısıyla daha düzenli ve disiplinli hale gelmişti fakat eksiklikleri de mevcut olup geniş alanda askerî faaliyetler yürütecek imkânlarla sahip değildi.

1919 sonbaharında Fergana cephesinde 40 büyük ve küçük korbaşı birlikleri bulunmakta idi. En büyük silahlı birliklere korbaşı Madaminbek sahip idi ve 1919 yılının sonlarına doğru Fergana bölgesi devlet arşivinin verdiği malumata göre onun idaresi altında 30.000 yiğit vardı.

Türkistan'daki basmacı hareketinin yok edilmesi için Sovyet yönetimi her geçen gün artmakta olan hem maddî hem beşerî kaynaklara ihtiyaç duymaktaydı. Merkezden gönderilenlerin yanı sıra Sovyet yönetimi Türkistan yerlilerini ve

yerlilerin maddi varlığını kullanmadan basmacılara karşı savaşta galip gelemeyeceğini anlamıştı. Bu hususta Müslümanların Kızılorduya seferber edilmesi ve yerli halka ait hayvan ve eşyaların müsaderesi üzerine kararlar alınmıştı. Basmacılarla Kızılordu arasında silahlı mücadele sürerken Türkistanlı komünist çevrelerde “*Türkçülük ya da Pantürkizm*” rüzgârı esmeye başlamıştı. 1920’de Türkistan Merkezî İcra Komitesi başkanı olarak seçilen Turar Rıskulov aynı zamanda Türkistan Komünist Partisi Müslüman Bürosu’nun da çalışmalarını yönetiyordu. İşte bu dönemde Rıskulov “RSFSR Türk Sovyet Cumhuriyeti” fikrini ortaya koydu ve Müslüman Bürosu’nun diğer üyeleriyle beraber “Millî Kuruluşların birleşmesine dair” ve “Türkistan özerkliğine dair” tezlerini öne sürdü. İlki Türkistan’daki millî kuruluşların tek çatı altında toplanması tezi olup ikincisi Türkistan’ın muhtariyeti ve ileriki aşamada bağımsızlığı tezi olmuştur.

Rıskulov öncelikle Türkistan’da millî konu üzerine bir sorun olduğunu ve “Türkistan’ın etnografik ve diğer kriterlere göre bir “Türk Millî Cumhuriyeti” olduğunu ileri sürmekteydi. Türkistan Özerk Sovyet Cumhuriyeti’nin adının Türk Cumhuriyeti olarak değiştirilmesini öneren Rıskulov Türkistan Komünist Partisi’nin Türk Komünist Partisi olarak adlandırılması gerektiğini belirtmektedir. Aynı şekilde Türkistan ahalisi Türk olarak adlandırılmalı ve Türkçe Türkistan’ın resmi dili olmalıdır görüşünü savunmuştur. Müslüman Türk ordusunu kurma, kurulacak Türk cumhuriyetinin kendi anayasasına sahip olması ve bu devletin tam bağımsız bir askerî, ticarî, malî ve dış politika izlemesi gerektiği fikirleri onun değindiği diğer mühim noktalar. Rıskulov “Millî Sorunlar” raporunda Türkistan’ın geleceği ile ilgili siyasî programını maddeler halinde sıralamaktaydı. Fakat Rıskulov’un önerileriyle ilgili Türkistan Komisyonu ortak bir görüşe varamamıştı. Frunze Şubat 1920’de Taşkent’e gelince Rıskulov’un önerileri komisyon tarafından tekrar ele alındı ve bunların kabul edilemez olduğu ileri sürüldü. Rıskulov’un Türk Komünist Partisi ve Türk Cumhuriyeti üzerine önerileri ve tezleri, sonraları hep eleştirildi ve “Pantürkizm, Panislamizm, Milliyetçilik ve Millî Eğilimcilik”le suçlandı.

Türkistan Komisyonu Şubat 1920’de Fergana vadisindeki basmacı hareketinin ortadan kaldırılmasına ve basmacılara karşı propaganda faaliyetlerinin arttırılmasına karar verdi. “Basmacılar” sorunu ile ilgili daha sert bir yol izleme düşüncesi netice olarak Fergana’daki Kızılordu birliklerine kayda değer takviyeler

yapıldı ve yeni sevk edilen kuvvetler kısa sürede meyvesini verdi. 1920 yılının Şubat ayının ortaları itibariyle göreceli olarak en büyük ve Fergana bölgesinde Bolşevik rejimine karşı mücadeleyi sürdüren sadece korbaşı Madaminbek'in birlikleri idi. Kızılordu birliklerinin Fergana'daki saldırıları sonucu korbaşı Madaminbek birlikleriyle Koogart ve Kumbel dağ geçitlerinden geçerek Narın'a (Kırgızistan'ın kuzeyi, Doğu Türkistan hududu) yerleşmek zorunda kaldı. Madaminbek'in birliklerine karşı Karakol, Almata ve Bişkek garnizonlarından askerî kuvvetler sevk edilmişti. Toplam Madaminbek ve Şer Muhammed Bek'in birliklerine karşı 2.000'i aşkın piyade, 1.500 süvari, 8 top ve 14 mitralyözlü bir kuvvet harekât başlatmıştı. Şubat ayının ikinci yarısında Garbua-Karatepe ve Şarihan bölgelerinde ciddi mağlubiyete uğrayan korbaşı Şer Muhammed Bek Alay vadisine çekilmek zorunda kalmıştı. Madaminbek ve Hal Hoca'nın birlikleri de büyük tahribata uğradı. Narın ve Karaderya nehirlerinin kesiştiği bölgede Madaminbekin birlikleri ağır mağlubiyete uğratan Fergana cephesi birlikleri Şubat 1920'de Madaminbek'in karargâhını ele geçirdiler. Nihayetinde Madaminbek Sovyet yönetimine teslim olmak zorunda kaldı.

Türkistan bağımsızlık hareketinin önemli lideri olan Madaminbek'in 1.200 kişilik ordusu ile birlikte teslim olması diğer korbaşıların da Sovyet hükümeti lehine silah bırakmasını sağladı. Rahmankul, Yulçı, Ergeş, İslamkul, Usta Ruzmat ve diğer korbaşılar mücadeleyi bırakarak Sovyet hükümetine teslim oldular. Korbaşı Madaminbek, Amir al Müslimîn veya basmacı hareketinin önderi olarak seçildiği tarihten itibaren bölgedeki korbaşıların reislerini birleştirmek için çaba sarf etmişti. Şer Muhammed Bek, Halhoca, Nur Muhammed Bek, Makhmhoca, Rahmankul, Aman Pahlavon ve Kırgız basmacılarının önderi Muhiddinbek gibi korbaşılarının aralarındaki bazı sürtüşmeleri bir yana bırakıp birlikte hareket etmesi Madaminbek'in gayretlerinin neticesinde vuku bulmuştu. Madaminbek'in birliklerinde Türkistan'ın tüm sosyal tabakalarından temsilciler mevcuttu. Ordusunun çekirdeğini oluşturan erlerin yanı sıra işanlar, imamlar, tüccarlar, hem çarlık dönemi yönetiminde hem Sovyet kurumlarında çalışmış olan memurlar, beyaz ordu subayları da bulunmaktaydı. O, Sovyet yönetimine karşı olan herkese din ve ırk farkı gözetmeden kucağını açmıştı. Kısa zamanda etrafında tecrübeli kişileri toplayıp, onların yardımıyla Fergana vadisinin her köşesine temsilcilerini gönderdi. Korbaşı Madaminbek Sovyet hükümetinin kurumlarına karşın bir alternatif yönetim sistemi

oluşturmaya çalışıyordu. Madaminbek'in ismi ile Ekim 1919'da İrkeştam'da düzenlenen kurultayda ilan edilen Fergana Muvakkat Muhtar Hükümeti anılmaktadır. Madaminbek aynı zamanda K. Monstrov'un kumandanlığı altındaki Rus Krestyan ordusunun Türkistan bağımsızlık hareketi ile birlikte Sovyet hükümetine karşı hareket etmesini sağlamıştır. Bolşeviklerin yoğun propagandasına rağmen, Madaminbek'in ortaya attığı "Benim milletim - benim ruhum" sloganı hiç unutulmadı.

Korbaşı Madaminbek'in teslim olmasından sonra öldürülmesi, onu takiben Sovyet yönetimine teslim olmuş bulunan korbaşılar arasında güvensizlik hissi yarattı ve onların basmacı hareketine geri dönmesine neden oldu. Burada belirtmemiz gereken mevzu basmacı hareketinin devam ettiği süre boyunca bazı korbaşıların Sovyet yönetimine teslim olup ve sonradan harekete geri dönmeleri birliklerinin "dinlenmesi" ve daha iyi şartlarda mücadeleye geri dönmek üzere yapılmıştır. 1920 yılının yaz aylarında Sovyet yönetiminin Fergana'ya genel çalışma yükümlülüğü, mülkiyet fazlalığı müsadere sistemini ve özel ticaret yasağını getirmesi vilayetteki sosyal-siyasî durumunu hayli perçinledi. Ayrıca din serbestliği meselesi de çözüme ermemiş durumda idi. Bu şartlar altında 1920 yılının Eylül ayı itibariyle Fergana vilayeti korbaşıları basmacı hareketine geri dönmüş olup, vadideki basmacıların sayısı 6.000 olarak kaydedilmişti. Bu sayının dışında ciddi ölçüde silahsız erler mevcut idi.

Basmacı hareketinin en çetin ve uzun kısmı – 1920 yılı ile 1923 yılları arasındaki dönem korbaşı Şer Muhammed Bek'in ismiyle anılmaktadır. Sovyet belgelerinde ve tarihî literatürde Şer Muhammed Bek'in bir gözü kör olduğu için *Körşirmat* lakabı daha yaygın olarak kullanılmış. Korbaşı Madaminbek'in 1920 Mart ayında Kızılordu kumandanlığı ile barış antlaşması imzalamasından sonra Fergana korbaşıları 1920 Mayıs-Haziran aylarında düzenlenen kurultayda Şer Muhammed Bek basmacı birliklerinin başkumandanı olarak ilan edildi. Şer Muhammed Bek'in umumî kumandanlığı sırasında, Fergana'da faal olan tüm bölge ve mıntika korbaşıları ona tabi olmuşlardı. Hokand'da Katta Ergeş, Margilan'da Nurm Muhammed Bek, Andican'da Parpı, Alay cephesinde Muhiddin Bek, Namangan'da Aman Pehlivan, Özkend'de Canıbek Kadı Şer Muhammed Bek'e itaat ettiler. Korbaşı birliklerini tanzim etmek gayesiyle komuta heyeti erbaşlar ve idareciler olarak

sınıflandırıldı. Bir çeşit askerî unvanlar sistemi teşkil edildi ve erbaşlar için kırmızı daire nişanı, idareciler için ise kırmızı daire ve hilal şeklinde nişanlar verildi. Her korbaşıya mücadele edilen cephenin bir kısmı verildi ve “bu kısımlardan sorumlu “askerî gözetmenler” tayin edildi.

Şer Muhammed Bek’in idaresi Çarlık tarafından ortaya konan coğrafi ve idarî birimleri ortadan kaldırdı (oblast (vilayet), uyezd (ilçe), volost (nahiye, bucak), obşına (topluluk, camia)) ve Türkistan’ın Ruslar tarafından işgali öncesi kullanıla gelen ellibaşı, yüzbaşı, binbaşı gibi askerî-idarî rütbeleri kullanılmaya başladı. Hokand Hanlığı’ndaki eski beylerin fonksiyonlarını kendisinin tayin ettiği korbaşılar üstlendi. Halktan toplanan vergiler ellibaşılar tarafından tahsil edilerek binbaşılar aracılığıyla korbaşılara teslim edilmeye başladı. Korbaşılar vergileri Şer Muhammed Bek’in kurduğu Bağımsız Türkistan İslam Devleti ya da Muvakkat Müstakil Türkistan Hükümetinin maliye müdürüne teslim ederek paranın hazineye girmesini sağladılar. Şer Muhammed Bek, özellikle, bozguna ve tahribata uğramış korbaşı birliklerinin birleşerek hareket etmesi için çaba harcamıştı

Korbaşı Madaminbek’in Sovyet hükümeti ile anlaşması bazı tanınmış korbaşılar Sovyet hükümetine teslim olmuşlardı. Yenik düşen veya teslim olan korbaşılar o sıralarda Sovyetlere karşı savaşmamak şartıyla kendi birliklerini koruyabiliyorlardı. Bolşevikler ihtiyaç duyduklarında bu birlikleri basmacılara karşı kullanmayı düşünüyorlardı. Bu durum, Sovyet yönetimini huzursuz etmekteydi. Keza Sovyet askerî idaresi mütemadiyen eski düşmanlarının yani basmacı önderlerinin ruhsal durumlarıyla meşgul olmak zorunda kalıyordu. Dolayısıyla Sovyet Askerî Konseyi “Sovyet Basmacıları”nı silahsızlandırmaya çalıştı. Fakat buna rağmen korbaşı Madaminbek’in komutanlığında savaşan korbaşılar Şer Muhammed Bek’in komutasındaki birliklere geçmeye başlamışlardı.

Yapılan tüm askerî takviyelere rağmen bir türlü basmacı hareketinin kökünü kazıyamayan Sovyet yönetimi mücadele taktiklerinin sertleştirilmesi, Kızılordu safına geçmiş olan eski basmacıları ve korbaşıları tamamen ortadan kaldırmak gerektiği kanısına varmıştı. Bununla birlikte tüm bu radikal ve sert taktikler sadece silahlı muhalefet mensupları için değil basmacılarla görüşenler, yardım edenler ve hatta onlara acıyanlara karşı uygulanacak idi. Böylece korbaşı birliklerine katılanlar ve onlara yardım edenler, halk ve devlet düşmanı olarak tutuklandığı yerde kurşuna

dizilecekti. Anlaşıldığı gibi daha önce ilan edilen siyasî taktikler, yerli halkın gönlünü kazanma ve onları zamanla basmacı hareketinden ayrı koyarak Bolşevik rejimini kabul ettirmek gibi “yumuşak” stratejiler radikal bir değişime uğrayarak “kıızıl terör” ile değiştirildi. Mayıs 1920’den itibaren her iki tarafın askerî faaliyetleri sertleşecek, her iki taraf sadece silahla sadece zorbaca savaşı kazanmaya çalışacaktı. Her iki taraf halktan hem destek hem itaat talep edecek ve istedikleri gibi olmayınca merhametsizce halkı cezalandıracaktı. Her iki taraf köylülere ve çiftçilere ekonomik baskı uygulayacak ve erzak talep edecekti.

Basmacı hareketine karşı mücadelede yalnızca askerî yöntemlerle değil siyasî yöntemlere de başvuruldu. Yoğun propaganda yöntemlerinin kullanılması öneriliyordu, zira propaganda “çok güçlü bir silah” idi. 1920 yılının ilk aylarında korbaşılara karşı kazanılan zaferlerle Sovyet hükümeti sosyal alanlardaki faaliyetlerine odaklanmaya fırsat buldu. Bolşevikler her türlü propaganda faaliyetlerine ehemmiyetle yaklaşmış, propaganda işlerine 50 milyon rublelik bir bütçe ayırmışlardı. Hareketin sosyal temelini zayıf düşürmek ve harekete karşı mücadeleye yerli halkı teşvik etmek amacıyla Mayıs 1920’de Frunze’nin imzasını taşıyan ve yerel dillere tercüme edilip 200.000’i aşkın kopyası dağıtılan “Fergana bölgesinin Müslüman halkına” adlı bir beyanname yayınlandı. Beyannamede Frunze yerli ahaliye “Müslüman yoldaşlar” diye hitap ederek basmacılığa karşı Sovyet hükümetine yardım etmeleri gerektiğini söylemekteydi. Beyannamede bağımsızlık mücahitleri haydut, emekçi halkın düşmanı olarak nitelendirilerek ayrıca *“basmacılara her hangi yardımında bulunduğu ortaya çıkan her kimse kurşuna dizilecek. Basmacılara erzak teslim edecek, onlara yataklık edecek veya her hangi bir yardımda bulunacak olan her köyden rehineler alınacak ve onlar da kurşuna dizilecek...”* gibi tehditkâr ifadelerden de kaçınılmadı.

1920 bahar ve yaz aylarında basmacı hareketinin yeniden büyümesi askerî ve sosyal-ekonomik nedenlerle açıklanabilir. Kızılordu kumandanlığı sert savaş taktikleriyle halk isyanını kökten halletmeye, isyancıları kana boğmaya karar vermişti. Bilindiği gibi Frunze’nin 15 Mayıs 1920 tarihli talimatı ile üzerinde silahla yakalanan isyancılar kurşuna dizildi ya da idam edildi. Basmacı hareketini destekleyen köylüler ve hatta köyler cezalandırıldı. Korbaşılarla savaş taktikleri kapsamında, Kızılordu rehine alma metodunu ustalıkla kullandı. Ancak uyguladıkları

“Kızıl terör” korbaşı birliklerinin sayısını düşürerek basmacı hareketini yok etmeyiip tam tersine bumerang bir etki yarattı. Uygulanan zorbalık ve işkenceye tepki olarak daha fazla yerli köylü korbaşı ordusuna er olarak katıldı ve Sovyetlere karşı mücadeleye başladı. Basmacı hareketinin iyice büyümesini sağlayan diğer bir askerî faktör, Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nden (TASSR) 30.000 yerli vatandaşın mecburi askerî göreve alınması hakkındaki yasa, büyük memnuniyetsizlik uyandırarak erkeklerin korbaşı ordularına katılmalarına neden olmuştu. Bununla birlikte Fergana’da Bolşevik rejimi tarafından Türkistan’da uygulanmaya başlayan “savaş komünizmi” politikaları da basmacı hareketini kuvvetlendiren sebeplerden biri idi.

Fergana’da basmacı hareketinin büyümesini engellemek için Sovyet yönetimi tarafından alınan tedbirlerin arasında halka genel askerî eğitim vermek oldu. Basmacı hareketinin büyümesinin diğer önemli etkenlerinden biri, hatta detonatör olarak ifade edebileceğimiz sebeplerden biri, Bolşevik yönetiminin gıda (erzak) politikaları olmuştur. 1920 yazı uygulamaya giren *Erzak Tevzi Planı* Fergana bölgesi dâhil tüm Türkistan bölgeleri ve yerli halk için geçerli idi. Korbaşılar tüm güçleriyle Bolşevik yönetiminin bölgeden ekmek ve diğer erzakların çıkarılmasını engellemeye çalıştılar.

Erzak tevzi planı Türkistanlıların yanı sıra Rus köylülerinin de Bolşevik rejimine karşı memnuniyetsizliğini ortaya koydu. 1920 baharında Bolşevik rejimine karşı isyancı birliklerle birlikte Fergana’da Vasiliy Donets önderliğinde 200 kişilik Rus köylü kolu mücadele etmekte idi. 1920 baharının sonlarına doğru basmacı birlikleri askerî faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. 1920 yazında korbaşılar ile Kızılordu birlikleri arasında çatışmalar devam etmekteydi. Korbaşılar arasında en kalabalık birlikler korbaşı Şer Muhammed Bek ve Halhoca’ya aitti. Bu büyük ordunun etrafında daha küçük birlikler yer almakta, önemli askerî harekâtlar yapıldığı zaman tüm birlikler ve korbaşılar Şer Muhammed Bek ve Halhoca’nın kumandanlığı altında birleşmekteydiler. Korbaşı birlikleri Sovyet birlikleriyle doğrudan büyük çaplı çatışmalara giremeseler de kuşatılmalar söz konusu olduğu zaman küçük birlikler oluşturup, araziye iyi tanıdıkları için izlerini kaybettirmede ustaca manevralar uygulamaktaydılar.

Sovyet Kızılordu birliklerinin arka arkaya düzenlediği saldırılar sonrası güçten düşen basmacı birlikleri ateşkes görüşmelerini başlatmak zorunda kaldı. 1920

yılı sonu Şer Muhammed Bek'in temsilcileri ile anlaşma görüşmeleri yapıldı. Sovyet yönetimi Fergana'daki basmacı hareketinin düştüğü ağır durumu fırsat bilerek korbaşı Şer Muhammed Bek'e, 1.000 kişilik ordusu ile Sovyet hükümetine teslim olması konusunda bir teklif ulaştırdı. Fakat Şer Muhammed Bek temsilcileri ile Sovyet yönetimi arasındaki barış anlaşmaları ancak Türkistan Millî Cumhuriyetinin Anayasası üzerine olabileceğini ve yalnızca bu konu üzerine görüşmeler yapmak için Sovyetlerle bir araya geleceğini belirtmişti. Sonuç itibariyle Sovyet kumandanlığı Şer Muhammed Bek ile herhangi bir anlaşmaya varamayacaklarını anlamıştı ve bu durumda basmacı hareketinin içerisinde kamplaşma ve anlaşmazlık çıkarmak için çalışmıştı.

1920 senesinin sonuna doğru Rusya'daki iç savaş bastırılıp, Beyaz Ordu hareketi kuvvetleri bozguna uğratarak iç savaş sona erdiği zaman, Türkistan'daki bağımsızlık mücadelesi ara verilmeksizin devam etmekteydi. Eşit olmayan şartlarda korbaşılar birçok kez bozguna uğrasalar da basmacı hareketi mücadelesine devam ediyordu. Komünist rejimine muhalefet eden güçler inanç ve fikirlerine uygun olan Türkistan'ın tarihi gelişmesi için mücadele etmeyi sürdürdüler. Fergana vadisindeki basmacı hareketi Bolşevik rejimi için ciddi tehlike olmaya devam etti. 1921 yılı itibariyle Fergana'daki basmacıların sayısı farklı kaynaklara göre 7.000–8.000 ile 15.000 arasında olduğu kaydedilmiştir. Sovyet yönetiminin basmacı hareketini halktan ayırarak temelini kurutmaya yönelik çalışmaları yeniden hız kazandı. Basmacıları yok etme konusunda Moskova'da birkaç öneri tartışılmakta olup, önerilerden biri Kızılordu terörünü kuvvetlendirmesiyle korbaşıların sonunu getirmek, diğeri ise Fergana'ya özerk cumhuriyet statüsü verilerek sorunun çözülmesiydi.

1921 yılı Ocak ayından itibaren Sovyet kumandanlığı diğer cephelerden askerî takviye alarak Fergana'daki Kızılordu birliklerini kuvvetlendirdi ve basmacı hareketinin merkezî karargâhlarına karşı askerî harekât düzenlemeye başladı. Andican ilçesindeki korbaşı Parpı'ya, Şahimerdan, Körovul ve Kızılkıya illerindeki Şer Muhammed Bek, Alier Bek ve Mamaruzi korbaşılarına karşı paralel saldırılar düzenlendi. Donatılmış ve silahlandırılmış Kızılordu birlikleri korbaşı birliklerini tahrip ederek geri çekilmeye mecbur etti. Ancak Sovyet kumandanlığının 1921 yılının bahar aylarında düzenlediği askerî harekâtlar birkaç haftalık sükûnet dışında

bir netice vermedi. Türkistan Komünist Partisi Moskova'daki merkezî Sovyet yönetimine danıştıktan sonra ve Vladimir Lenin'in bizzat kontrolü altında basmacı hareketine karşı bir dizi siyasî ve ekonomik nitelik taşıyan radikal tedbirlerin alınmasına karar verdi. Böylece, geleneksel kadı mahkemelerinin canlandırılması ya da yeniden işlevlerine başlaması, vakıf arsalarının sahiplerine geri verilmesi, dinî okullar olan mekteplerin onaylanması gibi bir takım uzlaşıcı faaliyetler yürütüldü. Sovyet yönetimi özellikle ulemâ ile işbirliği yapmaya hevesli olup, bu doğrultuda, ulemâ ve kadıların katıldığı il ve ilçe toplantıları düzenledi. Bununla birlikte Sovyet cephe kumandanlığı, basmacı hareketini siyasî temelde çürüterek halk desteğini yok etmek amacıyla 1921 yılından itibaren korbaşılar ile bir seri görüşme tertip etti.

Sovyet kumandanlığının basmacı hareketinin önemli korbaşıları ile görüşmeye başlaması genel olarak tüm basmacı hareketinin bir bekleme dönemine girmesine neden olmuştu. Görüşmeler sonucu Kırgız korbaşı Canıbek Kadı'nın 450 kişilik birliği ile 1921 Nisan ayında Sovyet birliklerine teslim olduğu duyuruldu. Canıbek Kadı'dan sonra Sovyet idaresi Şer Muhammed Bek'in en önemli korbaşılarından biri korbaşı Alier Bek ile görüşmelere başladı. Taşkent Sovyet idaresi ile yapılan barış sözleşmesinin şartlarına göre Canıbek'in ordusu bir askerî kuvvet olarak kabul edilecek ve çarpışmalara girmemek şartıyla çevrede istediği yerde ikamet edebilecek ve silahlarını da muhafaza edebilecekti. Ancak Canıbek Kadı 1921 Eylül ayında 400 kişilik birliği ve birçok silah ve donanım ile basmacı hareketine geri dönmüştü.

Gitgide zorlaşan şartlarda Şer Muhammed Bek korbaşı kuvvetlerinin birlikte hareket etmesine daha çok önem veriyor ve karargâhı olan Şehrihan'dan 20 kilometre kuzeyde bulunan Balıkçı ilindeki Oktepe kışlağında erlerin askerî eğitimini başlatıyor. Şer Muhammed Bek korbaşılar Nur Muhammed Bek ve Ermat Maksım ile birlikte Doğu Buhara'ya ve Afganistan'a doğru yol alıyor. Bu seyahatin amacının ne olduğunu açıklayacak bir belge bulunmadığından dolayı seyahatin neticelerinden bir tahminde bulunabiliriz. 1922 sonbaharında Şer Muhammed Bek tarafından yayınlanan "Türkistan İlinin Halkına Beyanname"sinde Afganistan, Türkiye ve Çin elçilerinin Şer Muhammed Bek'e, Enver Paşa'nın ölümünden sonra Doğu Buhara'daki basmacı hareketinin önderi olan Selim Paşa ile bağlantı kurma tavsiyeleri ve Şer Muhammed Bek'e askerî yardım vaatlerinden bahsedilmekteydi.

Hâlbuki daha sonra meydana gelen olaylar bu vaatleri gerçekleşmediğini göstermektedir. Beyanname ile birlikte Şer Muhammed Bek korbaşılara Selim Paşa'nın mektubunu dağıttı. Mektupta Selim Paşa'nın Fergana bağımsızlık mücahitlerine Sovyet hükümetine karşı askerî operasyonları yoğunlaştırmaları ve korbaşı birliklerinin muharebe kabiliyetlerini arttırmaları gerektiğini yazmakta idi.

Fergana'daki basmacı hareketi, Türkistan Sovyet cephesinin daha 1921'de yapılan korbaşılarla görüşmelerinde ortaya çıkan, Kırgız ve Özbek korbaşılar arasındaki gerginlikten dolayı ikiye bölünmüş durumdaydı. Şer Muhammed Bek'in tüm çabalarına rağmen basmacı hareketi zor durumdaydı. Sovyet birliklerinin hem sayı itibariyle basmacıları kat kat geçmiş olan, hem tecrübeli kadrolu kumandanlar tarafından yönetilen geniş çaplı operasyonları sonucunda basmacı hareketi çok büyük oranda beşerî ve maddi kayıplara uğradı. Fergana birlikleri karargâhının verdiği bilgilere göre 1922 yılının Haziran ayından Aralık ayına kadar 1.862 “ası” er katledilmiş, 1.376 kişi teslim olmuştu. Korbaşılardan 98 kişi öldürülmüş, 148 korbaşı ise esir alınmıştı. Ayrıca belirtilen süre içerisinde 2.000 tüfek, 10 mitralyöz ve 223.000 adet mühimmat ele geçirilmişti. 1922'nin son ayları itibariyle Bolşeviklerle anlaşılan basmacıların sayısını 4.000 olarak tahmin edilmektedir. O sırada yakalanan 50 korbaşı Bolşevikler tarafından kurşuna dizilmiş, bazılarının kesik başları umuma açık alanlarda sergilenmişti.

Fergana basmacı hareketinin verdiği kayıplar mühimdi, yalnızca 1922 yılı Aralık ayı içerisinde 1.582 korbaşı ve er katledildi, 2.600 tüfek, 11 mitralyöz, 30.000 adet mühimmat, 10.000 at ve evcil hayvan düşmanın eline geçmişti. Korbaşı Şer Muhammed Bek son 5 yılda askerî direnişin müşküllerini omuzlarında arkalayan hem fiziksel hem ruhsal açıdan yorgun halkın durumunu ve basmacı hareketinin düştüğü ağır şartları ve kayıpları gözden geçirerek bir karara varıyor: Türkistan Özerk Yönetimi'ni dağıtıyor ve Fergana vadisinden ayrılıyor. Afganistan'a yerleşmiş olan Şer Muhammed Bek İngiliz hükümetiyle görüşmek için bir süreliğine Peşavar'a gidiyor ancak görüşmelerinde başarılı olamayıp 1924'de Kabul'e geri dönüyor. Daha sonraları bazı kaynaklara göre Sovyet hükümeti istihbarat ajanları aracılığıyla geri dönme tekliflerini reddettiğini, diğer kaynaklara göre tam tersine kendisinin Türkistan'a dönmesi için görüşmek istediği ancak kabul edilmediği doğrultusunda karışık bilgiler mevcut. 1956 yılına kadar Afganistan'da kalan Şer Muhammed Bek,

1952’de kardeşi Nur Muhammed Bek’in Türkiye’ye göç etmesini müteakip Adana’ya yerleşir.

Şüphesiz ki Şer Muhammed Bek’in gidişi Fergana’daki basmacı hareketini son derece olumsuz etkilemişti. Şer Muhammed Bek’in bağımsızlık mücadelesinden çekilmesi ile basmacı hareketinin merkezi Doğu Buhara olmuştur. Hâlbuki Fergana’da küçük çapta direniş devam etmekteydi. Sovyet yönetimi Fergana vadisinde kayda değer askerî ve siyasî potansiyel barındırmasına rağmen halk direnişini yok edemedi. Vatan bağımsızlığı fikirleri, millî örf-adetlerin korunması direnişin ölmemesi ve devam etmesine yeterince ilham verici sebepler idi. 1923 yılının başlarında Fergana bölgesinde toplam 7.000 kişilik 200 korbaşı birliği mücadelesine devam etmekteydi. 1923 yılı sonbaharında ise Fergana vadisinde 181, (Namangan’dan 46, Hokand’dan 33, Andican’dan 24, Margilan’dan 66, Alay’dan 6, Oş’dan 7) korbaşı Sovyet hükûmetine karşı mücadele etmektedir.

Şer Muhammed Bek’in basmacı hareketinden çekilmesinden sonra 1923 yılının Ocak ayında Fergana korbaşılarının kurultayında başkorbaşı olarak eskiden Şer Muhammed Bek’in yardımcısı olan, itibar sahibi İslam Pahlavon ya da diğer namıyla İslamkul seçildi. İslam Pahlavon bazı belgelerde Emir-kumandan İslamkul ya da sadece İslamkul olarak geçmekteydi. 1923 yılı başlarında onun idaresi altında toplam 93 korbaşı ve 1723 yiğit faaliyet göstermekteydi. Doğup büyüdüğü Hokand ilçesinde 20 korbaşı ona itaat etmekteydi. İslam Pahlavon 1909 yılından itibaren Rus işgalcilere karşı mücadelenin içindeydi ve sadece korbaşıların değil halk arasında da yüksek itibara sahip idi. Sovyet kumandanlığının onunla anlaşma çabaları korbaşı İslamkul’ın tüm Hokand ilçesinin kendi kontrolü altına verilmesi şartı ile başlamadan sona ermişti. Hokand ilçesindeki korbaşılar İslam Pahlavon’un doğrudan emri altındaydı. Yeniden kurulan birlikler öncekilere nazaran daha küçüktü. Genellikle 40–50 kişiden, bazen de 10–15 kişiden oluşurdu. Daha dinamik olup gerilla savaşının yöntemlerini ustaca kullanabiliyorlardı. Ocak 1923’te bir seri başarılı operasyonla: Hokand ilçesindeki Yaypan garnizonuna ve Namangan ilçesindeki Çartak ve Ciydekap garnizonlarına düzenlenen hücumlarıyla tüm kayıplara rağmen mücadeleye devam edebileceğini göstermişlerdi.

Korbaşıların güç gösterisine karşılık Fergana’daki rejim daha da sertleşti. Şubat 1923’teki Fergana komünistlerinin konferansı kısa sürede tüm basmacıların

yok edilmesini talep etti. Mayıs 1923'ten itibaren basmacı hareketinin yenilgeye uğraması artık sadece zaman meselesi idi. Korbaşı birlikleri ardı ardına bozguna uğramaktaydı. Sovyet kumandanlığı rüşvet ve şantaj dâhil tüm etkin yöntemleri kullanmaya başladı. Gizli görüşmeler sonucu Yakubbek korbaşı rüşvetle ayartıldı ve Namangan basmacılarının başında olan Oman Palvan'ın üzerine salındı. Yakubbek Oman Palvan'ı pusuya düşürerek silahsızladırđı ve Bolşeviklere teslim etti. Diğer korbaşılar Yakubbek'le sert çatışmalara girmelerine rağmen Sovyet birliklerinin yardımıyla Yakubbek galip çıktı ve Oman Palvan kurtarılamadı. 13 Haziran'da Namangan şehrinin Pazar meydanında idam edilen Oman Palvan korbaşının ardından Mahkam ve Sangin korbaşılar da diğer 6 taraftarı ile birlikte idam edildiler. Aynı kaderi ihanet eden Yakubbek korbaşı da paylaştı. Oman Palvan'ın tutuklanmasından sonra Sovyet birlikleri Yakubbek'e karşı operasyon düzenlediler ve onu da kurşuna dizdiler.

İdamların kalabalık yerli halkın göz önünde yapılması tek bir amaç gütmekteydi: iktidardaki rejimin gücü kuvveti karşısında insanlarda korku hissi uyandırmak. Bu amacı Mayıs-Haziran 1923'te Türkistan'da kaldığı iki ay süresince SSCB silahlı kuvvetleri başkumandanı S. Kamenev açıkça gözler önüne sermişti. Kamenev tarafından kaleme alınan ve 123 maddeden oluşan detaylı "Basmacılıkla (haydutlukla) mücadele sistemi" belgesinde Sovyet birliklerinin nihai meselesi olarak basmacı hareketinin kısa sürede yok edilmesi kararı kaydedilmişti. Kamenev basmacıların merhametsizce katledilmesi fikrini askerlerin kafasına sokarak bunun için önemli yerlerin kuşatılması; imha birliklerinin basmacılara karşı yoğun operasyonların ana kuvveti olarak kullanılması; havadan saldırılar ve gerekirse basmacıların bulunduğu bölgenin, tüm halkın imhası gibi yöntemleri tavsiye etmişti

1923 yılının ikinci yarısı basmacı hareketinin en trajik dönemidir. Korbaşı birlikleri Sovyet kuvvetleri karşısında büyük kayıplar verdi. Fergana Sovyet birlikleri grubunun askerî tebliğlerinde 1923 yılı 11 Haziran ile 10 Eylül tarihleri arasında 16 korbaşı ve 228 er öldürüldüğü, 23 korbaşı ve 258 er esir alındığı, 75 korbaşı ve 717 er teslim olduğu, 282 kişi de tutuklandığı kaydedilmiştir. Dadabay Laşkarbaşı, Baytuman Hoca, Salı Hoca, Eşmat Baybaça, Kazakbay, Cura Dardak, Bayastan Emir Laşkarbaşı ve diğer itibar sahibi nüfuzlu korbaşılar esir alınmıştı. Hamrakul Binbaşı, Molla Ruzimat, İsrail, Küçük Kazak, İbrahim, Mama Yusuf, Börübay,

Nurmat Binbaşı, Türkboy, Nurali, Mamadali Pansat ve diğer korbaşılar teslim oldular. Ekim 1923’de korbaşı İslam Pahlavon ve Assake’de Ahmed Palvan Sovyet kumandanlığına teslim olmuştu.

Verilen kayıplara rağmen basmacı hareketi 1923 yılının sonu ve 1924 yılın başlarına kadar Margilan, Hokand ve Andican ilçelerinde Sovyet askerî birliklerine karşı direndiler. Korbaşılar daha küçük birlikler teşkil ederek gerilla savaşı yöntemlerini kullanmaya başladılar. Vadide bulunan garnizonlara saldırmak, Margilan, Hocent ve Andican civarlarına ani saldırılar yapmak gibi taktikler uyguladılar. Bu tür saldırıların neticesinde 22 Kasım 1923 tarihinde korbaşı Turdubay ve taraftarları, Şer Muhammed Bek’in küçük kardeşi Nur Muhammed Bek ile Madiçek kışlağındaki Sovyet askerî bölüğünü bozguna uğratarak Hokand’a girmeyi başarmışlardı. Daha sonra Korbaşı Nur Muhammed Bek 1924 yılının başında temelli olarak Fergana vadisinden ayrıldı ve kalan hayatını yurtdışında, önce Afganistan’da, daha sonra ise Türkiye’de geçirdi. Onun büyük kardeşi Ruzi Muhammed Bek 1923 sonbaharında, ikinci kardeşi Taş Muhammed Bek daha sonra tutuklanarak idam edildi. 1924 yılının başında Fergana vadisinde 50 kadar küçük çaplı korbaşı birliği bulunuyordu ve 1.000 kişilik bir kuvvete sahiptiler. Bunlar basmacı hareketinin tanınmış korbaşıları Ermat Maksım, Karabay Laşkarbaşı, Umar Ali Laşkarbaşı, Turdubay, Yusufcan Mahsum, Mama Ruzi, Molla Sabır, Taşmat Pansat, Turgunbay, Aşur Ali Pansat, Molla Bota yüzbaşı, Şamsi Osman Pansat, Satıpdı Pansat; Abdurahman ve diğerleri. Korbaşı birliklerinin kumandanlığını Ermat Maksım yapmaktaydı.

RKP MK¹¹⁶⁸ Orta Asya bürosu basmacı hareketine karşı başarılarını pekiştirmek amacıyla ahali arasında propaganda faaliyetlerinin ve çalışmalarının arttırılmasına karar verdi. Özellikle halk bilincinde basmacı hareketinin bir halk karşıtı düşman, basmacıların ise baskıncı ve haydut olduğu algısının yerleştirilmesine önem verildi. Orta Asya bürosu tüm talimatlarında basmacı hareketine karşı savaşın aralıksız devam etmesini emrediyordu. Türkistan cephesi basmacı hareketi ile mücadele üzerine müşavere ve müzakere organlarını dahi teşkil etmişti. Bu kurumlar Türkistan, Harezmi ve Buhara cumhuriyetlerinde vilayet merkezlerinde oluşturulmuştu. Sosyal ve kamu hayatının tüm alanlarını kapsayan zorba bir rejimin

¹¹⁶⁸ Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi

yerleşmesi, bölgelerdeki tüm merkezlerinin Türkistan cephesi askerleri tarafından ilhak edilmesi, yerli ahaliye karşı zorbalık ve terör yöntemlerinin kullanılması sonucunda Bolşevikler 1924 yılında basmacı hareketinin hızını kestiler. Burada kat be kat daha üstün beşerî, askerî ve maddî kaynaklara sahip Bolşevik rejimine karşı 7 yıldır süregelen acımasız savaşı omuzlarında arkalayan yerli ahalinin hem manevi hem maddî yorgunluğu, ağır ekonomik şartlar, açlık ve tahribat basmacı hareketinin durmasında önemli nedenlerdi. Tüm bunları dikkate alan korbaşların çoğu bilinçli olarak mücadeleye son vermişlerdi.

Türkistan'ın Ruslar tarafından işgali konusundaki hükümler ele alındığı döneme göre farklılık göstermiştir. Sovyet araştırmacılarının bu konuya karşı tutumu, siyasî duruma, ideolojik sansürün arttırılmasına ve parti yönetiminin görüşlerine göre keskin bir biçimde farklıdır. Sovyet tarihçileri 1920 ile 1930'lu yıllarda yayınlanan eserlerde Türkistan'ın işgali Rus Çarlığı'nın yayılması ve genişlemesi olarak nitelendirmişlerdi. II. Dünya Savaşı sonrası yayınlanan eserlerde ise aynı işgali tek tük örnekler göstererek “gönüllü katılma” olarak değerlendirmişlerdir. Böylece işgal veyahut sömürgeleştirme kelimelerinden kaçınarak yayılma ve genişleme gibi kavramlardan zamanla gönüllü olarak katılma iddiasına varılmıştır.

Türkistan yerlilerinin Çarlık idaresine ve Ruslara karşı ayaklanmalarını feodal ve sömürge sistemine karşı bir başkaldırı olarak ifade etmiş, halkın Ruslara karşı değil fakat emperyalist sisteme karşı başkaldırdıklarını savunmuşlardı. Rusya'da Sovyet hükümetinin kurulmasının ardından Türkistan'ı Sovyetleştirme sürecinde Bolşeviklerin zorba iktidarına karşı çıkan halk basmacı olarak addedilmiş haydut çeteleri olarak yoğun karalama propagandasının mağduru olmuşlardır. Sovyet hükümeti Türkistan halkını “ezilenlere” ve “ezenlere” ayırmıştır. Yoğun karalama propagandası basmacıların yalnızca zengin ve varlıklı köylü ve beylerden, mutaassıp imam ve mollalardan, han ve emirlerden teşkil edildiğini ileri sürmüştür. Sovyet tarih yazarlığı boyunca basmacı hareketi “yenilikçi ve devrimci” addedilen Komünist sisteme karşı çalışan feodal ve emperyalist monarşi yandaşları, fakir köylü ve çiftçinin emeği üzerinden geçinen derebeyi ve ağalardan oluştuğu yazıla gelmiştir. Rus hükümetinin bolca imkânlarla Türkistan topraklarına yerleştirilen ve silahlandırılan Rus ve Kossak göçmenler Türkistan halklarının zalim bey ve hanlarına karşı mücadelede sadık dostları olarak lanse edilmiştir. Sovyet dönemi boyunca yayınlanmış eserler bu

çizgiden şaşmamış, Türkistan halkının eğitimsiz, gerici, “dağdan inmiş”, mutaassıp imajı ve eğitilmiş, aydın, dost bir Rus imajı göz önünde olmuştur.

Sovyet sonrası dönemde millî kimliklerin ve millî cumhuriyetlerin tarih sahnesine çıkması ile birlikte, Sovyet geçmişindeki yükten silkelene ve kendi tarihlerini yeniden ele alma, kendi millî bilinci, şuuru ve tarihi değerleri çerçevesinde yeniden yazma ve ortaya çıkarma hissi uyandı. Bu anlamda Sovyet hükümeti tarafından düzenlenmiş ve arşivlerde saklı belgeler arka arkaya gün yüzüne çıkmaya başladı. Tamamıyla Rus askerî arşiv belgelerinin verdiği bilgiler üzerinden çalışılmış, kapsamlı ve karşılaştırmalı eserler ortaya çıktı. Artık Türkistan tarih yazımında gerçeklerin inkâr edildiği Sovyet ideolojisi gereği yazılmış bir yığın Türkistan tarihi ve gerçeklerle yüzleşmeye başladığı yeni tip Sovyet sonrası tarih yazarlığı mevcuttur.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Kırgızistan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi

(Центральный Государственный Архив Кыргызской Республики)

“*Kolleksiya o vosstanii v 1916 godu*” (1916 millî ayaklanması hakkında materyaller koleksiyonu) fonu ve 13; 69; 77; 89; 92; 345; 1135; 1283; 1311; 1326; 2762 numaralı fonları. (Belgelerin dosya ve sayfa numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)

Kırgız Cumhuriyeti Siyasî Belgeler Arşivi (*Arhiv Politicheskoy Dokumentatsii Kirgizskoy Respubliki*, eski Parti Arşivi-Partarhiv) 7 ve 10 numaralı fonları.

F.10, Op.1, D.229. “*Oblastnoy Komitet VKP(b) t.Saadayevu i Vayneru, Kopya Sredazbüro SK VKP(b)*”;

F.7, Op.7, D.67. “*Politicheskoe i Ekonomicheskoe Sostoyanie Okruga v Period Avgusta–15 Oktyabra 1926*”.

Oş Şehri Tarihî-Siyasî Belgeler Arşivi, Devrim Hareketi Faal Katılımcılar Fonu (*Arhiv İstoriko-Politicheskoy Dokumentatsii goroda Oş, Fond Aktivnih Uçastnikov*), A.K.Dobrinin’in hatıraları.

Devrim Hareketi Faal Katılımcılar Fonu, G.Muzinov’un hatıralarından.

YAYINLANMIŞ BELGELER

Boeviyе Epizodı: Basmaçestvo v Buhare (Askerî vakalar: Buhara’da basmacılık), Hazırlayan: A.Mayer, Moskova-Taşkent, 1934.

Boeviyе Epizodı: Basmaçestvo v Fergane i Horezme, (Askerî vakalar: Fergana ve Harezmi’de basmacılık), Hazırlayan: A. Mayer, Moskova-Taşkent, 1934.

Direktivı Komandovaniya Frontov Krasnoy Armii, 1917–1922, (Kızılordu cepheleri kumandanlığı talimatları), C.IV, Moskova, Voenizdat, 1974.

Hronika Sobitiy Velikoy Oktyabrskoy Sotsialisticheskoy Revolutsii v Uzbekistane, Şubat-Ekim 1917, (Özbekistan’da büyük Ekim sosyalist ihtilali olayları kronikleri), Taşkent, 1962.

İnostrannaya Voennaya Interventsiya i Grajdanskaya Voyna v Sredney Azii i Kazahstane, Mayıs 1918-Eylül 1919, (Orta Asya ve Kazakistan’da yabancı askerî işgali ve sivil savaş), C. II, Almata, Nauka, 1963.

İstoriçeskiy Obzor Turkestana i Postupatel’nogo Dvijeniya v nego Russkih (Türkistan’ın tarihi icmali ve Rus işgalci hareketi), Hazırlayan: A. Makşeyev, Sankt-Petersburg, Voennaya Tipografiya, 1890.

İstoriya Buharskoy i Horezmskoy Narodnih Sovetskih Respublik, (Buhara ve Harezm Millî Sovyet Cumhuriyetleri Tarihi), Hazırlayan: V.P. Volobuev, Moskova, Nauka, 1971.

İstoriya Grajdanskoy Voynı v SSSR, (SSCB’deki sivil savaş tarihi, belgeler koleksiyonu), C.III, Moskova, Gospolitizdat, 1958.

İstoriya Grajdanskoy Voynı v Uzbekistane, (Özbekistan’da sivil savaş tarihi), C. I-II, Hazırlayan: H. Ş. İnoyatov, Taşkent, Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü, Nauka, 1964.

İstoriya Horezma s drevneyshih vremen do naših dney, (Eskiçağlardan günümüze Harezm tarihi), Hazırlayan: Yahya Gulamov, Taşkent, Özbekistan İlimler Akademisi, 1976.

İstoriya Kirgizskoy SSR, (Kırgız SSC tarihi), Hazırlayan: S.İ.İlyasov, C.II, Frunze, Kırgızstan, 1986.

İstoriya Komunistiçeskih Organizatsiy Sredney Azii, (Orta Asya'daki Komünist teşkilatlarının tarihi), Hazırlayan: A. Bogoutdinov ve diğerleri, Taşkent, 1967.

İstoriya Uzbekskoy SSSR, (Özbekistan SSC tarihi), C.III, Taşkent, 1967.

İz İstorii Grajdanskoy Voyni v SSSR. (SSCB'deki sivil savaş tarihinden, belgeler ve materyaller koleksiyonu), C.III, Moskova 1961.

Lesnaya, L.V tarafından derlenen hatıralar, belgeler ve materyaller. **1916-Jılkı Kırgızstandağı Kötörülüş. Dokumentter jana materialdar. Eskerүүлөр**. Bişkek, Kırgızistan, 1996.

Oktyabrskaya Sotsialistiçeskaya Revolutsiya i Grajdanskaya Voyna v Turkestane, (Ekim sosyalist ihtilali ve Türkistan'da sivil savaş, katılımcıların hatıraları), Taşkent, 1957.

Pervaya Gosudarstvennaya Duma, (I.Devlet Duması), St. Petersburg, 1907.

Pobeda Oktyabrskoy Revolyutsii v Uzbekistane I-II, Uproçenie Sovetskoy vlasti v Uzbekistane, (Özbekistan'da Ekim ihtilalinin zaferi, Özbekistan'da Sovyet iktidarının gelişmesi), Taşkent, 1972.

Pobeda Oktyabrskoy Revolyutsii v Uzbekistane, (Özbekistan'da Ekim ihtilalinin zaferi), Taşkent, 1963.

Pobeda Sovetskoy Vlasti v Sredney Azii i Kazahstane, (Orta Asya ve Kazakistan'da Sovyet iktidarının zaferi), Taşkent, 1967.

Postanovleniya I. Ekonomiçeskoy Konferentsii Sredneaziatskih Respublik Turkestana, Buharı i Horezma, (Türkistan, Buhara ve Harezim Orta Asya cumhuriyetlerinin I. İktisat konferansı kararnameleleri), Taşkent, 1923.

Razgrom Kontr-Revolyutsionnih Sil v Kirgizii v Godı İnostrannoy Voennoy İnterventsii i Grajdanskoy Voynı, 1918–1920, (Kırgızistan’da yabancı askerî işgal ve sivil savaş döneminde ihtilal karşıtı güçlerin yok edilmesi, belgeler koleksiyonu), Bişkek, İlim, 1983.

Sbornik Ukazaniy Po Borbe s Basmaçestvom, (Basmacılığa karşı mücadele talimatları koleksiyonu) Turkglavlit, sayı 51, Taşkent, Türkistan cephesi karargâhı matbaası, 1924.

Sredneaziatskiy Ekonomiçeskiy Rayon: Oçerki po ekonomike Sredney Azii, (Orta Asya Ekonomik Bölgesi: Orta Asya ekonomisi üzerine makaleler), Taşkent, 1922.

Turkestan v Naçale XX veka: K İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti, (XX. yüzyılın başında Türkistan: millî bağımsızlığın kaynakları tarihine), Hazırlayan: Abdullayev, R.M., S.S. Agzamhocayev, İ.A. Alimov ve diğerleri, Taşkent, Şark, 2000.

Turkestanskiy Kray, Sbornik materialov po istorii ego zavoevaniya, (Türkistan ilinin işgali tarihi hakkında belgeler koleksiyonu), y.y., 1865.

Turkmenistan v period inostrannoy voennoy interventsii i grajdanskoy voynı (Sivil savaş ve yabancı işgal döneminde Türkmenistan), belgeler koleksiyonu, Aşabat, Turkmengosizdat, 1957.

Velikaya Oktyabrskaya Sotsialistiçeskaya Revolyutsiya i Grajdanskaya Voyna v Krigizii, 1917–1920, (Ekim sosyalist ihtilali ve Kırgızistan’da sivil savaş, belgeler koleksiyonu), Hazırlayan: Budyanskiy, D.M; Sultan Cantuarov, Bişkek, 1957.

Vospominaniya Uçastnikov Grajdanskoy Voynı v Andijanskoy Oblasti, (Andican bölgesindeki sivil savaş katılımcıların hatıraları), Andican, 1957.

Vosstanie 1916 goda v Kirgizstane: Dokumentı i Materialı, (Kırgızistan'daki 1916 isyanı: belgeler ve materyaller), Moskova, 1937.

Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstane, (Orta Asya ve Kazakistan'da 1916 isyanı, belgeler koleksiyonu), Kazakistan İlimler Akademisi, Pyaskovskiy. A.V. ve diğerleri, Moskova, SSCB İlimler Akademisi Basımevi, 1960.

Vosstanie 1916 goda v Turkmenii: Dokumentı i Materialı, (Türkmenistan'daki 1916 isyanı, belgeler ve materyaller), Aşkabat, 1938.

Vosstanie v 1916 godu v Kazahstane: Dokumentı i Materialı, (Kazakistan'daki 1916 isyanı, belgeler ve materyaller), Almata, 1947.

ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLERİ

Abazov, Rafis: **The palgrave Concise Historical Atlas of Central Asia**, New York, Palgrave Macmillan, 2008.

Abdrahmanov, A.: **Kırgızdar** (Kırgızlar), Bişkek, İlim, 1991.

Abdullayev, Kamoludin: **Ot Tsinzyana do Horasana: iz istorii Sredneaziatskoy Emigratsii**, (Sinzyan'dan Horasan'a; Orta Asya mültecileri tarihi), Duşanbe, İrfon, 2009.

Alekseyenkov, P: **Krestyanskoe vosstanie v Fergane**, (Fergana'da köylü isyanı), Taşkent, Sredazkniga, 1927.

Aleskerov, J.N.: **İnostrannaya interventsia i grajdanskaya voyna v Sredney Azii**, (Yabancı işgal ve Orta Asya'da sivil savaş), Taşkent, 1959.

Anderson, M.F: **İz İstorii Partiynogo Stroitelstva v Sredney Azii**, (Orta Asya’da parti teşkilatlanması tarihinden), Duşanbe, 1966.

Andican, Ahat: **Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul, Tunç Matbaacılık, 2003.

Ascher, Abraham: **The Revolution of 1905: A Short History**, California, Stanford University Press, 2004.

Aslan, Yavuz: **Birinci Doğu Halkları Kurultayı: 1–7 Eylül 1920**, Bakü (Belgeler), Kaynak Yayınları.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa**, C.III, 1978.

Agzamhocaev, S.: **Türkistan Muhtariyeti**, Taşkent, Fergana İlimler Akademisi, 1996.

Babahocayev, A.H.: **Proval Angliyskoy Politiki v Sredney Azii i na Srednem Vostoke** (1918-1924), (Orta Asya ve Orta Doğu’da İngiliz politikasının çöküşü), Moskova, 1962.

Bademci, Ali: **1917–1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşlar ve Enver Paşa**, C.II, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2008.

Bademci, Ali: **Türkistan’da Enver Paşa’nın Umumî Muhaberat Müdürü Molla Nafiz’in Hatıraları/Sarıklı Basmacı**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2010.

Bailey, F.M.: **Missiya v Taşkent**, Tercüman: A.Mihaylov, y.y, Slav Kültürü Dilleri, 2013.

Bal, Halil: **Azerbaycan Cumhuriyetinin Kuruluş Mücadelesi (1914–1918) ve Kafkas İslam Ordusu**, İstanbul, İdil Yayıncılık, 2010.

Baysun, A. Recep: **Türkistan Milli Hareketleri**, İstanbul, 1945.

Baysun, Abdullah Recep: **Türkistan Millî Hareketleri**, İstanbul, 1943.

Becker, Seymour: **Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924**, Central Asian Studies Series 5, RoutledgeCurzon, 2004.

Benningsen, A., Lemerrier C. Quelquejay: **Step'de Ezan Sesleri**, Çeviren: Neziha Uzel, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1997.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı, 1–8 Eylül 1920, Tercüman: Ali Alev, İstanbul: Koral Yayınları, 1975.

Bogoutdinov, A. ve diğerleri: **İstoriya Komunističeskih Organizatsiy Sredney Azii** (Orta Asya'daki komünist teşkilatlarının tarihi), Taşkent, 1967.

Bojko, F.: **Grajdanskaya voyna v Sredney Azii** (Orta Asya'daki sivil savaş), Taşkent, 1930.

Brower, Daniel: **Turkestan and the Fate of the Russian Empire**, New York, Routledge and Curzon, 2003.

Brun, A.H.: **Troublous Times: Experiences in Bolshevik Russia and Turkestan**, Londra, 1931.

Calilov, S.: **Borba s Basmaçestvom v Hoçentskom Uезде** (1918-1923), (Hocent ilçesinde basmacılığa karşı mücadele), Duşanbe, 1968.

Camgırçinov, B.D.: **Prisoedinenie Kirgizii k Rossii**, (Kırgızistan'ın Rusya ile birleşmesi), Moskova, 1959;

Caroe, Olaf: **Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Topraklar**, C.II, Kervan Kitapçılık, 1953.

Carr, H.Edward: **İstoriya Sovetskoy Rossii: Bolşevistkaya Revolutsiya 1917–1923** (Sovyet Rusya Tarihi: Bolşevik Devrimi), C.I-II, Moskova, 1990.

Chokayev, Mustafa: **The National Movement in Central Asia**, (çevrimiçi) www.turklib.ru. 31.08.2013.

Castagne, Joseph: **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi** (Türk ülkelerinde komünizm hâkimiyetinin başlangıcı), Çeviren: Reşat Uzman, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015.

Çokay, Mustafa: **1917 – Yıl Hatıra Parçaları**, II. Baskı, Ankara, Yaş Türkistan Neşriyatı, 1988.

Çay, Abdülhalûk: **Uluğ Türkistan**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015.

Dubrovskiy, S.M.: **Stolpinskaya Zemel'naya Reforma**, (Stolipin'in Toprak Reformu), Moskova, 1963.

Dcençurayev, Camankul: **Konets Volçyey Stayi**, (Kurt çetesinin sonu), Bişkek, Kırgızstan, 1971.

Erer, Tekin: **Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, Mayataş Yayınları, 1971.

Etherton, P.T.: **In the Heart of Asia**, Londra, 1925.

Frunze, M.V.: **Sobranie Soçineniy**, (Eserler derlemesi), C.I, Moskova, 1929.

Galuzo, P.G.: **Turkestan-Koloniya** (Orta Asya'da Rus Çarlığının müstemleke siyaseti tarihi üzerine deneme), II.Baskı, Taşkent, Pravda Vostoka, 1935.

Golinkov, D.L.: **Kruşenie Antisovetskogo Podpolya**, (Sovyet karşıtı teşkilatlanmanın sonu), C.II, Moskova, 1980.

Gordienko, A.: **Sozdanie Narodno-Sovetskogo Gosudarstva i prava i ih revolyutsionno-preobrazuyushaya rol v Horezme i Buhare**, (Harezme ve Buhara’da millî Sovyet devletinin teşkil edilmesi ve onun ihtialdeki rolü), Taşkent, 1959.

Hayit, Baymirza: **Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin İzleri**, İstanbul, 1978.

_____, _____: **Basmacılar Hareketi**, İstanbul, Babıâli Kültür Yayıncılığı, 2006.

_____, _____: **Basmacılar. Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917–1934)**, Ankara, 1997; Hayit, Baymirza: **Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi: Türkistan Türklüğü’nün Milli Mücadelesi**, İstanbul, Babıâli Kültür Yayıncılığı, 2006.

_____, _____: **Esir Türkler**: Türkistan’da Sovyet-Rus Sömürgeciliği ve Emperyalizmi, Asya’da Müslüman Halk Üzerine Uygulanan Sovyet Sömürgeciliğine Bir Örnek, Tercüman: Sekip Engineeri, Ankara, Kişisel Kitaplar, 1966.

_____, _____: **Komünist Emperyalizmi Karşısında Türkistan**, İstanbul, B. Kervan Matbaası, 1962.

_____, _____: **Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası**, Ankara, Güven Yayınları, 1975.

_____, _____: **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurum Yayınları, 1995.

_____, _____: **Türkistan ile Çin arasında**, Çeviren: Abdülkadir Sadak, İstanbul, Otağ Yayınevi, 1975.

Helimskiy, Evgeniy İ.: **Kolonizatsiya Sredney Azii: İstoriografiya**, (Orta Asya'nın sömürgeleştirilmesinin tarihi), Bişkek, İlim, 1999.

Carrere d'Encausse, Helene: **Tamamlanmamış Rusya**, Çeviren: Reşat Uzmen, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003.

Hocayev, Fayzulla: **K İstorii Revolyutsii v Buhare, İzbranniye Trudi**, (Buhara'daki ihtilal tarihine, seçme eserleri), C.I, Taşkent, 1970.

İgnatyev, P. Nikolay: **Missiya v Hivu i Buharu v 1858 godu**, (1858'de Hive ve Buhara'ya özel heyet), St. Petersburg, 1897.

İnoyatov, H.: **Narodi Sredney Azii v borbe protiv interventov i vnutrenney kontr-revolutsii**, Moskova, 1984.

İrkaev, M.: **İstoriya Grajdanskoy Voynı v Tadjikistane**, (Tacikistan'da sivil savaş tarihi), Duşanbe, 1963.

İşanov, A.: **Buharskaya Narodnaya Sovetskaya Respublika**, (Buhara millî Sovyet cumhuriyeti), Taşkent, 1969.

Kakınç, Halit: **Kızıl Cebe-Rıskulov**, İstanbul, Destek Yayınları, 2013.

Kara, Abdulvahap: **Türkistan Ateşi: Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi**, Da Yayıncılık, 2002.

Karimov, R.: **Propaganda i Utverjdenie Marksistko-Leninskih İdey v Turkestane**, (Türkistan'da Marksist-Leninist fikirlerin propagandası ve yerleştirilmesi), Taşkent, 1982.

Katkov, Geor: **The Kornilov Affair: Kerensky and the Break-up of the Russian Army**, Londra, 1980. (Çevrimiçi) <http://rushist.com>, 09.06.2014.

Kluçevskiy, V.O.: **Kurs Russkoy İstorii**, (Rus tarihi) tıpkıbasım, Ann Arbor, 1948.
(Çevrimiçi) <http://www.kulichki.com>, 04.07.2014.

Kocaoğlu, Timur: Türkistanlı Göçmenlerin Siyasî Faaliyetleri Tarihine Bir Bakış, **Dr. Baymirza Hayit'e Armağan**, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1999.

_____, ____: **Yaş Türkistan'ın Türkistan Basın Tarihindeki Yeri**, Yaş Türkistan tıpkıbasımı, Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı yayınları, İstanbul, 1997.

Kohn, Hans: **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, Tercüman: Ağâh Oktay Güner, İstanbul, Kervan Yayınları, 1983.

Kozlovskiy, K.: **Krasnaya Armiya v Sredney Azii**, (Orta Asya'da Kızılordu), Taşkent, 1928

Kunin, A.: **Yujnaya Kirgiziya v godı grajdanskoy voynı (1918-1920)**, (Sivil savaş yıllarında güney Kırgızistan), Bişkek, İlim, 1981.

Kurat, Akdes Nimet: **Rusya Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Lavrentyev, V.: **Kapitalizm v Turkestane: Burjuaznaya kolonizatsiya Sredney Azii**, (Türkistan'da Kapitalizm: Orta Asya'nın burjuva sömürgeleştirilmesi), Sankt-Petersburg, 1930.

Lenin, Vladimir: **Polnoye Sobranie Soçineniy**, (tüm eserlerinin derlemesi), Moskova, 1960.

Lunin, B.V.: **Basmaçestvo: Sotsialno-politiçeskaya suşnost**, (Basmacılık: sosyal ve siyasî özü), Taşkent, 1984.

MacGahan, J.A: **Campaigning on the Oxus, and the Fall of Khiva**, New York, Harper and Brothers, 1874.

Malyshev, K.: **Borba za Soveti v Krigizii i Turkestane**, (Türkistan ve Kırgızistan'da Sovyetler için mücadele), Bişkek, 1958.

Masalskiy, V.I.: **Rossiya: Turkestanskiya Kray**, (Rusya: Türkistan ili), C.XIX, St. Petersburg, 1913.

Nepesov, G.: **İz İstorii Horezmskoy Respubliki**, 1920-1924, (Harezmi cumhuriyetinin tarihinden), Taşkent, 1962.

Nikişov, P.P.: **Bor'ba s basmaçestvom na yuge Kirgizii**, (Güney Kırgızistan'da basmacılık ile mücadele), Frunze, 1957.

Oçerki hozyastvennoy jizni Turkrespubliki, (Türkistan cumhuriyetinin ekonomik hayatı üzerine yazılar), Hazırlayan: A. Asatkin, Taşkent, 1921.

Ostroumov, N.: **Etimologiya sartovskogo yazıka**, (Sart dilinin etimolojisi), Taşkent, 1910.

Pierce, Richard: **Russian Central Asia**, 1867-1917, A Study in Colonial Rule, University of California Press, 1960.

Pipes, Richard: **The Formation of the Soviet Union**, USA, 1997.

Pipes, Richard: **The Russian Revolution**, New York: Vintage Books, 1991.

Pogorelskiy, İ.V.: **İstoriya Hivinskoy Revolutsii i Horezmskoy Narodnoy Sovetskoy Respubliki**, (Harezmi milli Sovyet cumhuriyeti ve Hiv ihtilali tarihi), St. Petersburg, 1984.

Pokrovskiy, M.N.: **Diplomatiya voynı tsarskoy Rossii v XIX stoletii**, (XIX. yüzyılda Çarlık Rusya savaş politikası), Moskova, 1923–1924.

Pokrovskiy, S.N.: **Pobeda Sovetskoy vlasti v Semireçye**, (Yedisu’da Sovyet iktidarının zaferi), Almata, İlimler Akademisi basımevi, 1961.

Revolutsiya i grajdanskaya voyna v Rossii: 1917–1923, Moskova, Terra, 2008.

Rıskulov, Turar: **İzbranniye Trudi**, (Seçilmiş eserler), Almata, 1984.

_____, ____: **Revolutsiya i korennoe naselenie Turkestana**, (makale, rapor, konuşma ve tezlerinin derlemesi), Taşkent, 1925.

_____, ____: **Sobranie soçineniy v treh tomah**, C.I, Almata, 1997.

Rorlich, Azade-Ayşe: **The Volga Tatars: A Profile in National Resilience**, 1896.

Roy, Olivier: **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**, İstanbul, Metis Yayınları, 2000.

Safarov, Georgiy: **Kolonialnaya revolyutsiya-opıt Turkestana**, (Sömürge ihtilali-Türkistan tecrübesi), Moskova, Gosizdat, 1921.

Sahadeo, J.: **Russian Colonial Society in Taşkent, 1865–1924**, Indiana University Press, 2007.

Salih, Muhammed: **Türkistan Şuuru**, Hazırlayan: Şuayb Karakaş, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1997.

Samahutdinov, H.: **İstoriya Obrazovaniya i Perviye Godı Deyatelnosti Kompartii Turkestana**, (Türkistan komünist partisinin teşkil edilmesi ve ilk yıllardaki faaliyetleri tarihi), Taşkent, 1966.

Saray, Mehmet: **Afganistan ve Türkler**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987.

_____, _____: **Rusların Orta Asya'yı Ele Geçirmeleri**, ODTÜ, 1984.

Schuyler, Eugene: **Türkistan**, Editör: İsmail Aka, Firdevs Çetin, Çeviren: Halil Çetin, İstanbul, Paradigma yayınları, 2007.

Skrine, S.P, Pamela Nightingale: **McCartney at Kashgar**, Londra, 1973.

Stalin, İ.V: **Soçineniya** (Eserler), C.V, Moskova, 1959.

Swietochowski, Tadeusz: **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905–1920**, Tercüman: Nuray Mert, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1988.

Tatishchev, S.S: **İmperator Aleksandr II: ego jizn i tsarstvovanie**, (Çar II Aleksandr: hayatı ve saltanatı), C.II, A.S. Suvorin basımevi, 1911.

Terentyev, M.A.: **Istoriya Zavoevaniya Sredney Azii** (Orta Asya'nın işgalinin tarihi), C. III, V.V.Komarov basım evi, 1906.

Togan, Z. Velidi: **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.

_____, _____: **Hatıralar**, Türkistan ve diğer Müslüman doğu Türklerinin Millî Varlık ve Kültür Mücadeleleri, İstanbul, Hikmet Gazetecilik, Tan matbaası, 1969.

Topsakal, İlyas: **Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus çarlığı ve Türkler** (1552–1927), İstanbul, Bayrak Yayıncılık, 2009.

Turkestanı, Muhammed Musa: **Kaybolan Vatan: Türkistan Faciası**, İstanbul, 1981.

Tursunov, H.T.: **Natsionalnaya Politika Komunističeskoy Partii v Turkestane** (1917-1924), (Türkistan Komünist Partisi millî politikası), Taşkent, 1968.

Tursunov, H: **Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstane**, (Orta Asya ve Kazakistan'da 1916 isyanı), Taşkent, 1962.

Usenbayev, K.: **1916: Geroičeskie i tragičeskie stranitsy**, (1916; kahramanlık ve trajik sayfaları), Bişkek, 1997.

Usenbayev, K.: **Prisoedinenie Yuzhnoy Kirgizii k Rossii**, (Güney Kırgızistan'ın Rusya'ya katılması), Frunze, İlim, 1960.

Usenbayev, K.: **Vosstanie 1916-goda v Kirgizii**, (Kırgızistan'daki 1916 isyanı), Frunze, İlim, 1967.

Vambéry, Arminius: **The Coming Struggle for India**, Londra, Cassel and Co., 1885.

Yakovenko, L.: **Prodovolstvennaya Politika Komunističeskoy Partii i ee Osuŝestvlenie v Turkestane (1918–1924)**, (Komünist partisinin iâşe politikası ve Türkistan'daki uygulaması), Duşanbe, 1974.

Yalçinkaya, Alâeddin: **Sömürgecilik Panislamizm Işığında Türkistan**, İstanbul, Tımaş yayınları, 1997.

Yamauchi, Masayuki: **Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa: Türkiye'den Türkistan'a**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, Araştırma dizisi, 1995.

Zalogin, İ.N.: **Moskviçi na frontah grajdanskoy voynı**, (Sivil savaş cephelerinde Moskovalılar), Moskova, Moskovskiy Raboçiy, 1960.

Zenkowski, Serge: **Rusya’da Pantürkizm ve Müslümanlık**, Çeviren: İzzet Kantemir, Ankara, İpek Matbaa, 1971.

Zevelev, A. İ.: **Basmaçestvo: Vozniknoveniye, suşnost, krah.** (Basmacılık: başlaması, özü ve sonu), Moskova, Nauka, 1981.

_____, _____.: **Za Sovetskiy Turkestan**, Taşkent, 1963.

Zevelev, A. ve diğerleri: **Basmaçestvo: Pravda İstorii i Vımsel Falsifikatorov**, (Basmacılık: tarihî gerçeği ve yalanları), Moskova, Mısl, 1986

Ziyayev, Hamid: **Türkistan’da Rus Müdahalesine Karşı Mücadele (XVIII.- XX. Asır Başları)**, Çeviren: Ayhan Çelikbay, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2007.

Türkler, C. XVIII, Editör: Hasan Celal Güzel, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002

Yaş Türkistan, Türkistan Millî İstiklal Fikrine Hizmet Eden Aylık Dergi (1929–1930), Hazırlayan: Ahat Andican, İstanbul, Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı, Süreli Yayın No: 1, 1997.

“Yaş Türkistan”dan Seçilmiş Makaleler, Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı, Editör: Ahat Andican, Ankara, 2006.

MAKALELER

“Aralık Hatıraları”, **“Yaş Türkistan”dan Seçilmiş Makaleler**, Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı, Hazırlayan: Ahat Andican, Ankara, 2006, s.182–184.

“Basmacılık”, **“Yaş Türkistan”dan Seçilmiş Makaleler**, s.451–453.

“Bir Tarihî Belge”, **“Yaş Türkistan”dan Seçilmiş Makaleler**, s. 144–146.

“Ferganskaya oblast”, **Brokgauz ve Efron Ansiklopedik Sözlüğü**, C. XXXVa, 1890–1907, s.560–564.

“Grajdanskaya voyna i voennaya interventsia v SSSR”, **Sovetskaya Entsiklopedia**, Moskova, 1983, s.123–303.

“Kaufmann, Konstantin Petroviç”, C. XIVA, **Brokgauz ve Efron’un Ansiklopedik Sözlüğü**, 1890–1907, s.775.

“Mahmud Hoca Behbudî”, **Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, C.XIV, XV, XVI, Özbek Edebiyatı, Hazırlayan: Nevzat Kösoğlu, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (çevrimiçi), 12.06.2015.

“Münevver Abdürreşidov”, Özbek Sovyet Ansiklopedisi, C.VII, Taşkent, 1976, s.423.

“Münevver Karî”, **Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, C.XIV, XV, XVI, Özbek Edebiyatı, Hazırlayan: Nevzat Kösoğlu, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (çevrimiçi), 12.06.2015.

“Semireçenskaya oblast”, C. XXIX, **Brokgauz ve Efron’un Ansiklopedik Sözlüğü**, 1890–1907, s.457–461.

“Sirdaryinskaya oblast”, C. XXXII, **Brokgauz ve Efron’un Ansiklopedik Sözlüğü**, 1890–1907, s.214–219.

“The Red Army in Turkestan, 1917–1920”, **Central Asian Review**, 1965, C.XIII, Sayı 4, s.341–351.

“Turkestan v 1917–1922 godakh: bor’ba za vlast’ na okraïne Rossii (Turkestan 1917–1922: The Struggle for Power in a Russian Borderland), in *Tragediia velikoi*

derzhavy: natsional'nyi vopros i raspad Sovetskogo Soiuza, Moskova, Sotsial'no-politicheskaia mysl, 2005, s.189–226.

“Zakaspiyskaya oblast”, C. XII, **Brokgauz ve Efron’un Ansiklopedik Sözlüğü**, 1890–1907, s.157–165.

Abdurakhimova, N.A.: “Tsarist Russia and Central Asia”, **History of Civilizations of Central Asia**, Hazırlayan: Anara Tabyshalieva, UNESCO, Bilbao, 2005, s.123.

Arapov, A.V.: “K političeskoy biografii Fayzulla Hocaeva”, (çevrimiçi), <http://www.alexarapov.narod.ru>, 4 Aralık, 2005.

Arapov, A.V.: “Mi ne voydem v istoriyu...!?: K političeskoy biografii Fazulla Hodjaeva”, (çevrimiçi), <http://www.alexarapov.narod.ru>, 28.03.2012.

Begaliev, “Basmaçestvo: Noviy Vzglyad”, s.126.

Borjian, Habib: “Fetrat, Abd-Al-Ra’uf Bokari”, **Encyclopedia Iranica**, C. IX, sayı VI, s.564–567, <http://www.iranicaonline.org>, (çevrimiçi), 30.05.2913.

Çapraz, Hayri: “Çarlık Rusya’sının Türkistan’da Hâkimiyet Kurması”. **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Aralık 2011, sayı 24, s.58–74.

Çokay, Mustafa: “Mefkûre Meydanında Küreş”, **Yaş Türkistan**, C.I, İstanbul, 1997, s.8–9.

_____, _____: “Hokand Muhtariyeti Hakkında”, **Türkistan’ın Bağımsızlığına Hizmen Eden “Yeni Türkistan’dan” Seçilmiş Makaleler**, (1927–1931), İstanbul, 2005, s.123.

d’Encausse, Carrere: “Civil War and New Government”, **Central Asia: 120 Years of Russian Rule**, s.227.

d'Encausse, Carrere: "The Fall of The Czarist Empire", **Central Asia: 120 Years of Russian Rule**, s.220.

Donuk, Abdulkadir: "Basmacı Hareketi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul 1992, s.107.

Erşahin, Seyfettin: "Türkistan'ın Verilen Bağımsızlık'tan Alınan Bağımsızlığa Yürüyüşü Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **AÜİFD**, C.XLIV, sayı I, 2013, s.317.

Ginzburg, S.: "Basmaçestvo v Fergane", **Noviy Vostok**, sayı 10-11, 1925, s.35.

Gleason, Gregory: "Orta Asya'da 1924 Sınır Düzenlemeleri: Modern Sınır İlişkilerinin Tarihî Boyutları", **Türkler**, C.XVIII, s.854–861.

Hablemitoğlu, Necip: "Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri: 1905–1917", **Kırım Dergisi**, Ankara, 1997.

Hıdıraliyev, Darhan: "Muhtariyet'ten Muhacerete Türkistan Davası: Mustafa Çokay", Editör: Timur Kocaoğlu, 2001, s.191–225.

Hocayev, Fayzulla: "K istorii revolyutsii v Buhare i natsionalnogo razmejevaniya Sredney Azii", **İzbrannyye Trudy**, C.I, s.163–168.

İbrahimov, O.: "Kızıl Kırğın", **Ürkün**, Bışkek, 1993, s.224.

İnoyatov, H.: "Revolutsionno-demokratiçeskie preobrazovaniya v HNSR", **Obşestvennie nauki v Uzbekistane**, 1970, sayı 3, s.36; s.200.

İshakov, Salavat: "Mustafa Çokayev: o revolyutsii 1917 goda v Tsentralnoy Azii", Hokkaido Üniversitesi-araştırma. (Çevrimiçi) <http://eprints.lib.hokudai.ac.jp>, 31.08.2013.

Kara, Füsün: “1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün”, **Turkish Studies**, 6/2, 2011, s.538–541.

Kassymova, Didar ve diğerleri: “Asfendiyarov, Sanjar”, **Historical Dictionary of Kazakhstan**, Scarecrow Press, 2012, s.34–35.

Keleşyılmaz, Vahdet: “Teşkilat’ı Mahsusa, Yusuf Akçura ve 1916 Lozan Milliyetler Konferansı”, **Türkler**, C. XVIII, Editör: Hasan Celal Güzel, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.460.

Khalid, Adeeb: “Russian History and the Debate over Orientalism”, **Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History**, C. I, sayı IV, 2000, s.691–699.

Klaving, Valeriy: “Grajdanskaya voyna v Rossii: Beliye Armii”, **Voenno-İstoriçeskaya Biblioteka**, Moskova, 2003.

Kocaoğlu, Timur: “Rus İhtilalleri ve Türk Halkları/Sovyetler Birliği’nin Yayılma Siyaseti (1905–1991)”, **Türkler**, C.XVIII, s.744.

Kotenev, A.: “O razgrome basmaçeskih band v Sredney Azii”, (Orta Asya’da basmacı çetelerinin yok edilmesi hakkında), **Voenno-istoriçeskiy Jurnal**, sayı 2, 1987, s.60.

Krımski, A.: “Kurultay”, **F.A.Brokgauz ve İ.A.Efron’un Ansiklopedik Sözlüğü**, (çevrimiçi), 01.12.2013, Sankt-Petersburg, 1890–1907.

Nishijima, S.: “The Moslem Uprising of 1916 in Russian Turkestan: A Case Study of Ferganskaya Oblast”, **HOKUDAI-SHIGAKU The Journal of Historical Association of Hokkaido University** 34, s.24-43

Norris, J.A: “Anglo-Russian Agreement of 1873”, **Encyclopedia Iranica**, C.II, sayı I, s.68, <http://www.iranicaonline.org>, (çevrimiçi), 02.05.2014.

Ömürbekov, Toktorbek: “Sömürge Döneminde Kırgızlar”, **Türkler**, C. XVIII, s.616.
Paksoy, H.B.: “Basmacı” ve 1916–1924 Türkistan Bağımsızlık Savaşı”, **Modern Encyclopedia of Religions in Russia and Soviet Union**, FL., Academic International Press, 1991, C. IV, s.5-20.

Pipes, Richard: “The October Coup”, **The Russian Revolution**, 1991, s.455–460.
Popov, A.L.: “İz istorii zavoevaniya Sredney Azii”, **İstoriçeskiye zapiski**, C. IX, Moskova, 1940. s. 211.

Pylev, A: “Basmaçeskoe dvijenie v Sredney Azii (1918–1934): obşie çerty i regionalniye osobennosti”, Sankt-Petersburg Devlet Üniversitesi, İlimler aydaylığı tezi, 2007.

Pylev, A: “Enver Paşa i sredneaziatskoe basmaçestvo: različniye interpretatsii v issledovatel'skoy literature”, (çevrimiçi), <http://www.evrazia.org>, 29.03.2012.

Raşidov, U.: “Buhara basmacıları aslı kim idi?”, **Mülakat**, 1994, sayı 11-12, s.35

Razakov, T.: “K voprosu o basmaçeskom dvijenii”, **Vestnik KRSU**, C.X, sayı VIII, Bişkek, 2010, s.97-101.

Romanov, N. Aleksandr: “Nebesnyy Pohod”, **Voenno-istoriçeskiy vestnik**, sayı 9, Paris, 1957.

Sabol, Steve: “Orta Asya’da Rus-İngiliz rekabeti”, **Türkler**, C.V, s.587–594.

Saray, Mehmet: “Rusya’nın Türkistan’da Yayılması”, **Türkler**, Hasan Celal Güzel (Ed.), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C. XVIII, s.561.

Tabyshalieva, Anara: “The Kyrgyz Under Russian Colonial Rule (1850–1917)”, **History of Civilizations of Central Asia**, Editör: Anara Tabyshalieva, UNESCO, Bilbao, 2005, s.263.

Tevekkül, Abdullahzade: “Fergana Mücahitleri”, **Yeni Türkistan Dergisi**, Sayı 8, Mart 1928, s.11–17.

Ueda, Akira: “How did the Nomads Act during the 1916 Revolt in Russian Turkestan?”, **Journal of Asian Network for GIS (Geographic Information System)-based Historical Studies**, Sayı I, Kasım 2013, s.33–44.

Yaroshevski, Dov: “Harezmi Sovyet Halk Cumhuriyeti (1920–1924): Kazanılmış Kimlik, Sorunlu Meşruiyet”, **Türkler**, C.XVIII, s.813–819.

Yetişgin, Mehmet: “Rusların Türkmen Topraklarını İstilaları”, **Türkler**, C.XVIII, s.581–602.

Zevelev, A.İ.: “Kontr-revolutsiya i interventı razvazivayut voynu”, **Basmaçestvo: vozniknoveniye**, (çevrimiçi), <http://www.militer.lib.ru>, 20.04.2013.

Zuev, D.: “Ferganskoe Basmaçestvo, 1918-1922”, **Grajdanskaya Voyna**, s.40.

SÖZLÜKLER

Brokgauz, F.A ve İ.A. Efron’un Ansiklopedik Sözlüğü, St.Petersburg, 1890–1907

Radloff, Wilhelm: **Opyt Slovarya Tyurkskih nareçiy**, C.II, Sankt-Petersburg, 1898.

Yudahin, K.K.: **Kırgızça-Orusça Sözdük**, Bişkek, 1985.

ÖZGEÇMİŞ

Lisans ve yüksek lisans eğitimini Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te bulunan Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nde (KTMÜ) tamamladı. 1999 yılında TÖMER'de Türkçe eğitimini başarıyla tamamladıktan sonra 2004 yılında “Kırgız Adının Etimolojisi” adlı bitirme teziyle Tarih Ana Bilim Dalı'ndan şeref diplomasıyla mezun oldu.

2006 yılında “XX. Yüzyılda Kırgız Millî Kimliği” tezini savunarak yüksek lisans derecesini aldı. KTMÜ'de eğitim gördüğü 1999–2004 yılları boyunca hem Türkiye hem Kırgızistan tarafından sağlanan başarı bursunu aldı. 2004–2006 yıllarında ise KTMÜ'nün Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından sağlanan yüksek lisans giriş sınavı başarı bursunu alarak eğitimini tamamladı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Türkî Cumhuriyetlere açtığı burs kontenjanı çerçevesinde sınava katılarak başarılı oldu ve İstanbul Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda doktora programına başladı. Doktora eğitimi süresi boyunca Millî Eğitim Bakanlığı bursu yanı sıra, Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı'nın doktora burslarından yararlandı.

Türkiye'de doktora yaptığı süre boyunca TASAM, USAK ve BİLGESAM gibi çeşitli stratejik araştırmalar merkezlerinde araştırma yaptı ve bünyelerinde Türkçe, İngilizce ve Rusça makaleler yayınladı. Finlandiya, İsveç ve Avusturya'da konferanslara ve seminerlere katıldı ve makaleler sundu.